

زمان و زار

ژماره (۴) (پوشپەر-۲۷۲۲) (هاوینی-۲۰۲۲)

گۆقاریکی زمانناسی وەرزیه

سەرنووسەر:

فەرەیدوون سامان

خاوەن ئیعتیاز:

د. تەها رەسوول

سەرنووسەری فەخری:

تۆفیق وەهەبی بەگ

زمان و زار

هه نه گری: ئوقمان.م شلانی

دیزاینی ناوه وه: ئومیید محمه هه د

به رگا: ئارام عه لی

چاپ: ۲۰۲۲

تیراژ: ۵۰۰ دانه

نرخ: ۵۰۰۰ دینار

چاپ: چاپخانه ی تاران

دامه زراوه ی که ریمی عه له که و

ریکخراوی خانی بو لیکۆلینه وه ی هزری ده ری ده کات

هه موو نه و بابه تانه ی بلاوده کرینه وه:

گوزارشت له راو بو چوونی نووسه ره که ی ده کات

دەستى راوژىكارى:

- پ. د. وريا عومەر ئەمىن
- د. ھۆگر مەحمود
- د. مزگىن چالى
- د. دارا ھەمىد
- كامەران رەھىمى
- ئىدرىس لاوھ

راوژىكارى كارگىرى: ئەقىن ئەھمەد

پەيوەندىيەكان: سارا سەعدى عومەر

خەزان بابان

بۆ پەيوەندى بە گۆڧارى زمان و زار

ferydunsaman61@gmail.com

00964 750 448 0493

پېرست

۷..... زمانى كوردى له رۆژنامهگه رېي كورديدا.....
سهر نووسه
- جينوسايدى زمانى... زمانى كوردى له ناو پرۆسه ي به شارستانى كوردنى دوژمنكارانه دا... ۱۳
د. ئىبراهيم سادق مه لازاده

دۆسيه: زمان و پرۆسه ي وهرگيړان..... ۲۹

ئا: زمان و زار

- رۆلى وهرگيړان له پهره پيدانى زماندا..... ۳۱
رېياز مسته فا

- به كوردى كوردنى بهرنامه كانى خويندى پيشه يي..... ۴۱
حه مه سالح فه رهادى

- وهرگيړان بهرديكه بۆ رۆنانى باله خانه ي زمانه كه مان..... ۴۹
شه فيقى حاجى خدر

- وهرگيړ له پرووى زمانه وه ده بيت پيتول بيت..... ۶۵
داستان شهريف

- وهرگيړ كه متر خويان له قهره ي هزر وه لسه فه ده دن..... ۷۱
ئيدريس لاه

- وهرگيړان زور له نووسين گرانتره..... ۷۵
گوشاد حه مه سه عيد

- له كوردستاندا رهوشى وهرگيړان له پاشه گهردانييه..... ۸۱
مه هاباد حه سه ن

- كيشه ي (و) له رينووسى كورديدا..... ۹۱
پ.د. وريا عمر امين

- وتوويزيك له نيوان ئه ميرى حه سه نپوور و توفيق وه هيدا..... ۱۰۱
ئا/ سالم سه لمان سليمان

- پ.د. جعفر شيخولئىسلامى زمانى داىك سه رمايه يه كى مرويه..... ۱۱۳
ديمانه: كاروان ميراوه يي

- په يوه ندى نيوان وشه و شت..... ۱۲۱
سه ربه ست قادر حه مه

- سى فه رهنگ له بهر ده م رستىك سه رنج و پرسى اردا..... ۱۲۷
زياد ره شاد قادر

- زمانى ئه ده ب و زمانى ميديا..... ۱۳۹
پ.ى.د. ئازاد رهمه زان عه لى

- پرسى زمان و ناسنامه پاريزى له رۆژه لاتى كوردستاندا..... ۱۴۵
قادر وريا

- ئيتيمولۆژى ئوورومون يا هورامان (ليكولنه وه يه كى ميژوويى و زوانه وانى)..... ۱۵۵
عادل محه مه دپوور

- زمانىكى تازه دۆزراوه..... ۱۶۵
شاسوار هه رشه مى

- دایگلسیای زمان و زار له کوردیی ناوه‌راستدا.....۱۷۱
حه‌یدهر حاجی خدر
- له پیناو زمانی کوردی‌دا.....۱۹۵
ئه‌حمه‌د به‌حری
- هه‌لگرتنی شوین پیی وشه.....۲۲۵
مه‌حمود شیرزاد
- زمان له چوارچیوه‌ی داگیرکردندا.....۲۳۵
هیاس مه‌حمود کاکه‌یی
- نه‌قه‌ره‌ی رۆکیرو- بیخزانی (Rokiro Theory- Bekhzani).....۲۴۳
تاریق هه‌مه‌وه‌ندی
- نه‌پینی زمان.....۲۸۱
جه‌بار جه‌مال غه‌ریب
- گو‌قاری زمان و زارم چون خوینده‌وه.....۲۹۱
رانانی: ئه‌یوب گارزانی
- کتییی ئه‌م ژماره‌یه.....۲۹۷
رانانی: زمان و زار
- محاولات یائسه‌ لطمس‌التاریخ‌الکوردی‌العریق‌والحضارات‌الکوردیه‌العظیمه.....۲۹۹
د. مه‌دی کاکه‌یی
- زمزم.....۳۱۳
د.خلیل رشو جندی
- نقد و بررسی اصطلاحات تخصصی دستور زبان.....۳۱۹
کامران رحیمی
- اهمیت تاریخی زبان کردی در خراسان ۳۳۵
مجید سپهری
- تحلیل سروده‌های کردی و فارسی شاعر کرد خراسان.....۳۴۳
علی رحمتی
- کرده‌ای کلاردشت مازندران و آسیبه‌ای زبانی.....۳۵۳
مژگان کاووسی

QANATÊ KURDO ZIMANAS, WEKÎ BINGEHÊ KURDNASÎYÊ.....5
nivîskar: d.Tosinê Reşîd

-DI ZIMANÊ KURDÎ DE ZAYEND.....17
Bahadin Robar

-FONÊM DI ZIMANÊ KURDÎ DE (KURMANCÎ Û SORANÎ)P.YEK1.....23
Berzo Mehmûd

زمانی کوردی له رۆژنامه گهری کوردیدا

سه رنوسهه ■

له میژووی هاوچه رخی کورددا سه دو بیستو چوار سال به سه ر ده رچوونی (کوردستان) ی نۆبه رهی رۆژنامه گه رییی کوردی تیده په رییت، سه رباری ئه و هه موو هه ورزو نشیوانه ی به رده م پیشکه وتن و گه شه کردنی رهوشی رۆژنامه گه رییی له کوردستاندا، به لام هیشتا رۆژنامه گه رییی کوردی وه ک هه ر جو مگه یه کی پرۆسه یه کی به نه ته وه بوون له رهوتی میژووی خۆیدا به رده وام بووه.

له و سۆنگه یه وه تاچه ند رۆژنامه گه رییی کوردی خزمه تی به زمانی یه کگرتووی کوردی کردوه و توانیویه تی له سه ر ئاستی پرۆگرامی په روه رده یی، زاراوه ی زانستی، زاراوه ی یاسایی، ده قه ره دووره ده سه ته کان، زار و بنزاره کوردیه کان له یه کتر نزیک بکاته وه، به ئه ریینی و نه ریینی روو به رووی ئه و پرسیاره کمان ده کاته وه که له ئیستادا له سایه ی شو رشی ته کنه لوژی و هه بوونی ئه و هه موو ده سه که وه ته زانستیانه ی بواری رۆژنامه وانی و سۆسیال میدیادا، به لام هیشتا مه ترسییه سه ره کییه کانی سه ر زمانی کوردی له سه رده می ئیسته دا نه ک هه ر له به شه کانی تر، ته نانه ت له عیراق و هه رییمی کوردستانیشدا هه ن و بیچاره سه ر ماونه ته وه، جا چۆن ده توانین زمانه که مان له و مه ترسییانه ی که رتبوون و ئاسمیله بوون دوور بخه ینه وه و هاوکاتیش به ره و گه شه کردن و به خشیینی توانای رووبه روو بوونه وه له گه ل تاییه ته مندییه نوییه کانی سه رده می ببه ین و له باری فورم و ناوه رۆکه وه ده وه له مه ندتری بکه یین؟

رۆلی رۆژنامه گه رییی کوردی له رابردوودا له خزمه ت به زماندا نه ک هه ر له ژانره ویژه ییه کان. به لکو له ژانره جیاوازه کانی تریش حاشای لی ناکریت، به لام کاتی ئه وه هاتووه ئه و زمانه له کۆت و به ندی ئایدیۆلوژی و ناوچه گه رییتی و فره زار و بنزاره لۆکالییه کان رزگار بکریت، هه رچه ند سه خته به لام مه حال نییه که دوور له ده مارگیری بیر له زمانیکی ستاندار بکه ینه وه، هه لبه ت ئه مه به واتای ئه وه ش نییه که راکیشانی سه رنجی ئاخپوه رانی ئه م زمانه بۆ لای فیروونی زمان و پاراستنی ناسنامه ی خۆیان، به که لک وه رگرتن له هه سستی نه ته وه یی پیویست نه بیته، به دلنیا یی ئه م ئه رکه تا کاتیکی نادیار هه ر له ئه سستوی گوتاری نه ته وه بیمانه، به لام ئه م گوتاره لی ره به دواوه مافی ده سستیوه ردانی نییه و ده بیته سنووره کانی زانستی بوونی زمان یپاریزیته. مامه له یه کی زانستی له گه ل

زماندا بکات. واته ئیدی که ناله کانی راگه یاندن بۆیان نییه به مه زاجی خۆیان زمانه که بشیوینن، یان دهزگا و ریکخراوی حیزبی مافی ئه وه یان نییه له رقی یه کتر و به بی هیچ چاودیرییه کی زانستی به لیشاو چاپه مهنی بی خوینەر بلاو بکه نه وه، هه لس و که وتی نازانستی له گه ل زمانه که بکه ن، واته هه ر که س به پیی ههستی کرچ و کالی ناوچه یی و له غیابی بونیاده پیوسته کانی خویندنه وه و خۆ په روه رده کردنی زانستیدا خۆی به مه رجه عی زمان بزانی و به وه رگیرانی سه قهت و نووسینی لاواز و پره له دهست بخاته نیو رۆحی شه که تی ئه م زمانه وه.

ئیداره کردنی فه رمیی زمان له لایه ن که سایه تیی و دهزگا زانستی و به ئه زمون و پیوه ندیداره کان و به ریو بردنی بریاره کانیا ن، واته مۆتور به کردنی راسته وخۆی زمان له زانست و دهسکه وته پۆزه تیغه کانی شۆرشه زمانناسییه مه زنه کانی میژوو و کردنه وه ی هه موو لقه زانستییه کانی پیوه ندیدار به زمانه وه له رۆحی زمانی کوردیدا و هه روه ها کردنه وه ی ده روازه کانی ئه م زمانه به رووی هه موو زمانه زیندوو هه کانی دونیادا، به دوور له هه ر چه شنه کینه یه ک و ته نیا به مه به ستی دانوستان و گه شه ی پیوه ندیییه ئینسانیییه کان و دهوله مهنه کردنی زمانه که مان بیته.

ئه گه رچی زمانی کوردی به چه ند قوناغی گرینگی میژوو یی و سیاسیدا تییه ریوه و هه ر کام له و قوناغانه ش به پیودانگی زانستی و سیاسی خۆیان توانیویانه ببن به خالی وه رچه رخانیکیی میژوو یی و ئه م زمانه له مه ترسیی نه مان رزگار بکه ن و له وروژمی شه پۆلی سیاسه تی پاکتاوی کولتووری دهوله تانی پیوه ندیدار به کیشه ی کورده وه بییه ریئنه وه و بیگه بیئنه که ناریکیی هیمن. ئیستا زمانی کوردی دوا ی زمانه کانی عه ره بی، فارسی، تورکی، یه کیکه له و زمانه زیندوانه ی رۆژه لات و کاریگه ره کانی ناوچه که و که ته نانهت له غیابی دهوله تی سه ربه خۆی کوردیشدا رووبه ریکیی سیاسی و کولتووری به رین و به رفراوانی هه یه و نا کریت نکۆلی له هه بوونی کریت. به لام ئه مه به واتای سه قامگیریی هه میشه یی و کۆتایی قهیرانه کانی ئه م زمانه نه بووه و نییه. به م پییه ئه گه رچی ئیستا که زمانی کوردی له عیراق و باشووری کوردستاندا له خه می مردن

رهخساوه، به لām هیشتا له به شه کانی تری نیشتمان هه ره شه کانی ئاسمیله بوون به رده وامن، مخابن نه بوونی زمانیکی ستاندارد پاشا گه ردانییه کی له راده به دهری پیوه دیاره، ئەم دۆخه بووه به ئاوینهی بالانوینی ژیا نی ئاخپوه ره کانی و ههروهها بیر و هزره به رههم هینراوه کهش.

چونکه زمان یه کیکه له ههستیارتین دیارده کانی ناسنامهی هه ره نه ته وهیه ک، به تایبه تیش بۆ نه ته وهیه کی بی دهوله تی وهک کورد، کاتیک له م سۆنگه یه وه مامه له ی له گه لدا ده کریت ده روزه کانی به رووی نو یگه ری و زانست و ههروهها زمان و کولتووره کانی تریشدا داده خریت و ئاخپوه ره کانی به ران بهر به دونیای دهره وهی خۆیان رارا ده بینن. بیگومان ئەم روانینه نووسینی خراپ، وه رگیزانی خراپ و له ئەنجامدا هزرینی خراپیش به رههم ده هینیت.

ئیسنا چون ده توانین توانسته کانی ئەم زمانه بۆ رووبه روو بوونه وه له گه ل زانست و دیارده مودیرنه کاندا فراوانتر بکهین و «له دۆخی لۆکالی و ئایدیۆلۆژیکه وه به رهوه دۆخی زانستی» زمانی نه ته وه بیهین؟

ئه وهی لی ره دا جیگه ی نیگه رانییه ئه وهیه که دهرکه وته ئایدیۆلۆژیکه کی گوتاری ناسیۆنالیزمی کوردی، هیشتا قه ناعه تی به م وه رچه رخانه میژووییه نه هیناوه و هه ره ره هندی دووانه ی مردن و ژیا نه وه ته ماشای زمانی کوردی ده کات نمونه ش داواکاری (۱۰۱) په رله مانتاری کوردستان بۆ به فه رمیکردنی زمانی ئینگلیزی له هه ری می کوردستاندا، به م پییه ش تا راده یه کی زۆر ئەگه ر و دۆخه کانی گه شه ی زانستی لی وه رگرتۆته وه و ریگه ی بۆ هه ر چه شنه ده ستیوه ردانیکی نازانستی خوش کردووه، ئەو ده ستیوه ردانانه ی که به دروشمی ره سه نایه تی و پاراستن و ده وله مند کردنی زمان و کتیبخانه ی کوردی پاساو ده درین. به گشتی دوو گروپ خاوه نداریتی ئەم ده ستیوه ردانه نازانستییه ده کهن:

یه که م ئەوانه ی تا ئیسسته ش ئاگاداری ئەم راستییه نین و به شیوازه کانی رابردوو هیشتا هه ر پاراستنی زمان به ئەرکی خۆیان ده زانن، دووه می ش ئەوانه ی به ته واوی ئاگادارن، به لām ئەم دۆخه یان پیخۆشتره و نائاگا له بایه خی ناسنامه ی زمان به ئاسانی راده ستی پرۆسه ی به ستانداردبوون و زانستی کردنه وهی زمانی کوردی ناکه ن. به داخه وه نمونه یان که م نییه ئەوانه ی که

هیشتا گرتی سهرهکییان له ئاخوتن و نووسینی کوردیدا ههیه، کردهوهیهک که ئهگهچى روالهتی خوی به بیرى نهتهوهی میکیاج دهکات، بهلام له ئهجامدا گهرهترین زیان ههر لهو زمانهدا دهکات که سهرهکیتترین کۆلهگهی ناسنامهی نهتهوهیه.

ههستی ناوچهگهریتی و ئایدیۆلۆژیی یهکیکه لهو مهترسییانهی دهتوانیت پیوهندی راستهوخوی نیوان هزر و زمان تووشی داپران بکات. ئایدیۆلۆژی وهکو دهزگایهکی هزریی/سیاسیی پیشتر داڕیژراو و به پیرۆزکراو، ئاراستهیی گهشهیی زانستیی زمان دهگۆریت و سیستهمیکی چهقبهستوو و قهتیسکراو له نیشانهکان بهرههه دههینیت، که دهرواجهکانی زمان له سهر گهشهکردن و نویبونهوه دادهخات.

لهساتهوهختیکدا به دووپات بوونهوهی دروشمگهلی وهکوو «ههچى بیت با ههر زاریکی کوردی بیت» زمان دهبیتته بهستینی تهراتینی ناشارهزایی و له ئهجامدا دهقی نهزۆک بهرههه دههینیت. بۆ نمونه دوای راپهرین و له ژیر کاریگهریی مملانیی سیاسی و ئابووری و فرههنگیی نیوان حیزبهکانی کوردستان، که بوو به هوی ههلتۆقانی دهیان دهزگا و ریکخراوی سهیر و سهمهپه بۆ زمان و ئهدهب و ههرگیرانی کوردی، وهرگیرانیکی به لیشاو ههموو روبههری زمان کوردستانی داگیرکرد، که به داخهوه له غیابی میکانیزمی زانستیی و چاوهدییری پیویستدا تا ئیستهش بهردهوامه، راستیهکی تال که بووته هوی زمان بییزی بهشیکی بهرچاو له خوینهران و هوگرانی زمانی کوردی.

لهم ههسهنگاندنه خیرایهدا بۆ یادهوهیری روژی روژنامهگهیری کوردی دهبیت لایهنه ئهیرینی و نهڕینهکانی ئهوه کهنال لهگهنگه لهبهرچاو بگرین له ههمههر پرسى زمان و ناسنامهی نهتهوهکهمان. گهرهکه بزانی نیههش وهک گهلانی سهر پرووی زهوی دهتوانین لهو کهنال وه خزمهت به زمانی یهکگرتووی کوردی بکهین.

**جینۆسایدی زمانی...
زمانی کوردی له ناو پرۆسهی
به شارستانی کردنی دوژمنکارانه دا**

■ د. ئیبراهیم سادق مه‌لازاده

پیشه‌کی

قسه کردن له جینۆسایدی زمانی کوردی له قونای دهولت نه‌ته‌وه، له رۆژه‌لاتی ناوه‌راستدا، له‌ساده‌ترین ده‌رپیندا ده‌توانین بلتین چیرۆکیکی خه‌مناکه. خه‌مناکه به‌وهی نه‌ک هه‌ر رێگری له خویندن به‌زمانی کوردی کراوه و ده‌کریت، به‌لکو به‌دهیان هه‌زار کوردیشیان به‌وه‌قهناعه‌ته‌گه‌یاندوووه که زمانی کودی، زمانی دوکه‌وتوووه و زمانی کۆچهر و ئه‌و گروپانه‌یه که شارستانی نین، چیاپین یا کینوین. له‌کۆتاییدا، کۆلۆنیزه‌کردنی ئه‌قل و سیاسه‌تی به‌تورککردن، به‌فارسکردن و به‌عه‌ره‌بکردن درێژبۆته‌وه بۆ ته‌نانه‌ت ئه‌و خه‌لکانه‌ش که له‌ولاتانی دنیا ده‌ژین و دوورکه‌وتووونه‌ته‌وه. شه‌رمکردن له‌زمانی دایک، له‌ناوخۆی شاره‌کانی کوردستان، له‌ناو کوردانی دانشتووی شاره‌ تورکشین، فارسینشین و عه‌ره‌بنشین و ته‌نانه‌ت له‌ناو کورده‌کانی دیاسپۆراشدا، زۆر به‌ربلاوه. ئه‌م دۆخه‌ ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تییه ئیشکالییه‌تیکی گه‌وره‌یه که رۆوبه‌پووی زمانی کوردی ده‌بیته‌وه، له‌هه‌موو پارچه‌کانی کوردستاندا. بایه‌خی قسه‌کردن و تووژینه‌وه و به‌واداچوونیش هه‌ر له‌و ئیشکالییه‌ته‌وه سه‌رده‌گریت.

هه‌ر له‌و رۆانگه‌یه‌شه‌وه، نه‌ته‌وه یه‌کگرتوووه‌کان، سالی ٢٠١٩ ی وه‌کو سالی نیوده‌وله‌تی زمانی نه‌ته‌وه ره‌سه‌نه‌کان ده‌سنیشان کرد. ئه‌و راگه‌یاندنه جیهانییه له ٢٠١٦ له‌لایه‌ن ئه‌نجومه‌نی گشتی نه‌ته‌وه یه‌کگرتوووه‌کانه‌وه، وه‌کو بریاری (A/RES /١٧٨/٧١) قبول کرا، ئه‌مه‌ش وه‌کو کاردانه‌وه‌یه‌ک بۆ ئه‌و راستیه‌ی که ٤٠٪ ی زمانه‌کانی جیهان، که به ٦٧٠٠ زمان داده‌ندری‌ن، رۆوبه‌پووی مه‌ترسی له‌ناوچوون ده‌بنه‌وه، که زۆربه‌یان زمانی نه‌ته‌وه ره‌سه‌نه‌کان، ئه‌مه‌ش زه‌نگی مه‌ترسییه‌کی گه‌وره‌یه بۆ زمانی کوردی و زاره جیاوازه‌کانی، به‌هۆی ئه‌و دۆخه‌ی که پیکهاته کوردیه‌کان رۆژانه و به‌شیوه‌ی سیستماتیک رۆوبه‌پووی ده‌بنه‌وه. چجای ئه‌وه‌ی که زمانی کوردی به‌شیوه‌یه‌کی به‌رده‌وام رۆوبه‌پووی قه‌لاچۆکردن و قه‌ده‌غه‌کردن ده‌بیته‌وه، به‌تایبه‌تیش له‌ باکوور و رۆژه‌لاتی کوردستاندا، زارای کوردان وه‌کو نمونه‌ی توانده‌وه‌ی زمانی کوردی^٢.

1 UN, 2019. 2019 International Year of Indigenous Languages. derive from: <https://bit.ly/3vv9qJJ>, [accessed 1 May 2022]

2 Rudaw, 2020. Zara Mohammadi: An example of the fusion of the Kurdish language in Iran. derive from: <https://bit.ly/3y9rPh1>, [accessed 1 May 2022]

چوارچیوهی تیۆریزه کردنی قدهغه کردنی زمان

سیاسهتی دوژمنکارانهی دژ به زمانی کوردی «زمانکوژی»، له چوارچیوهی به شارستانیکردنی دوژمنکارانهی (Civilising Offensive) له ناوبردنی زماندا، کۆمه‌لێک په هندی زۆی له ئه ده بیاتی تایبته به جینۆسایددا هه‌ن، زۆری له سه‌ر گو تراوه، به لām تا ئه مرۆش له سه‌ر ئاستی نیۆده‌وله‌تی و دامه‌زراوه قانونیه‌کانی نه‌ته‌وه یه‌ کگرتوه‌کان، قدهغه‌کردنی زمانی نه‌ته‌وه و ئیتنیک و گروپه جیاوازه مرۆیه‌کان، هه‌چ ریکاریکی قانونی، سیاسی یا خود کولتوری له‌دژ نه‌گیراونه‌ته‌ به‌ر. پرسپاری هه‌ره‌گرنگ له‌و بواره‌دا، به‌شارستانیکردنی دوژمنکارانهی سیاسه‌تی زمان چییه؟ بۆچی زمانی گروپه جیاوازه‌کان قدهغه‌ ده‌کریت؟ په‌یوه‌ندی زمان چییه به‌ سیاسه‌ت و ده‌وله‌ت و زمانه‌کانی دیکه؟ چ جۆره مه‌ترسییه‌ک له‌سه‌ر زمانی کوردی هه‌یه به‌هۆی قدهغه‌کردنیه‌وه؟

پروژه‌ی به‌شارستانیکردن تیۆرییه‌کی فره‌ره‌هه‌ند و به‌رفراوانه، کۆمه‌لێک چه‌مکی جیاوازی له‌ ده‌بنه‌وه، یه‌کیکیش له‌و چه‌مکانه به‌شارستانیکردنی دوژمنکارانه‌یه. به‌شارستانیکردن، له‌خودی خۆیدا، پروژه‌یه‌که، په‌یوه‌ندی به‌و ده‌سه‌لات و گروپانه‌وه هه‌یه، که له‌پشت ئه‌و میکانیزمه‌وه ده‌وه‌ستن و ئاراسته‌ی ده‌که‌ین. ئاراسته‌کردنی سیستمی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی کۆمه‌لگه‌یه، به‌ره‌و ئه‌و ئاراسته‌یه‌ی که سیستمه‌که ده‌یخوازیت. به‌ واتای ئه‌وه‌ی پروژه‌ی به‌شارستانیکردن، ده‌کریت به‌ئاراسته‌یه‌کی پیشقه‌رۆ، پیشقه‌چوون، پێ به‌ پێ به‌ره‌و پیشه‌وه‌ چوون، ب‌روات، ده‌شکریت، ئه‌م پیشقه‌چوونه، له‌چوارچیوه‌ی میکانیزمه‌ دیموکراسی و مافه‌کانی مرۆفدا بیت، ده‌شکریت پروژه‌یه‌ک بیت دوژمنکارانه و چه‌وسینه‌رانه بیت له‌چوارچیوه‌ی ده‌وله‌ت نه‌ته‌وه‌دا، به‌ ئامرازه‌کانی مۆدیرنه، وه‌کو یه‌ک پارادایمی هاوبه‌ش له‌زۆر و لات و نه‌ته‌وه و زه‌مان و زه‌میندا. هه‌روه‌ها ده‌شکریت له‌په‌ر ئه‌و پروژه‌یه، پروژه‌ی به‌شارستانیکردن، شکست بێنیت و به‌ره‌و تیکشکان و شکستخواردن ب‌روات، وه‌کو ئه‌وه‌ی له‌ ئه‌لمانای نازی و ئیتالای فاشی، له‌ جه‌نگی دووه‌می جیهانیدا بینیمان، هه‌لبه‌ت هاوپیچ له‌گه‌ل پروژه‌ی به‌شارستانیکردنی دوژمنکارانه وه‌کو پارادایمیک.

له‌ پروژه‌ی به‌شارستانیکردنی دوژمنکارانه‌دا، زۆر نمونه هه‌ن. یه‌کیک له‌و نمونه‌، حکومتی ئوسترالیا دیدگایه‌کی په‌گه‌زه‌پرستانه‌ی بۆ که‌مینه ره‌سه‌نه‌کانی ئه‌و و لات هه‌بوو. پێیان وابوو، ئه‌و ره‌سه‌نانه خه‌لکیکی دواکه‌وتوو

و ناله بارن، پیویسته به شارستانی بکرین، واته مودیرن بکرین، به لام به تیگه یشتنی خویان، به و مانایه ی رهسه نه کان واز له کولتور و زمان و نورم و به ها کانینیان بینن و به ته وای ببن به ئوسترالی پیست سپی قژزهد و چاوکه سک. هه لبت ئه و سیاسته مه حاله به شه و و پوژیک جیبه جی بکریت، بویه بیریان له تاوانده وهی ئه و خه لکه کرده وه، به وهی سنووریک بؤ په رینه وهی ئه و کولتوره ی خه لکی رهسه ن بؤ مندالکانینیان دابندریت، دابرانیک له نیوان باوانه کان و مندالکانینیان دروست بکریت. به و جوړه، گواستنه وهی زوره ملی مندالانی نه ته وه رهسه نه کان به شیک بوو له سیاسته ی تاوانده وه، که له سه ر چند بنه مای گریمانیه کی هه له به ریوه ده چوو، به وهی که ژیانی ئه و نه ته وانه باشتر ده بیت ئه گه ر بوونه به شیک له کومه لگه ی زورینه ی سپی پیست. پیشنیاز هکه وه ها بوو که ئه و نه ته وه رهسه نه ده بیت ریگیان پی بدریت ”بمرن“ له ریگای پرۆسه ی له ناوچوونی سروشتی، یاخود ئه گه ر بگونجیت له ناو کومه لگه ی سپی پیسته کان بتاوینه وه.³ له ئه نجامدا، بریاریان دا هه موو مندالکانی خه لکی رهسه ن له دایک و باوکیان بسه نن و بیانگوازه وه بؤ خیزانه قژزهد و سپی پیسته ئوسترالییه کان، به مه به ستی دابرانیکی ریشه یی له نیوان ئه و خه لکه رهسه نه و مندالکانینیان، چونکه مندال خیراتر ده تاوینه وه و خویان ده گونجینن و نه ک هه ر زمانی جیاواز فیر ده بن، به لکو زمانی باوانینیان به ته و اوته ی له ده ست دهن، یا هه ر له بنه رته وه فیری نابن. ئه م ریکارانه وه کو پارادایمیک له لایه ن زانایانی تاییه ت به جینوساید، وه کو به شارستانی کردنی دوژمنکارانه، وه سف کراوه.

هه لبت ئه م به شارستانی کردنی دوژمنکارانه یه، بوی هه یه له قونافی میژووی جیاوازا، له فورمی زور جیاوازا جیبه جی بکریت. له میژووی دوور و نزیکیشدا نمونه زورن. له ده ولته ی عوسمانیدا به ده یان هه زار مندالی مه سیحی و سه ر به ئاینه کانیکه، ده رفیندران و له پرۆسه یه کی تاییه تدا فیری جوړه کانیکه شه رو کوشتار ده کران و له سوپایه کی تاییه تدا ریک ده خران و پییان ده گوتن (ئینکیشاری). ئینکیشاریه کان، هیزیک بوون له سوپای عوسمانیدا، بریتی بوون له گاردی دهسته بژیروی سولتانی عوسمانی، له نیوه ی دووه می سه ده ی چوارده مدا.

3 <https://www.australianstogether.org.au/discover/australian-history/stolen-generations>

ئینکیشاری واته سهربازی نو، بریتیبوون له و مندالانهی که له شه و دستدریژییهکانییان بو سهر نه ته وهکانی دیکه، به تاییه تیش مه سیحی و ئایینهکانی دیکه، له ویلایه تهکانی عوسمانی، یا له هیرشهکانییاندا، دهرفیندران یا له باوانییان زهوت دهکران، له که سوکارییان داده بریندران. ئینجا به شیوازیکي ئیسلامییانه په روهرده دهکران، سولتان دهبوو به باوکی رۆحی ئه و مندالانه، تاکه پیشه یان ته نه و ته نه شه رکردن بوو و تاکه سه رچاوه ی سه ره کی، ئینکشارییه کان بوون له کوتایی سه ده ی چوارده مه وه تا کوتای سه ده ی شازده م. ئه و هیزه پیکهاتبوون له پیاده و سوار له دهسته بژییری سوپای عوسمانی. ئه وانه گاردی تاییه تی سولتانی عوسمانی بوون، له سه رده می سولتان مورادی یه که م دامه زران و ریکخستنیکي تاییه ت به خویان هه بوو، له بنکه ی سهربازی و هیما سهربازییه کان و پله و پایه و خه ده نگه کانیش. ئه وانه به هیزترین یه کهکانی سوپای عومسانی بوون.

تاییه تمه ندییهکانی ئه و هیزه، بریتی بوو له هیزیکي هیرشبه ر و به رپرسیار بوون له فراوانخواری ئیمپراتورییه تی عوسمانی. به ته واوه تی دابراو بوون له کومه لگه ی مه ده نی و ژییانی مه ده نی، ژنه یان له ناو ئه و سوپایه دا قه ده غه بوو. ژماره یان له ۲۰۰۰۰ له ۱۵۷۴ گۆرا بو نزیکه ی ۱۳۵۰۰۰ سه رباز له ۱۸۲۶. به تئیه رپوونی کات بوون به هیزیکي کاریگه ر و ده ستییان له سیاسه ت وه رده دا و بوون به به ربه ست له به رده م هه موو جوړه چاکسازییه ک، بویه، سولتان مه حمودی دووهم، ئه و هیزه ی هه لوه شانده وه و له مه یدانیکدا کوی کردنه وه و درانه به ر ناگری مه نجه نیقه کان و به هه زارانییان لیکوژران و ئه وانه ی مانه وه ش دوورخرانه وه بو تاراوگه و تیکه ل به خه لکی مه ده نی کران، له کاتیکدا هیچ ئه سل و نه ژادی خویان نه ده زانی، بیجگه له موسولمانبوون و تورک بوون ناسنامه یه کی دیکه یان نه بوو. هه رچه نه ده، مؤتیقی پشت ئه و شیوازه له به شارستانیکردن زمان نییه، به لام زمان وه کو به شیک له پاشخانی کولتوری ئه و مندالانه ی که له باوانییان داده بریندان و دونیایه ک ئیش و ئازاری له ناو ئه و خیزان و مالباتانه به جی ده هیشت، بویه وه کو جینوسایدی کولتوری وه سف ده کریت.

4 Anastasopoulos, A. and Spyropoulos, Y., 2017. Soldiers on an Ottoman Island: The Janissaries of Crete, Eighteenth–Early Nineteenth Centuries. *Turkish Historical Review*, 8(1), pp.1–33.

5 allaboutturkey. Janissaries, Ottoman Army. derive from: <https://bit.ly/3LB22IV>, [accessed 1 May 2022]

ههروهها، له جهنگی یهکه می جیهانیشدا، بههزاران مندالی ئهرمه نییهکانیان له باوانییان جیاکردنهوه و بهسه ر ماله تورکهکاندا دابهشیان کردن و بو تاهه تابه کران به تورک زمان و موسولمان، ئه و دابرانده چ له نمونه ی ئینکیشاریهکان، یا له نمونه ی رفاندنی منداله ئهرمه نییهکان، بهه موو پیوه ریک دهچته قالبی جینوساید له چوارچیوهی بهشارستانیکردنی دوژمنکارانه دا.

ههلبهت، باسکردنی ئه و نمونانه نزیککردنهوهی خوینه ره له تیگه یشتن له و پرۆسه یه. بهلام پارادایمی زمان، بهشیواز و فورمیکی جیاواز پهلامار دهریت و بهشیوهیهکی دوژمنکارانه قهدهغه دهکریت، بهومانایه ی راسته خه لکه که نارفیندرین بو ئه وهی بکرین به تورک یا فارس یا عه ره ب، به لکو له پرۆسه یهکی رهق یا نه رمدا زمانیکی بینگانه یان به سه ردا ده سه پیندریت و دوا ی سی تا چوار نه وه، ئه و خه لکه ده کریت به تورک یا فارس یا عه ره ب. ئامانجه که له رفاندن یا سه پاندنی زمانیک به سه ر مروقه کانداه مان ئامانجه، زوو بیت یا درهنگ، ئه ویش گورینی زمان و کولتور و ئه سل و بنه چه ی مروقه کانه.

جۆره کانی زمانکوژی

بو کۆتاییه پنهان به هه ر زمانیک و بو پرۆسه ی زمانکوژی، چه ندین شیواز و میتۆدی جیاواز هه ن، لیره دا ئاماره به هه ندیک له و جوړ و شیوازانه ده که م، بو ئه وهی له و ریگایه وه مه ترسییه کانی سه ر زمانی کوردی بزاین داخو مه ترسییه گه وره که له کویدا کۆده بیته وه.

میتۆدی یه که م: پرۆسه ی زمانکوژی ههنگاو بههنگاو، له سه رخو و به سه ستی کۆتایی پنه دیت.

ئه وه یان یه کیکه له ریگا هه ره باوه کانی زمانکوژی و جینوسایدی زمان. ئه وه ش اتیک پرووده دات که مروقه کان به هوکاری ئابووریکومه لایه تی (Socioeconom-) یا ساسییکومه لایه تی (Sociopolitical) ورده ورده فیزی زمانیکی دیکه ده بن و به و زمانه ش قسه ده که ن، به مه رجیک ئه و زمانه پیگه یه کی بالاتری هه بیت له سه ر ئاستی فه رمی و ئایدیۆلۆجی، وه کو ئه وهی که تورکی، عه ره بی و فارسی له به رامبه ر

کوردیدا هه‌یانه. ئه‌وه‌ش کاتیک پرووده‌دات که ئه‌ندامانی نه‌ته‌وه‌یه‌ک یا گروپیک، جگه له زمانی خۆیان فیتری زمانی دووه‌میش ده‌بن، که پێی ده‌لێن دوو‌زمانی (bilingual). ئه‌م فیروونه واده‌کات ورده له‌لایه‌ن نه‌وه‌کانی داها‌توودا ئاستی کوالیتی زمانی دایکیان به‌ته‌واوی داببه‌زیت، تا له‌ کۆتاییدا که‌سیان نامیئت قسه به‌ زمانی دایک به‌کن.^۷ ئه‌م میتۆده، له‌ تورکیا، ئیزان و ته‌نانه‌ت له‌ هه‌ریمی کوردستانیشدا به‌شێوه‌یه‌کی به‌ربلاو باوه. له‌تورکیا، هه‌موو کوردانی باکوور، نه‌ک هه‌ر فیتری زمانی تورکی بوون، به‌لکو بووه به‌ زمان یه‌که‌میان. چونکه‌ خویندن و په‌روه‌رده، کار و بازرگانی و پیشه‌کان، گفتوگو و مامه‌له‌ی ناوبازار، میدیا و پوژنامه‌گه‌ری و تاد، هه‌مووی به‌زمانی تورکییه. ئه‌م زه‌مینه‌سازکردنه‌ش ده‌گه‌رێته‌وه‌ بۆ سه‌رده‌می دوا‌ی دامه‌زاندنی ده‌وله‌تی تورک له‌ دوا‌ی جه‌نگی یه‌که‌می جیهانی‌دا، که‌ مسته‌فا که‌مال ئه‌تاتورک، زمانی کوردی نه‌ک هه‌ر له‌ قوتابخانه و دامه‌زراوه‌کانی فیترکردن و کاروباری ره‌سمیدا قه‌ده‌غه‌کرد، به‌لکو قسه‌کردنیشی به‌و زمانه‌ قه‌ده‌غه‌کرد.

ئه‌م قه‌ده‌غه‌کردنه، ده‌گه‌رێته‌وه‌ بۆ پلانیکی ترسناکی ده‌وله‌ت به‌ناوی پلانی شارک ئیسلاح (S ark İslahat Raporu).

بنه‌مای ئه‌و راپۆرته ده‌گه‌رێته‌وه‌ بۆ ۱۹۲۵/۹/۲۴، به‌ناوی راپۆرتی چاکسازی له‌ پوژه‌لات (که‌ مه‌به‌ستی باکووری کوردستانه‌)، له‌لایه‌ن ئه‌نجومه‌نی تورکیا (په‌رله‌مان) په‌زنامه‌ندی له‌سه‌ر دراوه، که‌ ئه‌وکاته‌ نزیکه‌ی ۴۸ کوردیش له‌و په‌رله‌مانه‌ ئه‌ندام بوون. ئه‌و راپۆرته‌ نه‌ینییه، ئه‌نجامی زنجیره‌یه‌ک راپۆرتی ره‌سمی بوو، که‌ محمه‌د به‌یره‌ق له‌ (۱۹۹۳، ۱۹۹۴)، له‌ نه‌وه‌ده‌کان بلاوی کردنه‌وه. له‌و راپۆرته‌دا ه‌ خال هه‌ن، من ته‌نها دوو خالی کۆتایی لێرده‌ا ده‌خه‌مه‌ پوو، که‌ بریتین له‌:

(۴) قه‌ده‌غه‌کردنیکه‌ یه‌کلاکه‌ره‌وه‌ی به‌کاره‌ینانی هه‌موو زمانه‌ ناتورکییه‌کان و دانه‌مه‌زاندنی کورد ته‌نانه‌ت له‌ قوتابخانه‌ ئاماده‌یه‌کانیش.

(۵) ته‌رخانکردنی ۷ ملیۆن لیره‌ی تورکی له‌ پینا‌و راگواستنی کورد و نیشه‌جێکردن و ئاسانکاری ژبانی تورکه‌کان له‌ شوینی کورده‌ راگو‌یزراوه‌کان.^۸

7 Janse, M., 2003. Language death and language maintenance: problems and prospects. In Language Death and Language Maintenance: Theoretical, practical and descriptive approaches (pp. 9-17). John Benjamins.

8 Yadirgi, V., 2017. The political economy of the Kurds of Turkey: From the Ottoman Empire to the Turkish Republic. Cambridge University Press. P.169.

بە جوړه، پلانی به تورک کردن له سەر چه ندين ئاستدا بووه. پلانیکى سیستماتیک بووه و پاشگه زبوونه وهى لى نه بووه. پلانه که هینه ترسناکه، ته نانه ت ناوى زمانى کوردیشى نه هیناوه بۆ ئه وهى دانى پیدانه نریت، له هه مان کاتیشدا دانه مه زراندى کورد، له قوتابخانه کان بۆ ئه وهى هیچ جوړه به ریه ککه و تنیکى په روه رده یی له نیوان ماموستایانى کورد و مندالانى کورددا نه بیت. راگوستنى کوردیش له ناوچه کانی خوین و نیشته جیکردنى تورکیش ئه وه به لایه کی دیکه وه، سیاسه تنیکى جینوسایدکارانه ی بنه رته ی بووه بۆ که مکردنه وهى کورد له ناوچه کوردییه کاندا.

ئهو سیاسه ته ی ده ولت، نه ک هر خا و نه کرایه وه، به لکو به رده وام له سەر کومه لیک بنه مای ره گه زپه رستی و سیاسه تی شو فینستانه دا ده ولتی تورک به رده وام بوو. دواى ئه و پلانه له سالی ۱۹۳۰ که مپینیک له لایه ن هه ندیک ریکخراوى تورکی نزیک له حکومه ته وه به ناوى «هاوولاتی، به تورکی قسه بکه» راگه یه نرا. له پینا و پیرو زکردنى زمانى تورکی و به تورک کردنى هه موو ئه وان هه که به زمانى دایکیان قسه یان ده کرد. ئه م سیاسه ته به جوړیک دژ به هه موو ئه وان هه بووه که په یوه ندیان به تورکه وه نه بووه. له و رووه شه وه، که مال ئه تاتورک له ۱۹۲۳ له ئه ده نه قسه بۆ هه واداران ده کات و ده لیت:

ئهرمه نه کان به شیوه یه کی رها هیچ مافیکیان له و ولاته گه شه سه ندووه دا نییه. ولات هی خوتانه، ولات مولکی تورکه کانه. ئه و ولاته له میژووی خویدا هر تورکی بووه، بویه شه هر تورکییه و هر به تورکیش ده مینیته وه. له کۆتاییدا ولاته که بۆ خاوه نه شه رعیه کانی گه رایه وه. ئهرمه نه کان و ئه وانى دیکه ش، هیچ مافیکیان به شیوه یه کی رها له و ولاته دا نییه. ئه و ولاته به پیته ولاتی تورکه راسته قینه کانه.^۱

ئهو سیاسه ته ره گه زپه رستییه، تا ئه مرۆکه ش، له ناو قولایى کومه لگه ی تورکیدا کار ده کات. خه لکیک ئومیدیان به پارتى داد و گه شه پیدان هه لچنبوو، کومه لگه ی تورکی بگوریت، به لام ره جبه ته یب ئه ردوگان، کومه لگه ی تورکی نه ک هر نه گوری، به لکو ئایدیۆلۆژیای پانتورکی و پانئیسلامیزمی یه کانگیرکردن و به هه ندیک دروشمی بریقه دار، کومه لگه ی کوردی له باکوور به ته واوه تی هه لته کاند.

9 Peyserpress, 2020. From Ataturk to Qeyyums: <https://bit.ly/3FjdMat>, [accessed 1 May 2022]

10 Kieser, H.L. ed., 2013. Turkey beyond nationalism: Towards post-nationalist identities. Bloomsbury Publishing. P.IX

ئەو سیاسەتەى دەولەت له پڕۆسەى بەشارستانیکردنى دوژمنکارانەدا هیندە رۆچوو، که تا ئەمڕۆش به چەندین شیواز بەردەوامە، کاریگەرى نەک هەر لەسەر ناوڤۆى تورکیا قولبۆتەو، بەلکو درێژدەبیتەو بە دیاسپۆرا، بۆ سەر سايكۆلۆژیای ئەو خیزانە کوردانەى که له ولاتانى ئەورۆپادا دەژین. ئەو کوردانە، هیندە که وتوونەتە بەر شالۆوى ئەو سیاسەتى تاواندەو و زمانکوژى، ریک بەپێى ئەو قاعیدەیهى که له پیشەوهدا باسى لێو کرا، لییان بوو بە «نەریت» که تۆرپیرت ئەلیاس ناوی دەنیت (هابیتۆس^(۱))^(۲). نەریتی ئەو کەسانە بەتەواوەتى گۆرانکاری بەسەردا هاتوو و شیواوە. ئەو کوردانە که سالانیکى دور و درێژە له دیاسپۆرا دەژین، بەهەمان مۆدیلى ناوڤۆى تورکیا، تەلەفزیۆنى ماله‌وه‌شییان هەر تورکییه، مەگەر هەندیک جار بەشەرمەو بەلین باوانمان کورد بوون. رێژەى هەرە زۆرى ئەو خیزانانە مندالەکانیشیان هەر فیری تورکی دەبن، چونکه له‌ماله‌وه‌ش هەر به تورکی قسە دەکەن و زمانى دایکیان هەر فیر نەبوون. بەو جۆرە زمانى یەکەم لای بەشیک له کوردانى دیاسپۆرا، پلهى سییه‌میشى به‌جی هیشتوو.

ئەمڕۆ له هەریمی کوردستان، له چوارچێوهى پڕۆسەیه‌كى نەرمدا، زمانى عەرەبى بایه‌خى خۆى پەیدا دەکاتەو و خەلک هەول دەدات فیری ببیت. فیربوونى زمان، نەک هەر نەنگى نییه، بەلکو کاریكى گرنگه له‌چوارچێوهى باشکردنى تواناکان، بەلام ئەو مەترسییه له هەریمی کوردستاندا، له‌وه‌دا خۆى دەبینیتەو، که مافى نیشته‌جێبوونى عەرەب له‌هەریمی کوردستان، له‌دەر‌وه‌ى هەموو پلان و بەرنامه‌یه‌کدا بەرێو دەچیت. بەپێى زانیارى و بە‌دواداچوونەکانى من، تا ئیستا هیچ سیاسەتیکى زمانى له هەریمی کوردستاندا له‌ئارادا نییه، له‌کاتی‌کدا له‌به‌هیزترین دەولەتى پیشکەوتوودا، سیاسەتیکى تاییهت و دیارکراوییان بۆ زمان و ئاویته‌کردنى (Integration) خەلکى بیانى هەیه. بەهۆى ئەوهى که به‌پێى هەندیک سەرچاوه زیاتر له یەک ملیۆن و سى و پینچ هەزار عەرەب له هەریمی کوردستاندا هەن. رێژەى عەرەب له هەولێرى پیتەخت بریتیه له

۱۱ ئەو نەریتە، که بریتیه له پیکهاتهى کومه‌لايه‌تى تاکه‌کان، ئەو خاکه‌یه که تاییه‌تمه‌ندیه‌کانى که‌سایه‌تى تیا‌دا گه‌شه‌دە‌کەن، که م‌رۆف تیا‌دا جیا‌وازه له ئەندامه‌کانى دیکه‌ى کومه‌لگه‌کەى. بەو شیوازه، زمانیکى هاو‌به‌ش، که‌سێک دروست دەکات بە‌شدار بیت له‌گە‌ل ئەوانى دیکه، ئەو‌ه‌ش به‌ دلنیا‌ی ر‌ه‌گه‌زیکه له پیکهاته‌کانى نەریتی کومه‌لايه‌تى. 12 DENDASCK, C.V. and LEE, G.F., DENDASCK, Carla Van Zyl Dendasck; LEE, Gilead Ferreira. Konzept des Habitus in Pierre Bourdieu.

٦٠٠ ههزار عه‌ره‌ب، که ٢٩٪ دانیش‌توانی هه‌ولێر پێک دێنن^{١٣}. لێ‌ده‌دا جیی خۆیه‌ت، ئاماژه به‌چه‌ند خالیکی گ‌رنگ بکه‌ین، له‌وانه‌ش:

یه‌که‌م: نه‌بوونی هه‌یج سیاسه‌تیکی زمانی له‌ هه‌ریمی کوردستاندا، بۆ ئه‌وه‌ی ده‌رفه‌تی کار له‌سه‌ر بنه‌مای فێربوونی زمانی کوردی بیت، به‌و مانایه‌ی هه‌رکه‌سیک زمانی کوردی قسه‌ نه‌کات، ده‌رفه‌تی کارکردنی پینه‌دری‌ت. بۆ ئه‌و مه‌به‌سته‌ش حکومه‌تی هه‌ریم له‌سه‌ریه‌تی کۆرسی زمان بۆ ئه‌و هاو‌لاتییه‌ عه‌ره‌بانه‌ دا‌بین بکات.

دووهم: مرۆقی کورد له‌ هه‌ریمی کوردستاندا له‌‌رووی زمانه‌وه‌ سروشتی مۆنۆپۆلکاریی نییه‌، به‌و مانایه‌ی که‌ ده‌گه‌نه‌ به‌رامبه‌ر عه‌ره‌بی‌ک، راسته‌وخۆ هه‌ول ده‌ده‌ن به‌ عه‌ره‌بی قسه‌یان له‌گه‌‌لدا بکه‌ن، به‌‌پێچه‌وانه‌ی هاو‌لاتییانی هه‌موو و‌لاتانی دونیا. ئه‌مه‌ش وایکردوه‌ عه‌ره‌به‌کان بۆ‌خۆیان هه‌ول نه‌ده‌ن فێری زمانی کوردی ببن. له‌به‌رامبه‌ردا داواکاری له‌ناو هاو‌لاتییانی کورد بۆ فێربوونی زمانی عه‌ره‌بی له‌ هه‌لکشاندایه‌ و زۆرت‌رین په‌واجی هه‌یه‌.

سێیه‌م: مرۆقی عه‌ره‌ب، له‌خودی خۆیدا له‌ژێر کاریگه‌ری عه‌ره‌ب سه‌نت‌ریزمدا‌یه‌. ئه‌گه‌ر بگه‌‌رێینه‌وه‌ بۆ ئه‌ده‌بیاتی عه‌ره‌به‌ ناسیۆنالیست و ئیسلامیسته‌کان، به‌ هانده‌ری ئایینه‌وه‌، پێیان وایه‌ ئه‌وان هه‌میشه‌ سه‌نته‌ری نه‌ته‌وه‌ موسو‌لمانه‌کان و زمانی عه‌ره‌بیش زمانی قورئانه‌ و هه‌موو موسو‌لمانیک له‌سه‌ریه‌تی فێری زمانی عه‌ره‌بی بیت. ئه‌م هه‌ستکردنه‌ به‌ سه‌نت‌ریزم، وایکردوه‌ خۆیان به‌ بالا‌ ب‌بینن و پێیان وایه‌ ده‌بیت ئه‌وانی دیکه‌ بتوانن به‌عه‌ره‌بی بئاخ‌فن.

چوارهم: به‌‌دریژایی میژووی عێراق، زمانی عه‌ره‌بی زمانی په‌سه‌می ده‌وله‌ت بووه‌. ئه‌و په‌سه‌می‌بوونه‌ش بیره‌که‌ی سه‌نت‌ریزم و بالا‌بوونی لای هاو‌ولاتی عه‌ره‌بی عێراق به‌هه‌یتر کردوه‌. هه‌موو ئه‌و کوردانه‌ش که‌ ده‌چنه‌ به‌غدا، به‌ زمانی خۆیان نه‌ له‌ په‌رله‌مانی عێراق و نه‌ له‌ پۆسته‌کانی دیکه‌دا، به‌کوردی قسه‌ ناکه‌ن، به‌‌کو‌هه‌موویان هه‌ولی فێربوونی زمانی عه‌ره‌بی ده‌ده‌ن، له‌کاتی‌کدا مافی ئه‌وه‌یان هه‌یه‌ وه‌رگێریان بۆ دا‌بین بکری‌ت.

پنجه‌م: عه‌ره‌ب به‌شیکی گ‌رنگی بازاری کار له‌هه‌ریمی کوردستان پێک‌دێنن، ته‌نها ئه‌وانه‌ش به‌کار‌دیخ‌ن که‌ عه‌ره‌بیزان بن. رێژه‌یه‌کی زۆر خانوبه‌ره‌ له‌ هه‌ریم مو‌لکی

13 Sharpres, 2022. The numbers of Arabs are rising frighteningly, in the Kurdistan Region, <https://bit.ly/3MH7ZxD>, [accessed 1 May 2022]

عەرەبە، لەو ڕووەوە هیچ ئاماریکم لەبەردستدا نییە، بە سەدان خیزانی کورد لەهەریم، بوون بە کرێچی هاوڵاتیانی عەرەب. ئەم دۆخە وایکردووە خەلک هەولێ فێربوونی زمان عەرەبی بدات.

شەشەم: هەر لە پەيوەندی بە ئەبوونی سیاسەتی زمانەو، بۆردی سەر دوکان و کۆمپانیا و دامەزراوەکان، ڕوویکی شارستانیانهی ولاتن. ئەو ڕووە، چەند جوان و ڕیکخراو بیت، هێندە نیشانهی ڕیکخراوەیی و نەرتی جوانی خەلکە. لە هەریمی کوردستاندا گەرەلاوژییەکی بێزارکەر هەیە و هەر یەکیک بە ئارەزووی خۆی بۆردی سەر دوکان و کۆمپانیا و دامەزراوەکان دەنووسیت. ئەمانەش چەند جۆریکن، یا ئەوەتا بە کوردییەکی سەقەت و هەلە ڕیزمانی، یا تەنها بە عەرەبی یا بە ئینگلیزی، یا کوردییەکی لەکوئای دادەنێن. ئەو چش لە لیستی خواردنی چیشتخانەکان کە هەندیکیان زمانی کوردی هەر تیدا نیە، بە پاساوی ئەوەی کە میوانی کوردییان کەمە.

میتۆدی دووهم: زمانکوژی لە خوارووە بۆ سەرەو:

لێردا زمان بەتەنها چڕ دەبیتەو لە بۆنە ئایینی، وێژەبیبەکان و گۆرانی و ئاهەنگەکان. بەو مانایەي زمان بە ڕەسمی دانی پێدانه نراوە، بەلام لەسەر ئاستی میلی تەنها لەبۆنەکاندا بەکار دەهیندریت^{۱۴}. ئەو نمونە یەمان لە باکور و ڕۆژھەلاتی کوردستان هەیە. زمانی کوردی زمانیکی ڕەسمی نییە، زمانی خۆیندن و پەرورەدەش تورکی و فارسییە. ئەوەی ماوە تەنها لایەنی وێژەیی و بلاوکردنەوہی کتیبە لەسنووریکی دیارکراودا. هەلبەت ئەم شیوازە لەپال شیوازی یەکەمدا کە فێربوونی زمانی دووہە لەژێر فشاری بازار و پەرورەدە و خۆیندن، دەرفەتی لاوازیبوون و نەمانی زمانی دایک زۆر کەمتر دەکاتەوہ. لەو حالەتەشدا لەگەڵ میتۆدی یەکەم یەک دەگرنەوہ.

میتۆدی سێیەم: زمانکوژی لە سەرەو بۆ خوارووە:

ئەمەش کاتیک ڕوودەدات کە زمان لەسەرەو چیتەر قسەي پێ ناکریت، یا قەدەغە دەکریت، بەلام لەخوارووە بەشیوہیەکی نارەسمی بەکار دەهیندریت^{۱۵}. ئەم شیوازە لە پارچەکانی کوردستاندا بەتایبەتیش باکور و ڕۆژھەلات هەر باوہ. لەسەرەوہ زمانی

14 Campbell, L. and Muntzel, M.C., 1989. The Structural Consequences of Language Death. In Investigating Obsolescence, edited by Nancy Dorian, 181–196. P.185.

15 Bousquette, J. and Putnam, M.T., 2020. Redefining language death: Evidence from moribund grammars. Language Learning, 70, pp.188–225.

کوردی قهدهغه کراوه، له خواره ودهش خه لک به شیوهیه کی ناره سمی ههر قسه ی پیده کهن، به لام له پال فیربوونی زمانی دووم و فشاری بازاردا، ورد ورده قسه کردن به زمانی دایک سنووردار ده بیت و له کوتاییدا ده مریت. به هه مان شیوه له گه ل میتودی به که م به ک ده گرنه وه.

میتودی چوارم: زمانکوژی به شیوهیه کی رادیکالانه.

ئه مهش ئه و کاته رووهدات که هه موو ئاخپوه رانی به شیوهیه کی به کجاره کی واز له قسه کردن به زمانی دایکیان دینن، به هوی هه ره شه و فشار و چه و ساندنه وه بیت یا داگیرکاری کولونیا لیزمانه^{۱۶، ۱۷}. ئه و دوخه ی کوردی باکور و ئه وانه ش که نیشته جتی شاره تورکنشین و فارس نشین و عه ره بنشینن، تیایدان، به دلنیا یی به ره و ئه و قوناغه هه نگاو ده نین و ریژه یه کی زوریش، له باکوری کوردستان، نیوه ی ئاخپوه رانی کورد زمانی تیپه راندوه، کوتاییان پی هاتوه. هه موو میتوده کانی دیکه ش هاوکارن بو ئه و کوتای هاتنه.

میتودی پینجه م: زمانکوژی (که ناسراویشه به مردنی کتوپر، جینۆسایدی زمان، یا خود نه مانی بایۆلۆجیبانه ی زمان).

ئه مهش کاتیک رووهدات که هه موو ئاخپوه رانی زمانیک به یه کجاری کوتاییان پی دیت و ده کوژرین، یا له ریی کاره ساتیکه وه له ناو ده چن^{۱۸}. له ریکه و تننامه ی قهدهغه کردنی تاوانی جینۆساید و سزادانی، هیچ ئاماژه یه که به قهدهغه کردنی زمان یا زمانکوژی نه کراوه، به لام له ماده ی دوو، خالی (ب) دا، که ده لیت زیان گه یاندنیکه جیدی به جهسته یا ئه قلیی به ئه ندامه کانی گروپه که^{۱۹}، ده کریت له و چوارچینه وه دا جیگای بو بکریته وه. قهدهغه کردنی زمان، زیانیکه گه وره به پرۆسه ی فیرکردن و پهروه رده ده گه یه نیت، که له کوتاییدا ده بیته زیان گه یاندن

16 Crystal, D., 2002. Language death. Cambridge University Press.
 17 Sasse, H.J., 1992. Theory of language death. Contributions to the Sociology of Language, 64, pp.7-7.
 18 Bednarowicz, S., 17. BEFORE AND AFTER LINGUICIDE: A LINGUISTIC ASPECT OF THE SAYFO. Sayfo 1915, p.365.
 19 Lippman, M., 1998. The convention on the prevention and punishment of the crime of genocide: fifty years later. Ariz. J. Int'l & Comp. L., 15, p.415.

به ئەقل و وشیری مندالەکان. بهو پێهەش گەلێک توێژینه‌وه‌ی زانستی ئەوه‌یان درخستووێه که فێرکردن به زمانی دایک فاکتەرێکی سەرەکییە بۆ وه‌خۆگرتن و کوالیتی فێربوون، هەر‌وه‌ها ئەنجامه‌کانی فێرکردن و ئەکادیمیا باش ده‌کات^{۲۰}. بۆیه نیلسۆن ماندیلا له‌و باره‌یه‌وه ده‌لێت: ئەگەر قسه‌ت له‌گەڵ که‌سیک کردن به‌زمانیک تێی بگات، یه‌کسه‌ر تیگه‌یشتنه‌که ده‌چیته‌ میشکی، به‌لام ئەگەر به‌ زمانی خۆی قسه‌ت له‌گەڵ کردن، ئەوه تیگه‌یشتنه‌که یه‌کسه‌ر ده‌چیته‌ دلێ^{۲۱}.

میتۆدی شه‌شم: خۆبهبه‌ربوونی زمان، بریتیه‌ له‌ پرۆسه‌ی له‌ده‌ستدانی زمانی دایک، یا زمانی یه‌که‌م

له‌ تاراوگه‌دا.

ئهمه‌ش کاتیک پرووده‌دات که به‌هۆی دابرا‌ن له‌ ئاخێوه‌رانی زمانی دایک و فێربوونی زمانی دووهم پروو ده‌دات، که له‌گەڵ به‌ره‌مه‌پێنان و تیگه‌یشتنی دروست له‌ زمان یه‌که‌مدا پرووبه‌رووی مرۆف ده‌بیته‌وه^{۲۲}. ئەم شیوازه‌ زیاتر له‌ناو کۆچبه‌راندا پروو ده‌دات، کاتیک پروو له‌ ولاتیکی دیکه‌ ده‌که‌ن و به‌خیرایی ده‌تاوینه‌وه‌ ناو زۆرینه‌ی ولاتی دووهم. له‌و پرووه‌وه، پێژهی هه‌ره‌زۆری تورک و مه‌غریبی توانیویانه‌ زمانی دایک بپاریزن و له‌ژماره‌یه‌ک گیتۆی دیارکراو، له‌په‌راویزی شاره‌کاندا کۆبینه‌وه، ئەمه‌ش په‌یوه‌ندی به‌ پۆچی نه‌ته‌وه‌سازیه‌وه‌ هه‌یه، له‌هه‌مان کاتیشدا ئایین فاکتەرێکه بۆ خۆ جیاکردنه‌وه‌ له‌پێگای بیناکردنی ناوه‌ندی ئایینی و کولتوری و پشتیوانی ده‌وله‌ته‌کانییان له‌و ناوه‌ندانه، له‌پێناو پاراستنیان وه‌کو لۆببی سیاسی و فشار له‌پێناو ولاته‌کانییان. له‌و پرووه‌وه، کورد یا پاشکۆی ئەو جفاکانه‌یه، به‌تایه‌بتیش کوردی باکوور به‌ پله‌ یه‌ک و کوردی پارچه‌کانی دیکه‌ش به‌ پله‌ی جیاوازتر. هه‌ر سه‌روشتی کورد له‌ دیاسپۆرا به‌ته‌واوی له‌ناو شار و شارۆچکه‌کاندا نه‌ک هه‌ر په‌رت و بلاو ده‌بن، به‌لکو هه‌ولیش ده‌ده‌ن له‌ یه‌کدی نزیک نه‌بنه‌وه‌ و هه‌میشه‌ خۆیان له‌ کوردی دیکه‌ دوور ده‌گرن. وێرای ئەوه‌ی که زۆربه‌ی جاران به‌شیکن له‌ ناوه‌نده‌ ئایینی و کولتوریه‌کانی نه‌ته‌وه‌ی سه‌رده‌ست.

20 Nishanthi, R., 2020. Understanding of the importance of mother tongue learning. International Journal of Trend in Scientific Research and Development (IJTSRD), 5(1), pp.77-80.

۲۱ Ibid. هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پێشوو.

22 Schmid, M.S. and Köpke, B., 2007. Bilingualism and attrition. Language attrition: Theoretical perspectives, 33, pp.1-7.

دەولەت نەتەوہ و زمانکوژی

دوای جہنگی یەکەمی جیہان و دابەشبوونی کوردستانی عوسمانی، دەولەتی نەتەوہی سەردەست، رۆلێکی ترسناکی دژ بە زمانی کوردی بینیوہ و دەبیینیت. ئەمەش بەشیوہیەکی راستەوخۆ پەیوہندی بە تیوری پرۆسەیی بەشارستانیکردنەوہ ھەیە، کە لەپیشنەوہ باسمان کرد، بەتایبەتیش بەشارستانیکردنی دوژمنکارانہ. ئەو دەولەتانەیی کە کوردستانییان بەسەردا دابەشکراوہ، لەچەند ئاستیکەوہ سیاسەتیکی سەنترالیزمی کولتورییان بەرپۆہ بردوہ. ئەگەر لە عێراق و سووریا عەرەبەسەنتریزم بەلا بووبیت، لەتورکیا تورکۆسەنتریزم، (تورکیا بۆ تورکە^{۲۳، ۲۴}) ھەر لەسەرەتاوہ، لەچەندین فۆرمی جیاوازا بەشیوہیەکی سیستماتیک کار بۆ سەپاندنی کراوہ، لەژێر دروشمی یەک ئالا، یەک زمان و یەک نەتەوہ. لەو پووەوہ، ئوگور ئومید ئونگور لە کتیبی پرسى جینۆساید: ئەرمەن و تورک لە کۆتایی ئیمپراتورییەتی عوسمانیدا، دەلیت «لەسەردەمی ناسیۆنالیزم و دەولەتی نەتەوہدا، ئەندازیاریی دیموگرافی، یەکسان بووہ بە ھەژموونی زۆرەملییانەیی ئیتنی، ئایینی، ئابووری و کولتوری، یا بەمانایەکی دیکە ھەژموونی ناسنامە^{۲۵}.

لە پرۆسەیی بەشارستانیکردندا، دەولەتی نەتەوہ لە رۆژھەلاتی ناوہراستدا، چونکە خواوہنی شەرعییەتیکی خۆرەسک نین، و بەشیک لەو خاکەیی کە ھەژموونییان بەسەریدا ھەیە، دەزانن زۆرینەیی دانیشتوانی ئەو بەشە کوردنشینە، بۆیە ھەمیشە پرس و داواکارییەکانی کورد بە ئەمنی کراون و ھەموو جۆرە جیاوازییەکی بەمەترسی لەسەر ئاسایشی نیشتمانیدا دەبینن. ئەمەش ھەم لەپووی ئەو ئیتنۆسەنتریزمەیی کە باوہرییان پێ ھەبووہ و کارییان بۆ کردوہ، ھەمیش، سروشتی دەولەت نەتەوہ قبوڵی ئەو جیاوازییانە ناکات و ھەر لەسەرەتای دامەزراندنەوہ، ناسنامەییەکی دیاریکراوییان بۆ داتاشراوہ. ئەوہ رۆشنە کە سووریا و عێراق تا ئەمڕۆش ھەلگری ناسنامەیی عەرەبین و لەسەر ئاستی نیوہولتیش وەکو دەولەتی عەرەبی دەناسرین.

23 Kieser, H.L. ed., 2013. Turkey beyond nationalism: Towards post-nationalist identities. Bloomsbury Publishing.P.XI.

24 Üngör, U.Ü., 2011. "Turkey for the Turks": Demographic Engineering in Eastern Anatolia, 1914–1945. na.

25 Suny, R.G., Göçek, F.M. and Naimark, N.M. eds., 2011. A question of genocide: Armenians and Turks at the end of the Ottoman Empire. Oxford University Press. P. 288.

به و جۆرهش، «كورد له و شوینهدا كه ئیستا دهولت-نهتهوهی عیراقی پی دهوتریت، هر له سهردهمی ئیمپراتۆری عوسمانییهوه تا راپه‌پینی ۱۹۹۱، کراون به ئامانجی سیاسهته جۆراوجۆرهکانی جینۆساید و هه‌لاواردنی زمانی»^{۲۶}.

ئیرانیس به‌هه‌مان ئاست، بووه به دیوی دووهمی نهتهوهی فارس. كه یه‌کینک ده‌لیت من ئیرانیم، راسته‌وخۆ زه‌ینی هه‌مووان بۆ ئه‌وه ده‌چیت كه ئه‌و كه‌سه فارس بیت. له‌په‌وی پراکتیکیشه‌وه، ئیران هر له‌سه‌ره‌تاوه، بئجگه له‌قه‌ده‌غه‌کردن زمانی کوردی له‌سه‌ر ئاستی ره‌سمی و ناوه‌نده‌کانی په‌روه‌ده و فێرکردنیشدا، هه‌میشه ناسنامه‌ی ئیرانی خستۆته به‌ر تیشک و هه‌ولێ داوه بیهته پاناسنامه‌ی هه‌موو هاوولاتیانی ئیران. سه‌بارت به‌ تورکیا، هه‌م سیاسه‌تی زمان و هه‌میشه سه‌پاندنی ناسنامه‌ی تورکیزم، ره‌هه‌ندی ترسناکی وه‌رگرتوون. پرۆسه‌ی به‌شارستانیکردنی دوژمنکارانه، سه‌پاندنی زمانی تورکی و دروشمی (من تورکم، من به‌خته‌وه‌رم)، کتومت دروشمیکی شۆفینیزمانه‌ی ئه‌و به‌شارستانیکردنه‌یه به‌ئامانجی بیناکردنی ده‌وله‌تیکی پانتورکیزم. لێره‌دا، ده‌وله‌تی نه‌ته‌وه، له‌ئامرازیکه‌وه ده‌گۆریت بۆ ئامانج و ده‌بیهته زیندانیکی گه‌وره بۆ هاوولاتیانی کورد و که‌مه نه‌ته‌وه و ئایینه جیاوازه‌کان له‌ناو تورکیادا. به‌تیبینی ئه‌وه‌ش که ته‌نانه‌ت ناوی تورکیاش، ناویکی ره‌گه‌زه‌په‌رستانه‌یه و ته‌عبیر له‌هه‌موو دانیشتوانی ناو ئه‌و وڵاته‌ناکات.

به‌وجۆره، ده‌وله‌تی نه‌ته‌وه له‌رۆژه‌ه‌لاتی ناوه‌راستدا، په‌یوه‌ندییه‌کی راسته‌وخۆی به‌جینۆسایدی زمانه‌وه هه‌یه. هر نه‌ته‌وه‌یه‌ک له‌په‌راویزی ئه‌و مۆدیله‌ی ده‌وله‌تی نه‌ته‌وه‌دا بیت، چاره‌نووسی سیاسه‌تی سه‌پینه‌وه و له‌ناوچوون ده‌بیت. کوردیش، نه‌ک هر له‌سه‌ر ئاستی زمانه‌وه، به‌لکو له‌سه‌ر ئاستی فیزیکی و کولتوری و دیموگرافیشه‌وه، له‌ترسناکترین پرۆسه‌دا که‌وتۆته به‌ر شالای پرۆسه‌ی به‌شارستانیکردنی دوژمنکارانه و جینۆسایدی زمان، به‌شێوه‌یه‌کی رادیکالانه. به‌وجۆره، نه‌ته‌وه‌ی کورد تا نه‌بیت به‌خاوه‌نی ده‌وله‌تی خۆی، له‌ئاساییترین دۆخیدا، به‌رده‌وام له‌په‌رایزدا ده‌مینیته‌وه، ئینجا هه‌رکاتیک بارودۆخ له‌باربوو بۆ ده‌وله‌تی نه‌ته‌وه‌ی سه‌رده‌ست، پرۆسه‌ی جینۆساید، یه‌کینکه له‌ئه‌گه‌ره هه‌ره‌دیار و به‌هیزه‌کان، به‌پاساوی مه‌ترسی له‌سه‌ر یه‌کیتی خاک و په‌ره‌سه‌ندنی وڵات.

26 Salih, K., 2019. Kurdish Linguicide in the "Saddamist" State. *Genocide Studies International*, 13(1), pp.34-51.

پوخته

پوختهی قسان له و نووسینه دا، هه موو ئه و مه ترسیانه ن له به رده م زمانی کوردیدا به پریوه ده چن. پرۆسه یه کی دوژمنکارانه، له ژیر سه ردیڤی «سیاسه تی زمان»، به نوینه رایه تی ده وله تی نه ته وه، له هه ر چوار ده وله تی پوژه لاتی ناوه راستدا، تورکیا، ئیران، عیراق و سوریا، که کوردستانیان به سه ردا دابه ش کراوه، به شیوه یه کی ئاشکرا و بی په رده، به پریوه ده چیت. سه د سالی ریکه، ئه م سیاسه ته به چه ندین شیواز به پریوه ده چیت، تا ئه مپو به شیک له کورد له هه موو پارچه کاند، توانیوانه رووبه رووی ئه و سیاسه ته ببنه وه و خوڤاگر بن، به لام ئه م خوڤاگریه تاسه ر به رده وام نابیت، ئه گه ر کورد خووی له رووی دونیابینی و ستراتیژه وه، گوڤانکاری به سه ر خویدا نه هیئتیت و دامه زرانندی ده وله ت نه کات به ستراتیژ. نه ک هه ر کورد، به لکو هه ر نه ته وه یه ک له په راویژدا بمینیته وه، ده بیت به ئامانج و به تپیه ربوونی کات، کو تایی پی ده هیندریت. له و نووسینه شدا هه موو ئه و میتودانه ی که هوکارن بو زمانکوژی، ئاماژه یان پیکراوه. کاریگه رترینی ئه و میتودانه ش فیربوون زمانی دوومه، زمانی نه ته وه ی سه رده ست، زمانی که هه م په سمیه، هه میش زمانی بازار و فییرکردن و په روه رده یه. له کو تاییدا زمانی دایک ده که ویته په راویژ و ورده ورده کوالیتی زمانه که ش که م ده بیته وه تا له گه ل نه وه کانی دواتردا له بیر ده چیت و له ناو ده چیت.

دۆسییه:

رۆلی وەرگێران له خزمهت به زمانی کوردیدا

ئ: زمان و زار

تا چهند پرۆسهی وەرگێران زانستانه و داهینه رانه توانیویهتی خزمهت به زمانی یه کگرتوی کوردی بکات، له کاتی کدا زمانی کوردی له سهه ئاسته کانی پرۆگرامی پهروه دهیی به هه موو به شه کانی و یژهیی، زانستی و پیشه یییه وه، ههروه ها سۆسیال میدیا به هه موو سیکنه ره کانییه وه، زار او ه یاساییه کان و زمانی دادگایه کانی کوردستان، که مخابن هیشتا هیژمونی زمانی نه ته وهی سه ره دهستی به سه ردا زاله، له کاتی کدا ده بوو بهر له سه ده یه ک زمانی دادگا کان له کوردستاندا به کوردی بووان و وه ک ریزگرتنی کیش له هه ولی مه لای گه وره ی شاری کویه، که بۆ یه که مجار له سه ره تایه کانی سه ده ی بیستدا، ته نانه ت بهر له دروست بوونی ده وله تی تازه ی عیراقیش بریاریدا زمانی دادگای کویه بکریته کوردی و سه رجه م نوو سرا وه کانی به و زمانه شیرینه بن، به لام له هه زمونی ده سه لاترانی کوردیشدا زمانی کوردی بۆ دوو زار له تکر او و هه ر ده قه ره به زار و بنزاری خۆی گه ره کیه تی بیاته بواری په روه رده و فیژکردن، له با شترین دۆخیشدا زمانی فه رمی حکومه تی هه ریم له زۆر له فه رمانگه کاندایه هیشتا هه ر گه رانه وه بووه بۆ زمانی نه ته وهی سه ره ده ست، بواریکی تر که مایه ی قسه له سه ر کردن بووه وەرگێرانه کانی زار او ه ی زانستی بووه، ئه ویش به داخه وه به بریاریکی ئه نجوومه نی و هه رزاره تی خۆیندنی بالا و تو یژینه وه ی زانستی. وانه کانی زانستی به زمانی کوردی له خۆیندنی دوانا وه ندییه کان په راویژکرا.

بیگومان لیره دا ده کریت وەرگێران پرۆسه یه ک بیته و بیکه ی به پردیکی لیکتی گه یشتن هه م له نیوان زار و بنزاره کانی زمانی کوردی و هه میش له نیوان زمانی گه لانی جیهاندا، له ریگای ئه و پرۆسه یه ده توانین شاکاره ئه ده بییه کانمان به گه لانی جیهان بناسین، له هه مانکادا شاکاره ئه ده بی و هونه ری و فه لسه فی و هه زرییه کانی گه لانیش به خۆینه رانی خۆمانی بناسین.

پروّسه‌ی وەرگێران ئه‌گه‌رچی وه‌ک هه‌ر پروّسه‌یه‌کی زانستی و مه‌عریفی سه‌باره‌ت به‌ زۆر هۆکار دره‌نگ به‌ ئیمه‌ی کورد گه‌یشتوو، له‌ ئاماریکی خێرادا گه‌ر چاویک به‌ سه‌رچاوه‌گه‌لی کتێبه‌ وەرگێراوکانی به‌ر له‌ قۆناعی راپه‌رین بکه‌ین، ره‌نگه‌ هه‌ر هه‌موویان نه‌گه‌نه‌ به‌ره‌می مانگیکی سالانی دوا‌ی راپه‌رین، خۆشبه‌ختانه‌ به‌ هه‌زاران به‌ره‌می هزری و زانستی و یاسایی بۆ زمانی کوردی وەرگێردراون و له‌ چاپدراون. بۆ ئه‌م مه‌به‌سته‌ به‌ دهرفه‌تمان زانی چه‌ند ته‌وه‌ریک بکه‌ینه‌ به‌رچاوی ژماره‌یه‌ک له‌ وەرگێره‌ به‌ ئه‌زمونه‌کانی کورد و باس له‌ ره‌وشی پروّسه‌ی وەرگێران و کاریگه‌ری له‌سه‌ر زمانی یه‌کگرتووی کوردیدا له‌ باشووری کوردستاندا بکه‌ین.

- * چۆن بزافی وەرگێران له‌ باشووری کوردستاندا ده‌بینین؟
- * کێشه‌کانی بواری زاراوه‌سازی، له‌ بواره‌کانی (یاسایی، زانستی، ئه‌ده‌بی، هونه‌ری و سه‌رجه‌م بواره‌کانی دی) چۆن هه‌لده‌سه‌نگین؟
- * وەرگێران و سیاسه‌تی زمانی و بایه‌خی سیاسه‌تی زمانی بۆ پاراستنی زمانی کوردی و دارشتنی سیاسه‌تیکی دروست بۆ وەرگێران؟
- * رێژه‌ی وەرگرتنی زاراوه‌ بیانییه‌کان...تا چه‌ند سوودی لێ وەرگێراوه‌؟
- * رۆلی زاره‌کان له‌ به‌هێزکردنی پیگه‌ی زمانی یه‌کگرتووی کوردیدا؟
- * ئاریشه‌کانی بواری زاراوه‌سازی له‌ سیاسه‌تی زمانی، بایه‌خی سیاسه‌تی زمانی بۆ پاراستنی زمان و زاره‌ کوردیه‌کان، بایه‌خی دارشتنی سیاسه‌تیکی دروست بۆ زمانی ستانداردی کوردی؟
- * رێژه‌ی وەرگرتنی زاراوه‌ ناوچه‌یه‌کاندا، دانانی قامووسی هاوبه‌شی زار و بنزازه‌ کوردیه‌کان.

به‌شدار بووانی ئه‌م دۆسیه‌یه‌ سه‌ره‌پشک بوون به‌ شیوازی و تووێژ یان وتار وهرام بده‌نه‌وه، هه‌ر یه‌ک له‌ نووسه‌ر و وەرگێران به‌رێزان (رێباز مسته‌فا، شه‌فیع حاجی خدر، حه‌مه‌ سالح فه‌ره‌ادی، ئیدریس لاوه، گوشاد حه‌مه‌سه‌عید، داستان شه‌ریف) به‌شدار ی ئه‌و دۆسیه‌یه‌ ده‌که‌ن.

رۆلی وەرگیران له پهره پیدانی زماندا

رئباز مستهفا ■

نووسەر و وەرگیڤ کاک ریڤاز مستهفا ، ناویکی دیاره له دنیای نووسین و وەرگیڤاندا، لهو بوارهشدا چهندان کتیبی دانسقهی له زمانی فارسییهوه بو زمانی کوردی وەرگیڤراوه.

گۆڤارهکهمان ریڤاز مستهفای وەرگیڤ دهوینیت و سهرنجهکانی خوی لهبارهی په یوهندی نیوان زمان و پرۆسهی وەرگیڤان بهم شیوهیه دهخاتهروو:

زمان و زار: وەك وەرگیڤیکی به ئەزموون چۆن پیناسهی پرۆسهی وەرگیڤان دهکەیت؟

ریڤاز مستهفا: وەرگیڤان له کورتترین پیناسهیدا ئەوهیه که مانا و مه بهستی دهقیک له زمانیکهوه بو زمانیکی دیکه بگوازریتهوه، جا ئەو گواستنهوهیه تا جوانتر بی و نزیکتر بی له دهقه ئەسلییهکه به وەرگیڤانیکی باشتر و سهرکهوتوتر دادهندریت. وەرگیڤان هونهره، ئەو هونهرهش دوو پایهی بتهپهتی هه: یهکه میان تیگه یشتن لهو زمانه ی که لینهوه وهریدهگیڤی، دووه میشیان دارشتهوه و جیکردنهوهی ئەو تیگه یشتن و هه لینهجانهی که وهرتگرتوو له چوارچیوهی ئەو زمانه ی که بوی وهردهگیڤی.

زمان و زار: سهبارەت ئەو شیوه وەرگیڤانهی که تیایدا دهستکاری دهق دهکرتیت، وەرگیڤ به پێچهوانه ی نووسهری دهقه که، دهستکاری شیوازی نووسین دهکات، کورتی دهکاتهوه، یان درێژداری تیدا دهکات، رای ئیوه چییه؟

ریڤاز مستهفا: له گه ل ئەو شیوازه نیم و وای ده بینم که وەرگیڤان ده بی ږسته به ږسته ئەنجام بدریت و وەرگیڤ به ږرسانه و به ئەمانه تهوه مامه له له گه ل دهقه ئەسلیه که دا بکات. بیگومان وەرگیڤان به سی شیوازه دهکرتیت: یهکیان وەرگیڤانی وشه به وشه، که ئەو جوړه وەرگیڤانه خراپترین شیوازی وەرگیڤانه و به ههچ شیوهیه که واتا و ناوه روکی دهقه سه رهکییه که ناداته دهست. شیوازی دووم وەرگیڤانی ئازاده، به شیوهیه که وەرگیڤ کتیبیک ده خوینیتهوه و دایده خاتهوه و ئەوهی که تیگه یشتوو به پنی سهلیقه و شیوازی خوی دایده ږیژیتهوه؛ ئەو شیوه وەرگیڤانهش ناتوانیت ئەمانه تی دهقه ئەسلییه که بپاریژیت. شیوازی سیه میس وەرگیڤانی ږسته به ږسته یه که من پیم وایه باشتترین جوړی وەرگیڤانه.

هه‌لێه‌ته نووسهران تایبە‌هیمەندی و خەسلەت و شیوازی تایبەت بە خۆیان هە‌یه له نووسیندا. نووسەر هە‌یه له دەربرپین و قسەکردنی ئاسایی خۆیدا نوکته‌باز و دەم بە‌پیکەنین و گالته‌چییه، نووسەری وا هە‌یه له‌سەر‌هخۆ، وردەکار، وریا و له‌هەمان کاتدا قسەکانی بە هێما و پینچ‌وپه‌نا دەر‌دە‌بریت، هی واش هە‌یه وشک و رە‌قه‌کاره و هیچ ناسککاری و گالته و گه‌پیک نازانیت، بمانه‌ویت، یان نا ئو تایبە‌تمە‌ندیانە له نووسینه‌کانیشیاندا رە‌نگ دەر‌دە‌نە‌وه، بۆیه وەرگێری باش ئه‌وه‌یه که بتوانیت ئه‌و خەسلەت و تایبە‌تمە‌ندیانە له وەرگێرانه‌که‌یدا رە‌نگ پێ‌داتە‌وه.

زمان و زار: ئە‌دی له‌بارە‌ی هه‌‌ئێ‌زاردنی وشه و دەسته‌واژه‌ی دروست و خۆشناواز و پێ‌داچوونه‌وه

به وەرگێران چی ده‌‌ئیت؟

رێ‌باز مسته‌فا: له هه‌‌موو زمانه‌کاندا وشه‌یه‌ک بۆ‌ی هه‌‌یه چه‌‌ندین واتای جیاوازی ده‌‌بیت، یان به‌‌پێ‌چه‌‌وانه چه‌‌ندین وشه که له نووسین و گو‌‌کردندا وه‌‌ک یه‌‌کن، که‌‌چی ته‌‌نها یه‌‌ک واتایان هه‌‌بێ‌. وەرگێری باش ده‌‌بێ‌ زۆر ئا‌‌گادار بیت و لێ‌‌ی تێ‌‌که‌‌چیت، ده‌‌بێ‌ له میانی خۆ‌‌یندنه‌‌وه و له چوار‌‌چێ‌وه‌‌ی رسته‌‌دا به‌‌ ته‌‌‌واوی وشه و مانا‌‌کان ساغ بکاته‌‌وه و له وەرگێرانیاندا وشه‌‌ی گونجاو و ئه‌‌و وشه‌‌یه‌‌ی که له هه‌‌مووان جوانتر و خۆشناوازتره له شو‌‌ینیان دابنیت. ئه‌‌گەر هه‌‌ندیک له‌‌و کتیب و بابە‌‌ته وەرگێردراوانه‌‌ی لای خۆ‌‌مان له‌‌گه‌‌‌ل ده‌‌قه ئه‌‌سله‌‌کانیاندا به‌‌راورد بکه‌‌ین ده‌‌بینین، که وەرگێری به‌‌رێز نه‌‌یتوانیوه هه‌‌ندێ‌ مانا و وشه و ده‌‌سته‌‌واژه به‌‌ باشی تێ‌‌بگات و ساغیان بکاته‌‌وه و ئینجا وشه‌‌ی گونجاو و خۆشناوازیان له‌‌شویندا دابیت. به‌‌داخه‌‌وه نه‌‌بوونی چاودێری و پێ‌داچوونه‌‌وه و هه‌‌‌سه‌‌نگاندنی ده‌‌ق، چ نووسین، چ ده‌‌قی وەرگێردراو زۆر زیان ده‌‌گه‌‌یه‌‌نیت و له هه‌‌موو ر‌‌وویکه‌‌وه بێ‌‌سه‌‌روه‌‌ری به‌‌دوای خۆ‌‌یدا دینیت. مه‌‌به‌‌ستم لێ‌‌ره ئه‌‌وه نییه که سانسۆر بخ‌‌ریته سه‌‌ر وەرگێران و نووسین؛ هه‌‌ر ئه‌‌و سانسۆره‌‌ کۆمه‌‌‌لایه‌‌تی و دینیانه‌‌ی که زۆر جار ده‌‌ستی وەرگێر و نووسه‌‌ره‌‌کان ده‌‌به‌‌ستن که‌‌م نین، تا سانسۆری دیکه‌‌‌شیان بینه‌‌سه‌‌ر. سانسۆر له‌‌گه‌‌‌ل هه‌‌‌سه‌‌نگاندن و ر‌‌ه‌‌خنه و پێ‌داچوونه‌‌وه جیاوازی هه‌‌یه. هه‌‌‌سه‌‌نگاندن و ر‌‌ه‌‌خنه و پێ‌داچوونه‌‌وه به‌‌ پێ‌چه‌‌وانه‌‌ی سانسۆر خزمه‌‌تی پرۆسه‌‌ی نووسین و وەرگێران ده‌‌کن.

زمان و زار: زۆرىنهى نووسه رانى ئىمه كىشهى خالبه ندىيان ههيه له نووسىندا، داخۆ وهرگير دهبي بايه خ به خالبه ندى بدات؟

رېياز مسته فا: بىگومان وهرگير دهبي بايه خى ته واو به خالبه ندى بدات. ئاشكرايه كه له نووسىن و ئه ده بياتى كلاسىكى نه ك ئىمه، به لكو هى ميلله تانى ده ورو به ريشمان ره چاوى خالبه ندى نه كراوه. خو شبه ختانه ئىستا نووسه رانى ئىمه ش به لاساييكر دنه وهى دارشتنى نووسه رانى ديكه به تاييه ت لاساييكر دنه وهى نووسه ره رۆژئاواييه كان بايه خ به و خاله ده دن. بىگومان خالبه ندى زۆر يارمه تىي تيگه يشتنى باسه كه ده دات و ده بي نووسه رانمان به وردى ئاگادار بن و له شوينى پيويست نيشانه كانى وهك پرسيار، سه رسورمان، گو فتار، هيلى ده ستپىك، پارانتىز، سى خالى به دواى يه ك و خالى كو تايي رسته و ئه وانى ديكه ش به پيى پيويست دابنن، چونكه فه رامۆشكر دنى ته نها يه كىك له مانه رهنگى ماناى ته واوى رسته يه ك بگوريت. وهرگيريش ده بي وهك نووسه ر له دارشتنه وهى بابته كه لى لاي خو ي به ته واوى ره چاوى خالبه ندى بكات، به لام ئه و خالبه ندى به وهرگير مه رج نيه وهك هى نووسه رى ده قه ئه سلبيه كه بيت، به لكو ده بي به پيى پيويست و دارشتنى وهرگيره كه بيت، چونكه وهك پيشتر باسمانكر د هه ر زمانه دارشتن و رسته سازىي تاييه ت به خو ي هه يه، خالبه ندى ده بي له چوارچيوه ي ئه و دارشتن و رسته سازىيه دا ئه نجام بدرت.

زمان و زار: رهوشى وهرگيران و كارىگه رى له سه ر گه شه پيدانى زمانى كورديدا چون ده بين؟

رېياز مسته فا: ئه گه رچى له م چه ند سالانه ي دواييدا بزاقىكى تا راده يه ك باشى وهرگيران له باشوورى كوردستاندا هه يه و به به راورد له گه ل به شه كانى ديكه ي كوردستان باشتره، به لام بزاقه كه هه ر ته نيا هه ولى كه سه كانه و كومه ليك وهرگيرى باش و دلسۆز و به ره دار به هه ول و ماندوو بوونىكى زۆر و ويراى ئاستهنگى زۆر توانيو يانه په ره به وهرگيران بدن و له م پازده بيست ساله ي دواييدا زۆر كارى باشيش كراوه. ئه مه له كاتىكدا كه نه ده زگايه كى تاييه ت به وهرگيران هه بووه و نه حكومه تيش وهكو پيويست لاي له و پرسه گرنگه كردووه ته وه. وهرگيره كان هه م به ره مه كانيان به خو يان هه لباژاردوون و به هه زار ده رده سه رى چاپيان كردوون، هه م كه چاپيشيان كردوون كيشه ي بازار و فروشتنى كتىبه كانيان بو هاتووه ته پيش.

جگه له وه کیشهی خوینهریش دهیه، بهداخه وه ئه و کارانهی به زاری کوردی ناوهند دهنوسرین و وهردهگیردرین هه ره له ههولیر و سلیمانی و کهرکووک و ئه و ناوچهیه دهخویندرینه وه، کتیبهکانی زاری کوردی ژووروش هه ره له دهوک و ناوچهکانی دهخویندرینه وه، که ئه مهش خوی کیشهیهکی گه ورهیه و بهداخه وه له ماوهی ئه و سی ساله ی رابردوودا نهک هه ره ههولی زمانی ستاندارد و هاوبهش نه دراوه، به لکو نهشتواندراوه زارهکان له یهکدی نزیک بکرینه وه، به لام سه ره پای ئه و هه موو ئاستهنگ و ئاریشانهی به ردهم وهرگیران، بزاقه که به رده وامه و کاری باش دهکریت و هه لبهت وهرگیرانی خراپیش دهکریت، که من پیم وایه دواچار کاره باشهکان جیی خویان دهگرن و وهرگیره خراپهکانیش یان بهجی دهمین و به دوا ی کاریکی دیکه دا ده پون، یان هیواش هیواش باش دهن و ئه زمون پهیدا دهکن، بویه نابیت زور دلگران بین کاتیک وهرگیرانیکی خراپ دهبنین، پیویسته رهوته که زیاتر په ره پیبدهین و زیاتر ههنگاو هه لنین، چونکه زور بهجی ماوین، زور به ره می گرنگی جیهانی هه ن که ده بیت تا زوه بکرینه کوردی، جگه له وه پیویسته کتیبی کوردیش بۆ زمانهکانی دیکه وهربگیردرین، که ئه مهش هه ره دهکه ویته سه ره شانی خومان، چونکه پهنگه وهرگیری بیانی هه ره نهبن، یان ئه گه ره هه شبن به پهنجهی دهستیک بژمیردرین، که بتوان کوردی بۆ زمانهکانی خویان وهربگیرن.

زمان و زار: رۆلی دهزگا رۆشنییرییه حکومییهکان چی بووه له پرۆسهی وهرگیراندا؟

ریباز هستهفا: به ههلی دهبنیم لێردها ئه وه بلیم، که پیویسته حکومهتی هه ریمی کوردستان بایهخ به پرۆسهی وهرگیران بدات، دهزگایهکی تایبته به وهرگیران و پالپشتی وهرگیرهکانمان دابنیت و سالانه فیستیقال و کونفرانسی تایبته به وهرگیران بهستیت و بهرنامه و پلانی تۆکمه به راویژ له گه ل وهرگیرهکان و کهسانی شارهزا دابنیت. دهزگایهک به ناوی «خانهی وهرگیران» هه بوو، که سه ره به وهزارهتی رۆشنییری بوو و ئیمه زور دلمان پیتی خۆش بوو، نازانم بۆ ئیستا ئه وه دهزگایه ناوی نه ماوه و له جیاتی گه شه پیدان و فراوانکردنی، چالاکییهکانی وهستیندراون! داواکارین ئه وه دهزگایه چالاک بکریته وه و وهرگیرهکانمان بگریته باوهش و هاوکاریان بکات و له هه مان کاتدا ئه رک و کاریشیان پێ بسپیریت.

زمان و زار: ناریشه‌کانی بواری زاراو‌سازی له زمانی کوردیدا، له بواره‌کانی یاسایی، نه‌دهبی، زانستی له چیدا ده‌بینن؟

ریباز مسته‌فا: زمانی کوردی له پرووی وشه‌وه زمانیکی زۆر ده‌وله‌مه‌نده، به تایبته له بواری نه‌ده‌بییه‌وه نه‌گه‌ر له زمانه‌کانی ده‌وروبه‌رمان ده‌وله‌مه‌ندتر نه‌بیت به دنیاییه‌وه له‌دوایانه‌وه نییه، به‌لام له بواری زاراو‌گه‌لی یاسایی و ئابووری و زانستییه‌وه، بیگومان نه‌وه دهرفته بو زمانی کوردی نه‌بووه، که بتوانیت له‌و بواران‌ه‌وه وهک پیویست کار بکات و زاراو‌هی تایبته به زمانی خوی دابه‌ینیت، هه‌لبه‌ته نه‌مه هه‌ر کیشه‌ی به‌رده‌م زمانی کوردی نییه، زمانه‌کانی دیکه‌ی ده‌وروبه‌ریشمان که‌موزۆر نه‌وه کیشه‌یان هه‌یه، به تایبته به‌رامبه‌ر به زاراو‌هی زانستی. نه‌مه به‌و مانایه‌ش نییه که هیچ کاریک نه‌کرایت، له‌م چه‌ند ساله‌ی دواییدا چه‌ندین کاری باش کراون، به‌لام هیتشتا له سه‌ره‌تای ریگاکه‌ین و دۆزینه‌وه‌ی زاراو‌هی پیویست و دانانیان له‌به‌رامبه‌ر زاراو‌گه‌لی بیانی جگه له‌وه‌ی کاریکی سه‌خته، کاری تاکه‌که‌سێش نییه، وهک پیشتریش باس‌مان کرد حکومه‌ت و دامه‌زراوه‌ فه‌رمیه‌کانی هه‌ریمی کوردستان، که ده‌بوا تا ئیستا زۆر له‌و کار و نه‌رکانه‌یان خستبایه سه‌ر پێ، به‌داخه‌وه نه‌مه‌یان نه‌کردوه و هیچ زه‌مینه‌یه‌کیان بو که‌سانی پسپۆر و شاره‌زای نه‌وه بواران‌ه‌ نه‌ره‌خساندوه، که بنه‌مایه‌کی باش دابنن و ورده ورده په‌ره به زمانه‌که‌مان بدن. ئیستا له هه‌موو کات زیاتر نووسینی فه‌ره‌ه‌نگیکی زمان بو هه‌موو کورد به پیویست ده‌بیندریت، فه‌ره‌ه‌نگیک که لیژنه‌یه‌کی شاره‌زا له زاره‌کان پیکه‌یندریت و دروستکردنی نه‌وه فه‌ره‌ه‌نگه‌یان پێ بسپێردریت، ئاخێوه‌رانی هه‌موو زاره‌کانی زمانی کوردی تیدا نه‌ندام بن و جگه له‌وه‌ی سوود له فه‌ره‌ه‌نگه‌کانی پیشتریش وه‌ربگرن، به شیوه‌یه‌کی مه‌یدانی و به‌ربلاو هه‌موو وشه و ده‌سته‌واژه‌کانی زمانه‌که‌مان کۆبکه‌نه‌وه و تاوتوێیان بکه‌ن، چاوگ و سه‌رچاو‌هی وشه و ده‌سته‌واژه‌کان دیار بکه‌ن و ته‌ته‌له‌یان بکه‌ن. په‌نگه کاره‌که سه‌خت بیت، به‌لام مه‌حال نییه، پێم وایه وه‌زاره‌تی رۆشنییری به هاوکاری له‌گه‌ل ده‌زگا و دامه‌زراوه‌گه‌لی دیکه‌ی زمانی و رۆشنییری ده‌توانیت به‌و نه‌رکه هه‌ستیت.

زمان و زار: وەرگێران و سیاسەتی زمانی له کوردستاندا، ههروهها بایه‌خی سیاسەتی زمانی بۆ پاراستنی زمان، دارشتنی سیاسەتیکی دروست بۆ وەرگێران، رێژەی وەرگرتنی زاراوه‌ی بیانی له چ ئاستیکدایه؟

رێبازمستەفا: بەداخه‌وه وه‌ک پیشتریش گوتمان، حکومه‌ت و دامه‌زراوه‌کانی کوردستان، هیچ بایه‌خ به‌ زمان و پاراستنی ناده‌ن، که‌ناله‌کانی ته‌له‌فزیۆن و رۆژنامه‌کان، که‌ ئامرازی گرنگی گه‌یاندن، به‌ سیاسه‌تیکی یه‌کگرتووی زمانی کار ناکه‌ن، هه‌ر ده‌زگایه‌و به‌ پێی حه‌ز و تیروانینی به‌ریوه‌به‌ر و هه‌لسووڕینه‌ره‌کانی خۆی کار ده‌کات، له‌ کاتیکدا ده‌بیت ئه‌کادیمیای کوردی و وه‌زاره‌تی رۆشنیبری، یان هه‌ر ده‌زگایه‌کی دیکه‌ی تایبه‌ت به‌ بواری زمان و رۆشنیبری، به‌رده‌وام رینوینی بدات و چاودیری هه‌موو کاریکی میدیایی بکات، بینگومان ئه‌وه به‌و مانایه‌ نا که‌ سانسۆر دابنێن، به‌لکو بۆ پاراستن و گه‌شه‌پیدان و پاکراگرتنی زمانه‌که‌مان، پێویسته‌ زۆر لێپراو و هۆشیارانه‌ مامه‌له‌ بکه‌ن، پێویسته‌ ئه‌م پاشاگه‌ردانییه‌ی که‌ ئێستا له‌نیو راگه‌یاندندا هه‌یه‌ کۆتایی پێ به‌یندریت، ده‌بی رینووس، خاله‌به‌ندی و رسته‌سازی و هه‌موو بنه‌ماکانی ریزمان یه‌کبخرین و چیدیکه‌ هه‌ر لایه‌ له‌ ئاشیکه‌وه‌ لێی نه‌کات. ئه‌گه‌ر بمانه‌وێت زمانه‌که‌مان بپاریزین ده‌بیت سیاسه‌تیکی دروست له‌لایه‌ن که‌سانی شاره‌زا و زمانزان دابریژریت و هه‌موو ئه‌وانه‌ی دهنووسن و شت بلاو ده‌که‌نه‌وه‌، پابه‌ند بکری‌ن که‌ په‌یره‌وی لێ بکه‌ن و لێی لانه‌ده‌ن. جا ئه‌مه‌ نه‌ک هه‌ر بۆ وەرگێران، به‌لکو بۆ نووسین و هه‌موو بواره‌کانی دیکه‌ش هه‌ر وایه‌.

سه‌باره‌ت به‌ وەرگرتنی زاراوه‌ی بیانی، وه‌ک پیشتر ئاماژه‌مان پێی دا، زۆر جار ناچار ده‌بین زاراوه‌ی بیانی دابنێن، که‌ من پێم وایه‌ له‌ زمانی کوردیدا ئه‌و توانایه‌ هه‌یه‌ له‌ شوینی زۆر له‌و زاراوه‌ بیانیانه‌، زاراوه‌ی ره‌سه‌نی کوردی دابه‌یندرین و ئه‌و گرفته‌ تا راده‌یه‌ک چاره‌سه‌ر بکری‌ت، به‌لام ئه‌مه‌ کاری که‌سانی شاره‌زا و پسپۆر و ئه‌وانه‌یه‌ که‌ زاره‌کانی کوردی بزانه‌ن و به‌ دوا‌ی زاراوه‌ی گونجاودا بگه‌رین و له‌ کاتی ته‌واو دانیابوون و ساغبوونه‌وه‌یانداندا بریاری لێ بده‌ن.

لێرده‌دا پێویسته‌ ئاماژه‌ به‌ رۆلی گو‌قاری زمان و زار بده‌ین که‌ شانی داوه‌ته‌ به‌ر کاریکی زۆر گرنگ، بینگومان ئه‌مه‌ش پێویستی به‌ پشتگیری و هاوکاری زیاتر هه‌یه‌ و داوا له‌ زمانزان و دلسۆزانی شاره‌زا له‌ زار و شیوه‌زاره‌کانی کورد ده‌کری‌ت خۆیان به‌ خاوه‌نی ئه‌و گو‌قاره‌ بزانه‌ن و بیکه‌ن به‌ سه‌کویه‌ک بۆ په‌رده‌دان و پاراستنی زمان و نزیککردنه‌وه‌ی هه‌موو زاره‌کانی زمانی کوردی له‌ یه‌کدی.

له بهرهمه چاپکراوهکانی وهرگتیر:

- ۱_ لیبرالیزم و دیموکراسی/ نۆربیرتۆ بۆبیۆ/ وهرگتیری فارسی: بابەك گولستان/ سلیمانی ۲۰۰۰.
- ۲_ دیموکراسی له پووی میژوویی و تیورییه وه/ ئانتۆنی ئاربلاستەر/ سلیمانی- خانەیی وهرگتیران ۲۰۰۲.
- ۳_ کۆمهلی مهدهنی ئازادی، ئابووری و سیاسهت/ موسا غه نینه ژاد/ سلیمانی ۲۰۰۱.
- ۴_ گه شتهکانی مارکۆپۆلۆ/ زوهره میرتاهیر/ سلیمانی ۲۰۰۵.
- ۵_ سه لاهه دینی ئه یووبی یان کورد له میسر/ جۆرجی زیدان/ وهرگتیری فارسی: محهمه د عه لی شیرازی/ سلیمانی ۲۰۰۴.
- ۶_ سپیدان ئیره ئارامه (پۆمان)/ بۆریس قاسیلیف/ وهرگتیری فارسی: گامیون/ به هاوکاری له گه ل زارچۆل/ سلیمانی ۲۰۰۳.
- ۷_ سه مای مه رگ (کۆمه له چیرۆک) / بوزۆرگ عه له وی/ سلیمانی ۲۰۰۲.
- ۸- تاییه تمه ندیه کانی کادیر و پۆلی حزب له پیگه یاندنیدا (نوسینو ئاماده کردن/ سلیمانی ۲۰۰۰.
- ۹_ محهمه دی قازی کتیبه و چیکردوه؟/ عه لی سألحی/ سلیمانی ۲۰۰۶ ده زگای چاپ و په خشی سه رده م/ سلیمانی ۲۰۰۶.
- ۱۰_ دوو سه ده بیدهنگی/ د. عه بدولحوسین زهرینکوب/ به هاوکاری له گه ل د. موسا محهمه د/ هه ولیتر ۲۰۰۸ ده زگای موکریانی.
- ۱۱- سه رکه وتنی بیر/ ئۆرایزن سویت ماردن/ وهرگتیری فارسی: ره زا سه ید حوسینی/ هه ولیتر ۲۰۰۸.
- ۱۲_ ئاشنابوون به ئەفلاتون/ پۆل ستراتیژن/ سلیمانی ۲۰۰۵.
- ۱۳_ ئاشنابوون به ئەرهستۆ/ پۆل ستراتیژن/ سلیمانی ۲۰۰۷.
- ۱۴_ ئاشنابوون به هیگل/ پۆل ستراتیژن/ وهرگتیری فارسی: مه سعود عولیا/ هه ولیتر بنگه ی بلاوکردنه وه ی ئەدهب و پروناکبیری نما ۲۰۰۵.
- ۱۵_ ئاشنابوون به دیکارت/ پۆل ستراتیژن/ سلیمانی ۲۰۰۶.

- ۱۶_ ناسیۆنالیزم/ ریچارډ جیی/ سلیمانی ۲۰۰۳.
- ۱۷_ ناسیۆنالیزم/ فرید هالیدای/ وەرگیزی فارسی: ئەحمەد عەلیخانی/ سلیمانی ۲۰۰۲.
- ۱۸_ باشترین هۆنراوەکانی نیچه/ بۆفارسی شوجاعەدینی شەفا/ هەولیز دەزگای موکریانی ۲۰۰۸.
- ۱۹_ یاداشتەکانی پۆژانی تەنیایی/ گابریل گارسیا مارکیز/ بۆ فارسی: محەمەدرەزا رەهەر/ هەولیز دەزگای وەرگیزان ۲۰۰۷.
- ۲۰- برۆوانە، فورات خویناوییه (پۆمان- بەرگی یەکەمی چیرۆکی دوورگە)/ یاشار کەمال ۵۵. هەولیز ۲۰۰۸.
- ۲۱_ بنچینەکانی فیدرالیزم/ ئەسەدوللای ئەلەم/ سلیمانی، خانەمی وەرگیزان ۲۰۰۴.
- ۲۲_ ئانارشیزم (کتیبی گیرفان)/ د. مستەفا رەحیمی/ سلیمانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم ۲۰۰۲.
- ۲۳_ ئاوخواردنەوهی میرووله (پۆمان - بەرگی دووهمی چیرۆکی دوورگە)/ یاشار کەمال/ لە دەزگای موکریانی ۲۰۱۲.
- ۲۴- کەلەشیری بەرەبەیان (پۆمان - بەرگی سینیەمی چیرۆکی دوورگە)/ یاشار کەمال. دەزگای موکریانی ۲۰۱۳.
- ۲۵_ چیرۆک و چیرۆکنوس/ مەنسوری یاقووتی، سلیمانی ۲۰۰۰.
- ۲۶_ مرووف و ئاژەل/ سادقی هیدایەت، چاپ و بلاوکردنەوهی سۆران ۲۰۱۳.
- ۲۷_ دیۆ! دیۆ!/ بۆزۆرگی عەلەوی/ هەولیز چاپخانەمی شەهاب ۲۰۱۶.
- ۲۸_ چیرۆکەکانی شکسپیر. دەرشتنەوهی: چالز و میری لام، ناوەندی ئاویر بۆ چاپ و بلاوکردنەوه، هەولیز ۱۰۱۶.
- ۲۹_ بەردی سەبووری/ سادقی چووبەک/ دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم/ سلیمانی ۲۰۱۹.
- ۳۰_ تیرۆر، تیرۆریزم و تیرۆریزمی نیودەولەتی/ عەلیرەزا سەمیعی و عەبدولکەریم سالکی/ سلیمانی، دەزگای ئایدیا بۆ فیکر و لیکۆلینەوه ۲۰۱۶.
- ۳۱- جەمبەلی کوپی هەکاریان-رۆمان. ئیحسان جۆلەمیرگی، فەگۆرین بۆ پیتی ئارامی ریباز مستەفا. ۲۰۲۲.

نامادهی چاپ:

- ۱_ ریگای بی سهره‌نجام / سیروان خوسره‌وزاده.
- ۲_ سمکزی شکاک و بزووتنه‌وهی نه‌ته‌وهی کورد / پزگار به‌رفروخت.
- ۳_ وای بر من شنگال / کریم کاکه (به زمانی فارسی).
- ۴_ قوربانیی ژماره ۲۵۶ / گه‌لاویژ نه‌زه‌ریان.
- ۵_ مالی ئیدریسییه‌کان / غه‌زاله عه‌لیزاده.

به کوردی کردنی بهرنامه‌کانی خویندنی پیشه‌یی

(خویندنی کشتوکالی به نمونه)

همه سالج فراهادی

پيشه‌كى:

هەرچەندە بەرنامەكانى خويندى سەرەتايى ماوه‌يه‌كى زۆر پيش بەرنامەكانى قوناغە جياجياكانى ديكەى خويندىن كرابوونە كوردى، قوتاببيانى باشوورى كوردستان سالانتيك بوو دەياتتوانى بە زمانى زگماكى خويان بخوين و پرۆسەكە بووبووە كارىكى ئاسايى، وەك دەلین كەوتبووہ سەر سكه‌ى خوى.

بەرنامەكانى قوناغى خويندى سەرەتايى، زۆرەيان لەلايەن مامۆستايانى پسپۆر و زمانزان و تارادەيه‌كى باش كارامەش كرابوونە كوردى، بەلام ئەمە تەنيا قوناغى سەرەتايى گرتبووہوہ و قوناغەكانى ناوہندى و ئامادەيى و پيشەيى و خانەيى مامۆستايان و پەيمانگەكان، هەر ئاوا مابوونەوہ و زمانى خويندىيان هەر زمانى عەرەبى بوو.

كەس لاريى لەوہ نيبە كە بە كوردى كردنى قوناغى سەرەتايى دەستكەوتىكى پەرودەيى و خواستىكى نەتەوہييش بوو، بەلام بەوہى كە تايبەت بوو بە قوناغىكى دياركراو و قوناغەكانى ديكەى نەگرتبووہوہ، قوتاببيانى ئەو قوناغەنە، رۆوبەرووى كيشەى زمان دەبوونەوہ و ئەو زمانەى كە دواى قوناغى سەرەتايى پييان دەخويند، زمانى عەرەبى بوو و تارادەيه‌ك بۆ ئەوان نامۆبوو، بەتايبەتى لە مانگەكانى سەرەتايى خويندىن تيباندا.

رېككەوتننامەى ١١ى ئادارى سالى ١٩٧٠ لە روى خويندەوہ بۆ قوناغى ناوہندى و ئامادەيى، بە هەردوو لقي زانستى و ئەدەبىيەوہ، تارادەيه‌ك بەخىر گەرايەوہ و دواى رېككەوتننامەكە بە چەند سال بەرنامەكانى خويندىنى ئەو دوو قوناغەش وەرگيردرانە سەر زمانى كوردى. جگە لەمە وەك دانپيدانايان بەوہى كە زمانى نەتەوہيه‌كە، ئەم نەتەوہيه‌ش لە روى ژمارەى دانپشتوانى عىراقەوہ دووہمىن نەتەوہيه، برپارى فەرمى درا كە (زمان و ئەدەبى كوردى) بكرىتە وانەيه‌كى تايبەت بۆ قوناغى ئامادەيى. لە ناوچەكانى ناوہراست و باشوورى عىراق بەرە بەرە مامۆستايانى پسپۆرى ئەو بابەتەيان بۆ ناردن، بەلام ئەمە چەند سالىك بوو، پاشان پرۆسەكە خاوكرايەوہوہ كۆتايى پيہات.

خویندنی پیشهیی

مه‌به‌ستی سه‌ره‌کی له کردنه‌وه‌ی قوتابخانه پیشه‌بیه‌کان، ئاماده‌کردن و پیگه‌یاندنی کادری مامناوه‌ندیبوو له هه‌رسی بواری پیشه‌سازی و کشتوکالی و بازرگانیدا، تاکوو دوا‌ی ته‌واوکردنی قوناغه‌که بتوانن رۆلی راسته‌قینه‌ی خۆیان له بواری پسپۆرییه‌که‌یاندا ببینن و ببنه پردیکی پیگه‌یاندن له نیوان خاوه‌ن پسپۆرییه‌ بالاکانی بواره‌که‌یان له‌گه‌ڵ ئەوانه‌ی رۆلی خزمه‌تگوزارییان پێ ده‌سپێردرا.

قوتابخانه پیشه‌بیه‌کان له کوردستاندا، رۆلی به‌رچاویان هه‌بوو، سالانه ژماره‌یه‌کی باشی قوتابییان، به‌تایبه‌تی قوتابییه‌ که‌م ده‌رامه‌ته‌کان و ئەو قوتابیانه‌ی له ده‌ره‌وه‌ی شار و گونده‌کانه‌وه ده‌هاتن، چونکه ئەو قوتابخانه‌ به‌شه ناو‌خۆیی تایبه‌ت به‌ خۆیان هه‌بوو، به‌لام له‌گه‌ڵ ئەمه‌شدا کیشه‌ی زمان بو ئەوان، کیشه‌یه‌کی دیاربوو، له‌به‌ر ئەوه‌ی پیشتر ئەوان له قوناغه‌کانی سه‌ره‌تایی و پاشانیش له ناوه‌ندیادا، دوا‌ی به‌ کوردیکردنی ئەو قوناغه‌ش دوا‌ی سالانی هه‌فتاکانی سه‌ده‌ی رابردوو، به‌ زمانی کوردی ده‌یانخویند و که‌ ده‌چونه ئاماده‌بیه‌ پیشه‌بیه‌کان رۆبه‌رووی کیشه‌ی زمان ده‌بوونه‌وه، به‌ تایبه‌تی به‌رنامه‌کانی خویندنی پیشه‌یی، زۆربه‌یان بابه‌تی پسپۆری و تایبه‌تبوون و پرپوون له وشه و زاراوه‌ی گرانی زانستی، که‌ زۆربه‌یان لای قوتابییان نامۆبوون و هیشتا له فه‌ره‌نگه‌ کوردییه‌کانیشدا وه‌ک پێویست جێیان بو‌ نه‌کرا‌بووه‌وه. به‌ کوردی کردنی به‌رنامه‌کانی خویندنی کشتوکالی:

به‌هۆی ئەوه‌ی که‌ عێراق به‌ گشتی و کوردستانیش به‌ تایبه‌تی هه‌ر له‌ کۆنه‌وه مه‌لبه‌ندی کشتوکال بوونه و ته‌نانه‌ت سه‌رچاوه‌ میژووییه‌کانیش ئاماژه‌ به‌وه ده‌که‌ن که‌ باشووری کوردستان مه‌لبه‌ندی کۆنی کشتوکالی بووه و گه‌ران و پشکنین و به‌دواداچوونه‌کانی سه‌ده‌ی بیسته‌میش ئەو راستییه‌یان سه‌لماندوو. بۆیه وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده‌ی عێراق له‌ ریگه‌ی به‌رپۆه‌به‌رایه‌تی گشتی خویندنی پیشه‌بیه‌وه، چه‌ند قوتابخانه‌یه‌کی کشتوکالی کرده‌وه، له‌مانه‌:

- ١- ئاماده‌یی کشتوکالی سلیمانی له‌ به‌که‌رچه‌چۆ.
- ٢- ئاماده‌یی کشتوکالی هه‌ولیز له‌ که‌له‌ک.
- ٣- ئاماده‌یی کشتوکالی زاخۆ.
- ٤- ئاماده‌یی کشتوکالی کۆیه.

ئەو قوتابخانانە بەدریژایی تەمەنیان رۆلی خۆیان بینیوە، بەلام هەمان ئەو گرتەتی که تاییەت بوو بە زمانی خویندن، رۆوبەرۆوی قوتابیانی ئەو قوتابخانانەش دەبوو وە. ئەمەش هەر ئاوامایەو و هەتا دواي کشاندنەو هی دامودەزگاکانی حکومەتی عێراق لە بەشیک لە ناوچە کوردستانیەکاندا، کەس بیری لە بە کوردی کردنی بەرنامەکانی ئەو قوتابخانانە نەدەکردهو.

دواي راپەرینی خەلکی کوردستان لە ساڵی ١٩٩١ و پاشانیش کشانەو هی ئیدارەکانی حکومەتی عێراقی لە ناوچە راپەرپووەکاندا و نەمانی پێوەندی لە نیوان هەریمی کوردستان و حکومەتی عێراق و نەناردنی بەشی کوردستان لە کتیبەکانی بەرنامەي خویندن لەلایەن بەغداو، بیروکەي بەکوردی کردنی خویندن پێشەيی لە کوردستاندا سەری هەلدا. (١)

لە ساڵانی ١٩٩٩-٢٠١٢ چەند هەولیک دراوہ بو پێداوچوونەو بە بەرنامەکانی خویندن قوتابخانە و گۆرینی چەند کتیبیکیش بە کتیبی تازه، ئەمانەي خواروہ بەشیکن لەو هەولانە:

١- کۆری زانیاری کوردستان بەپشتبەستن بە نووسراوی سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیرانی هەریمی کوردستان ژمارە (٦٧٧٨) لە ١٩٩٩/١١/١٥ بریاری پیکهینانی چەند لیژنەيەکی دا، لیژنەي ژمارە (١١) که تاییەت بوو بە پێداوچوونەو بە کتیبەکانی خویندن ئامادەيیە کشتوکالییەکان، پیکهاتبوو لە:

أ- عەبدولکەریم شیخانی.
ب- حەمە سالح فەرهادی.

٢- ساڵی ٢٠٠٣ دەستکرا بە وەرگێرانی پرۆگرامەکانی خویندن ئامادەيیە کشتوکالییەکان بو زمانی کوردی، بو ئەو مەبەستەش چەند لیژنەيەک پیکهینرا. (٢)
دیارە پرۆسەيەکی ئاواي پەرودەيی، که بو یەکەمین جار ئەنجام بدری، بی گرفت نابیت.

دەتوانین بلیین گرتەکان خۆیان لەم خالانەدا دەدیتەو:

١- یەکەم جار بوو لە کوردستاندا کاری ئاوا بکری، دیارە هەنگاوی یەکەمی ئەو جۆرە کارانەش ئاسان نابیت.

٢- ئیمە لە فۆلکلۆری کوردەواریدا وشە و زاراوہي کشتوکالیمان زۆرە، بەلام بەرنامەکانی خویندن کشتوکالی بەرنامەي زانستین و پێویستیان بە دەیان وشە و زاراوہي زانستی هەيە، ئەو زاراوانەش وەک پێویست لە زمانی کوردیدا نینە، یان کەمەن.

- ٣- نه بوونی فه رهه نگیکی دهوله مند و زانستی تاییهت به کشتوکال، بو ئه وهی وهرگیره کان له کاتی پیوستدا بتوانن سوودی لی وهر بگرن.
- ٤- هه ندیک له کار به دهستانی ئه وسا، وهک پیوست ههستیان به گرنگی ئه و بابه ته نه ده کرد، ته نانه ت هه ندیکیان نه شیانده زانی ئه و قوتابخانه به چ زمانیک ده خوینن!
- ٥- هه ندیک له و مامۆستایانه ی که ئه رکی ئاماده کردن و وهرگیرانیان پی سپێردرابوو، ئه و توانا زانستی و زمانه وانیه پیوستیه یان نه بوو و شتیکی وایان له هونه ری وهرگیراندا نه ده زانی، به لکو هی وا هه بوو سالی دوو کتیبیشی نه خویندبووه وه.
- ٦- پیش ده ستپیکردن به و پرۆسه گرنگه، به تاییهتی له پرووی پهروه دهیی و زمانه وانیه وه، ههچ خولیک بو مامۆستایانی به شداربوو له پرۆسه که نه کرایه وه.
- ٧- چه ند مامۆستایه کیش، هه رچه نده به ژماره که م بوون، هه ر له بنه رده ته وه له گه ل پرۆسه که دا نه بوون و ده یانویست به رنامه کان وهک خو یان بمینه وه، به تاییهتی هه ندیک له و مامۆستایانه ی که کورد نه بوون، یاخود کوردییان باش نه ده زانی.
- ٨- لیژنه یه کی سپۆر و سه ره کی بو پیداچوونه وه و ریکخسته وه ی کتیه وهرگیردراوه کان له پرووی زانستی و زمانه وانیه وه دانه رابوو. ئه مه ش بووبوه هوی ئه وه ی له هه ر کتیبیکی وهرگیردراودا دوو جو ر لیکدانه وه یان زیاتر هه بیته، به مه ش هه م مامۆستایه کان له کاتی گوته وه ی وانه کاند هه ستیان به نامۆبیه ک ده کرد و هه م قوتابیه کانی ش وهک پیوست نه یانده توانی بابه ته کان وهر بگرن.
- ٩- دوا ی قهیرانی ئابووری له سالی ٢٠١٤ وه هه تا ئیستاش، نهک هه ول نه دراوه ئه و قوتابخانه پیشبخرین یان هه ر نه بیته له ئاستی خو یاندا بمینه وه، به لکو سال به سال به ره و کزبوونی زیاتر ده چوون و سالانه به پی پیوست بوودجه یان بو ته رخان نه ده کراو نه یانده توانی کاره کانیان به ریکو پیکی ئه نجام بدن، به تاییهتی نه بوونی کیلگه و به شه کرداریه کان و ئامیره کان، هه تا قوتابییان بتوانن ئه و وانه تیوریانه ی ده یان خویند، به کرده بیش جیه جیی بکه ن، یان هه ر نه بیته به ره مه ی کشتوکالییان دیار بیته.
- ١٠- نه مانی ئه و به شه ناو خو ییانه ی که جاران له قوتابخانه کشتوکالییه کاند هه بوو و به هوی ئه و به شان وه قوتابییان کیشه ی نیشته جیبوون و خوار دنیان نه بوو.

پلانی داهاتوو:

پروژه‌ی په‌روه‌ده پروسه‌یه‌کی به‌رده‌وام و زیندوو، پیوسته ناوبه‌ناو پیداچوونه‌وی پیدا بکریت و هه‌ولی باشترکردنی بدریت.

سه‌باره‌ت به خویندنی کشتوکالیش، پیوسته پیداچوونه‌وه به به‌نامه‌کانیدا بکریت و زیاتر به‌رهو پیشه‌وه ببردیت. ئە‌مه‌ش کاریکی هینده گران نییه، چونکه بناخه‌ی بۆ دانراوه. بۆ ئە‌م به‌رهو پیشبردنه‌ش وا باشه چهند خالیک پیره‌و بکریت، له‌مانه:

١- دانانی چهند لیژنه‌یه‌ک له که‌سانی پسپور له بواره زانستییه‌کان و زمانه‌وانی و وه‌رگیران، بۆ پیداچوونه‌وه به کتیبه‌کانی به‌رنامه‌ی خویندن و ته‌واوکردنی ئە‌و کتیبانه‌ی که تا ئیستا ماونه‌ته‌وه.

٢- یه‌کخستنی زمان و رینووسی کتیبه‌کان و پیره‌وکردنی ئە‌و رینووسه‌ی که له‌سالانی هفتاکانی سه‌ده‌ی رابردودا کۆری زانیاری کوردی بریاری له‌سه‌ردابوو و دوا‌ی راپه‌رین و دامه‌زراندنی ئە‌کادیمیای کوردیش، هه‌ر به‌رده‌وام بووه، چونکه نابێ له‌پال وه‌رگیرانه‌کاندا زمانی قوتابی بشیویندریت و ماموستاش به‌ناچاری له کتیبه ئە‌سلییه‌که‌دا که به زمانی عه‌ره‌بیه‌ زیاتر سوود وه‌رگیریت و پروژه‌که لای ئە‌و زه‌حمه‌ت‌تر بیت.

٣- کردنه‌وه‌ی خولی شیاندن به‌پیتی پیوست بۆ ماموستایانی کشتوکالی، بۆ زیاتر شاره‌زابوونیان له باب‌ه‌ته هه‌مه‌ جو‌ره‌کاندا.

٤- داوا له ماموستای وان‌ه‌کان بکریت که له کوتایی سالی خویندندا رای خوین به‌نووسین له‌باره‌ی کتیبه‌که‌وه ده‌ربهرن و حیسابیش بۆ رایه په‌سه‌نده‌کانیان بکریت.

٥- ئە‌وه‌ی تا ئیستا باو بووه، له جیاتی نووسینی ناوی ئاماده‌کار و وه‌رگیره‌کان ده‌نووسریت (وه‌رگیرانی لیژنه‌یه‌ک له وه‌زاره‌تی په‌روه‌ده)، باشتر وایه ناوی وه‌رگیره‌کان بنووسریت، چونکه له‌و کاته‌دا وه‌رگیره‌کان جگه له هه‌ستکردنی زیاتر به پرسیاریتی حیساب بۆ پیگه و ناوی خو‌شیان ده‌کن و له‌وانه‌یه ئە‌مه‌ ببیته هانده‌ریک بۆ زیاتر بایه‌خدان له‌کاتی وه‌رگیراندا.

٦- ته‌رخانکردنی بری پاره‌ی پیوست بۆ ئە‌م مه‌به‌سته، چونکه ئە‌و جو‌ره کارانه به‌خۆ به‌خشین و سوپاسکردن سه‌رکه‌وتوو نابن.

۷- پیکهینیانی لیژنه‌یه‌کی کارامه و لیژان له‌لایهن ئەکادیمیای کوردیییه‌وه بۆ ئاماده‌کردنی فهره‌نگی‌کی ده‌ولە‌مەندی کشتوکالی به هەردوو زمانی (کوردی - عەرەبی) و (عەرەبی - کوردی)، به‌پشتبەستن به‌و فهره‌نگه‌ کوردی و عەرەبیانه‌ی که هه‌تا ئیستا له‌م رووه‌وه چاپکراون و له پال ئەمه‌شدا سوود له کتیبه‌کانی خویندنی ئاماده‌یی و په‌یمانگا و کۆلیژه‌ کشتوکالییه‌کان و ه‌ربگریت و له هه‌مان کاتدا فهره‌نگه‌که بکریته سه‌رچاوه‌یه‌ک بۆ مامۆستا پیوه‌ندیاره‌کانی ئەو بواره.

په‌راویژه‌کان:

- ۱- به‌نده چ وه‌ک مامۆستایه‌کی ئاماده‌یی کشتوکالی و چ وه‌ک نووسه‌ریک، هه‌ر دوا‌ی دامه‌زراندنم به‌ مامۆستای کشتوکالی له‌ سالی ۱۹۷۳دا، بیرم له‌ به‌کوردیکردنی به‌رنامه‌کانی ئەو قۆناغه‌ ده‌کرده‌وه، به‌لام ئەمه هه‌تا ناوه‌راستی هه‌شتاکان هه‌ر بیروکه‌بوو.
- دوا‌ی ئەمه وه‌ک هه‌نگاوی یه‌که‌می ده‌ستپیکردنی پرۆسه‌که، بیرم له‌ دانانی فهره‌نگی‌کی کشتوکالی کرده‌وه، بۆ ئەوه‌ی ئەگه‌ر بوار ره‌خسا، بتوانریت سوودی لی و ه‌ربگریت و ببیته یارمه‌تیده‌ریک بۆ ئەو که‌سانه‌ی له‌ داهاتوودا کاری و ه‌رگیرانه‌که ئەنجام ده‌دن. واشم به‌ باش زانی فهره‌نگه‌که به‌پێی زانسته‌ کشتوکالییه‌کان دابه‌ش بکریت، به‌ تایبه‌تی بۆ ئەو باب‌ه‌ته کشتوکالییه‌ی که له‌ به‌رنامه‌کانی خویندنی ئاماده‌یی کشتوکالدا به‌ عەرەبی ده‌خوینران.
- له‌لایهن خۆمه‌وه ده‌ستم به‌ پرۆژه‌که کرد و له‌ راپه‌رینی به‌هاری سالی ۱۹۹۱ دا قۆناغی‌کی باشم لی بریبوو و پاشان توانیم ته‌واوی بکه‌م، فهره‌نگه‌که به‌ناوی (خه‌رمان)ه.
- به‌ سوپاسه‌وه وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده‌ی حکومه‌تی هه‌ریمی کوردستان له‌ سالی ۱۹۹۷دا (۸۰۰) دانه‌ی لی چاپکرد و به‌شی زۆری ئەم ژماره‌یه‌یان به‌سه‌ر ئاماده‌یییه‌ کشتوکالییه‌کانی هه‌رێمدا دابه‌شکرد، بۆ ئەوه‌ی مامۆستا و قوتابییان بتوانن سوودی لی و ه‌ربگرن.
- دوا‌ی ئەمه به‌ سوپاسه‌وه، ده‌زگای رۆشنییری و بلاوکردنه‌وه‌ی (ئاراس) له‌ سالی ۲۰۰۶ دا، بۆ جاری دووهم به‌شیوه‌یه‌کی جوان و ریکوپیتر چاپی کرده‌وه.
- ۲- به‌ خۆشحالییه‌وه له‌ ماوه‌ی چهند سالی‌کدا به‌شداریم له‌ ئاماده‌کردن و وه‌رگیرانی (۷) کتیبی به‌رنامه‌ی خویندنی ئاماده‌یی کشتوکالی کردووه و هه‌مووشیان چاپکراون. ده‌روه‌دا پینداچونه‌وه‌ی زمانه‌وانیشم بۆ (۸) کتیبی هه‌مان قۆناغ کردووه و ئەوانیش چاپکراون.

وهرگيران بەردىكە بۇ رۇنانى بالە خانەى زمانەكەمان

■ شەفىقى حاجى خدر

نووسه‌رو وهرگیڤر شه‌فیکی حاجی خدر له چه‌ند سالی رابردوودا له ریگای وهرگیڤرانی دهیان رۆمان و کتیبی میژووویی دانسقه وهک وهرگیڤر یکی کارامه خۆی به خوینهران ناساندووه، لهو بواره‌دا توانی خزمه‌تیکی باش به زمانی کوردی بکات، لهو دۆسیه‌دا که بۆ زمان و وهرگیڤرانمان ئاماده‌کردووه هه‌مان پرسیارمان روو به رووی کاک شه‌فیک کرده‌وه:

زار و زمان: رهوشی وهرگیڤران له باشووری کوردستاندا چۆن ده‌بینن؟

شه‌فیکی حاجی خدر: ئه‌وه‌ی راستی بی، ئه‌م پرسیاره له‌گه‌ل ئه‌وه‌ی که گشتیه، زۆر دوور و قوولیشه، شیانه‌که‌ی ئاوی زۆری ده‌وی، بۆیه ناکرێ به بروسکه وه‌لامیکی جه‌ختکردنه‌وه له‌سه‌ر باش و خراپ یان مایه‌ی هیوا و ره‌شبینی وه‌لام بدریته‌وه. به‌ده‌رفه‌تی ده‌زانم له‌رێ به‌رسقی ئه‌م پرسیاره‌وه، به‌گشتی بابه‌تی وهرگیڤران و تایبه‌تیریش هه‌ندێ لایه‌نی لیکبده‌مه‌وه و روانینی خۆشم له‌ باره‌وه‌ ده‌ربیرم. هه‌ر هه‌یج نه‌بی گرفت و ته‌نگوچه‌له‌مه‌کانی پیش ئه‌م کایه‌ مه‌عرفیه‌ی که سنووری زمانی نه‌ته‌وه‌یه‌ک ده‌به‌زینی باس بکه‌م. هیوادارم له‌ وه‌لامه‌که‌شمدا ئه‌وه‌نده درێژدادر نه‌بم، ببینه مایه‌ی سه‌رئیشه‌ی خوینه‌ر.

به‌گویره‌ی ده‌قی پرسیاره‌که بی، ئه‌وه‌ی لی ده‌خوینریته‌وه، که مه‌به‌ست له‌ رهوشی وهرگیڤران، رهوشی هه‌نووکه‌یی بی، رهوشی هاوچه‌رخ، که ناشکرایه له‌چاو میژووویک له‌ وهرگیڤران زیاتر باسوخواسی له‌سه‌ر ده‌کرێ. دیاره خودی وهرگیڤران له‌ ئیستای ئیمه‌دا بۆته جوړیک له‌ دیارده و رهوشیکی به‌دوای خۆیدا هه‌یناوه، بۆیه پرسیار هه‌له‌ده‌گرێ و پرسیارێ له‌باره‌وه لی ده‌کرێ.

جاری له‌ به‌راییه‌وه، ده‌بی ئه‌وه بلین که رهوشی وهرگیڤران له‌ جیهانی کتیبی کوردیدا، به‌ته‌واوی به‌ رهوشی نووسینی کوردی به‌ستراوه‌ته‌وه، بۆیه کارلیککه‌ری راسته‌وانه و پینچه‌وانه‌یان له‌گه‌ل یه‌کدا هه‌یه. له‌ کارلیککردنیش پتر رهوشی نووسین به‌ کوردی، نووسین به‌ زمانی یه‌که‌م و یه‌که‌م جار له‌ لایه‌ن نووسه‌ری کورده‌وه خۆی حاله‌تیکه به‌ به‌راورد له‌گه‌ل رهوشی نووسین له‌گه‌ل نه‌ته‌وه‌کانی دیکه، نه‌وه‌ک نه‌ته‌وه‌کانی

دوور، به لکو له گهل نه ته وه کانی دهو روبهر، له گهل نه ته وه زالنه کانی دهو روپشتمان، واته سیکوچکه ی زمانه زالنه کان، که هه ریه که و به شیکي جوگرافیای کوردستانی بو خوی دابریوه، یان پیپراوه، له گهلشیدا کایه ی بیر و هوشی نووسینیشی به خویه داگیرکردوه، هه لبه ته ئەمانه ش سیکوچکه ی زمانه کانی عه رهبی و فارسی و تورکین. نووسین لای ئیمه، مه به ستم له نووسین پتر په خشان و دارشته نه وه ک شیعهر، میژووئیکی ئەوهنده دریژی نییه. دهکری بلین جووله ی نووسین به کوردی وه ک زور له دوخه کومه لایه تی و سیاسیه کانی کورد، به رته کی زمان و روشنیبری و دهسه لاتی زالی هه ر سێ زمانه سیکوچکه ییه که ی سه ره وه بووه. ئاشکراشه له کار و کاردانه وه دا، کار دهستپیشخه ره و به نامه دار و پلان بو داریزراوه، هه رچی کاردانه وه یه وابه سته یه به سه نگ و قورسای و ئاراسته ی پیچه وانه ی کاره که، هه رچهنده کاردانه وه له فیزیادا وا پیناسه کراوه که هه مان هیزی هه بیته، به لام به ئاراسته ی پیچه وانه، به لام کاتی ئەم پرسه ی دهچیته نیو بواریکی کومه لایه تی و ژیا ریی گرنه، ئەوه پوون ده بیته وه که کاردانه وه رهنگدانه وه ی کاره، ئیدی له بوته ی کاره که تیناپه رینن. نووسه ری کورد به ره هه موو شتیکی، ئەو ده رفه ته ی بو نه ره خساوه تا یه کسه ره به زمانی زگماکی خوی، به ئەلفبیتکه ی خوی بنووسی و سپیا ره ی بو هه لبه ستن. به لکو ده بووا یه سه ره تا به یه کئ له و سێ زمانه بیگانانه بنووسی، ئەوسا دواتر له ژیر کارتیکه ری بیری نه ته وه په ره ره انه ی هه ندئ له شاعیران، وه ک ریچکه شکینی، هاتوته سه ره ئەوه ی به زمانی خووشی بنووسی. به لام چ نووسینیک، پراویر له وشه ی ئەوان، که چی وه ک هه نگاوی سه ره تا هه ر باش و پیروژ بووه، چونکه دواتر له نووسینی په تیدا، نووسه رانی کورد له نه ته وه کانی دراوسیکانیان بردوته وه، به ده ره له زمان و نووسینی عه رهبی، نووسینی کوردی پی به پیی رۆژگار له نووسه ری تورک و فارس په وانتر و په تیتر بووه.

لیره وه ئەم زالده سته ییه، هه ر سێ زمان و روشنیبری و هیز و دهسه لاتیان، له به رانبه ره ئەو بنده سته ییه ی نووسینی کوردی شتیکی دیکه شی هینا وه ته گوپی، که پیم وایه یه کینک بووه له و هۆکارانه ی گریی دهروونی تاکی کوردی ئالۆزتر کردوه و هه سته زه بوونی پاشکویه تیشی توختر کردوته وه، به تایبه تیش له بواری پیکه تینانی توخمگه لی هزری نه ته وه یی و به رجه سته کردنیه تی. لیره دا به داخه وه ده بی به تالاو ییه وه ئاماژه بو ئەوه بکه م، مه به سته ییش لی ره خنه نییه، ئەوهنده ی

هینانه‌گوی حالی واقعی که ساسانه‌ی میژوویی نووسینی کوردییه، ئه‌ویش وهک سهره‌تا ئاماژهم پیی دا، که نووسین به کوردی، وهک شتگه‌لی کومه‌لاتی و سیاسی له ره‌وتی جوولانه‌وه‌ی سهره‌ل‌دان و به‌ره‌وپیشچوون کاردانه‌وه‌ی سیکوچکه‌ی زمانی ده‌سه‌لاتی نه‌ته‌وه زاله‌کان بووه، بویه بیرکردنه‌وه‌که‌ش عه‌ره‌بی یان فارسی یان تورکی بووه، ئیدی له حاله‌تی نووسینی سهره‌تا لای نووسه‌رانی کورد، نووسینه‌کانیان دارشتنه‌وه بووه، واته ئه‌وان بیرکردنه‌وه‌یان وهک وشه‌کانیان په‌تی نه‌بووه، به زمانیکی بیگانه (یه‌کی له سی زمانه‌کان) بووه، ئینجا کاتی ده‌ستیان داوه‌ته خامه، وه‌ریانگی‌راوه‌ته سهر زمانی کوردی، واته پیواژوی نووسین و دارشتن له سهره‌تاوه، له سهره‌ل‌دانی میژووی کوردی شتیکی خو‌کردی پووتی په‌تی (ئه‌بستراکت) نه‌بووه، به‌لکو به‌رخودان و به‌ره‌نگاری و سه‌لماندنی من ههمم و جیاواز بووه... هه‌لبه‌ته ئه‌مه‌ش هوکاری میژووکردی خو‌ی هه‌یه، لی‌ره‌دا ئه‌گه‌ر باس بکری ل‌قوپۆپی زوری لیده‌بیته‌وه و له‌گه‌ل ر‌ا‌فه‌کردنیکی کومه‌لایه‌تی سیاسانه‌ی هه‌مه‌لایه‌نی سهره‌ده‌ستی و بنده‌ستی نه‌ته‌وه تیکه‌ل‌ده‌بی. بویه بۆ شو‌ربوونه‌وه به‌نیو ناخیدا ده‌رفه‌تیکی دیکه بقوزریته‌وه باشتره، ههر هیچ نه‌بی تا تیکه‌لوپیکه‌لییه‌که به ل‌ر‌ی‌ماندا نه‌با و له ک‌ر‌و‌کی پرسیاره‌که ده‌رنه‌چین.

با بگه‌رینه‌وه سهرخالیکی گ‌ر‌نگ، ئه‌ویش خالی ده‌ستپیکی وه‌رگی‌رانه، واته وه‌رگی‌ر‌ان به‌گشتی له جیهانی نووسیندا، که‌ی و چو‌ن هاتوته پیش. من بویه ئه‌م خاله‌ باس ده‌که‌م، چونکه له‌گه‌ل خویدا پرسیکی زور د‌ژ‌وار ده‌هینیتیه‌ گ‌ور‌ی، ئه‌و پرسه به‌سه‌ر ره‌تی میژووی وه‌رگی‌ر‌ان لای ئیمه‌ی کورد چاره‌نووساز بووه، تا ر‌ادده‌یه‌کی زوریش م‌ور‌یک بووه له هه‌نیه‌ی کتیبخانه هه‌زاره‌که‌مان.

میژوو سه‌لماندوویه‌تی که وه‌رگی‌ر‌ان، وهک وه‌رگی‌ر‌انی کتیب بۆ وه‌رگی‌ر‌انی کتیبه‌ دینییه پیرۆزه‌کان ده‌گه‌ریته‌وه، هه‌لبه‌ت میژوو‌ه‌که‌شی بۆ پیش زاینن ده‌گه‌ریته‌وه. له کیشوهره ئاوه‌دانه د‌یرینه‌کانی میژوودا، واته سی کیشوهری ئاسیا و ئه‌فریقا و ئه‌وروپا، له سه‌ده‌ی سییه‌می پیش زاینن به وه‌رگی‌ر‌انی ته‌ورات به‌شی یه‌که‌می ته‌وجیل (لینکانی هه‌ردوو وشه‌ی ته‌ورات و ئینجیله) میژووی وه‌رگی‌ر‌ان ده‌ستپیده‌کا، که له عیبرییه‌وه وه‌رگی‌ر‌دراوه‌ته سهر گ‌ریکی و پاشان زمانه‌کانی دیکه، هه‌رچی له‌وپه‌ری ر‌وژه‌لاتیشه‌وه بوو ههر به وه‌رگی‌ر‌انی په‌یام و ر‌ینماییه دینییه‌کانی بودا بووه.

به‌داخه‌وه هه‌رچه‌نده پوو ی به‌راوردیشی نییه، به‌لام کاتی دینیه سهر میژووی وهرگێران بۆ سهر زمانی کوردیمان، ده‌بینین ره‌وشه‌که ته‌واو پیچه‌وانه‌یه. هه‌رچه‌نده ده‌گوتری له کوردیشدا ههر وهرگێرانی ته‌وجیل به سهره‌تای میژووی وهرگێران داده‌نری، به‌لام ئەمه ئەگهر واش بی، ئەو واتا و مه‌غزایه به‌رفراوانه فره‌هه‌ندییه‌ی نییه کاریگه‌ری به‌سهر نه‌ته‌وه‌ی کورد و جوولانه‌وه‌ی نوسین و میژووی وهرگێرانییه‌وه هه‌بی. چونکه ئەو ته‌وجیله‌ی وهرگێردراوه ههر به‌لگه‌نامه‌یه‌کی به‌هادار له یه‌ک دوو کتیبخانه‌ی رۆژئاوایی ماوه‌ته‌وه، نه‌که‌وتۆته به‌ر ده‌ستی خوینده‌وارانی کورد، ئەوه‌ش راستییه‌که که به‌شی هه‌ره زۆری نه‌ته‌وه‌که‌مان موسلمان بووه، بۆیه ئەو وهرگێرانه هیچ باندووریکی وه‌های نه‌کردۆته سهر وهرگێران و ره‌وشی میژووی نووسین.

له به‌رانبهر ئەوه‌دا شتیکی دیکه هه‌یه. هه‌رچه‌نده کتیبی پیروژ به زمانی ئیمه نییه و نه‌نوو سراوه، لی ئەگهر به‌هه‌مان شیوه‌ی ته‌وجیل قورئانیش وهرگێردرابایه سهر زمانی کوردی، ئەوسا وهرگێران کاریگه‌ری به‌سهر زمانه‌که‌مانه‌وه ده‌بوو. که‌چی به‌پیچه‌وانه‌وه ره‌وشه‌که ته‌واو ئاوه‌ژوو بو‌ته‌وه. له نه‌ته‌وه‌کانی دیکه ئەگهر وهرگێرانی کتیبی پیروژ بووبیته مایه‌ی هه‌رمینی زمانی بۆ وهرگێردراو، که‌چی ئەم حاله‌ته بۆ نه‌ته‌وه‌یه‌کی زۆرینه موسلمان ته‌واو کیفه‌راتبارانه بووه، چونکه ههر خودی کتیبه پیروژه‌که (قورئان) که نه‌وه‌ک هه‌ر نه‌کراوه‌ته کوردی، به‌لکو خودی بیروکه دینییه‌که لای زانایانی ئایینی به‌تایبه‌تیش لای مه‌لاکان، رینگر بووه له‌وه‌ی وهربگێردری، چونکه به‌هه‌رام و به‌قیان زانیوه، به‌و به‌هانه‌یه‌ی وشه‌کانی وهرناگێردری، یان قورئان نابێ وهربگێردری و بکریته کوردی، هی ئەوه نییه وهربگێردری، هه‌موو به‌هانه‌کانیش بۆ ئەوه بوون که زمانه‌که‌مان ده‌ره‌قه‌تی وهرگێرانی نایه‌ت. ئیدی لی‌ره حاله‌ته دژبه‌رییه‌که دیته‌ گۆڕی به‌وه‌ی له سه‌ریکه‌وه زمانه‌که‌مان له‌چاوی زمانی کتیبه پیروژه‌که به‌ناکام دراوه‌ته قه‌لم، به‌مه زه‌مینه له‌بار بووه بۆ ئەوه‌ی خوینده‌وارانمان (به نوینه‌رایه‌تی مه‌لا) زمانی بالای ئاخوتن و کۆر و بابته دینییه‌کانمان زمانیکی بیگانه بی. به‌م جو‌ره له‌گه‌ل سه‌پاندنی سهره‌تای بنه‌ما دینییه‌کان به‌کتیبیک که به‌زمانی خو‌مانه نه‌نوو سراوه و وه‌ک ئەم‌ری واقع پرسی به‌عه‌ره‌بکردن ها‌تۆته‌گۆری.

لی‌ره‌دا ئەگهر وردتر بروانین و هه‌ر له باسی وهرگێران، تووله‌رییه‌ک بۆ خودی جو‌ره‌کانی وهرگێرانی بکه‌ینه‌وه، ده‌بینین له پرسی قورئان و تیگه‌یاندنی کوردی موسلماندا، ههر ئەو مه‌لایانه‌ی هه‌فتانه له رۆژی هه‌ینیدا له‌سهر مینبه‌ر وتار بۆ

خەلک دەدەن و ئامۆژگارییان دەکەن، پۆلی وەرگێری زارەکی دەبینن، لەوێش هەر دەقی ئایەتەکانی قورئان و فەرموودەکانی پێغەمبەرن بە شیوەیەک لە شیوەکان وەردهگێرن، بەلام کاتیک پرس دێتە سەر کاغەز ئەوا بە دروستی نابینن هەمان وشەگوکراوەکانی دەمیان لە کاتی وتارداندا، بکەونه سەرکاغەز. هەلبەتە ئەمەش جوړیک لە دژبەرییەتیکی هەلوێست دینیتەکایە.

لێکەوتەوی زمانی عەرەبی، واتە زمانی کتێبە پیرۆزەکە وا کەوتۆتەووە کە نووسەرانی کورد بە زمانی بیگانه شان و بازووی لی هەلبمالن و لە تەواوی بواری بوارەکانی جیهانی کتیبی عەرەبیدا، بکەونه خۆ، مام هەژار گوتهنی دەیان ئین و ئەبوی کورد کتیبیان بە زمانی عەرەبان نووسیوه، بەدەر لە شیعەر تا قە یەک کتیبیشیان بە کوردی نەنووسیوه. ئەمە وای کردووه پاراستن و پیشکەوتنی زمان هەر سینگاو سینگ لای خەلکی ئاسایی کورد نەوێک دەستەبژێر و خوێندەوارەکانی بمینیتەووە، لە ئاکامیشدا وەک لاساییکردنەوێ سەرف و نەحوی عەرەبیش بی لا لە ریزمان، بۆ پاراستنی زمانی نووسینی زگماک نەکراوێتەووە. پیم وایە دروستنەبوونی شیوە زمان، لە پال زەقنەبوونەوێ بیری نەتەوایەتی لە دیرینەووە بۆ شیوەزار (زمان) ی یەگرتوو ئەووە بگەریتەووە، ئاخەر ئیمە وەک ئەوان کتیبمان نەبوو. کاتیکیش زمانی دینی ئیمە زمانی خۆمان نەبوو و پێی نەنووسراو، زمانی ئاخواوتنیش هەر زمانی هۆز و تیرە و خیل و بەرەباب بوو.

لێردا هۆکاریکی تۆبۆگرافیا و جوگرافیشی دیتەسەر و وای کرد زمانی کوردی ئەوێندە زار و بنزاری هەبی و تەنانت لە هەندی زار و بنزاریشدا لەیەک تیگەیشتن زۆر سەخت بی، ئەویش سروشتەکە خۆی بوو، چیا یەک، زنجیرە شاخیک، پووباریک، دۆلیک بووێتە بەر بەستیکی سروشتی بۆ ئەوێ کوردی ئەم دیو و ئەو دیوی شاخ و دۆل و پووبارەکە هاتوچۆیان لەگەل یەک نەبی، ئەو هاموشۆیە ی لە ریی مەلاکانیش دروستبوو، واتە لە ریی سیپارە و کتیبەکانیان بوو، هەر زمانی بیگانهی عەرەبی بە پلە ی یەکەم، ئینجا زمانی فارسی بە پلە ی دووهم بوو.

بۆ بەدبەختیش ئەم رەوشە تا ناوێراستی سەدە ی رابردووش درێژە ی کینشاو. ئەوسا بیئە پیشچاوی خۆت زمانیک ئەو هەموو سەدانه زمانی بالای خویندن نەبی، زمانیک بە پای دینداران، زمانی ژیانی ئەو دیو، هی قیامت و بەهەشت نەبی و دەرەقەتی دەقنووسکردنەوێ دەقی پیرۆز نەیهت، چی لیدی و چی لیدەکەوێتەووە؟

ئەمە لەبارەى زمانى دینه‌وه، بەلام که سهیری زمانى (حوکمپرانى)ش دهکەى، تا رادهیه‌کى زۆر رهنگدانه‌وهى حاله‌تى پيشخۆى وەرگرتبوو. ئەوهى قورەکه‌شى خه‌ستتر کردوه و سه‌ربه‌قورى پیده‌هینرایه‌ پیکه‌نین، خودى حوکمپرانى کوردى دواى راپه‌رین بووه. مه‌به‌ست په‌رله‌مانى هه‌ریمی کورستانه، که هاوشیوهى زمانى دین و کتیبى پیرۆز، تا چه‌ند سالیکی ئەم دواپیانەش، هه‌رچى قانون هه‌بووه سه‌ره‌تا به‌ زمانى عه‌ره‌بى ده‌ریکردووه، دواتر ئەگه‌ر کرابیته‌ کوردى، که ئەمه‌ش له‌ پرووى بایه‌خى قانونییه‌وه، زمانى دارشتنى یه‌که‌م ده‌خوا. به‌هانەى ناقولای ئەوانیش هه‌ر هه‌مان پاکانه‌ى دینی بووه. که‌واته‌ زمانیک زمانى دین و زمانى حوکمپرانى نه‌بى، چى لى‌ ده‌میته‌وه، چۆن پيشبکه‌وى؟ هه‌ر ئەمه‌ش بووه‌ته‌ مایه‌ى ئەوهى له‌ زمانیکى گشتیبه‌ له‌سه‌ر کۆکبوو، واته‌ ستاندارد نزیك نه‌که‌وینه‌وه، چ جاي پینووس و فه‌ره‌ه‌نگیکى یه‌کگرتوو.

ئینجا له‌م دۆخه‌دا زمانى کوردى له‌پال ئاخيوه‌ره‌کانى، به‌تایبه‌تیش له‌ پرووى قالب و دارشته‌ى نووسینه‌وه که‌وتۆته‌ سه‌ر ئەستوى نووسه‌ران به‌ پله‌ى یه‌که‌م که‌ میژووى نووسین هه‌ر دووسه‌د سالیك زیاتر نییه، ئینجا له‌ پال نووسه‌ران رۆلى وەرگێران دى. لیژه‌شه‌وه کاتیک باسى ره‌وشه‌که‌ بکه‌ین، هه‌لبه‌ته‌ ده‌بى سه‌ره‌تا لا له‌ ئاسته‌نگه‌کانى به‌رده‌م وەرگێران بکه‌ینه‌وه، ئینجا ده‌توانین هه‌لسه‌نگاندىکى سه‌نگینى بۆ بکړى، پاشانیش هه‌ر پاسپارده‌یه‌ک بۆ چاره‌سه‌رى گرفته‌کان و نه‌خشه‌پێى داهااتوو.

جاری له‌پيشه‌وه ده‌بى ئەوه‌ بلین، که وەرگێران ده‌قنووسکردنه‌وه‌یه، ئەوا هه‌رچى ته‌گه‌ره و به‌ربه‌ستى به‌رده‌مى خودى نووسین هه‌یه، به‌ شیوه‌یه‌کى راسته‌وخۆ ده‌په‌رته‌وه بۆ کایه‌ى وەرگێرانیش، پاشانیش هه‌ر خودى وەرگێران خه‌م و پرسى خۆى هه‌یه که ده‌بیته‌ سه‌ر بار. بۆیه له‌مپه‌ر یان گرتیه‌کانى به‌رده‌مى وەرگێران له‌ زۆر حاله‌تدا دووقاتى نووسین.

وه‌ک له‌ سه‌ره‌وه وه‌ک سه‌ره‌داویک خراوته‌ پروو، بارى نووسین لای ئیمه هه‌م نوویه و هه‌م وه‌ک کاردانه‌وه‌ش بووه، وێرای ئەوه‌ى نه‌ زمانى دین و نه‌ هى حوکمپرانیش بووه، بۆیه به‌و حاله‌ى بنده‌ستى ئاخيوه‌ران، له‌بارى سروشتیبه‌ په‌راگه‌نده‌یى و ریکه‌نخراوى بریاربۆنه‌دانى بۆ ماوه‌ته‌وه. هه‌ر بۆیه ئەو پرسه سه‌ره‌کیانه‌ى له‌بارەى زمانیکى گشتیبه‌ کۆکبوو، یان ئەوه‌ى به‌ ستاندارد ناوده‌برى، بووه‌ته‌ رینگریکى سه‌ره‌کى هه‌م له‌به‌ره‌وپشچوونیکى یه‌کانگیر، به‌وه‌ى هه‌موو جۆگه

بەخشندەكانى نووسەرانى كورد بېرژىنە يەك پووبار و لەوئىشەووە بۆ دەريايى زمانەكە خۆى، ھەم لەپووى دەربېرىنىشەووە بۆ پرسى نەتەوھىي ئاستەنگىكى سەرنەكەوتنى خەبات و تىكۆشانى خۆى بوو. بە واتايەكى دىكە كە زمان خۆى لەپال شاخەكاندا ھۆى مانەوھى كوردبوون بوو، بەوھى لە بۆتەى زمانى دەسەلاتدارى نەتەوھى سەردەست نەتواووتەو، بەلام لە ھەمان كاتىشدا ھەر زمان لەبەر ھۆكارگەلى پىشوو بوووتە ھۆى ئەوھى يەكتىي نەتەوھىي وەك پىويست نەيەتە دى، چونكە عەقلىتەى ئاخىوهرانى لە ھەر قۇناغىكى گرنكى مېژوووييدا بە لاي ئەوھدا شكاووتەو، كە زمانى خىل و ناوچەكە، واتە زمانى دەسەلاتدارە خۆجىيەكە لە سنوورە دەسەلاتە بەرتەسكەكەى خۆى ببىتە زمانىكى نىمچەفەرمى، ھەلبەت لەپال زمانى دەسەلاتى نەتەوھى سەردەستە.

كاتى رەوشى زمان بەو شىوہ بى، لە بازنەى زمانى بالاي كۆمەلگەووە وەك يەكەيەك بۆ پابەندكردنى سەرجەم نووسەرانى خۆى كورتھىن بى، ئەوا لەپاليدا كىشە و ئارىشەكانى دىكەش سەرهەلدەدن، وەك نەبوونى رىنووس و فەرھەنگىكى يەكگرتوو. كاتىك ئەمە دۆخىكى درىژخايەنى مېژووويى زمانى نەتەوھەكەمان بى، ئەوا خەمخۆرى و پەرۆشى بۆ دەرچوون لەو بازنە بەرتەسكەشدا ھەر لە ھەول و كۆششى مەردانەى تاكەكەسى ھەندى لە خامەبەدەستان دەرئەچوو. ئەوھى ئەوان بەو حالەتە نووسىويانە وەك شتىكى گشتى نەخوئىراووتەو. واتە خوئىندەوھەروەك نووسىن لە شەقلىكى تاكەكەسى، لە شەقلى دەستەبژىر دەرئەچوو. ئەمە ئەگەر لە مېژوودا نەوھك پاكانە بەلكو ھۆى راستەقىنەى خۆى ھەبى، بەوھى خوئىندەوارى بە شىوہيەكى ئاسۆي نەبوو، بەلام خۆ لەگەل ناوہراستى سەدەى رابردودا تا ئىستا ئەو بەھانەيە نەماو، كەچى حالەتەكە ھەروەك دياردەى جارن ماووتەو. ئەو گشتگىر نەبوونەى خوئىندەوھە لەناو ئىمەدا وەنەبى ھەر بەرۆكى زمانى خۆى گرتبىتەو، بەلكو خوئىندەوھە بە زمانى بىگانەش ھەر لەھەمان دۆخدا بوو، ديارە ئەمەش ئەمەش ھۆكارى خۆى ھەيە، كە ئوبالەكەى زياتر بۆ سىستىمى پەرودەدە و فېرکردنى سىكوچكەى مال و قوتابخانە و مزگوت دەگەرپىتەو.

كاتىكىش دۆخى خوئىندەوھە بەم كۆلىيە بى، كە ھى ئىرەيى پىردن نىيە، بىگومان لەگەل خۆيدا گرتەكانى بەرھەمھىنانى كتىب و ساغكردنەوھى دىتەپىش، لە لىكەوتەشدا ئەوھى پىي دەگوترى دندەدرى نووسىن، وەك بنەما كارى پى ناكرى.

ئینجا ئەگەر بئینە سەر ئەو ئالنگاری و ئاستەنگانە ی بەردەم کردە ی وەرگێران، که تا ئیستا بەرۆکی ئەم ڕەهەندە پڕ بایەخە ی بەرنەداوە، ئەوا دەبێ لەسەر هەندێ سەرەداو بوەستین و بەدوای هەلوێزینە وەیاندا بچین.

لەسەر ووی هەموویانە وە، وەرگێران لای ئیمە نەبوو تە پیشە. کاتی ک دەلیم پیشە، ئەوا پرسە که چەند سەرە یە. ئەگەر بە میژووی ڕەوتی وەرگێرانی کوردی و ژیاننامە ی وەرگێرە کانماندا بچینە وە، هەر زوو ئەو ڕاستییە ت بۆ دەردەکە وێ، که هەموو هەول و تەقە لایە کی وەرگێران لە تیکۆشانیکێ تاکە سیانە تینە پەریو. ئیدی بابای وەرگێر بە گوێرە ی سەلیقە و کاتی تایبە تی خۆ ی، لە خەم و پەڕۆشی مەیدانچۆلی ئەو بوارە دا قۆلی لی هەلمالیو و هاتوو تە مەیدان. خۆ ئەگەر بە گوێرە ی پیوهرە ئە کادیمیە کانیش بێ، ئەوا خویندن و کۆرسی تایبە ت بۆ وەرگێران لە برە و دایە وە، بەردەبازی بوونە وەرگێرە، که چی لای ئیمە ئەم لایە نە ئەگەر لە میژوودا بە حوکمی نەبونی دەرفە تە وە شتیکی ئاسایی بووبێ، ئەوا ئیستاش هەر بە هەمان ڕبە ی تە قتە ق دە پیورێ و بە هەمان رێچکە دا دە ڕوا. ئاخر کێ لە وە وەرگێرە کانمان، بە تایبە تیش ناو دارە کانیا ن بە خویندنێ تایبە ت بوو تە وەرگێر؟ هەر یە کێکیان بگری لە پرس و بابە تیکی دیکە دا شارەزا پسپۆرە، یان ژیاننامە ی بۆ شتیکی دیکە تەرخان کردو، که چی دواتر لە بازنە ی شارەزایە تیە که ی لایدا وە و چوو تە بواری وەرگێران، لە ویدا گرۆ ی هونەری بردۆ تە وە.

کاتی کیش بە نیو بازاردا دە ڕوی، راستە تابلوی وە هات دیتە پیش، که وا نووسینگە یان دەزگای وەرگێرانی پیشە مەند/پروفیشنال و و سویندخور هە یە، که چی بازنە ی کاریان لە وەرگێرانی چەند بە لگە نامە یە کی ئاسایی رۆژانە تیناپە ڕی، هەر وە ها ئە وە شت بۆ دەردەکە وێ که وەرگێرە ناو دارە کانی بواری وەرگێرانی کتیبی کوردی فریان بە سەر ئەو جۆرە نووسینگە و دەزگایانە وە نییە. ئیدی لیترە دا پیناسە و نازناوی وەرگێری پیشە مەند و سویندخور لە قەبالە یە کی فەرمی و بازار ی کارکرن تیناپە ڕی، ئە مە ش جۆریک لە دژبەری دونیای وەرگێرانی کوردی دینیتە پیشە وە. ئینجا شتیکی دیکە ش هە یە، وەرگێری پیشە مەند و سویندخور دەبێ بڕوانامە ی یان رێپیدانیکێ هاوشانی بڕوانامە یە کی پیویستی هە بێ، که ئە مە ش خواستیکی ئاساییە، که چی وەرگێری بواری کتیب لە بەر نە بوونی ئەو جۆرە بڕوانامە و مۆلە تانە ناتوانی بۆ بژیوی ژیا نی خۆ ی ئەو جۆرە کارە ش بکا، چونکە نییە تی.

وهرگیزان لای خومان رهنجیکی فوره ادا نهی تاکه که سییه، ئەمەش هەر له سەر هتای کاره که وه تا ساغکردنه وهی دەستپێدهکا. ئاخ هەر بابای وهرگیز به کاتی تاییه تی خۆی، به ئەرکی و سهلیقهی خۆی به دوا دهقیکا دهگهڕی، هەر به خۆی پیتچنی و ته نانهت ههله چنیش دهکا، هەر دهبی به خۆی به دواي دهزگا یان شوینیکی چاپ راکه راک بکا و سپۆنسه ری ماددی بۆ بدۆزیته وه تا چاپی بکا، ئینجا دواي ئەو هه موو لیلیه لؤلوی ساغکردنه وه و گه ران به سه ر کتییفرۆش و بۆ ریکلام و به خشی نی کتیبه که ش بخاته سه ر ئەستۆی خۆی... ئەوهی من باسی دهکه م لایه ن و ریسا گشتییه که تی، هه رچه نده له م دوو دهیه ی دوا ییدا به هه بوونی هه ندی ناوه ندی چاپ و بلاوکردنه وه تا رادهیه ک ئەم کیشانه ی له کۆل بوونه ته وه، به لام ئەوانیش به پینی پیویست و له ئاست ماندو بوونه که نین.

کاتیک دهگوتری هه ولکی تاکه که سییه، واته دهزگایه کی تواندار، پلاندا ریژ نییه خه می ئەو بواره هه ره بایه خداره بخوا، به وهی له سه ریکه وه بیته سه رچاوه ی بژیوی بۆ وهرگیز و له سه ره که ی دیکه شه وه سه رچاوه یه کی نه ته وه بیش بی بۆ ده ستنیشانکردنی شاکاره کانی زانست و زانیاری و ئەده بیاتی جیهانی بۆ وهرگیزان، هه م یه که خستی هه وله کان و ته کانپیدانی به گوری بۆ پیشخستی زمان و ده ره فه ته اتنی به کوردیکردنی بابه ته فره په هه نده کان.

ئاخر که ئیش نه بووه پیشه و هەر به هه ولی تاکه که سی مایه وه، هه م میزاجی که سیی ماخۆکه ی تیده که وی و هه م تاکره هه ندیش. هه له به ته ره وتی ساغکردنه وه و به بازارکردن، رۆلی یه کلاکه ره وانه له هه لبژاردنی بابه تی ده فه وهرگیزانه کان ده بینی؛ لیکه وته شی هه ر به و باره دا ده شکیته وه، که ره فه ی کتیبخانه ی وهرگیز دراو له وانیه له بابه تیکی یان دوان و سیانی دیاریکراو به شیوه یه کی ریژه یی پر و ئاوه دان بی، که چی ره فه ی بابه ته کانی دیکه ی بوا ری زانست و فه لسه فه چۆلو هۆل بی.

دیاریشه ده سه لاتی خۆکردی، که له سیاسه تی یه کرپی نیشتمانی و به دیهینانی خواستی نه ته وه یی هه روه ک میژووی پیشتری جوولانه وه و شو رشه کان کورته ینه و له بواره سه ره کییه که ی خۆی شکستی هیناوه، ئیدی چۆن ده بی رژیته سه ر پرس ی وهرگیزان؟ چۆن له وه تیده گا که نوو سراودانی ئیمه له بنه ره ته وه له چا و هی نه ته وه کانی ده ور و به ر لاوازه، ئیدی ئەم که لینه خه ره ندئاسایه هه ر ه یچ نه بی به وهرگیزانیکی به بنه ما، که پلانیکی تۆکه م و فره ره هه ندی ئاراسته کراوی هه بی، پر بکاته وه؛ به مه ش هه م

پایه‌ی بوون به نه‌ته‌وه پته‌وتر بکا و هم زمانه‌کەش له مه‌ترسی دواکه‌وتن بپاریزی. لیره له‌باره‌ی وەرگیژان و زمان هه‌قه زۆر راشکاو بین، به‌راوردیکی ئەو پرسه له‌نیوان باری لاریی زمانی ئیمه و زمانی نه‌ته‌وه و ده‌وله‌ته‌کانی دیکه‌ی جیهان بکه‌ین. به‌ پای خاکه‌رایبانه‌ی خۆمه‌وه دوو هیللی ته‌ریب، ئەگەر به‌کتربریش نه‌بن، زۆر به‌ زه‌قی دیارن. ئەوه‌ی من لیره‌دا ده‌یه‌ینمه‌ گو، پرسیکی هاوچه‌رخانه‌یه، واته‌ بۆ باری هه‌نوکه‌یمه، به‌راورده‌که هاوزه‌مانیه. بۆ نه‌ته‌وه‌ی ده‌وله‌تدار، که زمانه‌که‌ی وه‌سفی زیندویتی به‌خۆیه‌وه‌یه، یان هه‌ر هه‌یج نه‌بی بۆ سی زمانی نه‌ته‌وه سه‌رده‌سته و زاله‌کانی دراوسیمان، ئەوانه‌ی قه‌ده‌ریکی تال به‌یه‌که‌وه‌ی گریداوین؛ به‌ حوکمی ئەوه‌ی پاشخانه‌ خه‌رمانیکی نووسینی پته‌و و توکمه‌یان هه‌یه، له‌به‌ر ئەوه‌ی له‌ بواری زمان، به‌ ریزمان و لیکدانه‌وه فره‌ره‌هه‌نده‌کانی زمانه‌وانیه‌وه قوول و ده‌وله‌مه‌ندن، ئەوا جارێ نه‌وه‌ک هه‌ر ترسی له‌ناوچوون و شیوانی زمانی خۆیان نییه، به‌لکو له‌ وەرگرتنی وشه‌گه‌لی بیگانه‌ش نا‌پرینگینه‌وه و به‌ هه‌یج شیوه‌یه‌ک لێی ناترسن (تورکی و فارسی به‌نمونه)، بۆیه هه‌ر هه‌یج نه‌بی له‌م سی چوار ده‌یه‌ی دوایدا، وەرگیژان، ده‌قاوده‌قتریش له‌م ده‌یه‌ی کۆتاییدا، و هه‌ر بۆ پرکردنه‌وه‌ی که‌لینی راگه‌یشتن بووه به‌ ره‌وره‌وی زانست و زانیاری، ئیشتی وەرگیژان پیشه‌یی بووه، خه‌می ده‌وله‌مه‌ندکردنی زمانیان له‌پیش نه‌بووه، هه‌ر بۆیه له‌ جیهانی خۆرئاوا کاتیک کتیپیک وهرده‌گیردری، زۆر بایه‌خ به‌ ناوی وەرگیژکه‌ نادری، چونکه ئەو له‌چوارچیوه‌ی ده‌زگا و کۆمپانیا‌یه‌ک کاری خۆی ده‌کا، بژیویه‌که‌ی وه‌هایه، بۆ خۆی ده‌ژی و نان په‌یدا ده‌کا، پاشخانیکی زۆر ده‌وله‌مه‌ندی هه‌یه، خه‌می پیناسه‌ی زمانه‌که‌ی ده‌میکه له‌کۆل بووه‌ته‌وه، ته‌نانه‌ت ئامیره‌ ته‌کنۆزیاکانی سه‌رده‌میش هه‌ندیجار جیگه‌ی ئەو ده‌گرنه‌وه، چونکه پینگه‌ی ریزمانی زمانه‌که‌ی پته‌وه...

ئینجا له‌ به‌رانبه‌ر ئەوه‌دا، کاتی دینه‌وه سه‌رباسی خۆمان، هه‌موو هۆیه‌کان به‌ره‌واژده‌بنه‌وه هه‌ر بۆیه ئەنجام و لیکه‌وته‌کەش به‌ ئاقاریکی دیکه‌دا ده‌رۆن... ئیدی ده‌بی بلین له‌به‌ر ئەوه‌ی پاشخانیکی کلتوری نووسراوی وه‌هامان نییه به‌ته‌واوی پشتی لیکه‌ینه‌وه، له‌به‌ر ئەوه ریزمان و رینووس و فره‌هنگ و هتد... یه‌گرتوومان نییه، ریسایه‌ک که خه‌تی سوور بی نییه، بۆیه هه‌ر هه‌ولیک له‌و بواره‌دا مایه‌ی ده‌ستخۆشی و ماندوو نه‌بوونی لیکردنه‌وه... له‌به‌رئه‌وه‌ی نووسینی ماک، خۆی له‌خۆیدا تیری ناکا، ئەوسا (مه‌به‌ستم سه‌ره‌تاکانی میژووی وەرگیژانه) و ئیستاش هه‌ر

هه‌وایی جوامیرانه‌ی بواری وهرگیژان به‌ردیکه بۆ رۆنایی باله‌خانه‌ی زمانه‌که‌مان. له ئه‌نجامی ئه‌و که موکورتییه‌دایه، که هیوایه‌ک له‌سه‌ر وهرگیژان هه‌لچنراوه که نه‌وه‌ک هه‌ر بیهته پارێزه‌ر، به‌لکو بیهته بزۆینه‌ری ده‌وله‌مه‌ندکردن و پیشخستن و هاوچه‌رخکردنی زمانه‌که‌مان.

به‌م جووره وهرگیژی کورد دوو خه‌می گه‌وره‌ی له‌سه‌ر شانه، خاوه‌ن دوو په‌یامه، یا باشتر بلێم خاوه‌ن په‌یامیکی دوو سه‌ره‌یه، ئه‌ویش هه‌م پیشه‌ییبوونه‌که‌یه‌تی، که خۆی له‌کرده‌ی وهرگیژان به‌هه‌موو ئاریشه‌کانی ده‌بینه‌ته‌وه، دووه‌میشیان خه‌می زمانی پێ وهرگیژانه‌که‌یه‌تی، که ده‌بی به‌جوړیک بی، له‌هه‌مان کاتدا هه‌م خوینه‌ر تیبگه‌یه‌نی به‌وه‌ی بابه‌ته‌که سوودمه‌نده، هه‌م به‌بیریشی بینه‌ته‌وه که ده‌ست به‌ زمانی زگماکی خۆیه‌وه بگرێ، که زمانیکی ده‌ره‌قه‌ت هاتووی شیرینه و له‌ ئاست زمانه‌کانی دیکه دانه‌ب‌راوه... هه‌لبه‌ته ئه‌مه‌ش سه‌ختی و ئاسته‌نگی و ئاریشه‌ی خۆی به‌ دواوه‌یه. له‌وانه‌یه هه‌ندی جار ئه‌م حاله‌ته به‌ ده‌ردی په‌نده کوردییه‌که‌ش بچێ؛ دوو گندۆره به‌ ده‌ستیک هه‌لناگیرین! به‌لام ئه‌وه قه‌ده‌ری وهرگیژی کورده خۆشی بی و ترشی بی ده‌بی هه‌لیگرێ (هه‌ر هه‌یج نه‌بی له‌ دۆخی هه‌نوکه‌ییماندا). خۆشبه‌ختانه تا ئیستاش درێغی نه‌کردوه.

په‌یداکردن و بریاردان له‌سه‌ر کتیبیک بۆ وهرگیژان، پیناژۆیه‌که به‌ سه‌ختانگی خۆیدا تیده‌په‌رێ. ئه‌مه حاله‌ته ئه‌گه‌ر خۆی کیشه و ئاسته‌نگیک بی بۆ باری وهرگیژان، له‌گه‌ل خۆیشیدا لیکه‌وته‌ی دیکه‌ی به‌دواوه‌یه. بۆیه هه‌قه‌ قسه‌ی له‌سه‌ر بکری. له‌ ئه‌نجامی نه‌بوونی توانست به‌ زمانی یه‌که‌می ده‌ق، یان ده‌ستنه‌که‌وتنی ده‌قه‌ ماکه‌که، ئیدی په‌نا ده‌بردیه‌ به‌ر وهرگیژان له‌ زمانی دووه‌م، ته‌نانه‌ت له‌ هی سیه‌میشه‌وه. هه‌لبه‌ته ئه‌مه‌ش بۆ پاشخانی باری پۆشنبیری و دونیای وهرگیژانی کوردی ده‌گه‌رپه‌ته‌وه، که وه‌ک له‌ دیره‌کانی پیشتر ئاماژه‌مان پێدا، زمانه‌کانی عه‌ره‌بی و فارسی و تورکی به‌سه‌ر باری خۆیندنه‌وه و بیرکردنه‌وه‌مان زال بووه، بۆیه وهرگیژان له‌ و سی زمانه‌وه لای ئیمه‌ به‌وه‌ی ده‌یه، له‌وانه‌شه‌ زمانی عه‌ره‌بی و فارسی به‌شی شیرێ به‌رکه‌وتبێ.

وهرگیژان له‌ زمانی دووه‌مه‌وه قسه‌و‌باسی زۆری له‌سه‌ر کراوه. لیژده‌دا من باسی دوو په‌هه‌ندی ده‌که‌م و له‌گه‌ل وهرگیژان له‌ زمانی یه‌که‌مه‌وه به‌راوردی ده‌که‌م. پیموایه ئه‌م وهرگیژان ئه‌گه‌ر له‌ رووی ناوه‌رۆک و په‌یامی ده‌قی ماک دوو ده‌ستیانه

بئ، به لام بۆ پرسی زمانی بۆ وەرگیراو هیچ جیاکردنه و دهیهک به بهراورد له گه‌ل زمانی یه کهم له خۆی هه‌لناگرئ. واته له خزمه‌تی زماندا هاوشانی هه‌موو وەرگیرانیکه، به لام بۆ راستگۆیه‌تی ده‌قی وەرگیردراوه‌که، له‌وانه‌یه لی‌ره‌وله‌وی سهرنج و تیبینی له‌سه‌ر بئ. ئەم باره رهنه‌ئامیزه‌ش زیاتر بۆ ده‌قی زمانی ناوه‌راست، واته زمانی یه‌که‌می بۆ وەرگیراو و دۆزی سانسۆری کتیب و میزاجی وەرگیرپی یه‌که‌م و ده‌زگای چاپ و بلا‌وکردنه‌وه‌که بگه‌رێته‌وه. کاتی که کتیبه‌که بۆ یه‌کئ له‌و سئ زمانه سه‌رده‌ستانه‌ی دوروبه‌رمان وەرده‌گیردري، بیگومان ده‌سه‌لاتی ماخۆی ئەو زمانانه، سیاسه‌تی ئاراسته‌کراوی خۆیان بۆ وەرگیران هه‌یه، ئینجا که جارێکی دیکه، ئەم وەرگیرانه ده‌کریته کوردی، هه‌موو تیبینییه‌کان له‌گه‌ل خۆی دینئ. کاتیکیش بزوو‌تته‌وه‌ی وەرگیرانی ئەم دوو سئ ده‌یه‌ی رابردوو له‌باره‌ی زمانی یه‌که‌م و دووه‌مه‌وه به‌راورد بکه‌ین، رهنگیی له‌ رووی چه‌ندایه‌تییه‌وه ئەگه‌ر وەرگیران له‌ زمانی دووه‌م زیاتر نه‌بئ ئەوا هاوشانه له‌گه‌ل وەرگیران له‌ زمانی یه‌که‌م.

لی‌ره‌وه وه‌ک به‌لگه‌وبه‌ند مافی شایه‌ت‌حالی‌ک به‌خۆم ده‌ده‌م، که ده‌راوه‌که‌ی بۆ یه‌ک دوو کاری وەرگیرانم هه‌م له‌ رۆمان و هه‌م له‌ کتیبی سیاسی میژووی ده‌گه‌رێته‌وه، ئەوانه‌ی تا ئیستا له‌زمانی یه‌که‌مه‌وه وەرگیراون، دواتر له‌گه‌ل وەرگیرانیک بۆ عه‌ره‌بی به‌راوردم کردووم، مایه‌ی سه‌رسو‌رمانم بووه، جاری وا هه‌بووه له‌کتیبیک لاپه‌ره‌یه‌ک یان بره‌گه‌یه‌ک و دوان، یان رسته، یان ده‌سته‌واژه لابراون و یان به‌ جو‌ریکی دیکه وەرگیردراون، ئیدی به‌پێ‌ودانگی من پرسی ده‌ستپاکی له‌گه‌ل ده‌قه‌ ماکه‌که له‌ وەرگیرانه عه‌ره‌بییه‌که ره‌چاونه‌کراوه. واته له‌ حاله‌ته‌دا ئەگه‌ر وەرگیرپی کوردی هه‌رچه‌نده ده‌ستپاکیش بئ، ئەوا له‌ کاتی وەرگیران له‌ زمانی دووه‌مه هه‌مان که‌موکورتی راسته‌وخۆ بۆ وەرگیرانه کوردییه‌ش ده‌گوازیته‌وه، هه‌رچه‌نده لی‌ره‌دا ئۆباله‌که ناکه‌وێته سه‌رشانی وەرگیرپی کوردی. بۆیه له‌ هه‌موو حاله‌تیکدا وا په‌سه‌ند ده‌کرئ، ئەگه‌ر له‌ دۆخیکی زۆر پێ‌ویست نه‌بئ، په‌نا بۆ وەرگیران له‌ زمانی دووه‌مه نه‌بردري.

راسته وەرگیران چه‌ندین شیوازی هه‌ن، ئەمه خۆی بابه‌تیکی ئالۆزه، لی من لی‌ره‌دا ده‌مه‌وی راسکاوانه له‌سه‌ر سه‌رده‌اوێکی زۆر گرنگ بوه‌ستم، له‌نیوان وەرگیرانی ئازاد و وەرگیرانی رێگه‌ی ناوه‌راست. زۆر جارن وەرگیرانی ئازاد که‌م تا زۆر ده‌ستکاری وەرگیره‌که‌شی تیده‌که‌وی، چونکه قه‌باره‌ی ده‌قه‌که وه‌ک

ماکه که هاوشان نایه ته وه، یان جه وه هری وه رگیژانه که به چۆنیه تی لیتیگه یشتنی بابای وه رگیژ په یوه سته. ئاخ وه رگیژ له وه حاله ته دا له دهقه که دهگا، ئینجا دیت و ناوه رۆکه ی به گویره ی لیتیگه یشتنی خوی ده کاته کوردی، یان به دهسته واژه یه کی دیکه دایده ریژیته وه. ئه و راستیه ده بی بگوتری، که ئه م جوړه وه رگیژانه بو خوینه ر په وانتر و خوشتر دیته به رچا، هه ربویه زور جار وینای به کوردیکردنی ده دریته پال. ماموستا محمه دی قازی گه و ره وه رگیژ کوردی فارسینووس، له وه باره وه رای تاییه تی و نمونه ی جوانی هه یه. به لئ ئه م وه رگیژانه، له وانه زور جیاواز نه بی له وه ی که سینک هه ر له سه رتاوه به زمانی زگماکی خوی بیروکه که دابریژئی، به لام له گه ل ئه وه شدا دیوکی دیکه شی هه یه، که په یه سته به په یامی نووسه ر، به ده سته پاکی له گواستنه وه و هتد...

کاتی وه رگیژان گه یاندنی په یامی دهق و نووسه ر بی، ئه و مه رج نییه په یامه که ش ته نیا له کرۆکی بابته به رجه سته بی، به لکو هه ندی جار به پیی بابته که وه، خوی له م زریزه شتانه ی خواره وه ده بینیته وه: له کورتی و دریژی دهق، له به کاره ی تانی دهسته واژه، له جوانکاری په وان بیژیانه، له ته وس و قسه ی له بن، له ئاماژه و هیتا و قسه ی توکلدار، له ئیدیوم و هتد...

له م حاله ته دا وه رگیژانی ئازاد ده ره قه تی نایه ت... هه ربویه وه رگیژانی ریگه ی ناوه راست، واته له نیوان وه رگیژانی ده قوادهق و وه رگیژانی ئازادا، دروستتر مه به سته که ده پیکی. هه لبه ته ئه مه ش هه ر به لیکدانه وه ی میزاج و سه لیه نییه، به لکو به لگه وه به ندی خوی له پشته. ئاخ هه ر له به رئه وه شه گو تراوه، وه رگیژان واته ده قنوو سوکر دنه وه، دارشتنه وه له نووسین بو جاری یه که م سه ختته، ئه مه ش له به ر یه ک هوی ساده و روون، له نووسیندا، بابای نووسه ر به و که ره سته هه زرییه ی هه یه تی ئازاده چۆنی ده رببری و دایبریژیته وه، واته قالیکی نییه تیادا سنووردار بی، مه گه ر خوی بو خوی قاله که دابریژئی، به لام له وه رگیژاندا، ئه و بابای وه رگیژ پیش هه موو شتیکی چوارچیوه یه کی پیشتر بو داریژراوه، که خوی له په یامی نووسه ردا ده بینیته وه، ئیدی نابی و ناگری لئی ده رچی، به لکو ده بی له دوو تووی ئه و چوارچیوه داریژراوه دا به ره ی گه یاندنی په یامی سه ره کی، به هره ی شیرینی و په وانه ی زمانی بو وه رگیژاوه که ی تیادا به دی بین.

• شه فیق حاجی خدری وەرگێر:

له ۱۹۶۸ له گوندی گرتک له دۆلی پۆستی دهقەری باله کایه تی له دایکبووه له ۱۹۸۸دا به کالۆریۆسی له قانون له زانکۆی بهغدا وەرگرتوو. له ۱۹۹۷-هوه تا ۲۰۱۲ ئاواره ی ئه وروپا (هۆله ندا و به ریتانیا) بووه. له پال زمانی زگماکیدا؛ زمانه کانی عه ره بی، هۆله ندی و ئینگلیزیش ده زانیت. چاپکراوه کانی وەرگێر؛

۱ - نه ئینییه کانی مۆساد، نووسینی گۆردۆن تۆماس، وەرگێران له هۆله ندییه وه، سی جار چاپکراوه ته وه؛ چاپی یه که م ۲۰۰۸ چاپخانه ی هیقی، هه ولیر. چاپی دووهم ده زگه ی چاپ و بلاوکرده وه ی پۆژه هلات، هه ولیر ۲۰۱۴. چاپی سیه م پۆژه هلات ۲۰۱۶.

۲ - مادلین ئۆلبرایت، سیاسه تی ئەمریکا و پۆژه هلاتی ناوه راست، وەرگێران له هۆله ندییه وه، سه نته ری نما ۲۰۰۹، هه ولیر.

۳ - داود بنگوریۆن، دامه زریته ری ده وله تی ئیسرا ئیل، نووسینی پۆبه رت سه نت یۆهن، وەرگێران له هۆله ندییه وه، چاپخانه ی هیقی ۲۰۱۱، هه ولیر. چاپی دووهم ناوه ندی ئاویر ۲۰۱۶ هه ولیر.

۴ - کوردستان له نیوان سیقه ر و سنوره ده سترکه کانا، نووسینی: هیسەر لیته ر واگنه ر. میژوو. وەرگێران له ئینگلیزییه وه. چاپی یه که م؛ له بلاوکراره کانی ئەکا دیمای کور دی هه ولیر ۲۰۱۳. چاپی دووهم، ئاویر ۲۰۱۵.

۵ - وهرزیکی سپی و شکوبرینگ، ئەندریی برینک. پۆمان. وەرگێران له ئینگلیزییه وه، ناوه ندی ئاویر بۆ چاپ و بلاوکرده وه، هه ولیر ۲۰۱۳.

۶ - ژیا نی من، چۆن ئیسرا ئیل دامه زریته را؟ گۆلدا مایه ر، یاداشت، وەرگێران له ئینگلیزییه وه، ناوه ندی ئاویر، هه ولیر. ۲۰۱۴.

۷ - ئینفیرتو، دۆزه خ، دان براون، پۆمان، وەرگێران له ئینگلیزییه وه، ناوه ندی ئاویر بۆ چاپ و بلاوکرده وه، هه ولیر ۲۰۱۵.

۸ - شه ره ف، ئەلیف شه فه ق، پۆمان، وەرگێران له ئینگلیزییه وه، ناوه ندی ئاویر بۆ چاپ و بلاوکرده وه، هه ولیر ۲۰۱۵.

۹ - یاخیبوون، منا حیم بیگن، یاده وه ری، وەرگێران له ئینگلیزییه وه، ناوه ندی ئاویر بۆ چاپ و بلاوکرده وه، هه ولیر ۲۰۱۶.

۱۰ - خانووه که ی مزگه وتی، قادر عه بدوللا، پۆمان، وەرگێران له هۆله ندییه وه، ناوه ندی ئاویر بۆ چاپ و بلاوکرده وه، هه ولیر ۲۰۱۶.

- ١١ - كودهكهی دافینشی، دان براون، رۆمان، وەرگیڕان له ئینگلیزییهوه، ناوهندی ئاوێر، ههولێر ٢٠١٦.
- ١٢ - خهتی بزماری، رۆمان، قادر عهبدوللا، وەرگیڕان له هۆلهندییهوه، ناوهندی ئهندیشه، سلیمانی ٢٠١٧.
- ١٣ - کرده هههرهگرنگهکانی مۆساد، میخائیل بار زۆهار و نهسیم میشال، وەرگیڕان له ئینگلیزییهوه، چاپخانهی همدی، ٢٠١٨ سلیمانی.
- ١٤ - له مهككه، قادر عهبدوللا، رۆمان، وەرگیڕان له هۆلهندییهوه، چاپخانهی همدی، ٢٠١٨ سلیمانی
- ١٥ - ئهڕی کورد بوونه بهردهباز؟! رۆبهرت بریان گیسن، میژوو، له ئینگلیزییهوه، چاپخانهی کوردستان، سلیمانی ٢٠١٩.
- ١٦ - شهوه سپییهکان، مناحیم بیگن، یادهوهری، له ئینگلیزییهوه، چاپخانهی رۆژههلات، ههولێر، ٢٠١٩.
- ١٧ - زۆربای ئێرانی، قادر عهبدوللا، رۆمان، له هۆلهندییهوه، چاپخانهی همدی، سلیمانی، ٢٠٢٠.
- ١٨ - ژبانی من، گۆلدا مایه، یادهوهری، له ئینگلیزییهوه، چاپیکی نوێی چاککراو، چاپخانهی کارۆ، سلیمانی، ٢٠٢٠.
- ١٩ - کچانی دووکهڵ و ئاگر، ئافا هوما، رۆمان، له ئینگلیزییهوه، سلیمانی چاپخانهی کارۆ، ٢٠٢١.
- ٢٠ - هیلێک بهنیو لمد، جیمس بار، میژوو، له ئینگلیزییهوه، دهزگای رۆشنییری جهمال عیرفان، سلیمانی، ٢٠٢٢.
- ٢١ - شای ئێران؛ کوردی عێراق و شیعهی لوبنان، ئارهش رهئیسینهژاد، میژوو، له ئینگلیزییهوه. ئامادهیه بو چاپ.

دهبیت وهرگیر له پرووی زمان و وشه سازیه وه پیتۆل بیت

داستان شهریف ■

پرووسەى وەرگىرپان برىتنيە لە وەرگەراندنى نەرىتى و لاىتىك و گورپىنى زمانى دەقىك بۆ زمانى مەبەست. بەم پىيە وەرگىر دەبىت لەسەرەتادا شارەزايىيەكى تەواوى لە فۆلكلور و نەرىت و شىوازى ژيانى نەتەودى زمانى مەبەستدا ھەبىت، ئەوجا تا رادەيەك شارەزايىيە لە فۆلكلورى و لاىتى ئەو زمانەى لىي وەرەدەگىرپىت، ھەبىت؛ كە ھەندىك چەل لە گورپىنى نەرىت و وشەى دەقىك دەترازىت و دەچىتە بوارى گورپىنى ھەستى نووسەرەوھ لەو كاتەى دەقەكەى نووسىوھ، كە ئەمە بەگشتى لە وەرگىرپانى شىعەردا خۆى دەبىنپتەوھ، نموونەى زىندوویشمان ھەن لە وەرگىرپانى شىعەردا لە فارسىيەوھ بۆ زمانى كوردى: شاعىر و وەرگىرپى كورد (مامۆستا ھەژارى موكرىانى) شىعەرەكانى خەيامى كردوون بە كوردىيى موكرى، كە مام ھەژار نەھاتووھ دەقەكە وەرگىرپىت بەلكوو بە ھەمان ناوەرۆكەوھ وشەى كوردىيى داناون:

ئەى تەكپەنشىن شىخى بەسۆرە و تۆرە!

بىت وا نەبى ھەر مەستىيە، كارم زۆرە

ئەگەر لەتەك دەقە فارسىيەكەدا بە قەسدى بەراورد دايانبنپىن، لەپرووى ناوەرۆكەوھ ھەمان مانايان ھەيە، بەلام ئەگەر بىتو وشە بە وشە بەراوردىان بکەين؛ دەبىنپن مانايان جودان.

قورستىرەن جوړى وەرگىرپانىش وەرگىرپانى شىعەرە، ئاخىر شىعەر ھەست و سوۆزى تىدان، ھەرۆھە بەيت و ئاواز و كىش و سەرۆاى شىعەرەكەيش بابەتىكى دىكەن، پىويستە پاچقەكەر كىش و سەرۆاى شىعەرەكەيش بۆ زمانى مەبەست پاچقە بکات.

ھەموو خوینەرەيكى ھەتەر دەزانن و ئاشكرايە، كە زمانى كوردىيش لە سوۆنگەى بوونى زار و بنزار و زمانى ناوچەبىيەوھ، زمانىكى دەولەمەندە. بە گوێرەى ئەمەيش دەبىت باباى وەرگىرپ لەپرووى زمان و وشەسازىيەوھ زۆر پىتۆل بىت، جا دەتوانىت زمانەكەى پلەيەك لە پەيژەى زمانى يەكگرتوودا بەرىتە پىشەوھ و خزمەت بە زمانەكەى بکات. بۆيە دەبىت وەرگىر و نووسەرەيش ھۆشيار و ئاگادار

بن له گۆرانکارییه رۆژانهکانی زماندا، له پرووی ئهو وشانهی که دینه زمانهوه، دهبیته زۆر به وریاییهوه مامه له له گه له ئهو دهقهدا بکات که بریاره پاچقهی بکات. بۆیه دهبیته وهرگیز شارهزای وشه و دهستهواژهی زاراوه جیاوازهکانی زمانهکهی خۆی بیته، دهستی خوینهری خۆی بگریته و به کۆلانهکانی زمانهکهی ئاشنا بکات؛ ههر مینا ئهوهی خوینهریش نابیته سهری دنیای له ئاستی وشه و زاراوه نوێکاندا بیتهوه یهک و، وهک ئهوهی کابه کهچ بووبیته، بکهوینته رهخنه لهو وشانهی هی ناوچهیهکی دیکه، به بیانووی ئهوهی که بابای خوینهر نهیبیستوون و نهیدیون و ئهوانه وشه ی سوواون و نابیته و ناکریت وهرگیز و نووسهر به ههر بیانوویهک بیت له کاریان بهینیت، له کاتیکدا ئهو وشانهن زمان یهک دهخن. ئهركی وهرگیز و نووسهر و لیكۆلهران تهنیا ئهوه نییه، که له پرووی وشه و دهستهواژهوه زمانهکهیان یهکدهست بکهن و زمانی یهکگرتوو پیک بهینن؛ راسته وشه و دهستهواژه کۆلهکهی زمانه، بهلام رینووس و ریزمان و خالبهندییش هیچیان کهمتر نییه بۆ یهکیگرتنی زمانیک، بهتایبهتی زمانی نووسین و سهر پهراو. بۆ نمونه زمانی نووسین و پهسمی عهره ب قورئانه، به جۆریک بابای عهره ب له عیراق و لوباندا به ههمان زمانی یهکدی دهنوسن، ئینگلیز به ههمان شیوه. کوردزمانانیش دهتوانن له سۆنگه ی پاچقه و ئهدهبیاتهوه زمانهکهیان یهک بخهن، به جۆریک وشه ی ناوچه جیاوازهکانی کوردستانی گوره بهکار بهینن.

زمانی کوردی سلیمانی چ له پرووی وشه و چ له پرووی رینووسیشهوه جودایه له زمانی نووسین له سنه ی رۆژههلاتی کوردستان، ههر دوو کیشیان له زمانی نووسینی کوردیکی باکوور له پرووی تیپ و وشهوه جودان. کهسیک به زاراوهی سلیمانیهی قسه دهکات له ههوارامیهک ناگات، یان له کرمانجیهک ناگات و، پێچهوانهکهیشی راسته؛ که ئهمه لهناو عهره ب و فارس و تورکدا وا نییه. عهره بیکی ئوردون به ههمان زمانی عهره بیکی عیراقی یان جهزائیری دهنوسیت و، له یهکتریش دهگن و کیشهیه کیشیان نییه. ئهمه لای ئینگلیزیکی کهندابی و بهریتانیایی و ئهمریکایی و مهکسیکییش به ههمان شیوهیه، چونکه چ ئینگلیز و چ عهره بییش له ماکدا زمانی یهکگرتوو یان هیه. به پێچهوانه ی کورد که زمانی یهکگرتوو ی نییه.

ئەمەيش دەگەرپتەوہ بو چەند ھۆکارىك كە سنورى نىوان پارچە جىاوازەكانى كوردستان گرنگترىنيانە.

يەككى دىكە لە ھۆكارەكان راگەياندەكانە، كە لە ھەموو ولاتىكدا راگەياندن رۆلئىكى كارا دەبىنئىت لە بەرەوپىشبردنى زمانەكەيدا و يەكگرتنى زماندا، بەلام بەداخوہ لە كوردستاندا ئەوئەندە وشەى بىنچىنە لەكار دەھىترىن، ئەوئەندە وشەى رەسەنى كوردى بەكار ناھىترىن. كە ئەمە وا دەكات باباى خوئنەر ئاشنا نەبىت بە وشەكانى زمانەكەى خۆى و بە زمانىكى ھەژارى بداتە قەلەم، ھەر چاوا پاچقە، كە رۆلئىكى بالايان ھەيە چ لە شىواندن و چ لە يەكخستنى زماندا لە جىھاندا. ئەركى دەزگەيەكى رۆشنىبرى مىرىيە كە ئەم ئەركى يەكخستنى زمانە بگرنە ئەستۆ، پاچقە رۆلئىكى باندۆرىيە ھەيە لە يەكخستنى زماندا. بەتەنيا ئەركى تاكە نووسەر يان تاكە وەرگىزىك نىيە كە زمانىكى دوو ھەزار و ھەوت سەد سالاھ و چەندان زاراوہى جىا جىا يەك بخات و ناوى لى بنئىت زمانى يەكگرتوو، ئەوہ ئەركى دەستەجەمعى و ھەرەوہزىي كۆمەلئىك وەرگىز و نووسەر، كە ماخۆى ئەزموونى چەندان سالاھ بن لە بوارەكەدا، سەرەراى ئەوہى كە ئەمە بابەتئىكە بەلگەى برۆاى پىكراوى پىنوئىستە.

ھەرەسا نابىت وەرگىز و نووسەر ئاستى زمانى نووسىنەكانىان بەئىننە ئاستى زمانى نووسىنى بابەتئىكى سادە.

مانەندى ئەوہى لەسەرەوہ ئاماژەم بە پىناسەى وەرگىزان دا، وا ئىستائىش بەشىك لە ئارىشە و كىشەكانى وەرگىزان دەخەينە رۆو.

وہك لەسەرەوہ باسماں كرد كىشەى گەورە نەبوونى زمانى يەكگرتووى كوردىيە، بە جۆرىك كاتئىك خوئنەر وشەيەكى نوئى بەدەر لە خىزان و گەرەك و ناوچە و شارەكەى خۆى لە پەخشانىكى ئەدەبىدا ببىنئىت ئەوا دەكەوئىتە رەخنەبارانى وەرگىز، گوايە لە وەرگىزانەكەى ناگات؛ خو ئەگەر ھەر ھەمان وشە لە دەقئىكى شىعەرىدا ببىنئىت ئەوا پىي شاناز دەبىت و زمانەكەى خۆى دەباتە ھەوت تەبەقەى ئاسماں و پىي دەولەمەندە. لەلايەك ئەمە سووچى خوئنەر، لەرۆوى نەبوونى كات و، ھەندى چەلئىش تەنبەلى باباى خوئنەرئىش لە لووتكەى بابەتەكەدا دىت. پاشان رىنووسى يەكگرتوو، مينا زمانى يەكگرتوو ئەوئىش دژوارى و بەرەبەستئىكى

دیکهیه، بهو واتایه‌ی که ئیستا له باشوور هەر وەرگیژ و نووسەر و دزگه‌یه‌ی کۆمه‌لیک یاسای رینووس و خالبه‌ندیی بۆ خو داپشتوو و پاشاگه‌ردانییه، که بقه‌یه بابای نووسەر و وەرگیژ لهو یاسایه دهربچیت.

سه‌ره‌رای هه‌موو ئه‌و کیشانه‌یش هیشتا من وهک خوینهر و وەرگیژیش دۆخی وەرگیژان له ئاستیکی باشدا ده‌بینم، له زۆربه‌ی ژانره‌کاندا.

ئهمه له کاتیکدایه که بواره‌یلی وه‌کوو: پزیشکی و زانستی به‌گشتی، تا راده‌یه‌ک پاچقه که‌من، به دیوکی دیکه‌دا گه‌شه‌پیدانی مرویی و بابه‌تگه‌لی خوینهری سه‌ره‌تایی زۆرن.

هۆکاری ئهمه به بۆچوونی من پشکی شیر بهر زمان ده‌که‌ویت، که زمانی کوردی له‌رووی وشه‌سازی زانستی و پزیشکییه‌وه به به‌راورد به ژانره‌کانی چاوا: جوگرافیا و میژوو و ئه‌ده‌بیات پله‌یه‌ک له خوارتره.

له‌رووی ئه‌ده‌بیاته‌وه زمانی کوردی زمانیکی ده‌وله‌مه‌نده، ئهمه‌یش له سۆنگه‌ی ئه‌وه‌ی که کورد له سه‌ره‌تای دروست بوونییه‌وه میلیه‌تیکی لادینشین بووه، که ئهمه‌یش ئه‌وه‌مان پێ نیشان ده‌دات، که زمانی کوردی له‌رووی کشتیاری و ئاژه‌لداریییه‌وه زمانیکی فره ده‌وله‌مه‌نده.

له‌رووی زانستیشه‌وه ده‌گه‌رپه‌ته‌وه بۆ له‌کارنه‌هینانی وشه فۆلکلۆرییه‌کان بۆ بواره‌یلی زانست و ته‌کنه‌لۆژیا، ئهمه‌یش خۆی له خۆیدا کیشه‌یه‌کی گه‌وره‌یه.

هه‌روه‌ها هۆشیاری و وەرگیژ و ئاگاداری و وەرگیژیش له وشه‌ی زمانی مه‌به‌ست کاری خۆی له پاراستن و نه‌مازه به‌ره‌و پێشبردن و زیندووکردنه‌وه‌ی وشه‌ سواو و مردوو‌ه‌کانی زماندا ده‌کات. ئهمه‌یش له کاتیکدایه که نابیت وەرگیژ به هیچ جوریک په‌نا بباته بهر وشه‌ی بیگانه و له ئاستی ناوه‌رپۆکی دهق و وەرگیژانه‌که‌ی به‌هینتته‌ خواره‌وه.

وهرگيره كان كه متر خويان له قهره
بابه ته فيكري و فلهسه في و
زانستيه كان ده ده ن

ئيدريس لاوه

به‌راورد به سالانی هه‌شتا و نۆه‌ده‌ده‌کانی سه‌ده‌ده‌ی رابردوو، وه‌رگێرێان له ئاستیکی زۆرباش دایه، به‌لام هه‌شتا زۆری ژماره‌ی چاپکراوی وه‌رگێرێدراو، تینویتی خوینهری کورد ناشکینیت، چونکه له‌رووی بابته‌ی دانسقه‌و زمان پاراوویه‌وه نه‌گه‌یشتوینه‌ته مه‌رام و هه‌شتا هه‌ژارین، ئه‌مه‌ جگه‌ له‌وه‌ی که ته‌نیا له‌ سێ چوار زمان بترازی وه‌کو (عه‌ره‌بی و فارسی و ئینگلیزی و تورکی) به‌ ده‌گه‌من یان زۆر که‌م له‌ زمانه‌کانی تری وه‌کو ئاوورپایی و ئاسیایی و ئیسپانی و... هه‌ند. چاپکراوی وه‌رگێرێدراومان هه‌یه، بۆیه هه‌ق وایه وه‌رگێره‌کانی ئه‌و زمانانش به‌ پێی توانای خۆیان قۆلی له‌ هه‌لمالێ و کتێبخانه‌ی کوردی به‌ ئه‌ده‌ب و به‌ره‌می فیکری و فه‌لسه‌فی و زانستی ئه‌و گه‌ل و نه‌ته‌وانه‌ ده‌وله‌مه‌ند بکه‌ن.

ئه‌مڕۆ له‌ کوردستاندا چ ده‌زگا‌کانی چاپ و چ وه‌رگێره‌کانیش که‌متر خۆیان له‌ قه‌ره‌ی بابته‌ فیکری و فه‌لسه‌فی و زانستییه‌کان ده‌دن، زیاتر بابته‌ی چیرۆک و رۆمان و میژوو و گه‌شه‌پێدانی مڕۆیی و چه‌ند بابته‌تیکی تری ساده‌ وه‌رده‌گێرن، ئه‌ویش به‌ زمانیکی پر له‌ خه‌وش و که‌مو کورپی رینووس و خاله‌بندی بلاوده‌کرینه‌وه، ئه‌مه‌ش له‌نگی وناهاوسه‌نگییه‌کی تره‌ له‌م بواره‌دا، جا بۆ ئه‌وه‌ی چیتر میزاجی کورده‌واریمان تیک نه‌چیت(وه‌ک گۆران ده‌فه‌رموویت)، بۆ هه‌ردوو بابته‌ی وه‌رگێران و (خاله‌بندی و رینووس). من دوو پێشنیار ده‌خه‌مه‌ به‌رده‌می وه‌زاره‌تی رۆشنییری و ئه‌کادیمیای کوردی و ده‌زگا‌ په‌یوه‌ندیداکان، یه‌که‌م ئه‌وه‌یه‌ که‌ ده‌سته‌یه‌ک یان کۆمه‌له‌یه‌کی وه‌رگێران له‌ که‌سانی زمانزان و ئه‌کادیمی دا‌به‌زریت، هه‌روه‌ها کۆمه‌له‌یه‌کی تری رینووس و خاله‌بندیش له‌ که‌سانی پسپۆر و شاره‌زا و به‌ توانا پیک بیته‌. ئه‌رکی ئه‌و دوو کۆمه‌له‌یه‌ش ئه‌وه‌ بیته‌ که‌ پێداچوونه‌وه‌ به‌ هه‌موو ئه‌و کتیب و بلاوکراوانه‌دا بکه‌ن و به‌ فلته‌ری ئه‌م دوو کۆمه‌له‌یه‌ بچیته‌ ژیر چاپ، ته‌نانه‌ت وه‌زاره‌تی رۆشنییری ژماره‌ی سپاردن نه‌داته‌ هیچ کتیبیک، ئه‌گه‌ر واژوو و مۆری ئه‌و دوو کۆمه‌له‌یه‌ی به‌سه‌روه‌ نه‌بیته‌. ئه‌م کاره‌ سوودی بۆ نووسه‌ر و وه‌رگێر و ته‌نانه‌ت بۆ کتیبه‌که‌ش هه‌یه. چونکه ئه‌و کات خوینهر کتیبیکی بی که‌موکورپی زمان و رینووس و خاله‌بندی ده‌خوینیته‌وه‌.

سه‌باره‌ت به‌ ئاریشه‌کانی بواری زاراوه‌سازی له‌ له‌ زمانی کوردیدا

یه‌ک له‌ گرفته‌ هه‌ره‌ گه‌وره‌کانی ئه‌مڕۆی زمانی کوردی. ئه‌وه‌یه‌ که‌ له‌ رووی زاراوه‌سازییه‌وه‌ هه‌ژار و ده‌ست کورتین، له‌ هه‌فتایه‌کانی سه‌ده‌ده‌ی رابردوو کورپی زانیاری کورد - عیراق. تا راده‌یه‌ک ئه‌و ئه‌رکه‌ی گرتبووه‌ ئه‌ستۆ، به‌لام به‌ داخه‌وه‌ له‌ راپه‌رینه‌وه‌ تا ئه‌مڕۆش نه‌مانتوانیوه‌ ده‌زگایه‌ک یان ده‌سته‌یه‌کی زمانه‌وانی تابه‌ت

به زاراوہسازی دروست بکهین، ئەگەر چی چەند تاڤە سواریکمان هەدیە کە لەم بوارەدا ئەسپی خۆیان تاوداوە و ژمارەیهکی باش لە کتیب و لیکۆلینەو و فەرھەنگیان بە چاپ گەیاندووہ .

گۆزەران و ژیان و ھەموو کایەکانی زانستی و ئەدەبی و فەلسەفی و یاسایی، ھەردەم لە گۆران و پیشکەوتنی بەردەوام دایە، جا بۆ ئەوێ لە رەوگەیی شارستانیەتی ئەمڕۆ دانەبڕیین، پێویستە خۆمان لە قەرەیی بابەتە ھەنووکەیی و نوێیەکان بدەین. ئەوہش تەنیا بە ھەرگیزانی پاراو و شیرین دەکری، بۆ ئەو مەبەستەش پیشکەوتن و پەرەپیدانی بواری زاراوہسازی باری کارەکان سووکتر و ئاسانتر دەکات .

وھکو پیشتر ئاماژەم پیکرد ژمارەیک کتیب و فەرھەنگ و لیکۆلینەوێ تایبەت بە زاراوہسازیمان ھەدیە بەر لە ھەموو شتیک پێویستە دەزگای پەیوەندیدار ھەموو ئەوانە کۆبکاتەو و جاریکی تر بە شیوہیەکی زانستی و ئەکادیمی لە چاپیان بداتەوہ. دیارە ئەوہش ھەر لە ریگای دەستەیک ئەکادیمی و زمانزان و شارەزاوہ دەکریت. خۆ ئەگەر ئەم دەستەیک بوونی ھەبیت و چالاک بیت. دەبێ سالانە چاپکراوی خۆی ھەبیت. سەبارەت بەو زاراوہ بیانی و تازانەیی کە دینە نیو بوارەکانی زانست و ئەدەب و فەلسەفەوہ. پێویستە زاراوہکان شیتەل و راڤە بکرین و وشەیی کوردی لە بارو گونجاویان بۆ بدۆزیتەوہ یان

دابڕیتریت. دواي ئەوہ لە نامیلکەیک دا چاپ بکریت بۆ ئەوێ خۆینەری کورد بە زووترین و ئاسانترین شیوہ دەستی بەو زاراوہ تازانە راڤات بۆ ئەو مەبەستەش دەکری سوود لە ولاتە پیشکەوتووہکانی جیھان وەرگیریت .

راستە لە ئەکادیمیای کوردی لیژنەیی زاراوہسازی بوونی ھەدیە و چەند کاریکی جوانی بە چاپ گەیاندووہ وھک زاراوہکانی کارگیڕی و چەندین فەرھەنگی بە پیزیشی وھکو ئابووری و پیزیشکی و ئامار و دوو بەرگی ھەراش و ئاو و .....ھتد بلاو کردۆتەوہ کە دەبنە بنەمایەکی پتەو و بەپیز بۆ دارشتنەوہی زاراوہکان .بەلام ئەم کارانە ھیشتا گوزارشت لە خەم و مشووری سی سالەیی حوکمرانی کوردی ناکات، سەبارەت بە برەوپیدانی زمانی کوردییەوہ .

لەبارەیی وەرگیژان و سیاسەتی زمانی کە لە چ ئاستیک دایە، بە مەبەستی پاراستن و پیشکەوتنی زمان. زۆر بەی ولاتانی دونیا سیاسەتیکی زمانەوانی نیشتمانی یان ھەدیە زۆر بە وردی و جوانی کاری لەسەر دەکەن پینشووتر لەسەردەمی ئیمپراتۆریەت و قەیسەرەکاندا. راستە تەنیا یەک زمان باوی ھەبوو، بەلام ئەمڕۆ ھەر میللەت و ولاتیک برەو بە زمانی خۆی دەدات، چونکە دەسەلات و زمان دوانەیکە لیک دانەبڕاون، ئیمەش

چەند بتوانین برەو بە زمانەکهەمان بەدەین ئەوەندە و زیاتریش دەسه‌لات و ھێزو گۆر و تێمان بەرامبەر بە دوژمنان و ناحەزانی میلیتەتەکهەمان زیاتر دەبێت.

ئەگەرچی ئەمڕۆ لە ھەرێمی کوردستان سیاسەتییکی ھەکیمانەیی بەرپرسانە بۆ پاراستن و بەرەو پێشەوہ‌چوونی زمانەکهەمان لە ئارادا نییە. بەلام لەگەڵ ئەوەشدا دلنایام کە زمانی کوردی مەترسی لەسەر نەماوہ و ئاستی پووکانەوہو لە ناوچوونی تێپەراندوہ .

سیاسەتی زمانەوانیش ئەوہیە کە حکومەت بە شتوہیەکی فەرمی لە میانەیی یاسا و بریارەکانی پەرلەمان و دادگا و دامودەزگا رەسمییەکاندا. ئاگاداری رەوشی زمان بێت و بە بەرەووامی بەکارھێنان و گەشە پێدانی کارامەییەکانی زمان چاودێری بکات. دیارە ھۆکاری سیاسی و میژووی و جوگرافیش لەم پێودانگەدا رۆلی گرنگیان ھەبێ.

لە سەرھەتای دامەزراندنی دەولەتی عیراقەوہ زمانی کوردی دانی پێدانراوہ، بەلام ئەوہی جیگەیی داخە کە لەبەر چەند ھۆکار و فاکتەرێکی سیاسی و کۆمەلایەتی نەمانتوانیوہ، زمانێکی نیمچە ستانداردی باشووری بۆ ھەریمەکهەمان فەرھام بکەین، بە دلنایاییوہ ئەم ئەرکەش بە پلەیی یەکەم کەوتۆتە ئەستۆی ھەردوو وەزارەتی پەرورەدە و خوێندنی بالا.

دوای ئەوانیش وەزارەتی رۆشنییری و ئەکادیمیای کوردی، ئەمڕۆ کورد لە ھەرێمی کوردستاندا دەبێ ئەم ھەل و مەرج و دەرڤەتەیی کە رەخساوہ لە دەستی نەدات، بە کۆشش و ھەول و ھیممەتی ھەموو لایەک لە ئەکادیمیست و زمانزان و شارەزایانی تەواوی زارو بنزارەکانی ھەریمەیی کوردستان کار بۆ زمانێکی نیمچە ستاندارد بکری. تا ئەو رۆژەیی کە پارچەکانی تریش ئازاد دەبن و ئەوکاتە ھەول بۆ زمانێکی ستانداردی گشتگیر بدری.

* نووسەر و رۆژنامەنووس ئیدریس لاوہ:

لەسالی ١٩٧٠ لە ھەولێر لەدایک بووہ.

لە بواری رۆژنامەنووسی مندلان سەرنووسەری ھەردوو گۆڤاری (پەرەسێلکە) و (کۆلارە) بووہ .

لەسەر ئەرکی وەزارەتی پەرورەدە کتیبییکی لە زمانی ئەلمانی وەرگێردراوہ بە تیراژی (٥٠) ھەزار دانە بە ناوی (ھەشت رینمایی بۆ بەھیزکردنی پەرورەدە) و بلاکراوہتەوہ .

وهرگيران زور له نووسين گرانتره

گوشاد همه سه عید ■

دهکری بگوتری که بزووتنه وهی وهرگیران یه کیکه له لایه نه چالاکه کان و بهرهمیکی زوریش دهژیتته بازاره کانه وه و زوربهی ئەو وهرگیرانانەش کاری ئەدهبین، به تایبتهی رۆمان، وهک مۆدیلی لیها تووه، کورد هه رچی بو بکری هیشتاش ریگایه کی دریژی له بهردا ده مینئێ تا بگاته ئاستی پیویستی خوینه ریکی که ته نیا به زمانی کوردی ده خوینیتته وه.

نابی له بیرمان بچی که پیژدهیه کی زوری ئەو وهرگیرانانە له زمانی فارسیه وه ده کرین، وای لیها تووه ئەم بابته به چاویکی ریزه وه یان باشتره بلیم به نرخه وه سهیری نه کری، چونکه وا باوه که خه لگی به چند ههفته یه ک فیری فارسی ده بی، له راستیدا وای نییه، چونکه لیکچوونی وشه یه کی زوری له گه ل زمانی کوردی و وهرگرتنیکی زوری له زمانی عه ره بییه وه مانای ئەوه نیه ئیتر به کونفه یه کونیک فیری فارسی ده بی، له راستیدا ئەو زمانه تایبه تمه ندی خوی هه یه، که ئەگه ر که سیک شاره زا نه بی ریگا به که لین و که له به ره کانی نابا. به لام له پال ئەوه شدا کاریکی زور کراوه که جیگای خویان گرتووه و رۆلی باشیان له دنیای وهرگیران بو زمانی کوردیدا بینوووه.

که م تا زور له زمانه کانی دیکه شه وه کاری باش کراوه، به لام له راستیدا تا ئیستا کاری وام نه دیوه که بکه ویتته سه رزاران و وهک داهیتان له دنیای وهرگیران خوی بنوینئێ، لیشت ناشارمه وه، کاری وهرگیرانی نووسه رانی گه وره ی جیهانم دیتوه بو سه ر زمانی کوردی وهرگیردراوه و که سه که ش تایبه تمه ندبووه له و زمانه ی که ئەو کاره ی پینووسراوه، که چی ختوکه م هاتوو له و کاره ی که به ته وای سه قهت و په قهت کراوه، نازانم ئەو بنکه چاپه مه نییه چۆنی ریگا به خوی داوه کاریکی ئەوها به ناویه وه بی.

من واده زانم ئەگه ر بکری راسته وخۆ له و زمانه وهی که کاریکی پینووسراوه وهربگیردري زورباشه، به لام له بهر ئەوهی مه کته به ی کوردی سه دان کاری وای تیدایه که له زمانی دووم و سیه مه وه وهرگیردراوه به لام هیشتاش زور شیرینتره له و کارانه ی له زمانی یه که مه وه وهرگیردراوه، بویه تا کادیرانی وهرگیران فرده بن و ده ستیان به و ملیۆنان کتیبه راده گا با جارێ وهرگیران له زمانی هه رچه نده وه ده بی با هه بی و که کرا وله زمانی یه که مه وه وهربگیردري به وهرگیرانی دووم یان سیه می بکری.

له کتیبفرۆشییهکی ئەلمانیا داوای کارهکانی ئایتماقۆم کرد دواى دەمیک کابرا پێی وتم وەرگیترانی کام وەرگیتر دەوئ، چەند کەسیک وەریان گێرابوو. چیرۆکی وەرگیتران زۆر دوورو درێژه، وەرگیتری کورد زۆربەیان بە سەلیقه و ئارەزوو دەستیانداووته وەرگیتران، لیتان ناشیرمەوه هەندیک کردوویانە بە کاسبی و لەبەرئەوهی خۆیان دەسەلاتدارن لەو بنکە چاپەمەنیانە کاری دە کەسیان بۆ خۆیان چاپکردوو، لە راستیدا جۆریکە لە گەندەلی لە بواری رۆشنییری. بەلام من لەوباوەرەدام لە ئاسۆی دواپوژ زۆر ئەستیرهی گەش هەلدین، بۆیه هەرچەندە وەرگیتران بە ئەکادیمی بکری کارهکان ریک و شیرینتر وەرەگێردین و پیشکەوتنی باشترو کوالیتی خاویتر دەکەوتتە بەر دەستی خوینەرانی کوردهوه. زاراوه‌سازی لە هەموو بواریه‌کانی کاری زۆر کراوه و دەستپیشخەری نووسەران و هەروەها ئەکادیمیای کوردی جیگای ریزلێتانه، دیاره هەموو بواریه‌کان بەیه‌ک ئاست کاری بۆنەکراوه، خۆی لە بیرمان نەچی کارکردن لە بواریه‌کەسانیک یه‌کەم تاییبەتمەند لەو بواریه‌دا، جا زانستی بی یان زانسته‌ مروییه‌کانی گەرەکه بۆئەوهی کاره‌کان جیگای خۆیان بگرن، دووهم سەلیقه‌ی زمانی ئەوکه‌سه تاییبەتمەنده‌ رۆلی گرنگ دەبینی لە درووست کردنی زاراوه. بەلام ناشکرئ هەندیک شتی سەپرو سەمه‌ره‌ی عەنتیکۆکه‌ی که بەناوی زاراوه‌وه دانراوه لەبیر بکه‌ین، گرافته‌که ئەوه‌یه که تیناگه‌ی به‌چ پێودانگیک ئەو وشانه‌ ده‌که‌ونه ناو کتیب و دنیای میدیاوه.

لەرستیدا نازانم مەبه‌ست لە سیاسه‌تی زمانی چیه‌، ده‌کرا باشترو روونبکریته‌وه، چونکه‌ سیاسه‌تی زمانی واته‌ ئسلوبی وەرگیتران، که هەر وەرگیتره‌و کۆگایه‌کی زمانی لەمیشکی خۆیدا هه‌یه‌و له‌کاتی وەرگیتراندا به‌کاریده‌هینی، ئینجا ئەگەر شتیک لار روون نەبوو یان دەرۆه‌ستی نه‌هات ئەوا په‌نا بۆ فه‌ره‌ه‌نگان ده‌با، یان په‌نا بۆ دۆست و براده‌رانیکی که تینان راده‌بینی.

بەرستی وەرگیتران زۆر له‌ نووسین گرانتره‌، چونکه‌ جگه‌ له‌وه‌ی وه‌ک ئەمانه‌تیک مامه‌له‌ی له‌گه‌لدا ده‌کرئ، له‌رووی ئەخلاقیشه‌وه وەرگیتر له‌ کۆمه‌لیک شتی گه‌وره‌و بچوک به‌رپرسیاره‌، که نابێ به‌سه‌ریدا تییهرئ، به‌تاییبه‌تی ده‌بڕینه‌وه‌ی مانا یان ناوه‌رۆک به‌گه‌شی و به‌هه‌مان هیزی مه‌تنه‌ ئەسلیه‌که، جگه‌ له‌ شیوازی شیرین و سه‌رنجراکیش که واده‌زانم به‌شی زۆری په‌یوه‌ندی به‌ ده‌وله‌مەندی وئاماده‌گی زمانی وەرگیتره‌که‌وه‌هه‌یه‌، که مه‌رجیکی زۆرگرنگه‌، وه‌ک ئەوه‌ وایه‌.. تارایه‌کی ره‌نگاو ره‌نگ به‌ بوکی داده‌ له‌کوئ و کواعه‌بایه‌کی ره‌ش و چلکنی پێداده‌ی.

هەر وهرگیزیک ئەگەر بە هەناسەیهکی درێژی داھێنەرانهوه کاری کرد ئەوا سەلیقە و شتە جوانەکانی بە جوانی لەکارهکە ی رڤنگ دەدەنەوه، جا ئەوانە ی که بەو پیشیە درێژە کاردەکن ئەوا دیارن وکەم و زۆرھەن، بەلام بەراستی نەک هەر کاری لاواز بەلگە هی بوودەلەش هەیه که شەرەمە بکەوێتە بازارهوه چونکە بەھیچ جۆریک سوودی لیوهرناگیرئ.

وهرگیزی باش ئەو دیوی ئەونوو سینە دەبینئ و هەموو رۆحی خۆیشی تیکەلی وەرگیزانەکە دەکا. لیت نەشیرمەوه من بۆ ئیرەیی وا نالیئم، بەلام هەندیک کەس بە بەختن زۆر کاریان بوودەرەخسیندرئ، ئەگەر کەسیکی دیکە بیکا کەس ئاوری لیناداتەوه و ناوونابانگیشیان بۆ دروست دەکرئ، بەلام دلیابن میژوو بەزەیی بەو کەسانەناکا، چونکە ئەمەیان جۆریکە لە گەندەلی ناوبزوتنەوه و ژیا نی رپووناکبیری، لەگەندەلی دارایی و پولی زۆر ترسناکترە هەلبەتە شیوازی شیرین و پلانی جوان و پاراستنی تاییەتمەندیتیه جوانەکانی زمان و پرتەتەکتیکردن و رازاندنەوهو رپولی باشدەبینن بۆ دارژتتەوهی وشە و زۆرکردنی هەلی بەکاربردنی لە گوزارە جیا جیادا، بەلام بەدەردی م، مەسعود محەمەد واتەنی هەر بۆ کورداندن بئ، بۆ خۆنواندن بئ، کارەکە هیچی لی شین نابئ، دیارە لە هەردووکیان هەنە، رپژە ی زاراهە بیانیهکان بئ تامی کردووه، بەتاییەتی هەندیک کەس لەبواری فەلسەفە دەنوسن و کۆمەلیک نووسەری گەنج و بەتوانا ئەو دەرەیانگرتووه سەر لەخوینەر دەشیوینن.

جاریک شتیکی درێژم لەسەر شاعیریک نووسیوو، دامە خۆی بیخوینیتەوه، کە هینایەوه گوتی نووسینەکە جوانە، بەلام بۆ زاراوه ی بیانیت بەکار نەهیناوه، باشە تۆ خۆت شاعیر بی و زمانیشت خویند بئ و ئەمەحالت بئ، من بلیم چی، بەکار هینانی وشە ی بیانی جیگا و کاتی خۆت هەیه، تاوشە ی کوردی هەبئ و لەمیژیشبی ئەو وشانە لەزمانی ئەدەبیدا بەکار هاتبی من بەکارهینای بیانیهکە بە عەقلیه تیکی سەلیم نازانم، هەرگیز ناتوانم لەباتی سەعات دەمژیر بەکاربهینم، بەراستی ئەمە تەنیا لەبەر ئەوه ی سەعات عەرهبییه، دەولەتی کوردی بە والە دانامەزرئ.

زمانە شیرینەکەمان تواناوەتای زۆری تیدایە، بەلام چاوپرئی توانا و عەقلیه تی زیڕین دەکات ئەو پانتاییه وقەوارە گەورەیه ی زمانەکی خۆی بەکاربینئ.

※ نووسەر و وەرگیز: گوشاد حەمەسەعید

لەسالی ۱۹۵۶ لە شارى كۆیه لەدايكبووه.

بەرھەمە وەرگیزدراوھکانی:

-یەكەمین كتیبی وەرگیزدراوی كۆچیرۆكى سەمەدى بێھەرنگى بووه.

-لەم ولاتەدا- كۆچیرۆكىكى عەلى ئەشرەفى دەرویشیان.

-دەنگى تەقە لەملەى چیا- موختارى حەویزۆف.

-زارا- رۆمانى ئەحمەدى قازى.

-كەشتیە سپیەكە- رۆمانى جەنگیز ئایتماتۆف

-ئەوسەگە بەلەكەى لەرۆخى دەریا دادەبەزى - رۆمانى جەنگیز ئایتماتۆف.

-قورینگە كۆچەر یەكان - جەنگیز ئایتماتۆف

-مەلە رەنگراوھكان - رۆمانى یەرژى كۆزینسكى.

-چۆن كورتە چیرۆكى فارسى دەستیپێكرد، كۆمەلى نووسەرى ئیرانى

-راپەرینی ئەفسەرانى خۆراسان - نووسینی ئەبوئەلحەسەن تەفریشیان. یادەوهرییه

لەسەر كۆمارى دیموكراتى كوردستان.

-عیشق تان و پۆى دلانە - نووسەریكى فینلەندیە، لەسەر ژیان و خۆكۆشتنەكەى

مایاكۆفسكى نووسیوه

-چۆن پۆلامان ئاودا- رۆمانى نیکۆلای ئۆستروفسكى - لە ژیر چاپدایه.

له كوردستاندا رهوشی وهرگیڤران له پاشه گهردانییه

مه هاباد جه سه ن

پروّسه‌ی وەرگێڕان میژوووییەکی دیرینی هەیه و دەرکەوتنی دەگەرپێتەوه بۆ سەرەتاکانی نووسین و ئەدەبیات. لە سادەترین گوزارشتدا ئالوگۆرکردنیکی واتاییە لە زمانی یەکه‌م (ژێدەرەوه) بۆ زمانی دووهم (مەبەست). لای هەمووان پوونە پروّسه‌ی وەرگێڕان هونەر و زانستیکی بایەخدارە که لەرێگەیه‌وه راژە‌ی کۆلتوور و پۆشنییری کۆمەلگەکانی پێدەکریت و لە میانەیدا هزر، کۆلتوور، دونیابینی و بەرهمی ئەقل و ئاوه‌زی گەلان ئالوگۆر دەبیت، ئاشنایەتی و یەکتەناسین و خۆناسین ئاسان دەکات و پردی پەیه‌وندی و شارپێگە‌ی دەوله‌مەندکردنی زمان و بووژینه‌روه‌ و گەشه‌پێدەری فەرهنگی گەلان و ئازوگوازی پۆشنییری و ژیا‌ری نیوان ژیا‌ره‌کانه‌. بە گوزارشتیکی دیکه‌ وەرگێڕان بریتییه‌ لە گواستنه‌وه‌ی مانا و هیما و مەبەسته‌کانی دەقیک لە زمانیکه‌وه بۆ زمانیکی دیکه‌، ئا‌فراندن و بەرهمه‌ینانه‌وه‌ی دەقیکی نوێ لە زمانی مەبەستدا بە دا‌رشتنیکی تەر و پاراو و بی‌گری و گۆل، که هەلگری هەمان ناوه‌رۆک و مانا و هیما و فۆرمی و دەقی یەکه‌م بیت بە لەبه‌رچاوگرتنی رینووس و رپسا زمانه‌وانییه‌کانی زمانی مەبەست، که ئەمەش پێویستی بە پاشخانی مەعریفی و قال و قوولبوونه‌وه‌یه‌ لە نیو ئەم هونەرە زانستییه‌دا، هونەرییه‌ به‌و پێیه‌ی شارەزایی و مه‌یل و سه‌لیقه‌ و ده‌ستره‌نگینی به‌هره‌ی ده‌وێت، زانستیشه‌ چون گری‌دراوی رپسا و یاسا زمانه‌وانییه‌کانه‌. لەبه‌رئه‌وه‌ پاچقه‌ ته‌نیا لە شارەزایی و زانیی دوو زماندا کورت ناکریته‌وه‌، به‌لکوو پێویستی به‌ سه‌لیقه‌، ویست، شه‌یدایی، تا‌قه‌ت و توانا، پشوودریژی، گە‌ران به‌نیو فەرهنگ، کنه‌ و پشکینی بەرده‌وامی وشه‌، ده‌سته‌واژه‌ و چه‌مکه‌کانه‌.

بە لەبه‌رچاوگرتنی که‌تواری ئەم‌پۆی باشووری کوردستان، ره‌وشی وەرگێڕان لە پاشه‌گەردانی و هەرکه‌س بۆخۆیی و بیسه‌روه‌به‌رییه‌کی ناریک و پیکدایه‌ و بیگومان چه‌ندین فاکته‌ر و هۆکاری له‌پشته‌، که سه‌ره‌کیت‌رینیان که‌مه‌رخه‌می و خه‌مساردی وه‌زاره‌تی پۆشنییرییه‌ به‌دریژی پتر له‌ سی‌ ده‌یه‌، به‌هۆی نه‌بوونی پلانی گونجاو و پێویست تائیس‌تاش وەرگێڕان کاریکی تاکه‌که‌سییه‌ به‌مه‌ش زۆری و بۆرییه‌کی لی‌ که‌وتوه‌ته‌وه‌، وپرای بوونی سه‌دان وەرگێری ده‌ستره‌نگین که‌ راژه‌ی بالاییان به‌ ره‌وتی پۆشنییری کوردی کردووه‌... سه‌رباری گشت هه‌ول و کۆششه‌کان و ئەو بزاوته‌ی وەرگێڕان که‌ له‌م چه‌ند سه‌له‌ی دوایدا له‌ به‌ره‌سه‌ندنایه‌، هیشتا

په رتوووخانه‌ی کوردی پټویستی زۆری به وه‌رگیڤان و کورداندنی هه‌زاران شاکار و به‌ره‌می زیندووی گهلانی دیکه‌یه، چون وه‌رگیڤان شاده‌ماری مه‌عریفه و ژیار و وه‌رچه‌رخانه‌ گرینگه‌کانی دونیا‌یه...

وێرای ئه‌و هه‌لومه‌رجه‌ی له‌ ره‌وتی وه‌رگیڤاندا به‌رچاوه، به‌لام ناکاته ئه‌وه‌ی گشت هه‌وله‌کان به‌که‌م بزانی و بئ بایه‌خیان بکه‌ین و نه‌بوونیان له‌بوونیان به‌باشتر بزانی، چونکه هه‌ر بزاون و گۆرانیکی سه‌ره‌تا پشویبی و ناریکی و کیماسی زۆری تیده‌که‌وێت و ورده‌ ورده‌ چوارچۆیه‌ی خۆی وه‌رده‌گریت. که ئه‌مه‌ش پټویستی به‌ریک‌خستن و پلانی درێژمه‌ودا و سیاسه‌تیکی زمانی تۆکه‌یه. گه‌لی ئیمه‌ش پتر له‌ گهلانی دی پټویستی به‌ وه‌رگرتنی مه‌عریفه و داهینانه‌ هزرییه‌کانی گهلانی دیکه‌یه بۆ پاراستنی زمان و فه‌ره‌نگ و به‌به‌یزی مانه‌وه و په‌راویز نه‌که‌وتنی.

زمان وه‌ک بوونه‌وه‌ریکی زیندوو، که کارتیکه‌ریکی کارتیکراوه، به‌ پټی سه‌رده‌م و گۆرانکارییه‌کانی کۆمه‌لگه‌ی ئاخپوه‌ران و به‌کاره‌ینه‌رانی هه‌میشه له‌ گۆران و خۆنوێکردنه‌وه‌دایه. په‌کیک له‌ بنچینه‌ گرینگه‌کانی زمانیش زاراوه‌یه، که بریتیه: له‌ وشه‌ یان ده‌ربهرین و ده‌سته‌واژانه‌ی، که مانایه‌کی ورد و ده‌ستتیشانکراویان هه‌یه، کۆله‌که و بنه‌مای زمانی ئه‌کادیمییه و له‌لایه‌ن زمانناسان و زمانزانانه‌وه‌ بریاری له‌سه‌ر ده‌دریت و له‌ بیاقه‌یلی زانستی، هونه‌ری، سیاسی، ئه‌ده‌بی، ئایینی و یاساییدا به‌کارده‌هینریت... ده‌کریت بگوتریت هه‌موو زاراوه‌یه‌ک وشه‌یه، به‌لام هه‌موو وشه‌یه‌ک زاراوه‌ نییه. زاراوه‌سازی رۆلی گرینگی له‌ گه‌شه‌پێدان و پیشقه‌چوونی زمان و پاراستنی له‌ به‌رانبه‌ر هه‌ژمونی زمانه‌یلی دیکه و ده‌وله‌مه‌ندکردنی زماندا هه‌یه، هه‌ر زمانیک به‌رده‌وام کار له‌ سه‌ر زاراوه‌سازی و چه‌مکسازی بکات بیگومان زمانیکی ده‌وله‌مه‌ند و گه‌شه‌کردوو و له‌ هه‌یج بواری پانتاییه‌کی نووسین و په‌یقیندا له‌ ئاست زمانی گهلانی دی دۆشدا ناییت و ده‌سته‌پاچه‌ ناییت. زاراوه‌سازی پرۆسه‌یه‌کی ئه‌کادیمی په‌ره‌پێده‌ری زمانه‌ له‌لایه‌ن ده‌سته و تاقمه‌یلی شاره‌زا و زماناسه‌وه‌ ده‌کریت و پټویستی به‌ بایه‌خپێدان و کارله‌سه‌رکردن و توێژینه‌وه‌یه. هه‌رچه‌نده ئیمه‌ی کورد به‌ درێژایی دیرۆک قه‌رزاربار و منته‌باری هه‌وله‌ تاکه‌که‌سییه‌کانی نووسه‌رانیکی وه‌ک مه‌سه‌عوود محمه‌د و هه‌ژار موکریانی و ده‌یان که‌له‌ نووسه‌ری به‌شکۆی کوردین له‌ پاراستنی زمان و زاراوه‌ سازیدا، به‌لام ناییت له‌یادی بکه‌ین که زاراوه‌سازی به‌پټی

چەندىن پىۋەر و بىنەماي زانستى زمان ئەنجام دەدرىت، لەلايەن ناوهند و دەستە و كۆمەلە ئەكادىمىيە تاييەتەكانەوہ كارى ھەموو كەسىك نىيە، كە برىتىن لە: بەرھەمھىتان، مېتافور(خاۋزە)، ۋەرگرتنى وشە، دارشتن، داتاشين، ھاۋاتا دۇزىنەوہ، ۋەرگىران و پىۋانەى وشە. ھەر زانستىكىش لە زانستەكانى پزىشىكى - ياسا، فەلسەفە، كۆمەلناسى، ئەستىرەناسى، دەروونناسى، زىندەۋەرزانى، فىزىيا و كشتووكال ...ھتد كۆمەلئىك چەمك و زاراۋەى تاييەت بە خۇيان ھەيە، كە لەلايەن زمانزانان و زمانناسان و كەسانى پسپور و شارەزاي بىيافەكەوہ دادەنرىن ياخود ۋەردەگىرىن و بە كورپايى و رىكەۋتن لەسەرى و لەچارچىۋەيەكى ديارىكراو و فورمىكى تاييەتدا بەشيوەيەك كە لەگەل رىسا و ياسا زمانەوانىيەكاندا بگونجىت. لەبەرئەوہ زور پىۋىستە كورپايى و تەبايىەك لە نىۋان شارەزايانى كولتور و زمان و زارو بنزارەكانى زمانى كوردىدا بىتەئاراۋە و دەست لەناودەست كار لەسەر زمانەكەمان بكەين بە رۆنان و چىكردنى زاراۋەى گونجاو و دروست پى بەپىي گورپانە خىراكانى سەردەم و زانست و مەعريفە لەجىھاندا. ھەرچەندە زمانى كوردى زمانىكى دەۋلەمەندە و لەخوگرى چەندىن زارو بنزار و دىيالىكتە بەلام مخابن بەھوى نەبوونى رىنووسىكى يەكگرتوى لەخوگرى گشت زار و بنزارەكان، ھەمىشە نووسەر و ۋەرگىر و وىژەران و پارەكەرانى زمان و كولتور و كەلەپوورى كوردى رۋوبەرووى گرفت و تەنگ و چەلەمە بوونەتەوہ. سەربارى سى دەيە فەرمانرەۋايى كوردى و دەستبەربوونى فەزايەكى ئازاد لە باشوورى كورستاندا بەلام ھىشتا دەزگەى ئەكادىمى كاراۋ دەستكراۋە و خوۋتەرخانكردو، كە چەترىك بىت بۆ ھەموو زمانزانان و زمانناسانى زمانى كوردى لەھەر كويىەكى دونيا بن، بوونى نىيە، ئەمەش ئارىشەيەكى گەورەيە لەسەر ئاسايشى زمان، چونكە بەھوى گورپانە خىرا و تەكنەلۇژىيەكانەوہ رۆژانە چەندىن زاراۋەى نوى دىنە ئاراۋە كە پىۋىستىان بە كورداندن و گونجاندن و دارشتنە لەفورمىكى كوردانەدا، تاكو نووسەر و ئاخىۋەرانى كوردىش بتوانن بە دروستى بەكارى بەينن و تاكەكان خۇيان پەنا نەبەنە بەر وشەداتاشين و ھەولئى تاكەكەسى و كرچوكالى دوور لەبەنەما و رىسا و ياساكانى زمان و رىنووسى كوردى.

رۆنانى زاراۋە و زاراۋەسازى كاريكى وردكارانە و ئالۆزە لە گشت بوارەكان و بەتاييەت بوارە زانستىيەكاندا. زمانى كوردى لەبوارە ياساى، زانستى، ئەدەبى و

کۆمه‌لناسی و ئەستیره‌ناسی و پیشه‌سازی و تەکنەلۆژییەکاندا پێویستی زۆری بە پۆنانی زاراوه و وەرگیران و دارشتنی بەرامبەری گونجاو هەیە بۆ ئەو چەمک و زاراوه جیهانیانەی پۆژ بە پۆژ پتر و خیراتر بە سەرئەسەری جیهاندا بلأو دەبنەو. گەلی مەش بۆ ئەوێ زیاتر و زۆرتر لەمە دوانەکەوێت پێویستی بە پڕۆژە و پلانی تۆکمە و درێژمەودا و پاژەیی زمانەکەیت، تا ببینە خاوەن فەرھەنگیکی دەولەمەندی سەردەمیانە و نووسەرەن و ئاخیوەران بە دانیایی و بێ دردۆنگی لە راست و دروستی لە دەق و گوتار و وت و وێژەکانیاندا بەکاری بەیتن.

زمان دیاردەییکی مەرویی و پیناس و دەرخری بوون و ئەویتی و جیاوازیی و شکۆی گەلانی، لە ڕیگەییەوێ خۆمان و ئەوانی دیکەش دەناسین، بۆیە هەمیشە گەلانی زیندوو و ھۆشیار بەگرینگییەوێ دەپارێزن و لەخەم و خەزەتیدان، ھەرچەشنە خەمساردی و بێباکییەکی لەمەر ئەم کۆلەکە و راگرەیی بوونی نەتەوایی بە زیان و خەسارۆمەندی دەشکێتەوێ. وەرگیرانی وەک بنەمایەکی گەشەپێدەر و دەولەمەندکەر و پارێزەری زمان، پڕۆسەییەکی گرینگ و پێویستی گشت گرویی مەرویی و دەلاقەیی ئالوگۆپی فەرھەنگ، ھزر، فەلسەفە، مەعریفە، ئەزموون، داھینان و پیشکەوتنەکانی گەلانی جیهان، پردی پەییوەندی و فاکتەری ھەرە بەھیزی لیک نزیکەرەوێ کۆمەلگەیی مەروفاقیەتیە لە رابردوو و ئیستاشدا... وەرگیران کاریگەریی و بایەخی زۆری ھەیە لە پەوتی پیشقەچوونی زانست و مەعریفەدا و گرینگترین ھۆکاری پیشکەوتن و بەرفراوانکردنی پەییوەندییە لەنیوان ژیاوە جیاوازەکاندا، ھەر لە ڕیگەیی وەرگیرانەوێ دەتوانین ئەزموون و داھینان و ھەنگاوە گرینگە زانستی و مەعریفی و ئەدەبییەکانی گەلانی دی بخەینە خەزەت کۆمەلگەیی خۆمان و کەلک و سووودیان لێ وەرگیران. پاژە و ئاسایشی زمانی پێویستی بە سیاسەتی تۆکمە و پلانی درێژمەودایە، کە زۆریک لە گەلانی دنیا پێرەوێ دەکەن و سیاسەتی زمانی بەھیز بۆ پاراستن و پیشکەوتنی زمان و فەرھەنگیان دەگرنەبەر، بۆ ئیمەیی کوردیش سەرباری ئەو بارودۆخە نالەبارەیی بەدریژایی میژوو کوردی پێدا تێپەرپووە لە ئیستادا و ھا سیاسەتیکی زمانی گەلی گرینگ و بایەخدارە.

سیاسەتی زمانیش بریتیە: لەو سیاسەتەیی کە لایەنی دەسەلات لە ولاتاندا سەبارەت بە زمان و پرسی زمان دەگیرێتەبەر لە بەرژەوێندی و خەزەتی زمان و

کولتور و گه‌شه‌پیدانی کومه‌لگه‌دا. ئەم سیاسه‌ته فره ره‌ه‌نده له‌خوگری ریکخستن و بوژاندنه‌وه و پاریزگاری کردنی زمانه به‌شیوه‌یه‌کی گشتی به‌له‌به‌رچاوگرتنی ستراکتوره کومه‌لایه‌تی و ئابووری، سیاسی، کولتووورییه‌کان و تاکه‌کانی کومه‌لگه‌ بۆ دروست به‌کاره‌ینانی ئاراسته ده‌کات. بیرمان نه‌چیت سیاسه‌تی زمانی هه‌ندی‌کجار بۆ له‌ناوبردن و سپینه‌وه و له‌ره‌گ هه‌لکێشانی زمانیک و بالاده‌ستی زمانیکی دی له هه‌ندیک سیستمی ده‌سه‌لاتدا وه‌گه‌ر ده‌خړیت، به‌داخیکێ گرانه‌وه زمانی کوردیش به‌زۆری کوشته‌ی ده‌ستی ئەو سیاسه‌ته‌ بووه و هه‌یه.

مخابن دوا‌ی سی ده‌یه له‌سیستمی حکومرانی کوردی هیشتا نه‌بوونی سیاسه‌تیکی زمانی که‌لینیکی گه‌وره و پێویستییه‌کی هه‌نووکه‌یه و هه‌چ هه‌نگاویکی شایسته‌ی بۆ نه‌نراوه. که‌چی سیاسه‌تی زمانی له‌زۆربه‌ی ولاتاندا بایه‌خی پێ ده‌دریت و کات و تیچووی ته‌واوه‌تی بۆ دا‌بین ده‌کریت، له‌ریگه‌ی ده‌ستوو و یاسا و بریاره‌کانه‌وه رێوشوینی پاراستن و پاژه‌کردنی له‌لایه‌ن رۆشنبیران و زانستکاران و زمانناسان و نووسه‌ران و توێژه‌ران و هونه‌رمه‌ندانه‌وه دیاری ده‌کریت. بێگومان زمانی کوردیش وه‌ک هه‌ر زمانیکی دیکه و بگه‌ر زیاتریش به‌حوکمی ئەو هه‌لومه‌رجه تال و ناله‌باره‌ی پێیدا تییه‌ریوووه و به‌چه‌ندین شیواز و پیلان هه‌ولی سپینه‌وه و له‌ناوبردنی دراوه له‌میژووی دوور و نزیکدا، پێویستی به‌سیاسه‌تی زمانی و گه‌رتنه‌به‌ری رێوشوینی به‌په‌له‌یه.

وه‌ک هه‌ر زانیی دیکه زمانی کوردیش هه‌میشه له‌گۆران و خۆنوێکردنه‌وه‌دا‌یه و له‌گه‌ل گۆرانکارییه خیراکانی سه‌رده‌می ته‌کنه‌لوژیا و په‌یوه‌ندی خیرادا و ده‌قگرتوو نییه، بۆیه هه‌بوونی سیاسه‌ت و پلانیکی گشتگیر و هه‌مه‌لایه‌نی تۆکمه‌ی درێژمه‌ودا بۆ ریکخستن و پاراستنی به‌پێی یاسا و بریاره فه‌رمییه‌کان و جێبه‌جێکردن و چاو‌دی‌ریکردنی به‌شیوه‌یه‌کی ریک و پیک و به‌ده‌وام و دوور له‌هه‌رکه‌م و کورتی و خه‌مساردی و بێباکییه‌ک و یه‌کاو‌یه‌ک به‌ده‌مه‌وه‌چوون و چاره‌سه‌رکردنی ئاریشه‌کان، له‌ریگه‌ی بونیادنانی ناوه‌ند و ئەکادیمیای گشتگیر، که‌ وه‌ک چه‌تریک نووسه‌ران و ئەدیبان و زانسته‌وان و زمانزانانی کورد کۆبکاته‌وه و را‌بو‌چوونیان وه‌ر‌ب‌گریت و به‌کارایی له‌خه‌می زماندا بن. ئەگه‌ر جاریک دارشتنی سیاسه‌تی زمانی بۆ پاراستنی زمان، پاریزگاریی له‌ئاسایش و بوونی نه‌ته‌وه‌یی بۆ گه‌لانی دی گرینگ بیت ئەوا

بۆ ئیمه‌ی کورد چه‌ندین هیئده‌ گرینگ و پئویستتره. به‌و پئییه‌ی زمان شوناس و سه‌لمینه‌ری بوونی نه‌ته‌وه‌یییه، ده‌توانین بیژین هه‌موو شته‌کان ده‌چنه‌وه نیو زمان و شتیک له‌ده‌ره‌وه‌ی زمان بوونی نییه، که‌واته مروقی کورد له‌ ده‌ره‌وه‌ی زمانی کوردی بوونی نییه. بۆیه پئویستمان به‌ ریکخستن و پاریزگاری و گه‌شه‌پیدان و بژارکردن و نوئیوونه‌وه‌یه‌تی به‌پیی گۆرانی سه‌رده‌م، نه‌بوونی سیاسه‌تی زمانی، زمان به‌ره‌و هه‌لدیر و په‌راویزکه‌وتن و کزی و پووکانه‌وه‌ی ده‌بات.

به‌پێچه‌وانه‌ی دنیاوه‌ هیشتا ده‌سه‌لاتی کوردی گرینگی به‌ پرسى زمان نادات و له‌ ئه‌وله‌ویه‌ت و کاره‌ له‌ پیشینه‌کانی حکومه‌ت و په‌رله‌مان و ده‌زگه‌ی دادوه‌ریدا نییه. مخابن رۆژانه‌ به‌ به‌رچاوی هه‌مووانه‌وه‌ زمانی کوردی پووبه‌رووی په‌لوپۆ شکاندن و شیواندن و بیژیزی کردن ده‌بیته‌وه‌ چ به‌شیوه‌ی فه‌رمی و له‌ریی بریار و ریتماییه‌کانه‌وه‌ بیته‌، وه‌ک ئه‌ژمارنه‌کردنی وانه‌ی زمانی کوردی له‌ پۆلی دوانزه‌ی ئاماده‌یی و کردنه‌وه‌ی سه‌دان قوتابخانه‌ی ئه‌هلی و گرنگینه‌دان به‌ رینووسیکی ریک و پیک له‌ ده‌زگه‌ و فه‌رمانگه‌کانی میریدا، یاخود به‌ ده‌سته‌به‌ر کردنی که‌شیک که‌ زمانه‌کانی دی بایه‌خیان پی بدریت و زمانی نه‌ته‌وه‌بییمان په‌راویز و کز و کلۆل بیته‌، له‌لایه‌کی دیکه‌وه‌ راگه‌یاندن و میدیاکان به‌ ئاره‌زووی خۆیان و هه‌رچۆنیان بوویت که‌وتوونه‌ته‌ ویزه‌ی زمان و ده‌ست و پشت شکاندنی، بی له‌به‌رچاوی گرتنی هیچ بنه‌مایه‌کی زانستی و زمانه‌وانی خه‌ریکی رۆنان و داتاشینی وشه‌ی نابه‌جی و شیواندنێ زمان و به‌رده‌وام ده‌یده‌ن به‌گویی بیسه‌ران و ئاخۆه‌رانی زمانه‌که‌ماندا و ده‌سه‌لاتی سیاسیش وه‌ک نه‌بادی دی بیته‌ به‌ باران بی باکانه‌ و دوور له‌ هه‌سته‌ی به‌رپرسیاریه‌تی هیچ رۆشوویین و به‌دواداچوون و لیپچینه‌وه‌ و به‌ده‌مه‌وه‌چوونیکه‌ نییه‌ بۆ پاراستنی وه‌ها پرسیکی گرینگی گشتی و چاره‌نووساز.

زمانی کوردی زمانیکه‌ ده‌وله‌مه‌نده‌ و له‌ئاستی زمانه‌ جیهانییه‌کاندا به‌ ئه‌گه‌ر رازه‌ی پئویستی بکریت، که‌متر نییه‌ له‌هیچ زمانیکه‌ دیکه‌، نابیت بگوتریت زمانی کوردی زمانیکه‌ نازانستی و لاوازه‌، چونکه‌ ئه‌و روانگه‌یه‌ خۆی له‌خۆیدا په‌وايه‌تیدان و به‌ره‌مه‌هیتانه‌وه‌ی هزری به‌که‌م روانینه‌ له‌زمانی کوردی، گۆکردنه‌وه‌ و نواندنه‌وه‌ی دیدگای دوژمنانی زمان و کولتووری کوردییه‌، به‌لکو پئویسته‌ بیژین زمانیکه‌ خه‌مخۆرانی که‌م و دلسۆزانی ده‌نگیان ناگات، خزمه‌تکرده‌کانی تاک و ته‌را و کاری

کەسین، نەک پرۆژەى ستراتیژی و پلانی ھەرەوھەزى و سیاسەتى تۆکمە. دەکریت لە ڕیگەى کردنەوھى ئەکادیمیا و خەركردنەوھى کەسانی شارەزا لەو جیگەییەدا و دروستبوونی کۆرایی لەمەر پرسەکانى زمان و ھەولدان بۆ دانانى ڕینووس و نووسینی یەگرتووی کوردی، تا زمانەکەمان لەو ھەرکەس بۆخۆی و شیواندن و پەلوپۆکردنە ڕزگارى بێت، بێتە ھۆى تەکاندى تۆز و غوبار و ھەژموونی زمانەیلی دی بەسەر زمانەکەمانەوھ. بەدڵنیاییەوھ ھەر زمانیک سیاسەتى زمانى نەبوو ئەوا لە بۆسەى لەناوچوون و پەراویزکەوتنەدایە و پاوھجی و خۆراگری خۆى لەبەرانەبر زمانەیلی جیھانى ھەژموونداردا لەدەست دەدات و لەرەوتى پیشقەچوونی ژیان و گۆرانکارییەکانى پۆژگاردا وھجی دەمینت.

بۆیە ئەركى وەزارەتى پەرورەدە، ڕۆشنیریى، خۆیندى بالا، لایەنە سیاسییەکان، ڕیکخراوەکانى کۆمەلگەى مەدەنى و زانستکاران و زمانزانان و خەمخۆرانى زمانى کوردیە بێنە گۆرەپان و دەنگیان یەك بخەن لەپینا و خستنەگەرى سیاسەتەتیکى زمانى کارا و تۆکمە. لێرەدا جیى خۆیەتى ئاماژە بەو بەدەم، ئەو ھەموو پەلە و ھەلە و وشە ناکوردییانەى لەدەقى نووسراو و وەرگێرانى نووسەران و ئەدیبانى کورددا بەرچاو دەکەوێت بەرەنجامى سەرگەردانى و فرە بۆچوونییە لەمەر پرسەکانى زمان و نەبوونی ڕینووسیکی یەگرتووی ستاندارد و ئەکادیمیایەکی کارای خۆتەرخان کردوو بۆ پرسەکانى زمان و زارەوسازى و ڕینووس و خالەبەندى، سەربارى کەمتەرخەمى وەزارەتى ڕۆشنیری و نەبوونی پلانى گشتگیر و ڕیساو یاسای تایبەت سەبارەت بە نووسین و وەرگێران و دەزگەکانى چاپ و بلاوکردنەوھ. لەبرى ھەولدان و تەرخانکردنى توانای ماددى و مەعنەوی و کات بۆ وەرگێرانى بەرھەمە کوردییەکان بۆسەر زمانە بیانییەکان، دەبوو دەسەلاتى کوردی کارى لەسەر بەھیزکردن و پشتیوانى و دەستگیرۆیى و دەستەبەرى کەشى گونجاو بکردایە بۆ داھیتان و نووسین و بەرھەمھێنانە مەعریفییەکانى نووسەرانى کورد تا بگەنە ئاستیک گەلانى دى خۆیان ھەلپەى وەرگێرانیان بێت نەك خۆمان بەوکارە ھەستین...

- ھەرۆھە وەرگرتنى زاراوھ بیانییەکان یەکیکە لە سیما دیارەکانى زۆرینەى زمانەکانى جیھان، زمانى کوردیش وەك ھەر زمانیکى دى چەندین زاراوھى

بیانی تیدایه و بهردهوام له په یقین و نووسینه کانمان دا که لکیان لی وهرده گرین، ئەم وەرگرتنەش هیمما و نیشانە ی لاوازی و نەنگی زمان نییە، بە لکو پیوستی و خۆگونجاندن و پرکردنەوهی که لین و هەنگاونانە تاکوو جینەمیین له رەوتی پیشقەچوونی مەعریفە و گۆرانە خیراکانی سەردەم. هەلبەت وەرگرتنی زاراوه بیانیه کان له کاتیکیه چه مکیک یان دەسته واژەیه که هیه و مانای پراوپر و تەواوتی له زمانی وەرگردا نییە، بۆیه وەک خۆی دادەنریتەوه به رەچاوکردنی ریسا و یاسا زمانەوانیه کانێ ئەو زمانە ی بۆی وەرگیراوه. بەلام مخابن بریکجار هەندیک بەرهەمی نووسراو یاخود وەرگیردراو دەبینین هیندە چه مک و زاراوه ی بیانی تیدا بەکارهاتووە دووبارە پیوستی به وەرگیران و کورداندنە، چون لای هەندیک نووسەر و وەرگیر زۆر بەکارهینانی زاراوه و چه مکە ناکوردیه کان له دەقه کاند، هەرچه نده بەرامبەری تەواو و پراوپریشیان له زمانی کوردیدا هەبیت هیممای شارەزایی و رۆشنیری بالایه. له بەر ئەوه پیوسته که لک وەرگرتن له زاراوه و چه مکە بیانیه کان له کات و شوینی پیوستدا بیت، نەک به هەوهنتەیی و له خۆرا دەقه کان له زاراوه و دەسته واژە ی ناکوردی بناخنین و بۆن و بەرامی زمانی پاراوی کوردی وەلابنن و رینگه خۆشکەری ژاکانی زمانەکه مان بین.

نووسەر و وەرگیر مەهه باد حەسەن:

له دایکبوی دەقەری گەرمیانه و ئیستا نیشته جیی شاری که لاره و خویندکاری ماستەرە له زانستی کۆمه لناسیدا،

بەشیک له کاره وەرگیردراوه کانی:

(ژنی نمونەیی، وەرگیرێ ئازاره کان، بیتشعووری، پیوستیه کانێ مروقی ئەمرو، خاوهن پیداووستی تابهت، بۆچی داماوین، کەر، مۆدیل، به ئەمرویی بوون یان پیشیلکردنی به هاکان، چون باوکت ماسی، دەرنازی به دیهینانی خهونه کان، پرۆگرامی ئامانجه مەزنه کان، له شه پۆله وه تا لووتکه، پۆژیک ۳۶۵ جار دووبارە نه کهینه وه، کاتیک تۆ ده گۆریت جیهانیش ده گۆریت، کاریگەری گوتە، گوتە کانت گۆچانی په رجوویی تۆن، دەرگا شاراوکه ی سەرکه وتن، یاری ژیان و چون یاری تیدا کردنی، هەلۆکان هیچ کات له هیلانەدا نامیتنەوه و بانگهیشت بۆ کۆمه لناسی).

كيشهى (و)

له رينووسى كوردیدا

پروفیسور د. وریا عمر امین ■

پیشہ کی:

بہ دہیان وتار و باس و لیکولینہ وہ لہ بارہی گیروگرفت و کیشہکانی رینووسی کوردییہ وہ بلاوبونہ تہ وہ، ہریہ کہ بہ پی پی بۆچوونی خۆی گیروگرفته کان دەسنیشان دەکات و چارہسەریان دەکات. یەکی لہ و کیشانە (و) ی بزوینی کورت و درێژە. هەندی زمانەوان لەسەر ئەو رایەدان کہ لەبەرئەوہی جیاوازیی نیوانیان (گواہ) فۆنیمکی نییە، بۆیە (وو) و (و) دوو ئەلەفۆنی هەمان فۆنیم، دەبی بۆ هەردووکیان یەک پیت هەبی لە سیستەمی ئەلفوبیی کوردیدا.

ئەم باسە لەم کیشەییە دەکولیتەوہ و بە پی پی بنەماکانی زمانەوانی لیکیدەداتەوہ.

(و) ئە ئاستەکانی زمانەوانیدا

لە بواری شیکردنەوہی زمانەوانی وەسفیدا Descriptive Linguistics چوار ئاست دەستنیشان کراون (فۆنەتیکی - فۆنۆلۆجی - مۆرفۆلۆجی - سینتاکسی). هەر لایەنیک و دانەیینکی زمانی دەشی لە هەموو ئەم ئاستانەدا شیبکریتەوہ و پۆلی لە ناو سیستەمی زمانەکاندا بخریتە پوو. لێرە زۆر بە کورتی کەرەسە (و) لە هەر چوار ئاستەکاندا دەخریتە پوو.

۱. (و) ئە ئاستی فۆنەتیکیدا

لە رووی فۆنەتیکییەوہ، بۆگۆکردنی دەنگی (و)، دواوہی زمان بەرەو نەرەمەلاشوو بەرز دەبیتەوہ. لێوہکان شیوہی خر Round دەگرە خۆ. بای لە سییەکانەوہ هاتوو بی تەگەرە و بی خشە Friction بە زاردا تیپەپەڕی. هاوکات ژیکان Vocal Cords دەلەرینەوہ و لێوہکان لە باری خریدا دەبن.

۲. (و) ئە ئاستی فۆنۆلۆجیدا

لە خەسلەتەکانی ئەم دەنگە، لە رووی فۆنۆلۆجییەوہ جووتپووہ. وەک بزوین Vowel و وەستاو Consonant دەردەکەوئ، بە پی پی ژینگە فۆنۆلۆجییەکە. لە وشە (وینە - wena) و (زاخا - za:xa:w) دا (و) هکان وەستاو. لە وشە (گول - gul) و (سوور - su:r) دا بزوین.

له ریبازی فونۆلۆجیی (پایک Pike) (۱) دا، بزوین و وهستاوهکان لیک جیاکراونهتهوه بهوهی، بۆ ههر یهکه زاراوهی خۆی بۆ دانراوه. بۆ بزوینهکه ڤۆکۆید Vocoid و بۆ وهستاوهکه کۆنتۆید Contoid. ئەم خهسلهته دهنگی (ی) ش دهگریتهوه:

Contoid	Vocoid	
W	U	و
Y	i:	ی

له نووسینی کوردیی ئارامی ئەم دوو سیما جیاوازه جیا ناکاتهوه. له نووسینی IPA (۲) و لاتینیدا، بۆ ههر یهکه پیتی تایبهتی خۆی ههیه، (W) بۆ وهستاو و (U - u) بۆ بزوین. ئەمه تا رادهییکی زۆر رینووسی کوردیی به (پیتی ئارامی) ئاسان کردووه و زۆر گیروگرفتی پۆشیوه. (۳).
(و) ی بزوین، له پرووی سیمای درێژییهوه Duration Feature، کورت (و) short و درێژی (وو) long ههیه.

له دارشتنی برهگهییدا، گهر (و) وهک (ناوک) Nuclei دهرکهوت، ههمیشه (بزوینه):
توند - /tund - دوور - /du:r (گهر له پۆخی برهگهدا دهرکهوت وهک پيشناوک Onset و پاشناوک Coda ههمیشه (وهستاو) ه: وینه - wena / وازی - wazi: / کهو - kew / خاو - /xaw / لیو - /lew /

۲ - (و) له ئاستی مۆرفۆلۆجیدا

له ئاستی مۆرفۆلۆجیدا (و) مۆرفیمیکی دارپێزهره Derivational، دهچیتته سههر رهگی کاتی رابردوو، بۆ دارشتنی ئاوهلناو. ئەگهر رهگهکه به بزوین کۆتایی هاتبی (و) شیوهی (وهستاو) کورت دهگریته خو. (سووتاو - دۆشاو - ترشاو - نیو - تهزیو - پهپیو - دیو).

ئهگهر رهگهکه به وهستاو کۆتایی هاتبی (و) شیوهی درێژ دهگریته خو: (خهوتوو - داهاوو - کهوتوو - مردوو - بابردوو).

4 - (و) له ئاستی رسته سازیدا

له ناو چوارچیوهی رسته دا (و) رۆلی بهستن Conjunction دهگێری.

1 - (ناو و ناو و ...) :

(سلیمانی و دهۆک و ههولیز و ههلهبجه) چوار شاری کوردستانی باشوورن.

2 - (ئاوهلئاو و ئاوهلئاو و ..)

ههناکه (گهوره و سوور و شیرین) ه.

3 - (و) نیشانهی ئهسپیکته دهچیته سه ر پهگی رابردووی کاری تپهر بو داپشتنی

کاتی ئیستهی تهواو Present Perfect :

من ئه م درهخته م (چاند - وو - ه).

ئازاد خهوتوه (خهوت - وو - ه).

کیشهی (و) ی دریز و کورت

یهکی له سیماکانی بزویتهکان (دریز) یه بهرانبه ر به (کورتی). ئه م سیمایه

دهنگی هاوشوینی Homorganic کورت له دریز جیا دهکاتهوه ، وهک له (و - وو)

، (ه - ا) و (ا - ی).

له رینووسی زمانی کوردیدا (و) و (وو) که به سیمای دریز بهرانبه ر به کورتی

لیک جیا دهبنهوه ، ههئێ زمانهوان و نووسهران وای بو دهچن که (وو) له ئهلفبئی

کوردیدا لابرئ چونکه (به لایانهوه) (و) و (وو) دوو ئهلهفۆنی هه مان فۆنیمن.

بو روونکردنهوهی ئه مه نمونه ییک له زمانی ئینگلیزییهوه دههینینهوه ، که هه مان

کیشهیه. (th) دوو دهنگی (ذ) و (ث) دهنوینی ، وهک له (think و this) دا.

به دوو فۆنیم دهژمیردین سه ره پای نه بوونی جووتوکه بۆیان. بو سه لماندن ئه م

بوچوونه یان وشه ییکی کۆنی زمانی ئینگلیزی (thy - تو) دههیننهوه وهک جووتوکهی

وشه ی (thigh - ران) و کردوو یانه به به لگه بو سه ره بخوویی فۆنیمیان.

به پئی ئه م پێوانه یه ، له زمانی کوردیشدا (کول - کوول) مان هه یه دهتوانین به

هه مان پیره و بیانکه یه به لگه ی فۆنیمیکی (و - وو) :

(کول - وهک له چه قۆکه زور کوله)

(کوول - تهشتیکه له تهخته دار درووست دهکرا نانه واکان هه ویریان تیدا دهشیلا).

له وانه یه هی تریش هه بی.

له پرووی زمانهوانی و بنه ماکانی رینووسه وه ئەم رایه مایه ی گفتوگۆیه چونکه:
 ۱- گەر (و - وو) فۆنیمیکیش نه بن جیاوازی نیوانیان زۆر زهقه. له سه ده بیك زیاتره (و) ی کورت و دریژ که وتونه ته ئەلفوی بی کوردییه وه و چه سپیون. به ملیونه ها کتیب و پۆژنامه و نووسراو به (و) ی کورت و دریژ ده رچوون. له و ماوه یه دوور و دریژه هیچ ههست به هیچ کیشه بیك نه کراوه و لیلی په یدا نه کردووه.

۲ - گەر به پی شیکردنه وه ی *Discovery Procedure* ی ماتماتیکی له سیسته می فۆنۆلۆجیی زمانی کوردی بکۆلریتته وه ، به سه پاندنی یاسای (ئالۆگۆر) *Commutativity* ده رده که وئ (و) و (وو) دوو فۆنیمی جیاوازن ، به پی ئەم هاوکیشه یه:

ئه گەر (X و N) دوو نرخ ی جیا بن و (X و L) دوو نرخ ی جیا بن و اتا (N) و (L) دوو نرخ ی جیا بن:
 ئیستا له ژیر تیشکی ئەم لۆژیکه ئەمانه لیکبده ره وه:

(۱) - له:

گۆر - گۆر

قۆر - قۆر

(و - و) دوو فۆنیمی جیا بن و له:

بوو - بو

توو - تو

(وو - و) دوو فۆنیمی جیا بن..

که (و - و) و (وو - و) هه ره یه که دوو فۆنیمی جیا بن.. به پی یاسای ئالۆگۆر ده بی

(و - وو) دوو فۆنیمی جیا بن.

(۲) - له:

که پ - کوپ

گه پ - گوپ

(ه - و) دوو فۆنیمی جیا بن و له:

سه ر - سوور

ده ر - دوور

(ه - و) دوو فۆنیمی جيان .
 كه (ه - و) و (ه - و) هەر يه كه دوو فۆنیمی جيان ..به پيی ياسای ئالوگۆر
 ده بی (و - و) دوو فۆنیمی جيان.

(۳) - له:

گه ل - گول

گه ر - گو ر

(ه - ا) دوو فۆنیمی جيان و له:

سه ر - سوور

ده ر - دوور

(ه - و) دوو فۆنیمی جيان

كه (ه - و) و (ه - و) هەر يه كه دوو فۆنیمی جيان ..به پيی ياسای ئالوگۆر
 ده بی (و - و) دوو فۆنیمی جيان.

(۴) - له:

زار - زوور

پار - پوور

(ا - و) دوو فۆنیمی جيان و له:

كان - كون

(ا - و) دوو فۆنیمی جيان .

كه (ا - و) و (ا - و) هەر يه كه دوو فۆنیمی جيان ..به پيی ياسای ئالوگۆر ده بی
 (و - و) دوو فۆنیمی جيان.

ئەنجامی ئەم سەرۆبەر کردنانه ده بی (و) و (وو) دوو فۆنیم بن .. با گریمان دوو
 فۆنیمیش نه بن .. ئەبی له نووسینا جیا بکریته وه چونکه جیاوازی نیوانیان زۆر زهقه
 و به سەدان وشه له زمانی کوردیدا هەن ئەم دوو دەنگانهیان تیدایه ، ئەگینا چون
 وشه ییکی وهک (دوورکوژ - کولتوور ..) بۆ نمونه دەنووسرین؟

رینووسی (و)

وهك له سهرهوه ږوونكرايهوه ، له خهسلهتهكانى (و) ، له ږووى فونولوجييهوه جووتږووه. وهك بزوين Vowel و وهستاو Consonant دهردهكهوئ ، به پيى ژينگهكه فونولوجييهكهى. له وشهى (وینه - wena) و زاخو - za:xa:w) دا ، (و) هكان وهستاو. له وشهى (گول - gul / كونجى - kunji) دا بزوين.

وهك له سهرهوه خرايه ږوو ، له نووسينى كوردى نارامى ئەم دوو سيمما جياوازهى (و) ليك جيا ناكړينهوه. ئەمه تا رادهيكي زور رينووسى كوردى به پيى نارامى ئاسان كړدووه و زور گيروگرتى پوښيوه(۲). وهك لهم بارودوخانهدا دهردهكهوئ. ۱ - نامرازى بهستن (و) به دوو جوړ دهردهكهوئ ، به پيى ژينگه فونولوجييهكهى. ئەگه وشهى يهكهه به وهستاو كوتاييى هاتبى (و) ي بهستن شيوهى بزوين دهگريته خو.

نازاد و رژگار Azad u Rizgar .

ئەگه وشهى يهكهه به بزوين كوتاييى هاتبى (و) ي بهستن شيوهى وهستاو دهگريته خو. وريا و ئاواز Wiryaw Awaz
۲ - كه بزوينى دواى (وو) دهردهكهوئ ، ناوگرى (W) دهكهويته نيوانيان. له نووسينى ناراميدا به شيوهيكي ئوتوماتيكي (و) ي دووهم دهبيته پيشناوكى Onset برگهى داهاتودا و (و) ي يهكهه سيمماى كورتى لى دهنيشى. Reduction.
(خهوتوو + ان - خهوتو - وان) - به لاتينى بهم جوړه دنووسريت (xewtu:wa:n)
هاتوو + ه - هاتو وه / هاتووه. به لاتينى بهم جوړه دنووسريت ha:tu:wa

ئهنجام و پيشناز

۱ - شيكردنهوه چ به پيرهوى جووتوكهه يى چ به پيرهوى بيركارى دهيسهلمينى كه (و) و (وو) دوو فونيمين له زمانى كورديدا.
۳ - زمان دياردهيكي زيندووه ، له راده بهدر ئالوز و تيچرچراوه ، ههميشه له جووله و گوران دايه. سروشتيكي ديناميكي سركى هديه. نووسين وشك و مهيو و وهستاوه ، بويه نووسين هدرگيز ناتوانى پرهبهپيستی وتنى زمانهكه بيت. ههولدان بو گونجاندنى وتن و نووسين ههرگيز ناكړى و بى ئهنجامه.

۲ - با جیاوازی نیوان (و) و (وو) فۆنیمیکیش نه بی ، ئەوه زیاتر له سهده بیکه ئەم دوو جوړ (و) ه له ئەلفبیی کوردیدا جیگیر بووه و چه سپیوه. به دهستتییوهردان و دهسکاریکردنی لایه نه چه سپیوهکانی رینووس ، گیره شیوینی و کیشهی ئالۆزتری زمانهوانی و غهیره زمانهوانی سه رهه لده دن که هه رگیز چاره سه ر ناکرین. ئەگه ر هه له ش بی (هه له به هه له چاره سه ر ناکرئ).

کام زمان به قه د چینی و ئینگیزی و عه ره بی و فه ره نسی و فارسی و هه ر زمانیکی تر... گیروگرفتی رینووسی هه یه ، که چی سه ره رای ئەو هه موو هه ولدان و وتار و باسانه ی له باره ی ئەو گرفتانه وه بلاوکراونه ته وه ، هه رگیز نه توانرا هه چیان ره چاو بکریت.

بۆ نمونه بزووتنه وه ی رینووسسازیی زمانی ئینگیزی که له سه ده ی شانده هه مه وه دهستی پیکردوو. له سالی ۱۵۶۸دا وه زیری ده ره وه ی به ریتانیا سیر تۆماس سمیت Sir Thomas Smith یه که م پیشنیازی رینووسسازیی به ناوی On Rectifying and Amending the Written English Language (له باره ی راستکردنه وه ی رینووسی ئینگیزی) یه وه پیشکesh به شا ئیدوه ردی شه شه م و ئیله زه بیته یه که می کرد.

دوا ی ئەمه و له و چوار سه ده و نیوه ی به سه رچوو به هه زاران هه ول دراوه له لایه ن زمانه وانان و زانایان و ده زگا کۆمه لایه تی و فه رمی و زانستییه کان له به ریتانیا و ئەمه ریکادا بۆ ئەم مه به سه ته، هه چی سه ری نه گرت. تا وای لی هات ، له سالی ۲۰۱۳ دا پرۆفیسۆری زمانی ئینگیزی زانکۆی ئۆکسفۆرد (سایمون هۆربن) Simon Horobin رایگه یاند :

(هه موو کیشه کان ی رینووس و هه بوونی شیوه ی جیا بۆ نووسینی هه مان وشه ئەبی به شتیکی ئاسایی سه یری بکرئ و قبول بکرئ ، هه ر هه ولدانیکیش بۆ چاره سه رکردنیان بی ئەنجامه)..

ئیتر بۆ ئیمه سوود له ئەزموونی زمانانی تر وه رنه گرین و پیداکری بکه ین له سه ر شتی بی ئەنجام؟!.

پهراویزهکان

۱ - کینیت پایک Kenneth Pike (۱۹۱۲ - ۲۰۰۰) زاناییکی زمانهوانی و ئەنترۆپۆلۆجیی ئەمەریکاییه. دانەری ریپازی (تەگمیکس) ی tagmemics فۆنۆلۆجییه. دارپژەری زاراوهی emic و etic و vocoid و contoid و هی تره. ریپازی تەگمیکس پۆلیکی زۆری گێرا له دەرخستنی چەند لایەنیککی شاراوەهی زمان.

۲ - بۆ ئەمە سەیری ئەم باسە بکەن:

وریا عومەر ئەمین (۲۰۰۸) ئەلفییبی جیهانی. پۆژنامەیی بەدرخان ژ ۸۹ ی ۲۲/۱/۲۰۰۸.

۳ - بۆ ئەمە سەیری ئەم باسە بکەن:

وریا عومەر ئەمین (۲۰۱۱) گێروگرفتهکانی نووسینی کوردی بە لاتینی. توێژینهوهکانی کۆنفرانسی زانستی زمان. ۱۹ - ۲۲ ی ئەیلوولی ۲۰۱۱. ل ۱۳۸ - ۱۵۲

سەرچاوهکان

وریا عومەر ئەمین (۱۹۹۵) له یاسا دەنگییهکانی زمانی کوردی . گ. رۆشنیری نوی ، ژ ۱۳۶ ی سالی ۱۹۹۵. ل ۶۶ - ۶۹.

_____ (۲۰۱۶) فۆبیای رینووس. گوڤاری ئەکادیمیای کوردی ، ژ ۳۶ ل ۱۷ - ۲۶.

_____ (۲۰۲۱) کیشەیی (ی) له رینووسی کوردیدا. گوڤاری شنووی ، ژماره ۴.

Amin. W. O. (1979) Aspects of the verbal construction in Kurdish.

London University. SOAS. Published by Kurdish Academy 2011.

Carr. Philip (1993) Phonology. The Macmillan Press. London.

Crystal, D. (1987) The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge University Press.

Gimson, A.C.(1962) An Introduction to the Pronunciation of English. London.

OConnor,J.D.(1971) Advanced Phonetic Reader. Cambridge University Press.

ABSTRACT

The Problem of the (و) in the Kurdish Writing System

Professor Dr. Wirya Omar Amin
 Kurdish Academy
 University of Baghdad – Cihan University
 wariaamin@gmail.com

There are different opinions about some aspects of the writing system of Kurdish language. Throughout decades, many researches and articles have been published about the Kurdish spelling problems. Each analyzes it and suggests solutions according to his intuition and linguistic background.

One of these issues which covers a wide range of argument is about the (u / و) .

This paper is an attempt to analyze this aspect on all linguistic levels and suggests a solution for it.

* نه‌کادیمیای کوردی
 زانکۆی به‌غداد - زانکۆی جیهان

وتوویژیک له نیوان ئەمیری حهسه نیپور و توفیق وههیدا

■ ئا/ سالم سهلمان سلیمان

بەدەرفەتى دەزانين ئەم وتووڤىژەى پەوانشادان ئەمير حەسەن پوور لەگەل زمانناسى گەورەى كورد توفيق وەهەبى، كە لەسالى ۱۹۷۶ لەشارى لەندەن سازىداوە، ئيمە ليرەدا لە گوڤارى زمان و زار بلاوى بەكەينەو (هەلبەت بە كەمىك دارشتنەو، سەبارەت بەوەى كە ئەم وتووڤىژە لەبنەپرەتا بەدەنگ تۆماركراوە و رەچاوى پڤنووس و خالەبەندى و رستەسازى نەكراوە)، ئەگەرچى لە هەندى برگەدا دەنگەكان باش تۆمار نەكراون و قسەكان روون نين و وشەكان بە جوانى دەرنابردين، بەلام لەبەر بايەخى زانيارىيە زمانەوانىيەكانى رابەرى زمانناسى كورد توفيق وەهەبى، بە باشامان زانى بيخەينە سەر لاپەرەكانى گوڤارەكەمان.

لەسەرەتاي ديمانەكەدا توفيق وەهەبى وەها دەست پيدەكات و دەڤيت:

لەمانگى حوزەيرانى سالى ۱۹۲۳دا، دەستم كرد بە نووسينەوەى دەستورى زمانى كوردى، لەسەر بنەماى دەستورى زمانى فەرهەسى، كە لەلایەن (لارىف ئيفلورى) ەو نووسرابوو، ئەو كتيبەى لای من بوو، كتيبەكى بچووكى ۱۰۷ لاپەرەبى بوو، كتيبەكى سەرەتايى بوو، قوناغى سالى سەرەتايى گرامەر بوو، كە لەسالى ۱۹۱۰ لە پاريسدا چاپ كرابوو .

من خۆم لەپۆلەكانى ئامادەبى سەربازىبى و كۆليژى جەنگى هەموو سالەكانى گرامەرى لارىف ئيفلورىم خويندبوو، چاك دەزانى و شارەزاي بووم، پرەوشتەكەى كە شارەزاي بووم كردم بە ريبەرى خۆم بە پيى ئەووە، نزيكەى دوو دەفتەرى بچووكم لەدەستورى زمانى كوردى لەدەفتەرەكەى نووسيبەو، لەسالى ۱۹۷۰ يەكيتكم دا بە دكتور پاكيزەى رەفيق حيلمى، ئەوى ديكەم لای خۆم مايەو، ئىستا ليرەيه لە لەندەن. لەم نووسينانەدا نيشانەى تايبەتم بۆ دەنگى كوردى بە كار نەهانيبوو، هەرچەندە تيگەيشتم، لە بەر ئەوەى تيبى عارەبى بەس نين بۆ نووسينى دەنگەكانى كوردى.

هەر لەم كاتەدا وەزارەتى مەعاريفى عىراق بە نامەيەكى رەسمى داواى نووسينى قەواعديكى زمانى كوردىيان لىكردم، بۆ ئەوەى لە سالى ۱۹۲۳دا كە لە دەستخانەكانى (من) بە مدرسە دەلیم دەستخانە) زمانى كوردى بخوینرئ. لەگەل نامە رەسمىيەكەدا كە

وهزارهتی مهعاریف ناردبووی، گرامه‌ریکی ناردبوو بۆ ئەوهی په‌یره‌وی بکه‌م له نووسینی گرامه‌ره‌که‌مدا. به‌لام من له ئەندیشه‌ی نووسینی ده‌نگه‌کاندا بووم، ئەو ئەندیشه‌یه به‌ راستی داگیری کردبووم، له‌ وه‌خته‌دا خواو راستان له‌ نامه‌فرۆشی مه‌که‌نزیدا نامیلکه‌یه‌که‌م دی له‌ بازاری نامه‌ فرۆشی ئینگیزی بوو.

له‌و نامیلکه‌یه‌دا گشت ئەو زمانانه‌ی که به‌ ئینگیزی ته‌رجومه‌یان کردبوو، ئینجیلیان ته‌رجومه‌ کردبوو و نموونه‌یان لێ نووسرابوو، بۆ نموونه‌ ئایه‌ته‌کانی ئینجیلیان نووسیوو له‌ گشت ئەو نووسراوانه‌ نیشانه‌ی پێوستیان دانابوو. ببوره‌ که‌ قسه‌ ده‌که‌م کوردیه‌که‌م ئەوه‌نه‌ راست نییه‌، چونکه‌ لێم تیک ده‌چێ، له‌ به‌ر ئەوه‌ گۆی مه‌ده‌ری. تی ده‌گه‌ی وانیه‌.

- نه‌میر حه‌سه‌ن پور: به‌ئێ ته‌واو تیده‌گه‌م.

- **توفیق وه‌بی:** له‌سه‌ر ده‌نگه‌ تایبه‌ته‌یه‌کاندا واته‌ ئایه‌ته‌کانی ئینجیل بۆ هه‌ر زمانیک ئایه‌تیکیان نووسیوو، له‌و ئایه‌ته‌دا به‌ پێی ئەو زمانه‌، ده‌نگه‌کانی ئەو زمانه‌ نیشانه‌یان دانابوو له‌سه‌ر حه‌رفه‌کاندا، که‌ ئەمه‌م دی بوو بۆ من گرنگ بوو، منیش وتم (که‌ وتمه‌ به‌ستی) ئەوه‌ ده‌ربرینی منه‌، که‌ وتمه‌ به‌ندی ئەوه‌وه‌ (به‌سترام) واته‌ ده‌ر به‌ست بووم، منیش که‌ وتمه‌ ئەوه‌ بۆ نووسینی زمانی کوردی نیشانه‌ له‌ سه‌ر تیپه‌ عه‌ره‌بیه‌که‌ دابنیم. فارسه‌کان ده‌می بوو نیشانه‌ی تایبه‌تیا‌ن دانابوو بۆ خۆیان، چوار تیپه‌ عه‌ره‌بی که‌ بریتی بوون له‌ سه‌ی خال بۆ ده‌نگه‌کانی (پێ، چیم، ژێ). له‌ سه‌ریکی دووه‌م بۆ ده‌نگی گاف. تورکه‌کان بیجگه‌ له‌مانه‌ هێ (هێ) په‌سمیان دانا له‌ جیاتی زه‌به‌ری فارسی هێ موده‌وه‌ر، له‌هه‌ردوو زمانه‌که‌دا، چونکه‌ ده‌نگی (و) وه‌کو ده‌نگی فێ ده‌په‌رینری ئەم تیپه‌ ئاماژه‌ی بۆ دانه‌نرابوو، له‌پێش ئەوه‌دا که‌ ده‌ست به‌ده‌مه‌ ده‌ستووری زمانی کوردی، نووسین به‌ پێی نامه‌ ئینگیزییه‌که‌ هۆشم وا له‌ سه‌ر ده‌نگه‌کانی زمانی کوردی، به‌لام چونکه‌ ئینگیزییه‌که‌ فۆنۆلۆژی نه‌کردبوو، منیش باسی فۆنۆلۆژیم دانابوو بۆ دوای پرسته‌سازی واته‌ نه‌حو، ئەمانه‌ شتی ترن جیاوازن، من پچر پچر پیت ده‌لیم. دانانی نیشانه‌ و وشه‌کانی قورئانی که‌ریم (قورئانی پیروژ) له‌ سه‌ره‌تادا به‌ خه‌تی نووسراوه‌، که‌ هێچ نیشانه‌یه‌کی له‌سه‌ر نه‌بووه‌ وه‌ختی هاتۆته‌ خواره‌وه‌. که‌سانیک که‌ نوقته‌یان داناوه‌ له‌ سه‌ر قورئانی که‌ریم، زاناکانی ئیسلام بوون، قورئان له‌و کاته‌دا به‌ خه‌تیک نووسراوه‌. گوتمان هێچ ئیشاره‌تیکێ له‌ سه‌ر نه‌بووه‌، نیشانه‌ی نوقته‌یان له‌

زمانی سریانی وەرگرت، زمانی سریانی نوقتهی ههیه، من کتیبم له لایه له کتیبخانهی خۆم، کتیبم ههیه بئ نوقتهیه .

- **ئه میر چه سه نیور؛ ئه گهر مه قاله یه ک بخویننه وه ؟**

- **توفیق وههبی:** باشه ئه و پارچه بچووکه ده خوینمه وه زۆر درێژ نییه، هی ئه و سه رده مه یه، ئه و چه رفه کوردییه بۆچی نه تان ده نووسییه وه، من له سه ر گرامه ره که رویشتم، هه موو سالی نیشانه کانم ئه گۆری بۆ ته جروبه له سالی ۱۹۲۶ دا حکومه تی عیراق بیستی که من ئه و ئیشه ئه که م .

حکومه تی عیراق بۆ هه موو کوردستانی نووسی، بۆ هه موو پۆشنییریکی کورد له به غدا و له ولاتانی عه ره بيشدا بوون، گوتی توفیق وههبی ئیشاره تی داناوه له سه ر حروفی قورئان، که ئه مه کوفره، مه لایه کیان بانگ کرد ناوی مه لا سدقی کابان بوو. وتیان تۆ وهره ئه و ده ستوره بنوسه وه، ۲۰۰ روپییه یان دای، مه لاکه شتیکی نووسی (موخته سه ر سه رف و نه حوی کوردی).

له سالی ۱۹۲۸ به عزی چه رفیکم له به ر خاتری ئه وان ئیشاره ت بۆ دانه نا. ده نگی (ئو) بزوین به دوو واو نووسیم. ئو ئیشاره ت دابنن ئاسانتره. ئی درێژ به دوو بی دهم نووسی، چوار بزوینش نیشانه م بۆ دانه نا، له به ر خاتری ئه وان، دواتر ناردمه میسر به په نجا لیره ی ئالتون، چاپخانه ی چه دیسه هه بوو له به غدا چه رفی بۆ هینام چاپم کرد.

ئه وه تا چاپه که لیره یه له ژیر ئه م کتیبیه، ئا ئه مه یه ده ستووری زمانی کوردی سالی ۱۹۲۹. من که ئه مه م بلاو کرده وه حکومه ت ئه همیه تی نه دای، به پاره ی خۆم، پاره ی چاپ هه مووی به خۆم دام.

حکومه تی عیراق بریاری دا. هی مه لاکه (سه رف و نه حوه که ی مه لا سیدقی کابان) بخوینن، که مه لاکه هیچی لی نه ده زانی .

مه لاکه وه ختی خۆی تورکی خویندبوو، فارسیشی ده زانی، پیر بوو، عه ره بيش چه قیقه ته ن، به لام کابرایه کی مؤدیرن نه بوو .

له پاشان له سالی ۱۹۱۹ مستر میچه رسۆن حاکی سیاسی منیان کرده موته سه ریفی سلیمانی. لیژنه یه کمان هه بوو قسه مان ئه کرد، کابرا چه زی له کورد ئه کرد، دۆستی من بوو، منی زۆر خۆشه وویست، ده یویست که لیمه ی عه ره بی له کوردیدا نه میتی.

مستر سۆن حاكمی سیاسی بوو. مه جلیسیکی به له دیه ی ته شکیل کرد، من داخلی ئەو مه جلیسه بووم، رهئییسی به له دیه ی هه بوو، شاری سلیمانی هه شت نو کهس بووین، له ژوریککی وابوو میزیک له بهردهمیدا بوو، ئەوانی تر هه موو کورسی بوون، سکرتهیره کهشی کوردیک بوو داده نیشته، من له پیش هه موویانه وه ده چوو مه ژوو ره وه، که من ده گه یشتمه بهردهمی مستهر سۆن به فه ره نسی پیمی دهوت دانیشه، ئەو جا ئە شرافای سلیمانی ئە هاتن.

له گه ل ئە وه شدا من مه منوونی نه ده بووم، چونکی مه سه لا سمیلی ره ئیسی به له دیه ی رانه کیشا، تو کردو ته به ره ئیسی به له دیه ی و سمیلیشی رانه کیشی، ئەو کابرایه چ شه ره فیککی ئە مین، وانیه ؟

من لئی عاجز بووم، منی نه فی کرد، چوو مه لای پیم وت: زور مه منوونم تو چاکیت له گه ل مندا کرد، لیره بمابایه چیم به سه ره ده هات. مستهر سۆن وتی؛ ناوالله خراپیم له گه ل کردی. گوتم که یفی خۆته ئە وه ی ده بیینم مه منوون نه بووم پی، و هه رچیم بوتابایه ده بوو هه مووی بو ده کردم، وتم خوا حافیز...

منیان برد بو جیه که من له وئ له زه مانای عوسمانیدا حاکم بووم، منیان کرد به مامووری ئاو خور، قنی ئە سه په کانیاں پاک ده کرده وه، گه نی تیا بوو ده بوا منیش ئاو بکه م به سه ریا ندا، له سه ره سه ربازه کاندا ئە وه ستام چون پاک ئە که نه وه ته مه شایان بکه م، منیش گویم نه ئە دای، چونکه من حه قیقه ته ن که له تورکیا هاتمه وه، مه وقف گه وره بوو له تورکیا، من زانیم شیخ محمود حوكمداره و دوستی منه. ئینگلیزم خۆشده ویست دادپه ره رن، چاکن حه قیقه ته ن، به لام ئەو کابرایه منی خۆشده ویست، کوردی خۆشده ویست، ده یوت تابعی عیراق مه بن شه ری بو ئیمه ئە کرد.

ئوه یشی ئە کرد و سمیلی مه جلیسی به له دیه ی رانه کیشا . هه لبه ته ئە مه ئیستبدادیکی زو خه راپ بوو، وانیه / من وا ته دریب نه کرابووم له حوکم له ده وله تی عوسمانیدا ته حه مولم نه ده کرد، هیچمان نه کردبوو هه ر قسه مان ئە کرد، شه ره عیش نییه، که وا داده نیشته ن به شه و هه ر قسه مان ده کرد .

له پاش ئە وه شه ری عیراق بوو، شوړشی عیراق سالی ۱۹۲۰، شوړش ته واو بوو، لیبورنی گشتی هات، ته بلیغی منیان کرد که توش عه فوکراوی .

منیان بو به غدا برده وه، بو لای دائیره ی حاکیه ی عام، کابنتیک هات وتی دانیشه، دانیشتم، کابتنه که عه ره بیشی ده زانی، بوو به دوستم .

به منی وت تو چی دهکەیی، بۆ کوئی ئەچی؟

وتم نازانم بۆ هاتووومه ته ئیره، وتی حکومهتی عیراق دروست دهبی و سوپای عیراق دروست دهبی، ئەگەر هەز دهکەیی. نه سیحه ته دهکەم، ئەگەر ده ته وئی بچۆ ئەوئی، منیش چوو مه ناو جهیشی عیراقییه وه.

دواتر جه عهفر پاشا ده بیته وه زیری دیفاع، بۆ ئەوه ئەمر دەرچوو ه بچۆ بیینه، من له سالی ۱۹۲۲ دا، چووم بۆ سلیمانی، دوو مانگ مامه وه، له سلیمانی ته بیعی سیاسهت، به پیکهوت له م وه خته دا همدی پاشای بابان مردبوو، شهو له مالی حه مه ئاغا بووم، رهمه زان بوو، له وئی بۆ ئیفتار بانگ کرابوو، له وئی مدیری ته له گراف ئەویش بانگ کرابوو، هات تو زه کیش دوا کهوت، هات وتی به خوا ته له گرافیککی وا هاتوو ه.

وتم بۆ به غا هه مووتان ته له گراف به کوردی بنووسن، ته بعهن هه تا ئەو کاته ته له گراف به کوردی نه بوو، کوردییه که چی هه بوو به عه ره بی، ته قریبه ن نووسیم؛ ئیشتراکی ته عزیه تان ئەکهین، هه ر ئەوه نده دوو که لیمه بوو، هه موو نووسیایان به غدا، بۆ همدی ئاغای بابان، سه به ینی ئەمه بلاو بووه، بۆ دئییه کان و ناحیه کان و بۆ قه زاکان هه ندی نووسیایان پرینس همدی بابان، ئیتر هه ماسه تیکی زل گرتی و وتی ئینگلیزه کان چیم پیده لین، ئەله رزی ده لین تو کردووته، ئەوه من کردم،

هه له به ته من دوو مانگ له وئی بووم، ته واو بوو بۆ به غدا گه رامه وه، کهس لیی نه پرسیم چیه و چی هه یه. روژی له دائیره ی سیاسیه وه بانگیان کردم، چووم مه ندووبی سامی بۆ له نده ن چوو بوو، وه کیله که ی له وئی بوو. وتی ئیمه شتیک بۆ ئیوه ده کهین.

وتی تو هه ز ده که ی کی بکه ی به ره ئیسی ئەم ئیشه؟ وتم همدی بابان... وتی همدی بابان خوی نایه وئی، راست دهکات، درۆی له گه لمدا نه کرد، خوی نه یده ویست، وتی ئەو نایه وئی، وتم سه ید ته ها، وتی سه ید ته ها له گه ل سمکو مه شغوله خه لک تالان ئەکات.

وتی چۆنه ره ئیت بۆ شیخ محمود، گوتم نه، شه ری له گه ل ئیوه کرد، هه پس بوو، به لگو حوکی ئیعدام بوو، عه فووتان کرد، ئیستا له هیندستانه. وتم ئەگەر ئیوه هه ز ده که ن شیخ بیته وه، ئیستا مه یهیننه وه، به یهیننه عیراق داینین، من ده چم ئیداره یه کی کوردی موخته رهم دروست ده کهین، له شکریک دروست ده کهین، هی کورد، کردیان حه قیقه ته ن خویان کردیان، که شیخ محمود قوه تی نه بی به واسته ی عه شایره وه، له

شکره‌که‌ی لاواز بمینی و ئەو وهخته شیخ محمود و قانون دروست ئەبی .
وتی باشه، هاته دەرەوه، منیش پینج ئەفسەرم له‌گەڵ خۆمدا هەلگرت و چووم بۆ
سلیمانی ، ئەمە درێژە لیڤه ئەبیرمەوه.

له به‌غداوه بروسکه‌یه‌کیان بۆ شیخ محمود نارد، زستان بوو مەندووبی سامی و
مەلیک هەردووکیان واتە ئینگلیزو عەرەب. دەلین ئیستقلالتان دەدەینی، تەواو بووه،
هەیه‌تیک بنێرن له ناو خۆتاندا ئیتفاق بکەن چی بکەن و چی نەکەن .

شیخ محمود به‌مه رازی نەبوو، شیخ مەحمود دەرترسا نەوه‌ک خۆی بچئ بیگرن،
یاخی بوو، گوئی نەدەدانی له‌وه دەرترسا، تۆرە بوو چاوه‌رپیان کرد ده‌هاته سلیمانی
پیشوازیان لیکرد، هەر له‌و مانگەدا رۆیشت، من دوو ئەفسەرم هەلبژارد له‌گەڵ سمکۆم
نارد، دوو ملازم له‌و وهخته‌دا ئینگلیزه‌کان چاوه‌رپیان کرد، گوتیان ئیمە سلیمانی به
فرۆکه‌ بۆردوومان ده‌که‌ین .

منیش حال‌م زۆر خەراپ بوو ویستیان بمکوژن، شه‌ویک جه‌ماعه‌تیک له‌ ئەشرافی
سلیمانی له‌گەڵ شیخ محمودا دانیشتبوون، پاش نان خواردن من له‌وئ نەبووم،
پیاویکیش زه‌نگه‌نه، عەلی ئاغا زه‌نگه‌نه سه‌رۆک عه‌شیره‌ته، خزمی می‌ردی پورمه،
ئەویش له‌وئ بوو، ره‌ئیسی پۆلیسی گشتی کوردستان بوو، که ئەویش خزمی شیخ
مەحمود بوو، له‌ دەرگا‌که‌وه هاتوو، تهنگی پیبوو و ده‌مانچه‌ی له‌ دەست بوو، فیشه‌گ
و پۆلیسی له‌پشته‌وه بوو، وتی وا ئەرۆین، ئەوان وتیان ئەمانه‌ بۆ کوئ ئەچن.

ئەو وه‌رامی دانه‌وه، وتی توفیق وه‌بی و جه‌ماعه‌تیک دانیشتون عاره‌ق ده‌خۆنه‌وه،
له‌ منه‌وه‌ره‌کان، که پێیان دەلین (رۆشنیره‌کان) ده‌چینه سه‌ریان و ده‌یانکوژین، له
هەیوانی مالی ره‌شید جه‌وده‌ت عاره‌ق ده‌خۆنه‌وه و ده‌یانکوژین .

جه‌ماعه‌ت وتیان ئەو قسه‌یه مه‌که، چۆن ده‌بی توفیق وه‌بی پیاویکه ئەوه‌نده
خۆنه‌ویسته، ئەوانه هەموو خۆینه‌واری ئیمەن، نامه‌وئ بکوژین، ئەو عەلی ئاغایه
زۆر هینی کردوو، خزمی پورم هیچ که‌س نامینی، له‌ پاشاندا شاعیریکی مه‌شه‌وور
هەبوو، هەمدی ساحیبقران، شیعه‌ره‌کانی ده‌زانن .

ئەو گوئی من شاهیدم توفیق وه‌بی تۆی خۆش ئەوئ، ئەوانه سیه‌قن بۆ ئیمه،
حه‌قیقه‌ته‌ن که هاوینی چوومه‌وه سلیمانی، دوو مانگ چوومه‌وه ئەوئ، منیان ناچارکرد
که مه‌زه‌ته‌یی ئیمزا بکەم که شیخ محمود بیننه‌وه، بۆم ئیمزا کردن، سبه‌ینی چوون
هینایانه‌وه، وتیان فه‌رموو ئەمه‌ کینییه ئیمزای کردوو، ئەساسه‌ن پاش دوو رۆژ که

ئەو خەبەرەم بیست، ویستم رابکەم، ھەموو شتیکم حازر کرد، خزم لە ھەلەبجە ھەیە، خزم ھەیە لە ناو جاف و لە ویوہ بچم بۆ بەغدا .
 لە پریکدا پیاویک ھات و سو ئاغاى پیدەلین، و سو ئاغا من لە زەمانی ئینگلیزدا بە واستەى میجەرسۆن چاکەم لەگەل کردبوو و دەولەمەندم کرد، قۆنتەراکتیکم داپی، وتم ببە بەو، دواى ھات وتی ھەستە با بۆ لای شیخ بچین، وتم من بۆ لای شیخ بچم؟، ئەو وتی باوەر بە من ناکەى، کى ئەتوانى بۆ تۆ دەست درێژ کا، پیاویکی باش بوو مەعاریفى سلیمانى بوون، چومە ئەوی و شیخ مەحموود ئیستقبالی کردم، وتی فلان و فلان تویان خۆش ناوی لە بارەى تۆ لای من قسە دەکن .

وتم ئەگەر تۆ، یان بەرەلام کە برۆم، ئەگەر لە من دەترسن، لە مالى خۆتا ژووریکم بدی، لەوی دادەنیشم من ناچمە دەرەوہ، وتی نا..تو عەسکەرى، عەسکەرەکم بۆ ھین کە، تۆ عەسکەرى قانونى عەسکەرىم بۆ دروست کە، ھى فیرکردنم بۆ چاپ بکە، منیش کردم و چاپ کرا .

من ھەر لە فرسەتیک دەگەرەم تا رابکەم، ئینگلیزەکان ھاتن لە قەراخ شارى سلیمانى سى چوار بۆمبیاں فریدا، بەیاننامەیان فریدا بوو، ئەگەر شیخ محمود دەرەنەچى لە سلیمانى، پاش چەند رۆژیکى تر دیننەوہ بۆمبای گەرەتر فریدەدن، حەقیقەتەن ھاتنەوہ، من نووستبووم، بەیانى نووستبووم، ژنیک ھات وتی ھەستەوہ ئەوہ چیبە تەیارە ھاتوہ ؟

خەلقیش منیان بە دوستى ئینگلیز دەزانى، ئینزارى مالى منیان کردوہ، وتویانە ئینگلیز بۆ ئەوی نایھاویژى، ھاتمە خوارى، ھاتمە حەوشەکە بۆمبا ھات بە بەردەمى مندا ھات، ھینەکان چوون بە عاسماندا دای لە پەنجەرەکاندا، ھەموو شکان یەکى تر لەوی، یەکى تر لەو لا خانووویک لە پيشمەوہ بوو دوو قات بوو وەکو کەلەیەکی شەکر لە ھین دروست کرابى لە وردە فریدابى بۆ ناو ئاوہوہ چۆن بلاودەبیتەوہ چاوم لى بوو، لیددا ھاتە خواروہ خانووہکە تەخت بوو بە عەرن، بەلام بەر خانووی من ئیمە نەکەوت، سواری ئەسپ بووم رامکرد چومە دەرەوہى سلیمانى لە ویوہ چومەوہ بەغا، حیکایەتەکە درێژەى ھەیە چۆن و چى چۆن بوو چومە بەغا، منیان خستە حەپسخانەوہ، چیم کردوہ، گوتیان تۆ پیاوی تورکى، من لای تورک بووم، پیاوی تورک بوومایە چۆن ئەھاتمە ئیرە، چل و دوو رۆژ لە حەپسخانە مامەوہ .
 ئینگلیز زۆر عاقلن لە خۆوہ ھىچ ناکات، رۆژیک وەزیری ناوہخۆ بانگى کردم،

له هه‌پس‌خانه‌وه چووم، وتی عه‌فوومان بکه، ئیمه هه‌له‌بووین، تو پیاوی چاکی، ئیمه ئیستا حازرین بو تو چیت ئەوی بۆتی بکهین، ئیمه غه‌له‌تمان کردووه. وتم من پیاویکی عه‌سکه‌ریم، دهمه‌وئیت عه‌سکه‌ری بکه‌م، ده‌چمه‌وه جیی خۆم، منیان ته‌عین کرد به قۆماندانی فه‌رمانده‌ی مه‌دره‌سه‌ی ته‌دریبی ئەفسه‌ره‌ تورکه‌کان، که ئەفسه‌ره‌کانی سه‌رده‌می کۆنه‌کان ئەهاتنه‌وه ئیمه ئوسولێ ئینگلیزیمان فیژ ئەکردن، منیان کرد به قۆماندانی ئەوی. ئیتر ئەو وه‌خته ئەو ساله‌ بوو ده‌ستم کرد به گرامه‌ر نووسینه‌وه. ئەویشم به ئیوه وت که حکومه‌تی ئینگلیز قه‌راری وابوو به کوردی بخوینن وانیه‌ ؟

له‌سالی ۱۹۲۹ ئەوهم نووسیوه، قسمیکی مابوو هاتمه‌ له‌ندن، بو مه‌دره‌سه‌ی عه‌سکه‌ری، سی مانگ مامه‌وه و ناجیح بووم به ده‌ره‌جه‌یه‌کی وا ته‌بریکنامه‌یان بو هاتبوو، بو حکومه‌تی عیراقی، که ئەفسه‌ره ئینگلیزه‌کان ئیحترامی رای منیان ده‌گرت بو ته‌عبیه‌ی ستراتیجی و شتی وا، له پاشا مه‌لیک فه‌یسه‌ل منی کرد به موته‌سه‌رپیقی سلیمانی، که من ئەفسه‌ری بووم وانیه‌، ئیستا بووم به موته‌سه‌ریف و بووم به سیاسی. دایکم که چووم ته‌شه‌کۆرم کرد، رجای لی‌کردم و وتی مه‌یکه، سیاسه‌ت مه‌که، ئەو ده‌یزانی ده‌یکه‌م .

وه‌ک وتم عیراق معاهه‌ده‌ی هه‌بوو و عیراق ئیستقراری هه‌بوو چووبوووه کۆمه‌له‌ی گه‌لانه‌وه، ئیمه حقوقمان هه‌بوو ولایه‌تی موس‌ل به شروت دراوه به عیراق، شیخ مه‌حمود حه‌ربی کردووه، چی کردووه، من نه‌فی کراوم ئەو وابوووه، ئەو وابوووه، چوومه سلیمانی، مه‌منوون نه‌بووین به‌و حاله‌ له‌م خه‌به‌ره که ناوی ئیمه نییه له‌م معاهه‌ده‌کانا ته‌له‌گرافیان بو به‌غا لیتا، داوای مه‌تالیبکی زۆر سووکیان کرد، هیچ نه‌ موختاریه‌ت نه‌ هیچ، به‌غدا تووره‌ بوو ئەمه‌ چیه‌، ئەمه به‌رقیه‌ بوو بو من، به‌سپی به‌شفره‌ من جوابم داوه، خۆم وتم له به‌سره‌ هه‌زار جار شتی وا ئەبی، بو جه‌ماعه‌ت توړه ئەبن ئیوه، وه‌لحاس‌ل مؤفه‌ق نه‌بووم له گه‌لیاندا، منیش له ژیره‌وه ته‌حریکم ئەکردن هه‌وه‌ل جار شتی سووکیان ئەویست، دواتر وتیان موختاریه‌تمان ئەوی، کردیان به موختاریه‌ت هه‌ر له به‌غاوه جه‌ریده ئەهات پر له جنیو بو من، ئەیانزانی من ئەیکه‌م.

کۆمیته‌یه‌کم ئاماده‌کردبوو له یازده‌ که‌س، ئیمه دوانزه سواره‌ی مه‌ریوانمان هه‌یه، ئەمانه یانزه سواره بوون.

ئىنجا من وتم سەورە ئەكەين، ھەيئەتتىك لە بەغداو ھات و ھەكىلى مەندووبى سامى، و ھەكىلى رەئىسى وەزىران، و ھەكىلى وەزىر داخلى، و ھەكىلى وەزىر عەدلىيە، ھاتن لە مالى من ميان بوون بە عزىكيان لە سالونى سەرا كۆبوونەو لە گەل شەعبى سلىمانى، من جىگەى خۆم دا بە و ھەكىلى رەئىس وەزىران، خۆم لە وى دانىشتم، بوو مناقەشە و ھەكىليكيان تعين كردبوو بە ناوى رەمزی فتح، دواتر ئەمانە روښت، ن من لە گەلياندا نەچووم، وتم نەخۆشم، بچم تاوھكو حدودى لىواى خۆم.

قەرارمدا شۆرش بکەم، ھەستام چوومە ھەورامان، جەغفەر سولتانم دۆزىيەو، لە مالى كورپكى ھەبوو لە تەويلا، لە مالى ئەو ميان بووم، شەو قومارمان کرد، بردمە لايەكەو و تم من ھاتووم كە تۆ ھەلستىنم لە گەلماندا بىي، من ناچمەو سلىمانى، وتى بەلى باشە ئەم ئەكەى، نەسلاحمان ھەيە نە پارەمان ھەيە نە فيشەكمان ھەيە . وتم تۆ ئەيخوى، لە ئاخيرا لە برسان ئەمرى، وتى بەخوا حالمان وايە چى بکەين، زانيم نىيەتى كارکردنى لە گەل مندا نىيە. گەرەمەو سلىمانى، كە گەرەمەو تەلەگرافىك لە سەر مێزەكەم دانرابوو، نووسرابوو؛ دەبى يەكسەر بۆ بەغدا بىي.

ئەو رۆژە سلىمانى خەرىك بوو شۆرش بکا، خەبەرم نارد وتم لە پىي خوا ھىچ مەكەن، لە وى ئەمكۆژن، لە سلىمانى چۆن شۆرش ئەكړى، دوو فەوج لە وىيە، دوو بەتالىون عەسكەر لە وىيە، تەبىعى ئىمكان نىيە ھىچ بکړى. سواربووم و خالم لە گەلم ھات چووين بۆ كەركوك، لە وىو بەغدا لە نيوہى رى تەماشام کرد عەشیرەتتىك و ھستاو سوارى ئەسپ بوون رىيان پىگرتم، خەلىفە يونس مەشھورە بە رەئىسى گەلالى مەعارىف رىشى درىژ سوور، سمىلى سوورو چاو شىن. وتى بۆ كوى ئەچى بۆ بەغدا، وتى نابى بچى، ئى چى بکەم، وتى سوار بە با برۆين، وتم بۆ كوى؟ وتى بۆ دەشتى جاف، عەشیرەتى جاف لە دەشت دەژى، وتم خەلىفە يونس رجات لىدەكەم واز لە من بەينە، انشاالله رۆژىك ئەبى. من ئەو وەختە تۆ بانگ ئەكەم، تەبىعى نەيئەتوانى ئىجبارم بکات، وتى خوا حافىزت بىت .

ھاتمە كەركوك سوارى ترين بووم چوومە بەغا، دواى چەند رۆژىك منيان خستە ھەپسەخانەو ئەو بوو بۆم گىرەنەو، ئەمجارە ھەپسەخانەى عمومى ئەو كاتە تەوقىفخانە بوو، خىزانەكەم تىلەگرافى کرد بۆ عەسبەت ئومەم وتى مێردەكەم گىراو، نەخۆشە، جوابى بۆ ھاتەو، وتيان مەترسە ھىچ نابى، لە پاشان منيان بانگکرد، بە ئوتومبىلى رەشا پەنجەرەى نىيە، گەرما لە مانگى حوزەيراندا گەرما بوو، ھەمووى ئاسنە ھى موجرىمان بوو، بەو ئەيانبردم، ئەمجارە وتيان دەبى لە مالى خۆتا بە نيوہ مووچەيى دانىشى.

منیش قه رارم دا که بچم له بهیرووت شکات بکه، ئەوه ئیستا لامه ئەو عەریزهیه لیڤه دەستم کهوتەوه، مەرکه زیکی کۆن ههیه ئیستا دەتوانی لهوئ وەری بگری، دوايي گه پامه وه عیراق، که گه پامه وه پاش دوو سئ رۆژ پۆلیس دایان به سه رما. وتم بابە ئەوه له سه ر میزه که دانراوه بیبه ن من دیم له گه لتانا کتیبه کانم لئ تیکمه دەن، چووم، حه پسین کردم، شوینه کی پیس، سئ رۆژ لهوئ مامه وه پاشان بردمیانه مه حکمه، جارئ له گه ل ئەو که سانه، کئ سه رخۆش بوو کئ پیاوی کوشتبوو، ئەیانگرت، منیان خسته لای ژووری مجرمین، ئەوان هه موو سه رسه ری بوون، هه یچ عاجز نه بووم قه تعیه ن هه ر پئ ئەکه نیم، له پاشاندا منیان برده مه حکمه، ره ئیسی مه حکمه شه هابه ددین گه یلانی بوو، شه هابه ددین وتی توفیق تو بو وات کردوو؟ وات کردوو، ئەوه ت کردوو، منیش وتم شه هابه ددین بی و ده لئ من وام کردوو، وام کردوو، وتم من ده رئه چم له حه پسخانه من وا ئەکه م، وا ئەکه م حه تا حه قی کورد وه رئه گرم .

-حاکم وتی کاتبه که م ئەنووسی،

-منیش وتم ئەه ی بوچی وا ئەلیم هه تا بینووسی .

کاتب زه بت، زه بتی ئەکا تا بینووسی، کورد حه قی خوئ ئەوئ، وتی ده برۆ خوا حافیز بردمیانه وه حه پسخانه .

ئینجا له حه پسخانه موجریمه کانیان هینا، شتی پیس، چه په ل، و گه نه بوون. وه لا بو سبه یئ سیاسه تیان گۆرا له گه لما، وتیان نوینی خوئ بیته له مالی خوئ چی ئەهینی بیته با نانیشت بوئ، ئینجا ئەیانبردم بو مه حکمه وه ئەهاتم و ئەچووم ئەویش درێژه ی هه یه .

نه تیجه منیان برده لای مه لیک فه یسه ل، نالیم پیاو بوو، به منی وت مه چۆ، وتی وا مه که من کردم، ته بیعی منیان برده لای ئەو ده بی دوژمنی من بی وانیه.

سه ید ئەحمه دی راوی ئیستا ماوه له به غایه دووجار بو منی گێراوه ته وه گووتی چووم مه لیک تیئسی ئەکرد، گووتی ها ئەحمه د شه کو عندک بو چی هاتووی، گووتم سیدی ئیشی توفیق وه هبی چیه ئیفاده که ی وایه من نووسیومه له ژیر تاجی مه لیک فه یسه لا موختاریمان ئەوئ، ئەه ی ئیوه له جه ریده کانتانا ده نووسن ئینفسالی بوچی وا ئەنووسن ئەم به سته زمانه ئەلئ له ژیر تاجی مه لیک فه یسه لا، کوا ئینفیسالی نالی .

وه لحاسلی بی له محاکمه ده رچووم، که ده رچووم ئەمجاره چه ند سالیک بی ئیش مامه وه، برسی، بی ئیش قۆنه ره کانم پینه ئەکرد، هه ز به گه ران ئەکه م، گه نه ج

بووم ئەبى بگەرپىم پىياسە بگەم، من عەسران چا ئەخۆمەو، وەك و ئىستا نا ھەموو
عەسرېك، پارەى چام نەبوو

باسى منيان ئەكرد، كە من لە ئىنگلېز عاردم وەرگرتوو، زىرى برىسكەدار
وەرئەگرم، من برسى بووم وەلحاسل تاوەكو بەكر سىدقى رەفىقىكى سەنم بوو
كودەتاي كرد، جعفر پاشاي كوشت بوو دكتاتورى عىراق، بەكر سىدقى رەفىق
سەنمە وەك و برام وابوو منى كرده مدير عامى ئەشغال، كەم مایەو كوشتيان، پاش
كوشتيان، منيشيان ئەزىت دا، بە تاوانى جاسوس و ماسوس، ئەمانە چونكە يەكى لە
دوژمنەكانى من تەقرىرىكى دابوو وتى بكر سىدقى تەرتىباتى دۆزەخى و تەرفىقەكەى
بە دەست توفىق وەھبىە ئىنجا چى ئەكات حكومەت، زۆ ئەزىتايان دام، پۆزى لە
پۆزان جەمال بابان ژنى بۆ براكەى ئەھىنا، لە كلوبى عەلویەى ئىنگلېزەكان، لەوى
زىافەتىكى گەورەى كرىبوو ھەموو وزەراو وەكىل و چى ھەبوو، ھەموو لەوى بوون،
منيش لەوى بووم، من لەگەل داود پاشا ھەيدەرى ئەویش كوردىكە و يەكىكمەن گوايە
شاعىرە، شىعەرى بۆ ئەخویندینەو، ئىنجا ئىمەش ھەر پىئەكەنن، رەئىس وزەرا ھاتە
لام و وتى سەلام و عەلەيكم، دۆستمە ئىستا بووین بە دوژمن لە مدنالییەو دۆستمە،
گووتى توفىق وەھبى وەللا تۆ پىاوى چاكى، وتم تەشەكورت ئەكەم، ئىمەش پىاوى
چاكىن ئەگەر خەراپ بوونايە ئەمانكوشتى، دەرچوو كە پىاوى چاكى، ئەلحەمدوللا،
ئىتر ئەوان لە نىوان خۆياندا كىشەيان بوو تاوەكو سەورەى رشید عالی گەیلانى ئەو
تەواو بوو، ئىتر ئەو بوو ئەو نووسىنانەم دەرھىنا بۆ ئىنگلېزەكان .

ئەمىرى ھەسەنپوور: ئەى ئەبارەى قاموسەكەو؟

ئەو قاموسە بدۆزەو دوو ھەزار كەلىمەيە ئەبى، ھەموو ھەفتەيەك دەرئەچوو
بزانم بەلكو بیدۆزەو .

ئەمىرى حسن پوور: ھەفتەيى بوو،

– بەلى ھەفتەيى بوو

ئەگەر دۆزىتەو پىم بلى منيش كۆپى دەكەم .

– لە بەغا ھەمە خۆم، خوا ئەزانى چى لىھاتوو.

ئىنجا منيان برده مەساحەو ھەليانگرتم، مەساحە ساكن تر بوو، ئەلەوى دوژمنايەتى

كەمتر بوو لە ھەق منا.

پ. د. جہ عفر شیخولئیسلامی:
زمانی دایک سہرماہیہ کی مرؤیہ

دیمانہ: کاروان میراویہ

ئامازە، بەپیتی ئەوەی كە بوون، ھەست، ھزر، تىفكرين، بىگەيشتن و تىگەيشتنى مرقەھكان بە زمانەوہ گرىخ دراوہ؛ زمانى داىكىش كارىگەرىبىھكى يەكجار زۆرى لەسەر رەوتى پىشكەوتووى مرقەھكان ھەيە. زمانى داىك بە پىوھرى سەرھكىي رەورەوھى گەشەي كەسايەتى و فەرھەنگى تاكەكانى كۆمەلگە و ھەروھەا زمان بە ناسنامەي نەتەوھىي دادەنرى. بە بۆنەي ۲۱ى فيتورىيە، رۆژى جىھانىيى زمانى داىك، لەسەر زمان بەگشتى و زمانى داىكى و بەتايبەت رۆل و بايەخى زمانى داىك، وتوويزيكمان لەگەل بەرپرز پ. د. جەغفەر شىخولئىسلامى، پروفيسۆرى يارىدەدەر و مامۆستاي زمانناسى و ليكۆلەرەوھى زمانى لە زانكۆي "كارلتن" لە كەنەدا، ئەنجامداوہ.

*بەرپرز پروفيسۆر شىخولئىسلامى، با سەرەتا بەو پرسيارەوہ دەست پى بگەين؛ لە كاتىكدا گەلەيك ديارەي سەرکوئىردنى زمانەكان و كۆمەلگوزيى ئاخيۆەرانى زمانە جياوازەكان لە جىھاندا ھەبووہ و ھەنووكەش ئەو رەوتانە دريژەيان ھەيە، بۆچى رۆژى كوژرانى كۆمەلەيك خويندكارى بينگلادشى وەك رۆژى جىھانىيى زمانى داىك ديار كراوہ؟

*جەغفەر شىخولئىسلامى: بەر لە جوولانەوھى كۆمەلگەي زمانىي بەنگالى (بەنگلا بە زمانى خويان) لە پاكستان، ئيمە نەتەوھىيەكى دىكەمان پى شك ناىە، كە پالئەرى سەرھكىي راپەرپنەكەي زمان بووبى و لە جوولانەوہ زمانىيەكەشىدا و بۆ وەدەستەيتاننى مافى دەستراگەيشتن بە زمانەكەي خويان لە پاكستان ئاوا سەرەكەوتو بووبى. رۆژى ۲۱ى فيتورىيەي ۱۹۵۲ى زايىنى بەرانبەر بە ۲ى رەشەممەي ۱۳۳۰ى ھەتاوى، كۆمەلگەي بەنگالى خويپشاندانىكى گەورەيان چى كرد. پوليس تەقەي لى كردن و چەند خويندكارى زانكۆي "داكا" كوژران و زورىش بريندار بوون. ئەم ھەولە و ئەوانى دوای ئەمەش بەفیرۆ نەچوون و لە مانگى ۵ى ۱۹۵۴ى زايىنى، زمانى بەنگالى بوو بە يەكيك لە زمانە فەرمىيەكانى پاكستان. لە ۱۹۷۱ى زايىنىشەوہ زمانى فەرمىي ولاتى سەرەخۆي بەنگلاديشە.

سالى ۱۹۹۹ى زايىنى، بەنگلاديشىيەك بە ناوى "رەفيقولىسلام"، كە لە كەنەدا دەژيا، پيشنارى بە كونفرانسى يونسكو كرد بۆ ئەو كە ئەو رۆژە بە رۆژى جىھانىيى زمانى داىك ناودير بكرى و ريكخراوى نەتەوہ يەكگرتووەكان سالى ۲۰۰۲ى زايىنى، ئەم پيشنيزاھى پەسند كرد. لەو كاتەوہ تاكو ئىستا، ئەم بۆنەيە ھەموو سالىك رۆژى ۲۱ى فيتورىيە يادى دەكرىتەوہ. ئەمە بەتايبەت دەرفەتيك دەرخسینيت بۆ ئاخيۆەران

و چالاکانی زمانه به که مینه کراوه کان که خوشه ویستیان بو زمانی خوین دهر بپرن و داواکانیان بو خویندن به زمانی دایک چرتر بکه نه وه. ههروهها، دهر فه تیکه بو لیکۆله ر و ئاکادیمی و هک من که بلیم و نیشان بدهم چهند زمانه بوون و جوراوجوری زمانی نه ته نیا دیارده یه کی سروشتی و مرویین، به لکو له سه زمان پیویسته، له سه ر حکومه ته کان و دسه لاتداریش پیویسته، که ئەم جوراوجورییه زمانییه وهک دهمایه یه کی مروقیایه تی بپاریزن.

جیاوازی نیوان زمانی دایک و زمانی نه ته وه یی چیه؟

*جه عهقر شیخوئیسلامی: زمانی دایک یه که م زمانه که مندال فیری ده بی. بویه پیی ده لئین "زمانی دایک"، چونکه زۆربه ی کاته کان مندال یه که م زمانی له دایکی فیتر ده بی، هه رچه نده هه موو کاتیش ئاوا نییه. بو وینه، ئەگەر دایکه که و منداله که له کۆمه لگه یه کی جیاواز له کۆمه لگه ی زمانی دایکه که دا بژین، له وه هه لومه رجه دا له وانیه منداله که زمانی باوکی و ئەو کۆمه لگه یه ی که بنه ماله که ی تییدا ده ژی وهک زمانی یه که م فیتر بی (نمونه: له به رچاو بگره ژنیکی تورکی ئازهری که هاوژینی کوردیکی پیرانشارییه و له وه شاره ده ژی). هوی تریش هه یه که ریگا نه دا مندال زمانی یه که می له دایکی فیتر بی. بو نمونه، زۆر دایکی فیلیپینی بو ماوه یه کی ئەوتۆ له گه ل منداله کانیا نابن و خوین ده چن له ولاتیکی دیکه کار ده کن، منداله کان له لای باوکیان، یان مالی بابه گه وره و دایه گه وره، یان لای مندالیکی گه وره تر هه لده دن و بالا ده که ن.

زمانی دایک ده کرئ زمانی نه ته وه ییش بیت، به لام بو هه موو که س ئاوا نییه. بو زۆربه ی خه لکانی به که مینه کراو زمانی دایک و زمانی نه ته وه یه تی ئەو ولاته ی که تییدا ده ژین جیاوازه. زمانی دایکی شتیکی سروشتیه؛ ئەو زمانه ی که بو یه که مجار مندالیکی فیتری ده بی، ئەمه ش زۆربه ی کات زمانی دایکه، به لام زمانی نه ته وه یه تی له لایه ن ده ولت یان خه لگه وه دیار و ناویدر ده کرئ. له هه ندیک ولاتدا زمانی نه ته وه یه تی و زمانی فه رمی یه کین، به لام له هه ندیک شوینی دیکه ئاوا نییه. جاری وایه له ولاتیکی زمانیک یان چهند زمان وهک زمانی نه ته وه یه تی دیاری ده کرین، له به ر ئەوه که له لایه ن خه لکیکی زۆروه وه قسه یان پی ده کرئ یان له رابردوودا قسه یان پی کراوه و بایه خی سیمبولیکیان هه یه. زمانی فه رمی، زمانی حکومه ت، په روه رده و میدیایه.

*بۆچی گرنگە لەسەر زمانی دایک پێداگری بکری، رۆژی زمانی دایک لە زمانی نەتەووییدا چییە؟

*جەعفەر شیخوئێسلاهی: زمانی دایک بە زۆر ھۆوہ گرنگە:

۱- شیوہی بیرکردنەوہ و ھەستیاری و سۆزداریی مرقۆفەکان لە زمانی دایکا دەگوری.

۲- ھەر لەبەر ئەمەش زمانی دایک لە قەوارەگرتن و بەخۆداهاتنی ھزر و توانا ھۆشەکییەکانی مندالدا دەوریکی سەرەکی دەگێری.

۳- زمانی دایک لکینەرێکی بنەمالەییە، مندال بە دایک و باوک و دایەگەورە و بابەگەورە بەیەکەوہ گری دەدا. واتە ئەلقەوی سەرەکی نیو زنجیرەوی نەوہ و بەرەکانە.

۴- لانکی کولتوورە، کولتووری ئیتتیکی و ھەرە نزیک لە مرقۆفەکان کە بە شیوہیەکی ئاسایی تیندا گەورە دەبن لە زمانی دایکا دەگوری و شیوہ دەگوری.

۵- زمانی دایک بۆ فێربوونی زمانی دیکە گرنگە، واتە ئەو کەسانەوی زمانی دایکی خۆیان باش و ئاسایی فێر دەبن دەتوانن چەند زمانی دیکەش بە باشی فێربن؛ تەنانەت باشتر لەو کەسانەوی کە زمانی دایکی خۆیان بە باشی فێرنابن.

۶- زمانی دایک سەرمايەییەکی مروییە، بەو واتایە کە ھەر زمانیک لەم دنیاوەدا دیاردەییەکی یەكجار ئالۆزە و شاکاریکی ھزری و میشکی مرقۆفە. ئەم پیکەاتەییە بە ھزاران سال گەیشتووہتە ئەم شوینەوی کە ئیستا تیندایە. تیگەیشتن لە میکانیزی کارکردنی ئەو زمانە دەتوانی پەنجەرەییەکی بێ بۆ تیگەیشتنی زۆرتر لە میشکی مرقۆف لەلایەک و تیگەیشتنی قەوارە کۆمەلایەتیەکان لە لایەکیتر.

دەکرێ زمانی دایک و زمانی نەتەوہیی یەک شت بن، بەلام دەکرێ ئاواش نەبن. لەراستیدا پەيوەندی زمانیکی تاییەت و نەتەوہییەکی وەک پەيوەندییەکی پتویست و پیداوایستی نییە، بۆ نمونە ئینگیزی، ئیستا زمانی زۆرتر لە یەک نەتەوہ و دەولەت- نەتەوہییە، یان نەتەوہ-دەولەت ھەییە کە زۆرتر لە یەک زمانی ھەییە. لەراستیدا، بە شیوہیەکی سروشتی، من زمان لە پەيوەندی لەگەل ئیتنیسیتەدا دەبینم. پەيوەندییەکیەکی زمان لەگەل نەتەوہ دەستکرد و سازکراوہ (بەساختیکی کۆمەلایەتیە). بۆیە، نەتەوہییەکی دەتوانی زۆرتر لە یەک زمانی ھەبی، چونکە دەتوانی زۆرتر لە یەک ئیتنیسیتە پیکە بینی. بۆ نمونە ئەگەر ئیمە کورد بە یەک نەتەوہ دابنێن، دەتوانین بلین کە ئەم نەتەوہییە ئیتنیستیە و قەومی جیاوازی تیندایە، ھەرکام لەم گرووپە ئیتنیکیانەش دەتوانی زمان یان شیوہزار/شیوہزمانی تاییەت بە خۆی ھەبی، ھەر ئاواشە.

* زمان چۆن ده پاریزری و هۆکاره کانی زیندوو مانه وه، یان له نیوچوونی زمانه کان چین؟

* جه عهفر شیخوئیسلامی: دوو بهشی ئەم پرسیاره په یوهندی راسته و خۆیان پیکه وه ههیه. واته، ئەگەر هۆیه کانی فهوتانی زمان بزانی، ده بیته بۆمان دهرکهوی که چ ههنگاوگه لیک هه لێگرین بۆ ئەوهی زمانیک نه فهوتی. هۆیه کانی گۆران و ههروهه فهوتانی زمان ده توانن هه م ناوهکی بن (واته، ئالوگۆری نیوخوای زمانه که) و هه م دهرهکی بن (ئالوگۆر له مه ر لایه نی کۆمه لایه تی، ئابووری، پهروه دهیی و سیاسی ئاخپوه رانی زمانه که). له هه ر دوو حاله تدا، زمانیک ئەوکاته له نیو ده چی که ئیتر قسه که ری نامینی، جا یان ئەوهیه که قسه که ره کانی دهمرن/قه لآچۆ دهرکین (که ئەمه کراوه، بۆ نموونه له که نه دا و ئەمریکا دژی خه لکانی خۆجیئی)، یان ئەوه تا قسه که رانی زمانیک له زمانه که ی خۆیان بینه ش دهرکین، یان ئەوه ند ه گری و گۆل ده خه نه سه ر ریگه ی که لکوه رگرتن له زمانه که یان که ئیتر وازی لی ده هیتن و ده چنه سه ر زمانیکی دیکه. نموونه ی هه ره به رچاوی ئەمه ش له باکووری کوردستان، سکا تله ند یان ئیرله ند دیتراوه. هه ندیک له م هۆیا نه که ده بنه هۆی ئەوه ی خه لکیک زمانه که ی وه لابی و زمانیکی دیکه وه ربگری ده توانن ئەمانه بن: قه دهغه کردنی زمانیک، هه لکه ندنی خه لکیک له خاک و مه له بندی له میژینه ی حه وان وه یان، داسه پاندنی زمانیکی دیکه وه ک زمانی فه رمی یان په سمی بۆ دۆزینه وه ی کار، زانیاری وه رگرتن، کاروباری حکومی و به ریوه بردن، پهروه رده/فیرگه. مرۆقه کان ده زانن چی به قازانجیا نه و چی به زیانیا نه. کاتیک بینیا ن که زمانی بالاده ست نانی تیدا یه، پرستیژی تیدا یه، به لگه نامه ی خویندنی بالای تیدا یه، به لام زمانه که ی خوی به پیچه وان وه شه رمه زاری تیدا یه و له فیرگه به که لک نایه، له دادگا کان به کار نایه، له زانکۆ به کار نایه و له وانیه را گرتنه که ی زیندان و سووکایه تی کردنی به دوا وه بی، ئیتر چاره ی نامینی و زمانه که ی خوی وه لا ده نی و له زمانه بالاده سه ته که دا ده تویته وه. هه یچ خه لکیکی ئازاد خۆبه خشا نه و به دلی خۆی زمانی خۆی وه لا نانی. له سه رده میکدا که خوینده واری به شیوه یه کی خیرا بلاو ده بیته وه و خه لک به به ربلاوی روو ده که نه شاره کان، پهروه رده به زمانیک جگه له زمانی دایک ده توانی گه وره ترین مه ترسی بی بۆ سه ر زمانه به که مینه کراوه کان. واته، ئەگەر پهروه رده به زمانی دایک نه بیته، ده توانیته گه وره ترین مه ترسی بیته بۆ سه ر زمانی دایک.

*چ په یوه نډیبه ک له نیوان زمان و ناسنامه ی نه ته وه پیدا هیه و نهم دوو چه مکه چون پیکه وه

گری ددرین؟

*چه عفر شیخولئیسلامی: هه موو ناسنامه یه ک و به تایبته ناسنامه ی نه ته وه یی، سازکراویکی کومه لایه تیبه، هر بهم پیتهش سازکراویکی زمانی و گوتاریبه. له زمان و گوتار دایه که ده بیستین و ده خوینیینه وه نیمه کین، نه وان کین، به و پیتهش، نه ته وه چییه؛ به لام نه و دوو چه مکه چه نده به یه که وه گری دراون ماوه ته وه سهر ژینگه و تایبه تمه ندیی زمان و نه ته وه ی جیاواز. بو ئالمانییه کان په یوه نډیبه کی چر هیه له نیوان ناسنامه ی نه ته وه بییان و زمانه که یان، به لام بو نه وانی تر وا نییه. بو نمونه سویسییه ک له ژنیف رهنکه ئالمانی نه زانی، که چی خوی به سویسی ده زانی، هه روه ها سویسییه ک له زوریخ رهنکه فهرانسه یی نه زانی و هر ئالمانی بزانی، به لام نه ویش به راده ی ژنیقییه که خوی به سویسی بزانی. نه مه له که نه داش ناوایه. هاوولاتی کوبه کی (پاریژگای خوسه ری فهرانسه یی زمانه کان) وا هیه که ئینگیزی نازانی، به لام خوی به که نه دای ده زانی. له و شوینانه که زمانیکی هاوبهش رولی پیکه وه گریدانی خه لکیک نابینیت، ابرووی هاوبهش، داموده زگای فهرانسه یی، سهربازی و په روه رده یی هاوبهش و حز و خولیای هاوبهش خه لکیان به یه که وه گریداوه. له سهرده مانیکی کونه وه، بو کورد زمانی کوردی سیمبولی کوردبوون بووه، چونکه کوردان به و سیمبوله خویان له "نه وانی دیکه" جیا کردووه ته وه. په یوه ندیی نیوان زمان و ئیتنیسیته زور چروپرتره هه تا په یوه ندیی نیوان زمان و نه ته وه. نه مه یان چیکراویکی کومه لایه تی و گوتاریبه و هر نه ته وه یه ک به پیی هه لومه رچی خوی نه و پیکه اته یه چی ده کات. ده کری نه ته وه یه ک چه ند زمانی هه بیت؛ به لام ئیتنیسیته یه ک یه ک زمانی هیه.

*هوکاری نه وه ی که زمان و ناسیونالیزم به دوو گراوه ی دانه براو نه ژمار ده کرین چییه؟

* پ.د، چه عفر: نه مه ش هه میسه وا نییه. له ناو تیوریبه زاله کانی ناسیونالیزمدا، روماننیکه کانی ئالمانی په یوه ندیی راسته و خویان له نیوان زمان و ناسیونالیزمدا ده بینی. هه ندیک بیره وان و بیرمه ند به نه مه دلین: "ناسیونالیزمی ئیتنیکی" یان "ناسیونالیزمی زمانی" بو نه وه که جیای بکه نه وه له و ناسیونالیزمه ی دیکه ی دهوره ی روشنگه ری که ئامانجی سهره کیی دامه زرانندی ده وله تی نه ته وه یی بوو، واته، "ناسیونالیزمی سیفیک/مه دهنی". بو نمونه "نه رنست ریناد" ی فهرانسه یی نه وکات

گوته: ئەوه زمان نییه که خه لکی فه رانسه دهکا به نه ته وه، به لکوو میژووی هاوبه ش و خه ونی هاوبه شه. هه لبه ت، دواتر ئەم بوچوونه ره خه ی لی گیراوه، گوتراوه که ئەمه فیلیک بوو فه رانسهی زمانه کان له ئەوانی دیکه یان کرد، گوتیان: ناسیۆنالیزی ئیمه نه به ستراوه ته وه به زمان و به م جوړه زمانی فه رانسهی، که ئەوکات ته نیا زمانی نزیک به ۴۰ له سه دی خه لکی ولات بوو، به سه ر ئەوانی دیکه دا سه پیندرا. واته جه یکوبیه کان فیلیان له بریتانه کان، باسکه کان و به که مینه کراوه کانی دیکه کرد. به بیانوی ئەوه که زمان گرنگ نییه، زمانی خو یان نه ته نیا به سه ر ئەوانی دیکه دا سه پاند، به لکو کاریکی ئەوتویان کرد که به راده یه کی به رچاوی ئەوانی دیکه زمانی دایکی خو یان له بیر بچیته وه. ناسیۆنالیزی ئیرانی—فارسی یش که م تا زور هر ئەم سیاسه ته ی ره چاو کردوه و ده یکا، به هه ندیک جیاوازییه وه. بو نمونه ده لی: زمانی فارسی هی هیچ ”قهوم“ یک نییه، له بهر ئەوه هه موو ده بیت له خزمه تیدا بن؛ به لام کوردی زمانی ”قهوم“ یکی دیارکراوه، بویه ئەگه ر بیته زمانی ره سمی، ئیران هه لده وه شیته وه. ئاشکرایه لی ره گریمانه یه کی ئایدیۆلۆژیای بناخه ی ئەم تیزه یه که ده لی: فارس قهوم نییه. که چی وا نییه. فارس یه کینک له قهومه کان یان نه ته وایه تیه کانی ئەو ناوچه یه بووه و ئیستاش هه یه. که ئەمه ت بینی، ده بینی که تیزه که ی ناسیۆنالیزیته فارسه کان ده رووخ و زمانی فارسی هیچ ره وایه تیه کی نامینی که له سه ر زمانه کانی دیکه ئاغایه تی بکا یان خو ی به زورتر بزانی. که واته، بو مان درده که وئ هه موو ئەو زمانانه ی که له ئیران قسه یان پی ده کری و ئاخیه رانیان داوای مافی زمانی ده که ن، مافی خو یانه که به و مافه بگه ن و هه موو ئەو دره تانه یان بو بره خسج که یارمه تییان بدا زورتر به خو دا بین و ببنه زمانی زانست و هه موو بواره کانی دیکه ی ژیان.

* په یوه ندی نیوان زمان و ده سه لات چیه و تا کو چ راده یه ک کاریگه ربیان له سه ر یه کتر هه یه؟

* پ. د. جه عفر شیخو ئیسلامی: به داخه وه شوین بو وه لامیکی تیرو ته سه ل نییه. به کورتی؛ لی ره دا ده توانم ئامازه به پینج خال بکه م که نیشان بده ن په یوه ندی نیوان زمان و ده سه لات چیه و تا چ راده یه ک کاریگه ربیان له سه ر یه کتره:

۱- زمان ره نگه خو ی له خویدا ده سه لاتی نه بی، به لکو ئەو کاته ده سه لات په یدا ده کا که مرو فقه کان که لکی لی وهر ده گرن. له م حاله ته دا زمان ده سه لات و ئایدیۆلۆژی مرو فقه کان و هدر ده خا.

۲- زمانیک چۆن دهنوینی و چ دەوریک دەگیرئ، دەتوانی دەسه‌لاتی ئەو زمانە ئاشکرا بکا، بۆ نموونە زمانی ئینگلیزی خۆی لە خۆیدا هەر وەکو هەموو زمانیکی دیکە، هیچ شتیکی لە زمانەکانی دیکە زیاد و کەم نییە، بەلام بە حوکمی ئەو پینگەیهی کە ئێستە لە دنیا دا هەیه‌تی، دەسه‌لاتیکی زۆری بۆ خۆی پەیدا کردووە و سیمبۆلی هیز و بالادەستییه.

۳- زمان خاوەن دەسه‌لاتە بەو واتایە کە دەتوانی دەسه‌لات بەهێزتر بکا، بۆ نموونە درێژە بە تەمەنی رەگەزپەرستی بدا بە درێژەدان بە زمان و چەمکگەلی رەگەزپەرستانە. بۆ وینە، هەتا نووسەری فارس و کورد بنووسن "سرخپوست" یان "سوورپیست" ئەو خەلکانی خۆجیبی بە چاویکی سووک هەلداوێرن و بە هاوولاتی پلە دووی هەندیک ولاتیان (وەک ئەمریکا) دادەنێن. ئەم فارس و کوردانە، چ حەز بکەن و چ حەز نەکەن گوتاری رەگەزپەرستانەیی سپیەکانی ئەمریکا بەرھەم دەهێننەو. "سوورپیست" جنیویکی پیسە لە روانگەیی خەلکانی خۆجیبەو، بۆیە دەبیت بلێن: خەلکانی یەکەمی ئەمریکا، نەتەوێگەلی یەکەمی ئەمریکا، یان خەلکانی خۆجیبی و خەلکانی رەسەنی ئەمریکا (یان کەنەدا، یان ئوسترالیا).

۴- زمان هەم دەتوانی نەتەوێگەلی پارچە پارچە بکا و هەم دەتوانی بیکاتە یەکیارچە. ۵- زمان دەتوانی پەيوەندی مرۆفەکان تیک بدا، باشتری بکا و کارتیکەری لەسەر هەست و سۆزی خەلک دابنێ. کورد گوتەنی: بە قسەیی خۆش مار لە کون دیتە دەر. یان نیلسۆن مەندیلا وتویەتی: "ئەگەر کەسێک بدوینی بە زمانیک کە تێی دەگا، ریت دەکەوێتە نیو میشکی، بەلام ئەگەر بە زمانی خۆی بیدوینی، ریت دەکەوێتە نیو دلی".

*سوپاس بۆ ئەوێ کە کاتتان بۆ ئەم دیمانەیه دانا.

*جەغفەر شینخولئیسلامی: سوپاس بۆ ئێوێش کە ئەم دەرفەتەتان رەخساند تاکو

لەسەر مژاریکی گرنگ و هەستیاری پیکەوێ بدوین.

په یوه نډی نیوان وښه و شت

■ سه به ست قادر همه

جوانترین و ته‌اوترین پیناسه به‌لامی منه‌وه بۆ وشه: (دانه‌یه‌کی زمانیه‌ واتا یان ئه‌رکی هه‌یه).

شت: به‌رامبه‌ره به وشه، به‌لام به‌شیوه‌یه‌کی ره‌ها نییه، چونکه هه‌ندی‌ک وشه هه‌ن له‌به‌رامبه‌ریاندا شت نییه، هه‌روه‌ها به‌پینچه‌وانه‌وه.

مه‌رج نییه له به‌رامبه‌ر هه‌موو وشه‌یه‌کدا شت (وه‌کو ماده) هه‌بیت، به‌شیک له‌وشه‌کان هه‌لگری واتای نابه‌رجه‌سته‌ن، واته ناماددین.

کاتیک ئه‌م پیناسه‌مان په‌سه‌ندکرد خۆمان له به‌سته‌نه‌وه به‌واتاوه به‌شیوه‌یه‌کی ره‌ها لاداوه و ئه‌رکی‌شمان کردووه‌ته پێوه‌ریک بۆ ئه‌وه‌ی پیناسه‌که ته‌او‌تر ده‌ربچیت، چونکه هه‌ندی‌ک له وشه‌کانی زمان ئه‌رکیین نه‌ک واتایی.

له لیکۆلینه‌وه له‌م باب‌ه‌ته به‌رامبه‌ر دوو جیهانی (شت، وشه) ده‌هه‌ستین. (شت)ه‌کان ده‌کری به‌رجه‌سته یان نابه‌رجه‌سته بن، به‌لام (وشه)کان وه‌کو رووخسار هه‌میشه به‌رجه‌سته‌ن و به‌چاو ده‌بیرین، یاخود له‌گۆکردنیاندا به‌ده‌موزمان ده‌وترین و به‌گۆی ده‌بیسترین.

له‌م نێواندا جیهانی سێهه‌م دێته ئاراوه ئه‌ویش جیهانه‌ فراوانه‌که‌ی (واتا، بیر، وینه) یه، که پیکه‌وه په‌یوه‌ست و پردی نێوان هه‌ردوو جیهانی (شت و وشه)یه.

(شت)ه‌کان له‌گه‌ردوون و جیهانی ده‌ورو به‌ر، یاخود له‌ناو خۆماندا هه‌ن، به‌لام وشه‌کان جیهانیکی ده‌ره‌کی نین و په‌یوه‌ستن به‌ مروّقه‌کانه‌وه، واته جیهانی (شت) ه‌کان فراوانتر و مه‌ودایه‌کی به‌رینتری داگیرکردووه، به‌لام جیهانی(وشه) له‌پرووی مه‌وداوه ئه‌و فراوانیه‌ی نییه و له‌فه‌ره‌نگ و میثیکی مروّقا سنوردارکراوه.

(واتا، بیر، وینه)، که ئاوینه‌ی په‌نگدانه‌وه‌ی (شت)ه‌کان به (وشه)، هه‌ندی‌کجار هینده فراوان ده‌بن، که ده‌یان رسته توانای ده‌ربهرین و ویناکردنی ته‌نها (بیر)یکی زۆر کورتیشیان نییه.

چونکه جیهانی(واتا) فراوانیه‌کی بیکۆتایی هه‌یه. بۆیه ده‌نین ئه‌وه‌ی له وینه‌یه‌که‌وه، یان له دیمه‌نیکه‌وه، که به‌چاو ده‌بیریت هینده (بیر)یکی فراوان وه‌رده‌گیریت به‌چه‌ندین وشه و رسته‌ی که‌له‌که‌ کراو ناتوانین لیکدانه‌وه‌ی بۆ بکه‌ین.

یوسفی حەمەرەشید دەلی: (خۆزگە لەکاتی گرتنی هەر وینەیه کدا هەموو ئەندامەکانی لەشم دەبوونە چاو).

پەنگە ئەم قەسەیه لە روانگە ی چیژبیینەوه کرابیت لەبیینی دیمەنەکان، بەلام لەم وتەیه وه ئەو راستییەشمان بۆ دەردهکهویت، که ئەو بیرانە ی وینەیه ک یان دیمەنیک پیمان دەدەن دەیانجار بارتهقای ئەو بیردیه بەچەند لاپەرەیه ک نووسین پیمان دەگات.

وشەکانی زمان بەشیۆهیه کی گشتی هەلگری بیر(وینە)ن، بەلام هەندی وشە لە بنەمای بیر(وینە) لادەدەن، چونکه لەکاتی گوکردن و بیستنیاندا هیچ بیر(وینە)یه ک لای قەسەکەر و گوێگر دروست ناکەن.

بەلکو تەنھا ئەرکیان پیدەسپێردریت و چالاکیان لەچارچیۆه ی ئەرکدا قەتیس دەکریت.

لیکۆلینەوه لەم لایەنە ی زمان میژووویه کی کۆنی هەیه و بۆئیمە لێردا گرنگییه کی نابێ گەر بچینه وه سەری.

ئەوه ی گرنگە باسکردنی هەندیک زانیاری و وردەکارییه لەژیر پۆشنای یاسای(هیچ زمانیک لەزمانیکی تر گرنگترینیه).

ئەم یاسایه کاتیک پەپرەوی لیکرا و دانی پیدانرا زمانە زیندوووه کانی جیهانی بەشیۆهیه کی گشتی بردهوه هەمان ئاست.

ئەمە لەکاتیکدا زمانی نەتەوه و ئایینه دیار و جەماوهردارەکان لەئاستیکی بالادا سەیردەکران و جیاوازییان دەکرا بەرامبەر بە زمانی کهمایه تی و نەتەوه ژیر دەستەکان.

ئەم جیاوازی کردنه چەندین سەده بەردەوامی هەبوو تا ئەوکاتە ی ئەم یاسایه و کۆمەلێک یاسای تر خزانە خزمەتی یه کسان ی زمانەکانەوه، هەرچەندە تا ئیستاش ماک و شوپینەواری ئەو جیاوازییه لەسەر زۆر زمان، زار و بنزار دەبیین.

ئیمە ئەگەر ئەو یاسایه لەئاستی زمانەکانەوه دابهیلین بۆ ئاستی زمانیکی تاییه ت و لەناو ئەو زمانەیشدا بۆ دانە(وشە) جیاوازه کانی ئەو زمانە، ئەوکاتە دەتوانین بلین: (هیچ وشەیه کی زمان سەنگ، قورسای، جوانی، ناسکی، بەه...تد) لە وشەیه کی تر که مەر و زیاتری نییه، واتە وشەکانی زمان هەرچییه ک بن و هەر چۆنیک بن پیویسته لەهەمان ئاستدا سەیربکرین.

تاكه شت دهكرى وهكو جياوازى له نيوان وشهكانى زماندا چاوى ليكرىت (چالاکى)يه، كه دهكرى ئه و راستيه له بهرچاوبگرين ههندى وشه له ههنديكى تر چالاكتر و دهركه وتوترن.

دهتوانریت له زور شوین و كات و بارودوخدا سویدان لیببیرى و بهكاربه یترین. بهلام كاتيك دهگه پرينه وه سهر بهها و سهنگى وشه پنیوسته هه موو جياوازییه كان وه لاوه بنین و هه موو وشهكانى زمان له سهر هیلکی ئاسوی ریزبکه ين. له م روانگه یه شه وه له و راستیه تیدهگه ين، كه ئه وه شت (به رجه سته، ناب رجه سته، ئهرك)ه، كه بهها و قورسایى به وشهكان ددهن و جوانى و ناسكیيان پیده به خشن. مروف به گشتى كاتيك وشهكانى زمان به كارده هینیت له بهرامبه ر ههنديكياندا رووكراره و دلخوش و له بهرامبه ر ههنديكى تریاندا مون و روودرژ دهردهكه ویت. ئه مه یش به پى ئه و بیریه وشهكان هه لیان گرتووه، نهك به هوى خودى وشهكانه وه بیت.

چونكه وشهكان ههچ نین جگه له ئامرازیک بو هه لگرتنى و اتا و ئهرك. بهراورد بکه كاتيك ئاخپوهریك وشهكانى (میرگ و زهلكاو) دهرده بریت له بهرامبه ر هه ریه كه یاندا چ بیر و ئه ندیشه یهك داگیرى دهكهن. لیره دا ده بی پیرسین ئه و کاریگه ریه له وشهكانه وه یه یان له خودى شته كانه وه؟ بهراوردى نیوان وشهكانى (ژیان، مردن) بکه بزانه هه ریه كه یان چ جوره هه ستیکت پیده دهن.

ئایا هه بوونى ئه و هه سته له خودى مردن و ژیان و تیگه یشتنه وه یه لیان، یان له وشهكانه وه یه؟
(خوشه ویستی، رق، بهرز، نزم، دهوله مهندى، هه ژارى، جوانى، ناشیرینى، .....
تد).

هه زاران وشه ی له م جوره دهكرى ریزبکرین و بهراوردى نیوانیان بکریت. ئه م وشانه و شتانه ته نها له پرووى بیر و ماده وه جياوازی ناخه نه زهینى مروقه وه، به لگو ههنديك له وشهكان رهنگ، تام و بونیش دهگه یه ننه میشكى مروف. ته ماشاکه كاتيك وشه ی (گول) گو دهكریت جگه له وینه ی مادى گول جوانى، رهنگ و بونی خوشیش ده ماغى گو یگر ده ته نیته وه، به پیچه وانه وه كاتيك وشه ی (گ.....) دهوتریت قیزه ونى، پیسى و بونی ناخوش ده ماغى مروف پرده كات.

ئەمە لە کاتیکدا یە مادەکان خۆشیان ئامادەییان نییە، بە لکو ئەم بیرە باش یان خراپانە لە ڕیگەیی شتەکانەو هەلۆاسراون بە وشەکاندا.

لێرەشدا تەنەا بیستنی وشەکان بەسە بۆ بینین و دەستکردن بە شتەکان. ئەم ویناکردنە پەیوەستە بە فەرەنگی ئاوەزیی خودی مەرفەقەو، گومانی تیدانییە لە زمانیکەو بۆ زمانیکی تر و، تەنەت لەناو خودی زمانیکیشدا لە کاتیکەو بۆ کاتیکی تر، یاخود لە تاکیکەو بۆ تاکیکی تر دەگۆرێت.

زمانەکان هەریەکەیان هەلگری خەسلەت و تاییەتمەندی خۆیەتی و، هەریەکەیشیان بە جۆریک وشەکان بەرامبەر شتەکان ڕیزدەکەن، ڕەنگە ئەو وشانەیی لە زمانەکی ئیمەدا دەبنە هەلگری بێر و ئەندیشەییەکی خراپ لە زمانیکی تردا بە هەمان تێروانین چاوی لێنەکریت، یاخود ئەو وینانەیی ئیمە بە هەندیک وشەیی دەدەین لە ئەندیشەیی ئاخیوهرانی زمانیکی تردا هەمان وینەیان پینادریت، چونکە زمان تاییەتمەندییەکی کۆمەلایەتی هەیە، لە کۆمەلگەیک، بارودۆخیک پەرورده و ژینگەیکەو بۆ یەکیکی تر دەگۆرێت، بۆیە باشترە لە کاتی لیکۆلینەو لەم لایەنەیی زمان هەر زمانە و بەپێی تاییەتمەندییەکانی خۆی لیکۆلینەو لەگەڵدا بکریت، چونکە ناکریت و نەگونجاو تاییەتمەندی زمانیک، کۆمەلگەیک و ژینگەیک بەسەر یەکیکی تردا بسەپینریت.

لە تێروانینی گولفرۆشینکەو، گول هەموو سیما جوانەکانی تیدا بەرجەستە دەبیت، بەلام لە تێروانینی دەرمانسازیکی سروشتییەو گولەکان و گژوگیاکان هەریەکەیان بە پێی تاییەتمەندییەکانی تەندروستی و بەها دەرمانییەکان لێیان دەروانریت.

شاعیریکی لەو پەری ناسکی و میهرەبانییەو لە سروشت و ژینگە دەروانیت، بەلام ئاژەلداریک سروشت و ژینگە وەک پوانیک بۆ لەوەر بژیوی خۆی و مالاتەکانی دەبینیت.

تەنەت وشەیکی وەکو (جەنگ)، کە بەلای زۆریکەو نیشانەیی وێرانی و مالکاولییە، بەلای زۆریکی ترەو نیشانەیی ئابوری و بووژانەو و دەیکەنە مەیدانی ساغکردنەو و چەک و کەرەستەیی جەنگی و بە چاویکی سەرمايەدارییەو تیی دەروان.

سەیری دەورووبەری خۆت بکە، زۆرجار دەبینیت، مەرگی کەسیک هۆکارە بۆ ژيانی کەسانیکی تر، واتە مەرچ نییە دەمیشە ئەو بیرەیی وشەکان هەلیدەگرن هەمان کاریگەری ئەرینی یان نەرینی هەبیت.

بارودوخ بنه مایه کی کاریگه ره له سه ر وینه ئاوه زییه کانی میشکی مرؤف. وشه یه کی وهک (گرانی) به گشتی کاریگه رییه کی داچله کینه ری به سه ر هه ژاره کانه وه هه یه، ئه گینا له هزری زوریک له سه رمایه دار و بازرگانه کاندای بییری داهات و قازانجیکی زیاتر هه لده گریت.

*دهر به ندیخان.

سىڭ فەرھەنگ لى بەردەم پىستىڭ سەرنج و پىرسىياردى

■ زىياد پەشاد قادىر

پیشه کی:

یەکیک لە پایەکانی پاراستن و دەولەمەندکردن و بەره‌وپیشبردنی هەر زمانیک، لاگردنەوه و بایەخدانە بە بواری فەرەه‌نگنۆوسی. ئەمەش دەمیکە لەکن زۆریک لە گەلانی دنیا یەکلای بووئەوه، کە فەرەه‌نگ دانان هیندە ی کاری لیژنە ی پەسپۆر و پرۆژە ی دەستەجەمعیە، ئەوئەندە کاری تاکەکەس نییە. شتیکی تازە نییە کە دەلێن هەموو ئەو گەلانی ئە لە خەمی پیشخستن و دەولەمەندکردن و جوانکردنی زمانەکان، دەزگا و ئەنێستیتی تایبەت بە فەرەه‌نگ دانانیان هەیه، چون فەرەه‌نگنۆوسی جگە لەوێ کاریکی زانستی و هونەرییە، هەموو ئەوانە ی لەم بواریدا کار دەکەن، پێویستە وەک چۆن لە ڕووی واتاییەوه شارەزایی قوولیان لە ڕەگی وشە و زاراوەکان و مەبەستی بەکارهینانیان لە ڕستەدا هەبێت و لە ڕووی ڕیزمانیشەوه بەئاگا بن، هەروەها جۆر و مەبەستی هەر فەرەه‌نگیک ئەگەر زۆر ڕۆشن نەبێ لای فەرەه‌نگنۆوس، ئەوا هەلبژاردنی ئەو وشانە ی کە مانایان لیکەدریتەوه دەبیتە گرفتیک گەرە، ئەمە جگە لەوێ ئەگەر لە نووسینی ئاساییدا، هەلەکانی چاپ و ڕینووس و زمان، بەشیک لە جوانییەکانی هەر دەق و بەره‌میک بکوژن، ئەوا لە مەیدانی فەرەه‌نگنۆوسیدا، ئەم هەلانی دەبنە بکوژی هەموو جوانییەکان، دەبنە هۆکاری بەلاریدا بردن و دەستخەلەتدانی خۆیتەر.

جیگای خۆشحالییە کە دەبینن، سالانیکە لای ئیمەش هاوشینووی گەلانی دیکە ی دنیا، خەریکە وردە وردە فەرەه‌نگ دانان لە کەلکەلە و ویستی تاکەکەسەوه، دەبیتە پرۆژە ی لیژنە و کاری هەندێ دامەزراوی تایبەتمەند، کە ئەمە هەنگاویکی باشە و جیگای خۆیەتی لە هەموو لایەکەوه پشتگیری لی بکریت، وەلی ئەوێ مایە ی داخ و نیگەرانییە، بەشیک زۆری ئەو فەرەه‌نگانە ی -بەحسیب- لەلایەن کۆر و دامەزراوی تایبەتمەندەوه چاپ کراون و لەلایەن چەند لیژنە یەکەوه دانراون، کەچی لە ڕووی زمان و ڕینووس و نمونە هینانەوه و چاپەوه، هەلە و ناتەواوی زۆریان تیدایە، هەروەها لە ڕووی ڕیزبەندی و پۆلینکردنەوه، تا ئاستیک زۆر ناھونەریین. ئیمە لێرەدا سی فەرەه‌نگ، هەلەسەنگینن و بەشیک لە خەوش و ناتەواویەکانیان پیشان دەدەین.

بۆچی ئەو سێ فەرهنگه

ئەو سێ فەرهنگه ئه دهستنيشانمان کردوون بۆ ههلسهنگاندن، له م سۆنگه وه دیت، که هه ر سیکیان له لایه ن سێ لیژنه ی تایبه تمهنده وه دانراون، هه روه ها دووان له و فەرهنگانه له لایه ن دامه زراوه یه کی وه ک ئەکادیمیای کوردییه وه له باشووری کوردستان چاپ کراون و لیژنه ی فەرهنگی سه ر به و دامه زراوه یه ش ئه رکی سه رپه رشتیکردن و پیداجوونه وه ی له ئەستۆ گرتووه. فەرهنگه که ی دیکه یان دیسان لیژنه یه ک ئاماده ی کردووه و له لایه ن دامه زراوه یه کی به رنیاسی وه ک (نوبهار) ی باکووری کوردستان چاپ و بلاو کراوته وه. له سه ر ئەو بنچینه یه ئەو سێ فەرهنگه مان هه لپژارد.

یه که م: فەرهنگا پر زمانی

ئەم فەرهنگه (تورکی - کرمانجی - زازاکی - سۆرانی - فارسی - ئینگلیزی) یه و له دوو تویی کتیبکی (۲۴۰) لاپه ره ییدا، له لایه ن ده زگایه کی باکووری کوردستان، که ده زگای نوبهاره هاتووته وه شاندن. فەرهنگا پر زمانی له لایه ن لیژنه یه کی پینچ که سییه وه ئاماده کراوه، له سالی (۲۰۱۲) له ئیسته نبوول بۆ جاری دووه م چاپ کراوته وه. فەرهنگه که کراوته چوار به ش، به شی یه که م له ژیر ناوونیشانی (ب مژاران)، به گویره ی (ژماره، که لووپه ل، ناوچه ی جوگرافی، خواردن، پیشه...)، مانای وشه کان به (تورکی - کوردی - فارسی - ئینگلیزی)

نووسراون، له نێو به شه کوردییه که شدا به شیوه زاره کانی (کرمانجی سه روو - زازاکی - کرمانجی ناوه راست) مانایان لیکدراوته وه. به شی دووه می فەرهنگه که

به ناوونیشانی (ب ریژا تپیان ئا کوردی)، واتای وشهکان له (کرمانجیی سهروو) هوه بۆ (زازاکی - کرمانجیی ناوهراست - فارسی - ئینگلیزی - تورکی) نووسراون. بهشی سییه‌میش به ناوونیشانی (ب ریژا تپیان ئا ترکی)، واتای وشهکان له (تورکی)یهوه بۆ (کرمانجیی سهروو - زازاکی - کرمانجیی ناوهراست - فارسی - ئینگلیزی) نووسراون. هه‌رچی بهشی چاره‌مه به ناوونیشانی (به‌شا ریژمان) چهند وشه‌یه‌کی ریژمانی له (تورکی)یهوه بۆ (کرمانجیی سهروو - زازاکی - کرمانجیی ناوهراست - فارسی - ئینگلیزی) مانایان لیکدراوه‌ته‌وه. بهشی ئینگلیزی و تورکی فه‌ره‌نگه به ئه‌لفبای ئینگلیزی و تورکی نووسراون، هه‌رچی بهشی فارسییه به ئه‌لفبای لاتینی و عه‌ره‌بی نووسراوه، به‌لام به‌شه‌کانی کرمانجیی سهروو و زازاکی و کرمانجیی ناوهراست ته‌نیا به ئه‌لفبای لاتینی نووسراون.

ئیمه لی‌رده‌دا زیتر تیشک ده‌خه‌ینه سه‌ر ئه‌و ناته‌واویانه‌ی له بهشی کرمانجیی سهروو و کرمانجیی ناوهراستی فه‌ره‌نگه‌که‌دا هه‌یه و به‌راوردیان ده‌که‌ین. ئه‌م فه‌ره‌نگه، هه‌له‌ی چاپ و ری‌نووسی زۆری تیدا‌یه، به‌تایبه‌ت له بهشی کرمانجیی ناوهراستدا، به‌جۆریک که‌م لاپه‌ره هه‌یه چهند هه‌له‌یه‌کی تیدا نه‌بی‌ت، بۆ نمونه ته‌نیا له لاپه‌ره (۲۵)دا چار هه‌له و له لاپه‌ره (۹۲)دا پینج هه‌له و له لاپه‌ره (۱۰۵)دا شەش هه‌له هه‌یه. هه‌روه‌ها بۆ نمونه له لاپه‌ره (۴۲-۴۶)دا ئه‌م چهند هه‌له‌یه هه‌یه: (سایه‌ق) بووه به (سایخ)، بۆ (سکر‌تیر) هه‌ر یه‌ک له (سکره‌تیر و سه‌کره‌ته‌ر) نووسراوه، (ته‌ماته) کراوه‌ته (تۆمات)، (باینجان) کراوه‌ته (بالجان)، (شلیک) کراوه‌ته (شیله‌ک) و هتد...

هه‌روه‌ها چهندین هه‌له‌ی واتایی له‌م فه‌ره‌نگه‌دا به‌ر چاو ده‌که‌وی، بۆ نمونه: بۆ مانای وشه‌ی (ئاپ/مام) نووسراوه (خال)، که راسته‌که‌ی (مام) ه. بۆ مانای وشه‌ی (بۆیاخقان/ په‌نگکار) نووسراوه (پینه‌چی)، که راسته‌که‌ی (بۆیاخچی/ بۆیاخکار/ بۆیاخکه‌ر) ه. بۆ مانای وشه‌ی (لیسانسا بلند) نووسراوه (به‌کالۆریۆس)، که راسته‌که‌ی (ماسته‌ر/ ماجستیر) ه. بۆ مانای وشه‌ی (زنار) نووسراوه (ده‌شت)، که راسته‌که‌ی (تیشه‌شاخ/ گابه‌رد) به‌ردی زۆر گه‌وره‌یه) ه. بۆ مانای وشه‌ی (هه‌ری مه‌زن) نووسراوه (زۆر گه‌وره)، که راسته‌که‌ی (گه‌وره‌ترین/ هه‌ره‌ گه‌وره‌یه). بۆ مانای رسته‌ی (چفیکین وه هه‌نه) نووسراوه (کۆبونه‌وه‌تان هه‌یه)، که‌چی به مانای (بالنده‌تان هه‌یه/ ئیوه بالنده‌تان هه‌یه)

دیت. دهیان و سەتان هەلە ی دیکە ی هاوشیۆه، لەم فەرھەنگەدا دەببندریت. ئەمە جگە لەوەی ئەو وشانە ی هاوواتا یان فرەواتان لەم فەرھەنگەدا دیاری نەکراون. لە زۆر جیگەشدا وشە یەک لە کرمانجی سەرودا چۆن دەنوسریت بە هەمان شیۆه لە بەشی کرمانجی ناوەرستدا نووسراوئەتەو، بۆ نموونە لەباتی ئەوەی بۆ وشەکانی (کارک، چەنتە، بارهەلگر، زرار، ھناردە، ئاگەھدار، خەلک...)، بنووسریت (کاریلە/ کارۆکە، جانتا، بارهەلگر، زیان، ھەناردە، ئاگادار، خەلک...)، کەچی وەک خۆیان نووسراونەتەو.

دووهم: فەرھەنگی ھەرزە

فەرھەنگی کوردی - کوردییە، لە (۲۶۸) لاپەرە پیکدیت، کۆمەڵیک لە مامۆستایانی زمانی کوردی، کە ژمارەیان شەش کەسە ئامادەیان کردووە و مامۆستایەکی پێیدا چووئەتەو، لە بلاوکرادەکانی ئەکادیمیای کوردییە و سالی (۲۰۱۲) لە ھەولێر چاپ کراوە، بۆ زۆریک لە وشەکان نموونە ھینراوئەتەو، وەک لە پێشەکییەکەدا ئاماژە ی پێ کراوە، فەرھەنگەکە بۆ قوتابییانی قۆناغی ناوئەندی و ئامادەیی ئامادە کراوە. لەرووی ریزمانیشەو و پێشان دراوە کە ئامراز، ئاوەلکار، ئاوەلناو، جینا، چاوگ و ناو لە یەک جوی کراونەتەو و بە کورتکراوی بەرانبەر ھەر وشە یەک بۆ ئامراز (ئام)، بۆ ئاوەلکار (ئاک)، بۆ ئاوەلناو

(ئان)، بۆ جینا (ج)، بۆ چاوگ (چ) و بۆ ناو (ن) دانراوە، بەلام ئەوەی زۆر سەیرە، کە لاپەرەکانی فەرھەنگەکە ھەلدەیتەو، کۆمەڵی ھیمای وەک: (ن.ل)، (ن.و)، (ئان.ل)، (ئان.ن)، (ن.ب)، (ن.م)، (ج.پ)، (ئاف)، (ن.ن) و (ج.ک) دەببینیت، بی ئەوەی بۆ خۆینەر روون کرابیتەو، ئەم ھیمایانە کورتکراوی چیین و بۆچی لەپێش بەشیک لە وشەکان دانراون!

ئەم فەرھەنگە پۈر پۈرە لە ھەلەھە چاپ و رېننوس، ھېچ لاپەرھەیک نىيە چەندىن ھەلەھە زەقى تىدا نەبىت، بەجۆرئىك خويندەوارئىكى ئاسايى زۆر بە سانايى دەتوانى ھەلەھەكان دەستنىشان بکات، لەبەرئەو بە پىويستى نابىنين ھېچ نمونەیک لەو بارەوہ باس بکەين و تەنيا پرسىار لە ناوى فەرھەنگە دەکەين، بەراست (ھەرزە) بۆ؟ لەبەرئەوہى بۆ (مىردمندال/ ھەرزەکار/ نەوجەوان) ان نووسراوہ؟ گريمان ئەگەر لەبەر ئەوہشە، ھەرزە وشەیکى گونجاوہ بۆ ناوى فەرھەنگ؟ با ھەر لە فەرھەنگە کە خۆى دەست پى بکەين بزائىن چۆن ماناي وشەکەى نووسيوہ، لە لاپەرہ (۲۵۰) دا دوو ماناي وشەى ھەرزەى نووسيوہ بەم شيوہیە:

۱- ھەرزە: گىاي بزار (ھەرزە لە باخکە فرى بەدە).

۲- ھەرزە: سەرسەخت و لاسار (مروڤى ھەرزە زۆر تووشە).

دەى ئەگەر ھەر بە گوێرەى ئەم دوو مانايە بىت، کە لیژنەى بەرپز خۆيان نووسيويانە و لەژىر چاودىرى لیژنەى فەرھەنگى ئەکادىمىادا چاپ کراوہ، نەدەبوو ئەم ناوہ لە فەرھەنگە بنىن. لە کاتىکدا لە پىشەکى فەرھەنگى ھەرزەدا نووسراوہ: «کۆمەلئى مامۆستا... ھەر يەکئى بە پالپشتى فەرھەنگى دى کوردى - کوردى يان بە سەلىقەى خۆى رامانى وشەکانى کردبوو»، کە مەبەست لئى ئەوہى مامۆستايانى ئامادەکار بە پشتبەستن بە کۆمەلئى فەرھەنگى کوردى - کوردى ماناي وشەکانيان لىکداوہتەوہ. دەى با ماناي وشەى ھەرزە لە چەند فەرھەنگى بەناوبانگى کوردى - کوردى ببىنين.

لە فەرھەنگى (کوردستان)ى گىوى موکریانىدا، بۆ ماناي وشەى ھەرزە نووسراوہ: «ھەرچى و پەرچى، دلسقک، وەينەک، جيوہلەک، گرزە، بەترق. کەسئىکە قسەى پىروپوچ بکات، لەوچر، لەوچە، سووک، بلح، خویرى»، ل ۹۱۰. لە فەرھەنگى (ھەنبانە بۆرىنە)ى ھەژاردا ھاتوہ: «ھەرزە: ۱- گىاي بزار. ۲- بلح و جلف. ۳- سەرسەخت و لاسار»، ل ۹۶۸. لە فەرھەنگى (خال)ى شىخ محەمەدى خالدا ھاتوہ «ھەرزە: مەردومى ھەلەھە چلفر»، ل ۴۰۹. لە فەرھەنگا (مەرگ و ژى)ى مەلا خەلیل مشەختىدا، ماناي وشەى ھەرزەى تىدا نىيە، بەلام بۆ ماناي وشەى (ھەرز) نووسراوہ «بىسوود، بى مفا»، ل ۴۹۷. ھەر لەو فەرھەنگانەدا، وشەکانى (ھەرزەگو،

هه‌رزه‌گۆیی، هه‌رزه‌بیژ، هه‌رزه‌بیژی... ییش مانای جوان و ئه‌رینیان نییه و بۆ ئه‌وه ناشین بکرینه ناوی فەرهنگ، به‌تایبهت که فەرهنگه‌که بۆ قۆناغی ناوه‌ندی و ئاماده‌یی ئاماده کرابیت.

له فەرهنگی هه‌رزهدا له چه‌ندین شوین دوو جار و سێ جار مانای هه‌ندی له وشه‌کان لیکدراوه‌ته‌وه، بۆ نمونه له لاپه‌ره (۱۷) دا دوو جار مانای وشه‌ی (ئه‌قین) نووسراوه، له جاری یه‌که‌مدا یه‌ک مانای هه‌یه، که‌چی له جاری دووهمدا سێ مانای هه‌یه. له لاپه‌ره (۷۷) دا وشه‌ی (تۆز) سێ جار نووسراوه، له یه‌که‌مدا دوو مانای هه‌یه، له دووهمیشدا دوو مانای هه‌یه، له سێهه‌مدا یه‌ک مانای هه‌یه. ئه‌م دیارده‌یه له لاپه‌ره‌کانی (۳۱، ۴۳، ۴۵، ۵۰، ۶۲، ۸۰، ۹۴، ...) دووباره بوونه‌ته‌وه.

وه‌ک له سه‌ره‌تا‌دا باس کرا، فەرهنگی هه‌رزه بۆ زۆریک له وشه‌کان، به‌رسته‌یه‌ک نمونه هینراوه‌ته‌وه، به‌لام زۆریک له نمونه‌کان له جێی خۆیاندا نین، با سه‌رنج بده‌ینه ئه‌م چه‌ند نمونه‌یه: له لاپه‌ره (۳۹) دا بۆ مانای وشه‌ی (به‌یت)، به‌رسته‌ی (زه‌وی به‌پیت بچینه) نمونه هینراوه‌ته‌وه. له لاپه‌ره (۴۱) دا بۆ مانای وشه‌ی (بردن)، به‌رسته‌ی (گره‌وه‌که‌ی برده‌وه) و له لاپه‌ره (۱۲۴) دا بۆ مانای وشه‌ی (ده‌م)، به‌رسته‌ی (ئه‌و خه‌ریکی ده‌ورکردنه‌وه‌یه) و له لاپه‌ره (۲۳۸) دا بۆ مانای وشه‌ی (نال)، به‌رسته‌ی (ئه‌و نالی بوو نه‌ک نالی) نمونه هینراوه‌ته‌وه، ئه‌مه‌و ده‌یان نمونه‌ی دیکه‌ی هاوشیوه...

به‌شیک له وشه‌کانی ناو فەرهنگی هه‌رزه، هه‌چ هاوواتایه‌کیان به‌رانبه‌ر نه‌نووسراوه و هه‌چ رافه‌یه‌کیشیان بۆ نه‌کراوه، به‌لکوو ته‌نیا به‌رانبه‌ر وشه‌که نمونه‌یه‌ک هینراوه‌ته‌وه. ئه‌وه‌تا به‌رانبه‌ر وشه‌ی (ئه‌ده‌بدوست) ته‌نیا نووسراوه (شاسوار ئه‌ده‌بدوسته). بۆ وشه‌ی (جان‌تا) ته‌نیا نووسراوه (جان‌تا جوانه‌که‌ی کړی). بۆ وشه‌ی (چاوشارکی) ته‌نیا نووسراوه (من‌دالان چاوشارکی ده‌که‌ن)... دیار نییه لێ‌ده‌دا ئه‌رکی ئه‌م کتێبه‌ی ر‌وونکردنه‌وه و مانا لیکدانه‌وه‌ی وشه‌کانه، یان قوتابیان فیر ده‌کات چۆن وشه‌ بخه‌نه‌رسته‌وه؟!

ئه‌گه‌ر واز له هه‌له‌ی رینووس و چاپ و که‌موکورتیه‌کانی هونه‌ری و نمونه هینانه‌وه و هتد... بێنین و بزاین له‌رووی واتاوه چی له‌م فەرهنگه‌دا ده‌گوزهریت، ئیمه لێ‌ده‌دا ته‌نیا چه‌ند نمونه‌یه‌ک به‌کورتی وهرده‌گرین، تا له‌سه‌ر پێوانه‌ی (مشتیک نمونه‌ی خه‌رواریکه) ده‌رکه‌وێت ئه‌م فەرهنگه له‌م بواره‌شدا چه‌نده وێرانه.

- **ئەستەمۇلا (ن.):** ئەستەمبۇل، ئەستەنبۇل، پايتەختى عوسمانىيەكان.
- **بەرەو (ن.):** برەو بە كارەكە دەدەين...
- **پيش نوپۇز (ن.ل.):** مەلاى دى...
- **وان (ن.):** دەرياچە

دەيان نمونەى دىكە كە دەرىدەخات ئەم فەرەنگە لە پرووى مانا لىكدانەوہوہ چەندىن ھەلەى زۆر و زەبەندى تىدايە.

فەرەنگى ھەرزە وەك زۆرىك لە فەرەنگەكانى دى، ناويك يان چاويگىكى نووسىوہ، دوايى ھاتووہ ئەو وشانەى بەھوى پيشگر و پاشگرەوہ لەو ناو و چاويگەوہ دروست دەبن مانايان ليك دراوہتەوہ، كەچى لەوہشدا كەوتووہتە ناو ھەلەى زۆر سەيرەوہ. بۇ نمونە كە ماناى وشەى (مەزن)ى نووسىوہ، لەباتى ئەوہى ماناى (مەزنایەتى، مەزناھى، مەزنان...) بنووسى، كە لە وشەى (مەزن)ەوہ دروست دەبن، كەچى ھاتووہ (مەزندە)ى نووسىوہ! يان كە دیتە سەر وشەى (ھەنگ)، لەباتى باسکردنى (ھەنگوين، ھەنگەوان و شاھەنگ...)، كەچى دیتە سەر باسى (ھەنگاو). ئاخىر جگە لەوہى لە چەند پىتيكدا ھاوبەشەن، چ پەيوەندىيەك لەنيوان مەزن و مەزندە، ھەنگ و ھەنگاودا ھەيە!

بۇ ھەموو ئەو وشانەى كە مانايەكى نيزىك و يەككى دوورىان ھەيە، فەرەنگى ھەرزە بەزۆرى مانا دوورەكانى لەپيشەوہ نووسىوہ و نمونەى بۇ ھىئاوہتەوہ، كەچى مانا نيزىكەكەى يا ھەر نەنووسىوہ، يان خستووہتەيە ماناى دووہم و سىيەمى وشەكان. بۇ نمونە كە دیتە سەر ماناى وشەى (مەلا)، دەنووسىت: «مەلا (ن.): ۱- سەرۆك، يەكەم پىت، بەرە لە ھەندىك گەمەدا وەك ماتانى و كىل كىلانە: كى مەلايە؟ - من. من مەلام خستە خوارەوہ. ۲- زاناي ئايىنى ئىسلام...». ھەروہا بۇ ماناى وشەى (لاپەر) نووسراوہ: «لاپەر (ئان.): ۱- تەرىك و دوور... ۲- لايەكى كاغەز...».

ديار نىيە ئەم فەرەنگە لەسەر چ بنچىنەيەك وشەكانى ھەلبىزاردوون، لە كاتىكدا كە تايبەت كراوہ بە قوتايى ھەردوو قوناعى ناوہندى و ئامادەيى، بەلام ئەوہ ديارە كە ھەندى وشەى وەك (پىازەتناس، پىرۆتستانت، پۆلايىن، جەلەب، مليۆنير...) ھەيە، بەلام (بىركار، فەلە، پۆلا، بەرخ، مليۆن...) نىيە!

سێیه‌م: فه‌ره‌نگی هه‌راشان

فه‌ره‌نگی کوردی - کوردیی، له کۆکردنه‌وه و دارشتنی سێزده مامۆستا، لیژنه‌ی فه‌ره‌نگ له ئه‌کادیمیای کوردی ئاماده و سه‌پهرشتی کردوه، له (۳۳۶) لاپه‌ره پیکدیته و بو مندالانی ته‌مه‌ن نوو سالاً به‌ره‌و ژوور دانراوه، سالی (۲۰۰۷) له هه‌ولێر چاپ کراوه و له بلاوکراوه‌کانی ئه‌کادیمیای کوردیی (که ئه‌وسا کۆری زانیاری کورد بوو).

وشه‌کانی نیو ئه‌م فه‌ره‌نگه جگه له‌پرووی واتا، له بواری رێزمانیشدا تیشکیان خراوته سه‌ر و هیماي ئه‌وه بو هه‌ر وشه‌یه‌ک دانراوه ئاخۆ (ناو، یا

ئاوه‌لناو، یا جیناو، یا چاوگ...)، هه‌روه‌ها هه‌ندیک له وشه‌کان به وینه‌پروونکراونه‌ته‌وه. فه‌ره‌نگه‌که له دوو تووی دیزاین و ریزبه‌ندییه‌کی جوان و ریک چاپ کراوه، هه‌موو ئه‌و وشانه‌ی پێویستی به‌پراوه‌کردن و نمونه‌هیناوه‌بووی، به‌پراوه‌پوخت و نمونه‌ی جوان ده‌وله‌مه‌ند کراوه. له فه‌ره‌نگی (هه‌راشان)دا، تا راده‌یه‌کی باش په‌چاوی ئه‌و ئاسته‌ی ته‌مه‌نی مندال - که بو نوو سالاً به‌ره‌وژوور نووسراوه - کراوه. ده‌توانین بلێین فه‌ره‌نگی نمونه‌یی، به‌تایبه‌ت که له‌گه‌ڵ هه‌ردوو فه‌ره‌نگی (هه‌رزه) و (په‌ر زمان) دا بخه‌ریته‌خانه‌ی به‌راورده‌وه.

له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌ش ئه‌م فه‌ره‌نگه‌ش له که‌موکورتی به‌ده‌ر نییه، چه‌ندین هه‌له‌ی چاپ و رێنووسی تیکه‌وتوه، بو نمونه (ئامیدی، به‌ره‌للا، سه‌روبه‌ر، لاساییکردنه‌وه، چا‌فکانی، گوێزخۆر، شه‌وه‌زه‌نگ، به‌لیننامه، گه‌رمیاننشین، مزگه‌فت، هۆشیارییه، شیوه‌زار، گوله‌به‌پوژه، مندالبوون و می‌ردمندال...) به (ئامه‌دی، به‌ره‌لا، سه‌رو به‌ر، لاساییکردن، چا‌فکانی، گوێز خۆر، شه‌وه‌زه‌نگ، به‌لین نامه، گه‌رمیان نشین، مزگه‌فت، هۆشیارییه، شیوه‌زار، گوله‌به‌پوژه، مندال بوون و می‌رد مندال...) نووسراون. هه‌روه‌ها هه‌ندی وشه له شوێنیک به‌جۆره رێنووسیک نووسراوه، له

شویئیکى دى رینووسیکی دیکه پیږه و کراوه، بۆ نمونه (په مو) به (په موو)، (په تووک) به (په تووک) و (پوونگ) به (پونگ)... یش نووسراون.

بۆ (زاراوه) نووسراوه (شیوه زار، دیالیکت...)، هه رچهند وهک هه له یه کی باو بۆ چه مکی (شیوه زار/ دیالیکت/ له هجه)، زاراوه به کار دیت و له کرمانجی سه رووش پیی ده گوتریت (زاراڤا)، به لام له کرمانجی ناوه راستدا (زاراوه) هاوواتای (مصلح) ی عاره بییه. بۆ مانای وشه ی (ژبه ر) به هه له نووسراوه (جگه له)، چونکه (ژ بلی) به مانای (جگه له) دیت نهک (ژ به ر). بۆ مانای وشه ی (شه ونم) به هه له نووسراوه (ئاورینگ)، راسته که ی (ئاونگ) ه، (ئاورینگ/ ئاورنگ) پریشکه ی ئاگره. بۆ مانای وشه ی (گا) به هه له نووسراوه (گامیش). بۆ مانای وشه ی (میناک) به هه له نووسراوه (وهک یهک، هاوتا)، له کاتیکدا (میناک) به مانای (نمونه) دیت، هه رچی (مینا) یه به واتای (چه شنی، وهک، وهکوو) دیت، هه روهک له کرمانجی سه روودا که ده گوتریت (رابه مینا شیران) واته (رابه وهکوو شیران)، که ده شگوتریت (وهکی میناک) واته (بۆ نمونه/ وهک نمونه). بۆ مانای وشه ی (تاو) هه ر یه که له (هه تاو) و (گور/ هیژ) نووسراوه، به لام (حه ژمهت/ سوئ) نه نووسراوه. بۆ مانای وشه ی (تووک) نووسراوه (مووی پیستی ئاده میزاد... به مووی له شی سه گیش ده گوتریت تووک)، ئی ئه ی به مووی له شی که رویشک و پشيله... ده گوتریت چی؟

بۆ مانای وشه ی (گه لو) نووسراوه (کورپنه، خه لکینه، براینه)، به لام به مانای (ئایا، ئاخو/ داخوا) ش دیت. له به رانه ر وشه ی (گیرفان) هه ردوو وشه ی (به ریک و به ری) نووسراوه، به لام (به رک) نه نووسراوه. بۆ مانای وشه ی (وه رزش) نووسراوه (راهیتان، ریازه، سپورت)، له کاتیکدا (راهیتان) مانایه کی وردی وه رزش نییه و دوو وشه که ی دیکه ش عاره بی و ئینگلیزین، جوانتر ده بوو بنووسرایه (وه رزین، سپور)، به تاییهت (سپور) له کرمانجی سه روودا جیگیر بووه. بۆ وشه ی (بروانامه) به هه له نووسراوه (به لیتنامه)، به لام (به لیتنامه) به رانه ر (عقد) و (تعهد) ی عاره بی دیت، بۆ (بروانامه/ باوه رنامه) ش وشه کانی (شهاده) و (ویقه) ی عاره بی جیگیر بووینه.

بۆ وشه ی (وی/ وئ) نووسراوه (جیناوی جودایه، بۆ که سی سینی می تاکی نیر/ می به کار دیت)، ئه مه بۆ کرمانجی سه روو راسته، به لام له کرمانجی ناوه راستدا بۆ نیر و می ته نیا (وی) به کار دیت. بۆ مانای وشه ی (یاریزان) نووسراوه (یاریکه ر)، بۆ ده وله مه ندکردنی ده کرا (گه مه که ر، گه مه زان و لیستکفان) یش بنووسریت. بۆ مانای

وشه‌ی (یه‌خچال) که خۆی وشه‌یه‌کی فارسییه، نووسراوه (به‌فرگر)، باشتر ده‌بوو ئه‌گهر (سارنج، سارنجۆک، سارکه‌ری کرمانجی سه‌رووش بنووسرایه. بۆ مانای وشه‌ی (هه‌ور) به‌هه‌له‌ نووسراوه (مژ، مژومۆران)، چونکه (مژ، مژومۆران) به‌ مانای (ته‌م، ته‌مومژ) دیت نه‌ک هه‌ور. بۆ یه‌کین له‌ ماناکانی (ئالوده) نووسراوه (ئه‌شق) له‌ کاتیکدا ئالوده‌بوون، خووپینگرتن و گیرۆده‌بوونیکه‌ خراپه‌ و مانایه‌کی نیگه‌تیفی هه‌یه و زیترا هاومانای (تلوپ)ی عاره‌بیه. بۆ (بارودۆخ) نووسراوه (باری ولات)، به‌لام ده‌کرێ باس باسی باری شار، گوند، گه‌ره‌ک، بازار... بیت.

له‌م فه‌ره‌نگه‌دا زۆر دیار نییه‌ وشه‌کان له‌سه‌ر چ بنچینه‌ک هه‌لبژێردراون، نازانری بۆچی وشه‌کانی (ئوردن، ئه‌حمه‌دی خانی و به‌دلیس...)ی تیدایه، به‌لام بۆ نمونه (لوبنان، حاجی قادری کۆبی و مه‌باد...)ی تیدا نییه. وه‌ک چۆن دیار نییه‌ لیکنانه‌وه‌ی مانای وشه‌کانی (هه‌کسوس، ئه‌سترلینی، ئیلخانی و مه‌ته‌ریز...) چه‌نده‌ پینۆستن بۆ مندالی نۆ سالان به‌ره‌و ژوور، به‌ هه‌مان شیوه‌ جیگه‌ی پرسیاوه بۆ نمونه بۆچی وشه‌کانی وه‌ک (ده‌ده‌به، ره‌نگاله، گوله‌ئه‌ستیره، پایسکل...) له‌م فه‌ره‌نگه‌دا جیگه‌یان نه‌کراوه‌ته‌وه!

ئه‌نجام و تیبینی

۱- هه‌موو ئه‌و لیژنانه‌ی که راده‌سپێردرین بۆ دانانی فه‌ره‌نگ، جگه‌ له‌وه‌ی ده‌بی مه‌رجی شاره‌زاییان تیدا بیت، هه‌روه‌ها ده‌بی ئه‌وپه‌ری ورد و به‌سه‌لیقه‌ و پشوو‌دریژ بن، له‌ هه‌مان دهمدا له‌گه‌ل یه‌کدی هاوکار و هه‌ماهه‌نگ بن. ده‌نا به‌ پینچه‌وانه‌وه‌، ریسای ئه‌و په‌نده‌ی ده‌لی (شیوی به‌ زۆر کابان یان سویره یان بی خوی) به‌سه‌ریاندا جینه‌جی ده‌بیت.

۲- فه‌ره‌نگا پر زمانی، به‌تایبه‌ت ئه‌و به‌شه‌ی په‌یوه‌ندیی به‌ هه‌ردوو شیوه‌زاری کرمانجی سه‌روو و ناوه‌راسته‌وه‌ هه‌یه، رستیک هه‌له‌ی واتایی و رینووس و چاپی تیدایه، بۆ چاپه‌کانی داها‌تووی پینۆستی به‌ پینا‌چوونه‌وه‌ی زۆر ورد هه‌یه، هه‌روه‌ها پینۆستیشه‌ ئه‌و به‌شه‌ی تاییه‌ته‌ به‌ شیوه‌زاری کرمانجی ناوه‌راسته‌ به‌ ئه‌لفبای عاره‌بیش بنووسریت.

۳- فه‌ره‌نگی هه‌رزه، هه‌م له‌ ناوی فه‌ره‌نگه‌که‌ و هه‌مان له‌ ناوه‌رۆکه‌که‌یدا دونیایه‌ک هه‌له‌ی له‌ رووی نمونه‌ هینانه‌وه‌ و چاپ و رینووس و واتا و ریزمان و

هونه ریبیه وه تیدایه، خۆزگه لیژنه ی به ریزی ئاماده کار و ئەکادیمیای کوردی رینگه یان نه ددها ئەو هه موو هه له و ناته واوییه به سه ریاندا تیپه ریت.

٤- فه ره نگی هه راشان یه کیکه له فه ره نگی باشه کانی کوردستان، ئومید ئەوه یه له چاپه کانی داهاتوودا، نموونه ی ئەو چهند هه له یه ی خستمانه پوو و هه ر سه رنجیکی دیکه ی چاودیران و دلسۆزان ره چاو بکریت و له چاپه کانی داهاتوودا سوودی لی وه ربگیری و دهوله مه ندر و بیخه وشتری بکری.

زمانی ئه‌دهب و

زمانی میدیا

پ.ی.د. ئازاد رهمه‌زان عه‌لی

لهوانهیه زمان وهک دیاردهیهک سه‌ربه‌خۆ بیټ به‌رانبه‌ر ئه‌دهب و میدیا، به‌لام ناکرئ به‌رانبه‌ر پیوه‌ندیکردن سه‌ربه‌خۆ بیټ، چونکه زمان ئامرازیکی بنه‌ره‌تی پیوه‌ندیکردنی مرۆفه. گومانی تیدا نییه، که زمان له‌ رووی به‌کاره‌ینانه‌وه ئاستی جیا‌جیای هه‌یه، له‌ زمانی ئه‌ده‌بدا به‌ شیوه‌یه‌کی گشتی دوو ئاست له‌ ئارادایه، که ئه‌وانیش ئاستی زمانی شیعر و ئاستی زمانی په‌خشانه. له‌ ژیر رۆشنای ئه‌م دوو ئاسته‌ی زمانیشدا، ئاستی زمانییتر هه‌ن به‌ شیوه‌یه‌ک به‌ رای هه‌ندیک له‌ نووسه‌ران، هه‌ر کاریکی ئه‌ده‌بی زمانیکی تایبه‌ت به‌ خۆی هه‌یه، واته‌ زمانی هه‌ر هۆنراوه‌یه‌ک جیا‌وازه‌ له‌ گه‌ل زمانی هۆنراوه‌یه‌کیتر، ئه‌مه‌ بۆ ژانه‌ره‌کانیتری ئه‌ده‌بیش، وه‌ک چیرۆک و رۆمان و شانۆگه‌ری.....تد، هه‌مان شته .

به‌ هه‌مان شیوه‌ کاتیک باسی زمانی گوتاری میدیایی ده‌که‌ین، ئه‌و زمانه‌ بریتیه‌ له‌ زمانیکی ناوه‌ند له‌ نیوان زمانی ئاخاوتنی رۆژانه و زمانی ئه‌ده‌بدا، ئه‌مه‌شیان هه‌روه‌ک زمانی ئه‌ده‌ب، به‌ شیوه‌یه‌کی گشتی دوو ئاستی زمانی هه‌یه :

- ئاستی زمانی میدیای نووسراو .

- ئاستی زمانی میدیای بیستراو و بینراو .

له‌ ژیر رۆشنای ئه‌م دوو ئاسته‌ی زماندا ئاستیتر هه‌ن، وه‌ک: زمانی میدیایی رۆشنییری، سیاسی، ئابووری.....تد .

زمانی گوتاری ئه‌ده‌بی:

زۆربه‌ی توێژه‌ران و نووسه‌ران رایان وایه، که ئه‌ده‌ب گوزارشتیکی زمانیه‌ وشه و ده‌سته‌واژه‌کان وه‌ک پرد و که‌نالی‌ک بۆ گه‌یاندنی ناوه‌رۆک و جیه‌جیه‌کردنی ئامانج و مه‌به‌ست به‌کارده‌هینیت. ئه‌مه‌ش ئه‌وه‌ درده‌خات، که پیوه‌ندییه‌کی ئۆرگانی به‌هیز له‌ نیوان گوتاری ئه‌ده‌بی و زماندا هه‌یه، گوتاری ئه‌ده‌بی زمان گه‌شه‌پیده‌کات و ده‌یگه‌یه‌نیه‌ت به‌رزترین پله‌ی داهیتان. که‌واته‌ گوتاری ئه‌ده‌بی به‌ واتا و ئاماژه‌ی داهینراو دووباره‌ زمان دروست ده‌کاته‌وه و له‌ باره‌ ئاساییه‌که‌ی رزگاری ده‌کات .

لیره‌دا ده‌کرئ بلین، که پرۆسه‌ی گه‌شه‌کردنی زمان له‌ دووتویی ئه‌ده‌بدا به‌بی جووله‌ی کۆمه‌ل جیه‌جیه‌ی نابیت، چونکه کۆمه‌ل خۆی داهینه‌ری زمان و ئه‌ده‌به، وه‌ک هۆکار یان ئامرازیکی گوزارشتکردن و که‌نالی‌کی پیوه‌ندیکردن. هه‌روه‌ها هه‌رخۆشی هه‌موو وشه و که‌ره‌سته‌کانی زمان به‌سه‌ر تا‌که‌کانیدا ده‌سه‌پینیت .

که واته ئەگەر زمان بریتی بیت له رەمز و هیما و وینە ی واتادار، ئەدەبیش بریتییه له گێرانه و هیهکی زمانی هه لگری بیروبوچوون و شارەزایی و ههست و سۆز، چاودیژی جوولە ی واقع دەکات بۆ ئەوهی بیگۆریت بۆ جیهانیکی خەیا لای، تاکو له رێگای زمانه وه له نوێوه دایبیرێژیته وه بۆ وهسکردنی ئەو جیهانه خەیا لاییه .

جوولە ی ئەم شیوه زمانه، که واقعیکی دروستی دەکات و دهیگۆریت بۆ هزریکی خەیا لای له چوارچیوهی قالب و رەمز و دهقه وه، به هه موویان گوتاری ئەدەبی پیکده هینن، به مهرجیک بتوانریت ئەم قالب و رەمز و دهقانه شیکرینه وه و دووباره دایبیرێژینه وه، له پاشاندا خوینەر، یان وەرگر تییان بگات .

بۆیه دهشی بلین، که زمانی گوتاری ئەدەبی زمانی داهینانه و به بهردهوامی له گه ل جوولە ی ژياندا پیشده که ویت، به لام جه ماوهره که ی دیاریکراوه، ته نیا بۆ ئاره زومهنانی هونه ر و ئەدەبه. ئەم جوولە بهردهوامه ی زمانی گوتاری ئەدەبی زمان تیک نادات و نایرووختینی، به لکو دهوله مند و نوێی دهکاته وه .

گرنگه لیژدها به کورتی ئاماژه به جیاوازی ئاستهکانی زمانی گوتاری ئەدەبی له بوارهکانی شیعر له لایه ک و بوارهکانی پهخشان له لایه کتر بکهین. زمانی گوتاری شیعر ته نیا له چوارچیوهی شیعره وه سهیر نا کریت، که بابه تی ریتم و موسیقا و جوانکاری و ناوهرۆک و..... تده گریته وه، به لکو له لایه ن پیکهاته ی زمانیه وهش سهیرده کریت، بۆ دۆزینه وهی توانستی زمانی شاراوه ی ناو دهقه شیعریه که، به لام زمانی گوتاری پهخشان جیاوازه، ههروهک دهگوتریت ئەگەر بیتو شیعر سه ما بیت، پهخشان رویشتنه، ناییت ئەوه له بیر بکهین، که رویشتنیش دهستووری خۆی هیه و پئویسته پئیه وه پابه ند بیت، چونکه ریتمی خۆی هیه پئویسته به گوێره ی ئەو ریتمه ری بکات و لایه نی جوانیش له بیر نه کات بۆ وروژاندن و کاریگه ری خستنه سه ر وەرگر .

زمانی گوتاری میدیایی:

زمانی گوتاری میدیایی له زۆربه ی لایه نهکانیدا له گه ل زمانی گوتاری ئەدەبیدا به یه ک دهگن، به تایبه تی که ههردووکیان گوزارشتی زمانین، به لام خالی جیاوازی له جیاوازی ئاستی ئەم گوزارشتکردنه یه. گوتاری ئەدەبی له بهکارهینانی زماندا له ههولێ داهینان و تهقاندنه وه و سه رهرویی کردنه به توانستی ئەو زمانه، به مه بهستی گه یاندنی به تروپکی به رزی و جوانی، به لام گوتاری میدیایی، زمانه که ی زمانیکی ئاساییه و ئامانجی سه رهکی

پیشکەشکردنی زانیارییە بەبێ بەکارهێنانی کاریگەرێیە زانیارییەکان، بۆ ئەوەی هیچ گرفتێک بۆ وەرگر دروست نەکات. لێرەدا نابێت فاکتەری رێککەوتن دەربارەی واتای پەرمەزەکان لە نێوان نێرەر و وەرگر لەبیربکەین. لەم بارەووە نووسەری ئەلمانی (جۆرج کلاوس) دەڵێ: (هەریەک لە نێرەر و وەرگر دوو پاشخانی جیاوازی شارەزایی زانیاری هەیە، پاشخانی نێرەر زۆر گەورەترە لە پاشخانی وەرگر، بەلام پێویستە نێرەر لە هەولێ خۆگونجاندنی بدات لەگەڵ شارەزایی وەرگر لە بەکارنەهێنانی وشە و دەستەواژە تێنەگەیشتوو لە لایەن وەرگرەووە و زمانەکەیی ئەستێ تێگەیشتنی زمانی وەرگردا بێت. بەم جۆرە زمانی گوتاری میدیایی ئاستێکی نزمی دەبێت و ناگاتە ئاستی داھێنان).

جیاوازی لە نێوان زمانی گوتاری میدیایی و زمانی گوتاری ئەدەبیدا لە جیاوازی بواری شارەزایی هاوبەشدا دەردەکەوێت، کە هەریەک لە وەرگرەکان ئامرازی خۆیان هەیە بۆ شیکردنەووەی پەرمەزەکانی دەقە ئەدەبی و میدیاییەکان، واتە جەماوەری گوتاری ئەدەبی لە رووی ژمارەووە دیاریکراو و بژاردن، بەلام جەماوەری گوتاری میدیایی زۆر فراوانە و دیاریکراو نییە، چونکە ئاراستەیی هەموو چین و توێژیک دەکریت. لەلایەکیتر پێویستە ئامازە بەو بەکەین، کە ناوەرۆکی گوتاری میدیایی ئامانجی پیشکەشکردنی راستی و زانیارییەکانە، بەمەبەستی کاریگەرێکردنە سەر جەماوەر و دروستکردنی رای گشتی بە شیوەیەکی راستەوخۆ، بەلام گوتاری ئەدەبی شارەزایی و هەلوێست و زانیاری شانەشانی چێژی هونەری و جوانی پیشکەش دەکات.

جوانی گوتاری میدیایی کاتیک دەردەکەوێت، کە زانیارییەکان بە شیوەیەکی زۆر پڕۆفیشنالانە دەگوازیتهووە و لە رووی سنووری کاتەووە دیاریکراو، بەلام گوتاری ئەدەبی ئەم جوانییە بە رووخاندنی دیواری کات دەبەزینی.

زمانی گوتاری میدیایی تاییبەتمەندی بلابووونەووەی فراوانی هەیە و پێوەندییەکی پتەوی بە ژبانی پۆژانە و رووداوەیەک لە دوای یەکەکانەووە هەیە و زمانیکە زۆر خێرا لە رێگای ئامرازەکانی پێوەندیکردنی جەماوەرییەووە بلابوودەبیتەووە و هەژموونی خۆی بەسەر وەرگردا دەسەپینی، هەروەها بەسەر زمانی گوتاری ئەدەبیشدا.

زمانی گوتاری میدیایی پابەندی چەند مەرجیکە، ئەوانە :

- پاشخانی زانیاری وەرگر .
- کەسایەتی ئامرازی میدیایی .

- نووسین به شیوازیکی ئاسان و راسته وخو و کورت و پروون و تیگه یشتوو .
- تیژکردنی ئاره زوو هکانی وەرگر .

ئاشکرایه، که هه ره په یامیکی میدیایی ملکه چی یه کیک له ئە گه ره کانه له کاتی به دهنگه وه چوونیدا. ئەو ئە گه رانه ش بیگومان نیرەر له بهر چاویان ده گریت، بۆ ئەوهی په یام و گوتاره که ی له گه لیدا بگونجینیت، که بریتین له :

- کاریگه ری ئەرینی بۆ ناوه روکی په یامه که .
  - کاریگه ر نه بوونی وەرگر بۆ ناوه روکی په یام .
  - کاریگه ری پیچه وانەیی، یان نه رینی بۆ ناوه روکی په یامه که .
- به شیوه یه کی گشتی گوتاری میدیایی مه به سستی دروستکردنی کاریگه ری ئەرینی به سه ر وەرگردا.

له بهر ئەوهی گوتاری میدیایی ئاراسته ی جه ماوه ریکی فراوانی ئاست جیا جیای کومه له، بۆیه ئەم گوتاره ئیستا به شیوه یه کی بنه ره تی پشت به ئامرازی پیوه ندی کردنی پیشکه وتوو ده به ستیت، ئەمه ش وایکرد که به رانه ر ئەم پیشکه وتنه ی ته کنه لوژیای پیوه ندیکردن، ئامرازه کونه کان له ناو بچن .

بیگومان ئامرازی نویش کاریگه ری به سه ر زمانی میدیاییا ده بیت و ده یخاته ژیر هیژموونی که ناله کانی خو ی و ملکه چی ئەو بارودوخه ده بیت. هه ره وه سک له پیشتردا ئامازهمان پیکرد زمانی په یامی میدیایی له دوو ئاستدا خو ی ده بینیته وه :

- زمانی گوتاری میدیایی نووسراو .
  - زمانی گوتاری میدیایی درکینراو (بیستراو و بینراو) .
- له کاتیکدا ئەگه ر بیتو زمانی گوتاری میدیایی نووسراو پیوستی به جه ماوه ریکی تاراده یه ک خوینده وار هه بیت و شاره زاییه کی دیارکراویان له کردنه وه ی ره مزه کانداهه بیت، به لام زمانی گوتاری میدیایی درکینراو جه ماوه ری خوینده واری به لاره گرنه نیه، چونکه په یامه کانی ئاراسته ی خوینده وار و نه خوینده واره. که واته لیردها ده گه یه نه وه ی، که زمانی گوتاری میدیایی هاوشانی ئاستی وەرگره، ئەمه ش ده بیته هوی دابه زینی ئاستی ئەو زمانه به رانه ر به ئاستی زمانی گوتاری ئەده بی، که ئەمه ی دواییان جه ماوه ریکی دیاریکراو و خاوه ن چیژی جوانی و هونه ری ده ویت .

به ههمان شیوه جیاوازی له نیوان زمانی میدیایی نووسراو و زمانی میدیایی درکینراو (بیستراو) دهبنین، که ئاستی نووسراوهکه بهرزتره له ئاستی درکینراوهکه، چونکه درکینراوهکه زور نزیکه له زمانی ئاخاوتنی ئاسایی و پوژانه، بویه دهشی بلین زمانی گوتاری میدیایی نووسراو، بهرزترین ئاستی زمانی گوتاری میدیاییه .

ئهو سهرچاوانه‌ی سوودیان ئیوه‌رگیراوه:

- ١- فی تجدید لغه الاعلام، أ.د.أحمد حمدی (https://www.startimes.com).
- ٢- الادبیه فی لغة الاعلام، د.أسامه عثمان(https://cilic.com)، مرکز جیل البحث العلمي.
- ٣- لغة الاعلام و لغة الادب، فايز شاهين(https://www.alquds.co.uk).

قادر وریا: پرسى زمان و ناسنامه پاریزی له رۆژه لاتی کوردستاندا

■ دیمانە: ریباز مەردانی

ناماژە؛

پرسی زمان یەك له پرسە هەستیار و هەرە زیندووەکانی کۆمەلگەیی پوژەهلاتی کوردستانە، بەتایبەت کە ئەم بابەتە گریڤراوی پرسی سیاسەتی تاکزمانیی دەسەلاتی ناوەندییە، کە لە دوو پێژیمی پاشایەتی پەهلەوی و کۆماری ئیسلامیدا لە پڕۆسەیی دەولەت-نەتەویدا رەچاو کراوە. بەبۆنەی ۲ی رەشەممە، پوژی جیهانیی زمانی دایک وتووێژیکمان لەگەڵ مامۆستا قادر وریا، مامۆستای زمانی کوردی لە زانکۆی کۆیە ئەنجامداوە و کۆمەلە بابەتیکی پێوەندیار بەو مژارەیی لەگەڵ بەرێزبان هیناوتە بەر باس. ئەم وتووێژە بە شیوەیی زارەکی کراوە و دوايە دابەزیندراوە.

*مامۆستا قادر وریا بە سەرنجدان بەوێی کە حکوومەتی ناوەندی لە سەردەمی پەهلەویی یەكەمەو پوژەیی ئێرانی نوێی بۆ یەك دەست کردن و تواندەوێی سەرچەم نەتەوەکان خستبوو بەواری جێبەجێ کردنەو، کۆمەلگەیی کوردستان لە سەرەتادا چۆن بەرھەڵستی ئەم سیاسەتە داسەپاوەیی تاران بۆو؟

قادر وریا: لە رەشەممەیی ۱۲۹۹ رەزاشا ھاە سەر کار و کودەتای کرد و تا لەسەر کار لابرانی کە دەبیته ۱۳۲۰، لە ماوەی ئەم زیاتر لە ۲۰ سالەدا، ھەلومەرجی کوردستان و دۆخیک کە کورد تیدا دەژیا لە ئێران ناخۆشترین ھەلومەرج بوو، چونکە رەزاشا دەبویست ھەرچەشنە بەرھەڵستی ھەیی تیکی بشکینی. بۆیە لەگەڵ بزوتنەوێی سمکۆی شکاک و لەگەڵ ھەندیک بزوتنەوێ و بەرگری کە لە ناوچە جۆراوجۆرەکانی کوردستاندا ھەبوو، بۆ وینە لە خواروویی کوردستان وەک بزوتنەوێی مەحموودخانێ کانی سانان یا مەحموودخانێ دزلی، جافر سولتان، ھەرەھا لە سەردەشت مەلا خەلیل، جۆریک بەرگری ھەبوو کە بەشیکی راولەستان بوو لە بەرانبەر ئەو زۆردارییە کە دەیانویست جلوبەرگ بە خەلک بگۆرن، بە زۆری زمانی فارسییان بەسەردا بسەپین. رەزاشا دەبویست چەک لە عەشایرەکان بستینیتەوێ و ھەرچەشنە بەرگرییەکی چەکارانە، یان بلین بەرھەڵستیکی چەکارانە نەھیلی. بۆیە ھەم بەرگری چەکارانە بەرانبەر بە رەزاشا و ھیزە چەکارەکانی ھەبوو ھەم ھەول و بەرگری شوناسخووانە ھەبوو.

دهزانی سمکۆی شکاک بۆ ماوهی چەندین سال بەر بەرەکانیی هەبوو بەرانبەر بە دەولەتی ناوەندی و لەگەڵ ئەوەی هەوراز و نشیو هەبوو لە ماوهی بەر دەوامی بزوو تنه وه کهیدا- سەرکەوتن، شکست، پاشەکشه و تەنانهت ماوهیهک خۆئەمنکردنەوه هەبوو و دواتر تیهه لچوو هته وه- یه کیک له و جولانه وانه ی کورد بووه که داوی مافه نه ته وایه تیهه کانی کردوه. جاری وا هەبوو باسی له خودمۆختاری کردوه، باسی له سەر بە خۆیی کردوه، لەگەڵ ئەوەشدا یه کیک له و ههولانه ی که جیگای ئاماژه پیکردنه، له سالی ١٩١٣ له باری کولتورییه وه چەند ههولیک دهبینین که بۆ وینه له شاری "خۆی"، سمکۆ به هاوکاریی عەبدولپهزاق به درخان که "کومه له ی جیهاندانی" ی هه بوو، قوتابخانه ی کوردییان دامه زرانده، که ئەمه یه که م جار بوو قوتابخانه ی کوردی له م ناوچه یه ده کرایه وه. ههروه ها خودی سمکۆ رۆژنامه یه کی ده کرد به ناوی "کورد" که به داخه وه سی ژماره ی زیاتر له دهر نه چوو. دیاره ئەو ههولانه هەن، به لام زه برونهنگ به راده یه ک بوو که زۆر به ی ئەو که سایه تیهه ی له ناو کوردا داوی مافه کانی کوردیان ده کرد، به جۆریک بهر بەرەکانییان هەبوو بەرانبەر بە دەولەتی ناوەندی، که وتبوونه زیندان، دوور خرابوونه وه و له وه زعییه تیهکی ئاوادا ده ژیان، به لام له گەڵ ئەوەی که ئەم جۆره بهر بەرەکانییانه هه بوو ده کرای بۆ ئەو چەند ساله ی که رهزاشا له سەر کار بوو سهردهمی خهفه قان بوو، سهردهمی زه برونهنگ بوو و سهردهمی ئەوه پهری ناخۆشی و تالی بۆ کورد بوو.

* که واتا ده کرای بۆ دانه زانی کۆماری کوردستان په رچه کرداریکی شوناسخووانه بووه بهرامبه ر به سیاسه تی سیستماتیکی تواندنه وه ی نه ته وه ی کورد، ئەو مۆدیلە ی دهوڵەت-نه ته وه ناکرێ وهک ئایدیۆلۆژی یان فۆرمیک له سیاسه ت پیناسه بکه یین و زیاتر ریشه ی له کولتور و فه رهه نگدا یه. په سمیه تدان و په ره پێدان به زمان و ئەدهبی کوردی چۆن بوو به بنچینه ی کۆمار و دهوڵەت-نه ته وه؟

قادر وریا: ئەوه که بۆئێن پیکهاتنی کۆماری کوردستان په رچه کرداریک بوو بهرانبەر به و زه برونهنگ و سه رکوت و هه ولی تواندنه وه و له نیو بردنی شوناسی کوردی، راسته، چونکه له ئامانجه کانی حیزبی دیموکرات، ئەو هه شت ئامانجه ی که حیزبی دیموکرات له کاتی دامه زرانیدا گه لاله ی کردبوون، ئەوه ی تیدایه که کورد ده یه وئ بۆ خۆی ناوچه ی خۆی به رپوه بهرئ، ده یه وه ی چاره نووسی خۆی له کوردستانی ئێران به ده ست خۆی بیت و مه سه له یه کی دیکه یانی دووهم ئامانج که حیزبی دیموکرات له دامه زرانیدا ئاماژه ی پێ ده کا و کۆماری کوردستانیش ئەمه ی له کاروباری خۆیدا و له سیاسه ته کانی خۆیدا رایی کرد،

ئەوہ بوو کہ زمانی کوردی بە ڕەسمی بناسرئ، ببیتە زمانی خویندن، ببیتە زمانی ئیداری لە ناوچەکانی کوردستان و تاکی کورد و خەلکی کورد ھەست بە ئازادی بکا و مافەکانی دا بین. بە گشتی ئەوہ تەواو راستە کہ کۆماری کوردستان داواکاری مافە نەتەوا یەتیبەکانی گەلی کورد بوو و دەییەویست ئەم ڕابردووہ کہ پڕ بووہ لە سەرکوت و سەپنەوہ، کوتایی پی بی و ھەلومەرجیکی نوئ بۆ کورد ببیتە کایەوہ کہ بۆ خوئی بەسەر چارەنووسی خویدا زال بی.

*بەلام چۆن بوو زمان ئەم بایەخە ییڤرا لە کۆماری کوردستاندا؟

قادر وریا: زمان فاکتەریکی گرنگە لە ناساندنی نەتەوہیەک و جیاکردنەوہی نەتەوہیەک لە نەتەوہیەکی دیکە. بەتایبەتی ئەو نەتەوانەیی کہ لە ئێران و لەو ناوچانە بەیەکەوہ دەژین، چونکہ ئیمە و نەتەوہکانی دەوروہەری ئیمە لە ڕووی ئایینەوہ جیاوازییەکی ئایینی گەورەمان نییە. ئەو نەتەوانە بە زۆری ئایینی ئیسلامیان ھەییە، لە ڕووی ڕەنگی پیست و شیوازی دەموچاو زۆر جیاوازی نین. لە راستیدا ئەوہ زمانە، کہ ئیمە لە یەکتەر جیا دەکاتەوہ و ئەگەر کوردیش توانیویەتی ھەست بە بوونی خوئی بکا و خوئی وەک نەتەوہیەک ببینئ، ھی ئەوہیە کہ زمانەکی خوئی پاراستووہ. ئەگەر کوردیش زمانەکی نەپاراستبایە و وەک زۆر نەتەوہی دیکە کہ تەواونەوہ و زمانی نەتەوہیەکی دیکەیان وەرگرتوہ و ئیستا خوئیان بە نەتەوہیەکی دیکە دەزانن، ئیمەش ئاوامان لئ دەھات. بۆیە بە ئاگاداری لەو لایەنە گرنگەیی زمان، کہ دەتوانئ ناسنامەیی نەتەوہیەک بی و جیای بکاتەوہ لەوانی دیکە، لە کۆماری کوردستاندا زۆر بایەخ درا بە زمان. پاشانیش چونکہ ئەوہندە لە ماوہی دەسەلاتداریتی ڕەزاشادا ھەول درا بوو ئەم زمانە سەرکوت بکریئ، ئەوہندە خەلک بە زۆر ناچار کرابوو بە زمانی فارسی قسە بکا، ئەوہندە کتیبی کوردی و گۆرانیی کوردی و ئەم جوړە شتانە قەدەغە کرابوو، ئەمانە زمانەکیان لەلای خەلک خوۆشەویستتر کردبوو. یانی شتیکی کہ دوژمن ھەول دەدا بە ھەموو شیوہیەکی لیت بستینیتەوہ، وای کردبوو کہ لای خەلک بایەخیکی زیاتر پەیدا بکا. بۆیە زۆر بە تامەزۆییوہ بەرھو خزمەتکردنی زمانەکیان و بایەخدان بە زمانەکیان چوونە پیستی.

*پوژننامه و بلاوکراوهکانی نهو سهردهم چ بوون و نه لایه ن چ کهسانیکه وه ئینداره دهران؟

قادر وریا: دهکری بلیم یه کیک له پووه که شهکانی کوماری کوردستان بایه خدان به چاپه مهنی کوردی، بلاوکردنه وهی پوژننامه و گوڤاری کوردی بو. بو یه که مچار کوردستان، له پینته ختی کومار که مه هاباد بووه ده بپینته خاوهنی چاپخانهی کوردستان، دوایه له و چاپخانه یه گوڤاری "کوردستان" چاپ دهکری، پوژننامه ی "کوردستان" که ۱۱۳ ژماره ی له ماوه ی ته مهنی کوماردا لی بلاو بووه (ئه که رچی دهگوتری ۱۱۴- ژماره ی لی بلاو بووه ته وه، به لām کۆتا ژماره ی له بهر هیرشی دهوله تی مه رکه زی که ئه رته ش هاتووه و دهستی به سه ر مه هابادا گرتووه، که وتوو ته ده ستیان و بلاو نه بووه ته وه). بیجگه له پوژننامه ی "کوردستان" و گوڤاری "کوردستان"، گوڤاری "هه لاله" له بوکان دهرده چوو که هی ریکخراوی بوکان بووه و ئه ویش گوڤاری گشتی و شتی ئه ده بی و سیاسی تیدا بلاو بوته وه. هه روه ها "هاواری نیشتمان" گوڤاری یه کیتی لاوان بووه که له و سهرده مدا دهرچوووه. گوڤاری "گروگالی مندالان" دهرچوووه. ئه مه له ماوه یه کی که مدا، یانی بو ته مهنی ۱۱ مانگی کومار زوره که توانیویه تی ئه وه نده گوڤار و پوژننامه بلاو بکاته وه. وه ک ئیستاش نه بووه بلیی ئیمکاناتی تایپ، ئیمکاناتی چاپ و بلاوکردنه وه ئه ونده ئاسان بووه، ئه و وه ختی ئه وانه زور به زحمه ت بوون. له بابه ت ئه وه که کئ تیندا به شدار بووه، دیاره کۆمه لیک ناو هه ن: سه ید مه ممه د هه میدی یه کیک له و که سانه یه که پۆلی هه بووه له به رپرسایه تی چاپخانه و پوژننامه ی "کوردستان" دا، زینده یاد سه دیقی ئه نجیری ئازه ر له و که سانه بووه که به تایبه تی له "هاواری نیشتمان" دا نووسیویه تی و سه رپه رشتی کردوووه. که سانیکی وه ک هیمن و هه ژار که ئه و وه ختی لاو بوون، به شیعر به شدار بوون. زور که سی دیکه هه ن بو نمونه مه ممه د عه تری گلۆلانی، که دواتر بووه شاعیریکی ناودار و له م سالانه ی دوا ییدا کۆچی دوا یی کرد، له سهرده می کومار و له چاپه مهنی ئه و کاتدا شتی بلاوکردۆته وه. زور شاعیر و نووسه ر هه ن، که دوا یه زوربه یان بوون به ناوی پره شنگذاری ئه ده بی کوردی، له سهرده می کوماردا ده ستیان پی کردبوو و له ریگای چاپه مهنی سهرده می کوماره وه هاتنه مه یدان. که باس له و که سانه ده که یان با یادیک له زینده یاد مه ممه د شاپه سه ندی بکه مه وه که له کارگیزانی چاپخانه ی کوردستان بووه.

* رهنگه هه‌ندی کهس تیبینیان هه‌بن له‌سه‌ر رینووسی زمانی کوردی له پوژنامه و گوڤاره‌کانی سه‌رده‌می کۆماری کوردستان و بلین که وشه‌ی فارسی یان هه‌له‌ی رینووسی له نووسینه‌کانی نه‌و سه‌رده‌مدا ده‌بینرئ. جه‌نابت وهک شاره‌زایه‌کی زمان، نه‌مه‌ بۆچی ده‌گه‌رینیه‌وه و قسه‌ت بۆ نه‌و تپیه له ره‌خنه‌گرانی زمان چیه‌یه؟

قادر وریا: به برۆای من نه‌گه‌ر زۆر واقعینانه سه‌یر بکه‌ین، ده‌بینن نه‌م ره‌خانه زۆر له جیی خۆیاندا نین. وهختیک که کۆماری کوردستان پیکه‌ات و ده‌ستی کرد به بلۆکردنه‌وه‌ی نووسینی کوردی، له پوژه‌له‌اتی کوردستان نووسین به کوردی هه‌ر پیشینه‌یی نه‌بوو، یانی بوار به کورد نه‌درابوو که به زمانه‌که‌ی خۆی بنووسی. چاپه‌مه‌نیی کوردی نه‌بوو و نه‌مه نه‌زموونیککی تازه بوو. پاشان نه‌و وهختی ته‌نیا له باشووری کوردستان نزیکه‌ی ۲۰ سالیک بوو، که کورد نه‌و ئیجازه‌یه‌ی هه‌بوو و به جوړیک دان به کورددا نرابوو، کوردی نووسین و کوردی خویندن و قوتابخانه‌ی کوردی هه‌بوو. وهک ئیستاش نه‌بوو که پیوه‌ندیی فه‌ره‌نگی له ریگای سه‌ته‌لایت و نه‌نته‌رنیت و رادیۆ و نه‌و جوړه پیوه‌ندییه، زۆر و هاسان بی. هه‌رچه‌ند له باشووری کوردستانه‌وه گوڤاری “گه‌لاویژ” و هه‌ندیک بلۆکراوه‌ی دیکه ده‌گه‌یشته، به‌لام ده‌گه‌یشته ده‌ست ژماره‌یه‌کی کهم و به قاچاغی ده‌هات و به سه‌رنجدان به‌و واقعیه‌تانه به برۆای من رینووسی کوردیی نه‌و کات نه‌گه‌ر که موکورییشی تیدا بووه یا وشه‌ی فارسیی تیدا بووه؛ نه‌مانه زۆر له جیی خۆیان نین. یانی له هه‌ر جیگه‌یه‌ک که تازه ده‌ست ده‌کرئ به جو‌له‌یه‌کی ئاوا گه‌وره، نه‌و که موکورییانه ده‌بن. پاشان نه‌وه که بگوترئ وشه‌ی فارسیی تیدا بوو، به برۆای من هیچ زمانیک نییه وشه‌ی زمانیکی دیکه‌ی تیدا نه‌بی و وشه‌ی بیگانه‌ی تیدا نه‌بی، نه‌وه به کیشه‌نازانم. به‌تایبه‌تیش زۆر وشه‌هه‌ن که که‌سانیک به هه‌له‌ پێیان وایه فارسیین. نا‌ه‌ی زمانی فارسی نین، به‌لکوو ده‌کرئ بلین وشه‌ی کوردین و چوونه‌ته‌نیو زمانی فارسی. زمانی کوردی و زمانی فارسی له یه‌ک بنه‌ماله‌ن. ده‌کرئ له چه‌ند پشت نه‌ولاتر که یه‌ک زمان بوون یا یه‌ک دایکه‌زمانیان هه‌بووه، نه‌و وشانه له‌ویوه هاتوونه نیو زمانی کوردی و فارسییش. بۆیه وشه‌ی وا هه‌یه له کوردیدا ماوه و له فارسیدا نییه و به پیچه‌وانه‌وه، به‌لام پوژگاریک نه‌م دووانه هیشتا نه‌بوون به دوو زمانی سه‌ربه‌خۆ، نه‌م وشانه‌یان هه‌بووه. من نه‌وه به کیشه‌نازانم و له پووی رینووسیشه‌وه، چونکه به هه‌رحال زمانی کوردی وهک زمانی فارسی و وهک زمانی عه‌ره‌بی به‌و نه‌لفوبییه‌ی که پێی ده‌گوترئ ئارامی، زمانی کوردیش به‌وه نووسراوه. تازه زمانی کوردی له ماوه‌ی ۷۵ یا ۱۰۰ سالی رابردوودا له پووی رینووسه‌وه یا له پووی نه‌لفوبیوه توانیویه‌تی زۆر

گۆران به سەر خۆیدا بیئێ که ده کرى بلیم ئەو ئەلفو بیئیه و ئەو پینووسه که ئیستا کورد پێی دەنوسن، که م و کورپی زۆریان تیدا نه ماوه، توانیوانه له گهڵ زمانه که دا خویان بگونجین. واته ده توانین بلین پینووس و ئەلفو بیئیه کی سه رکه و توومان ههیه که ده توانن وه لامدهری نیازی زمانه که مان بن.

* که واته که شه کردن یه کیک له هۆکاره کانی زیندوویی زمانی نه ته وه کانه و زمانی کوردی له رهوتی میژوودا ئالوگۆر و گه شهی به خۆیه وه بیئیه وه نه مهش ده رفه ته بۆ زیندووبوونی زمانی کوردی، به لام لێره دا پرسیکی دی دیته ئاراوه، نه ویش زمانی یه کگرتوو، له هه لومه رچیکدا که زمانی کوردی زار و بنزاری جیاوازی لێ ده بنه وه، نه م فره یه چون ده رفه ت دها به یه کده ستی و یه کگرتوویی زمان؟

قادر وریا: ئەم پرسیاره زۆر لکی لی ده بنه وه که بریک له سه ر پاوه ستانیان ده وێ. له پێشدا که باس له گه شهی زمانی کوردی ده که ین، هه رکات کورد له هه ر شوینیک ده سه لاتێ به ده ست خۆی بووه، زمانی کوردی زۆر گه شهی کردوه، چونکه توانیویه تی چاپه مه نی هه بی، رادیۆ و کتیبی هه بی، بیئته زمانی ده سه لات، بیئته زمانی قانون و به رپوه به ری و ئەمانه ش یارمه تی گه شه کردنی زمانی کوردیان داوه. کۆماری کوردستانیش به نۆبه ی خۆی بوو به هۆی گه شه کردنی زمانی کوردی، به جۆریک که زمانی کوردی بیئته زمانی فره می و بازرگانی و ئیداری، به لام ئەو به شهی دیکه که ده لێن زمانی کوردی له ماوه ی یه ک سه ده ی رابردوودا گه شهی کردوو، به لام کیشه ی بوونی زمانی یه کگرتوو، بوونی زار و بنزاری جۆراوجۆری هه یه، له پێشدا ئیمه ده بی ئەمانه وه ک شانسیک چاو لیکه ین، که زمانی کوردی زار و بنزاری جۆراوجۆری هه ن، چونکه ئەمانه هه موویان سامانی زمانی کوردین. بۆ مه سه له ی زمانی یه کگرتوو به بروای من ئیمه زمانی یه کگرتوو مان هه یه. ته نانه ت زمانی ئەده بی یه کگرتوو شمان هه یه. ئەوه ی که په نگه ئیستا وه ک کیشه یه ک سه یری بکری زمانی ستاندارده که باش جیگیر نه بووه؛ ئەگینا زمانی ئەده بی یه کگرتوو مان له کۆماری کوردستان و پێش کۆماری کوردستانیشه وه هه یه، واته ئەو زمانه ی له رۆژه لات و باشووری کوردستان پێی ده نووسری، که س نییه لێی تی نه گا. ئەوه ی که سالانیکه قسه ی لی ده کری، پێویستی بوونی زمانی ستاندارده. ئەو زمانه یه که ده بی له هه ر ده رفه تیکدا هه ولی بۆ بدری. ئیمه ئیستا له باشووری کوردستان ده سه لاتیکێ کوردیمان هه یه، ده سه لات ده توانی له م باره یه وه هه نگا و بنی، به لام هه وله کانی حکومه تی هه ریم له و پێوه ندیه دا نه گه یشتوو ته نه جامیکی دلخواز.

* جاروبار ئيران پرسی نازادیی خویندن و نووسین به زمانی کوردی له میدیاکانیدا دهرووژنین، به لام له کرداردا که بابتهی زمان گهیشته سنووری شوناسخوازی و داواکردنی مافی نهتهوهیی، نهوه هیلی سووره و دژگردهوهی توندی به دوودا دئ، وهک نهو دواییانه دیتمان خاتوو زارا محهمهیدی مامۆستای زمانی کوردی له سهر گوتتهوهی وانهی کوردی رابینچی بهندیخانه کرا. پرسی زمانی کوردی بۆچی بۆته مۆتهکه له سهر تاران؟

قادر وریا: من پیم وانیه دهولت باسی له نازادیی خویندن به زمانی کوردی کردب. ئەسلێک ههیه له قانونی ئەساسیدا که ئەو ئەسلهشیان تا ئیستا جینهجی نهکردوه، به لام جاروبار له سهر ئەو ئەسلهیه مانۆر ددهن؛ ئەسلێک که باسی "قومیت" دهکانی ئیران و زمانهکانیان دهکا. له نیو نهتهوه ژیردهستهکانیشدا که سانیک زۆرجار به پشتبهستن بهو ئەسلهی قانونی ئەساسی ویستهکانی خویان دردهبرن و داوای خویندن به زمانی دایک دهکن. دیاره ئیستا دهسهلاتدارانی ولات دهلین لیتان تیک نهچی! ئەو ئەسله نالی خویندن بهو زمانانه نازاده، به لکوو دهلی خویندنی ئەدهبیاتی ئەو زمانانه له تهنیشت زمانی فارسییهوه نازاده. یانی له راستیدا دهولت و دهسهلات ئەرکیکیان وهئستهوی خویان نهگرتوه. حکومهت لهو چوارچۆیهیدا هیشتا ههنگاویکی ئەوتوی نهناوه، به لام خه لک به تاییهتی له کوردستان ههولیان داوه که زمانهکهی خویان فیڕین و بیپاریژن. ههستیاریی دهولتهی ناوهندییش سهبارت بهو بابته ئەوهیه که خه لک دهیانهوی ئەم زمانهیان بیته زمانی خویندن. مامۆستایانیک، یان که سانیک چالاک له مهیداندان و دهلین زمانی ئیمه ناسنامهی ئیمهیه و به دهستیکی نهتهوهیییهوه داوای ئەم مافه دهکن، کاربه دهستانی ریژیمیش تا دئ ههستیارییان له سهر ئەم داوایه زیاتر دهبن و سه رکوتی داواکهیان دهکن. ئاماژهت به مامۆستا زارا محهمهیدی کرد که به داخهوه ئیستا له بهندیخانهیه، ته نیا تاوانی ئەوهیه که شیلگیر و پیداکر بووه که خویندن به زمانی کوردی ههبن و خه لکی هانداه بۆ بهرگری له زمانهکهیان و په ره پیدانی زمانهکهیان، رادهستی هه ره شهکانی کاربه دهستانی ئەمنیهتی نه بووه. که سیک به شیوهیهکی زۆر ناشتیخوازانهش داوای مافه رهواکانی نهتهوهکهی کردب و ته سلیم نه بووبی، دهولت زیاتر لیی به رقدا دهچی. خاتوو زارا محهمهیدی، یا موژگان کافوسی دوو نمونهی لهو جۆره که سانهن. موژگان کافوسییش له سهر هه ولدان بۆ پاراستنی زمانی کوردی گیرا و چوه زیندان، دهسهلات لییان به رقدا چوه.

* مهسه لهیهک ههیه که دهگوتری زمان له نیو نهتهوهکاندا پیناسهیه و دواچار چهکه، مروهکان ته نه ا و ته نه ا له ریگهی زمانهکهیا نهوه ده ناسرینه وه و ده بن به نه ته وه. نایا ئیستا کورد نهو چه که به هیزهی ههیه که مان و مه وجودیهتی خوی پیناریژی، یا مه ترسی له نیو چوونی له سهره؟

قادر وریا: به خۆشییهوه زمانی کوردی له گه ل ئەوهی زۆر هه ولی سهرینه وه و سه رکوتی

دراوه مەترسیی لەنیوچوونی لەسەر نییە، چونکە لە باشووری کوردستان کە دەسەلاتی کوردی ھەیە، زمان جێگە و پێگە و ڕەسمی و قانونیی ھەیە. لە رۆژھەلاتیش بە ھۆی خۆشەویستی خەلک بۆ زمان و ناسنامە ی خۆیان و بەرگری لیکردنیان، لەویش مەترسیی لەنیوچوونی لەسەر نییە، بەلام مەترسیی دیکە ی بەرھەر و بوو تەوہ. ئەوہی کە پرسیتان زمان چەکی ئیمە، بەلێ بە دلنایییەوہ. شتیک کە ئیمە لە نەتەوہکانی دیکە جیا دەکاتەوہ زمانەکەمانە. ئیمە وەک کورد توانیومانە کاری رۆژنامەنووسی بە زمانەکەمان بکەین، لە باشووری کوردستان، کاروباری حکومەتی پی بەرپۆہ دەچی، لە قوتابخانە و خویندنگەکاندا لە ئاستەکانی سەرەتایی، ناوەندی و بەرزدا خویندن بەو زمانە ھەیە. زمانی کوردی لە بواری میدیایی، یاسایی، زانستی، بازرگانی و... تە، بەکار ھینراوہ و توانایی خۆی سەلماندوہ. ئەو زمانە تەنیا پاراستن و خزمەتکردنی زیاتری دەوێ. بەلێ، راست وایە، زمانەکەمان چەکی ئیمە و دەبی زیاتر خزمەتی بکەین. بەو خزمەتەش کە بە زمانەکەمانی دەکەین، دەتوانین مانەوہی خۆمان وەک نەتەوہیەک لە داھاتوودا دەستەبەر بکەین.

••• وەک دوا پرسیار چۆن دەکرێ زمانەکەمان باشتر بیاریزین؟

قادر وریا: ئەم پرسیارە دەتوانی بەرھەر و پوو ی ھەر تاکیک لە ھەر بەشینکی کوردستانی بکە، بەو پنیە کە تاکەکە ھی کام بەشی کوردستان بی، وەلامی جیاوازی پی دەداتەوہ، چونکە ئەرکەکانی دانیشتوانی ھەر بەشینکی کوردستان لە ئاست زمانی کوردی، بەپی باروئۆخی سیاسی و نەتەوہیی بەشەکە ی خۆیان جیاوازی. بۆ نمونە لە ھەریمی کوردستان دەسەلاتی کوردی ھەیە، بەلام لە رۆژھەلاتی کوردستان دەسەلاتی کوردی نییە. ئەمن پیم خۆشە چونکە باسی زمانی کوردی لە رۆژھەلاتی کوردستان دەکەین، لەو روانگەییەوہ وەلامی ئەم پرسیارە بدەمەوہ و بلیم وەک کەسیک لە رۆژھەلاتی کوردستان چۆن دەتوانین زمانەکە ی خۆمان بیاریزین؟

پیش ھەموو شتیک ھەموو تاکیکی کورد لە رۆژھەلاتی کوردستان ھەول بەدا بە زمانەکە ی خۆی بخوینیتەوہ و بنووسی و زمانەکە ی خۆی بزانی. ئەگەر لە قوتابخانە رپگە ی پی نادری، دەبی بتوانی لە پەراییزی قوتابخانەش فیزی زمانەکە ی خۆی بی. ئەگەر شاعیرە، وەرگیژە یا نووسەرە دەبی بە زمانەکە ی خۆی و وەرگیژی. ئەگەر لە تۆرە کۆمەلایەتیییەکان دەنووسی با بە زمانی کوردی بنووسی. ئیستاش زەحمەت نییە وەک پیتشو، تۆرە کۆمەلایەتیییەکان ھەن و رپگاکانی فیروونی خویندەوہ و نووسین بە زمانی کوردی ئاسانتر بوہ.

ئەركىكى دىكە بۇ پاراستنى زمان لە رۆژھەلاتى كوردستان ئەوھىە كە بنەمالەكان ھەول
 بدەن لە مالەوھە بە زمانى كوردى قسە بكەن و مندالەكانيان ھانبەدەن كە بايەخ بە زمانى خۆيان
 بدەن. شتى دىكە كە لە رۆژھەلاتى كوردستان ھەيە ئەوھىە، كە بە خۆشپىيەوھە بزوتنەوھىەكى
 گەورە ھەيە بۇ پاراستنى زمانى كوردى. كاتى خۆى كۆمارى ئىسلامى رېگەى دا گۆقارى
 ”سروھ“ بلاوبىتەوھە و پىيى وابوو ئەم گۆقارە دەبىتە تريبوونىك بۇ پىداھەلكوتنى حكومەت،
 يا خۆى تەرخان دەكا بۇ بابەتى ئەدەبى و فولكلورى، بەلام ئەو كەسانەى لە گۆقارەكەدا
 كاريان دەكرد ھاتن ئەم دەرفەتەيان قۆستەوھە بۇ فېركردن و پەرەپىدانى زمانى كوردى.
 دوايە كە رېگەدرا ئەنجومەنە ئەدەبىيەكان لە شارەكانى كوردستان پىك ھاتن، بەو ھۆيەوھە
 كە خەلك بە تايبەتى نووسەران، ئەدبىيان و لاوھەكان ھۆگر و دلسۆزى زمانەكەى خۆيان
 بوون، ئەم ئەنجومەنانەيان كرد بە شوپىنىك بۇ فېربوون و پەرەپىدانى زمان و ئەدەبى
 كوردى. ئەم بزوتنەوھىە بە خۆشپىيەوھە ھەر بەردەوام بووھە و چووەتە ئەو قوناغەوھە كە
 خەلكانىك خۆبەخشانە كۆرۈكۆبوونەوھە بۇ فېركردنى زمانى كوردى پىكىدن، كچ و كورى
 ئەم ولاتە تىپدا بەشدار دەبن، كە ئەم پىشوازيە جىگەى شانازىيە. بۆيە پىويستە ھەول
 بدرى ئەم بزوتنەوھىە دىژە پەيدا بكا و رەھەندى دىكەش بگرىتەبەر. بۇ نموونە بەرە بەرە
 توپىنەوھىە زانستى لەسەر زمانى كوردى و ئەدەب و مېژووى كورد، لەنىو نووسەران
 و رۈوناكبيران لە ھەموو پارىزگەكانى رۆژھەلات بكا. كۆكردنەوھە و تومارى بەلگە و
 ئاسەوارە مېژوويەكانىش بەشىكى دىكە لەو خزمەتەيە. ئەركىكى دىكە كە لەوانە گرنگترە،
 ئەوھىە ئەو كەسانەى كە لەوئى خزمەت دەكەن و بەرەورپووى تۆلەستاندەنەوھىە رېژىم
 دەبنەوھە، پىويستە خەلك پىشتىوانىيان لى بكا؛ بۇ ئەوھى ئەگەر بە ناحەق سزا دران، خەلك بە
 دەنگيانەوھە بىن و لە پىشتىان راوەستن و رېژىم نەتوانى بە ھاسانى سەركوت و دەمكوتيان
 بكا. لە راستىدا باشتىرەن كار بۇ خەلكى رۆژھەلاتى كوردستان كە دەولەت دەيەوئى خۆيان
 و ناسنامەى نەتەوھىيان بتوئىنەتەوھە ئەوھىە زۆر بەتوندى بەرگرى لە مانەوھى ناسنامەى
 نەتەوھىي خۆيان بكەن.

*زۆر سوپاس كاك قادر بۇ ئەم دەرفەتەى بە ئىمەت دا.

- سوپاس بۇ ئىوھەش.

ئىتىمۇلۇڭى ئورۇمۇن يا ھورامان

(لىكۆلىنە ۋە يەكە مىژۋىيە ۋە زوانە ۋانى)

■ عادل محەمەدپوور

دەسىپىئە:

ھەر چەمكىك بۇ خۇي واتا و دەلالەتتىكى تايىبەتى ھەيە؛ بابەتەكان بە درىژايى ميژوو، سىمايان دەگوردى و لە ژير تۇزى زەمەن و گىژەلووكەي گوران و چەمەرى ھەلسووراندا، ئالوگورى قاموسى و فرە واتايى بە خۇو دەبينن؛ بە تايىبەت توخمە زوانىيەكان كە ھىچ كات تاكتەوەر و يەك پوالەت نامىننەو، بەلكو وىراي گورانكارىي فۆرمى، ھەندى چەمكى ناوەرپوكى و دىرپوكى وەدوو خۇياندا دەينن. لىردا ئەركى توژەرە، واش پىويست دەكات زور بە وردى و تىرپامانەوە ياساي گورانكارىي فونۇلۇژى (واجناسى) و بارى ئىتيمۇلۇژى رەگەزە زوانىيەكان بە باشى وەرد و پەرەناو و تاوتوى بكات و لە رىچكەي ئەو ياسايەدا ھەلەتە نەبى و ھۆكارەكان لەم پروسەدا بدۆزىننەوە تا لىكۆلىنەوەكە بە باشى بگاتە ئەنجام.

لەم وتارەدا نووسەر ويستوويە لە روانگەي ميژووييەو، تۆمالي چەپكە وشەي ھورامان (ئورۇمۆن)بكات و ھەندى واتاي پىوار و شاراوى ميژوويى، ئەويش بە پشت بەستن بە سەرچاوە باوەر پىكراوەكان، پوون بكاتەو. لەم وتارەدا سەرەتا تىشكىك دەخريتە سەر سىياسەتى ئاشووييەكان، لە لايەكەو بە سىپىنەوەي ناوشويناوار و ناسەي فەرھەنگى مادەكان، و لە لايەكى تىشەو، لەوا كە بە داخوە ئاسەوارى مادى تەنيا لە دووتوى سەرچاوە خەتە بزمارى و ميژووييەكانى ئاشووریدا نەبى، دەسمان ناكەويت. ئەو ناوشويناوانە كە لە دەقەرى كوردستاندا ھەن، ئەم راستىيە تالە بۇ گەلى كورد دەردەخەن. خويندەوەي ميژوو و لادانەوەي بەرگەكانى، وىراي سوودىينين و سوودبەخشى بۇ ھەر گەل و نەتەوہيەك، دەشبيتە ھوى چىبوونى ئەزمونگەرىتى و دووپات نەبوونەوەي ھەلەكانىشى. ئەمە رەنگە ئىستا بۇ نەتەوہي كورد، باشتىن خالى ئەرىنى و بە كەلكترين رىبىرد و سىياسەتى ھەنووكەيى سىياسەتوانان و ميژوونووسان و بىرمەندان بىت. لەم رىبىردە وردىبىنانەدا بۆمان دەردەكەوي كە كورد و كوردستانى كۆن ھەر وەك ئىستا، چەندە دوژمنكارى ھەبوو و چەندە ميژوو، فەرھەنگ، مەعنەويەت و بارى خۇئاگا و ناخۇئاگاي ژيان و ژيارى رۇشنىبىيەكەي قەلاچۇ و ئاوەژووكراو و كەوتوتە بەر قەمچى شالوو و راپىچكردنەو.

دۆزی ئاشوورییه‌کان له کوردستانی کۆندا:

پێش له دوژمنانی میژووی سه‌رده‌م یانی سه‌فه‌وییه‌کان و عوسمانیییه‌کان؛ له رابردووی دوورتره‌وه ئاشوورییه‌کان، دوژمنی بېرپه‌پشتی کوردستان بوون. به‌ر له یه‌کگرتنه‌وه‌ی هۆزه‌کوردیه‌کان له کوردستانی کۆندا و پیکه‌پێتانی حکومه‌تی ماد، وه‌ک: میدیییه‌کان، گوئییه‌کان، مانناکان و ئورارتوکان و لولوبیییه‌کان و... ئەمه ئاشوورییه‌کان بوون که پتر له هه‌ر شالا‌وگه‌ریکی تر چاویان بێ بووه ماده‌خاو و کانه‌زییه‌کان و ده‌وله‌مهن‌دی س‌روشتی کوردستان به‌مه‌ستی تالان کردنیان و گه‌ری سیاسه‌تی به‌کۆمه‌ل کوشتن و کۆچاندنیان و پاکتاوکردنی کلتور و داب و نه‌ریت و س‌رینه‌وه‌ی هه‌یما فه‌ره‌ه‌نگیییه‌کان و ناو شوینه‌واره‌کان، که ئه‌م‌رو‌ش ناوی به‌ (تعریب و تتریک و تفریس) ده‌رچووه، گه‌یشتبووه تروپک و قه‌لاپۆیه‌ی هه‌لاوی‌دنه‌وه. ئەم داگیرکه‌رانه، له هه‌ر شوینیکی کوردستان پێیان ناوه و پێرای کوشتن و ب‌رین و کوێرکردنه‌وه‌ی شوینه‌واری ماده‌کان ته‌نانه‌ت ناو و ناسنامه و بنچکی نه‌ته‌وايه‌تی س‌راوه‌ته‌وه و به‌جێیان ناوشوینی ئاشووری و ناکوردی لینه‌راوه‌ته‌وه. لینه‌دا ئه‌رکی بیره‌دۆزانی کورد پتر ده‌بی، که جه‌خت بکه‌ن بۆ دۆزینه‌وه‌ی شمه‌کی فه‌ره‌ه‌نگی و توخمی زوانی له دوو تۆی ئه‌و ئاسه‌وارانه که له ئاشووری کۆندا به‌جێمان. با ئه‌وه‌ش ب‌خه‌ینه سه‌ری و پێرای ئەم سیاسه‌ته پاکتاوکردنه که قه‌لاچۆکردن و س‌رینه‌وه‌ی هه‌ندئ له خه‌سله‌تی فه‌ره‌ه‌نگی و زوانی لیکه‌وتوه‌ته‌وه؛ ده‌قه ئاشوورییه‌کان ته‌نیا که‌مپ و ژیده‌ریکن بۆ دۆزینه‌وه‌ی ناسنامه‌ی نه‌ته‌وايه‌تی توخمه‌ و نکراو و ئاوه‌ژوو بووه‌کانی زوان و فه‌ره‌ه‌نگی مادی (کوردی). له‌م روانگه‌وه، سه‌رچاوه ئاشوورییه‌کان بۆ ئیمه گه‌لیک به‌ها‌دارن و ته‌نانه‌ت ژیا‌نبه‌خشی‌نی به‌شیک‌ی زۆر له که‌له‌پووری ئیمه‌ن. پاشاکان و ده‌سه‌لاتچیا‌نی ئاشوور له چاو پاشاکانی نه‌ته‌وه کۆنه‌کانی دراوسی‌ی کوردستانی کۆن، باشت‌رین و ده‌وله‌تمه‌ند‌ترین سه‌رچاوه‌یان له‌م باره‌وه بۆ به‌جی هه‌یشتووین، که بریتین له: نووسراوه شاهانه ره‌سمی و یادگارانه‌کان، نه‌خشه هه‌لکه‌ندراوه به‌ناوبانگی دیواری کۆشکه‌کان و ئارشیفنامه‌ی پاشاکان، که جو‌ره‌ها وینه له‌م باره‌وه‌یان تیدا به‌رجه‌سته کراوه، که وه‌ک پ‌روپاگه‌نده‌یه‌کی سیاسی و وه‌ک جه‌نگیکی ده‌روونی به‌کار هه‌ینراون .

خویندنه‌وه و هه‌لدانه‌وهی ئەم بەلگه‌نامانه و شروقه‌ی ناوشوینه‌واره‌کان که قاموسی راسته‌کییان ئاوه‌ژوو کراوه حه‌قیقه‌تیکی تال بۆ ئەم نیشتمانه‌هه‌رده‌خات، که ئه‌ویش گریڤانی سیاسه‌تی دوژمنکاری و پاکتاوکردنی ره‌گه‌زییه‌هه‌ر له‌کۆنه‌وه تا به‌ئهمرۆ که سیاسه‌تی ئەنفال، جینوساید، کیمیا‌باران و تواندنه‌وه‌ی ناسنامه‌ی لیکه‌وتۆته‌وه.

چۆلکردنی زۆر ناوچه‌ی ژیر ده‌ستی ئیمپراتوری ئاشووری له‌دانیشتوان و راگواستنیان بۆ ناوچه‌ی دووره‌ده‌ست و هینانی خه‌لکی بیگانه‌له‌شوینی تره‌وه، بۆ جیگرکردنیان له‌شوینیان ده‌چپته‌خانه‌ی ئامانجه‌سیاسیه‌کانی ئاشووریه‌کانه‌وه‌له‌کوردستانی کۆندا له‌پیناوی گۆرپینی مۆرکی نه‌ته‌وايه‌تی، ئەتینکی له‌ئو ناوچانه‌دا پیاده‌کراون، له‌ئه‌نجامدا هه‌ندی‌ک ناوچه‌ی و هه‌ریم له‌ئیمپراتوری ئاشووریدا ناسنامه‌ی ره‌سه‌نیان سراوه‌ته‌وه‌بوونه‌به‌شیکێ راسته‌وخۆ له‌ولاتی ئاشوور وه‌ک هه‌ریمیکێ ئاشووری ته‌واو، نه‌ک بیگانه‌ی ژیرده‌ست مامه‌له‌ی کراوه. (زاموا) ش که ناوچه‌ی سلیمانی ئیستا و ده‌ورووبه‌ری ده‌گرته‌وه، نمونه‌یه‌کی پوونه. هه‌روه‌ها زۆر کۆمه‌ل و نشینگه‌ی جووله‌که‌له‌ئیران و ناوچه‌کانی کوردستان یه‌کیکه‌له‌ئه‌نجامه‌کانی سیاسه‌تی راگواستن و تیکه‌لکردنی گه‌لان و نه‌ته‌وه‌کانی ناوچه‌که‌له‌سه‌ر ده‌ستی ئاشووریه‌کان.

بۆ نمونه: «ئاشوور ناسیرپالی دووهم (۸۸۳ - ۸۵۹ پ. ز) به‌نزیکه‌ی سه‌ده‌یه‌ک پیش له‌سارگونی ئاشووری و تیگلات پیلاساری و... پاش ویرانکردنی شاری (ئه‌تلیلا) ی لۆلۆبیه‌کان له‌ولاتی (زاموا) سه‌ر له‌نوی بنیادی نایه‌وه و کۆشکی شاهانه‌ی تیا‌دا دروستکرد و پاش ئه‌وی کرده‌بنکه‌یه‌ک بۆ کردنه‌وه‌ی دانه‌ویله‌ی ناوچه‌که‌، ناوه‌که‌ی گۆرا بۆ (دوور - ئاشوور)». یان هه‌مان پاشا (ئاشوور ناسیر پالی دووهم) له‌شالایکدا بۆ سه‌ر شاری ئامالی له‌ (زاموا) ده‌لیت: «له‌شالایکدا له‌شاره‌که‌دا ۸۰۰ جه‌نگاوه‌ریانم به‌شمشیر به‌زه‌ویدا دا به‌لاشه‌کانیان کۆلانه‌کانی شاره‌که‌یانم پرکرد، خانووکانیانم به‌خوینیان په‌نگکرد، زۆریانم به‌زیندوویی گرت و ئاشوور ناسیرپال، پاله‌وان، وه‌ک بالدار که‌وته‌دوایان (واته‌خه‌لکی هه‌لاتوو) لاشه‌کانیان له‌سه‌ر شاخی نیییر (پیره‌مه‌گروون) له‌سه‌ر یه‌ک که‌له‌که‌کرد، ۳۲۶ جه‌نگاوه‌ریانم سه‌ربرپی، حه‌وت شاره‌که‌که‌له‌ناوچه‌رگه‌ی

شاخی نیییربوون و وهک قهلاکانیان مهحکهم بوون، داگیرم کردن، دانیشتوهکانیانم سهبرپی و کهلوپهل و مهپر و مالیاتیانیم، برد و شارهکه م سوتاند و... . پاشان له هیپشینکا بۆ سهر ههولیر دهلی: «ببوو، کورپی بابا، فهمانپهواى شارى نیشتون له شارى ئهربیلا (واته دهولیر) کهولم کرد و پیستهکهیم به سهر شوورای شاردا ههلاخت». به پروای ههندی سهرچاوه چهپکیک وشهى بهرهچهلهک ناشووری و نیوچۆمانی وهک: (تهته، ئیجیجی، زامواو، بل، ئهرازا، کورزا، نى، نژمار، ژوونى، شوالا، داریان، وهرتره، ههسوون، زابان، سلین، و... تد) له هوراماندا ههه، بۆ ئهه دوخه میژووویه که داگیرکه ران به تایبته ناشووریههکان ئاوا سیاسهتیکیان پیپهه کردوه، دهتوانن پال پشت و پیگهیهک بن بۆ چه سپاندنی ئهه دۆزه. زۆربهی ئهه وشانه که چواردهوری هورامانیا تهنیوه، دهسپیکى ئهینین بۆ تویکاریی پۆگهى زمانهوانی وشهى هورامان.

هورامان با وهک له هیللی جوغرافیایدا ناوچهیهکی بهرز و شاخاوی و دهست پینهگهیی و زمان جیاواز بووه، وهک باقی بهشهکانیتری کوردستان، به تهماحی دهولهههندی مادهدی خاوی سروشت، وهک دار و تهخته و ئاسن و مس (بۆ دروستکردنی چهک) و زیپر و زیو و بهردی بهنرخ و ئهسپ و... وهک باجی سهرانه و جهنگی ئابووری، به قولنگهی پۆلا له چیا سهختهکاندا، ریگاوبان بۆ هاتووچووی بازرگانی کراوهتهوه و مال و سامانیا کهوتوته بهر ئاکامی دیاردهی شالاوگهری و گوژمی داگیرکه ره ناشووریههکان و ویرای ویرانکاری و تالانکردن و کوچاندن و سوتاندنی مال و حالیا، دهس بهسهریاندا گیراوه و به هههمان چهشنی ناوچهکانیتر، ناوی شوینهوارهکان و هیمه فهرههنگیا ناوهژوو کراون یان سراونهتهوه.

سارگونی دووهه (۷۲۱ - ۷۰۵ پ. ز) وهک ئههکی ئایین و فهمانی خوداوههه، ناشوور، له بارهی شالاوهکهی بۆ هورامان دهلیت: «لهسهه وتهی بهکاری ناشوور، سهردارم، که ژیر رکیف خستنی میرانی ناوچه شاخاوییههکان (هورامان) وهگرتنی دیارییهکانیا وهک خهلاتیک به من بهخشیوه. به قولنگهی پۆلا شاخهکانیا، داتاشی و ریگاگراوهکانیا کردهوه» (Luchenbiu Arab Vol - (۷) p.۱۱. ۱۱

تۆمالمى دەستە واژەى ھورامان: لە راستاى تىپەراندى ئەم باسە مېژوويىدا كە خىستمانە گەر؛ گەلېك باس لە لاىەن توپژەرەنەو، لە سەر دەستەواژەى ھورامان كراوہ من خاوەن باسەكان بە ناشارەزايى تۆمەتبار ناكەم، بەلكو ئەو باسانە كە پېش لەم وتارەدا نووسراون، بە پىنگەيەكى بناغەداريان دەزانم بۆ ئەم ناو و شوپنە مېژوويىە كە لەمەولا دەنووسرىن و رېز و حورمەتىشم ھەيە بۆ ھەولەكانيان ھەر ھىچ نەبى بوونە ھۆى وروژاندنى باسەكانى ئىمە و تەنەت بابەكانى ترىش كە لە داھاتوودا دىنە راڤەكردن، رەنگە ئەوان پشت بە بەلگەى توكمەتر و جىدېتر بېستەن و باسەكە لەمە زىادتر و قەلەوتر و بە پىزتر بكن، ديارە ئەمە لە بنەمادا دەبىتە ياساى رەواى مېتىدۆلۆژى لىكۆلېنەو و راڤەكارى بەردەوام.

سەيدى ھورامى شاعىرى گەرەى سەدەى (۱۳-۱۲ ك.م)، وشەى لىكدراوى ھورامانى لە ديوانەكەيدا «ئورۆمۆن»ى وەك نشىنگە و ولاتى خۆى بەكارى ھىناوہ:

ئەز (ئورۆمۆن) مەكۆنم بى و ولاتم

سەر و پىرى خوداى دابى نەجاتم ...

ھورامان وشەيەكى لىكدراوہ و واتايەكى دىرىن و مېژوويەكى كۆنى لە دووتۆى مەدلولەكەيدا ھەيە و بى گومان يەككە لە دەقەرە كۆنەكانى كوردستان، كە رەنگە يەككە لە مەلبەندەكانى ژيان و ژيارى شارستانىەتى رۆژھەلاتى ناڤىن و فەرمانرەوايى مادەكان و باوگەرە و وەجاخى نەتەوہى كورد بووبىت. لەم لىكۆلېنەوہدا لە سەر جەختى سەيدى ھورامى لە سەر «ئورۆمۆن» وەك ولات و شوپنى خەلاتكراوى خودايى؛ بەلگەيەكى پتەو و برۆپىنكراوہ بۆ دەستەوشەى ھەنووكەيى و سەردەميانەى ھورامان. ئەگەر شىوازاسانە سەرنج بەدەينە ديوانەكەى ئەم شاعىرە، بۆمان دەردەكەوئى كە:

پلانتفۆرمى ديوانەكەى سەيدى لە سەر سى جۆر كېشى شىعەرى چىنكراوہ:

الف: ھەروۆى ب: ھىجايى (بەرگەيى) ج: فەھلەوى كۆن (ئورامان):

لېرەدا باس لە گوزارەى (الف و بى) ناكەين و تەنيا باس لە ئورامان (فەھلەوياتى كۆن) دەكەين كە باسىكى ئەدەبىيە و پىوہندى بە رەچەلەكى ئورۆمۆن، ئورامان، ھورامان و ھورامانەوہ ھەيە. ئورامان ھەلقەى ناڤىنى ئەوسا و ئىستاي شىعەر و

مۆسیقای (هورامی، اورامی) دهژمیری. ئەگەر سەرەتای سەرەلدانی پرۆسەى شیعەر و مۆسیقای هورامان (بە تاییەت سیاوچەمانە) بە گاساکان و یەسنای ئەویستای بزاین، ئەوا «ئوورامن» یان فەهلەویات (پەهلەویات) دەبیته کۆلەکهى ناڤینی ئەم بزاقە لە چەن سەدە پیش و پاش ئیسلامدا، بۆ ئەم بزاقە مۆسیقاییه ئەدەبییه که لەم سەردەمەدا بەو چەشنە ئوسلووبانەوه لە باکوور و باشوور و پوژھەلاتدا، که پیشتر باسمان لیوه کردن، وینایان دەکهین.

«ئوورامن چەشنیک وتنەوه و گۆرانیهک بووه تاییەت بە پارسەکان که شیعەرەکانیش لەسەر ئوسلووبی برگهیی پەهلەوی بووه. ئوورامن کۆنتر لە زانستی کیش ناسی عەرووز بوون که پاش ئیسلام زانا عەرووزیهکان بۆ ئەوهی پاساوی شیعری عەرووزی بۆ بدەنەوه کیشی «مفاعیلن» (بەحرى هەزەج) یان بۆ پیوانە کردووه. چوون ئەم چەشنە شیعەرە لەسەر پیکهاتەى فۆلکلۆر و فەرەهنگى دەمگۆی (شەفاهی)ی جەماوەر و تراووتەوه، لەگەڵ ئەو دیار دەدا نەگونجاوه. بۆیه گوتراوه «مەلحون». زۆرتر مەرجی پیویست بۆ خویندەنەوهی ئەم ئوسلووبە «تەکیه و خیرایی نەغمەکان و کرکهی برگهکانە که تاییەتمەندییهکی شیعری رەسەنى هورامیشه. هەر ئەم پرئسیپیه، دەرخری ئەم دۆزیه که بایهخى شیعری هورامی لەوه دایە تا نەخویندریتەوه، توخمە نادیار و بزاتوووەکانى وهک هیشووەهنگى زمانى که لە دووتوی زمانەکه دایە پیناسە ناکرین. رەنگە یهکیک لە هۆکارەسەرەکییهکانى نەبوونی دەقى نويسار لە شیعری هورامیدا، ئەم خالە بووبی، که ئەم شیوہگەلە وتمان بە هۆی دیار دەى «دەنگتەوهى تەکیه و خیرایی کرکهوه» لەم زمانەدا، دەبیته جەخت لەسەر لەحن و ئاوازی دەمگۆ بکریت تا قابیلیهت و توانستی توخمەزمانیهکان وینا بکری. ئاخپوهران و پیشینیانیش ئەو ئەمرازەى که دەبوا نەغمەکانیان تومار بکردبایى نەیانبووه. (وهک نۆت لە ئامیرەمۆسیقاییهکاندا). هەر هەولیکیش بۆ تومارکردن و کۆکردنەوهى دەقى نويسار بکردرابا ئەوا دەبوو بە چەواشەکارى و ئالۆزکارى ئەو هاماو دەنگانە. چونکای دەقى نويسار تەنیا توانستی دەرختنى پاژیک لەو پتانسیه لە دەر نەکهوتووى هیه و ئەوانیتر خۆبەخۆ فری دەرین، بى ئەوهى بیسەر هەستیان پى بکات. بەم شروفا دەگهینه ئەم ئەنجامه که ئوورۆمۆن وهک ناو و شوین و ئوورامن وهل لەحنى مۆسیقا و ئیقاعى شیعەر پیوهندیهکی توند و تۆلیان پیکهوه هیه و سەیدیش وهک بەلگه ئاماژەى بەم

خاله هاوبه شه كردووه و فورميكيشه له جورهكاني شيعرى ئەم شاعيره كه وهك ئورومون ناوى ليهيناوه.

له روانگهى رژمانىيه وه، ئورومون يا اورامن و هورامن پيكهاتهيه كى ليكر اووهيه؛ بهشى يه كه مى ئەم پيكهاته (ئور، اور و هوور) وشهيه كى ئاشوورىيه به ماناى (شار) و بهشى دووهميش؛ (مان) يش پاشگرى ناو شوينه، ئىستايش به پىي ئەم بهلگه ميژووييه كه دهخرىته بهر ديدهى خوينه، جگه م شار، ماناكانىترى (ئور) برىتين له دهسلات، حكومهت، بنه ماله و پادشا.

ميژينهى «ئور دهگه رىته وه بۆ سهردهمى پاشايانى بنه مالهى سييه مى ئور (۲۱۱۲ - ۲۰۰۴ پ. ز) كه بنه مالهيه كى فه رمانزه واى سومه پى بووه پايته خته كه كى شارى ئور (ur) يان (ئورا) بووه كه ئىستاكەش نزىك به شارى ناسرىيه له باشوورى عىراقدايه. له كوى پىنج پاشاى ئەم بنه مالهيه، سيانيان هه موو له شكه ركيشىيه كانيان بۆ سهر ناوچه كانى كوردستانى كۆن بووه، كه م نه بىت بۆ سهر عىلام و بىبانى رۆژئاوا». هه روهه «ئور (زانا) فه رمانزه واى موساسىر بووه له م سهردهمدا كه له ناوچهى و دهو رووبه رى رواندز - شنوى ئىستا بووه . د. ميه رداى به هار له بارهى كۆنترىن نيشانهى نه ورۆز پىيوايه: كۆنترىن نيشانهيه ك كه له رۆژاواى ئاسيا له پىكه اتهى جه ژنى نه ورۆز به جىماوه، دهگه رىته وه بۆ يه كه مين بنه مالهى پاشايه تى (ئور)؛ كه له م جه ژنه دا له رىوره سمىكدا هاوسه رىتى نيوان خواژنى ئاو (بل) - تافگه يه كى ميژوويى، ئوستوورىيه له هورامن) - و خواى باره پنان و رسكان پىروژ دهكرا ... ئەم مه راسىمه له هه زارهى سييه مى پىش له مه سىح هاوتوته ئەنجام و كاهىنهى مه عبه د له جىي خواژنى ئاو و پاشايش له جىي خواى باره پنان (دوموزى) رۆليان بىنيوه. ئەم جىژنه له ئەساسدا به بۆنهى سه ركه وتتى (ئا، ئەداى هورامى كه به ماناى داىكه) يان (انكى) سامانبه خشى جيهان و پارىزه رى ياسا و خواى ئاو هز و باشتريه هارىكارى مروّف و چاره نووسساز به سهر (ئه پسو يان ئەپوه شه) دا بووه . لىره دا مه به ستمان فاكىتيزه كردنى واژهى (ئور) له ئورامان / هورامن و تافگهى ميژوويى بل له هوراماندايه بۆ مه دلوول ميژوويى - ئەفسانه يى ناوشووينى ئورامان.

به‌شی دووه‌می ده‌سته‌وشه‌ی ئوورۆمۆن، اورامان و هورامان؛ پاشگری (مان)ه. به‌پیی به‌لگه‌ی خواره‌وه‌ی روون ده‌بیته‌وه‌که ئه‌م پاشگره، به‌مانای شوین، مال و خانه و نیشتنگه‌یه. ئوورامان: یانی ئورشوین، شوینی ئور، ئوریانه=یانه‌ی ئوره‌کان یان، ئورمال، ئورجیگا=جیگای ئور، نیشتنگه‌ی ئور و ته‌ختی ئور، ئیستایش به‌گوندی هورامان ده‌لین شاری هورامانی ته‌خت. ته‌ختیش فاکتیکه‌ی بۆ فه‌رمانه‌ه‌وایی و ده‌سه‌لاتی حکومی له‌هوراماندا، ئه‌گینا هورامان ته‌خت نییه و شوینیکی شاخاوییه. نموونه‌ی بۆ ده‌سته‌ی واژه‌ی هۆر، هۆرا + مان: نیشتمان، باتمان و... ئه‌م توخمه‌ی پیی تیده‌چی ئه‌میش به‌ره‌چه‌له‌ک نامیدی بی و پاشان وه‌ک باقی وشه‌کانیتر، دزه‌ی کردبیته‌ی ناو زمانه‌ی ئارییه‌کان. له‌قاموسه‌کاندا نموونه‌یتریان هیناوه: اورامان و نموونه‌کانیتر: نیشتمان، باتمان برزمان، فریمان، شلمان، کلمان، بیلمان و (کاغیزمان، ئادیه‌مان، ته‌کمان و... له‌کوردستانی باکور) و...

به‌لگه‌ی ژۆرتیر له‌باره‌ی پاشگری (مان)ه‌وه‌ ده‌خه‌ینه‌ی روو:

مان له‌فارسی کۆندا به‌شیوه‌ی مانیا (mania)) هاتووه‌یانی یانه، خانوو، سه‌رای مان له‌ئهو‌یستادا به‌شیوه‌ی نمانا (nmana) تۆمار کراوه‌یانی: خانه، خانوو، یانه مان له‌په‌له‌ویدا به‌شیوه‌ی مان (man) هاتووه‌که له‌پرسی گۆرانکاریدا ده‌بیته‌یان و یانه و خان و خانه. له‌فارسی ئه‌م‌رۆدا (خان) هیه و له‌گه‌ل مانیشدا پیره‌و ده‌کرین، ده‌لین خان و مان.

ئه‌نجام:

به‌م شیوه‌ی ئه‌و راستییه‌ی ده‌رده‌که‌وی که ئور نه‌ته‌نیا به‌مانای شاره، به‌لکو به‌لگه‌ی میژوویی پوونکرایه‌وه؛ به‌مانای حکومه‌ت و فه‌رمانه‌ه‌وایی هیه که واته‌ی ئوورۆمۆن، ئوورامان، اورامان، هورامان، هورامان یانی شاری ته‌خت و فه‌رمانه‌ه‌وایی و حکومه‌ت و ده‌سه‌لات و... وتیشمان باوه‌کو هورامان شوینیکی شاخاوییه؛ شاره‌دیکه‌ی ئه‌میستا که‌ش به‌شیوه‌یه‌کی فه‌رمی و شه‌قامی به‌شاری هورامانی ته‌خت ناسراوه و به‌شارو هورامانی یا هورامان ته‌خت گۆ ده‌کریت و له‌سه‌ر زارانی خه‌لکه‌که‌ی ناوچه‌که‌دایه. ئه‌مانه‌ی به‌لگه‌یه‌کی زیندوون.

سەرچاوه‌کان:

دیوانی سهیدی. (۱۳۹۸). کۆکردنه‌وه و شیکردنه‌وه‌ی عه‌بدو‌ل‌لا‌ه‌بی‌بی. سنه: بلاوگه‌ی کوردستان.

زریبار، گو‌ف‌ار، ژ. ۵۸/۵۹ س.

زکا، یحیا. (۲۵۳۶). کاروه‌ند کسروی. تاران: موسسه‌ی انتشاراتی فرانکلین.

ده‌خدا، معین، برهان قانع، لغت فرس اسدی، اندراج و... بۆ مانا جۆراوجۆره‌کانی پاشگری مان له اورامان/ئورامان و هورامان و ههورامان.

مه‌رداد، بهار. (۱۳۹۸). جستاری چند در فرهنگ ایران. تهران: انتشاراتی آگاه.

وه‌رزنامه‌ی هه‌زارمێرد. (۱۹۹۷) ژ. ۱. سالی یه‌که‌م. وتاری سیاسه‌تی ئاشورییه‌کان له کوردستانی کۆندا ل ۱۷.

زمانىكى تازە دۆزراو، جۆرە نەرىتىكى دى ژيان پيشان دەدات

■ شاسوار ھەرشەمى

زمانىكى پىشتىر نەناسراو، لە نيوە دورگەى Malacka، مالاككە، بەناوى jedek، يىدىك دۆزراوئەتەوہ. لەو زمانە تازە دۆزراوئەدا، ھىچ كىمىگە ئامازە بە ھى خۆ بوون و خاوەندارىيەتى بىكات. بە ھەمان شىوئەش، لەو زمانەدا، كىمىگە تايبەت بە قەرز كىم، دىزى، كىمىگە فروشتىش نىبە. ھاوكات، زمانەكە كۆگايەكى پىرى ھەيە لە وشەى تايبەت بە گۆرپىنەوہ و دابەشكىم، بە زۆر شىوئە.

دۆزىنەوہكە ئەو كاتە بوو، كە ژمارەيەك لە لىنگفىستى زانكۆى lund، لوندى سوید، خەرىكى لىكۆلپىنەوہ بوون لەسەر jahai، ياهای، كە زمانىكە و لە ھەمان شوپىن ئاخپوئەرى ھەيە، كە تىپدا گۆبىستى زمانى يىدىك بوون. زمانەكە، لەلایەن نىكەى ۲۸۰ كەسى نىشتەجىي گوندىكى رۆژئاوای مالايزيا، ئاخاوتنى پىدەكرىت، كە كارى سەرەكى رۆژانەيان، برىتپىيە لە خەرىك بوون بە راوشكار و كۆكرىنەوہى بەرى درەخت و دەوئەن. زمانى يىدىك، ھەروەك ياهای، سەر بە دەستە زمانەكانى asli، ئەسلىيە، كە دەستە زمانىكى سەر بە خىزانە زمانى ئەوسترو-ئاسىيايە. يىدىك، خاوەنى دەنگى تايبەت بە خۆيەتى، بە ھەمان شىوئەش، رىزمان و ئەمبارى وشەى تايبەت بەخۆى ھەيە.

لە مالايزيا، نىكەى ۱۰۰ زمان ھەن، كە زۆريان، ئاخپوئەريان ئاوا كەمە و ھەرەشەى نەمانيان لەسەرە.

لەو كۆمەلگەيەى كە يىدىك قەسى پىدەكرىت، نىكەى ھىچ جۆرە ئازاوە و گەف و گۆر و ھەرەشە و توندوتىژيەك نىبە. ھەروەك مىندالانىش بۆ كىتەپكى لە دژى يەكدى ھان نادىن. لەوئى: نە ياسا ھەيە و نە دادگا. نە پەرسىگا دەيە و نە قەشە و ماشە و ئاخوندى چ دىنىكىش. ھەموو ئەوانەش، لە زمانەكەياندا رەنگى داوئەتەوہ.

تا ئىرە دەقى ھەوالەكە بوو، كە سەرچاوەكەى برىتپىيە لە: گوڤارى språktidningen -ژمارە ۱۰ى سالى پار، بە سویدی

بەلام با بزانین كە ئەم دۆزىنەوہيە چى دەگەيەنىت؟

زمان، جاچ زمانىكى زارەكىي كەمناسراوى بى ئەلفەبىي ئاخپوئە كەم بىت، يان زمانىكى دەولەمەند بە نووسىن و داھىنانى تۆماركراوى خاوەن ملىونان ئاخپوئە بىت، ھەردووكيان وەك يەك، لەسەر پانتاييەكى چالاكى كۆمەلایەتى كۆمەلگە كايە دەكەن و گەشە دەكەن، ھاوشىوہى تۆوى دانەوئە، كە لە پانتايى كىلگەيەك دەچىندىت. چۆن جوتيارەكە بە تەنگ كىلگەكەيەوہ دىت و ئاوى دەدات و بژارى دەكات، تا بەو شىوئەيە بەرھەمى بداتى كە خۆى دەيەوئە، پانتايى چالاكى كۆمەلایەتى تاكەكانى ناو كۆمەلگەيەكىش، شوپىنى ژيان و مان و

گەشانەوہی ھەر زمانیکە. لە دەردەوہی ئەو پانتاییە کۆمەلایەتییە، زمانیش چ ھەبوونیکی نییە. بە وەستانی چالاکییەکانی تاکەکانی ناو ئەو پانتاییە کۆمەلایەتییەش، زمان لە گەشە کردن دەوہستیت و دووریش نییە جی بۆ زمانیکی دی باشتەر گونجاو چۆل بکات و زمانە بنەرەتییەکە ببیتە چەند بەلگەنامەیکی بەجیماو، وەک ھەندیک لە زمانە مردووہکانی پیشیان. ئەم دۆزینەوہیە تازەییە، بە ڕوونی بۆمانی دەردەخات، کە ئاستی گەشەکردنی زمان، لە زمانە سەرەتاییە دابراوہکاندا، راستەوخۆ بە ئاستی گەشە و گۆرانە کۆمەلایەتیەکانی، ناو کۆمەلگەوہ بەستراوہتەوہ. کاتیکی کە بە ھۆی گونجاویی سروشتەوہ، بەروبووم بە ئەندازەییەکی باش لەبەردەستدا بوو و بەشی ھەموو ئەندامانی کردووہ، ئیدی بازار و کرپن و فرۆشتن، وەدی نایەت، بەلکو بۆ بوونی ھەموو جۆرە جیاوازیەکانی خۆراک و کەلوپەلی دی رۆژانە، پەنا بۆ شیوہ ھەرە سەرەتاییەکە ی گۆرینەوہ دەبەردریت. ئەوہی من نیمە، بەوہی دەگۆرپمەوہ کە لەخۆم پترم ھەییە و... تاد.

دیارە لە میزۆپۆتامیا، زۆر بەر لە داھاتنی نووسین، واتا بەر لە سەردەمەکانی کۆمەلگە ی شارە دەوڵەتەکانی سومیریان، ئەم قۆناغە سەرەتاییە ی ژیان، دەمیک بووہ کە تیپەریندرابوو. واتا کرپن و فرۆشتن، بە شیوہی جۆراوجۆر و ئالۆزتری گۆرینەوہ باو بووہ. بە دلنایی، لە کۆمەلگە بچوکە دابراوہکاندا، بە ھەمان شیوہی ناو ھەوالەکە، کاری سەرەکی پڕۆسە ی ئابوری، جگە لە خودی بەرھەمھێنان و دەستکەوتنی بەرھەم (بە راوشکار و کۆکردنەوہ و چینیەوہ و لیکردنەوہ و...)، بریتی بووہ لە کاری ئالۆگۆری.

لە درەنگانیکی سالانی شەستی سەدە ی رابردوو، کە من مندال بووم، کەروباری ناوچە ی خۆشناوہتی، بە بارە داری سوتان، یان بەرھەمی رەز و باخەکانیانەوہ، دەھاتنە ناو ھەولیر و بەرھەمەکانیان بە پارە نەدەفرۆشت، بەلکو بە گەنم، ھەندیک جاریش ئامراز و کەلوپەل و بەرھەمی دیش، دەیانگۆریەوہ. دیارە ھەججیەکانی ناوچە ی ھەورامانیش، ماوہیەک کاریان بریتی بووہ لە ئالۆگۆری، ئالۆگۆرکردنی شەکر و چاوشتی دی، بە گەنم و دانەویڵە ھەمان دیاردە لە زۆر شوینی دیش ھەر مابوو. بیگومان یاخی بوونە چەکدارییەکان و قەومانی شەر و ئابلۆقە خستنە سەر ناوچەکان و پەکخستنی دەست راگەشتن بە بازارە گەورەکان، ھۆکاریکی بوون بۆ درێژتر کیشانی ئەم میتۆدە کۆنینەییە ی ئالۆگۆری لە ھەندیک شوینی کوردستان.

کاتیکی کە دیاردەییەک، وەک کرپن و فرۆشتن، لەناو کۆمەلگەییەکدا، نەبووبیت، بیگومان ئەمە بەسەر زمانیشدا رەنگ دەداتەوہ. بۆیە وشەکانی ناو زمان، بە شیوہ سەرەتاییەکە ی،

بهره‌می پیناسه‌کردنی دیارده‌کانی ناو کومه‌لگه‌ن. کاتیک که دیارده‌یه‌ک نه‌بوو، ئیدی له زمانیشدا، ئەم دیارده‌یه شوینیکی نییه. به کورتیی، زمان به‌ره‌می کاری کومه‌لایه‌تی خه‌لکه و به‌رده‌وام له گۆران دایه. یان گه‌شه و پیشکه‌وتن، یان پوکانه‌وه و نه‌مان و دابه‌ش بوون بۆ زاراوه‌ی لیکجیا.

بیگومان دیاره ئەم قسه‌یه‌ی سهره‌وه، زمانه داپراوه‌کان، یان زمانه زووه‌کان ده‌گریته‌وه، چونکه له‌م دنیا جه‌نجاله‌ی ئەمرۆدا، که تۆره‌کانی گه‌یاندن و ئینته‌رنیت، وه‌ک ته‌ونی جالجالۆکه، ئاسمانی هه‌موو زه‌ویان داپۆشیوه، یان به‌ زمانیکی دی کۆمیدیانه، قوتووی کۆکا‌کۆلا گه‌یشتۆته هه‌موو کونج و گۆشه‌یه‌کی ئەم دنیا‌یه‌وه، بۆیه‌شه ئیدی نزیکه‌ی له هه‌موو شوینیکی‌شدا، هه‌م پێویستیه‌کانمان زۆر لیکده‌چیت، هه‌میش به‌ ئاسانی ده‌توانین وشه له‌یه‌کدی وهر‌بگرین، یان وهر‌بیگێرین.

له به‌رامبه‌ر ئەو نمونه‌یه‌ی سهره‌وه، بیگومان چه‌ندان نمونه‌ی دی خۆمالیی ناو کومه‌لگه‌ی کوردستانیش هه‌ن، که هه‌مان به‌ره‌نجامی سهره‌وه‌مان بۆ ده‌سه‌لمینیت، با له ئاستیکی دی جیاوازی‌ش بیت. واتا مه‌رج نییه بۆ تیگه‌یشتن له‌و بۆچونه زمانه‌وانیه‌ی سهره‌وه، هه‌ر ده‌بیت به‌ دوا‌ی دنییه‌کی دوور له‌ شارستانیه‌ت و داپراو له‌ سه‌رجه‌م کومه‌لگه‌ ناسراوه‌کانی مرۆفایه‌تی به‌ نمونه وهر‌بگرین. دیارده‌ی خۆمالی له‌مجۆره، وه‌ک گوتمان هه‌ن، به‌لام که‌متر کاری مه‌یدانیان له‌سه‌ر کراوه و که‌متریش بۆ ئیمه ناسراون.

که مندال به‌ زمانی گه‌وره ده‌دویت، که گه‌وره به‌ زمانی مندال ده‌دویت ئەوه‌ی من لێره ده‌یگێرمه‌وه، جگه له‌وه‌ی که بیره‌وه‌رییه، هاوکات ده‌رخه‌ری ئەم راستیه‌شه که ئاستی گه‌شه‌ی وشه و واتا له‌ زمان و سه‌رجه‌م ئەمباری وشه‌کانی زمانیش، توند توند به‌ ئاستی گه‌شه‌ی کومه‌لایه‌تی کومه‌لگه‌وه به‌نده و زمان له‌ ده‌ره‌وه‌ی کومه‌لگه، چ بوونیکی نیه. ئەوه قسه‌که‌رانی زمانن، که به‌ گوێره‌ی ئاستی پێویستیه‌کانی رۆژانه‌یان، ناچارن تا گه‌شه به‌ ئاستی ده‌ربهرین و داهینانی وشه، یان وهر‌گرنتی وشه‌ بدەن، تا بتوانن ئەو پێویستیه‌یان ده‌ربهرن.

سه‌ره‌تای زستانی سالی ۱۹۸۱ز بوو، که له‌ بنکه‌یه‌کی پیشمه‌رگایه‌تی (نیوزه‌نگ)ه‌وه، چومه‌ بنکه‌ی راگه‌یاندن و رادیۆ له‌ گوندی (تۆزه‌له). هه‌رچه‌ند بۆ گه‌یشتنه‌ تۆزه‌له به‌ پێ، زۆر له‌ شینی، قوله هه‌رمی، زه‌لی و نیوزه‌نگ دوور نه‌که‌وتبوومه‌وه، به‌لام به‌ گوێره‌ی یاسا نیوده‌وله‌تیه‌کان بووایه، من سنوری نیوده‌وله‌تیم بریوو. ئاخ‌ر تۆزه‌له، ده‌که‌ویتته ناو ئێرانی. بنکه‌کانمان ده‌که‌وتنه به‌ریکی دی چه‌میکی قول، که له‌ ناو گوندی جیا ده‌کر‌دینه‌وه.

سەرەرای ئەمەش، کەم و زۆر لەگەڵ خەلکە کە تیکەلیمان پەیدا کردبوو. سەرەتا مندالیکی دئی فیریبوو دەهاته لامان. کورپیکی ۱۲ سالان بوو. زمان و ئاخاوتنی زۆر پاراو بوو. تا ئەو ئاستەیه پاراو دەدوا، کە وەک کەسانی گەورە، یان بەتەمەنی دئیە نزیکەکانی شینی و قوڵەهەرمی و نۆکان و کانی زەرد دەدوا.

نازانم هاوڕێیانم بیریان لە دەم و دووی کردبوووه یان نا، بەلام من بۆخۆم بەراستی پئی سەرسام بووم. باشە دەبیت خەلکی ئەم ناوچە دابراو و دوورەدەستە، چۆن ئەو زمانە سادە و پاراوەیان پاراستییت؟ بەرە بەرە خۆم لە گەورەکانیش نزیک کردووه و سەرنجم دەدا گەفت و لفت و دوان و زمانیان. هەستم بە لەیه کچوونیکێ سەیر و سەرسوڕهینەر کرد، لە نیوان ئاستی دوان و زمانی مندالەکە و زمانی گەورەکان. دواي ئەو کە وتەمە تیوردبوونەوهیەکی باشتەر لەسەر ئاستی دوان و تالۆزی و سادەیی بابەتەکانی قسەي پۆژانەیان. دواي ماوهیەک، دیارده تالەکەم بۆ دەرکەوت!

خەلکی ئەم گوندە، ئاستی گەشەي زمانیان زۆر سنوردار بوو. بابەتەکانی گەفتوگۆي پۆژانەشیان سنوردار و دیارکراو بوون. هەر بۆیەشە هەموو مندالەکانیان، کە تەمەنیان دەگەیشتە ۱۰ تا ۱۲ سالی، هەمان ئەو بابەتەیان، ئەمەندە زۆر گۆي لیبوو، ئیدی بە هەمان شیوه ئاخاوتن راهاتبوون. هەر ئەمەش بوو، کە یەکەمجار منی بە هەلەدا برد و وامزانی مندالەکانیان زمان پاراون. کەچی دواتر دەرکەوت، کە گەورەکانیش، بە ئەندازەي مندالەکانیان، وشە و دەرپرینیان لایە. واتا زمانیان بە ئەندازەي پئیوستیەکانی پۆژانەیان گەشەي کردووه و هەر ئەمەندەش لە ژیانی پۆژانەیاندا بەکار دینن. بە کورتی، ئاستی گەشەي زمانی هەمووان، سنوردار بوو. زمان هەر بەم ئەندازەيە گەشەي کردبوو، کە پئیوستیەکانی ژیانی پۆژانەیان پئیوستی پئی هەبووه.

ئیدی دواي زانیی ئەم راستییه، لەجیاتی سەرسامی، داخ و خەفەتم لەوه دەخوارد، کە ئەم مندالە چاوگەشانه، لە ئیستاه ئاستی گەشەي زمانیان بە بنبەست گەیشتوووه. ئەمە بابەتی پیشووترم دەسەلمینیت، کە هەندیک زمانەوانی زانکۆي لوندی سوید، زمانیکی زووتر نەناسراوی دابراویان دۆزیوهتەوه و ئاخپوهرانی زمانەکە، زۆر وشە و کرداریان بۆ ئەو دیاردانە نییه، کە لە ژیانیاندا نەبووه.

دلنیام دواي تپپەرپوونی پتر لە چل و دوو سال بەسەر ئەم بیرەوهرییه، ئیستا دئی توژەلەش وەک جاران، بە دابراوی نەماوه.

دایگلوسیای زمان و زار له کوردی ناوه پاستدا

له ژیر رۆشنایی بنه رته کانی فیرگسوند

■ چه دیده حاجی خدر

ئەم باسە، كە لە ژێر ناوئیشانی (دايگلوڤساي زمان و زار لە كوردیی ناوهراسندا لە ژێر رۆشنایی بنه‌ره‌ته‌كاني فيرگسۆندا) يه، هه‌ولێكه بۆ ناساندن و خستنه‌روو و پروونكرده‌وه‌ی جۆره دايگلوڤسايه‌ك له واقیعی ئیستای كوردیی ناوهراسندا. باسه‌كه به‌سه‌ر چه‌ند سه‌رباسیكي پيويستدا دابه‌شكراوه، تياياندا بواری دايگلوڤساي وه‌ك ديارده‌یه‌کی زمانی و وه‌ك بابەتیك، كه هه‌ر له سه‌ره‌تاكاني هاتنه‌ناوه‌وه‌ی زمانه‌وانیی كۆمه‌لایه‌تییه‌وه‌ بۆته يه‌كێك له بابەته سه‌ره‌كییه‌كاني ئەم لقه‌ی زمانه‌وانی، پروونده‌كاته‌وه، دواتر له ژێر رۆشنایی نو بنه‌ره‌ته‌كه‌ی چارلس فيرگسۆندا له جیاوازییه‌كاني نیوان زمان و زار لە كوردیی ناوهراسندا ورد ده‌بیته‌وه و نمونه‌ی پيويستیسی تیندا هینراوه‌ته‌وه. له كۆتاییدا به كورته‌یه‌ك مه‌به‌ست و ئامانج و ئەنجامه‌كاني باسه‌كه خراونه‌ته‌روو.

زمانه‌وانیی كۆمه‌لایه‌تی:

ئەگه‌رچی میژووی هاتنه‌ ناوه‌وه‌ی ده‌سته‌واژه یان زاراوه‌ی زمانه‌وانیی كۆمه‌لایه‌تی زۆر دوور نییه و ده‌كری بۆ سه‌ره‌تاكاني نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی رابردوو بگه‌رێنرێته‌وه، به‌لام په‌یوه‌ستكردنی زمان به‌ چوارچۆیه كۆمه‌لایه‌تییه‌كه‌یه‌وه میژوویکی دوورتری هه‌یه، سه‌رچاوه‌كه‌ی بۆ ئەو گوفتار و لێكدانه‌وانه‌ی فه‌یله‌سوفه‌كان ده‌گه‌رێته‌وه، كه له باره‌ی په‌یوه‌ندیی زمان به‌ ئاخۆه‌ران و ژینگه و چوارچۆیه كۆمه‌لایه‌تییه‌كه‌یانه‌وه ده‌یانورواژاند و له‌سه‌ری ده‌هه‌ستان.

ئەو گوفتارانه‌ی له كۆتاییه‌كاني سه‌ده‌ی هه‌ژده و سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌مدا له باره‌ی كه‌سایه‌تیی زمان و په‌یوه‌ندیی زمان به‌ ئاخۆه‌رانییه‌وه له ئارادا بوون تۆوی نه‌شونماكردنی زمانه‌وانیی كۆمه‌لایه‌تییان بۆ ئایینه‌ چاند. ئەم هه‌ولە به‌ زه‌قی له هه‌ناوی رۆمانسیه‌تی ئەوروپا و به‌ تایبه‌تیش ئەلمانیا ده‌بینرێ، له‌ناو هه‌مو ئەمانه‌شدا بۆچوونه‌كاني هه‌مبۆلت له باره‌ی جیاوازیی كه‌سایه‌تیی زمانه‌كان و په‌یوه‌ندیی به‌ ئاخۆه‌رانییه‌وه رۆلیکی گرنگیان له‌م ره‌وته‌دا گێرا. (پروانه: هادي نهر لعیبي ۲۰۰۹ : ۱۹ - ۲۲)

سه‌ره‌تاكاني سه‌ده‌ی بیسته‌م و بلاونوونه‌وه‌ی وانه‌كاني سوسیر و ده‌رکه‌وتنی زمانه‌وانیی نوونیا‌دگه‌ری به‌ هه‌ردوو ئاراسته‌ ئەوروپیی و ئەمه‌ریکییه‌كه‌یه‌وه و دواتریش هاتنه‌ناوه‌وه‌ی ریزمانی به‌ره‌مه‌هیتان و گوێزانه‌وه، زه‌مینه‌ی ده‌رکه‌وتنی زمانه‌وانیی كۆمه‌لایه‌تییان وه‌ك لقیکی زمانه‌وانی خۆشترکرد.

بۆچوونه کانی سوسیتر به وەرچهرخانیکی میژوویی داده نرین له په یوه سترکردنی زمان به ئاخوهرانییه وه، چونکه زمان له دیدی ئه وه وه دیاردهیه کی کۆمه لایه تییه و ده بی له ژیر په یوه ندی به ئاخوهرانی و ههست و لایه نه دهرونییه کانییه وه لئی بکۆلریتته وه له راست ئه وه ی که هه موو کاریگه ریه کانی سهر زمان له کۆمه لگا و دیارده کۆمه لایه تییه کانه وه ن. (هادی نهر لعیبه ۲۰۰۹ : ۲۵ - ۲۶)

دوا به دواي بلاونوونه وه ی وانه کانی سوسیتر له ۱۹۱۶ و دواي سی سال له مردنی له لایه ن دوو له خویندکاره کانییه وه، ریازی بوونیا دگه ری به هه ر دوو ئاراسته وه سه ره تا ئه ورپوی و دواتریش ئه مه ریکی له لیکۆلینه وه زمانه وانیه کاندایه سه ره ئه م بۆچوونانه ی سوسیتر دهرکه وتن. ئه و سه ره داوانه ی زیاتر په یوه ندییان به سه ره لادانی زمانه وانیه کۆمه لایه تییه وه هه یه زیاتر له بوونیا دگه ریه ئه مه ریکیه که دا که وتنه دهست تا ئه ورپویه که، چونکه ئه وان زیاتر پشتیان به جیاوازییه زمانیه کان و ئاخواتنی کۆمه لگا کان ده به ست تا ئاراسته ئه ورپویه که که پشتیان به زمانی پیوه ری به ستیوو.

بوونیا دگه ره کان بۆچوونه کانیان زیاتر له سه ره چه مکی زمانه وانیه گشتی هه لده چنی، به م پییه هه موو هه ول و جه ختکردنه وه یه کیان له سه ره چه مکی سیسته م و رۆنان و بوونیا دی زمان داپشتیوو، چونکه به لای ئه وانه وه (زمانه وانیه ده بی بۆ زمان بی و له خودی زمانیشه وه بی) (مصطفی غلفان ۲۰۱۰ : ۲۱۴) به م پییه بوونیا دگه ری زیاتر به دواي زمانه وانیه گشتیه وه بووه، زمانه وانیه گشتیش هینده بایه خیان به چوارچیوه کۆمه لایه تییه که ی زمان نه داوه و جیاوازییه هه ره سه ره کییه که ی له گه ل زمانه وانیه کۆمه لایه تی ئه وه یه، که هه موو جه ختکردنه وه و سه رنجدانیه کی له چوارچیوه ی لیکۆلینه وه له بوونیا د و سیسته م و رۆنانی زمان بووه به مه به ستی پوونکردنه وه و یاسا و ریزمان و خوشرکردنی زهمینه یه کی له بار بۆ زمانه وانه کان تا له ور پییه وه له ئایینه دا له پووکاری په یوه ندیه کانی زمان به کۆمه لگا و چوارچیوه کۆمه لایه تییه که و کۆمه لگاوه بکۆله وه (هدسون ۱۹۹۰ : ۱۵) به مهش بوونیا دگه ری تاراده یه که وه ک زیندانی زمانی لیهاتوووه و زمانی له ناو جوغزی خویدا ئاخویه.

له ناوه راستی په نجا کانی سه ده ی رابردووشدا دواي هاتنه ناوه وه ی ریزمانی به ره مهیتان و گوێزانه وه رهوتی وه سه ره پیکه وتنی زمانه وانیه کۆمه لایه تییه خیراتر بوو، چونکه ئه و ریزمانه نوویه هه ر له سه ره تاوه وه ده یوست زمان، له سه ره بنه مای گه یشتن به ریزمانی گشتگیر و به پشتبهستن به ریزمانیه کی نمونه یی ئه بسترکتی گریمانه یی و وینه یی و دوور له

چوارچىۋەدى كۆمەلایەتتى ئاخىۋەرانییەۋە لىكېداتەۋە، ئەمەش لەگەل سىروشتى كۆمەلایەتتى زماندا نایەتەۋە. (قويدىر شىنان ۲۰۱۸ : ۱۷۷)

پۇنالد وۇردەۋ (wardhaugh) ئاماژە بەۋە دەدا كە زمانەۋانىي كۆمەلایەتتى بە رىگایەكى زانستىيانە پەيۋەندىي نىۋان زمان و كۆمەلگا و كارىگەرى ھەر يەككىك لەسەر ئەۋە دىكە لىكەداتەۋە. بۇ ئەمەش باس لە چوار گرىمانە دەكا كە يەككىيان تىپروانىنەكەي چۆمىسكىە. چوار گرىمانەكە برىتتىن لە:

يەكەمىيان: بوونىيادى كۆمەلگا كار لە بوونىيادى زمان دەكا بەمەش بوونىياد يان پىكەاتەي كۆمەلایەتتى كۆمەلگا بوونىيادى زمانى دەستنىشان دەكات.

دوۋەمىيان: بوونىيادى زمان كار لە بوونىيادى كۆمەلایەتتى كۆمەلگا دەكات، بەمەش بوونىيادى كۆمەلایەتتى تىادا رەنگەداتەۋە.

سىيەمىيان: پەيۋەندىي و كارىگەرىي نىۋان زمان و كۆمەلگا كارىگەرىيەكى ئالوگۇرپىيە و ھەردووكىيان كار لە يەك دەكەن.

چوارەمىيان: زمان و كۆمەلگا سەربەخۇن و ھىچ يەككىيان كار لە ئەۋەدى دىكە ناكات، ئەمە بنجى لەسەر بۇچوۋنەكانى چۆمىسكىيەۋە داكوتائەۋە، چونكە بەشىۋەيەك باسى زمان دەكات ۋەك ئەۋەدى بوون و بوونىيادىكى ئەبستراكت و سەربەخۇي ھەبى، ئەمەش لە راستىدا بەتالكردەۋەدى زمانە لە ناۋاخنە كۆمەلایەتتىيەكەي. بە بۇچوۋنى وۇردەۋ ئەمە بە يەككىك لەۋ كەموكورتىيانە دادەنرى كە ۋەك رەخنەيەك لە بۇچوۋن و رىژمانەكەي چۆمىسكى دەگىرى، چونكە زمان و دەۋرۋەرە كۆمەلایەتتىيەكەي ھەرگىز لىكەدانابرىن و كارىگەرىي نىۋانىيان ھەممىيە، (جون سۋان و ئەۋانەي دىكە ۲۰۱۹ : ۱۳) لەم پروانگەۋە ۋەك بە پروداھاتنەۋەيەكى ئەم دوو ئاراستە زمانىيە، زمانەۋانىي كۆمەلایەتتىي دۋاي ھەلوئىزىنى ئەۋ سەرداۋانەي كە پىشتر كەۋتوۋنە دەست، لە كۇتايى پەنجاكانى سەدەي رابردوۋەۋە بوۋە واقع.

سەرھەلدانى زمانەۋانىي كۆمەلایەتتى:

لە سەرھەتاكانى نىۋەدى دوۋەمى سەدەي رابردودا، رەۋتى ئەم لقە تازەيەي زمانەۋانى لە ژىر زاراۋەي زمانەۋانىي كۆمەلایەتتىدا بە پرووى بوونىادگەرىدا ھاتەۋە و كەۋتەرى. بۇ يەكەم جار زاراۋەي زمانەۋانىي كۆمەلایەتتى لە ۱۹۵۲دا لە چوارچىۋەدى پەيۋەندىيەكانى نىۋان رەفتارى زمانى و ھەلوئىستى كۆمەلایەتتىدا لە كارىكى (Currie) دا دەرکەۋت. (جرھارد ھلبش ۲۰۰۷ : ۳۵۶) ھەرچەندە ئەم ھەۋلە نەيتۋانى لقە تازەكەي زمانەۋانىي بخاتە سەر پى، بەلام

زەمینهی بۆ کارەکانی چارلس فیرگسون و هایمس و لایوئف و دواتریش کونفرانسەکی ناوەراستی شەستەکان خۆشکرد، کە لە ژێر ناوینیشانی زمانەوانیی کۆمەلایەتیدا لە زانکۆی کالیفۆرنیا بەسترا، ئیدی لەو کات بە دواوە زمانەوانیی کۆمەلایەتی وەک لقیکی تازەیی زمانەوانی بۆ لیکۆلینەو لە زمان لە چوارچێوەی پەيوەندییەکانی بە کۆمەلگاوە کەوتە سەر پێی خۆی. پاساوی هەرە سەرەکی لە بەرپووداھاتنەوہی بوونیاڢگەری و بەرھەمەینان و گویزانەوہ و خۆجیاکردنەوہ وەک لقیکی زمانەوانی لەوہدا سەرچاوەدەگرئ، کە ئەگەر زمان دیاردەییەکی کۆمەلایەتی بئ وەک بوونیاڢگەرەکان ئاماژەیی پئ دەدەن ئەوا لۆژیکیی نییە لە ناو چوارچێوە کۆمەلایەتییەکە و ھەلوئستی کۆمەلایەتی ئاخیوہرانییەوہ لئئ نەکۆلریتەوہ. واتە دەکرئ زمان بە جیاکردنەوہ و دوور لە ئاخیوہرانییەوہ لئئ بکۆلریتەوہ بەلام ئەو کات لیکۆلینەوہکە زیاتر لە پۆنان و سیستەم و زمان و لایەنە تیورییەکەیی دەبئ، ئەمەش ناکردە چونکە لایەن یان دیویکی زمان ئاخیوہرانییەتی، بۆیە لیکۆلینەوہ لە زمان لە روانگەیی زمانەوانیی کۆمەلایەتییەوہ ھەمیشە لیکۆلینەوہیەکی کارەکی پئویستە.

بەپێی ئەوہی زمانەوانیی کۆمەلایەتی لە پەيوەندییەکانی زمان بە کۆمەلگاوە دەکۆلریتەوہ بۆیە ھەرچی پەيوەندیی بە چوارچێوە کۆمەلایەتییەکەیی زمانەوہ ھەیی دەبیتە بواری لیکۆلینەوہکانی زمانەوانیی کۆمەلایەتی. لەم روانگەوہ زمانەوانیی کۆمەلایەتی بە دواي ئەرکە کۆمەلایەتییەکانی زمانەوہ دەکەوئ ھەر لە جیاوازییە کۆمەلایەتییەکانەوہ لە ریی رەگەزەوہ بگرە تا دەگاتە تەمەن، چین و تووژ و دەستە کۆمەلایەتییەکان، ئاستی خوئندەواری و پیشەیی و ھەمەلایەنەیی ئاخیوہران و زار و زمان و پلان و چاکسازیی زمانی و..... تە و ھەموو رووکارە جیاوازەکانی کۆمەلایەتی کۆمەلگا کە وەک رووکارێک بە زمانی ئاخیوہرانەوہ دیارە.

زمانەوانیی کۆمەلایەتی زمان وەک کردەییەکی کۆمەلایەتی لیکدەداتەوہ بۆ ئەمەش جەخت لەسەر کاریگەریی کۆمەلگا بەسەر زمانەوہ لە سئ ئاست یان پایەدا دەبینیتەوہ:

یەکەمیان: لەسەر ئاستی بەکارھینانی زمان لە چوارچێوە کۆمەلایەتییەکەدا، کە ھەموو پەيام و ئاھاوتنیک لەو چوارچێوە کۆمەلایەتییەدا لیکدەدریتەوہ کە تیایدا دەردەکەوئ، بەمەش ناسنامەیی پەيامەکە لە ئاخیوہرانییەوہ دی.

دووہمیان: لەسەر ئاستی پایەیی کۆمەلایەتییەوہ، کە وەک جوغز و بۆتەییەک ھەموو کردەییەکی زمانی لەخۆدەگرئ.

سێہمیان: پایەیی پیشەیی، کە دەروازەییەکی فەرھەنگییە بۆ وشە و دەستەواژەکان. (قویدر

دایگلوڤسیا وهك سهره تاكانی سهره لدانی زمانه وانیی كۆمه لایه تی:

هیشتا زمانه وانیی كۆمه لایه تی وهك لقیكى تازهی زمانه وانیی به ته وای وه سه ره پئ نه كه وتبو، له كۆتایی په نجاكانی سه دهی رابردودا و ریک له ۱۹۵۹ دا، چارلس فیڤرگسون (Charles Ferguson) كه شیکردنه وه و لیکدانه وه و جیاکردنه وهی ئەم بابتهی سنوری زمانه وانیی كۆمه لایه تی ده خریته پال، به لیکۆلینه وهیهك، كه له ژماره ۱۵ی گوڤاری (word) دا بلاو كراوه ته وه، چوارچیوهی گشتیی ئەم دیارده و بابته زمانیهی له میانهی چه ند به ره تیکدا دارشت.

به پئی لیکدانه وه كهی فیڤرگسون له هه موو كۆمه لگایه کی زمانیدا، ئاخیه ره ان له ژیر کاریگه ریی بارودۆخی جیاوازدا، دوو یان زیاتر له دوو شیوه ئاخاوتنی هه مان زمان به كارد هینن، شیوهیه کیان وهك شیوهی فه رمیی زمانه كه و ئەوهی دیکه شیان وهك شیوه ئاخاوتنی ناوچه یی، كه ده كرئ یه كه میان به شیوهی ستانداردی هه ر زمانیک كه نوینه رایه تی فه رمیی زمانه كه ده كا و ئەوهی دیکه شیان به بنزاره كان دابنن.

په نكه ئەم بۆچونهی فیڤرگسون له وه وه هاتبی كه وه كیه کی له به كار هیتانی زمانیی دیار كراودا له چوارچیوهیه کی كۆمه لایه تیدا کاریکی ناكرده، ئەمهش به هۆی ئەو گۆرانكاریه خیرایانهی به دریزی پۆژگار به سه ر زماندا دین و ده چن.

له م رووه وه دوو گۆرانکاری هه میشه له به ره چاون:

یه كه میان: گۆرانكاریه کی میژوو ییه كه به دریزی پۆژگار به سه ر زماندا دئ.
دوو هه میشان: گۆرانكاریه کی هاوكات و هاوده مییه، كه خوی له جیاوازی به كار هیتانی زمانیدا له كۆمه لگایه كه وه بۆ كۆمه لگایه کی دیکه ده بینته وه. (محمد عقیف الدین دمیاطی ۲۰۱۷: ۷۱)

ئەو گۆرانكاریه به رده واهه وای كردوه كه له زۆربهی كۆمه لگاكاندا دوو ئاستی به كار هیتانی زمان ببینن. هۆكاری سه ره كیش له وهی كه زمانه وانه كان دایگلوڤسیای زمانی له چوارچیوهی زمانه وانیی كۆمه لایه تیدا لیکدانه وه ئەوهیه، كه به دیاردهیه کی كۆمه لایه تی دایده نین و هه موو دیاردهیه کی كۆمه لایه تیش کاریگه ریه كهی له كۆمه لگادا به پرووکاری زمانه وه به زهقی ده رده كه وئ، به تایبه تی دایگلوڤسیا كه كه تواریکی جوگرافییه و له سه ر نه خشه و تۆبۆگرافیایی زمان له چوارچیوهی كۆمه لگادا به ته وای ده رده كه وئ، به مهش به هه وئ جیاوازی شوین و کاریگه ریی به سه ر دابه شنوونی دانیشتوانه وه، ده ركه وتنی

دهمه‌جۆری له زمانی ئاخۆیه‌رانی تهنانهت ناو کۆمه‌لگایه‌کی زمانیشدا کاریکی ئاسایی و بینراو و سه‌لمینراوه. (سمیر شریف استیتیة ۲۰۰۸: ۶۶۶ - ۶۶۷)

دایگۆسیا (Diglossia) وشه‌یه‌کی گریکییه و له دوو کهرت پینکها توووه (di + glossa) و واتای دوو زمان ددها (صافیة زفنگی ۲۰۲۲: ۱۶۸) به هه‌مان شیوه واتای زاراوه‌بیه‌که‌شی له چوارچیوه‌ی زمانه‌وانیی کۆمه‌لایه‌تیدا وه‌ک فیرگسۆن لیکیداوه‌ته‌وه دۆخیکی زمانی جیگیره و بریتییه له‌وه‌ی زمانیک له چوارچیوه‌ی کۆمه‌لگادا به دوو شیوه له لایهن ئاخۆیه‌رانییه‌وه به‌کاربه‌یترئ، هه‌ر شیوه‌یه‌کیان له کات و دۆخیکی دیاریکراوی خۆیدا، به‌کیکیان فه‌رمییه و نوینه‌رایه‌تییه‌ی زمانه‌که‌ ده‌کا، ئه‌وه‌ی دیکه‌شیان ناوچه‌بیه و بوونه کۆمه‌لایه‌تییه‌که‌ی زمانی تیدا به‌رجه‌سته‌یه.

سه‌ره‌تا‌کانی به‌کاره‌ینانی ئه‌م زاراوه‌یه له بواری زمانه‌وانیدا، زۆر رۆن نییه هه‌یانه ده‌لین له (Diglossie) ی فه‌ره‌نسییه‌وه وه‌رگیراوه، که ولیه‌م مارکیز (Marçais) ی زمانه‌وانی فه‌ره‌نسی پینشتر به‌کاره‌یناوه (رالف فاسولد ۲۰۰۰: ۵۷) هه‌شه ئه‌مه ره‌تده‌کاته‌وه و پێی وایه بۆ (Psichari) ده‌گه‌رپه‌ته‌وه، به‌لام دوا‌ی ئه‌وه‌ی ئه‌نتوان مییه (۱۸۸۶ - ۱۹۳۶) ی فه‌ره‌نسی له ۱۹۱۷ دا به‌کاره‌یناوه ئیدی به‌ته‌وا‌ی بلا‌وبۆته‌وه. (عبدالقادیر الفاسی الفه‌ری ۲۰۱۳: ۲۰) له‌گه‌ل هه‌موو ئه‌مانه‌شدا سه‌رچاوه‌کان فیرگسۆن به‌یه‌کیک له‌و که‌سانه‌ داده‌نین که دایگۆسیای وه‌ک بابته و بواریکی زمانه‌وانیی به‌کاره‌یناوه، که زمانه‌وانیی کۆمه‌لایه‌تی له‌سه‌ر بوونیدا نراوه.

دایگۆسیا له نیوان زمانه‌وانیی کۆمه‌لایه‌تی و زمانه‌وانیی ده‌رونیادا:

دوا‌ی فیرگسۆن، به‌حوکمی ئه‌وه‌ی زمانه‌وانیی کۆمه‌لایه‌تی که‌وته سه‌ر پێی خۆی و چوارچیوه‌که‌ی فراوتتر بوو و بابته‌ی دیکه‌ی گرته‌وه، جۆشوا فیشمان له ۱۹۶۷ دا بازنه‌ی هه‌مک و تیگه‌یشتن له دایگۆسیای زمانی، به‌جیاکردنه‌وه‌ی له دوانه‌ی زمانی (Bilin-gualism) فراوانترکرد. له‌م باره‌وه ئاماژه‌ی به‌وه داوه، که دوانه‌ی زمانی ئه‌و بواره‌یه که ده‌روناسه‌کان و زمانه‌وانیی ده‌روونی (ده‌رومانی) لێی ده‌کۆلیته‌وه، چونکه بریتییه له تواناداری ئاخۆیه‌ر له به‌کاره‌ینانی زیاتر له یه‌ک زمان، له کاتیندا دایگۆسیای زمانی ئه‌و بواره‌یه که کۆمه‌لناسه‌کان و زمانه‌وانیی کۆمه‌لایه‌تی (کۆزمانه‌وانی) لێی ده‌کۆلیته‌وه، به‌پێی ئه‌وه‌ی بریتییه له به‌کاره‌ینانی دوو شیوه‌ی هه‌مان زمان له کۆمه‌لگادا. (رالف فاسولد ۲۰۰۰: ۶۷)

هۆكاری هه ره سه ره كی له وه دا بۆ ئه وه ده گه پێته وه، كه بواری یه كه میان (واته: دووانه ی زمانی) بۆیه به زمانه وانیهی دهروونیه وه په یوه سته چونكه به كارهینانی دوو زمانه له یه ك كات و له یه ك كۆمه لگادا، ئه مه زیاتر له حاله تیگی دهروونیه وه دی نه ك كۆمه لایه تییه وه به پێچه وانیهی دوو میان (واته: دایگلوسیا) كه له چوارچێوه یه كی كۆمه لایه تییه وه و تایبه ته به خودی كۆمه لگا كه خۆیه وه.

بنه ره ته كانی جیاوازیی زمان و زار له لای فیرگسۆن:

فیرگسۆن له لیکۆلینه وه كه یدا دوو شیوه كه ی زمانی به شیوه ی به رز و شیوه ی نزم به كارهیناوه، به شیوه یه ك كه بۆ شیوه به رزه كه هیمای (H) ی له وشه ی (High) ه وه خواستوه و بۆ شیوه نزمه كه ش هیمای (L) ی له وشه ی (Low) وه خواستوه. (بۆ ته وای بنه ره ته كان بروانه: Charles Ferguson ۱۹۵۹: ۳۲۵ - ۳۴۰) له راستیدا ئه م ده ستنیشان كردنه ی فیرگسۆن بنه ره تیگی لۆژیکی هه یه به وه ی كه له هه موو زمانیک جیاوازییه ك له نیوان ئه و شیوه یه ی ئاخێوه رانی پێ ده ئاخفن و ئه و شیوه یه ی پێی ده نووسن ده بینرئ.

له لیکۆلینه وه كه یدا نۆ بنه ره تی بۆ ئه و بواری و چوارچێوه یه ی كه زمانی وه ك شیوه ی به رز و زاری وه ك شیوه ی نزمی زمانه كه تیدا به كار دی، خستۆته رو، بۆ هه ر یه كێك له و بنه ره تانه ش نمونه ی هیناوه ته وه. نۆ بنه ره ته كه بریتین له:

۱- ئه رك (Function) :

له بنه ره ته هه ره سه ره كیه كانی دایگلوسیای زمانه، ئه م سیما جیاواز و سه ره كیه ی بنه ره ته كه له وه وه سه رچاوه ی گرتوه، كه ئیمه كاتیک له به رانه ر دوو ئاست یان دوو شیوه به كارهینانی هه مان زماندا ده وه ستین، جیا كردنه وه كه له سه ر بنه مای ئه رکی هه ر یه كێك له م دوو شیوه و ئاسته ی زمانه وه دی. ده ره ك پێشتر ئاماژه ی پێ درا. ئه م دیارده زمانیه له زۆربه ی زمانه كانی جیه اندا هه یه و به رچاوه، بۆ نمونه: له چوارچێوه ی زمانی عه ره بیدا ئه و زمانه ی عه ره ب پێی ده نووسی و له قورئانه وه سه رچاوه ی گرتوه شیوه ی به رزی زمانه كه یه، له به رانه ردا هه موو شیوه كانی دیکه ی ئاخاوتن كه عه ره ب پێی ده دوین شیوه ی نزمی زمانه كه یانه. له یۆنانیشدا هه ر وایه، شیوه به رزه كه پێی ده گوترئ (كا ئاریفوسا) كه واتای خاوین

و بیگهر ددها و هه‌ندیک سیمای یونانی کۆنی تیدا ماوه و به‌رجه‌سته‌یه، شیوه نزمه‌که‌شی پینی ده‌گوتری (دیمۆتیقا). له کانتۆنه ئەلمانیزمانه‌کانی سویسپراش ئەلمانی پیوه‌ری شیوه‌ی به‌رزه‌که‌یه و دیالیکته‌کانی دیکه‌ی ئاخاوتنی خه‌لکی ئەلمانیزمان شیوه نزمه‌که‌ی زمانه‌که‌ن.

که ده‌گوتری جیاکردنه‌وه‌ی ئەم دوو شیوه له زمان واته‌ ئه‌و سنور و بواره‌ی که هه‌ر یه‌کیک له‌م شیوانه تیایدا به‌رجه‌سته ده‌بن، واته بواریک که شیوه نزمه‌که‌ی تیدا به‌کاردی نابی به شیوه به‌رزه‌که‌ی زمان ببه‌زینری، به‌مه‌ش هه‌موو بواریک له به‌رانبه‌ر ئاست و شیوه‌یه‌کی زمانه‌که‌دا تابۆیه‌ک ده‌سه‌پینی. له‌م پرووه‌هه‌ فی‌رگسۆن ئاماژه به‌وه ددها، که به‌کاره‌یتانی هه‌ر شیوه‌یه‌ک له شوینی شیوه‌که‌ی دیکه له بوونی تابۆیه‌که‌دا ده‌بیته‌ مایه‌ی پیکه‌نین، چونکه ناکری که‌سیک زمان و ئاخاوتن و ده‌سته‌واژه‌کانی ناو بواریک له بواره‌که‌ی دیکه‌دا به‌کاربه‌ینی، ته‌نانه‌ت له هه‌ندیک له ده‌وله‌ته‌هه‌ر په‌بیه‌کاندا به‌کاره‌یتانی شیوه‌ی نزم له دواناوه‌ندییه‌کان به‌ره‌و سه‌روتر له مامۆستا‌کان قه‌ده‌غه‌کراوه، مه‌گه‌ر ته‌نیا بۆ رافه‌کردنی تیگه‌یشتنه‌ قورسه‌کان نه‌بی. له باره‌ی شیعریشه‌وه، فی‌رگسۆن ئاماژه‌ی به‌وه داوه، که ئەگه‌رچی له هه‌ندیک له کۆمه‌لگا‌کاندا شیعری به‌ زمانی نزم باوه و له هه‌ندیکیشیاندا به هه‌ر دوو شیوه، به‌لام له‌گه‌ل ئەوه‌شدا له زۆربه‌ی کۆمه‌لگا‌کاندا پیویسته شیعری هه‌ر به شیوه به‌رزه‌که‌ی زمان بنوسری.

فی‌رگسۆن له خشته‌یه‌که‌دا هه‌ندیک له‌م بواران‌ه‌ی ده‌ستینیشان‌کردوه، که پیویسته کامه شیوه‌ی زمانه‌که‌ تیایدا به‌کاربی، بۆ نمونه:

موحازه‌رته‌کانی زانکو، نامه‌که‌سییه‌کان، لیدوانه‌ فه‌رمی و سیاسییه‌کانی ناو دامه‌زراوه‌ فه‌رمی و بالاکانی ولات، مه‌راسیمی ناو په‌رستگا‌کان و وه‌عزی مزگه‌وته‌کان، هه‌وال و ده‌نگوباسی ناو که‌ناله‌کانی راگه‌یاندن به هه‌موو جووره‌کانیه‌وه، وتار و سه‌روتاره‌کانی گو‌قار و پوژنامه و بلاوکراوه‌کان و کۆمیتتی وینه‌کان، چاپه‌مه‌نی و شیعری و .... تد له‌و بواران‌ه‌ن که فی‌رگسۆن پینی وایه ده‌بی به شیوه به‌رزه‌که‌ی زمان بنوسری.

له به‌رانبه‌ردا ئەده‌بیاتی میلی و فۆلکلۆری، ئاخاوتنی نیوان براده‌ران، مال و خیزان، بازار و دوکان، شاگردی چاپه‌خانه و خواردن‌گا‌کان و ته‌مسلییه‌کان و .... تد له‌و بواران‌ه‌ن که پیویسته ئاخاوتن و نووسین تیا‌اندا به شیوه نزمه‌که‌ی زمان بی.

نهم بوارانهی فیرگسون ناماژهی پی داون، بهر سی سهرنج دهکهون:

یهکه میان: رهنگه نهم دیارکردنه له کومه لگایه که وه بو کومه لگایه کی دیکه جیاوازی تییکه وئی، بو نمونه له کورده واریدا خوتبهی ههینیان زیاتر به شیوهی نزم باوتره تا شیوه بهرزه که ی.

دووهمیان: کات و شوین کاریگه ری له م دهستنیشانکردنانه دهکا و به پی سهردهم دهگۆپی، ههر ئه و نمونه یه ی پیشه وه که هیناومانه ته وه زور بهرچاوه، که له خوتبه یه کی سهردهمی کوندا و به تاییه تی له گونده کان رهنگه ئایه تیکی قورئان ئه گه ر به زمانی ئاسایی خه لکه که شینه کرابیته وه تیگه یشتن لئی زه حمه ت بووه، که چی ئیستا هه ندیک له مامۆستا کان شیوه باوه فه رمیه که ی کوردی ناوه راست به کارده هینن، چونکه کات و شوین گۆراوه.

سینهمیان: هه ندیک بوار ههر خویان دوو سهره ن، بو نمونه له کورده واریدا گۆرانی له کامه شیعر وه رگیرابی، بهر ئه و بواره دهکه وئی، شیعر ی کلاسیکی هه میشه به شیوه بهرزه که بووه ههر بویه ش گویگره کانی تاراده یه که له گویگری جۆره کانی دیکه که متره، چونکه شیعر ی کلاسیک ههر خوی بو دهسته بژیری ک نووسراوه، به لام گۆرانی فۆلکلۆری و بهیت و لاوک و ههیران و سهردولکه و لایلیه و لاواندنه وه و شینگیران و .... تد شیوهی نزمی زمانه که یان تیدا بالاده سته.

۲- پایه (Prestige)

له روانگه ی فیرگسونه وه ئاخپوه رانی ئه و کومه لگایانه ی، که دایگۆسیایان تیدا به زهقی دیاره، له روی پایه و ریزه وه هه میشه به دوا ی ئه وه ون که شیوه بهرزه که ی زمانه که یان به کاربه یینن، چونکه به لای ئه وانه وه شیوه بهرزه که له روی پایه وه بهرتر و لۆژیکتر و راستتره له شیوه نزمه که ی زمانه که یان، ته نانه ت هه ندیک له رۆشنییرانی عه رب به لایانه وه که موکورتی و نهنگیه که شیوه نزمه که ی زمانه که یان به کاربه یینن له کاتیکدا به بهرده وامی له ئاخاوتنی رۆژانه ی خویاندا ههر شیوه نزمه که به کارده هینن، فیرگسون نهم دیارده به خۆه لخه له تاندن (self - deception) داده نی. (Charles Ferguson ۱۹۵۹: ۳۳۰)

نهم بنه ره ته ی جیاکردنه وه ی دوو شیوه که ی زمان ته نانه ت بوته هه لویستیکی دهروونی و سهرچاوه کانی بواری زمانه وانیی کومه لایه تی ئه وه یان لیکدا وه ته وه که زور جار ئه و هه لویسته ی ئاخپوه ر تیده که وئی به ته واوی هه ست به و هه لویست یان حاله ته دهروونیه

دهکری، بۆ نمونه: گفتوگۆی ناو بازنه‌ی براده‌رایه‌تی ره‌نگه به ته‌واوی به شیوه‌ی نزمی زمانه‌که به‌ریوه‌بچی، به‌لام له ده‌روه‌ی بازنه‌که به گۆرانی واقع و هه‌لو‌یسته‌که به‌کاره‌یتانی زمانه‌که‌ش ده‌گۆرئ، ئەم دیارده له زمانه‌وانیی کۆمه‌لایه‌تیدا ده‌کری بهر چه‌مکی هه‌لو‌یستی زمانی (Linguistic Situation) بکه‌وی.

۳- میراتی نه‌ده‌بی (Literary heritage):

له زۆربه‌ی کۆمه‌لگاکاندا میراتیکی زۆری ئەده‌بی به شیوه به‌رزه‌که‌ی زمانی کۆمه‌لگاکه نووسراوه، که مایه‌ی ریز و پیزانین و شانازی پیوه‌کردنیکێ زۆری ئاخوهرانی زمانه‌که و تاکه‌کانی کۆمه‌لگایه. چ له رابردوو و چ له کاتی ئیستایی زمانیشدا به‌شی هه‌ره زۆری هه‌ده‌بیاتی نه‌ته‌وه‌یی به شیوه به‌رزه‌که‌ی زمانی کۆمه‌لگاکان ده‌نوسری. (Charles Fer- guson ۱۹۵۹: ۳۳۰ - ۳۳۱)

له ئەده‌بیاتی کوردیدا ئەمه دوو سه‌ره‌یه، چونکه ئەده‌بیاتی کوردیی به‌سه‌ر سئ جۆر دابه‌شبووه: ۱- ئەده‌بیاتی فۆلكلۆری ۲- ئەده‌بیاتی میلی ۳- ئەده‌بیاتی کلاسیکی و رۆمانسی و ..... تد.

هه‌ر یه‌که له ئەده‌بیاتی فۆلكلۆری و میلی تا راده‌یه‌کی زۆر به پێوانه‌که‌ی فیرگسۆن بئ به شیوه نزمه‌که‌ی زمانی کوردی نووسراون، له به‌رانبه‌ریشدا ئەده‌بیاته‌کانی دیکه به شیوه به‌رزه‌که‌ی زمانی کوردی نووسراون. جیاوازیی هه‌ره سه‌ره‌کی له نێوان ئەو شیوانه‌ی ئەده‌بیاتی کوردی به تایبه‌تی له به‌رانبه‌ر ئەده‌بیاتی کلاسیکیدا زمان و ئەو جۆره زمانه بووه که پێی نووسراوه. به‌م پێیه له ئەده‌بیاتی کوردیشدا ئەده‌ب ته‌نیا فۆلكلۆر و میلییه‌که‌ی نه‌بئ ئەوه‌ی دیکه‌یان به شیوه به‌رزه‌که‌ی زمان نووسراوه.

۴- وه‌رگرتن/ فیرنووینی زمان (Acquisition)

وه‌رگرتن و فیرنووینی زمان له ڕوو و ڕووکاره هه‌ره دیار و زه‌قه‌کانی دایگۆسیایه له نێوان زار و زماندا، چونکه هه‌نگاوی یه‌که‌می وه‌رگرتنی زمانی دایک به زار ده‌ستپێده‌کا. گه‌وره‌کان هه‌میشه به شیوه‌ی نزمی زمانه‌که‌یان، که زار یان شیوه ئاخاوتنی ناو کۆمه‌لگایه‌ی خۆیان، منداڵ په‌روه‌رده‌ده‌کن و به پێچه‌وانه‌شه‌وه هه‌ر راسته به‌وه‌ی منداڵ سه‌ره‌تا شیوه ئاخاوتنی ناو خیزان و کۆمه‌لگا وه‌ک زمانی دایک وه‌رده‌گرئ، له هه‌مان کاتدا منداڵ هه‌ر به‌و زاره یان شیوه ئاخاوتنه په‌یوه‌ندیه‌کانی له نێوان خیزان و ده‌وربه‌ردا ریکده‌خا و

رايیده‌کا. وهک فیرگسۆن ئاماژه‌ی پی داوه ئەمه پینگای سروشتی وه‌رگرتنی زمانه له لای منداڵدا. دواتر منداڵ له پیی خویندن و هۆیه‌کانی فیرکردن و په‌روه‌ده‌وه به شیوه‌ی به‌رزی زمانه‌که‌ی ئاشناده‌بی.

به‌م پێیه منداڵ ته‌نانه‌ت ریزمانی زمانه‌که‌شی هه‌ر له پیی شیوه ئاخواتنه نزمه‌که‌وه وه‌رده‌گری و به‌کارده‌هینی. ئەمه دوو کاریگه‌ری ده‌بی: (پالف فاسولد ۲۰۰۰: ۶۱ - ۶۲) **یه‌که‌میان:** ئەو منداڵانه‌ی که له قوناغیکی زوی وهک سه‌ره‌تایی و بنه‌په‌تیه‌وه واز له خویندنگا ده‌هینن زۆر به زه‌حمه‌ت ده‌توانن شیوه به‌رزه‌که‌ی زمانه‌که‌یاندا زالبن و تاراده‌یه‌که شیوه به‌رزه‌که‌ی زمانه‌که‌یان بۆ ئەوان نامۆیه. ئەمه به زه‌قی به شیوازی ئاخواتنی نه‌خوینده‌واره‌کانه‌وه دیاره.

دووهمیان: ئەوانه‌ش که له پیی خویندنگا و خویندنه‌وه فیری شیوه‌ی به‌رزه‌که‌ی زمانه‌که‌یان ده‌بن، هینده‌ی شیوه نزمه‌که‌ی نزمه‌که‌یان تیايدا سه‌رکه‌وتوو و تواندار نین، په‌نگه هۆکاری سه‌ره‌کی له‌مه‌دا بۆ ئەوه بگه‌ریته‌وه، که ئەوان شیوه نزمه‌که‌ی زمانه‌که‌یان وهک زمانی دایک له خیزان و باوانه‌وه وه‌رگرتوو و پیی گۆشکراون و هه‌میشه له ئاخواتنی رۆژانه‌ی نیوان خۆیاندا به‌کاریده‌هینن، به‌لام شیوه به‌رزه‌که‌ی زمانه‌که‌یان له پیی خویندنی ریزمان و له‌به‌رکردنی یاساکانی زمانه‌وه وه‌رگرتوو هه‌وشیوه‌ی خویندن و وه‌رگرتنی هه‌ر زمانیکی دیکه له پیی په‌یره‌و و پرۆگرامی خویندنگا‌کانه‌وه، هه‌ر بۆیه‌ش له‌و کۆمه‌لگایانه‌ی که دایگۆسیای زمانی به‌ته‌واوی تیدا زه‌ق و دیاره زۆر له ئاخویه‌ران پێیان وایه ئاخواتن به‌و شیوه‌ی ئەوان پیی گۆش و فیرکراون به‌قه‌د زمانی ناو کتیب و رۆژنامه و چاپه‌مه‌نیه‌کان، که شیوه فه‌رمیه‌که‌یه، قورس نییه، په‌نگه به لای ئەوانه‌وه ئەوه بی که زمانی ئەوان هه‌چ یاسا و ده‌ستور و ریزمانیکی وای تیدا نییه، ئەمه‌ی ئەوان ده‌یلین له هه‌ستیکی لاشعورییه‌وه‌یه، بۆیه‌ش ریزمان یه‌کیکه له وانه قورس و چه‌ت (له‌مپه‌ر/ ئاسته‌نگ) هه‌کانی به‌رده‌م خویندکار له خویندنگادا و چونه‌وه سه‌ر شیوه‌ی نزمه‌که‌ی زمان بیتواناییه له ئاستی شیوه به‌رزه‌که‌یدا.

۵- پێوانه‌یی و به‌ستانداریکردن (Standardization) :

شیوه به‌رزه‌که‌ی زمان له راست شیوه نزمه‌که‌یدا، هه‌میشه پشت ئه‌ستوره به‌چه‌نده‌ها سه‌رچاوه و لیکۆلینه‌وه و کتیبی تاییه‌ته‌وه له باره‌ی فه‌ره‌ه‌نگسازی، ریزمان، فۆنۆلۆژی، شیوازی گۆکردن و راستنوسی و .... تد، که هه‌موویان له‌سه‌ر بنه‌ما و بنه‌په‌تی شیوه

بەرزەكەى زمان نووسراون و دانراون (Charles Ferguson ۱۹۵۹: ۳۳۱ - ۳۳۲) بەشیوەیهك كه ئەمه له چوارچیوهی شیوه نزمهكەى زماندا نابینن، خو ئەگەر هەشبن ئەوا له چوارچیوهی لیکۆلینهوهی زمانهوانی زیاتر نین و بو پیوه پابه‌ندبوون نین. بەمەش شیوه بەرزەكەى زمان هەمیشە شیوهیهکی پیوه‌رییه و دەبیتە تەرازوی کیشان و قالب و بوتهی له قالبدانى هەموو نووسین و چاپەمەنى و بلاوکراوه و سەرچاوه و رۆژنامه و گوڤار و..... بواره هەمەجۆره‌کانی دیکه.

۶- جیگیری (Stability) :

رەنگه گومان بکړئ به‌وهی که دایگۆسیا له زماندا جیگیر نییه و زوو کالده‌بیته‌وه و وای لئ دئ هەست به جیاوازییه‌که نه‌کړئ، به‌لام له راستیدا دایگۆسیای زمان به دیارده‌یه‌کی جیگیر داده‌نرئ، تەنانەت حاله‌تی وا هەبووه بو چەند سەده‌یه‌ک درێژه‌ی کیشاوه، له هەمان کاتدا بوونی دیارده‌کەش به ئەرینی زانراوه، چونکه دەبیتە هۆکاریک بو پارێزگاریکردن له زیاتر له شیوه‌یه‌کی زمانه‌که. رەنگه ئەمه له‌سەر چۆنیه‌تی پیناسه‌کردن و تیروانینی ئیمه بو دایگۆسیا بوه‌ستئ. (Charles Ferguson ۱۹۵۹: ۳۳۲)

له راستیدا به ده‌گمەن وایه ئەو شیوه‌یه‌ی که فیرگسۆن به بەرز ناویبردوه وهک زمانی دایک وەرگیرابن، به‌لکو هەمیشە له ریی فیرکردن و چوارچیوهی بازنه‌ی رۆشنیری کومه‌لگاوه‌وه وەرده‌گیرئ، واته ئاخپوه وەریناگرئ به‌لکو فیریده‌بئ، بۆیه‌ش وهک (Florian Coulmas) بۆی چوه، دایگۆسیا له به‌هاوته‌ریب‌پیکردنی شیوه زگماکییه‌که‌ی زمان که ئاخپوه وهک زمانی دایک وەریده‌گرئ و شیوه‌ی فەرمییه‌که‌ی زمان دەر‌وا و دەمیتیته‌وه. (عبدالقادر الفاسي الفهري ۲۰۱۳: ۲۱) به‌م پینیه دایگۆسیا تاراده‌یه‌کی زور دیارده‌یه‌کی زمانی جیگیر و به‌رده‌وامه، به‌لام ده‌کړئ له نیوان توخی و کالیدا بچئ و بئ.

رینگایه‌کی سه‌ره‌کی له خاوکردنه‌وه‌ی جیاوازییه‌که‌دا له‌وه‌دا ده‌بینریته‌وه که تیکه‌له‌یه‌کی زمانی له نیوان هەر دوو شیوه‌که‌دا به‌رجه‌سته‌بکړئ و ده‌قگرئ به‌تایبه‌تی له هەندیک رووه‌وه. بو ئەمه هاوکیشیه‌یه‌ک هه‌یه بریتیه‌یه‌که له‌وه‌ی که ئاسایی و رپیندراوه له کاتی ئاخاوتن به شیوه نزمه‌که‌ی زمان وشه له وشه‌دانى شیوه بەرزەکه رابکیشرئ و وەر‌بگیرئ، به‌لام پیچه‌وانه‌که‌ی هینده رینگاپیندراو نییه، هەرچه‌نده روویداوه و رووشده‌دا. (رالف فاسولد

۷- ریزمان (Grammar) :

ئه‌گه‌رچی دایگۆسیای زمان له نیوان هه‌ر دوو شیوه‌که‌ی زماندا هه‌ر له هه‌مان زماندایه، به‌لام له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا له‌ پرووی ریزمانه‌وه و به‌ وردبونه‌وه له‌ ریزمانی هه‌ر دوو شیوه‌که‌وه دهرده‌که‌وی، که‌ ئه‌مه‌ وا نییه، به‌لکو تارا‌ده‌یه‌ک و له‌ چه‌ند پوویکه‌وه جیاوازن، به‌شیوه‌یه‌ک فیرگسۆن پیتی وایه ریزمان له‌ جیاوازییه هه‌ره زه‌ق و دیاره‌کانی جیاوازیی نیوان زار و زمانن، چونکه شیوه به‌رزه‌که‌ی زمان هه‌ندیک حاله‌تی ریزمانی تاییه‌ت به‌ ناو و کار هه‌یه له‌ شیوه نزمه‌که‌دا نابینین. له‌مه‌دا نمونه‌ی به‌عه‌ره‌بی هه‌تاوه‌ته‌وه، که‌ له‌ شیوه به‌رزه‌که‌ یان فه‌رمیه‌که‌ی ئه‌و زمانه‌دا، که‌ به‌ (الفصحی) رۆیشتووه، سه‌ حاله‌تی ریزمانی تاییه‌ت به‌ ناو هه‌یه به‌ گیره‌کی پاشگره‌وه نیشانه‌کراون، به‌لام ئه‌مه له‌ زاره‌کانیدا نییه. به‌م پینه به‌پیتی لیکدانه‌وه‌کانی فیرگسۆن بی ریزمانی شیوه نزمه‌که‌ی زمان هه‌میشه له‌ ریزمانی شیوه به‌رزه‌که‌ی زمانه‌که ئاسانتره. (Charles Ferguson ۱۹۵۹: ۳۳۳-۳۳۴)

له‌ زمانی کوردیشدا ئه‌گه‌ر شیوه باو و فه‌رمیه‌که‌ی کوردیی ناوه‌راست له‌گه‌ل بنزاره‌کانیدا به‌راوردبکه‌ین ئه‌م راستیه‌ باشتر پوونده‌بیته‌وه، بۆ نمونه: شیوه باوه‌که‌ی کوردیی ناوه‌راست که‌ به‌ دریزایی دووسه‌د سالی رابردوو هه‌میشه به‌ره‌وپیشچوو و له‌گه‌ل به‌ره‌وپیشچوونیشیدا ده‌قیگرتوو، له‌ باری ئیستایدا زۆر شتی تیدا نه‌ماوه کالبۆته‌وه که‌ له‌ بنزاره‌کانیدا هه‌یه، هه‌ر له‌ دۆخه‌کانی بکه‌ر و به‌رکاریه‌وه بگه‌ر تا ده‌گاته نیشانه‌کانی ره‌گه‌ز و دۆخی ئیرگه‌تیف و... تد.

رێککه‌وتن (Agreement)‌ی کار و جیناو له‌ کوردیدا یه‌کیکه‌ له‌و بوارانه‌ی که‌ زۆر جار هی شیوه نزمه‌که‌ی زمانه‌ هه‌نراوه‌ته‌ ناو شیوه باوه‌که‌وه. بۆ نمونه:

وه‌ک له‌ هه‌لکاریه‌که‌دا دیاره، ئه‌م رسته‌ دوو رێککه‌وتنی تیدا، یه‌کیکیان رێککه‌وتنی بکه‌ر و کاره، ئه‌وه‌ی دیکه‌شیان به‌رکار و کاره که‌ دۆخی ئیرگه‌تیف ده‌نوین. رێککه‌وتنی به‌رکار و کار له‌ پال بکه‌ر و کار ته‌نیا له‌ بنزاره‌کانی کوردیی ناوه‌راستدا ماوه و چالاکه له‌ شیوه فه‌رمی و باوه‌که‌یدا نه‌ک هه‌ر کالبۆته‌وه به‌لکو تیچوو و نه‌ماوه. له‌ هه‌ندیک له‌ چاپه‌مه‌نییه‌کاندا زۆر جار ئه‌م رێککه‌وتنه‌ ده‌بینین، ئه‌مه به‌زاندنی سنوری شیوه به‌رزه‌که‌ی کوردیی ناوه‌راسته، به‌زاندنی به‌مه‌به‌ست بی یان بی مه‌به‌ست و له‌ نه‌زانی و له‌ خۆوه هه‌نده‌ی مه‌ترسییه له‌سه‌ر کوردیی ناوه‌راست وه‌ک نووسین هه‌نده قابیلی شانازی پیوه کردن نییه.

لەم دە پانزە ساڵه‌ی دوا‌ییدا رۆماننوس هه‌یه رۆمانه‌کانی پ‌ر‌ن له نیشانه‌کانی ن‌یر و می و وشه‌ی بنزاره‌کان، که ئەمه له‌گه‌ڵ واقعی شیوه‌ی باوی کوردیی ناوه‌پراستدا نایه‌ته‌وه و به‌زاندنی تخبوی نیوانیانه.

نمونه‌یه‌کی دیکه‌ی زه‌ق له هه‌ندیک نووسیندا هه‌یه، که له‌گه‌ڵ شیوه‌ی فه‌رمیه‌یه‌ی کوردیی ناوه‌پراستدا نایه‌ته‌وه، وه‌ک له‌ خواره‌وه‌دا ر‌وونکراوه‌ته‌وه:

ژنی شار، به‌ دهوری دوو گۆره‌که‌دا، بازنه‌ی شینیان به‌ستوه.

ژنی شار که بکه‌ری ر‌سته‌که‌یه له ر‌سته‌که‌دا به تاک نوینراوه، که چی له ر‌یککه‌وتنی کاره‌که‌دا جیناوی کۆی بۆ به‌کارهاتوه. ئەم ر‌سته‌یه ئەگه‌ر له رۆمانیک وه‌رگیرایی که بلاوکرابیته‌وه زۆر به زه‌قی شکاندن‌ی یاسا‌کانی شیوه‌ی فه‌رمیه‌یه‌ی کوردیی ناوه‌پراسته، چونکه ده‌بوا‌یه بنووس‌ری: (ژنانی شار) تا له‌گه‌ڵ ر‌یککه‌وتنه‌که هاوسه‌نگ بی. ئەمه شیعر نییه تا بکه‌ویت‌ه چوارچ‌ینه‌ی شیواز و ئ‌یستاتیکا و ره‌وانیژییه‌وه و به‌وه‌وه پاسا‌و‌ب‌دی.

٨- فه‌ره‌نگ / وشه‌دان (Lexicon) :

به‌شیوه‌یه‌کی گشتی هاوبه‌شییه‌کی ته‌واو له نیوان هه‌ر دوو شیوه‌که‌ی زماندا هه‌یه له باره‌ی وشه‌کانی زمانه‌وه، چونکه فه‌ره‌نگ یان وشه‌دانی هه‌موو زمانیک به‌بی جیاوازی‌کردن له نیوان ه‌یچ کام له شیوه‌ی یان زار و بنزاره‌کان هه‌موو وشه‌یه‌کی زمانه‌که له‌خۆده‌گرئ، به‌لام ئەوه‌نده هه‌یه هه‌ندیک وشه‌ نوینه‌رایه‌تی شیوه‌ی به‌رزه‌که ده‌که‌ن و هه‌ندیکیشیان هی شیوه‌ی نزمه‌که‌ی زمانه‌که. وشه و ده‌سته‌واژه‌ی هه‌ندیک بوار هه‌ن له شیوه‌ی نزمه‌که‌ی زماندا نه‌بی نین، به‌ پیچه‌وانه‌شه‌وه هه‌ر پراسته. بۆ نمونه که‌رسته‌کانی کشتوکالی ی‌نده‌ی له‌سه‌ر شیوه‌ی نزمه‌که‌ی زمان هه‌ژمارده‌کرین ه‌ینده له‌ سه‌ر شیوه‌ی به‌رزه‌که‌ی زمان هه‌ژمارنا‌کرین. (Charles Ferguson ١٩٥٩: ٣٣٤-٣٣٥) له‌م باره‌وه بوار و به‌کاره‌ینان کاریگه‌رییه‌کی زۆری هه‌یه.

له کورده‌واریدا (ته‌مشو) وه‌ک ئامرازیک له هه‌ر ناوچه‌یه‌ک شتیکی پی ده‌لین، وه‌ک: ته‌مشوئ، ته‌مشی، ته‌پشو، ته‌شوئ.....تد. خالی سه‌رنج ل‌یرده‌ا ئەوه‌یه، ه‌یچ کام له‌م ناوانه‌ی نوینه‌رایه‌تی شیوه‌ی به‌رزه‌که‌ی زمان نا‌که‌ن، وه‌ک ئەوه‌ی له نیوان (جیاواز) و (جودا، جوا‌ییز، جوا‌یه‌ز) دا (جیاواز) نوینه‌رایه‌تی شیوه‌ی فه‌رمیه‌یه‌ی کوردیی ناوه‌پراست ده‌کا، یان وه‌ک ئەوه‌ی له نیوان (به‌فرمال) و (چارچۆپ، چارچۆف، شه‌پالۆخ، شه‌پلته، وه‌روه‌ره، به‌فره‌لو..... (تد) دا هه‌یه، که به‌فرمال نوینه‌رایه‌تی شیوه‌ی به‌رزه‌که ده‌کا و ئەوانه‌ی دیکه‌ش شیوه‌ی نزمه‌که.

له نیتوان (کارهسات : کیفهپرات) و (میزکردن : میزتن) و (بارانبارین : بارین) و (فرشتن : فرۆتن) و دهیه‌ها وشه‌ی دیکه هه‌مان شته، که یه‌که‌میان له‌سه‌ر شیوه به‌رزه‌که‌ی زمان ده‌ژمارده‌کری و دووه‌میشیان له‌سه‌ر بنزاره‌کان وه‌ک شیوه‌ی نزمی زمانه‌که.

هه‌ر له‌م پوه‌وه فیترگسۆن له چوارچێوه‌ی عه‌ره‌بیدا نمونه‌ی به‌وه هیناوه‌ته‌وه که بۆ (بینین / see) له شیوه به‌رزه‌که‌دا هه‌ر (رأی) به‌کارده‌هینری که‌چی له شیوه نزمه‌که‌ی زمانه‌که‌دا (شاف) به‌کارده‌هینری. هه‌روه‌ها له یۆنانیشدا بۆ (مه‌ی / wine) له شیوه به‌رزه‌که‌ی زمانه‌که‌دا (inos) به‌کارده‌ی که‌چی له شیوه نزمه‌که‌یدا (krasi) به‌کارده‌ی، له لیستی خواردن خواردنه‌وه‌کاندا هه‌میشه به (inos) به‌لام خه‌لک به (krasi) داوایده‌کا. (Charles Fer- guson ۱۹۵۹: ۳۳۴) له کوردیشدا ئه‌گه‌ر شیعری کلاسیکی به‌ پیوه‌ر وه‌رگرین په‌نگه (مه‌ی و شه‌راب) زیاتر نوینه‌رایه‌تی شیوه به‌رزه‌که‌ی کوردیی ناوه‌راستی کردبێ تا ناوه‌کانی دیکه‌ی ئه‌و بواره.

له‌گه‌ل ئه‌وه‌ی زاره‌کان ئه‌گه‌ر زمانی نه‌ته‌وه‌یی مرو‌فیش به‌رجه‌سته بکه‌ن به‌وه‌ی له‌ منداڵیه‌وه ئه‌و شیوه‌یه‌ی وه‌رگرتووه و پێی گو‌شکراوه و ژيانی راسته‌قینه‌ی زمان ده‌نوینن نابێ به‌ له‌ راده‌به‌ر له‌ نووسین و ده‌قه‌کاندا به‌ وشه و ده‌سته‌واژه‌کانی شیوه به‌رزه‌که‌ی زمان ببه‌زینری مه‌گه‌ر:

یه‌که‌م: له‌ بواری دیاریکراوی خۆیدا نه‌بێ.

دووهم: له‌ کاتی نه‌بوونی وشه و زاراوه و ده‌سته‌واژه‌ی پێویستا نه‌بێ له‌ شیوه به‌رزه‌که‌ی زمانه‌که‌دا.

۹- فۆنۆلۆژی (Phonology) :

جیاوازی فۆنۆلۆژی نیتوان شیوه به‌رز و نزمه‌که‌ی هه‌ر زمانیک له‌ زمانیکه‌وه بۆ زمانیکی دیکه ده‌گۆرێ و جیاوازه، له‌ هه‌ندیک زماندا جیاوازییه‌که زۆر و به‌رچاوه که‌چی له‌ هه‌ندیک زمانی دیکه‌دا ئه‌م جیاوازییه هینده تۆخ نییه. فیترگسۆن ئاماژه به‌وه هه‌دا سیسته‌می فۆنۆلۆژی هه‌ر دوو شیوه‌که به‌ یه‌که‌وه یه‌ک پیکه‌ته‌ی فۆنۆلۆژیی زمانه‌که ده‌نوینن و پیکه‌هینن به‌ شیوه‌یه‌ک که‌ هی شیوه نزمه‌که به‌ره‌ته‌که‌یه و تاییه‌تمه‌ندی و جیاوازییه‌کانی شیوه به‌رزه‌که‌ش یان به‌شیکن له‌ خودی سیسته‌مه‌که یان سیسته‌میکی دیکه‌ی به‌رامبه‌ر. (Charles Ferguson ۱۹۵۹: ۳۳۴)

له‌ژێر رۆشنایی بۆچونه‌کانی فیترگسۆندا، کازازیس ئاماژه‌ی به‌وه داوه که له‌ زۆربه‌ی

ئەو زمانانەى داىگۇسىيان تىدا بە زەقى ديار و پوونە فۆنلۆژىي شىۋە بەرزەكە زۆر لە فۆنلۆژىي شىۋە نزمەكە پوونتەر و نزيكتەرە لە بوونىدى فۆنلۆژىي زمانەكە، بەلام لەگەل ئەوئەشدا بە ھەردووكيان پىكھاتەى فۆنلۆژىي زمانەكە بەرجەستەدەكەن. (فاسولد ۲۰۰۰: ۶۴-۶۵) ئەگەر من پستەى (چارەسەرى ئىمە بەغدايە) بەو بنزارە دەربېرىم كە وەك زمانى دايك و نەتەوھىي وەرمگرتوۋە و يەككىكە لە بنزارەكانى سنور و چوارچىۋەى كوردىي ناوہراست، ئەوا دەبىتە: (چارەسەرى مە بەغدا) ە.

پستەكە سىن گۇرانكارى بەسەردا دى:

يەكەمىيان: گۇرانكارىيەكى مۇرفۇلۆژى - فەرەنگى كە گۇرانى شىۋەى جىتاۋە سەربەخۆكەيە لە (ئىمە) وە بۇ (مە).

دوۋەمىيان: گۇرانكارىيەكى مۇرفۇسىنتاكسى كە برىتتىيە لە دەرکەوتنى (ئى) وەك گىرەكى خستتەسەر لە قالبى رەگەزدا.

سىنەمىيان: دەرئەكەوتنى ناوہەندى (ي) لە نىۋان دو بزوينەكەدا، كە ھىند كورته وەك ئەوہىە كە گۇنەكرى وايە.

يەككىك لە سىما ھەرە ديارەكانى ئەو بنزارەى پستەكەى لى وەرگىرايە، ئەوہىە كە وىپراى ئەوہى پرىەتى لە نىشانەى رەگەز و دۇخ لە ھەمان كاتدا مۇرفىمەكان ناتوانن لە پستەدا بوونى فىزىكىي خۇيان بپارىزن، بەلكو ھەمىشە دياردەى لكان بە وشەى دىكەوہ دەيانگۇرپى. بۇ نمونە:

ئەگەر پستەى (خىرت پى دەگات) بەو بنزارە بنوسىنەوہ نەك دەربېرىن ئەوا دەبى بنوسىن: (خىرت ئەگاتى) بەمەش پستەكە چەند سەرنجىكى لى دەكەونەوہ، وەك:

يەكەم: پىۋە لكان و لكاندى وشەكان بە يەكدىيەوہ سىماى سەرەكى ئەم بنزارەيە بۇيە شىۋەى (خىرت ئەگاتى) زۆر بە كەمى دەر دەبېردى، بەلكو دەبىتە (خىرتە گاتى).

دوۋەم: لە (خىرتە گاتى) دا گىرەكى كاتى رانەبردوۋ بەسەر كارەكەوہ دەرئەكەوتوۋە بەلكو چوۋە بە وشەكەى پىش خۇيەوہ لكاوہ چونكە فۇرمى گىرەكەكە دەگۇرپى و كورتدەبىتەوہ بۇ (ە).

سىنەم: دەرکەوتنى (ئى) لە كۇتايى كارەكەدا كە زۆر پوونىيە چىيە و چۆنە.

چوارەم: لەبەر ئەوہى پىكەاتەيەكى كارەكە بە وشەيەكى پىش خۇيەوہ لكاوہ، ئەمە رى بۇ ئەوہ خۇشەدەكا كە تەواۋى پستەكە بەسەر يەكەوہ بنوسىرى (خىرتەگاتى) بەمەش پستەكە

کورتدەبیتەوہ و سنوری نیوان رستە و وشە نامین، چونکہ رستەیەکی تەواو دەخاتە قالبی وشە یەکەوہ.

پینچەم: کاتیک پینچەر لە بابەتی بنەرەتی ریزماندا ئاماژەمان بەوہ دا کہ ریزمانی بزارەکان بۆ پیوہ پابەندبوون نیبە سەرئیکی لە ئاقاری ئەم نمونە یەدا دەردەچێ، ئیستا ئەم رستە یە (خیرت ئەگاتی) بەدە یەوہ بە نەخویندەوارەکانی ئەم بزارە راستەوخۆ پیت دەلین: (ئەوہ لە قسەینە مە ناچی، ئەمە ئیوہە نارین، ئەمە ئەرین: خیرتە گاتی / واتە: ئەمە لە قسەکانی ئیمە ناچی، ئیمە ئەوہا نالین، بە لکو دەلین: خیرتە گاتی).

خالی دووہمی سەرنجەکان راستییەکی لئەلە دەهینجری ئەویش ئەوہ یە، کہ بە رای ھەندیک لە زمانەوانان ھەر لە بنەرەتدا گیرەکی کاتی رانەبردوو ھەر (ە) یە بە تەنیا، بە لام لەبەر ئەوہی شیوہی نووسینی مۆرفیمەکە و سیستەمی ئەلفووبی کوردی رینگە ی بەوہ نەداوہ بە تەنیا بمانیتەوہ بۆ یە لەو شیوہ باوہی کوردی ناوہ راست بە دریزایی دووسەد سالی رابردوو بە دوو شیوہ دەرکەوتووہ لە کۆندا بە (ئە) و ئیستاش بە (دە). (عەبدوللا حوسین رسول ۱۹۹۵: ۱۱۹ - ۱۲۰)

بۆ یە ھەمیشە دەکرئ فۆنۆلۆژی شیوہ بەرزەکە ی زمان لە شیوہ نزمەکە پوونتر و دیارترە.

رپرەوی میژووی دایگۆسیا:

دایگۆسیا لە ھەموو زمانیکدا لە نیوان شیوہی فەرمیی باو و شیوہی ئاخاوتن ھە یە و ھەبووہ و رەنگە لە داھاتوووشدا ھەر وا بێ. بەم پینچە رپرەوی میژووی خوی دەبرئ. دەکرئ بە پینی بارودۆخ و ژینگە ی کۆمەلگاکە و ئاخوہرانی و دواتریش ھەندیک فشار و پەستانەوہ لە خالی دەستپیکردنیوہ ماوہ یەک دریز بئ یان کورت، زۆر بئ یان کہم دریزە بکیشئ و بە رادە یەکی زۆر کالبیتەوہ. فیرگسۆن لەم بارەوہ چەند ھۆکار و شیوازیک ی لەم فشار و پەستانانە ھیناوتەوہ.

یەکەم: بلاونوونەوہ ی زیاتری خویندەواری و پە یوہندی و تیکە لاوی ئاخوہران لە تەواوی کۆمەلگادا یە کینکن لەو فشار و پەستانانە ی سەر کالبوونەوہ ی دایگۆسیا.

دووہم: بلاونوونەوہ ی چاپ و چاپە مەنی و دەستگرتن بە شیوہ بەرزەکە ی زمان رەنگە لە داھاتوویدا شیوہکە بە تەواوی بچیتە ھەموو کونج و کە لە بەرئیکی کۆمەلگا، ئەمەش وا دەکا حیواز ییەکە تەواو کالبیتەوہ.

سییەم: بیرى نەتەوايەتى و سەیرکردنى زمان وەك هیتما و سیمبولیکى نەتەوہیى ئاستىكى زمانەكە دەباتە خانەى بەتەواوى پىئوہ پاہەندبوونەوہ، دواچار ئەمە دەبیتە يەكئىك لەو فشار و پەستانانەى سەر دیاردە زمانىيەكە و بەو ھۆيەوہ بەرەو كالبوونەوہى ببەن. (رالف فاسولدا ۲۰۰۰: ۶۶)

زمانى فەرمى كە لە دیدى فیرگسۆنەوہ شىئوہ بەرزەكەى زمانە، بە دريژايى ميژوو ھەلەدەكەوئى، بۆ ئەم ھەلەكەوتنەى قوناغى جيا جيا دەبرى، لە ماوہى ئەم قوناغانەدا زۆر شت لە دواى خۆى بەجیدەھيلى تا ئەو ئاستەى تەواو دەقەگرئ و دەچەسپى، ئیدی لەو كاتەوہ بەم شىئوہە ریدەكا و دەروا. بنەرەتیکى زمانى فەرمى لە چوارچيۆہى پلان سياسەتى زمانیدا لەگەل دەولەت و دەولەتداریداہ. لە كوردیدا كوردیى ناوہراست بەو شىئوہ باوہ فەرمییەى ھەيەتى ئەم قوناغانەى بریوہ، بەلام لەگەل ئەوہشدا جۆرہ داىگلوסיایەكى لە نيوان خۆى و بنزارەكانیدا پىئوہ دیارە.

شىئوہەكانى داىگلوسيا:

ئەو سەرچاوانەى داىگلوسيایان لىكداوہتەوہ، زۆر بە كەمى باسى جۆرەكانى داىگلوسيایان كردووە، چونكە ھەر بەوہندە وازیان ھیناوہ، كە پیناسەى بكەن و بنەرەتەكانى بخەنەروو، بەلام عەبدولقادر ئەلفاسى لە كتیبەكەیدا (سياسەتى زمانى لە ولاتە عەرەبىيەكاندا) ھەولیداوہ جياوازیيەك لە نيوان دوو جۆرى داىگلوسيادا بكا، كە بریتين لە داىگلوسيای بەھیز و داىگلوسيای بیەيز.

بە بۆچوونى ئەو داىگلوسيای بەھيز ئەو جۆرەيانە كە جياوازیيەكانى نيوان زمانە پىئوہریيەكە (شىئوہى بەرز) و زارەكان (شىئوہى نزم) تا ئەو رادەيە جياوازبن، كە ئاخىوہرانيان ھەست بە جياوازیى ریزمانى و ناوہكەشيان بكەن، وەك جياوازیى فەرەنسى پىئوہرى يان ستاندار لە راست زارى ئەلزاسى. ھەرچى جۆرى بەھيزە مەبەست لىتى ئەو داىگلوسيایەكە كە زارەكە (شىئوہى نزم) زۆر لە ستانداردەكە (شىئوہى بەرز) نزىكە، بەشىئوہیەك كە ئاخىوہرانى ھەست بەوہ ناكەن دوو زمانى جياواز بن، وەك فەرەنسىيەكەى بەلجىكا لە راست فەرەنسىيە ستانداردا، كە ھەندىك تايبەتمەندى نيوانيان نەبى تەواو لە يەك دەكەن. (بەروانە: عبدالقادر الفاسى الفەرى ۲۰۱۳: ۲۳ - ۲۵)

لە نيوان ئەم دوو جۆرەى داگلوسيادا، بە شىكردنەوہ و ھینانە پىشچاوى ھەندىك نمونەى زىندووى جیەانى دواى باھۆزى گۆرانكارىيەكانى كەوتنى يەكئیتى شۆرەوى و پروخانى

دیواری بەرلین و ھەلۆەشانەوہی ھەندیک لە ولاتە ئەرۆپییەکان، ھەستەوہری ھیناوتە پیتشەوہ و بۆتە دەرڤەتیک تا ھەندیک کۆمەلگای ئەرۆپی لە ریی ئەرۆہوہ بتوانن سەر بەخۆیی خۆیانی پێ رابگەینن، نمونە ی ھەرە زەق لەم بارەوہ ھەلۆەشانەوہی چیکۆسلۆفاکیا و یۆگوسلاقیای پینشون.

جیاوازی نیوان شیک و سلۆفاکەکان لە ڕووی زمانەوہ زۆر لە جیاوازی زارە ھاوسینکانی ئیتالیا و ئەلمانیا کەمترە، بەلام لەگەل ئەرۆہشدا ئەمە بەس بووہ تا چیک و سلۆفاکەکان خۆیان پێ لە یەکدی جیاکەنەوہ و بلین ئیمە دوو نەتەوہی جیاوازی و بەو ھۆیەوہ چیکۆسلۆفاکیا بۆ دوو دەولەت ھەلۆەشیننەوہ. ھەرۆک ئەمە بۆ سەرپ و کروات و مۆنتینگرو و بۆسنیہکانیش ھەر وا بوو. (عبدالقادیر الفاسی الفەری ۲۰۱۳: ۲۵)

لە جیاکردنەوہی دایگۆسیا بۆ جۆری بەھیز و بیھیز، ھیندە خالی دووہمیان لەگەل کوردیی ناوہراستدا دیتەوہ و دەگونجی، ھیندە خالی یەکەمیان نایەتەوہ و ناگونجی، چونکە کوردیی ناوہراست لەگەل بنزارەکانی لە کاتی ئیستادا بەھۆی بەربلاوی بەکارھاتنەوہ و ریزەیی خۆیندەواری و کەنالەکانی راگەیاندن و چاپەمەنی و ..... تە لە لایەک و لە لایەکی دیکەشەوہ بەھۆی گوپیینەدان و بەگرنگنەزانیی زمانی فەرمی و جیاکردنەوہی لە بنزارەکان، دایگۆسیایەکە کالکردۆتەوہ، بەلام لەگەل ئەرۆہشدا لە ڕووی نووسینەوہ رەنگە لە ئاینەدا دەقەکانی ئەم سەردەمە بکەونە بەر رەخنەیی ئەرۆہی کە دایگۆسیایەک بە دەقەکانەوہ دیاربی، کە ئیمە لەم باسەدا خستومانەتە بەر چەمکی (دایگۆسیای داپۆشراو) ھوہ، کە لە سەرباسی دواتردا و لە ریی یان بە پشتبەستن بە دووانەییەکی سوسیرەوہ خستومانەتەرۆ.

دایگۆسیایەکی داپۆشراو لە ریی دووانەییەکی سوسیرەوہ:

دیاردەیی دایگۆسیای زمانی لە نیوان دەرکەوتن و کالئوونەوہیدا بە دوو شتەوہ پەیوہستە: یەکەمیان: کات. دووہمیان: دەق.

ھەموو دەقیک لە کات و شوین و بارودۆخیکی دیارکراوی کۆمەلگادا لەدایکەبی. لە ئەدەبیاتیشدا ھەرچەندە مشتومری نیوان قوتابخانە ئەرۆپییەکان لە لایەک و لە لایەکی دیکەشەوہ قوتابخانەیی ئەمریکی ھەیە سەبارەت بەوہی کە پەیوہندیی زمان و دەق چۆن لیکدەدریتەوہ، بەلام لەگەل ئەرۆہشدا ھەمیشە ھەر زمانە کە ناسنامە بە دەق دەدا. (بروانە:

له بابەتی زمان و دەقدا بە پێویستی دەزانین هەر دوو بنه‌ره‌تی (دەق) و (زمان) له ڕێی (ناسنامه) و (پاراستن) هوه وه‌سفبکریڤ، به‌مه‌ش ده‌کرێ هەر چواریان له‌ هاوکێشه‌یه‌کی شیوه‌ له‌پزینیه‌ی (diamond) دا بخرینه‌ ڕوو، که‌ په‌یوه‌ندیی دایگۆسیای نیوان زار و زمان له‌ ده‌قدا لیکه‌ده‌اته‌وه، وه‌ک له‌ خواره‌وه‌دا ڕوونکراوه‌ته‌وه:

هینکاریه‌که‌ پیمان ده‌لی: له‌ نیوان ده‌ق و زماندا دوو په‌یوه‌ندیی پێچه‌وانه‌وه‌ به‌ ئاراسته‌ی یه‌کدیوه‌ ههن، که‌ بریتین له‌:

یه‌که‌م: زمان ناسنامه‌ ده‌داته‌ ده‌ق، هه‌موو ده‌قی که‌ به‌ چ زمانیک نووسرا‌ی، ناوه‌ ڕۆکه‌که‌ی هەر چیه‌ک بی و گوزارشت له‌ هەر نه‌ته‌وه‌یه‌ک بکا، ناسنامه‌که‌ی له‌سه‌ر زمانه‌که‌ وه‌رده‌گیرێ و پێ ده‌درێ.

دووهم: زمان له‌ ڕێی ده‌قه‌وه‌ ده‌پاریزێ، واته‌ له‌ ئیستا و ئایینده‌دا ئه‌وه‌ی زمان ده‌پاریزێ ئه‌و ده‌قانه‌ن، که‌ به‌ زمانه‌که‌ نووسراون. کات به‌و ده‌قانه‌وه‌ زمان ده‌گه‌یه‌نیه‌ نه‌وه‌کانی داهاتوو.

ئه‌مه‌ ده‌مانباته‌وه‌ سه‌ر دووانه‌یه‌کی هه‌ره‌ گرنگی فێردیناند دی سوسێر که‌ بریتیه‌ له‌ دووانه‌ی دایکرونیکی و سینکرونیکی.

به‌ لای سوسێره‌وه‌ بۆ ئه‌وه‌ی زمان بخریه‌تێه‌ قالیبکی زانستییه‌وه‌ پێویسته‌ له‌وه‌ی هه‌یه‌ و به‌رده‌سته‌ بکۆلریته‌وه‌، ئه‌ویش له‌ ڕیگه‌ی وه‌سفکردنه‌وه‌ بۆ په‌یبردن به‌ بوونیاد و سیسته‌می زمانه‌که‌ له‌ ڕێی وه‌سفکردنی بوونیاد و سیسته‌مه‌که‌وه‌. سوسێر هەر دوو ته‌وه‌ره‌که‌ی سینکرونیکی و دایکرونیکی به‌ شیوه‌ی تان و پۆ ویناکردوه‌ و ڕوونکردۆته‌وه‌، به‌شیوه‌یه‌ک، که‌:

هێله‌ ستونیه‌که‌ لایه‌نی دایکرونیکی زمان ده‌گرته‌وه‌ و په‌یوه‌ندیی نیوان توخم و پیکه‌ینه‌ره‌کانی پیکه‌اته‌یه‌کی زمانی شیناکاته‌وه‌، به‌لکو گرنگی به‌و دانانه‌ ددا که‌ به‌ درێژایی میژوو گۆراون و شوینی یه‌کدیان گرتۆته‌وه‌. واته‌ له‌و گۆرانکاریانه‌ ده‌کۆلیته‌وه‌ که‌ به‌ درێژایی میژوو به‌سه‌ر زماندا هاتوون.

هێله‌ ئاسۆیه‌که‌ش لایه‌نی سینکرونیکی زمان به‌رجه‌سته‌ده‌کا و بریتیه‌ له‌ لیکۆلینه‌وه‌ و سه‌رنجدان له‌ حاله‌تیکی زمانی و یه‌کسانه‌ به‌ ڕیزمان به‌گشتی. واته‌ وه‌سفکردنی حاله‌تیکی تایبه‌تی هەر زمانیک له‌ هەر کات و سه‌رده‌میکی دیاریکراودا (بروانه‌: محمود جاد الرب ۱۹۸۵: ۹۶ - ۹۸) که‌ به‌م هینکاریه‌ی خواره‌وه‌ ده‌نوینرێ:

خالی یه کتبرین له هیلکارییه که دا کات و میژووی ئەو دهقانه یه که دهخرینه بهر لیکۆلینه وه یه کی وه سفی- ئیستایی. واته دهکری بۆ دهستنیشانکردنی هەر لایه نیکی زمانی له کاتیکی دیاریراودا، چهند دهقیک که له هه مان سهردهمدا نووسراون وه ربگیرین و لێیان بکۆلریته وه.

له لای سوسیز ناسین و ناساندنی زمان له سه ره هەر دوو بنه مای خودی زمان خۆی و کۆمه لگا وه ستاوه، به مه ش زمان بهرگ و سروشتیکی کۆمه لایه تی به بهر داده کری، له مه وه دهگه یه ئەوه ی که ئەم دووانه یه ی زمان به به دهسته وه گرتنی کات واقیعی زمان له قۆناغه کانی رابردو وه دهگاته ئاخپوه رانی قۆناغیکی داهاتووی هه مان کۆمه لگا. گۆران و هه ندیک سروشتی زمانی له حاله تی گۆران و خودی ده رکه وتنی سروشته زمانیه که وه سه رنجنادری، به لکو له وه رگرتنی کاتی جیاوازا سه رنجده دری و پونتر ده بینری، به مه ش کات کۆمه لگا به زمانه وه ده به ستیته وه (بروانه: فر دینان دی سوسور ۱۹۸۵: ۹۳-۹۷) که به م هیلکارییه ده نویزری:

ئه گه ر ئەم دووانه یه ی سوسیز و بۆچوونه کانی له باره ی کاریگه ری کات به سه ر زمانه وه به رووکاریکی دیکه وه به یه چوارچپوه ی باسکردنی دایگۆسیای زمانی، ئەوا راستیه کی دیکه مان له باره ی روونبوونه وه ی ته مومژی سه ر دایگۆسیایه کی داپۆشراو له کاتیکی دیکه ی میژوویدا بۆ ده رده که وئ و ده توانین هه لیه ینجین.

راستیه کی هه له ینجراو:

له حاله تی ئیستای کوردی ناوه راستدا دایگۆسیایه کی زمانی هه یه که زۆر زه ق و زۆپ نییه، بوونی ئەم دایگۆسیایه خراوه ته چوارچپوه یه کی شانازی نه ته وه یی و کوردی په تی و گه رانه وه بۆ هه ناوی زا ره کان وه ک ره سه نایه تی زمان و ..... ته، که له لای هه ندیک له نووسه رانه وه ده بینری و ئەمه شیان به نووسین و به ره ماکانیا نه وه دیاره، ده کری ئەمه به دایگۆسیایه کی داپۆشراو بنا سینین. ئەم دایگۆسیایه خۆی له وه دا ده بینیته وه که به به دهسته وه گرتنی ئەم پاساوانه ی سه ره وه چ له ئاستی پیزمان و چ له ئاستی وشه و دهسته واژه کانه وه، ئەو کوردیه ی که شیوه یه کی باوی له زاری کوردی ناوه راستدا به پتی کات تیدا هه لکه ووتوه نا پاریزن تا به ته واوی ده قبری و زیاتر په نا ده بنه بهر نووسین به شیوه یان بنزاریکی ئەم زا ره ی کوردی.

رەنگە ئیستا ئەم دیاردە زۆر بە زەقی دەرنەکەوی، بەلام دەکرێ لە ئاییندەیهکی دوردا جیاوازییەکانی زۆر ڤوونتر لە ئیستا دەربکەون، کاتیگ چەند دەقینگ کە لە یەک کاتدا نووسراون لەگەڵ یەک بەراوردەکرین ئەو کات جیاوازییەکان زۆر بە زەقی دەردەکەون و گومان دەخریتە سەر ئەوەی کە کامەیان نوینەرایەتی کوردیی ناوەراست دەکا. دەکرێ ئەو دەقەیی بەو ھۆیەوہ لە نیوان چەند دەقینگدا جیاوەبیتەوہ بە (بیژۆکی زمانی) بناسرێ، چونکە زۆر بە ئاسانی دەتوانرێ لەناو بەرھەمەکانی دیکەدا ھەلاویرد بکری.

بەکورتی:

شیوہ فەرمییەکەیی ئیستای کوردیی ناوەراست شیوہیەکی دەفگرتووی وەرگرتووە لە ئاخیوہرانی دوورکەوتوتەوہ، لە جوغزیکی فەرمیدا نەبی خەلک بەو شیوہ نووسینە قسەناکا، ئەمەش خۆی لە خۆیدا ڤرینی ھەنگاوی ڤیویستە بەرەو ستانداردبوون و قوناغە میژووییەکانی خۆی ڤرین و بەمەش خویندن و نووسین ئاسانتر دەکا و قورساییی ناخاتە سەر تاکەکانی کۆمەلگا، ئەمەش بەش بەحالی خۆی یەکیکە لە ھۆکارەکانی ئاسایشی زمانی لە چوارچێوہی ئاسایشی نەتەوہییدا..

لە ژێر ڤۆشنایی ئەم بۆچوونەوہ، دوورکەوتنەوہ لە شیوہ باوی کوردیی ناوەراست، کە بە دریزیکی نزیکەیی دوو سەد سالە لە ناوەوہیە و ھەموو قوناغەکانی بە فەرمییوونی ڤرپوہ و سروشتیکی ستانداری بە بەرخۆدا کردوہ و لە زمانیکی ئەدەبییەوہ بۆتە زمانیکی فەرمی. ئەگەرچی ماکس موللەر لە نیوہی دوہمی سەدەیی نۆزدەھەمدا ڤینی لەسەر ئەوہ داگرتوہ، کە (زمانە ئەدەبییەکان زمانیکی دەستکردن و ژبانی راستەقینەیی زمان لە زار و بنزارەکانیادیە) (ن. ی. کولنج ۲۰۰۰: ۴۸۹)، بەلام لەگەڵ ئەوہشدا دەبی بیر لەوہ بکریتەوہ، کە زمانی فەرمی لەگەڵ بنەماکانی دەولەت و دەولەتداریادیە و لەبەر ئەوہی بە ڤاریکی جیگیری و چەسپاویدا دەڤوا، بۆیە ھەمیشە ناسنامەیی زمانەکە لەو دەقانەوہ وەرەگیری، کە شیوہ باوہکە یان بەرزەکەیی زمانیان پاراستوہ و نەبەزاندوہ. ڤیویستە نەبەزاندنی ئەم ھیلە وەک بنەرەت و بنواشەیهکی رەخنەیی بخریتە ناو چوارچێوہی رەخنەیی ئەدەبییەوہ و دەقەکانی ڤی ھەلبەسەنگینرێ.

سه رچاوه كان:

- ١- عهبدوللا حوسين رهسول (١٩٩٥) مؤرفيمه ريزمانيه كانى كار، نامه ي دكتورا، كوليزى پهروهده ي ئيبين روشد، زانكوى به غدا.
- ٢- فوناد رهشيد (٢٠٠٥) ناسنامه ي دهق، له بلاوكر او هكانى لقي كه ركوكى يه كيتي نووسه رانى كورد، چاپي يه كه م، چاپخانه ي وهزاره تي پهروهده، ههوليز.
- ٣- جرهارد هلبش (٢٠٠٧) تطور علم اللغة منذ ١٩٧٠م، ترجمة: سعيد حسن بحيري، مكتبة زهراء الشرق، الطبعة الاولى، القاهرة، مصر.
- ٤- جون سوان و ..... (٢٠١٩) معجم اللغويات الاجتماعية، ترجمة: فواز محمد الراشد عبدالحق و عبدالرحمن حسني احمد ابو ملحم، مركز الملك عبدالله بن عبدالعزيز الدولي لخدمة اللغة العربية، الرياض، المملكة العربية السعودية.
- ٥- رالف فاسولد (٢٠٠٠) علم اللغة الاجتماعي للمجتمع، ترجمة: ابراهيم بن صالح بن محمد الفلاي، النشر العلمي - جامعة الملك سعود.
- ٦- سمير شريف استيتيه (٢٠٠٨) اللسانيات المجال والوظيفة والمنهج، منشورات عالم الكتب الحديث، الطبعة الاولى، الاردن.
- ٧- صافيناز زفنكي (٢٠٢٢) معجم مصطلحات اللسانيات، المركز الديمقراطي العربي، الطبعة الاولى، برلين، المانيا.
- ٨- عبدالقادر الفاسي الفهري (٢٠١٣) السياسة اللغوية في البلاد العربية، دار الكتاب الجديد المتحدة، الطبعة الاولى، بيروت، لبنان.
- ٩- فردينان دى سوسور (١٩٨٥) علم اللغة العامة ترجمة: يوثيل يوسف عزيز، دار افاق عربية، بغداد.
- ١٠- قويدر شنان (٢٠١٨) اللسانيات الاجتماعية في نمطها الكمي، مجلة جسور المعرفة، المجلد ٤، العدد ١٦، ص ١٧٥ - ١٨٤.
- ١١- ن. ي. كولنج (٢٠٠٠) الموسوعة اللغوية، ترجمة: محي الدين حميدي و عبدالله الحميدان، المجلد الثاني، النشر العلمي و المطابع جامعة الملك سعود.
- ١٢- محمد عفيف الدين دمياطي (٢٠١٧) مدخل الى علم اللغة الاجتماعي، مكتبة لسان عربي للنشر و التوزيع، الطبعة الثانية، اندنوسيا.
- ١٣- مصطفى غلفان (٢٠١٠) في اللسانيات العامة تأريخها، طبيعتها، موضوعها، مفاهيمها، دار الكتاب الجديد المتحدة، الطبعة الاولى، بيروت، لبنان.
- ١٤- محمود جاد الرب (١٩٨٥) علم اللغة نشأته و تطوره، دار المعارف، الطبعة الاولى، مصر.
- ١٥- هادي نهر لعبيبي (٢٠٠٩) اللسانيات الاجتماعية عند العرب، عالم الكتب الحديث، اربد، الاردن.
- ١٦- هديسون (١٩٩٠) علم اللغة الاجتماعي، عالم الكتب، الطبعة الثانية، القاهرة.
- ١٧- Charles A. Ferguson (١٩٥٩) Diglossia, Word, vol ١٥, p ٣٢٥ - ٣٤٠.

له پیناو زمانی کوردی دا

نه حمه د به حری

«گنجی سەر به مۆر» زنجیره‌یه‌کی ۱۲ به‌رگییه؛ گرده‌وه‌کۆی نزیک ۱۰۰ و چه‌ند به‌یتی موکریانه له ۵۲۰ تیکست‌دا. له پیداپوونه‌وه و په‌راویژکردنی ئه‌و ۱۲ به‌رگه‌دا، به‌ پێی توانا ئاوڕم له هه‌ندێ لایه‌نی زمانیی بنزاری موکریانی له نیو ئه‌و تیکستانه‌دا داوه‌ته‌وه. به‌شیکیان لیره‌دا پیشکەشی لایه‌نگران و خه‌مخۆرانی زمانی دایک ده‌که‌م. هیوادارم کاتی ئه‌وانم بو خویندنه‌وه‌ی ئه‌م چه‌ند لاپه‌ره‌یه به‌ فیرو نه‌دای. له‌سه‌ر ئه‌و باوه‌رهم بابه‌ته ئاوڕ وینه‌دراوه‌کانی بنزاره‌کان پریه‌تی له خال و ورده‌بابه‌تی زمانی. کۆکردنه‌وه و پیراگه‌یشتنیان یارمه‌تییه‌کی باش ده‌بی بو ده‌وله‌مه‌ندتربوونی زمانه‌که‌مان. دوان له‌سه‌ر بنزاره‌کان گرفتی تایبه‌تی خۆی هه‌یه و بۆی هه‌یه هه‌رچه‌ند نووسه‌ر خۆی ماندوو بکات، نه‌توانی جوان مانا به‌ ده‌سته‌وه بدات. تیکۆشاوم به‌ زمانیکی ساده و ساکار بچمه ناخی بابه‌ته‌کانه‌وه؛ بو ئه‌وه‌ی شیوه‌ی نووسین و لیدوانه‌کانم خۆی نه‌بیته سه‌به‌بی لیکتینه‌گه‌یشتن.

که‌ولی سیقه‌لاتی

ده‌میکه له‌ که‌نده‌وه‌کۆژی په‌راویژه‌کانی کتیی «گنجی سەر به‌مۆر» دا به‌ دوا‌ی ئه‌وه‌وه ویلم که‌ بزنام «که‌ولی سیقه‌لاتی» چیه. نه‌مه‌دزانی چ پێوه‌ندییه‌ک له‌ نیوان «که‌ول» و «قه‌لات» یان «قه‌لات» هه‌یه و بۆچی سی؛ بۆچی سی‌قه‌لاتی؟

فه‌ره‌ه‌نگه‌ کوردیه‌که‌مان سه‌نگوسوژن دا، چیم ده‌ست نه‌که‌وت. په‌نام بو فه‌ره‌ه‌نگه‌ فارسییه‌کان برد. له‌ تیفکرینی «عه‌با» و «رهدا» و «قه‌با» وه‌ که‌وتمه شوین که‌ولی سیقه‌لاتی. سه‌ره‌نجام به‌ ئه‌وه‌ گه‌یشتم که‌ که‌ولی گۆرین ده‌بی له‌ توره‌مه‌ی «قه‌با» بی. فه‌ره‌ه‌نگی فارسی سوخه‌ن (فه‌رنگ بزرگ سخن) قه‌باپووستین (قباپوستین)ی هیناوه‌ته‌وه و له‌ به‌رانه‌بیردا نووسیویه: جلیکی درێژه له‌ پیست. به‌ دوا‌ی ئه‌ودا باسی قه‌بای سیچاکی (قبا سه‌چاکی) ده‌کا و ده‌لی له‌ هه‌ر دوو ته‌نیشتانرا داقلیشاوه. به‌م پێیه ئه‌م قه‌بایه هه‌م له‌ پیشه‌وه و هه‌م له‌ هه‌ر دوو ته‌نیشته‌وه تلێشی هه‌یه و ناویشی هه‌ر له‌ ئه‌وه‌وه هاتووه؛ واتا له‌ سی لاوه‌ کراوه‌ته‌وه.

هه‌تا ئیره به‌و ئاکامه‌ گه‌یشتم که‌ ئه‌و که‌وله‌ هه‌مان که‌ولی سیقه‌لاتیه. ده‌ماوه قه‌لات و ده‌بووايه بزنام چ پێوه‌ندییه‌ک له‌ نیوان قه‌لات و ئه‌و سی لا کراوه‌وه هه‌یه. په‌نام برده‌ به‌ر «قه‌لاده»؛ هه‌ر ئه‌و ئالقه‌ چه‌رمه‌بیه‌ی له‌ ملی تانجی ده‌که‌ن. فه‌ره‌ه‌نگه‌ کوردیه‌که‌مان ئه‌و وشه‌یان به‌ شیوه‌گه‌لی «قلاده»، «قلاته»، «قلاده» و «قه‌لاته»

هیناوه ته وه و ئاورپان له ریشهی ماناکهی نه داوه ته وه. مانای ریشهی «قه لاده - قه لات» کوتیکی ته نک یان زویلیک له پیسته. ئیدیومی «قه لات له دل کردن» ریک به و مانایه یه. ژنانی موکریان ئه و دهمه ی بیانوهی ئه و په پری نارچه تی دهروونی و ئه و په پری خهم و په ژاره بو پوودانی پووداویک - به تاییه ت زولم و زوری ده رحه ق به خویان - به گوپی که سیک یان که سانیک رابگه یهن و مه زلوومیه تی خویان نیشان بدن، ده لین: «قه لاتان له دلی من بکن، سی قه لاتان له دلی من بکن»، و اتا وهرن پارچه یه ک/ سی پارچه ی له دلی من لیکه نه وه. به پیی ئه م نمونه، له که ولی سیقه لاتیدا «قه لات» ده بیته کوتیکی ته نک یان تیتو لیک له و که وله. که ولی سیقه لاتی یانی پوشته مه نییه کی دریزی پیسته یی که له پیته وه ئاوه له یه و له هه ردوو لاهوش له پشتیند به ره و خوار دا قه لیشاوه: پشته وه یه ک قه لات، شاقه لی راست دوو قه لات، شاقه لی چه پ سی قه لات.

بو دلنیا یی پتر له سه ر مانای «قه لات»، با بیر له ماناکانی دیکه ی وشه ی «قه ل» بکه ینه وه. ده زانن له وشه گه لی وه ک شابال، شابسک، شاکار، شاپه ر، شاره گدا، «شا» به مانای «گه وره - زل». به و پییه «شاقه ل» و اتا «قه ل» ی گه وره. مانای سه ره کی شاقه ل به لایه کی داتلیشاوی پالتو، که ول و بابه تی له و چه شنه ده لین. «قه ل» ریک لیره دا مانای «قه لات» و اتا ئه و به شه له دریزی به ژنی که وا یان پالتو یان قه با ده لین که له دوو لاهه ئاوه لایه. وه ک بزانه م «قه ل» و «قه لات» یان «قه لات». به و مانایه - وه ک وشه یه کی سه ره بخو له زمانی کوریدا نه ماون. قه ل، قه لات، قه لاده له یه ک بنه ماله ن و به شیک له ته رکیبی «که ولی سی قه لاتی» یان پیکه یئاوه.

کاتیک ئه م بابه ته نووسرا، کاک ئه حمه د قازی ره خنه یه کی کورتی له سه ر نووسی و ئه و ره خنه یه قه ناعه تی به من نه هینا و وه لامم داوه. بو داکووژاندن و به ناکام گه یشتنی ئه م باسه، هه ر دوو بوچوون دینمه وه.

”... له سه ر ناوی “که ولی سیقه لاتی” نووسه ری بابه ت [واتا من] زوری هه ول داوه مانای ئه م ناوه لیکه دراوه بدوژیته وه، به لام به هوی بی خه به ری له ریشه ی ناوه که به لاریدا رویشتوو و ماناکه ی نه پیکاهه. بینگومان دوژینه وه ی سه رچاوه ی واژه کان (ناو، فرمان، و ...) هه ر وا به ئسانی ده ست نادا و ده بی به پاریزه وه بو یان بچین. هه ر وه ک ده زانین جلوه رگ زور جار به و پارچه وه ده ناسینری که لیی دروست ده که ن؛ وه ک: رانک و چوغه ی بووزوو، پشتیندی په شمینه، که وای قوتنی،

کراسی چیت و... . ناوی "سیقه لاتی" ش نه و عیک قوماش یا پارچه یه که که ولی لی دروستکراوه. ئەم ناوه له فەرهنگی موعیندا هاتوو، به م جوړه: سقلاتون، سقلاط، سقرات، سقلتون. آلمانی ciclat، انگلیزی siglaton نوعی پارچه ابریشمی زردوزی شده که آن را در بغداد میبافتند و شهرت بسیار داشته. پارچه ای نفیس به رنگ سرخ یا کبود. جامه ی سقلاطونی. ئەحمەدی قازی

وه لای من:

۱. سیقه لاتی باسی که ول "پست" ه نه ک پارچه، چون له پارچه که ول ساز ده بی؟
 ۲. به پی ده که کانی توحفه ی موزه ففهریه وشه ی سیقه لاتی لایکه م نزیک ۱۵۰ سالی ک ده بی له زمانی کوردیدا هیه و بهر له ویش نازانم. ئایا ته مه نی هانتی پارچه ی سقلاتون، سقلاط، سقرات، سقلتون بو کوردستان. ئەگەر هاتبی. ئەوهنده ده بی؟
 ۳. پارچه ی ناسکی سقلتون ی ئاوریشمی زهرکفت چون ده توانی جی که ول بگریته وه؟!

۴. برایمۆک به چله ی زستانی، به سه رمای کوردستانی، له سه ر کانی خو ماروی؛ له جیژوانی، که ولی سیقه لاتی به په ریخان داده دا. چون ده گونجی ئەو که وله پارچه یه کی ناسکی نه فیس بی؟!

۵. کاک ئەحمەد قازی بو خستنه پشت گو یی وشه ی "قه ل"، "قه لات"، "قه لات ه" که هه موو له ریشه یه کن و ئیمه پیمان وایه پیوه ندییان به وشه ی سیقه لاتی هیه وه هیه، ده بی ولامیکی زانستیانه ی زمانی هه بی؛ که نه بیووه!

۶. کاتی له زمانی فارسیدا هه بای "سه چاکی" هیه، بو ده بی سیقه لاتی هیچ پیوه ندییه کی به ژماره سی "۳" وه نه بی؟

بی توو / هاتوو

به داخه وه زمانی یه کگرتوی کوردی هیشتا به ته وای نه که وتوو ه ته سه ر قه واره یه کی بنه گری پته وه وه! هیشتا چوارچیوه ی ریزمانی و رینووسی چوار بهنده یه کی قامی نییه و ئەم گرنگه ده بی به دریزایی زه مان و وشیاریی زمان ناسان به ئەنجام بگا. هیشتا سه دان وشه و هه ندی ورده واژه و ئامراز، جه غزی مانایی و ئەرکیان به پرونی دیاری نه کراوه؛ ته نانه ت بیچم و شکلی نووسینیشیان یه کده ست نه بووه!

دووان له ئەمانه "بیتوو" و "هاتوو" ئامرازگەلی شەرتین کە تا ئیستا لانیكەم سێ شیۆه نووسینیان بە خۆه دیوه: "بیت و"، "بیتو"، "بیتوو" / "هات و"، "هاتو"، "هاتوو". ئەوێ رپی بۆ لیک جیا نووسینی ئەم دوو ئامرازە شەرتییە خۆش کردووه، ساز بوونیان لە کردار و اتا - فیعل - ه. بۆ یەک فۆرم کردنیان دەبێ واز بێنین لە چوونەوه سەر رەگ و ریشەیان. ئیتر ئەم دووه لە رستەدا ئەرکی "کرداری" یان نییه و تەنیا دوو ئامرازی رستەیی شەرتین و بەس. بە پێی گوگردنیان بە دوو واو "وو" نووسینیان باشتره.

بیتوو بکۆشی، سەر دەکەوی. (رستەیی شەرتی ناتەواو و تەواو).

سەر دەکەوی، بیتوو بکۆشی. (رستەیی شەرتی تەواو و ناتەواو).

بکۆشی، سەر دەکەوی. (رستەیی شەرتی ناتەواو و تەواو بچ ئامرازی شەرتی).

سەر دەکەوی، بکۆشی. (رستەیی شەرتی تەواو و ناتەواو بچ ئامرازی شەرتی).

تییینی: رستەیی "هەژار هات و دانەنیششت." دوو رستەیی خەبەری تەواون.

"هەژار هاتوو دانەنیششت چی بکەین؟" رستەیی شەرتییە و ئەگەری تێدایە. هەژار

ئەگەر بانەنیششت چی بکەین؟

سەربەخۆ

مارەکە دە شیرەکەیی رشاوه؛ سەربەخۆ ئەو شیرە دەستی بە کولانی کرد.

(سەرچاوه: بەیتی برامۆک)

وشەیی «سەربەخۆ» سێ مانای بەرچاوی دەیه، بەلام تا ئیستا بۆ مانای «ئازاد،

موسستەقیل» زۆرتر کەلکی لیۆه رگیراوه. دوو ماناکەیتری تا رادەیهک فەرمانۆش

کـراون. وشیارانە هێنانەوه ئارای ئەم دوو مانایەیتەر دەتوانی یارمەتی بدا بە

گەشه و توانایی پتری زمانەکەمان.

* چەند ولاتی سەربەخۆ دەیه؟ "بە مانای موسستەقیل"

* فلانی سەربەخۆ کاران دەکا! "بە مانای لە خۆه و بچ ئیزن"

* ماشینەکە سەربەخۆ دەلبوو. "بە مانای ئوتوماتیک و خودکار"

مەکتوبات

زمانی کوردی لە قۆناغیکێ زۆر تاییبەتی خۆیدایە. دوو زاراوهی سەرەکی

ئەو، هەر کام لە بەشیکی جیاواز و بەربلاوی کوردستاندا بە دوو خەتی ئارامی یا

عەرەبی و لاتینی پێی دەنووسری؛ تەنانەت گریمانەیی ئەوه دەکری بەرەو دوو زمانی

سهر به خووش بچن. دهولی نووسهران لهه م قوناغه دا، له هه ر دوو لا، توانامه ندرت کر دنی ئەم زمانه و دهست و یراگه یشتن به زمانیکی نووسینی به هیزه که بتوانی نیازهکانی زمانی کوردی وهدی بینئ.

نابئ لهه راستیییه دلمه ندبین که زمانی کوردی - وهک هه موو زمانانی دیکه - ئەوهندهی وشه و ئیدیوم و بابه تی زمانی له بهر دهستدا نییه، که بتوانی هه موو نیازهکانی خووی به کوردیییه کی پاک و خاوین و په تی بهیان بکا. هه ر ئیستا زمانی ئاخاوتنی کورد زمانان پرپه تی له وشه و ته نانه ت له بهر هه لگرتنه وهی (گرتنه بهرداری) ئیدیوم، شیوه ئاخاوتنی زمانانی دراوسئ. جیاوازییه کی نامه نتیقی و نائاسایی هه ر لهو سی چل ساله دا که وتووته نیوان زمانی نووسین و زمانی ئاخاوتنی کوردی. یه کیک له هوییهکانی ئەو نائاسایی بوونه، نه بوون یا که می یا دهست و یرانه گه یشتن ئەو بابه ته زمانانه ن که بو دهر برین و نووسین نیازمان پئی هه یه.

زورجار له فارسهکان ئیراد دهگرین که زمانه که یان پرکردوو له وشه ی عه ره بی. ئەم شیوه بوچوونه ئیمه ی پتر به ره و زمانی په تی و ته نانه ت پیروزییه تی وشه ی خو مالی هان داوه. ماکه ی ئەم هه لو یسته ی ئیمه جوړیک کرده ی هوییه ت خوازییه و تا راده یه کیش به ره و ئامانجی بر دووین، به لام زمانه که مانی - ئەو جوړه ی که ده بی بی به هیز نه کردوو؛ چونکه به یانی نیازهکانی زمانی ئەم پرمان که روژ به روژ رهنگا وره ننگر ده بن، به کوردیی په تی ناگونجئ.

فارسهکان په یام و دهر برینی پر به پیستیان فیدای وشه ی خو مالی نه کرد. ئیستا وشه عه ره بییهکان له نیو ئەو زمانه دا وهه تا وانه وه، هیچ فارس زمانیک بیر له وه ناکاته وه ئەو وشانه روژیک له روژان سه ر به زمانیکی دیکه بوون.

یه کیک له و وشانه ی فارسهکان گواستوو یانه ته وه نیو زمانه که یان، "مهکتوب" و لقو پیوه کانییه تی. ئەوان هه ر به وشه ی مهکتوب (مکتوب) هوه نه ویستان، "مهکتوبات، مکتوبه، مکتوبا، مکتوبالیه، مکتوبمنه و مکتوبی" یان هینا وه ته نیو زمانه که یان و ته نانه ت کردوو یانه ته چاوگیش (مکتوب کردن).

وشه ی مهکتوب (مکتوب) تاییه تیییه کی زمانی تاییه تی هه یه. به شیوه ی "ئیسمی مهفعول، سیفه ت، قهید، ناو، حاله تی مهجه ولی،... دهو ر دهگیرئ.

منی نووسه ری ئەم چه ند دیزه که جار جار به پئی نیاز له نووسراوه کاندما که لک له هه ندئ وشه ی عه ره بی وه رده گرم، دهتا ئیزه، هیچ وشه یه کی کوردیم پی شک

نايه بتوانی به ته‌واوی مانا و مه‌فهوومی مه‌کتوبات بدا و لایه‌نه جۆربه‌جۆره‌کانی ده‌ورگێرانی ئەو له خۆ بگری، به‌تایبهت باری مه‌جه‌ولییه‌که‌ی. بۆ نمونه له کوردیدا "نوسراوه - نوسراوه‌کان" مانای هه‌مه‌لایه‌نه‌ی "مه‌کتوب - مه‌کتوبات" ناده‌ن.

هه‌ندیك كه‌س له‌گه‌ل كه‌لك و هه‌رگرتنی تاكوته‌رای وشه‌ی عه‌ره‌بی یان فارسی - ته‌نانه‌ت به‌ پێی نیازیش - نین. بۆیه له‌گه‌ل ئەم کاره‌ی منیش نین و ته‌نانه‌ت جار جار پێی قه‌لس ده‌بن. ئەم قه‌لسییه‌ ده‌رمانی ده‌ردی نیازی زمانه‌که‌مان نییه. ئەگه‌ر به‌رانبه‌ریان بۆ ئەم وشه‌ عه‌ره‌بی یان فارسیانه‌ی من به‌ کاری دینم پێ شک دێ، بیفه‌رموون و له‌ دوعای به‌خێری هۆگرانی زمانی کوردی به‌هره‌مه‌ند بن.

پێچوون / ویچوون

پێشگره‌کانی وه‌ك "لێ، پێ، تێ، پێ، وێ، ..." له‌ راستیدا کورتکراوه‌ن. ئەم کورتکراوانه هه‌م بیچمی سه‌ره‌کی ئەوانی شاراوه‌ کردووه و هه‌م له‌ رینووسدا سه‌لیقه‌کانی لێك دوور کردوونه‌وه. ئەم کورت کرانه‌وه‌یه‌ گرفتێکی دیکه‌شی سازکردووه؛ ئەویش به‌ ده‌له‌ ده‌ کارکردنی هه‌ندی له‌م پێشگرانه‌یه‌ که‌ جاری وایه‌ ته‌واو مانا پێچه‌وانه ده‌که‌نه‌وه.

شیکردنه‌وه‌ی ورد و هه‌مه‌لایانه‌ی ئەم گرفته له‌ زمانی کوردیدا پێویستی به‌ کاری زۆر و زه‌مانی دووردریژه. لێره‌دا به‌ ئاماژه‌یه‌کی کورت په‌سنده‌ ده‌که‌ین و ئەو لیکۆلینه‌وه‌یه‌ بۆ کاتیکی شیاوتر هه‌لده‌گرین و هه‌روه‌ها بۆ که‌سانێکی شاره‌زا. "پێچوون" یه‌کیک له‌و چاواگانه‌یه‌ له‌ودیو به‌ هه‌له‌ی ده‌ کارده‌که‌ن و له‌م دیوه‌ش هه‌ندیك كه‌س ئەم هه‌له‌یه‌ دوولات ده‌که‌نه‌وه. پێشگری "پێ" و چاوگی "چوون" بۆ چه‌ند مانا ده‌ کار ده‌کری‌ن:

۱. بۆ کات و زه‌مان: ئەم سه‌فه‌ره‌ دوو پۆژی پێده‌چێ. / سه‌عاتێکی پێچوو ده‌تا دۆزیمانه‌وه. / مه‌هیله‌ ئەم کاره‌ زۆری پێچێ.

۲. بۆ هۆ و سه‌به‌بی مه‌رگ: فلانی نه‌خۆشی شیرپه‌نجه‌ی گرت و پێچوو. له‌م حاله‌ته‌دا کاتیک چاواگه‌که‌ له‌سه‌ه ده‌یلی رسته‌ لیکه‌هه‌لده‌وه‌شی، "پ" ده‌بیته "ب": فلانی له‌میژبوو ئازاره‌باریکه‌ی گرتبوو؛ هه‌ر به‌ ئەویش چوو(له‌ جیاتی پێچوو) یان پێچوو.

دیاره‌ پێوه‌چوون "یش هه‌یه؛ ئەو بابه‌تیکتره‌.

”ويچوون“ له پيشه دا ”وه يه کچوون“ه؛ واتا شتيک وهک شتيک بچي. ئەم ويچوونه چه ند جوړه مانای گومانای ليده که ويته وه:

۱. ويده چي ئەمشه و بباري؛ واتا که شوه ووا و نيشان ددها ئەو شه و بباري.
۲. ويده چي ئەمه پيلانی فلان که س بي؛ واتا هه لومه رجه که و نيشان ددها .
۳. وشه ي سه ربه خو ي ”ويچوو“ش به حاله تي سيفه ت هه يه که هه ر له م ويچوون (وه يه کچوون) ه سازبووه.

ئوه ي گرنگه و ده بي ئيمه ي قه له م به ده ست يا بيژر ره چاوي بکين ئەوه يه، که له جياتي ويچوون پيچوون به کار نه هينين و به پيچه وانه.

له م دوو نمونانه ي خواره وه کاميان هه له ي باوه (غلط مصطلح)؛

پيده چي ئەم پيلانه کاري ئيستعمار بي / پيده چي بابم به دهردي من نه زاني
ويده چي ئەم پيلانه کاري ئيستعمار بي / ويده چي بابم به دهردي من نه زاني
ئاوردانه وه سه ر خاليکي زماني

- (پيڤراگه يشتن) په يامي من به گوڤي ئەو دولبه ره نازداره راناگا
- (پيڤراگه يشتن) نه سيم بي سيم ده بيني، شل ده بي، به م کاره راناگا
گو تي سه برت هه بي دوو باره دي مه ديتنت، ئەمما
- (پيڤراگه يشتن) له کورتي دا ته مه ن، وا دياره به و ديداره راناگا
وه کوو په روانه ده وري ليده دن لاواني خو ولاتي
- (پيڤراگه يشتن) گولي ئيره به ژواني بولبولي ئاواره راناگا
نه خو ش و دهرده دار و دلبريندارم، په رستاريک
- (پيڤراگه يشتن) به حال ي ئەم دلله پر ژان و پر ئازاره راناگا
ده که ي ماچي دم و ليوان ئەگه ر هيژ و گوريکت بي
- (پيڤراگه يشتن) دهنه جوانيک به دهردي ئاشقي بيچاره راناگا
هه تا کو متر ده بي پشتم پتر هه لده کشي مينيزو پ
- (پيڤراگه يشتن) ئيتر دهستم به داويني کچي ئەم شاره راناگا
ده بي بولبول له من فير بي غه زه لخويني، به لام چ بکه م
- (پيڤراگه يشتن) گرفتارم، چريکه م به و گول و گولزاره راناگا

پیراگه‌یشتن / ویراگه‌یشتن

مامۆستا هیمن رهدیف و قافیهای ئەم غەزەلە‌ی لەسەر چاوگی ”پیراگه‌یشتن“ دامەزراندوووە که جیجی بۆن و مانای ”ویراگه‌یشتن“یش دەدا. ئەم دوو چاوگه‌یه‌ له‌و چه‌شنه‌ چاوگانه‌ن که له‌ دوو پیشگری بێ مانا و چاوگیکی ساده‌ سازدەبن: پێ + را + گه‌یشتن / وێ + را + گه‌یشتن
شیکردنەوه‌ و هەڵدانەوه‌ی پەردە لەسەر هەندیک له‌ خالە بە‌پروالەت شاراوەکانی ئەم چه‌شنه‌ چاوگه‌ ناسادەیه‌، دەتوانی پەردە لەسەر بە‌شیک له‌ تواناکانی زمانی کوردی لا‌ بدا و هیز و لی‌هاتووێی زمانه‌که‌مان پتر بخاته‌ روو. هەر‌وا دەتوانی ئاوریک له‌ یه‌کیک له‌ گرفته‌کانی رینووسی بێ. به‌ پێی توانا ده‌چمه‌ نیو لایه‌نیک له‌و خالانه‌وه‌. * ئەم دوو چاوگه‌یه‌ وێرای ئەوه‌ی هەر کام مانای سە‌ربه‌خۆیان هه‌یه‌ و بۆ گه‌یاندنی په‌یامی جیا به‌ کاردین، جار‌جار بۆ یه‌ک مانا ده‌ کارده‌کرین.

نمونه‌ بۆ ئەم‌ حاله‌ته‌:

- یارم له‌ دوورولاته‌ و ده‌ستم پیراناگا / پینی راناگا. (چاوگی پیراگه‌یشتن) به‌ ئەو راناگا

- یارم له‌ دوورولاته‌ و ده‌ستم ویراناگا / وێی راناگا. (چاوگی ویراگه‌یشتن) وه‌ ئەو راناگا

به‌لام ئەوه‌م که ده‌که‌وینه‌ سەر ده‌ست نیشانکردنی جیاوازییه‌کان، چه‌مکی زه‌مان و گۆشه‌نیگا و مه‌ودا و له‌و چه‌شنه‌ بابه‌تانه‌ دینه‌ گۆر و ده‌ورگیژان و ته‌نانه‌ت تیکچوونی رواله‌تی ناسایی بیچی چاوگه‌کان ده‌ست پنده‌کا و له‌ گەردان کردنیاندا زۆر جار په‌نا ده‌بریتته‌ به‌ر رسته‌ی شه‌رتی؛ ئەمانه‌ هه‌مووی به‌شیکن له‌و توانایی و جیاوازییانه‌ی که ده‌مه‌وێ باسی بکه‌م.

- کورەکانی کاکه‌ هه‌مه‌ ویراگه‌یشتون؛ واتا گه‌وره‌بوون.

له‌م نمونه‌یه‌دا چاوگی ویراگه‌یشتن له‌ مانادا چوووته‌ خانه‌ی ”فیعلی ئیسنادی“یه‌وه‌.

- بیتوو ویرابگه‌م سه‌ری مام ده‌ده‌م؛ واتا ئەگه‌ر ماوه‌م ده‌بێ.

له‌م نمونه‌یه‌دا چاوگی ویراگه‌یشتن چوووته‌ حاله‌تی شه‌رتیه‌وه‌ و چه‌مکی ”کات“ی

هیناوه‌ته‌ ئاراوه‌.

* ئەودەمەى ئەو دوو چاوگەىە دەچنە نىو رسته و پىئويستىيان بە مۆتەمىمى ناپەىوہستە دەبى، تەواو ئالوگۆر بەسەر بىچمىاندادى.

هەردوو چاوگە بە دوو جۆر دەبنە تىپەر (مۆتەعەددى):

١. زەمىرى مۆتەسىل لە رۆلى مۆتەمىمدا دەبىتە نىوئاخنى فىعل و دواى پىشگرى "پى" يان "وئ" دى.

نمونه بۆ ئەم حالەتە:

پىت رادەگەم = "ت" مۆتەمىم، دووہمکەسى تاک لە موزارعى ئەخبارىدا.

وئى راکەىشتم. = "ى" مۆتەمىم، سىيەمکەسى تاک لە مازى سادەدا.

٢. ناو يان زەمىرى ناپەىوہستە وەک مۆتەمىم دەکەوئتە نىو رسته وە. لەم حالەتەدا تەواو ئالوگۆر بەسەر بىچمى فىعلدا دى.

نمونه بۆ ئەم حالەتە:

پىت رادەگەم: بە تۆ رادەگەم.

وئى راکەىشتم: بە ئەو راکەىشتم.

بە واتايەکىتر "پىراگەىشتن" بووہتە "بە ... راکەىشتن" و "وئىراگەىشتن" بووہتە "بە ... راکەىشتن".

* بوونى مۆتەمىم و تىکچوونى بىچمى فىعل لەم حالەتەدا ئىمە بەرەو ئەوہ هاندەدا کە لە رىئووسدا کارىکى وا بەکەىن مۆتەمىم – چ پەىوہستە و چ ناپەىوہستە – بە باقىى فىعلەکەوہ نەنوسرئىن.

گەردانکردنى چاوگى "پىراگەىشتن" ئەو دەمەى زەمىرى مۆتەسىل لە حالەتى مۆتەمىمىداىە:

موزارعى ئەخبارى؛ پىت رادەگەم، پى رادەگەم، پىتان رادەگەم، پىيان رادەگەم. يەکەم کەسى تاک و يەکەمکەسى کۆ لەم حالەتەدا بە زەمىرى مۆتەسىل گەردان ناکرئىن. بە خۆم رادەگەم، بە خۆمان رادەگەم؛ دەچنە سەر حالەتى دووہم.

موزارعى ئىلتزامى؛ پىت رابگەم، پى رابگەم، ...

مازى سادە؛ پىت راکەىشتم، پى راکەىشتم، ...

مازى ئىستمرارى؛ پىت رادەگەىشتم، پى رادەگەىشتم، ...

مازى بەعید؛ پىت راکەىشتبووم، پى راکەىشتبووم، ...

گەردانکردنی چاوگی "پێراگەیشتن" ئەودەمەمی مۆتەمیم ناویان زەمیری ناپەییوەستەیه:

موزارعی ئەخباری؛ بە خۆم رادەگەم، بە تۆ رادەگەم، بە ئەو رادەگەم، بە خۆمان رادەگەم، بە ئێوە رادەگەم، بە ئەوان رادەگەم.

موزارعی ئیلتزامی؛ بە خۆم رابگەم، بە تۆ رابگەم، بە ئەو رابگەم، ... .

مازیی سادە؛ بە خۆم راگەیشتم، بە تۆ راگەیشتم، بە ئەو راگەیشتم، ... .

مازیی ئیستمراری؛ بە خۆم رادەگەیشتم، بە تۆ رادەگەیشتم، بە ئەو رادەگەیشتم، ...

مازیی بەعید؛ بە خۆم راگەیشتبووم، بە تۆ راگەیشتبووم، بە ئەو راگەیشتبووم، ...

هەرۆک باسکرا فۆرمولی ئەم شیۆه چاوانە بریتییه لە دوو پێشگری بێ مانا

و فیعلیکی سادە:

پێ + هەل + فیعلی سادە

پێهەلگوتن، پێهەلچوون، پێهەلکالان، پێهەلگەران، ...

تێ + هەل + فیعلی سادە

تێهەلکردن،

وێ + هەل + فیعلی سادە

وێهەلرۆوسکان، وێهەلگەران، ...

پوختەیی باسەکه: هەر وەک دەبین لەم چاوانەدا مۆتەمیم - چ پەییوەستە و چ

ناپەییوەستە - دەبنە نیوئاخنی فیعل لە رێستەدا. بە هاتنی مۆتەمیم پاژی سەرەتا،

واتا "پێ"، "وێ"، ... لە بیجمی سەرەکیی فیعل هەلەبڕین. لە حالەتی ناپەییوەستەدا

هیچ ئیمکانی دووبارە پێهەلکانیان نییه و تەنانەت شکلیشی دەگۆڕی. کە وایە بۆ بە

یەکدەستکردنی رینووس و دووری لە ئاوارتە و ئیستسنا و هەرۆهە دیاربوونی

مۆتەمیم، وا باشە لە حالەتی پەییوەستەشدا هەر بە جیا بنوسری؛ چونکە پاژی

سەرەتا ئیتر بێ مانا نییه:

پێهەلگوتن / پێت هەلەلێم / بە تۆ هەلەلێم

پێهەلکالان / پێت هەلەلێم / بە تۆ هەلەلێم

وێهەلرۆوسکان / ویت هەلەلێم / وە تۆ هەلەلێم

وێهەلکردن / ویت هەلەلێم / وە تۆ هەلەلێم

تیبینی:

۱. ئەمە وەك پېشنيازېك دەخريته بهرچاوى ئيوەى ليزان؛ ئەگەر پەسندكرا ئەوہ با لە رېنووسماندا رەچاوى بکەين.
۲. دوور نېيە ئەم بابەتە لە لايەن کەسانيترەوہ لە ئەوہش پوختتر باسى لەسەر کرابى، بەلام بەداخەوہ دەستم وئيان رانەگەيشتووە.
۳. ويستوومە ئەم بابەتە بە زمانىكى زۆر سادە بنووسم و خو لە لايەنەکانى دیکە نەدەم و تەنيا ئاور لەو شيۆە چاوغانەى بە فورمولى دوو پيشگرى بى مانا و چاوگىكى سادە بدەمەوہ کە بە هاتنە ئاراي مۆتەميم ليک هەلدەوہشين.
۴. نەمويستووہ خويئەران سەرقالى وشە داتاشراوہکانى بەستينى رينووسى و ريزمانى بکەم کە بە کوردى داندراون؛ هەر بۆيە بە عەرەبى و فارسيم نووسيون.

پەلتين

دۆستىكى خۆشەويست و رەزاسووکم، هەر کە بە شپريوى و دەستشكاوى ديتى، گوتى: ئەى! ئەوہ بۆ وا نەپەلتيوى!! بى ئەوہى گوى بدەمە تەشەر و تانەى ئەو و دەر بەندى شپريوى خۆشم بىم و بە دەستە نەشكاوہكەم سەر و زولفان دابينم و دەر بەندى ئازارى ئەو شكانەش بىم، هەلچووم و گوتم بۆ زمانى كوردى خەرا دەكەى!! "نەپەلتيو" نېيە و "نەپەلتيو"ە.

خيرا ئەم گەمەيە كەوتە سەر بارىكى دیکە و بوو بە باسىكى زمانى و شپريوى منيش فەرامۆشى بەسەردا هات. باسبوو بە باسى وشەى نەپەلتيو كە لە كويۆە هاتووہ و لە رستەدا چ دەورىك دەگيرى و ئەو جۆرە باسانە! هەلدانەوہى كتيبە فەرەنگەكان و سەرەنجام هەلوئىستەكردن لەسەر هەنبانەبۆرينە. هەژار وشەى نەپەلتيوى نەگرتبوو، بەلام چاوكى "پەلتين"ى هيناوہتەوہ. پەلتين: خوگرتن، توندبوون دواى شلى. لە فەرەنگە كوردىيەكانى دیکەى بەر دەستما شوينىيى پەلتين و نەپەلتيوم تيدا بۆ نەگەرأ.

چاوكى پەلتين لەو چاوغانەيە ئيتەر لە زمانى كورددا بە كارى ناهيتن و فارس گوتهنى مەهجوور بووہ. ويدەچى يەككە لە هۆيەكانى ئەو مەهجوورىيە ئەوہ بى كە چاوكى پەلتين زاوژى نەبووہ؛ جگە لە نەپەلتيو. هەر وەها ويدەچى شيۆەى نەختىك دژواری گوگردنى وشەكەش بووبىتە هۆى فەوتانى؛ بريك ناخۆش گو دەكرى.

سەبارەت بەو ھەلومەرجەى زمانەكەمان پێیدا تێدەپەڕى، بمانەوى و نەمانەوى نووسەران و شاعيران لە پەنا داھینانى تازەى خۆياندا، دەبى ئاورىكى وشيارانە لە زمانىش بدەنەو و بەشىك لە تواناكانى خۆيان بۆ خزمەت بە ئەو تەرخان بكەن. دووبارە زیندووكردنهوى چاوگىكى وەك پەلتىن زۆر دژوار نىيە؛ ئەگەر نووسەران بەرپرسانە و زانستىيانە ھەنگاوى بۆ ھەلبىننەو.

پەلتىن: توندبوون و خۆگرتنى شتىكى شل كە لە حالەتى دەلەمەيى ھاتوو تە دەر، بەلام بە تەواوى رەق نەبوو. بەو پىيە عونسورىكى ئاوەكى كە ئالوگۆرى بەرەو جامىدبوون بەسەردا دى، سەرەتا دەبىتە دەلەمە و دواتر دەپەلتى و دوايە تەواو رەق دەبى.

دەكرى چاوگى پەلتىن بۆ زاوژىكردن و ژيانەو، بەرىنەو سەر گەردانكردن و كەلك لى وەرگرتن. وەك نمونە:

موزارعى ئىخبارى: دەپەلتم، دەپەلتى، دەپەلتى، دەپەلتىن، دەپەلتن، دەپەلتن. وشەى نەپەلتىو ئىمكانى ئەو ھەمان بۆ دەرەخسىنى كە ئاور بەدەينەو سەر ئەو تواناىيەى زمانى كوردى كە پىتىكى وەك "و" - ئەودەمەى دەبىتە پاشگىرى رەگى فىعل - چلۆن تواناى دەربىنى مانا و دەورى جوربەجۆرى بۆ دەخولقنى. ھەجمىن: ھەجمىو رزىن: رزىو تۆقین: تۆقو تۆپىن: تۆپو مەين: مەيو ھەروەھا دەتوانىن ئاورىك لەو چاوگانە بدەينەو كە چۆن سىفەتيان لى سازدەبى؛ بەتايبەتى سىفەتى مەفعولى.

چاوگ، رەگى مازى، رەگى موزارغ:

خواردن: خوارد، خۆ، خوراو	كوشتن: كوش، كوژا، كوژاوا
بردن: برد، بە، براو	دۆشىن: دۆشى، دۆش، دۆشراو
كردن: كرد، كە، كراو	چنىن: چنى، چن، چناو / چنراو

رەقسى زەمىر

ئەتۆ لە كووترا تەشريف ھىناوہ؟ (سەرچاوہ: بەيتى مەحمل و برايمى دەشتيان) ئەم رستەيە ئەمرو لە موكریان بەم شىوہيە دىتە گو؛ ئەتۆ لە كووترا تەشريف

هیناوه؟ جیگورکیی ئاوه‌لناو له فارسی دا ”رقص ضمیر“ی پیدهلین. نمونه‌یه‌ک بو ئه و ره‌قسی زهمیره له فارسی ئه و گوته‌یه‌ی سه‌عدی شاعیری به‌ناوبانگه: ”یکم روز دل بر بنده‌ای بسوخت که میگریست و خداوندش بفروخت.“ له‌م نمونه‌یه‌دا ئاوه‌لناوی لکاوی ”م“ له وشه‌ی ”یکم“ دا موزافئه‌لیه‌ی وشه‌ی ”دل“ ه که په‌پویه‌ته لای ”یک“. شیوه‌ی دووه‌می رسته فارسییه‌که ئه‌مه‌یه ”یک روز دلم بر بنده‌ای بسوخت که ...“

له رسته‌ی نمونه کوردییه‌که‌دا ئه‌تۆ نیهاده، ”له“ ورده‌واژه‌ی ئیزافییه، کوئی موته‌میه، ”ت“ ته‌ئکیدی نیهاده، ”را“ نیشانه‌ی مه‌ودایه و ته‌شریف هیناوه فیعلی مورده‌که‌به. له‌م نمونه کوردییه‌دا ره‌قسی زهمیر هاتووته ئاراوه.

پاکشان

به زار خوشه نو سه‌د سوار

هه‌م پوحمبه‌ر هه‌م جه‌بار

ئیزراییل بوو جلۆدار

بو مه‌راغه‌ی برده‌ خوار

بو مه‌راغه‌ی پاکشان

ورشی ورشی که‌مبه‌ران

بینی میشک و عه‌نبه‌ران

فه‌ندی په‌پاغ به‌سه‌ران (سه‌رچاوه: به‌یتی باپیرئاغای مه‌نگور).

فیعلی ”پاکشان“ له‌و رسته‌یه‌دا له باری زمانییه‌وه جیی سه‌رنجه؛ به‌مانای ”چون“ به‌ره‌و شوینیک. بو چون به‌ره‌و به‌رزایی له ”هه‌لکشان“ که‌لک وهرده‌گرین. مه‌ودای نیوان سابلاغ و مه‌راغه ده‌شتایییه؛ بلیی له زمانی کوردیدا بو ”چون“ له ده‌شتاییدا له ”پاکشان“ که‌لکیان وهرگرتبی؟ هه‌ر ئه‌و جوړه‌ی بو لیژایی له ”داکشان“ که‌لک وهرده‌گرن. ”هه‌لکشان“؛ پویشن به‌ره‌و به‌رزایی، ”پاکشان“؛ پویشن له ته‌ختاییدا، ”داکشان“ پویشن به‌ره‌و لیژایی. چاوگی ”پاکشان“ له حاله‌ته‌کانی زمانی وه‌ک تینه‌په‌ر و تیه‌په‌ر و... دا زاووزیی به‌رچاوی هه‌یه.

له ژوان هاتن

به نوێژیکه نیوه پۆیه له ژوانی خاتوونێ قه له ندهری بابانوێرانا دههاتی! (سه رچاوه: بهیتهی برایمۆک).

له عیباراتی وهک "له ژوان هاتن"، "له پراو هاتن"، "له بۆ هاتن"، "له شهو گورد هاتن"، ... وردهواژهی "له" دهواریکی سههرکی دهگیرێ و داپشتی رستهکه به تهواوی دهکاته کوردانه. جیهتهی نووسهران - بهتایبهت وهرگیران - دیقکهتیکی تهواو بدهنه شیوهی کهک وهرگرتن و به کارهێنانی وردهواژهکان. به کارهێنانی دروست و بهجی و ردهواژان پیشی شویندانانی نهحوی زمانی بیگانه و بابتهی دزیوی له بهر دهلگرتنهوه (گرته بهرداری) دهگرێ، چونکه ئەم دووهن که کوولهکهی رووخی زمان ددهنه بهر پهلامار.

رهبه ن

ئهگەر چاوی خاتوون په ریحانی له برایمی رهبه نهی دهبه وه قاتی! (سه رچاوه: بهیتهی برایمۆک).

رهبه ن: سهلت، بی ژن، گه پیدهی مال به کۆله وه، ده لوه دا (ده بنانه بۆرینه) / زهلامی گهنجی بی ژن و مال، که سیکه سهری خوی هه لگرتیی و ئاواره بووبی، ده ژاری بی نهوا، گه مژ (فه رههنگی خال) / رهبه نوک، زوگورت، هه ژار، سهلت، تاک، ته نیا، بیژن و مندال، عه قداڵ، بیوه پییاگ، بی مال، بی نهوا، دهستکورت، ئاواره، ده ربه ده ر (فه رههنگی کوردستان).

فه رههنگی فارسیی موعین بۆ وشه ی "رهبان" نووسیویه: ئەو که سه ی بۆ ترس له خودا زیده پۆیی دهکا. ههروه ها وشه ی "راهب" یشی هیناوه ته وه. بۆ وشه ی "رهبانیت" نووسیویه: ته رکێ دنیاکردن و دووری کردن له ززه ته کانی، عابیدی مه سیحی.

وشه ی رهبه ن له نیو بهیتوباوی کوردیدا دهوری ههیه و هه ر ئیستا له ئاخاوتنی پۆژانه ی ناوچه ی موکریان به که می که لکی لیوه ره ده گیرێ؛ هه ر ده لئی ئەو وشه یه مۆرکی فۆکلۆری ویکه وتوه. وشه ی "رهبه ن" له "رهبان" و ته نانه ت "رهبانیهت" وه هاتوه. "راهیب" و "راهیبه" له ئایینی مه سیحیدا مافی ژن هینان و میترد کردنیان نییه و ده بی له ریگه ی خزمه تی کلیساوه خزمه ت به خودا بکه ن و ته مه نی خویان بۆ ئەو ته رخان بکه ن.

كورد وشه‌ی ”رهبان“ی كردوو به ”رهبان“؛ هه‌ر بۆیه له فه‌ره‌ه‌نگی هه‌نبانه‌بۆرینه یا خال یان كوردستان ئه‌و مانایانه‌یان بۆ لێداوه‌ته‌وه. له سه‌رجه‌می مانای ئه‌و سه‌ی فه‌ره‌ه‌نگه‌دا، نه‌زه‌وجین بووه‌ته‌ ماکی مانای رهبان. ئه‌وه‌ی جی‌ی سه‌رنجه رهبان ته‌نیا بۆ پیاو كه‌لكی لێوه‌رده‌گیرئ. هه‌ر بۆیه ده‌كرئ جیا له‌و مانایه‌یانه‌ی ده‌یه‌تی، له جی‌ی وشه‌ی ”راهب“ ده‌كار بكرئ. بۆ وشه‌ی ”راهب“ ده‌بی بیرئك بكه‌ینه‌وه.

خالئکی دیکه‌ی ”رهبان“ ئه‌وه‌یه كه‌ هه‌میشه بۆ نیشاناندانی ناخۆشی و ته‌نیا‌یی و ئاواره‌یی كه‌لكی لێوه‌رده‌گیرئ. فه‌ره‌ه‌نگی كوردی - عه‌رهبی ئه‌ستیره‌گه‌شه رهبانی به مانای راهب و راهبه هیناوه‌ته‌وه.

پسمیر

خدر رۆیی وا به‌ زویری، ده‌لئیی به‌وری به‌ پسمیری، قاقه‌زی دا ده‌ست وه‌زیری. (سه‌رچاوه: به‌یتی دمدم)

هه‌نبانه‌بۆرینه وشه‌ی ”پسمیر“ی به‌ ته‌نیا نه‌گرتوو، به‌لام ”پسمیران“ی به‌ مانای به‌چکه‌به‌گ و نه‌جیبزاده تۆمارکردوو.

له ده‌قه به‌یته‌کانی به‌ر ده‌ستما سه‌ی جار وشه‌ی ”پسمیر“ هاتوو: ۱. خدرم مه‌ردی پسمیری ۲. ده‌لئیی به‌ری پسمیری ۳. ده‌لئیی به‌وری به‌ پسمیری.

له رسته‌ی یه‌که‌م و دووه‌مدا، پسمیر ئاوه‌لناو - سیفه‌ت - ه، له رسته‌ی سه‌یه‌مدا قه‌یده.

”پس“ به‌ مانای کوپ - تا ئه‌و جییه‌ی من ئاگادارم - هه‌ر له وشه‌ی ”پسمام“ و اتا کوپه‌مامدا ده‌یه. ”پس“ و ”پسر“ی فارسی ده‌بی هاو‌پیشه‌بن.

له‌و سه‌ی نمونه‌یه‌ی سه‌روو كه‌ باسکرا، له مانای مه‌جازی پسمیر كه‌لك وه‌رگیراوه و ده‌توانئ لیه‌هاتوویی، باو‌یقاری، تیگه‌یشتوویی، زیره‌کی و له‌و چه‌شنه مانایانه‌ی لیه‌ه‌لکړینن كه‌ لێره‌دا تایبه‌تن به‌ نه‌جیبزادان و کوپه‌میران. ته‌نانه‌ت ده‌توانئ ئه‌و مانایه‌شی هه‌بئ: ئه‌ی خدر تۆ کوپه‌میری نه‌جیبزاده‌ی ...

وشه‌ی ”پسمیر“ كه‌وتوو ته‌ گه‌رداوی فه‌رامۆشی؛ ده‌بی ئاوری لئ بدریته‌وه.

خانه به ندیی بزوینه کان

له دابه شینی "بزوین - مصوت" هکانی زمانی کوردی (لانیکه م له به شه سۆرانییه که ی دا):

دوو بزوینی "ا" و "ه" ده که ونه خانه یه ک.

سی بزوینی "وو"، "و"، "و" ده که ونه خانه یه کیتیر.

ههروه ها سی بزوینی "ی"، "ی" و بزۆکه - "ا" له خانه یه کی دیکه دا.

له هینانی وشه ی بیگانه بو نیو زمانه که مان، وا باشه ئه و خانه به ندییه ره چاو بکه یین و ئه و ئالوگۆرانه ی به سهر بزوینه کاندایین هه ر کام له خانه ی خویاندا بن. بو وینه:

"کالچر ی ئینگیزی بیته "که لتور" نه ک "کولتور" یا "کلتور".

"سپاس" هه ر "سپاس" بی، نه ک "سوپاس". "به روز" ی فارسی بیته "بهه روز" نه ک "بهه روز". "سجادی" عه ره بی بیته "سه جادی" نه ک "سوجادی"; مه گین ئه وه که وشه که هه ر خوی سوجادی بی.

به م پیته هه م هاتنی وشه ی بیگانه تا راده یه ک قانونمه ند ده کری و هه م پیته ی دوو شیوه و چه ند شیوه نووسینی وشه یه ک له زمانی یه کگرتووماندا ده گیری.

چارچه نگۆله

هیندی ئاو خوارده وه، چوارچه نگۆله راوه ستاوه! (سه رچاوه: به یته برایمۆک)

چارچه نگۆله: هه نبانه بۆرینه ئه م وشه یه ی به "چارچه نگۆله" گرتوه به مانای "کووله و مه نه لئ چوار هه نگل". ههروه ها له مانا فارسییه که یدا نووسیویه "چاره گۆشی". فه ره نه گی مه ردووخ وشه ی "چارقه ل" ی به مانای "چاره هه نگۆله" هیناوه ته وه. "چاره هه نگۆله" ی به مانای "چاره هه نگل" هیناوه ته وه. له به رانه ر وشه ی "چاره هه نگۆله" نووسیویه: چوار ده ست و پی. ههروه ها نووسیویه کنیا یه یه بو عاجزی و دامای له کاردا.

گیو موکریانی له فه ره نه گی کوردستاندا نووسیویه، چوارچه نگۆله: رۆیشتن له سه ر چوار چنگان و یان به چوار چنگان به سه ر چتیکه هه لگه ران.

وشه ی "چارچه نگۆله" ی نیو به یته برایمۆکی ره حمان به کر سیفه ته ی تیکه لاوه و مانای هه لمسان ددا. به م چه شنه نزیکه له مانای هه نبانه بۆرینه. کووله یا مه نه لئ چوار هه نگل دوو ویچوونی له گه ل ئینسان یان ئاژه لئ هه لمساو هه یه. یه که م؛ چوار

دهست و پى ههروهك چوار ههنگل. دووهم؛ بيچمى كووله يا مهنجهل چهشنىك ههلمساوى پيوه دياره. ئىستاش به مروقى زور قهلهو دهلئىن وهك كوولهى ليهاتوو!! به كهسيك ئاو يا دو زور بخواتهوه و زگى له ژيلا بى، دهلئىن چوار ههنگل بووه. به ژنىك كه بهرهبهرى زانى بى، دهلئىن چوار ههنگلبوو!

ههنگل: دهسكى كووله يان مهنجهل، ژيرباغهل.

فهههنگى سوخهنى فارسى "چارچنگوله"ى وهك فهههنگى گيو هيناوتهوه. له كتيبى "لاوك و سترانى كوردهوارى" دا "چهنگل" به ماناى دهست، باسك و قول هاتوو.

ئىحترامى وشه

وشه ماناى تايبهتى خوئى ههيه، تهناهت نهودههمى دهچيته خانهى ئيبهام يان ئىستعاره و ويچواندينشهوه، دايرهى ماناكهى له زهينى بيسهر يان خوينهردا نهونده كال نابيتهوه نه ناسرپيتهوه. دهلئىن زمان وهك بوونهوههه؛ ريز و ئىحترامى وشهكان له گوين ريز و ئىحترامى ئىنسانهكانن. ههنديك له وشهكان ههگرى كارهسات و بوچوونن، ههر وهها نيشانهى بايخ يان سووكى و چرووكى بابهتيكى نيو كومهلگان. نهودههمى وشهى «ماموستا» سنيهرى مانايى خوئى بهسهر وشهى «وهستا» استاد، استاز» دا كيشا، ههنديك له وه دلمهنبوون كه پيشگرى «مام» وشهكه پياوانه دهكا و ژنان لىي بيهش دهبن؛ ئيدى نه ياندهزانى كه نهو وشهيه به خيرايتكى چاوهرواننهكراو بال بهسهر ههموو كهس دادهگرى و له تام دهچيته دهه!! نه مرو له ههرىمى كوردستان ههموو كهس ماموستايه: شوفير، كه بابچى، به له دى، پولىس، مهلا، فهقى، موعهليم، وهزير، وه رزير، پوژنامه نووس، پوژنامه خوين، پوژنامه فروش، ريبوار، چاپهز، دارتاش، ئاشپهز، ... له وه ههرىمه پياوم دهوى كهسيك بدوزيهوه ماموستا نه بى!! له ههرىمى كوردستان وشهى «ماموستا» وهك توورى قانگى ليهاتوو، نه كهسايهتى، نه كه رامهت، نه حورمهت، نه دايرهى مانايى، نه ئىحترام!!

ههچ، ههر به جارىك ههچ!!

كاتى نهوه هاتوو هه زايانى نهو ههرىمه وشهيهك بدوزنهوه بو نهو كهسانهى ماموستا نين. دهتوانن هه ندى وشهى دارپژراو و ليكدراو بدوزنهوه يان دابتاشن كه له نه قل و ئاقل و ئاقلتي سازبووبى.

بئ پریز کردنی وشه هەر تایبەت بە هەریمی کوردستان و وشەیی مامۆستا نییە. هەر ئیستا لە ئێراندا وشەیی «حاجی» بە خێرای بڵاوبوونەوهی وشەیی «مامۆستا» خەریکە جیی هەموو وشە خیتابییهکان دەگرێتەوه!! لە نیو فارسهکاندا ئیتر «آقا»، «عمو»، «برادر»، «جناب»، «سرکار»، ... کەوتوونە ژیر سینیەری وشەیی «حاجی»یەوه!! ئێرانییهکان هەنگاوێک پتر چوونەتە پیش و نیر و میشیان جوئ کردووهتەوه و نازان «حاجی خانم» لە زاران چەند خۆش بووه!!

ئەوه هەر میژوو نییە دوولات دەبیتەوه، نیشان بەو نیشانی لێرەش خەریکە وشەیی «حاجی» کەرەمەت و حەورمەت و دایرەیی مانایی و سەرناج ئیحترامی خۆی لە دەست دەدا.

تیبینی:

دەربرینی ئەم وشەیی بەم شیۆهیی کەلتووری کوردستانی ئێران نییە؛ کەچی ئەوه خەریکە لێرەش دەبیتە باو و تەنانەت هەندئ کەس بە فەخرەوه دەیلێن.

پەتای زمانی عەرەبی

کەشۆهەوای زال بەسەر "نوسین" لە هەریمی کوردستاندا، هەندئ جار دیمەنی شلەژاوی خۆی وەها بە پوونی دەخاتە پوو، ناتوانی نیکەرانی کرمۆل بوونی ئەم بواره فەرەهنگییە لەو هەریمەدا نەبی. ئەوه لە حالیکدا یە ئەودوو بۆ هەندئ کەس بوووتە پووگە، بەلام فتوای سەیر و سەمەرەیی تیدا دەدرئ، وردەئاکاری ناشیاوانەیی تیدا پوو دەدا!!

دەمیکە ئەم وردەگلەیییە بە ئاشکرا دەگوترئ کە چاپەمەنی ئەودوو پەنگی گەلایی و بئ ئەزموونی پیۆه دیاره و لە هەندئ ناوهند و شوین ئاوی پاشاگەردانیی رینووسی و پریزمانی ئاشی پیدەگەرئ.

لەو فتوا سەیر و سەمەرەیی بیچمیکي گالته جارانهی بە خۆوه گرتوو، نووسینی "ناو" یان "بەشیک لە ناوی نووسەر" ان بە عەرەبییە لەو کتیب و وتار و فیلم و تەنانەت ئەو نامانەیی بە کوردی دەنووسرین!! هەرچی سەری خۆت دینی و دەبەیی نازانی ئەوانە بۆ وا دەکەن!! ئەو شیۆه ئاکاره بە تەرازووی هیچ مەنتیق و ئەقلیک بۆت هەلناسەنگی!!

نازانم ئەگەر ئەو پەتايە بکەوئیتە نئو نووسەرانی کوردی تورکییه، ئێران، ئازەربایجان، ئەرمەنستان و ... "ناو"ی نووسەرانی چی بەسەر دئ و ئاکامی ئەو گۆلمەزە بە کوئ دەگا!

نمونه:

- ویرانکردنی قەلای کەرکوک: عبدالرقيب يوسف
- داستانی پیرمه‌گروون - سوورداش: وصفی حسن ڤدینی
- بیره‌وه‌رییه‌کان: مصطفی عه‌سکه‌ری
- بنیاتی هونەری له شیعەری ئەحمەد موختاربه‌گی جافدا: سعد فاروق يوسف شیخ

بزینی

- ئەو هۆنراوه‌یه‌ی ته‌واو ده‌بی و ته‌واو نابئ: لطیف هه‌لمه‌ت
- دیوانی چروستانی: مه‌لا محمدی مه‌لا عبدالرحیمی چروستانی
- دیوانی نالی "مه‌لا خدری ئەحمەدی شاوه‌یسی میکایه‌لی": مه‌لا عبدالکریمی
- مدرس / فاتح عبدالکریم / محمدی مه‌لا کریم
- ئەحمەدی خانی یئ نه‌مر: صادق به‌هائەدین ئامیدی
- دیوان حاجی قادری کۆیی: پێداچوونه‌وه‌ی مه‌سعود مه‌حه‌مه‌د
- بیروباوه‌ری ئەشعەری له عه‌قیده‌ی کوردی مه‌ولانا خالیدی نه‌قشبه‌ندیاد:
- ئیبراهیم ئەحمەد شوان

• له پیناو زیاتر چه‌سپاندنی به‌ها و پره‌نسییه‌کانی ڤۆژنامه‌گه‌ری کوردیدا: عبدالله ابراهیم اسماعیل - اسماعیل کویستانی - فیصل حسن قادر - ڤاویژ محمد حسین - ته‌لعه‌ت نوری عبدالله

ئه‌وانه ویده‌چی به‌شیک له‌و که‌سانه‌ بن که ئالای سڤینه‌وه‌ی زمانی عه‌ڤه‌بی له نئو کوردیدا ده‌شه‌کینن و لۆمه له نووسەرانی پارچه‌کانیتر ده‌که‌ن که زمانی تورکی و فارسی شوئینی خستووته‌ سه‌ریان!!

ئاخۆ ناو به عه‌ڤه‌بی نووسین له بابەتیکی کوردیدا، په‌تای زمانی عه‌ڤه‌بییه که تا می‌شکی ئیسقانمان ڤۆچوو یان هه‌مان کرده‌وه گه‌للاییه گۆرینه‌که‌یه بینه‌قاهه‌مان به‌رنادا؟ [گۆڤاری مه‌هاباد، ژماره ۱۴۷،

ئەرکی نووسهران

زمان بۆ ئه وهی بتوانی چواربه ندهیه کی به هیزی هه بی، ده بی له لایهن نووسهرانه وه به لیشاو کاری پین بکری. مه کتوباتی ئیداری پین بنووسری. له زانستگا و قوتابخانه کان پینی بخویندري.

هه لومه رچی ئیستای ژیانی ئیمه هه موو ئه وانهی خستوو ته سه رشانی نووسهران و شاعیران. ئه وانه بیانهوئی و نه یانه هوئی نه ک ئهرکی پاراستنی زمان، بگره ئهرکی گه شه پیدانیشیان که وتوو ته ئه ستو.

به و پینی ئاگاداری له زمان و به لیوه شاوهیی وشه هیئانه به ر پکیفی قه له م ئهرکی دوو ئهرکه. بۆ نیشاندانی توانامه ندیی زمانی کوردی هه بنانه بۆرینه هه لده دینه وه و ئه نگوست له سه ر وشه ی «که ل» داده نین.

که ل: (۱) چیا، که ژ، کو؛ (۲) بستوو، زینوو؛ (۳) قه لشت، قه لش؛ (۴) بره دار؛ (۵) جیگه ددانی که وتوو: (کابرایه کی ددان که ل هاتبوو) (۶) کار؛ (۷) به ره، فایده؛ (۸) داغ، به تین؛ (۹) په زی شاخدار؛ (۱۰) حه یوانی که ت، شاخیک شکاو؛ (۱۱) په چه ی په ز له ده شت؛ (۱۲) جۆشین: (ئاف که ل هاتیه)؛ (۱۳) گایه ک که سواری چیل ده کری، (۱۴) نیری گامیش؛ (۱۵) کول، نه بر؛ (۱۶) جۆری حه یوانه کیوی؛ (۱۷) ئه سپاپ (که لوپه ل)؛ (۱۸) توێژه مار، کاژه مار؛ (۱۹) بریقه، دره وشین، (۲۰) که چه ل؛ (۲۱) شه پۆلی چه م، پیلی رووبار؛ (۲۲) شکستی ئه ندام؛ (۲۳) شکسته به ند؛ (۲۴) نیری، ته گه.

بیتوو شیوه دارپشتی هه بنانه بۆرینه ئیزنی دابا، هه ژار ئه و وشانه ی خواره وه شی ده خسته پال «که ل»؛ چونکه هه موو له و وشه وه هه لقولاون: کولانه (رۆچنه، کولیتی مریشکان)، کولاوکه (رۆچنه ی سه ربان)، کوله ک (تاقه له دیواردا، رۆچنه له دیواردا، جی رسق له چادردا)، کولیت (کوخته، کولانه مریشک، داری کۆلدراو بۆ میوه گوشین)، کولیته (کولیت)، کولیر (کون له دیواردا)، کولین (جیگه ی رسق له چادردا)، که لین و کولین (قوژبن)، کولینک (کولانه)، کولینه (هیئانه مریشک)، که لانه (جۆری خواره دمه نی)، ...

خالی جیی سرنجی هه مووی ئه و وشانه ئه وه یه له دوو پیتی «ک» و «ل» دا هاوبه شن که ده چیته وه سه ر «که ل».

که ل، که له به رد

زمان بۆ ئۇەۋەى بتوانى چواربەندەيەكى بەھىزى ھەبى، دەبى لە لايەن نووسەرانەۋە بەلېشاۋ كارى وشيارانەى پىن بىكرى. مەكتوۋباتى ئىدارى پىن بنووسرى. لە زانستگا و قوتابخانەكاندا پىپى بخويندرى.

ھەلومەرجى ئىستاي ژيانى ئىمە بەشىكى زۆرى ئەوانەى خستوۋتە سەر شانى نووسەران و شاعيران. ئەوانە بيانەۋى و نەيانەۋى، نەك ئەركى پاراستنى زمان، بگرە ئەركى گەشە پىدانىشان لى زياد بوۋە. بەۋ پىئە ئاگادارىيى زمانى و لىۋەشاۋانە وشە ھىنانە بەر ركىفى قەلەم، ئەركى دوو ئەركە.

”كەلەبەرد“ بە ماناى كەلىنى نيوان دوو يان چەند بەردى لەسەر يەك دانراۋە. ھەنبانەبۆرىنە وشەى ”كەلەبەرد“ى نەگرتوۋە، بەلام كەلەبەرى ھەر بەم مانايە ھىتاۋتەۋە.

بۆ نىشاندانى توانامەندىيى زمانى كوردى، ھەنبانەبۆرىنە ھەلدەدەينەۋە و ئەنگوست لەسەر وشەى ”كەل“ دادەنپىن.

كەل: ۱. چيا، كەژ، كۆ؛ ۲. بستوو، زىنوۋ؛ ۳. قەلشت، قەلش؛ ۴. برەدار؛ ۵. جىگەددانى كەۋتوۋ؛ ۶. كار؛ ۷. بەرە، فايە؛ ۸. داغ، بەتتىن؛ ۹. پەزى شاخدار؛ ۱۰. ھەيوانى كەت، شاخىك شكاۋ؛ ۱۱. پەچەى پەز لە دەشت؛ ۱۲. جۆشىن، ۱۳. گايەك كە سوارى چىل دەكرى، ۱۴. نىرى گامىش؛ ۱۵. كول، نەبې؛ ۱۶. جۆرى ھەيوانە كىۋى؛ ۱۷. ئەسپاپ (كەلوپەل)؛ ۱۸. توپژەمار، كاژەمار؛ ۱۹. بىرقە، درەوشىن، ۲۰. كەچەل؛ ۲۱. شەپۆلى چەم، پىلى ۲۲. شىكستى ئەندام؛ ۲۳. شىكستەبەند؛ ۲۴. نىرى، تەگە.

بىتوۋ شىۋەدارپشتى ھەنبانەبۆرىنە ئىزنى دابا، دەژار ئەۋ وشانەى خوارەۋەشى دەخستە پال ”كەل“؛ چونكە ھەموو لەۋ وشەۋە ھەلقولون: كولانە (رۆچنە، كولىتى مرىشكان)، كولاو كە (رۆچنەى سەربان)، كولەك (تاقە لە ديواردا، رۆچنە لە ديواردا، جى رسق لە چادردا)، كولىت (كۆختە، كولانە مرىشك، دارى كۆلداراۋ بۆ ميوە گوشىن)، كولىتە (كولىت)، كولىز (كون لە ديواردا)، كولىن (جىگەى رسق لە چادردا)، كەلىنو كولىن (قوژىن)، كولىنك (كولانە)، كولىنە (ھىلانە مرىشك) ...

خالى جىيى سرنجى ھەموۋى ئەۋ وشانە ئەۋەيە لە دوو پىتى ”ك“ و ”ل“ دا ھاۋبەشن كە دەچنەۋە سەر ”كەل“.

باز

برایمی مه‌لانیس وه‌کی که زه‌مانیکی عالهمی ڤاوه‌که‌وی ده‌کرد، له بازیکی له سه‌رچۆکان ده‌پویشت، له بازیکی به ماته‌ماته ده‌پۆیی. (سه‌رچاوه: به‌یتی برایمۆک) باز: ۱. ڤیگای تایبه‌تی که ده‌سته‌یه‌ک بۆ ئیشیکی دیار پیندا ده‌پۆن، بازی بیریان. ۲. به دوا‌ی هه‌ندی ناوانه‌وه ده‌لکی و مه‌دلۆولی تپه‌پین و عبور له ماناکانیان زیاد ده‌کا: ڤیاز، ده‌رباز، به‌رده‌باز، پرده‌باز، بازی بیریان: ئه‌و ڤیگایه‌ی هه‌موو ڤۆژی بیری بۆ مه‌ردۆشین پیندا ده‌پۆن. بازی بیریان دووره‌دییه / بیری دین شیرمه‌شکیان پییه. (قاموسی زبانی کوردی - زه‌بیحی). باز: ڤیگای ناسراو (هه‌نبانه‌بۆرینه). باز: بازیاریانی ڤیوار (فه‌ره‌نگی ڤیژگه) باز: ڤیگا، ڤی، ڤیاز، ڤیگای تایبه‌تی و ناسراو و دیاریکراو. تیبینی: ... له ئه‌ویستادا "په‌ت" path به مانای ڤیگایه و ده‌گه‌ل "باز" به له به‌ر چاوگرتنی ئالۆگۆری پیته‌کان هه‌ر یه‌ک وشه‌ن. ("فه‌ره‌نگی هه‌رمان)

"باز" له‌و وشانه‌یه که چ له زمانی کوردی و چ له زمانی فارسیدا بووه‌ته ماک‌ی ده‌یان وشه و ڤیکه‌وه‌ند و ئیدیۆم. چه‌ندان مانای جۆربه‌جۆری لیده‌که‌ویته‌وه و بۆ ئه‌و مانایه‌ی پیوه‌ندی به ئه‌م نمونه‌ی سه‌روو هه‌یه، چه‌ند نمونه‌مان له فه‌ره‌نگه‌کانی کوردی له‌سه‌ره‌وه‌دا هینایه‌وه.

وشه‌ی "باز" له‌م نمونه‌یه‌دا ڤیک به مانای شوینیکی دیاریکراو بۆ هاتوچۆیه. هه‌ر وه‌ک له هه‌ندیک فه‌ره‌نگیشدا تۆمارکراوه، باز شوینیکی تایبه‌ته به ئاژهل یان که‌سانیکی تایبه‌ت: بازی بیریان، بازی که‌وان، بازه‌به‌ران، بازه‌که‌رویشک، ...

ئه‌وه‌ی ده‌کرئ لیژده‌دا له قسه‌ی فه‌ره‌نگنوسه‌کانی زیاد بکه‌ین ئه‌وه‌یه که ویده‌چی "باز" له مه‌ودای هه‌لینه‌وه‌ی لینگ بۆ هاویشتنی شه‌قاوه‌وه هاتبێ. له فه‌ره‌نگی سوخه‌نی فارسیدا یه‌کیک له ماناکانی "باز" مه‌ودای نیوان دوو بالی مۆڤ به کراوه‌بییه. ئه‌وه‌ی جیی سه‌رنجه ئه‌و نمونه‌ کۆنانه‌ی ئه‌و فه‌ره‌نگه بۆ ئه‌و مانایه‌ی "باز" یان هیناویه‌ته‌وه وه‌ک "شه‌قاو" و "گه‌ز" ده‌چی. نووسه‌ری ئه‌م فه‌ره‌نگه بی‌توو ئاگای له مانای جۆر به جۆری "باز" له زمانی کوردیدا بوایه، "باز" ی جۆریکیتر مانا ده‌کرده‌وه.

با ئه‌وه‌ش بلیم، له وشه‌گه‌لی وه‌ک فیله‌باز، گیانباز، ته‌له‌که‌باز،...دا پاشگری "باز" له وشه‌ی "بازی" یه‌وه هاتووه؛ فه‌ره‌نگه کوردییه‌کان ئاماژه‌یان به‌و خاله‌ نه‌کردووه.

كۆلەي سىنگ

بەفر لە كۆلەي سىنگى بوو. (سەرچاوه: بەيتى برايمۆك)
 كۆلەي سىنگ: پەرەي سىنگ، نيوان دوو مەمك بەرەو سەر؛ ئەو جىگايەي چەناگە
 دەگاتە سەر سىنگ. پىرەپىياويك گوتوويە كاتىك سەرت دىنيە خوار، چەناگەت بە ھەر
 كويى سىنەتەو نووسا، ئەوي كۆلەي سىنگە.
 ماناي رستە: بارستايى بەفر ھەتا سىنگى ئادەمىزادى بوو.
 لىرەدا كۆلەي سىنگ پىوانەي مەودا و بارستايىيە. جارى وايە كۆلەي سىنگ وەك
 تووك و نزا بە كاردى. بۇ نمونە كاتىك كەسىك سوپىد بە قورئان دەخوا و بەرانبەرى
 باوەر بەو سوپىندە ناك، وەك ئىعتىراز دەلى: ”قورئان لە كۆلەي سىنگت بەدا.“ سىنگ/
 كۆلەي سىنگ لە كەسىك كوتان: دوعاي خراپ بۇ كەسىك كردن. پىنغەمبەرم بە
 كۆلەي سىنگت دادا. دوعايەكە بۇ داواي مردنى كەسىك سەبارەت بە كاريكى خراپ
 كە كردوويەتى.

بژاردن / ژماردن

باغى گولانت پى دەژمىرم / يەكى كەم بى پىت دەبژىرم. (سەرچاوه: گورانىي
 فولكلورى)

بەريز عەتا مەلا كەرىم ئەم نمونە جوانەي ھىتاوھتە ئارا كە خوى لە خويدا دەچىتە
 خانەي ئەو بابەتە زمانىيەوھ كە ھەندى وشە دوو شىوھ بەيان دەكرىن وەك بەفر و
 بەرف / زيخ و خيز / ... ژماردن و بژاردن تەنيا جىگوركىي پىتە و بەس؛ ئالوگورى
 مانايى ساز نەكردووه.

فكر و ئىدەيەكى باشە بۇ ”قەرەبوو كەردنەوھى زيان“ لە ”پى بژاردن / بۇ بژاردن“
 كەلك وەرگرىن. بەو مەرجه رستە ”موتەمى“ دەبى. فيعل لە رستەي دووھمى
 نمونەكەدا ”پى بژاردن“ ە نەك ”بژاردن“. بۆت دەبژىرم، بۆم ببژىرە، پىي دەبژىرم، پىم
 ببژىرە، ... ”ت“، ”م“، ”ى“ موتەمىمن.

سپاس بۇ كاك عەتا! ئەم خالە وردانە زمانەكەمان دەولەمەند دەكەن؛ بەو مەرجه
 بە دروستى كەلكيان لى وەرگىرى. لە موكرياندا ئەو گورانىيە ئاوايە: باغى گولانت
 پىدەسپىرم / غونچە بە غونچەي دەژمىرم / يەكيان كەم بى پىت دەبژىرم.

گهرمه سیر

ئەتۆ هەلستە با ئەمە برۆینەووە لە بۆ گهرمینی دە گهرمه سیره. (سەرچاوه: بهیتی برایمۆک)

وشەى “گهرم” لەو وشە دانسقانەى دەیان وشەى تیکە لاو و عیاراتى زمانى لى سازبوو. دووانیان لە ئەوانە “گهرمىن - گهرمیان” و “گهرمه سیر” ن. لە راستیدا هەر دوو وشە بە یەک مانان؛ واتا ولاتیک کە هاوینی گهرم و زستانی فینکی دەیه. دوو پاشگری “ین - یان” و “سیر” مانای شوین و مهکان دەدەن بە وشەى بەر لە خۆیان. لەمەر پاشگری “سیر” پێویستە بگوترێ کە لە زمانى فارسیدا ئەو پاشگره هەر بەو مانایە هەیه: گرمسیر، سردسیر. ئەو هی جیى سهرنجە فارسان بۆ شوینی ساردیش بە کارى دینن، وەک “سردسیر”. لە کوردیدا ئەو مان نییه؛ “کوستان” و “گهرمىن” مان هەیه. ئیستا کە ئیمه “گهرمه سیر” مان هەیه، ئایا دهرکری وەک فارسەکان لە وشەى “سارده سیر” ییش کەلک وەر بگرین؟

ئەندیش

ئەنگۆ ئەندیش لە کارى میرى قهرهچەلیان مه کەن: (سەرچاوه: بهیتی مه حمه ل و برایمی دهشتیان)

ئەندیش لە زمانى کوردیدا دوو مانای بۆ هەیه؛ ۱. بیر و فکر ۲. ترس و خۆف. ئەندیش بە مانای ترس و خۆف ئیستا لە کوردیدا کەمتر باوى ماوه. ئاوردانەو ه سەر ئەم لایەنەى مانای ئەندیش پێویستییە کە نابێ چاوی لى بپوشین.

تکا

ئەو ه دهچمه سه رى تکایه کت بۆ ده که م. (سەرچاوه: بهیتی برایمۆک)

تکا کردن / تکا گرتن: لەو نمونه بابەتە زمانیانەى کە دهرکری بە وردى لى پرواندرى و هاوشیوه و هاوچه شنه کانی بدوزریتەوه. یه که م که س که داخوازی تکایه، لە چاوی “کردن” کەلک وەر ده گری. ئەو هی تکا قبول ده کا یان نایکا لە چاوی “گرتن” کەلک وەر ده گری: تکا ده که م، تکام بگره. لەم نمونه زمانییدا دوو چاوی له خزمهت یه ک چه مک و مه فوو م دان. دۆزینەو ه و بە کارهیتانی ئەم چه شنه بابەتانه یارمه تی به ده وله مندیی زمانه که مان ده دا و ههروه ا دووری دیارده ی “لە بەر هه لگرتنه وه” (گرته بردارى) که م ده کاته وه.

هینانه بهر مال / چوونه سهر مال

یه کیچ له گرفته کانی ئەمپروۆی زمانی کوردی له نووسیندا، کهمته رخه می و ته نانه ت ناشاره زایی به شیک له نووسه رانه سه باره ت به ورده کارییه کانی زمانه که یان ...، بیه یزی و ناخوشی و ناگردانه بوونی به ره ده مه کانی ئەو جوړه نووسه رانه، به شیک یی ده گه پیته وه سهر ئەو کهمته رخه می و ناشاره زایییه.

سهرنجتان بۆ ئەم بابته زمانیه راده کیشم. له مه سه له ی ژن هینان و میرد کردندا، ژن دیته بهر مال و زاوا ده چیته سهر مال. ئەگه ر مال هی زاوا بی و ژن بیته مالی زاوا ئەوه ده لێن "فلان پیاو ژنی هینایه بهر مال". ئەگه ر مال هی ژن بی و زاوا بچیته مالی ژن، ده لێن "فلان پیاو چووته سهر مال"؛ ههروه ها ده لێن "فلان ژن پیاوی هینایه سهر مال". ئەو دوو بابته زمانیه توانایی گهردانکردنیا ن هیه ...، ئایا ئیمه ده توانین له "بهر" و "سهر" له شوینی دیکه و بابته تی دیکه به قازانجی ده وله مه ندیی زمانه که مان که لکی زانستیانه وهرگرین؟ ئای له بۆ هیممه تی!!

تییینی:

ئیمه بۆ بابته تی "زه ماوه ند" گه لیک وشه و ته رکیبات و ئیدیۆمان هیه. ئەوانه ی ته رکیبی زۆر ناخوش و ناگردانه ی "هاوسه رگیری" یان سازکرد، پیم وایه فریان به سه ر تیگه یشتتی ورده کاری زمانه که یانه وه نه بوو؛ ههروه ها ئەوانه ش که که لکی لی وهرده گرن که وتوونه ته شوین چاوساغیک که خوی زکویره.

موژده و مزگینی

برایمۆک موژده و مزگینی بۆ میری هیناوه. (سه رچاوه: به یتی برایمۆک) موژده و مزگینی دوو وشه ی ریک هاومانان. ئیمه ئەمپروۆ له وشه ی مزگینی که لک وهرده گرن و وشه ی "موژده" رهنگی کال بووه ته وه. زانیارییه کی ئەوتۆم له زمانی زاره کی (محاوره) ی سه ده کانی رابردوو نییه، به لام له ئەده بی کلاسیکی کوردیدا به لیشاو که لک له وشه ی موژده وهرگیراوه. پێشنیازم ئەوه یه بۆ ده وله مه ندرت کردنی زمانه که مان، به وشه هاوبه شه کانی خۆمان و زمانی فارسی پتر گرنگی بده ی ن و ته نانه ت به پێی نیاز له وشه پر مانا و جوانه کانی ئەو زمانه که لک وهرگرین؛ به مه رجیک ئەو وشانه بتوانن له زمانی کوردیدا زاو زینان هه بی.

به هۆی هاوړیشه بوونی ههردوو زمان، ئهگهړ نیاز ههبن، کهلک وهرگرتن له وشه‌ی فارسی باشته ههتا تورکی و عه‌په‌بی. نیگای توندی ناسیۆنالیستانه زه‌ره‌ره. با ده‌رگای زمانمان له‌سه‌ر ده‌رگای فارسی دانه‌خه‌ین؛ ئه‌م کرده‌وه به هیچ له‌ونیک زانستیانه نییه و یارمه‌تی به سه‌ربه‌خۆیی زمانی کوردی ناکا.

قوناغ

زه‌مانیکی هه‌رچی قوناغی باعه‌زه که‌سیکان بوو له مزگه‌وتان داده‌نیشته، ده‌لی میرحه‌جبه‌گ و برایمی مه‌لان له مزگه‌وتی دانیشتبوون، عالمه‌م رۆیشتبۆوه؛ (سه‌رچاوه: به‌یتی برایمۆک)

قوناغ: قوناخ، یه‌ک رۆژه‌پری (هه‌نبانه‌بۆرینه)

له‌م ده‌قه‌دا “قوناغ” ریک به‌مانای جیگه‌ی دانیشتن و لیک کۆبوونه‌وه هاتووه. ویده‌چی ریشه‌ی ئه‌م وشه‌یه تورکی بێ. له‌ فارسیدا وشه‌ی “منزل” به‌مانای مه‌ودای نیوان ده‌ست پیکردن و وچانی کاتی کاروان و له‌شکر و ئه‌و جوړه‌بابه‌تانه‌دی. وشه‌ی “مه‌نزل” له‌ کوردیی موکریانیشدا هه‌ر به‌و مانایه به‌کاردی: “کاروان مه‌نزل به‌مه‌نزل به‌ره‌و بانه‌که‌وته‌پری.” ئه‌وه‌ی جیی سه‌رنجه له‌ زمانی ئه‌ده‌بی کوردیدا ئیتر وشه‌ی تورکی “قوناغ” جیی “مه‌نزل” ی گرتووه‌ته‌وه بۆ هه‌ردوو مانای ده‌کرئ به‌وشیاریه‌وه جاریکتر رینگه‌ بۆ هاتنه‌وه‌ی وشه‌ی “مه‌نزل” خو‌ش بکه‌ینه‌وه. له‌ موکریان‌دا ئه‌م وشه‌یه به‌ شیوه‌ی “مزل” یش گو‌ده‌کرئ.

ماریفه‌ت

ئه‌وه چه‌ندی ده‌ بی‌لوتفن و چه‌ندی ده‌ که‌مه‌رحمه‌ت و چه‌ندی ده‌ که‌م ماریفه‌تن! (سه‌رچاوه: به‌یتی برایمۆک)

ماریفه‌ت: رۆوخۆشی و ئاکارپه‌سندی (هه‌نبانه‌بۆرینه)

ویده‌چی ئه‌م وشه‌یه له‌ “معرفت” ی عه‌په‌بییه‌وه هاتبێ. ئه‌وه‌ی ماریفه‌تی هه‌یه به‌ جوانی تیده‌گا، کاران جوان هه‌لده‌سه‌نگین، گران و سه‌نگینه.

وشه‌ی ماریفه‌ت وه‌ک ئاوه‌لناو به‌هه‌ردوو باری ئیجابی و سه‌لبیدا دیته‌ نیو‌رسته: فلانی به‌ماریفه‌ته. فلانی بێ‌ماریفه‌ته / که‌مماریفه‌ته.

لايين

ئەگە ئەمە بزائين ئەتو نە بە كوشتى، نە بە برى، نە بە خەلاتى؛
بەلان حەولى جووتە لايىنىكى بدە
بە مانگى دە كانوونى، بە چلەى دە زستانى

برايم! ميران دەرتدەكاتهوہ لە خاپوورەولاتی (سەرچاوه: بەيتى برايمۆك)
لايين: فەرھەنگە كوردییەكان ئەو وشەییەیان نەگرتووہ، بەلام ھەر دوو فەرھەنگى
فارسى موعین و سوخەن گرتوویانە و بە جۆرىك پۆشتەمەنى كورتى دەزانن.
ئەوہى جیى سەرنجە ئەو نمونە فارسىیەى كە ھەر دوو فەرھەنگ ھیناویانەتەوہ
كەمىك لەگەل ماناكەى بۆیان لیداوہتەوہ جیاوازی ھەيە: ”استاد علی درویشى را
دید لاینی بر دوش گرفته پاره پاره“ واتا ”ئوستاد علی درویشیكى دى كە لايىنىكى
دراوى بەسەر شانى دادابوو.“ وا ویدەچى ”لايين“ پۆشتەمەنى سەرەوہ بووہ و بە
دوور نىيە ھەك بەلتۆيەكى كورت بەسەر شان دادرابى.
كاتىك دەلى ”حەولى جووتە لايىنىكى بدە، ديارە مەبەست پۆشتەمەنى زیادى -
ویدەچى ئەستوور- بى كە جيا لە جل و بەرگى ئاسايى زستانانە، دەبى برايم لە بەرى
بكا ھەتا بتوانى لە كوێستانى دە ساردوسر بە سلامەتى گوزەر بكا. بە دوور نىيە
لايين جۆرە كەولىك، پەستەك یان فەرھەنجىيەك نەبى.
لاى ئىمە لايين جۆرە پىلاويكە بۆ سەر بەفر دە پى دەكرى، بۆ ئەوہى لەسەر بەفر
بۆى و نەكەويیە ناو بەفر.

سەرۆخت

ئەتو بۆى دروست كەوہ كالانى دە خەنجەرى
[بەو] تۆق و تەلەسمەى بۆ خۆت ئاگادارى و سەرۆختيانى. (سەرچاوه: بەيتى برايمۆك)
لێرەدا وشەى ”سەرۆخت“ جیى سەرنجە. فەرھەنگە كوردییەكانى بەر دەستم
ئەم وشەییەیان نەگرتووہ. ”سەرۆخت“ و ”سەرۆسىەت“ شیوہ دارشتیان يەك جۆرە.
سەرۆسىەت كەسىكە بە ئىزنى ھەسىەتكەر، دواى مەرگى ئەو، ھەسىەتەكەى بە جى
دینى و میرات لە نىو میراتگرانیدا بەش دەكا. سەرۆخت جۆرىك ھەكىلایەتى كردنە
بۆ ملكو مال و ھەر شتىكى خاوەنەكەى ئىختىارى يەكجارەكى دابى بە ھەكىلەكە. بەم
جۆرە ھەكالەتى ملكايەتى (وكالت) كە بەر لە بە نىو خۆ كردنى سەنەد لە مەحزەرەكان
دەدرى لە كوردیدا دەبیتە ”سەرۆخت“.

سه‌قه‌ت

ته‌رگه‌وه‌ر و مه‌رگه‌وه‌ر، ده‌لین ده‌وله‌مه‌ندی سه‌قه‌ت و بی‌شوماری تیدایه. (سه‌رچاوه: به‌یتی مه‌حمه‌ل و برایی ده‌شتیان)

سه‌قه‌ت: له کار که‌وتوو، بی که‌لک، گیانله‌به‌ریک ئه‌ندامی شکا بی و چاک نه‌بووبیته‌وه (فه‌ره‌نگی کوردستان). مرداره‌وه‌بووی یه‌کسم، عه‌یبار، زه‌ده‌دار، خه‌ته‌ر (هه‌نبانه‌بوورینه)

له‌م رسته‌یه‌دا وشه‌ی سه‌قه‌ت به‌مانای سه‌یر و چاوه‌روانه‌کراو هاتوو و ده‌بی ئه‌م مانایه‌ش له فه‌ره‌نگه‌ کوردییه‌کان زیاد بکری.

وشه‌ی سه‌قه‌ت ریشه‌ی عه‌رهبی هه‌یه و به‌شێوه‌ی ”سه‌که‌ت“ یش له کوردیدا هاتوو. له‌ زمانی فارسیدا مانای به‌ربلاوتری هه‌یه. هه‌روه‌دا وشه و عیباراتی وه‌ک ”سقط شدن، سقطفروشی، سقطکاری، سقط‌گفتن، سقطه، سقط‌ه‌مت“ یان گرتوو.

ماچ

ده‌نا هه‌مووی ماچی یه‌ک دایک و باب‌ه و هه‌یج فه‌رقی نییه. (سه‌رچاوه: به‌یتی مه‌حمه‌ل و برایی ده‌شتیان)

هه‌موو ماچی یه‌ک دایک و باب‌ه و هه‌یج فه‌رقی نییه: له‌م رسته‌یه‌دا وشه‌ی ”ماچ“ جیی سه‌رنجه. مانای وشه‌ روونه و ئه‌ویش ئه‌وه‌یه که‌ توره‌مه‌ی ئاده‌میزاد هه‌موو له‌ ئاده‌م و حه‌وا که‌وتوو نه‌وه و پیکه‌وه فه‌رقیان نییه. له‌مه‌ر وشه‌ی ”ماچ“ ده‌بی بگوتری که‌ ئیمه‌ وشه‌ی ”ماچه“ به‌مانای ئیستری میمان هه‌یه. ویده‌چی ئه‌م دووه‌ له‌ ریشه‌یه‌ک بن. هه‌ر وه‌ها ویده‌چی ”ماچ“ له‌ رابردووی زمانماندا مانای به‌ربلاوتری بووبی و یه‌کیک له‌ ماناکانی توره‌مه‌یه. هه‌روه‌دا له‌ جیی ”ماده - می“ ده‌ کار کراوه. ماچ، ماچه، ماده، ما، می.

گروون

ئه‌من ده‌ شانانترا ده‌گروومه. (سه‌رچاوه: به‌یتی مه‌حمه‌ل و برایی ده‌شتیان)

ئه‌من ده‌ شانانترا ده‌گوروومه: واتا پیستت به‌مه‌شکه‌ ده‌ردینم. گروون: به‌مه‌شکه‌ ده‌ره‌ینان (فه‌ره‌نگی کوردستان). گروون: پیست گرتنه‌وه‌ی گیاندار (فه‌ره‌نگی

خال. گروون، گرواندن: دهرهینانی لاشی گوشت له ئەستۆرا، ئەم بزنه بگرو؛ پیستی دهکه مه ههبنانه. گامان گروه کلکی ماوه (ههنبانه بۆرینه). گروون حاله تی لازمه و موته عه دی (تیپه پ) هکه ی ده بیته گرواندن. ئەمره که ی ده بیته بگروه یان بگرو. * ئەم چاوه گه له و چه شنه چاوه گانه یه خه ریکه له نیو ده چی و فه رامۆش ده کری. گپرا نه وه و پیستی فه رامۆش گرتنی کاریکی نه گونجاو نییه. * پیست گروون عیبارت بوو له دهرهینانی پیست و لیکردنه وه ی له له ش بی کون کردن و بریندار کردن. له م کاره دا ته نیا پیستی مل، دوو جمگه ی ده ست و دوو گو یزینگی لاق کون ده بوون. بو ساز کردن مه شکه و هه بنانه و هیزه و که ره سه ی له و چه شنه ئەو کونانه یان ده به ست. به سه رجه می ئەو ئیشه یان ده گوت به مه شکه دهرهینان. کونیکیان له نیوان پیست و گوشت ده کرد و بایان تیده کرد و فوو یان ده دا. پیست بی ئەوه ی کون بی له لاشه که جیا ده بووه. * گروون یا به مه شکه دهرهینان یه کیک له شیوه ئەشکه نهجه کانی سه ده کانی پیشو بو کوشتنی نه یار بووه.

ماچ ده که م ئەو مه چه کانه ی به که له بچه دیشن
 بوو سه رانه ی به گری قه مچی ده گروین ده گریم “هیمن”

ته ره که مه

خو قهیدی نییه ئەمن ئەوه ته ره که مه م، به لا تو برای خوشیانی! (سه رچاوه: بهیتی بر ایمۆک)

[ته ره که مه: ئاواره، شاربه دهرکرا

بو هه لو هدا و ته ره که مان

بو رووتهل و دل به خه مان “راوچی” فه ره نگی ریژگه]

له م نمونه یه دا “ته ره که مه” ریک به مانای بیگانه یه و جیاوازه له و مانایه ی فه ره نگی ریژگه بوی لیندا وه ته وه.

فه ره نگی “گولچینه وه” ته ره که مه ی به بیگانه، نامۆ و غواره هینا وه ته وه.

هه‌لگرتنی شوین پیی وشه

ناساندنیکی کورتی "فه‌ره‌نگی زاره‌کیی موکریان"

■ مه‌حمود شی‌رزاد

تا ئیستا که سهره‌تای سالی (۲۰۲۲) یه پرۆژهی «فهره‌نگی زاره‌کیی موکریان» ۱۸ به‌رگی لئ چاپ و بلاو بووه‌ته‌وه و ۷ به‌رگی ماوه چاپ بیت. له‌م ۱۸ به‌رگه، ۱۲ به‌رگ هی فهره‌نگه ئه‌لفوبیییه‌که‌ی «فهره‌نگی زاره‌کی» یه که له پیتی «ئا» وه تا پیتی «ک» یه. به‌رگی یه‌که‌می سالی ۲۰۰۲ چاپ بوو. فهره‌نگه‌که له‌سه‌ریه‌ک ۲۵ به‌رگه و کاری کوکردنه‌وه و دارشته‌وه و نووسینی ته‌واو بووه، ته‌نیا چاپ کردن و بلاوکردنه‌وه‌ی ماوه، به‌لام سه‌لاح پاپانیانی له کوپی ریزلینانی «مالی یوگای هه‌ناسه» دا گوته: (له به‌رگی یه‌که‌مییه‌وه تا به‌رگی شه‌شه‌می جاریکیتیر چاپ ده‌کرینه‌وه، له‌به‌ره‌وه‌ی ئه‌و کات که‌ره‌سته و بابته‌ی خاوم که‌متر له‌به‌ر ده‌ست بوو، به‌لام به‌ره‌به‌ره بابته و که‌ره‌سته‌ی خاوی زورترم له په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل ئه‌و چه‌ند پیتیه‌ی سهره‌تاوه ده‌ست که‌وت، بۆیه پیناندا چوممه‌ته‌وه و زور له‌وه ده‌وله‌مه‌نتر کراون و جاریکیتیر چاپ ده‌کرینه‌وه.) هاوکات له په‌راویزی ئه‌م بیست و پینج به‌رگه گشتیه‌دا، چه‌ند به‌رگیکی تری فهره‌نگی زاره‌کیی موکریان نووسراون، که ئه‌وانه بوار و پسپۆرییه‌کی دیاریکراو له خو ده‌گرن، یه‌که‌م: «ئه‌ده‌بیاتی زاره‌کیی موکریان - به‌شی مندالان» که دوو به‌رگه، دووهم: «ئه‌ده‌بیاتی زاره‌کیی موکریان - به‌شی ژنان» که یه‌ک به‌رگه، سییه‌م: «فهره‌نگی زاره‌کیی موکریان - جل و به‌رگ و خشل و خالی ژنان» که یه‌ک به‌رگه، چوارهم: «فهره‌نگی زاره‌کیی موکریان - خورد و خوراک» که یه‌ک به‌رگه، پینجه‌م: فهره‌نگی زاره‌کیی موکریان - ئاژده‌لداری، شه‌شه‌م: فهره‌نگی زاره‌کیی موکریان - کشت و کال.

شوین پیی وشه هه‌لگرتن

«فهره‌نگی زاره‌کیی موکریان» وه‌کو له ناوه‌که‌یه‌وه دیاره، فهره‌نگی وشه‌ی سه‌ر زاری خه‌لکه. یانی فهره‌نگی کارکردی وشه‌یه سه‌ر زاری خه‌لکه‌وه له‌هه‌موو روویه‌که‌وه، یانی ئه‌و وشانه‌ی که شارستانییه‌تییه‌کیان به‌خری له خویاندا هه‌لگرتوه و زار به زار و سینگ به سینگ گوازاونه‌ته‌وه. واته ئه‌م فهره‌نگه به دوا‌ی وشه‌دا ده‌روا، شوین پیی وشه هه‌لده‌گرتی، ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر وشه‌یه‌ک له رسته‌یه‌کدا و له‌مه‌به‌سته‌یکدا شوینه‌ونکه‌ی کردبی یان پیی کرابی، سه‌لاح پاپانیانی زور به وردی، وه‌ک راوچییه‌کی به‌ئه‌زموون، شوین پیی وشه‌کانی له شوینه‌ونکه‌کاندا

دەرکردوو، بۆ نمونه لهو شیعره‌ی مامۆستا هیمن دا که ده‌لێ: (هیشتا دوور نه‌بووم له هه‌لگورد / کیژم ده‌هاتن له شه‌وگورد)، یانی ئەم وشه‌یه له‌ناو خه‌لکدا و له‌سه‌ر زاری خه‌لک له‌چه‌ند بو‌اردا و به‌چه‌ند شیواز و به‌چ مانا و مه‌به‌ستیک و که‌ی و له‌کوێ به‌کار ده‌هینرێ، هه‌مووی له‌خۆ گرتوو. دیاره سه‌لاحی پایانیانی له‌کوړی ریزلینانی ”مالی یوگای هه‌ناسه“ دا گوتی: (بی گومان ئەم فه‌ره‌نگه‌ش وه‌ک هه‌موو فه‌ره‌نگه‌کانی تر له‌وانه‌یه هه‌موو وشه‌کان و هه‌موو بو‌اره‌کان و گشت بابه‌ته‌کانی له‌خۆ نه‌گرتی، هه‌ر بۆیه‌ش بی که‌موکووپی نابێ). سه‌لاحی پایانیانی له‌به‌ر ئەوه‌ی ره‌نگه‌کاره‌که‌ی له‌کو‌تاییدا سه‌داسه‌د بی که‌م و کوړی دهرنه‌چی، له‌سه‌ره‌تاوه‌ دۆش دانه‌ماوه و ملی کز نه‌کردوو و ده‌ستی له‌سه‌ر ده‌ست دانه‌ناوه. هه‌ر ئەوه‌ش وای کردوو به‌ دلنیا‌یه‌وه‌ کاره‌که‌ی زۆ بی که‌م و کوړی بی. ئەحمه‌دی شاملو له‌ زمانی ”دای دون“ی چینی‌یه‌وه‌ ده‌لێ: (ئه‌گه‌ر بریار بو‌ایه‌ ئەوه‌نده‌ راوه‌ستم هه‌تا کاره‌که‌م که‌موکوړی نه‌مینی و عه‌یبی له‌ روو هه‌لگیرێ، ئەو کتێبه‌ قه‌ت قه‌ت خالسی نه‌ده‌هات). یه‌کیک له‌ که‌موکوړی‌یه‌کانی فه‌ره‌نگیک ره‌نگه‌ ئەوه‌بی که‌ ئەو فه‌ره‌نگه‌ هه‌موو وشه‌کانی تیدا نه‌بی، به‌لام پێده‌چی «فه‌ره‌نگی زاره‌کیی موکریان» ته‌نیا یان زیاتر ئەو به‌شانه‌ی له‌ فه‌ره‌نگی زاره‌کیی موکریان له‌خۆ نه‌گرتی که‌ له‌ناوچوون. یانی ئەو به‌شانه‌ی که‌ له‌گه‌ل هه‌لگره‌کانیان له‌ ”دل“وه‌ بۆ ”گل“ کو‌چی یه‌کجاره‌کییان کردوو، چونکه‌ به‌شیک زۆری که‌ره‌سته‌ خاوه‌کان له‌گه‌ل مردنی که‌سه‌کان له‌ دل‌وه‌ دراوان به‌ گل و ئیتر له‌ناوچوون، هه‌ربۆیه‌ش له‌وه‌به‌دوا که‌س نایانینی و که‌س نایانیبیست!

موکریان به‌رێ زیندوو ده‌کرێته‌وه‌

بۆ کردنی کاریکی له‌م چه‌شنه‌، وه‌ک پسیپۆرانی بواری زمانناسی ده‌لێن سی مه‌رجی سه‌ره‌کیی پێویسته‌ که‌ سه‌لاحی پایانیانی هه‌ر سی مه‌رجه‌که‌ی هه‌م تیدا‌یه و هه‌م کردوو‌یه‌تی، دیاره هه‌ر ئەوه‌ش وا ده‌کا کاره‌که‌ی هه‌م تیر و ته‌سه‌ل تر، هه‌م که‌م هه‌له‌ و په‌له‌ تر بی. سی مه‌رج و بنه‌ماکان بریتین له‌ یه‌که‌م: که‌سه‌که‌ ده‌بی کوردییه‌کی پاراوی باش بزانی، که‌ سه‌لاح پایانیانی هه‌م کوردییه‌کی په‌تی باش ده‌زانی، هه‌م له‌ناو مه‌یدانی سه‌ره‌کیی کاره‌که‌یدا له‌دایک بووه‌ و ژیاوه‌، یانی قالدووی ناو فه‌ره‌نگی ره‌سه‌نی زاره‌کیی کوردییه‌، دووه‌م: کتێب و گو‌فار و بلاوکراوه‌کان

و بەگشتى سەرچاوهى نووسراوى كوردىي مەلبەندى موكرىانى، ھەرچەند كەمىش بن باش پشكنىوه و لەم پەيوەندىيەدا درىغى نەكردوو، سىيەم: لە ناوچەكەدا زۆر باش گەراوه، پىر و لاو، نىر و مئى و داروبەردى دواندوو و جولاندوونى و گوئى لىھەلخستون، بەوھش نەوہستاو، ئەگەر بىنييتى يەكئى دژوارە و ناز و مەكرى ھەزارە، بەھەر نرخىك بووبى، تەختى سىنگى ھەلكۆليو و جوقەوارى ئەو گەنجانەى لە دلياندا ھەشاريانداوہ برىوہ كە لە سەدان سال و بگرە لە ھەزاران سال لەوہ پىشەوہ بويان ماوہتەوہ و لە توى توى دلى ھەلاھەلاياندا ھەليان گرتوہ. ھەر بويش ئەگەر سەردەمانىك رەشەباى ھىرشى كەلتورىي داگىركەران و گىژاوى بەخۆنامۆبوونى ناوخۆيى كە رەشەباكە دەمىكە ھەلى كردوو و بەخۆنامۆبوونەكەش قەدەرئىكە گىژ دەخوا، واى كرد خەلك و شارستانىيەتى موكرىان گۆرانى بنەرەتى بەسەردا بى و لە رۆحى رەسەنى خۆى دوور بكەوئتەوہ و لەناو بچى، لەسەر بنەماى "فەرھەنگى زارەكىي موكرىان" دەتوانىن بەئاسانى دروستى بكەينەوہ. ھەر لەو پەيوەندىيەدا دكتور "ئەحمەد محەمەدپوور" مامۆستاي مروقناسى و كۆمەلناسى - زانكۆى ماساچۆسىت، ئەمھىرست دەلى: (سەلاح پايانىانى بناغەيەكى وەھا گەورە، بەھىز و بى وئىنەى بۆ زمانى كوردى، بۆ مروقناسىي زمان و زمانناسىي كۆمەلەلەيتى و كەلتورىي لە كوردستان داناوہ كە ئەم زمان و كەلتورە لە ھەرچەشەنە ئەگەرئىكى لەبىر كردن، يان نكۆلى دەپارىزى).

شىناوى دارىشتن

شىوہى رىكخستنى فەرھەنگى زارەكىي موكرىان بەم شىوہىيە، يەكەم: باوەر. دووہم: پەند. سىيەم: پىكھاتەكانى لە چاوگ وەرگىراو، چوارەم: تووك، پىنجەم: جنىو، شەشەم: داب، ھەوتەم: داوودەرمان، ھەشتەم: دوعا، نۆيەم: زمان خەلەتئىنە، دەيەم: سەرچاوهى بابەت يا نەقل و نوكتەيەكى كە بە دوادا دى، يازدەيەم: سوئند، دوازدەيەم: فر، سىزدەيەم: كايە، چواردەيەم: گۆرانى، پانزدەيەم: لىكدانەوہى خەون، شانزدەيەم: لىكدراوہكان، ھەقدەيەم: لىكدراوہكانى رستەيى و ئامال رستەيى، ھەژدەيەم: مەتەل، نۆزدەيەم: مەسەل، بىستەم: نىوونرتكە، بىست و يەكەم: ھەقايت.

تاکیکی به ئیراده تر له دامه زراوه کان

هه رچه ند ئه و کاره ی سه لاه پایانیانی وه ک ده لئین کاریکی هه ره وه زیی و دامه زراوه ییه، به لام سه لاه پایانیانی سه لماندی تاکه که سینک ده توانی به ته نیا ئیراده ی سه دان که سی هه بی و سه لماندی تاکیش له هه ندی بوارد ده توانی کاری ده ولت و دامه زراوه یه ک بکا. ئه وه ی لیره دا زۆر گرنگه ئه مه یه سه لاهی پایانیانی له ساته وه ختیکی زۆر گرنگدا دهستی داوه ته ئه و کاره، یه که م: ئه م نه وه یه ی هه لگری ئه م شارستانییه ته زاره کییه بوون، یان به شیکی زۆریان کۆچی دواییان کردبوو یان نزیک ببوونه وه له مالاوایی یه کجاره کی و ئه گهر ئه و فریا نه که وتبا ئه وه ی ئه مپۆ وه ک فهرهنگی زاره کیی موکریان له به ردهستی ئیمه یه، به شیکی زۆری له ناو چوو بوو. دووهم: پیش هاتن و گشتگیربوونی ئه نته رنیت و موبایی زیره ک و تۆره کومه لایه تییه کان که ناراسته وخۆ رۆلی بکوژی ره سه نایه تی هه مه چه شن ده گیرن، دهستی پیکرد. سییه م: پیش هاتنی کۆرۆنا دهستی پیکرد و کاره که ی ته واو کرد، له راستیدا کۆرۆنا به سالدا چوو یه کی زۆری برد، هه ر به سه لدا چوو یه کی کورده واریی گه نجیکی سه ربه مۆره و له گه ل ده سه تچوونی خۆیدا ئه و ”گه نجه ش” له ده ست درده چیت و له دلایه وه دهیدا به و گله ی تیدا ئه سه په رده ده کریت.

دهوله مه ندیی زمانی زاره کیی

پرو فیسۆر ئه میری سه سه نه پوور له پیشه کی به رگی یه که می فهرهنگی زاره کیی موکریاندا ده لی: (کورده واریی شیوه ژیا نیکی زۆرتر زاره کیی بووه و نووسین نه یه توانیوه جی به گوتن لیژ بکا، فهرهنگ نووسان بایه خیکی ته واویان به لیدوان و راگه یاندنی زاره کیی نه داوه. ته نانه ت له بواری که له پووری نووسینیدا هیشتا فهرهنگیکی تیرو ته سه لی زمانی نووسراو دانه ندراوه. فهرهنگی زاره کیی موکریان تیکۆشانیکی به نرخه بۆ گرتنی که لین و کولینه کانی زانستمان سه باره ت به که له پووری زاره کیی موکریان. کاک سه لاهی پایانیانی له وه فهرهنگه دا ژیا نی وشه ی کوردیی له سوننه تی زاره کییدا تۆمار کردووه. ئه و فهرهنگه، دهوله مه ندیی زمانی زاره کیی له دربرینی مه به سه تدا راده گه یه نی و له هه مان کاتدا که م و کوورپی فهرهنگه که کوردییه کان وه به رچاو ده خا).

بواری مهیدانیی و بواری کتیبخانهیی

فهره‌ه‌نگی زاره‌کیی موکریان له دوو بواردا کاری بو کراره، یه‌که‌میان بواریی کتیبخانه‌یی و دووه‌میان بواریی مهیدانی. هر دوو بواره‌که له کوردستان هر یه‌که‌ی به هۆکاریی خۆی قورسن، به‌لام وهک کورد ده‌لی: (کار تا نه‌تکردوه شیره، کاتی لیی راده‌بی و ده‌ستی پیده‌که‌ی ریوی ته‌واویش نیه.) ره‌وتی کارکردنی مهیدانی و کتیبخانه‌یی ئەم کاره خۆی ره‌وتیکی سه‌رنج‌راکیش و پر له‌به‌سه‌ره‌ات و ته‌ژیی له‌بابه‌تی شایانی باس و لی فی‌ربوونه. بۆیه پیویسته سه‌لاحی پایانیانی هه‌ول و ماندوو‌بوون و بیره‌وه‌رییه‌کانی خۆی له‌کاتی کارکردن له‌م پرۆژه‌یه‌دا به‌وردی بنووسیته‌وه. ئەمه‌ش هه‌م خۆی ده‌بیته به‌ره‌مه‌یکی جیی بایه‌خ و تایبه‌ت و هه‌م به‌رچاوی ئەو که‌سانه‌ش روونتر ده‌کاته‌وه که بیان‌ه‌وی له‌م بواران‌ه‌دا کار بکه‌ن.

دکتۆر هه‌مید هه‌سه‌نی زمانناس و لی‌کۆله‌ر و فهره‌ه‌نگنوسی فارس له‌باره‌ی ”فهره‌ه‌نگی زاره‌کیی موکریان“ دا ده‌لی: (فهره‌ه‌نگی زاره‌کیی موکریان مامۆستا سه‌لاحی پاپانیانی، له‌ناو هه‌موو ئەو به‌ره‌مه‌مانه‌ی لی‌کۆله‌ری گه‌لان به‌ره‌مه‌یان هیتاون، تا ئەو جیگه‌یه‌ی من ئاگادار بم، نه‌ته‌نیا به‌ کوردی و له ئیراندا، به‌لکو له‌ رۆژه‌لاتی ناوه‌رستدا بی‌هاوتایه، به‌ تایبه‌تی له‌م روویه‌وه که بناغه‌ی کاره‌که له‌سه‌ر بنه‌مای کاری مهیدانییه. کاری وشه‌ناسیی مهیدانی کاریکی زۆر ئەسته‌م، قورس و تا‌قه‌ت پرۆکینه. له‌م بواره‌دا و له‌ بواره‌ فۆلکۆرییه‌کان و رینووس و ریزماندا، پیشتر لی‌کۆله‌رانی ئەوروپایی وهک ”دیفید نیل مه‌کنزی“، ئۆسکارمان، ویله‌لم ئایله‌رس و... هتد هه‌ولیکیان داوه.

تا‌چه‌ند سالیتر، تا ئەو کاته‌ی دوا‌ین به‌رگی ”فهره‌ه‌نگی زاره‌کیی موکریان“ چاپ و بلاو ده‌بیته‌وه، له‌گه‌ل هه‌ولیک ئاشنا ده‌بین که له‌ جۆری خۆیدا بی‌هاوتایه. سه‌لاحی پایانیانی له‌دایک بووی سالی ۱۹۷۸ و ته‌نیا به‌م به‌ره‌مه‌ ناوی وهک رۆژه‌لاتناسیک به‌ نه‌مری ده‌مینیته‌وه).

ئه‌گه‌ر کورد زمانی زاره‌کیی نه‌مینن

خۆزگه هه‌موو ناوچه‌کان و هه‌موو زاره کوردییه‌کان ئەم کاره بکه‌ن. هه‌موو شیوه‌زاره‌کانی زمانی کوردی به‌ شیوه‌ی زاره‌کیی زۆر ده‌وله‌مه‌ندن، ئیتمه‌ بواری

نووسینمان دهوله‌مهند نیه و بواری زاره‌کیمان دهوله‌مهنده، له‌راستیدا ئه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌ی کوردی له رهوتی میژووی لیورپژ له شه‌پوشور و پر له تالان و برۆی ئه‌م ناوچه‌یه‌دا تا ئیستا به زیندووی هیشته‌وته‌وه زمانی زاره‌کییه‌که‌یه‌تی، کورد زمانی زاره‌کیی نه‌میئن، خووشی نامیئن. زمانی زاره‌کیی رۆحی کورده، که ئیستا زور لاوازبووه و وهک ده‌لین له ئاویکه‌دایه. وهک چۆن هه‌موو زاره کوردییه‌کان ده‌وله‌مهندن، له‌هه‌مان کاتیشدا هه‌موو شیوه‌زاره‌کان به‌یه‌که‌وه زمان و کوردییه‌کی له‌ئه‌ندازه‌به‌ده‌ر به‌هیز دروست ده‌که‌ن که ریک ده‌چیته‌وه سه‌ر ریشه‌گه‌ردوونییه‌که‌ی خۆی که زمانی سانسکریتییه، به‌لام کهم تاکی کورد هه‌یه له‌م راستییه به‌خه‌به‌ر بی. به‌داخه‌وه کوردی ئیستا، به‌تایبه‌تیش زوربه‌ی نووسه‌ران و میدیاکاران زمانی کوردی نازانن. هه‌قیقه‌تیک له‌باره‌ی زمانه‌وه هه‌یه که کهم زمانناسیش ده‌یزانی ئه‌ویش ئه‌وه‌یه زمانی زکماکی هه‌ر که‌س هه‌ر زمانی نه‌ته‌وه‌یی ئه‌و که‌سه نیه، به‌لکو زمانی بوونی گه‌ردوونی ئه‌و که‌سه‌شه، یانی که‌سه‌که ده‌توانی به‌و زمانه باسی بوونی گه‌ردوونی هه‌م دیار و هه‌م نادیارای خۆی بکات. هه‌ر بۆیه‌ش ئه‌و که‌سه‌ی زمانی زکماکی خۆی باش بزانی، یانی رۆحی وشه و زمانه‌که‌ی درک کردتی، وهک ئه‌وه وایه هه‌موو زمانه‌کانی سه‌ر زه‌وی و زمانی گه‌ردوون بزانی، چونکه ئه‌و که‌سه به‌ده‌ربهرین ده‌توانی ئاسۆیه‌کی بی سنور ده‌رخا و نیشانی بدا و بیگوازیته‌وه، یانی ده‌توانی مانا و تیگه‌یشتنی بیسنور له‌ریگه‌ی زمان و ئاخاقتنه‌وه ده‌ربهری، واته هه‌م که‌توار و هه‌م هه‌قیقه‌ت و هه‌رخه‌یالییه‌کی پی مه‌ست بی ده‌توانی به‌ئاسانی له‌ریگه‌ی زمانه‌که‌یه‌وه پیشانی بدا. له‌کوندا ریشییه هیندییه‌کان ئه‌و کاره‌یان به‌زمانی سانسکریتی کردووه، که زمانی کوردیش مندالی حه‌لازاده‌ی زمانی سانسکریتییه. ریشییه‌کان به‌ئاسانی توانیویانه بیسنور بیته ناو سنوری بی سنوری زمانه‌وه، یان له‌ریگه‌ی زمانی سانسکریتییه‌وه بوونی نادیارایی بیسنور، بوونی بی شکل و شیوه، بوونی نه‌ناسراو به‌ئاسانی له‌ریگه‌ی زمانه‌وه وه‌دیار بخن، وینای بکه‌ن و بیناسیئن و باسی بکه‌ن و بینوسنه‌وه، هه‌ر له‌به‌ر ئه‌وه‌یه تا ئیستا بۆ نمونه زمانی ئینگیزی له‌توانای دا نییه هه‌موو تیکسته کۆنه سانسکریتییه‌کان له‌په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل دارشاناکان، واته قوتابخانه‌عیرفانی و فه‌لسه‌فییه‌کانی هیند وه‌رگیریته‌وه سه‌ر زمانی ئینگیزی، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی بۆ زوربه‌ی وشه و چه‌مکه سه‌ره‌کییه‌کان هاوتا و هاوده‌نگیان نیه، به‌س به‌ئه‌زموونی که‌می

خۆم بۆم دەرکه وتوو له زمانی کوردیدا که مه بهستم هه موو شیوه زاره کانه به یه که وه، هه موو دهنگه کان و به شیکی زۆری هاوتاکان هه ن، دیاره ئه و کاته ئه م راستییه مان باشتر بۆ دهرده که وئ که گاتاکانی زهردهشت و سه ره نه جام و که لامه کانی یارییه کان بخوینینه وه و گوئ بۆ شیوه زاره کانی تر هه لخنه

توانایی به کارهینانی تواناکانی زمان

فه ره ههنگی زاره کیی موکریان بۆ هه موو کوردیک و به تاییه تی بۆ هه موو ئه وانیه ی به موکریانی و سو رانی قسه ده که ن ئه و دهوره ده بین، به خویندنه وه ی ئه م فه ره ههنگه و به به کارهینانی له زمانی زاره کیی و نووسیندا توانایی به کارهینانی تواناکانی زمان به دهست دینین، تواناکانی زمان بریتین له و توانایانه ی که که سیک بتوانی به و زمانه ئه وهش بلی که به پر واله ت له گو تن نایه و ئه وه بکا که زهین پیی وایه به زمان له کردن نایه، کاتی تو ده قیکی وه ک دهقه کۆنه سانسکریتییه کان ده خوینیتیه وه سه رت سو ر ده میتی که چۆن توانیویانه ئه و هه مووه شته له باره ی بوونه وه بلین که تا ئیستاش بی خه به ران پینان وایه به زمان له گو تن نایه ن، به لام ئه وان گو توویانه، یان کاتی پیشه کی مامۆستا هه ژار بۆ کتییی ”شه رفخانی به دیسی“ ده خوینیتیه وه سه رسام ده بی که هه ژار چۆن توانیویتی کاریک به زمان بکا که پیده چوو له کردن نه یه، که واته لیژده دا دهرده که وئ و به تاییه تیش بۆ زمانی کوردی ئه م قسه یه به ته واوی راسته که زمانی کوردیی هه لگری هه موو تواناکانه، به لام کورده کان، به تاییه تی نووسه ران و میدیاکاران که خۆم ده میکه هاوړی و هاوکاریانم، له به کارهینانی ئه م زمانه دا که م توانین، که م توانییه که شمان دوو بنه مای سه ره کیی هه یه، یه که م: وشه ی کوردیی ره سه ن و پاراو یان نازانن یان چه ند وشه یه ک ده زانین، دووهم به خه یالی رووکه ش و بیهووده مه ست و سه رخۆشین، به بابه تی زۆر لاوه کیی و بیکه لک و سنوورداره وه سه رقالمین، که ئه و جوړه خه یال و بیر و بابه ته رووکه ش و بیهوودانه پیویستی به زمانی به هیز نییه، که واته له بواری به هیزکردنی زمان و به کارهینانی زمانه وه ناجوولین، من خۆم تا ئیستا له هیچ یه ک له و روژنامه نیدا که کارم کردووه، نووسینیکم نه هاتۆته به رده ست وشه یه کی تیدا بی ناچارم بکا له شوینی خۆم هه لسم و ناو فه ره ههنگانی بۆ بگه ریم و رهنگه نووسینیکی منیش بۆ خوینه ر هه ر وا بووبیت.

دكتور كه مال سولهيمانی دهلی: "فهرهنگی زارهکی موکریان" ئرشیفیکی زمانیی نهتهوهیی و ئینسکلۆپیدیای ئهدهبی زمانی کوردییه. «فهرهنگی زارهکی موکریان» بهبایهخترین خهلاتی میژووویییه که تا ئیستا پیشکەش به زمانی کوردی کراوه و گهورهترین فهرهنگی وشهیی نهتهوهیییه که تا ئیستا کوردستان بهخویهوه بینوویه. «فهرهنگی زارهکی موکریان» له راستی دا قهلایهکی لهبنههاتوو و میژووویی دروست کردوووه و یهکیک له بزێوترین پارێزهرانی زمان و ئهدهبی کوردییه که ئهه زمانه بۆ ههمیشه له با و باران دهپاریزیت.

بهرایی بهرگه چاپ کراوهکان

بۆ زۆر بهی بهرگهکانی "فهرهنگی زارهکی موکریان" له لایه ن پسیپۆر و ئاکادیمیسیه نهکانهوه پیشهکی تیر و تهسهل نووسراوه. دکتۆر ئه میر هسه نهپوور پیشهکییهکی بهناوی "فهرهنگی زارهکی له خولی تهکنهلوژیی زماندا" بۆ بهرگی یه کهم نووسیوه، ههروهها بهراییهکی تری بۆ "فهرهنگی زارهکی موکریان - بهشی ژنان" له ژێر سهرباسی "دنگ و رهنگی ژن له هونهری زارهکی دا" نووسیوه. بۆ بهرگی سییهه دکتۆر رهههبر مهحمودزاده پیشهکییهکی له ژێر ناوی "نه ریتیکی نوێ له فهرهنگنووسی کوردیدا" نووسیوه. ههروهها ئهحمه د ئهحمه دییان بهراییهکی له ژێر سهرباسی "فهرهنگی زارهکی موکریان، ئینسایکلۆپیدیایهکی ناوچهیی تا قانه له سهه بناغهیی زمانوینهیی ئاپۆرهیی خه لک و چینی ره شوکی" بۆ بهرگی چواره م نووسیوه. بۆ بهرگی یونس رهزایی پیشهکییهکی بهناوی "ناو ریک له فهرهنگی زارهکی موکریان و روانینیک بۆ رهخنه و پرۆسهیی فهرهنگنووسی له کوردستاندا" بۆ بهرگی پینجه م نووسیوه. بۆ بهرگی شه شه م پرۆفیسۆر مایکل چایت یادداشتیکی به وهزن سووک و به قیمهت گرانی نووسیوه. دکتۆر هاشم ئهحمه دزاده بهراییهکی بهناوی "مه ته لۆکی زمان و په رجوووی مانه وه" بۆ بهرگی هه وته م نووسیوه. محمه د ره مه زانی له ژێر ناوی "گاشه به ردیکی جوان تاشراوی نه خشاو بۆ گرتنی سه تان که لینی هه راوی زمانه که مان" بۆ بهرگی هه شته م نووسیوه. بۆ بهرگی نویه م دکتۆر محمه د خزری ئه قده م پیشهکییهکی به ناوی "گه ران به شوین ره سه نایه تیدا - پرۆژهی سه لاح پایانیانی بۆ میراتی بنزاری موکری له ره وتی تیکۆشانی فۆلکلۆری کوردیدا" نووسیوه. دکتۆر ئهحمه د محمه دپوور بهراییهکی به ناوی "فهرهنگی

زاره‌کیی موکریان، هه‌لیکی مرۆفناسانه بۆ زیندووکردنه‌وه‌ی زمان و شوناس “ بۆ به‌رگی یازدهیه‌م نووسیوه. پێشه‌کی به‌رگی دوازدهیه‌م دکتۆر که‌مال سوله‌یمانی له ژیر سه‌ردیڤی “ده‌سه‌لات و نه‌ریتی فه‌ره‌ه‌نگنوسی” نووسیویتی. هه‌روه‌ها دکتۆر جه‌عفهر شیخولیسلامی پێشه‌کییه‌کی له‌ژیر سه‌رباسی زمان وه‌کوو جه‌سته، ئاوینه و ئایدۆلۆژی له‌ فه‌ره‌نگی زاره‌کیی موکریاندا” بۆ فه‌ره‌نگی زاره‌کیی موکریان به‌شی خورد و خۆراک نووسیوه. تا ئیستا هه‌ر دوازده به‌رگه سه‌ره‌کییه‌که و شه‌ش به‌رگه تایبه‌ته‌که‌ش ده‌زگای موکریان چاپی کردوون.

زمان

له چوارچیوهی داگیرکردندا

هياس مه حمود كاكه يي ■

پيشه‌کي:

زمان ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌يه، ئامرازی گه‌ياندن و تيگه‌يشتن و دهربرينه، که‌مه نه‌ته‌وايه‌تییه‌کان له بارودوخی داگیرکردن و گوشاری زورينه، زمان وکولتور و میژوویان ده‌که‌ویده بارودوخی ناهموار، که داگیرکه‌ران هه‌ولی سهرینه‌وه‌و له بیربردنه‌وه‌ی زمان وکولتور و میژووی که‌مه نه‌ته‌واتییه‌کان ده‌دن به جوره‌ها پلانی داریژراو بۆ توه‌وه‌یان له نیو زمان وکولتور و میژووی سه‌پیندراوی داگیرکه‌ردا. کورد وه‌ک نه‌ته‌وه‌یه‌کی دابراو له نیو چوارچیوه‌ی سنوری ده‌ستکردی چوار ده‌وله‌تدا، له‌پاش جه‌نگی یه‌که‌می جی‌هانی بو‌وته قوربانی پلانه جوراو جوره‌کانی ده‌سه‌لاتداریانی ئه‌و ولاتانه‌ی داگیرکه‌ری کوردستان، به‌بی هه‌ست پیگردن زور تا که‌م کاریگه‌رییان کردووته سهر زمان و کولتور و میژوویان، که زمانه‌که زور وشه‌ی بیانی تیکه‌وتوه، کولتور و میژووشیان چه‌واشه‌کاری زوری تیدا کراوه .

میلله‌تی کورد ده‌بیت له‌م سه‌رده‌مه‌ی جی‌هانینه، که هه‌موو پلان و شته نه‌هینی ئاشکرا بو‌وه و نه‌ماوه، به‌وریایی مامه‌له له‌گه‌ل ئه‌م باره‌دا بکات، تا بتوانیت ئه‌و مولکدارییه‌ دهرینه‌ی بیاریزیت و بی‌هینیته بارودوخی گونجاو و ریگای راست و دروست. زمان ئامرازی دهربرینی خواست و هه‌ست و په‌یوه‌ندی و تیگه‌یشتنه، له نیوان تاکه‌کانی خیزان که به‌ردی بناغه‌یه له چواچیوه‌ی کومه‌لگاوه‌ته‌وه‌دا، زمان یه‌کیکه له‌کوله‌گه پیکه‌هینه‌ره‌کانی نه‌ته‌وه‌و په‌یوه‌ندییه‌کانی ئاده‌میزاد له نیوان خویدا و له‌گه‌ل ژینگه‌دا، ئامرازی هوکاری تیگه‌یشتن و دهربرینه (عبدالرحمان مه‌عروف لا ۱۵۶۷).

دایک فره‌هنگی زمانه، که مروّف له قوناغه‌کانی سه‌ره‌تای ژیان له کوشکیه‌وه وشه ره‌سه‌نه‌کانی نه‌ته‌وه‌یه‌ک گه‌شه ده‌کات و به‌کاری ده‌هینیت له هه‌لسو که‌وتی ژیانیدا. ره‌سه‌نایه‌تی زمانپاریزی ئه‌رکی هه‌موو تاکیکی میلله‌ته له‌بواره جیاجیاکانی ژیاندا، له‌ده‌ست تیوه‌ردان و شیواندن و دابراو یان قه‌ده‌غه‌کردنی و له بیربردن، چونکه زمان پیش کولتور و میژوو ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌یه‌که.

دهربرینی کولتور و میژووی میلله‌ت به‌راستی و دروستی، په‌یوه‌سته به زمانه‌که‌یه‌وه پیش ئه‌وه‌ی که‌سی دهره‌کی ئاماژه‌ی پی بکات و به‌لاریدا بیبات . میلله‌تانی ژیرده‌ست و که‌مایه‌تییه‌کان له جی‌هاندا، ده‌که‌ونه گیزه‌نگه‌ی سهر لیشیوان و ته‌نگوچه‌له‌مه‌ی زمان و کولتوریانه‌وه، له لایه‌ن گوشاری

داگیرکه رانه وه، داگیرکه ر سهره رای ئه وهی به زهبروزهنگ خاکی میله تیک داگیرده کات، هممو ههولئی خوی به گهر ده خات بۆ داگیرکردن و زهوتکردنی کولتور و داب و نه ریتی که مایه تی و میله ته ژیرده سته کان یان شیواندن و له بیربردنه وه یان، بۆ ئه وهی له چوارچیوهی زمان کولتور و دابو نه ریتی ئه ودا بتوینه وه، زۆر جار چه واشه کارییه کان زهق ده که نه وه له هممو بواره کانی په یوه ند به میله ت و که مایه تییه کانی داگیرکراو بۆ ئه وهی تواندنه وه یان ئاسان بیت و ههولئی شکاندن که سایه تی ده که ن، کوردستان پاش جهنگی یه که می جی هانی، بوو به میراتگری میله تانی ده ورو بهر و خاکی دابه شکرا، کورد له چوارچیوهی ئه و دابه شکارییه و له ژیر ده سه لاتی داگیرکه ردا، که وته ژیر گوشاری زۆری زمان، که ئه و ولاته نوییه دروستبووانه زمانی خویان سه پاند به فه رمی کردنی له چوارچیوهی سنوری ولاته که یاندا، له هممو بواره کانی ژیاندا، به لکو هه ندی قه ده غه ی زمانی گه لی کوردی کرد له چوارچیوهی سنوری ولاته که یدا، بۆ نمونه له سه ره تای سه ده ی بیسته م له دروستبوونی دوله تی ئیراندا، ره زا شا زمانی فارسی کرد به زمانی تاکی فه رمی ولات، عیراق زمانی عه ره بی کرد به زمانی تاکی فه رمی ولات، ههروه ها ولاتی سوریا، تورکیا که مال ئه تاتورک زمانی تورکی کرده زمانی تاکی فه رمی ولات و قه ده غه کردنی قسه کردن به زمانی کوردی له چوارچیوهی سنوری ولاته که ی له ده ره وه ی خیزانه کانیا ندا، به لکو هه ندی خیزان له نیو مالی خۆشیاندا نه ده ویران به کوردی قسه بکه ن، که زۆر خیزان له و باره دا زمانی زگماکی له ده ست داوه .

له لایه کی دیکه شه وه هه وله کانیا ن چرک درووته وه بۆ ئه وهی دابرا ن له زمان و نه ته وه ی کوردا بکه ن، به هاندانی تو یژیک له دابرا ندن له نه ته وه ی کورد، که وه ک نه ته وه یه کی جیاواز خویان بنا سینن، یان بانگه شه ی ئه وه بکه ن که زاره که یان زاریکی کوردی نییه و زمانیکی سه ره به خویه. که بۆ ئه م مه به سته میراتی فه ره ندگی ئیران له ریکه وه تی ۱۰ مرداد ۱۳۹۶ (یه کی ئاب ۲۰۱۷ ز.) به رنامه یه ک ریکه ده خات و به فه رمی رایده گه یه نیت که (له کی) زمانیکی سه ره به خویه و زار نییه (سوداد ره سول ۱۲۱۱ گ شرو ی ژا).

ههروه ها ده لیت بۆ ئه م مه به سته کۆمه لیک کتیب سه باره ت به زمان و فه ره ندگی له کی به فارسی له ئیران چاپکراون تییدا نکۆلی له کورد بوونی له که کان ده کات .

پیشتریش جگه له لور و بهختیاری به کوردانی خوراسان کراوه گوايه زاری کورمانجی له خوراساندا زاریکی کوردی نییه، به لکو زمانیکی جیاواز و سه ره به خوییه. تا وای لیبتت زمانی ره سه نی خویان له دهست بدن و بتوینه وه ههروهک دومییه کان که زمان و کولتووری خویان له دهستداوه. ههروهک ئه وهی که مال ئه تاتورک زمانی کوردی قه دهغه کرد و کوردی به تورکی شاخاوی ناساند، ههروهها له عیراق و سوریاش زمانی عه ره بی زمانی فه رمی به کارهاتوو له خویندن دهزگا حکومییه کاندا بوو تا ئیستاش. سه ره پرای ئه مانهش هه موو ئه و ولاتانه له لایه ن سه ره کرده ره گه ز په رسته کانیا نه وه چالاکی رۆشنییری کوردییا ن قه دهغه ده کرد له هه موو بواره کاندا، وهک چاپه مه نییه کان و چلاکییه مه ده نییه کانی تر، سه ره کوتکردنی هه ره بزوتنه وه و داواکارییه کی ماف و ئازادی به ئاگر و ئاسن و کۆمه لکوژی. هۆکاره کانی پاراستنی زمانی نه ته وه و که مایه تییه ژیرده سه ته کان له چوارچیوهی سنووری داگیرکه راندا له چه ند بواریکدا خوی ده نوینی که ئه مانه ن:

(۱) خیزان:

ئه ندامانی خیزان کاریگه ری سه ره کییا ن هه یه له سه ره مندال بو فیربوونی زمانی دایک، دایک قوتابخانه ی سه ره کی منداله بو فیربوونی زمانی ره سه نی نه ته وه، مندال لاپه ره یه کی سپییه، دایک و ئه ندامانی خیزان چون بیانه وی دایده ریژن، ئه وهش ده وه ستیته سه ره باری رۆشنییری و هه ستی نه ته وایه تی دایک و ئه ندامانی خیزانه که، چونکه له چوارچیوهی سنووری ولاتی داگیرکراودا، مندال به بی خواستی خوی فیری زمانی بیانیسه ده بیت به هوی تیکه لاه بوونیا ن له بواره کانی خویندا، که کاریگه ری نه رینی ده بیت له سه ره خاوینی زمانه که ی.

(۲) په روه ده و فیربوون :

مندال که ده چیته به ره خویندن، داگیرکه ره زمانی فه رمی خوی له بواره کانی خویندا ده سه پینیته سه ره مندالان و خوینکاراندا، واته مندال و خویدنکارانی که مه نه ته وایه تییه کانی ژیرده سه ته له چوارچیوهی سنووری داگیرکراودا به زمانی بیانی فیره خویندن ده بن، ههروهها ده چه نه بواری فیربوون و رۆشنییری بیانییه وه،

که به خواستی خۆیان نییه، ئەمەش کاریگەری له سەر زمانی زگماکی دەبێت، به دزهکردنی وشەگەلی بیانی بۆ ناو زمانی زگماکی، به بی دەرک پیکردن، یان هەندێجار دەبێت وشەگەلیکی بیانی بەکاردهێنیت بۆ ئەوەی خۆی دەرخات که رۆشنبیره، که چی زمانه پەسەنهکهی خۆی تووشی شیواندن دەکات.

(۳) چاپەمەنییەکان :

ولاتی داگیرکەر ئەو مافە بە خۆی دەدات، یەک زمان و یەک نەتەو پەیره و دەکات له چوارچۆیهی ولاتەکهیدا، مافی کهمه نەتەوایهتییهکانی تر پێ شیل دەکات، واته له چاپەمەنییەکاندا (کتیب، گوڤار، رۆژنامه...تاد)، تەنھا ئەو زمانه فەرمییە خۆی بەکار دەهێنیت، ئەم بارەش کاریگەری نەرینی هەیه له سەر زمانی خۆینەر و رۆشنبیران .

یان هەندێجار دەستکاری له نووسین و چاپەمەنییەکانی نەتەو کهمایهتییهکان دەکریت و دەشیۆیندریت یان به لاریدا دەبریت بۆ سەر لی شیواندن خۆینەر و رۆشنبیر و دور خستنهوه له زمانه پەسەنهکهی، ئەوه سەرەرای چهواشهکارییهکانی کولتور و میژووی ئەو نەتەوانه. که نووسەرانی میژوونووسانی کورد له ولاتانه به زمانی ئەوان کتیب و نووسینهکانیان بلاوکردوه یان دەیکەن و نابیت له سنوری سیاسەتی ئەوان بترازیت، یان نووسەر و میژوونووسانی ئەو ولاتانه به پیتی خواست و ئارەزووی خۆیان دەربارهی کهمه نەتەوایهتییهکان نووسین و چاپەمەنییەکانیان له چاپ داوه.

(۴) میدیای بیسترا و بینراو:

رادیۆ و تەلەفزیون و ئامیڕەکانی تر، رۆلیکی گەورەیان هەیه له سەر بارودۆخی زمان، بهتایبەت له سەر زمانی نەتەو کهمایهتییهکان له چوارچۆیهی سنوری داگیرکردندا، که تەنھا زمانی فەرمی داگیرکەر بەکاردهێنریت، یەکهوسەر روو به رووی تاکهکانی خیزان و رۆشنبیران دەبیتەوه، ئەو زمانه تاک بهکارهینراوه چ به بیستن یان به خۆیندنهوهو تەماشاکردن کاریگەری دەبیت له سەر زمانی تاکهکانی کهمه نەتەوایهتییهکان .

ئەوهی جی تیبینییه له میدیاکانی هەریمی کوردستاندا، وشکهگەلی بیانی زۆر بەکار دەهیندرین، کهچی وشە پەسەنی کوردی هەیه بهرامبەر ئەو وشە

به کارهیتراوانه، ئەمەش دەگەریتەوه بۆ بئ باوهری یان ناشارهزایی له زمانی رەسهنی کوردی، که دەبیتە هۆی شیواندنی زمان. پیویستی به پێداچوونهوه ههیه .

(۵) ئایین و دهزگا ئاینیهکان :

خویندن و ئاخفتنی ئایینی له بواری ئایینی و دهزگا ئاینیهکاندا رۆلی بهر چاویان ههیه له سهر زمانی تاکه کهس و کۆمه لگادا، ئەو نهتهوانه ی که چوونهته ژیر رکینی ئایینی ئیسلامهوه، ری و رەسم و داب و نه ریتەکان به زمانی عەرهبی ئەنجام دهدرین، قورئان کتیبی پیروزی ئایینی ئیسلام به زمانی عەرهبیه، بههیچ شیوهیهک ریگه نه دراوه وهر بگێردریتە سهر زمانی نهتهوه موسلمانهکانی ژیر دهسته، خویندنهوه و پهیره کردنی ئایینی ئیسلام به زمانی عەرهبی، راستهوخو یان ناراستهوخو کاریگهری ههیه له سهر زمانی زگماکی تاکهکانی نهتهوه که مایه تیهکان، له ناویاندا کورد، ئەوهش تیبینی دهکریت له سهر ئەوانه ی له بواری ئایینیدا کار دهکهن .

(۶) بواری سیاسهتی داگیرکهان :

بواریکی ئالۆزه، بهتایبهت له چوارچیوهی سنووری دهولهتی داگیرکهردا، که ههمیشه کهمه نهتهوایه تیهکان له ههمو مافه مروقایه تیهکان (نازادی، رۆشنیری، چالاکیهکانیتر) بیهش دهکرین، چونکه له خالی هیزهوه دهرواننه کهمه نهتهوایه تیهکانی تر، ههموو ههولی خویان به گهر دهخهن بۆ سهپاندنی زمان و کولتور و داب و نه ریتی خویان به سهر کهمه نهتهوایه تیهکانی تردا، و له بیربردنهوهی زمان کولتور و داب و نه ریتی رەسهنی خویاندا، به مه بهستی توانه وهیان له نیو میللهتی خۆیدا، که پهیرهوی یهک زمان و یهک نهتهوه دهکات. بۆ ئەم مه بهستهش جۆره ها ریگا کارا کراوه دهکریت لهوانه :

ا- قه دهغه کردنی خویندن به زمانی زگماکی.

ب- قه دهغه کردنی چاپه مه نییهکان به زمانی زگماکی.

ج- قه دهغه کردنی بوونی میدیا به زمانی دایک بۆ کهمه نهتهوایه تیهکان.

د- سووکایهتی کردن به کهمه نهتهوایه تیهکان و به کم زانیان وهک هاو نیشتمانی پله دوو یان گالته کردن به زمانه کهیان و قه دهغه کردنی قسه کردن بهو زمانه، وهک ئەوهی میللهتی کورد به نهوهی جن له قه له م ددهن .

ه- ههولدان بۆ پهرته‌وازکردن و داباندن، دهسه‌لاتی داگیرکردن ههمیشه ههول دەدات بۆ پهرته‌وازکردن و دابراندنی چینه‌کانی نه‌ته‌وهیه‌کی ژیر دهسه‌لاتی به جۆره‌ها ریگا تا به یه‌گرتووی نه‌بیت و بۆ ئه‌وهی به سه‌ریدا زال بیت، جگه له‌وهی ههوللی له بیر بردنه‌وهی میژوو وکهلته‌ووور و زمانه‌که‌ی و توانه‌وهی له نیو نه‌ته‌وه‌که‌ی خویدا .

کورد پاش دابه‌شبوونی خاکه‌که‌ی و دابرانی به هوی سنووره ده‌ستکرده‌کان له نیو چوارپارچه‌دا، دهسه‌لاتی ئه‌و ده‌وله‌تانه سیاسه‌تی جیاوازی به‌کاره‌یناوه له‌نیو پارچه‌کاندا، وهک ئه‌وهی له چوارچیوهی سنوری عیراقدی سیاسه‌تی به عه‌رب کردنی خیله‌کان و ناوچه جیاچیاکان، هه‌ر له دیرزه‌مانه‌وه تا ئیستاشی له‌گه‌لدا بیت، زۆر له خیل و عه‌شیره‌تی کورد بوون به عه‌رب زمان و کولتووری خویان له ده‌ستداوه، یان هه‌ندی له میژوونووسان زۆر خیلی کوردیان به عه‌رب ناساندوه، له میژووی نویشدا دهسه‌لاتدارانی ره‌گه‌زه‌په‌ستی عیراق یه‌ک له دوا‌ی یه‌ک ههوللی ئه‌و پرۆژه‌یان داوه وهک به عه‌رب ناساندنی ئیزیدییه‌کان له‌لایه‌ن رژیمی به‌عس، پاش پرۆژه‌ی ئازادی عیراق ههول ههیه خیلی شه‌به‌ک له ناوچه‌ی موسل له کورد دابرن، گوايه شه‌به‌ک نه‌ته‌وهیه‌کی سه‌ربه‌خۆن و زاره‌که‌یان شیوه‌زاری کوردی نییه و زمانیکی سه‌ربه‌خۆیه، که هه‌ندی که‌س له رۆشنیرانیان به‌و کاره راسپێردراون، (شنووی لا ۱۸۲۲ ژ). له ئیرانی‌شدا هه‌مان سیاسه‌ت به‌کار هاتوه وهک خیلی دهملیه‌کان که زمان و کولتووری خویان له ده‌ستداوه، هه‌روه‌ها ناساندنی کوردانی خوراسان و لور به‌ختیاری وله‌ک که زاره‌که‌یان کوردی نییه و زمانیکی سه‌ربه‌خۆیه، بلوجه‌کان که کوردی میدین (ئه‌حمه‌د زه‌بی بلوچ لا ۲۳)، تورکیاش هه‌مان سیاسه‌تی به‌رامبه‌ر به کورد به‌کاره‌یناوه، سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ش ده‌بیت هه‌ر تاکیکی کورد نازناویکی تورکی هه‌بیت، سیاسه‌تی سووریای عه‌ره‌بیش هه‌مان شیوه‌یه .

ئه‌وه جگه له‌و کوردانه‌ی له ده‌ره‌وه‌ی سنووری کوردستانی گه‌وره‌دان، که زمانی خویان له‌ده‌ستداوه، هه‌رچه‌نده که‌م یان زۆر دان به‌کورد بوونی خویان ده‌نین، وهک کوردانی (لوبنان، ئوردن، فه‌له‌ستین، میسر، لیبیا، سودان، ئه‌سیوبیا، بلوجه‌کانی پاکستان و ئه‌فغانستان و زۆر ولاتانی تریش به ژماره‌یه‌کی زۆر یان که‌م.

(بپروانه کوردانی دهرهوهی چوار پارچهی کوردستان).

ئه‌رکی سه‌رهکی پاراستن و خاوینپاریزی زمان ده‌که‌ویته سه‌ر ده‌سه‌لاتی کورد و رۆشنبیران و نووسهران له بواره جیاجیاکاندا به هه‌ولدانیکی چروپ بۆ پاککردنه‌وهی زمانی کوردی له وشه بیانیه‌کان و به‌کارهینانی وشه‌ی ره‌سه‌نی کوردی، که زمانی کوردی زمانیکی ده‌وله‌مه‌نده به بوونی زاراوه جیاجیاکانی وه‌ک کرمانجی ژوروو کرمانجی خواروو و گۆران (ماچۆ) له‌ک و لورکه‌له‌هور. ده‌زگای زانیاری کورد ئه‌رکی سه‌رهکی خۆی به گه‌پرخت بۆ به ده‌ست هینانی فه‌ره‌ه‌نکیکی کوردی تۆکمه هاوشیوه‌ی زمانه‌کانی تر، یان هه‌ولدان به پشتیوانی ده‌سه‌لاتی کوردی بۆ به ده‌ست هینانی زمانی ستانده‌ر که بیته‌ه‌ زمانی فه‌رمی و له‌گه‌ل پاریزگاری زاره‌کان هه‌رکه‌س له ناوچه‌کانی خۆیدا، هاوشیوه‌ی نه‌رویج که دوو زاری سه‌رهکی هه‌بوون، ده‌سه‌لات زاری سینیهمی دارپشت له هه‌ردوو زاره‌که و بوو به زمانی فه‌رمی ولات، (عسمه‌ت شه‌ریف وانلی مساله‌ توحید اللغه‌ الکرديه)، که دئ‌هاته‌کان و ناوچه‌ دووره‌کان پرن له وشه‌گه‌لی کوردی ره‌سه‌ن ده‌شین به‌کاربه‌یتن.

ده‌رئه‌نجام :

میله‌تانی ژێرده‌ست و داگیرکراو یان که‌مه‌ نه‌ته‌وايه‌تییه‌کان له لایه‌ن زۆرینه‌ی به‌هێز، له بارودوخی نا هه‌موار ژیان ده‌به‌نه سه‌ر، زمان و کولتووور و میژووویان ده‌که‌ویته به‌ر شالاوی چه‌واشه‌کاری و سپینه‌وه و له بیر کردن، به‌بێ خواستی خۆیان یان بێ هه‌ست پیکردنیان به‌ جووره‌ها پلانی دارپژراو، که هه‌ندیتجار تاکه‌ که‌سی نیو ئه‌و که‌مایه‌تیانه ده‌به‌نه ئامرازی ئه‌نجامدانی پلانه‌کانیان.

سه‌رچاوه‌کان :

- ١) گوڤاری شنروئ ١٦، سالی ٢٠٢٠.ز. ستوک‌هولم .
- ٢) گوڤاری کولانی عه‌ره‌بی ژ٢٤ سالی ١٩٩٩.ز. هه‌ولیر .
- ٣) مساله‌ توحید اللغه‌ الکرديه، عیسمت شه‌ریف وانلی، ١٩٦٠.ز. نرویج.
- ٤) کوردانی دهره‌وه‌ی چوارچیتوه‌ی کوردستان، سیروان موسا پووور سالی ٢٠١٨.ز. ته‌هران.
- ٥) میژوووی بلوچ و بلوچستان، میر نه‌سیرخان ئه‌حمه‌د زه‌بی بلوچ و، هیوا محمه‌د زه‌ندی ب ١.٠١، سالی ٢٠٠٥.ز. چ. ئاراس، هه‌ولیر.

نه قهره ی رۆکیرو- بیخزانی (Rokiro Theory_ Bekhzani)

تاریق همه مه وندی

دیت. له زمانی کوردیشدا هه مان (جل له بهر کردن) واتای (جل له پیش کردن) ی هه یه. که (جل) پارچه قوماشیک بووه و به شی پیشه وهی داپوشیوه. دواتر واتاکه ی گۆراوه. ههروهه له (به رهک) یشه وه وشه ی (به رک) که وتوته وه. که هه مان به روانکه ی کارکردن، که بهرده مه که ی خانه خانه بووه که ئامرازه کانی کارکردنی تیندا راگیرکراوه، بۆ نمونه چه کوش، چه قو... هتد. که پینیگوتراوه (گیروه ند- گیرفه ند- گیروه ن- گیرفه ن)، که دواتر وشه ی (گیرفان - گیرفان) ی لیکه وتوته وه. ئیدی لیره وه وشه ی به رک ”هه رچهنده واتای به شی پیشه وهی هه یه“ واتاکه ی گۆراوه و هه مان واتای گیرفانی له خو گرتووه، ته نانه ت ئه گهر گیرفانه که له دوواوهش بیت، هه ر پینده گوتریت به رک. ههروهک بینیمان که (به روک) بریتیه له و به شه دهر په ریوه ی سه رسینه ی خانمان. به دیویکی دیکه شدا وشه ی (قه رهک) دوا ی ئه وه ی که پیتی (ف) گۆراوه بۆ (و) بووه به (وه رهک) و دواتریش بۆ (ورگ)، که بریتیه له و به شه دهر په ریوه ی پیشه وه ی له ش. ههروهه ئه و به شه زیاده ی که ده که ویته ناوه راست، له وشه ی (ناف، ناوه) هوه، ههردوو وشه ی (نافهک) و (ناوهک) ی لیکه وتوته وه، که دواتر گۆراون بۆ (نافهک) و (ناووک). له وشه ی (دو - دووم - دیم) یشه وه که له عه ره بییدا به مانای (آخر) دیت. که وشه کانی (دوایی - دوامی - دیمایی) ی که وتونه ته وه که له عه ره بییدا به مانای (أخیر) دیت، وشه ی (دووهک) که وتوته وه، ههروهک بینیمان که (وه رهک) گۆرا بۆ (ورگ)، به هه مانشیوه، (دووهک) یشه گۆراوه بۆ (دووک)، که به مانای ئه و به شه دهر په ریوه دیت، که ده که ویته دواوه، که به عه ره بی ده بیت به (مؤخره). به داخه وه له بری ئه م سی ناوه جوان و په سه نه (قه رهک، نافهک، دووهک)، سی وشه ی کرچوکال و بیواتا داریژراوه، که بریتین له (پیشگر، ناوگر، پاشگر).

پیرهوی ”هانه ونا“ له ریزمانی کوردییدا

وهک پیشتر ئاماژه م داوه، که پیتی (ن) له دهره وه ی خیزانی (خ) هیه. به لام دواتر نه خشیکی گرنگی هه بووه له گه شه ی زماندا. ههروهه پیتی (ئ) که یه که م دهنگی بزوینه و ئه ویش له دهره وه ی خیزانی (خ) هیه، له ریزمانی کۆنی کوردییدا که وتونه ته سه ر وشه، بۆ گهردانی وشه، یان بۆ گۆرینی واتای وشه، که من به پیرهوی ”هانه ونا“ ناودیرم کردووه. هه ندیجار دوا ی ئه وه ی که پیتیکی بزوینیان له گه ل هاتووه، به م

شیوانه دهرکه وتوون:- (نا، نه، نی، نو، ئا، ئه، ئی، ئو). وه هندیجار پیتی (ئ) گوراوه بۆ (ه) که له گه‌ل پیتیکی بزویندا بووه به (ها، هه، هی، هو). به شیوه‌یه‌کی گشتی پیتی (ئ) به شیوه‌ی (قه‌ره‌ک*)، خراوته به‌ری وشه‌وه، بۆ نمونه: (سان- ئاسان- هاسان)، (تاو- ئه‌تاو - هه‌تاو)، (لانه - ئیلانه - هیلانه)، (شتر- ئوشر- هوشتر، حوشتر). به‌لام پیتی (ن) به سێ شیوه خراوته سهر وشه. یه‌که‌میان به هه‌موو جوهره‌کانی (ن، نا، نه، نی، نو) به شیوه‌ی قه‌ره‌ک، وه‌کو: (شیو - نشیو - نشیو)، (فور- نافور)، (ریث- نه‌ریث- نه‌ریت)، (خیزه- نه‌خیزه، نه‌قیزه)، (ئانه- نیئانه، نیشانه)، (خته- نوخته، نوخشه). دوومیان له ناو وشه‌دا (ناقه‌ک*)، بۆ نمونه (سه‌ت- سه‌نت)، (تاجی- تانجی)، (ئه‌جه‌ل - ئه‌نجه‌ل). سێهه‌مان له دووای وشه‌وه (دووه‌ک*)، بۆ نمونه (کۆش- کۆشن، *Cushion)، (پاڤ- پاڤن، پاڤنه*)، (قه‌ڤ، وه‌ڤ، وه‌ڤن*). هه‌ندیجار هه‌ردوو پیته‌که‌که‌وتونه‌ته سهر هه‌مان وشه بۆ نمونه: (وینه- ئاوینه‌که - نه‌وینه‌که، نه‌ینۆک)، (قه‌ر- ئاقه‌ر- نه‌قه‌ر)، (واز- ئاواز- نه‌واز).

* شیگه‌ریی ” پاڤ- پاڤن- پاڤنه ”

وشه‌ی (پاخ) که به‌مانای (پێ) هاتوه، دوای په‌رشبوونی بووه به (پاخ) و (پاڤ)، له وشه‌ی (پاخ) هوه (پاه) و (پێ) که‌وتۆته‌وه، له (پاڤ) یشه‌وه (پۆڤ) که‌وتۆته‌وه. که وشه‌ی (پۆز) ی لیکه‌وتۆته‌وه، بنۆره (پاوپۆز). وشه‌ی (پاڤ) (Path) له ئینگلیزیدا به‌مانای شوینپی دیت، وه له (پۆڤ) یشه‌وه (Foot- Poot) که‌وتۆته‌وه. له گه‌ل دووه‌کی (ن)دا (پاڤن) سازینراوه، که دواتر وشه‌ی (پاسن، باسن) ی لیکه‌وتۆته‌وه، که بریتییه له به‌شی سه‌ره‌وه‌ی پێ (سمت- ران). له گه‌ل دووه‌کی (نه) یشدا (پاڤنه) سازینراوه، که وشه‌ی (پاڤنه) ی لیکه‌وتۆته‌وه، که بریتییه له به‌شی خواره‌وه‌ی پێ. شایانی ئاماژه‌یه که وشه‌ی (ئه‌خت)، که به‌مانای هه‌شت هاتوه، دوای په‌رشبوونی بووه به (ئه‌خت) و (ئه‌خت) که دواتر (ئه‌شت- هه‌شت) ی لیکه‌وتۆته‌وه. هه‌ردوو وشه‌ی (ئه‌خت) و (پۆڤ) پیکه‌وه، وشه‌ی (ئه‌ختپۆڤ) ی لیسازینراوه، که دیوکی دیکه‌ی واتای (هه‌شتپێ) یه، له عه‌ره‌بیدا بووه به (اختبوط)، له ئینگلیزییدا بووه به (ئۆکته‌پوس) (Octopus) گوايه ئه‌سلی ئه‌م وشه‌یه گریکییه، به‌لام راست نییه و به پێچه‌وانه‌وه به گریکی پێده‌گوتریت (شتاپۆذی) ((Xtapódi) هه‌رچه‌نده ئه‌م وشه‌یه‌ش هه‌مان واتای هه‌شتپێ ی هه‌یه، به‌لام دیاره‌که له زمانی گریکییدا ئه‌م

وشه‌یه به ئاویتیه‌یی خوازراوه، چونکه لیژهدا (شتا) به مانای هه‌شت دیت، وه له‌زمانی گریکییدا (شتا) به مانای (هه‌شت) نایه‌ت.

* شیگه‌ریی وشه‌ی “کۆشن” و “وه‌شن”

وشه‌ی (خۆش) که به مانای باش دیت، پیچه‌وانه‌ی (قەش) ه که به مانای خراب دیت. له وشه‌ی (خۆش) وه وشه‌ی (خۆش) (Good) که وتۆته‌وه، له (قەش) یشه‌وه (به‌ت) (به‌د) (Bad) که وتۆته‌وه. به‌دیویکی دیکه‌شدا له وشه‌ی (خۆش) وه (خۆت) ه (خۆد) (God) (Gott) که وتۆته‌وه. له‌زمانی کوردییدا دوا‌ی ئه‌وه‌ی وشه‌که بووه به ناوی بکه‌ر، وشه‌ی (خۆد) بووه به (خۆدا- خودا)، بنۆره (شه‌ید، شیت- شه‌یدا)، (دار - دارا)، (فه‌رم- فه‌رما). له‌دیژه‌ماندا خودا به دووشیوه ناسراوه، یه‌کیکیان (خۆش) (باش)، ئه‌وی دیکه‌یان (قەش) (به‌د) (به‌ت) (بت) (خراب). که وشه‌ی (قەش) یش له (فاخ) هوه هاتوه، که به مانای (با- هه‌وا) دیت. که دواتر له‌سه‌ری ده‌دویم.

مرۆف له‌دیژه‌ماندا، به دووجۆر سروشت ئاشنابووه. سروشتی باش (خۆش)، که بژیوی مرۆقه‌کانی وه‌به‌ر هیناوه. سروشتی خرابییش، که بووه‌ته هۆی نه‌هامه‌تی و نه‌خۆشی و مالۆیرانی، وه‌ک: دیارده‌ ترسناکه‌کانی (لافاو، هه‌وره‌ تریسکه‌ “تریشقه”، بومه‌له‌رزه، په‌تا ... هتد). که پیگوتراوه (قاٹ - قەت) (باد - به‌د). له کاتیکدا که مرۆقه‌کان له سروشته‌ باشه‌که “خودای چاک” دلنیا بوون که ئازاریان نادات، له سروشته‌ خرابه‌که “خودای به‌د” ترساون و ، کپنۆشیان بۆ خودا به‌ده‌کان بردووه و پاراونه‌ته‌وه، په‌ره‌ستویانن ، بۆ ئه‌وه‌ی چیدی ئازاریان نه‌دن. تادواتر که‌سانی ژیر په‌یدا بوونه‌و، پنیان راگه‌یاندوون که ئه‌و خودا به‌دانه (به‌کان) بیگیانن و هیچ ده‌سه‌لاتیکیان نییه، هه‌مان خودای باشه‌یه، که سزاتان ده‌دات، ده‌بیت ئاکارو ره‌فتارتان باش بیت، بۆ ئه‌وه‌ی لیتان رازی بیت. ئیدی لیژه‌وه خوداپه‌ره‌ستی دروست بووه .

له وشه‌ی (خۆش) هوه، وه‌ک له‌سه‌ره‌وه ئاماژه‌م پیداوه، (خۆد) (God) (خۆش) (Good) که وتۆته‌وه. به‌دیویکی دیکه‌شدا ، به‌گویره‌ی خشته‌ی رۆکیرو ، (خۆش) بووه به (خۆف)، که به مانای باش دیت، دواتر وشه‌ی (خوب) ی لیکه‌وتۆته‌وه.

به‌دیویکی دیکه‌دا که ده‌نگی (خ) گۆراوه بۆ (ه) و دواتریش ده‌نگی (ه) سواوه، وشه‌ی (خۆش) بووه به (هوت) و دواتریش بووه به (وه‌ش)، که زاراوه‌ی هه‌ورامییدا بووه به (وه‌ش). دواتر وشه‌ی (خوب) له‌زمانی عه‌ره‌بییدا بووه به (حوب) (حب)، وه

ههروهها وشه‌ی (وهش) یش بووه به (وهد) (ودا). که دهسته‌واژه‌ی (محبه) و (موده) و یان لیکه‌وتوته‌وه.

ههروهها وشه‌ی (وهش) له گه‌ل فه‌ره‌کی (ن) دا، وشه‌ی (نوهش) ی لیسازینراوه، که دواتر وشه‌ی (نوش) ی لیکه‌وتوته‌وه، که به‌مانای (صحة) دیت. بنۆره جیوازیی نیوان(ن)‌ی هانه‌ونا، له گه‌ل (ن) ی نه‌هی که وشه‌ی (نه‌خۆش) ی لیسازینراوه، هه‌ردوو وشه‌ی که له (خۆش) هوه، به‌لام دوو واتای پیچه‌وانه‌یان لیکه‌وتوته‌وه.

باوه‌شی دایک سه‌رچاوه‌ی بژیوی و په‌روه‌رده‌ی منال (کۆرپه) بووه، هه‌ر بۆیه ئه‌ویش واتای (خوشت) ی هه‌بووه، که به‌واتای باش دیت، له هه‌مان کاتدا واتای سروشتی باش (خودای) هه‌یه. واتا دایک بریتی بووه له (خودای باشه). گه‌ر بنۆرینه وشه‌ی په‌روه‌رده، که هه‌میشه له‌گه‌ل ناوی خودا دیت، بنۆره (خودای په‌روه‌دگار)، که یه‌کیک له‌واتاکانی خودا، بریتییه له سه‌رپه‌ره‌شتیکه‌ر. دایکیش هه‌م سه‌رپه‌ره‌شتیکه‌ره و هه‌م په‌روه‌دگاریشه، هه‌روه‌ها له زمانی عه‌ره‌ببیشدا، وشه‌ی (رب) به‌مانای خودا دیت، که وشه‌ی (تربییه) ی لیکه‌وتوته‌وه، بنۆره (ربه‌البیت)، که به‌واتای خودای مال دیت، به‌مانای په‌روه‌دگاری مالیش دیت. که‌واته نه‌ک هه‌ر به‌هه‌شت له‌ژیر پیی داییکدایه، به‌لکو دایک خو‌ی خاوه‌ن به‌هه‌شته‌که‌یه. لی‌زه‌وه له وشه‌ی (خوشت) هوه، (خۆش) و (کۆش) و (گۆش) که‌وتوته‌وه. هه‌ر بۆیه وشه‌ی (گۆش) واتای په‌روه‌رده‌ی له‌خۆگرتوو، بۆ نمونه، دایک ده‌لایت: به‌شیری مه‌که‌کانم گۆشم کردوو، واتا: به‌شیری مه‌که‌کانم په‌روه‌رده‌م کردوو. یان بنۆره ده‌سته‌واژه‌ی (جگه‌رگۆشه)، که به‌مانای په‌روه‌رده‌ی جگه‌ر(جه‌رگ) دیت، کینایه‌یه بۆ ئه‌و کاته‌ی که مناله‌که کۆرپه‌له بووه و به‌خوینی جگه‌ر په‌روه‌رده بووه، هه‌ر بۆیه که دایکیک کۆرپه‌له‌که‌ی له‌ده‌ست بدات، به‌جه‌رگسوتاو ناوده‌بریت.

وشه‌ی (خۆش) له گه‌ل فه‌ره‌کی (ئا) دا، بووه (ئاخۆش)، که به‌واتای باوه‌ش دیت. ئه‌م وشه‌یه له زمانی فارسییدا بووه به (آغوش). وه‌ک پیشتەر ئاماژه‌م پیندا که له قوناغیکدا وشه‌ی (خۆش) بووه به (وهش). لی‌زه‌وه وشه‌ی (ئاخۆش) بووه به (ئاوه‌ش)، ئه‌م وشه‌یه هه‌میشه له گه‌ل ئامرازی خودای (به) به‌کارهاتوو، به‌شیوه‌ی (به‌ئاوه‌ش). دووای به‌کارهینانی زۆری ئه‌م ئامراز و وشه‌یه، له‌سه‌رزار خۆشه‌ بوونه و وشه‌یه‌کی سه‌ربه‌خویان پیکه‌یناوه. واتا (به‌ئاوه‌ش) گۆراوه بۆ (باوه‌ش). گه‌ر پیشتەر گوترا‌بیت: ده‌یگرم به‌ئاوه‌شمه‌وه، دواتر گوتراوه: ده‌یگرم به‌باوه‌شمه‌وه، واتا

ئامرازی جودای (به) جاریکی دیکه دووباره بۆتهوه. نمونەى لهمجۆره وشانه زۆرن ، وهک : (کهنین- پى کهنین ← پیکهنین - پى پیکهنین)، (ئاوهر- بهئاوهر ← باوهر- به باوهر).

باوهشى دایک، نهرمترین و گهرمترین و ئارامترین پهناگهى کۆرپهیه. ههر بۆ یه وشهى (خۆث) له گهڵ دووهکى (ن) دا، وشهى (خۆثن) ی لیدهکهوئیتهوه، که له زمانى ئینگلیزیدا وشهى (کوشن) (Cushion) ی لیکهوتۆتهوه، له زمانى عهرهیبیشدا وشهى (حوضن) (حضن) ی لیکهوتۆتهوه، که بهمانای (کۆش) و (گۆش) و (پهروهرده)دیت، ” بنۆره وشى حضانە ” که واتای باوهشى دایک دهگهیهئیت. ههروهها (حوضن) (حصن) ی لیکهوتۆتهوه، که بهمانای پهناگهى ئارام دیت، ” بنۆره وشهى حسانه ” دواتر واتای (قهلا) ی له خۆگرتووه. ههروهها (حوسن)(حسهن)، که به مانای باش دیت، دواتر واتای (جوان) یشى له خۆگرتووه.

وشهى (قەث) و(قاث) که واتای (بهه) و (باد) ی ههبووه. که وهک ئاماژهه پێدا ، وشهى (بهت- بت) ی لیکهوتۆتهوه. یهکیک له و دیارده ترسناکانهى که ههبووه، (پهتا) بووه. وشهى (پهتا) له وشهى (قەث) و دووهکى (ئا) سازینراوه، که بووه به (قەئا)، دواتر ئەم وشهیه گۆراوه بۆ (پهتا. ههروهها وشهى (قەث) له گهڵ قهرهکى (ئا) دا، وشهى (ئاقەث) ی لیسازینراوه، که دواتر وشهى (ئافهت) و (آفة) ی لیکهوتۆتهوه. ههروهها (نهفت- نهوت) یش دیاردهیهکى ترسناک بووه، که له زهوییهوه ههلقولاوه و گری لیکهوتۆتهوه، لیرهوه قهرهکى (نه) له گهڵ (قەث) دا، وشهى (نهقەث) ی لیکهوتۆتهوه، که له زمانى ئاشورییدا بووه به (نهث) و له زمانى عهرهبى و فارسىیشدا بووه به (نطق).

ههروهها چونکه بکهرى رووداوهکان نادیار (غائب) بوونه، که بریتیه له (خودا)، مروقهکان له زیهنى خۆیاندا بۆ ههرجۆره دیاردهیهک شیوهیهکی خودایهکی خهیاڵیان وینا کردووه. لیرهوه وشهى (قەث) به شیوهى (بهت- بت- بوت)، واتای ناوی خودای خراپهى له خۆگرتووه. بۆ ههر خودایهکیش شیوهیهک بهرجهستهکراوه. دووهکى (ن) له گهڵ وشهى (قەث) دا، وشهى (قەثن) ی لیسازینراوه. که واتای پهیکهرى خودایى له خۆگرتووه. که دواتر ئەم وشهیه گۆراوه بۆ (وهثن) و بهشیوهى (وثن) کهوتۆته ناو زمانى عهرهیبیهوه. بهدیویکی دیکهدا (قەثن) واتای تهنىکی خهیاڵى، یان لهشیکى خهیاڵى له خۆگرتووه.

وشه‌ی (قەشن)، که به مانای (له‌ش - هه‌یکه‌ل) هاتوو، وشه‌ی (به‌ژن) و (به‌شن) و (به‌دن) ی لیکه‌وتۆته‌وه، که دواتر وشه‌ی (به‌دن) به شیوه‌ی (به‌دهن) (بدن) که‌وتۆته‌وه ناو زمانی عه‌ره‌بیبیه‌وه.

هه‌روه‌ها له‌دوای ئه‌وه‌ی که وشه‌ی (قەشن) که به واتاکانی (هه‌یکه‌ل، په‌یکه‌ر، به‌ژن، له‌ش، تن، جسم... هتد) هاتوو، دوای ئه‌وه‌ی که گۆراوه‌ بو (قەشن)، له‌ زمانی کوردیی و فارسبییدا بووه به (قەته‌ن) و (وه‌ته‌ن)، که به مانای (په‌یکه‌ری حوکمرانی - هیکل الدولة) دیت. دواتر که‌وتۆته‌وه ناو زمانی عه‌ره‌بیبیه‌وه بووه به (وطن). له وشه‌ی (قەشن) وه، که به مانای په‌یکه‌ریکی خه‌یالی دیت، وشه‌ی (قەشان) و (قەثانه) و که‌وتۆته‌وه، که به مانای جسمیکی خه‌یالی، یان جسمیکی سیحراوی دیت. به‌ گویره‌ی نه‌خشه‌ی رۆکیرو، وشه‌ی (قەشان) گۆراوه‌ بو (قەلان) و دواتریش بووه به (فلان). که به مانای که‌سیکی خه‌یالی، یان که‌سیکی نادیار و نه‌ناسراو دیت. هه‌روه‌ها له‌ زمانی ئینگلیزییدا له وشه‌ی (قەئا) وه وشه‌ی (Fella) که‌وتۆته‌وه، که به مانای که‌سیکی نه‌ناسراو دیت، یان هاوڕییه‌کی تازه‌ناسراو.

له‌ زمانی کوردیییدا، دووه‌کی (ار) ده‌که‌وینته‌ سه‌ر وشه‌ و واتای به‌رجه‌سته به وشه‌که‌ دهدات. بنۆره‌ (دیو - دیوار)، (بن - بنار)، (کن - کنار)، (لیو - لیوار)، (که‌ند ← که‌ن - که‌نار ← که‌نال). به‌مشیه‌یه‌ وشه‌ی (قەث)، له‌گه‌ل دووه‌کی (ار) دا، وشه‌ی (قەثار) ی به‌رجه‌سته کردوو، که دواتر وشه‌ی (فه‌سار) و (فیسار) ی لیکه‌وتۆته‌وه. بنۆره (فلان و فیسار) .

هه‌ر له‌ وشه‌ی (قەشان) و (قەثانه) وه، که واتای جسمیکی خه‌یالی، یان جسمیکی سیحراوی له‌ خو‌ ده‌گریت. وشه‌ی (فه‌تان) و (فه‌تانه) و (فاتن) (فتن) که‌وتۆته‌وه، دواتر ده‌سته‌واژه‌ی (مفتون) سازینراوه که دیویکی دیکه‌ی واتای (مسحور) ه. له‌ روویه‌کی دیکه‌وه وشه‌ی (قەثانه)، له‌گه‌ل قه‌ره‌کی (ئه) دا، وشه‌ی (ئه‌قه‌ثانه) ی لیسازینراوه، که دواتر وشه‌ی (ئه‌فسانه) و (ئه‌فسانه) ی لیکه‌وتۆته‌وه.

هه‌ندی نمونه‌ی وشه‌سازی له‌ پیره‌وی "هانه‌ونا" دا

وشه‌ی (کوث) که به واتای ته‌پل دیت، هه‌ردوو وشه‌ی (کوت) و (کوس) ی لیکه‌وتۆته‌وه. (کوس) که ناوی جو‌ره‌ ته‌پلێکه، به هۆی قه‌ره‌کی (نا) وه، وشه‌ی (ناکوس) ی لیکه‌وتۆته‌وه، که له‌ زمانی عه‌ره‌بیبیدا بووه به (ناقوس). هه‌روه‌ها وشه‌ی

قاره) که به مانای کوتان دیت، به شیوهی (قرع) که وتوته ناو زمانی عه‌ره‌بییه‌وه. له گه‌ل فه‌ره‌کی (نه) دا، وشه‌ی (نه‌قاره) ی لیکه‌وتوته‌وه.

وشه‌ی (وینه) له گه‌ل فه‌ره‌کی (نه) دا، وشه‌ی (نه‌وینه‌ک) ی لیکه‌وتوته‌وه، که هاوواتای (ئاوینه) یه، دواتر ئەم وشه‌یه گوراوه بو (نه‌ینۆک). شایانی ئاماژه‌یه که دووه‌کی (هک) ناوی ئامراز ده‌سازینیت، بنۆره (کۆل-کۆله‌ک)، (په‌ست-په‌سته‌ک). وشه‌ی (نه‌وینه‌ک) یش به‌م شیوه‌یه سازینراوه (نه+ وینه+ هک). به‌دیوکی دیکه‌دا له گه‌ل فه‌ره‌کی (ئا) و (ها) دا، وشه‌ی (ئاوینه) (هاوینه) سازینراوه، دواتر بو ناوی ئامراز (ئاوینه‌ک) سازینراوه، که به مانای (نظاره) دیت. دواتر ئەم وشانه له زمانی فارسییدا بوونه به (آینه) و (آینه‌ک)، دواتریش بووه به (عه‌ینه‌ک). هه‌ندی که‌س واده‌زانن که وشه‌ی (عه‌ینه‌ک) وشه‌یه‌کی عه‌ره‌بییه، به‌لام له زمانی عه‌ره‌بییدا به‌هیچ شیوه‌یه‌ک ئەم وشه‌یه نییه، به‌لکو به‌په‌چه‌وانه‌وه، وشه‌ی (عوینه) ی عه‌ره‌بی له (ئاوینه) هوه وهرگیراوه.

وشه‌ی (خیز) به‌مانای هه‌لچوون دیت، دوا‌ی گه‌رداندن بووه به (خیزه) که به‌واتای راپه‌رین یان هه‌لبه‌زین دیت. له‌گه‌ل فه‌ره‌کی (نه) دا، وشه‌ی (نه‌خیزه) (نه‌قیزه) ی لیکه‌وتوته‌وه، دواتر وشه‌ی (نه‌قیزه‌ک) ی لیسازینراوه، که بریتیه له‌و ئامرازه‌ی که بو‌نه‌قیزه به‌کار دیت، به‌م شیوه‌یه: (نه + خیزه + هک).

وشه‌ی (ته‌ف-ته‌و)، که به مانای گشت دیت، که دوا‌ی گه‌رداندن بووه به (ته‌فه-ته‌وه). له گه‌ل فه‌ره‌کی (نه) دا، وشه‌ی (نه‌ته‌فه - نه‌ته‌وه) ی لیکه‌وتوته‌وه. وشه‌ی (نه‌ته‌فه). له لاتینیدا بووه به (Nativus) له‌ئینگلیزیشدا بووه به (Native) له زمانی فه‌ره‌نسییدا بووه (Natif)، هه‌روه‌ها دوا‌ی گه‌رداندن وشه‌ی (Nation) ی لیسازینراوه.

وشه‌ی (خواز)، که پیشتر ئاماژه‌م پیداوه له (خواخ) هوه هاتووه و وشه‌ی (خواه) و (خوات) ی لیکه‌وتوته‌وه، دواتریش (هواه) و (هوات) ی لیکه‌وته‌وه، دوا‌ی ئەوه‌بیش (هوا) و (هواس)، (هه‌واو هه‌وه‌س) ی لیکه‌وتوته‌وه. وشه‌ی (خواز) له

زاراوهی کرمانجییدا به (خاز) له قز ده کریت، بنۆره (من ده خوازم - ئەز دخازم). له و قوناغەیی که وشەکه (هواث) بووه، بووه به (هاث). له گەل قەرەکی (نی) دا، وشەیی (نیهاث) ی لیکه وتۆته وه، که دواتر ئەم وشەیه گۆراوه بۆ (نیاز)، وه له قوناغیکیشدا که بووه به (نیهت)، وشەیی (نیهت) ی لیکه وتۆته وه، که به شیوهی (نیه) که وتۆته زمانی عەرەبییه وه.

وشەیی (ثان) به واتای خالیکی ورد دیت. دواي گەردانی وشەکه بووه به (تانه)، ئەم وشەیه به شیوهی (ثانیه) که وتۆته ناو زمانی عەرەبییه وه، که واتای وردترین خالی کاتی لیسازینراوه. وشەیی (تانه) دواتر گۆراوه بۆ (تانه)، گەر که سیک خالیکی ورد له سەر سپینهی چاوی دەرکه ویت، دهگوتریت چاوی تانهی لیهاتوو. وشەیی (ثان)، له گەل قەرەکی (نی) دا وشەیی (نیثان) ی لیکه وتۆته وه، که دواتر گۆراوه بۆ (نیشان)، له وشەیی (تانه) ی شهوه، وشەیی (نیشانه) سازینراوه، که به واتای خالیکی گەورەتر له (تانه) دیت. له کاتی کدا که تانه دهکه ویتە سەر سپینهی چاو، به ئاشکرا دهبینریت “ تەنانەت گەر زۆر وردیش بیت ” واتا سپی و بیگەردییه کهی نامینی. بۆیه گەر بوختان بۆ که سیکی پاک و بیگەرد بکریت، واتا له که دار بکریت، دهگوتریت: تانهی لیدراوه. هەر بۆیه له وشەیی (تانه) وه، وشەیی (ثعنة) که وتۆته وه، که وشەیی (طعنة) ی لیسازینراوه، دواتریش دهسته واژەیی (طعن) ی لیسازینراوه، که به واتای له پشته وه لیدان دیت. هەر وهها به گویرهی نهخشەیی پۆکیرو، دهنگی (ث) گۆراوه بۆ (ل)، وشەیی (ثعنة) بووه به (لعنة). که وشەیی (طعنة) به واتای له که دارکردنی مروّف دیت له لایەن مروّفه وه، به لام (لعنة) به واتای له که دارکردنی مروّف دیت له لایەن خوداوه.

وشەیی (قیز) که دواتر وشەیی (قز - وز - وهز) ی لیکه وتۆته وه، که به واتای هیزی ناوهکی دیت. دواي گەرداندنی وشەکه بووه به (قزه) و (وزه). وشەیی وزه له زمانی عەرەبییدا به مانای (طاقة) دیت، که واتای (قوة ذاتية) یان (قوة داخلية) ی هیه. وشەیی (وزه) له گەل قەرەکی (ن) دا. وشەیی (نوزه) ی لیکه وتۆته وه، که واتای سەرچاوهی وزه ی ناوهکی له خوگرتوو، بۆ نمونه گەر که سیک مردوو بیت، دهگوتریت: نوزهی له بهر براوه. یان پاتری “ باتری ” که چارجی تیدا نامینیت، دهگوتریت: نوزهی تیدا نه ماوه.

به دیویکی دیکه‌شدا له فەرەکی (نه)، له گەل وشەیی (قزە) دا، وشەیی (نه قزە) که وتۆتەو، که له زمانی عەرەبیدا بووه به (نه بوضه) (نبضه). که واتای هیزی ناوه‌کی دلی له خو گرتوو. هەر وەها له (فیز) یشەو، وشەیی (فیز) که وتۆتەو، که واتای پیشاندانی هیزی ناوه‌کی ده‌گه‌یه‌نیت، واتا ئەو که سانه‌ی که له پو‌اله‌تدا بیهیز و لاوازن، بو پرکردنه‌وی ئەو که موکورییه‌یان، له ریگه‌ی (فیزه) وه، وا خو‌یان پیشان دهن که به‌هیزن.

وشەیی (فیز) له زمانی ئینگلیزیدا بووه به (Wish) که به‌مانای (خۆزگه - تهمەننا) دیت، هەر وەها وشەیی (فیز) له زاراوه‌ی به‌ختیاریدا به‌مانای (خۆزگه - تهماننا) دیت. ئەویش له‌وه‌وه سەرچاوه‌ی گرتوو، که که‌سیک که هیز و توانای دەرەکی نه‌بیت بو به‌دهینانی ئاواته‌کانی، په‌نا ده‌باته به‌ر هیزی ناوه‌کی. بو‌نموونه ده‌گوتریت : فیز ئەیکوم، واته: تهمەننا ده‌کم، که له زمانی ئینگلیزیدا ده‌بیت به (I wish).

وشەیی (وهز) له گەل (با-هه‌وا)، وشەیی (باوهز) ی لیسازینراوه، که دواتر ئەم وشەیه گۆراوه بو (باهۆز)، که به‌مانای (هیزی با دیت) و له هه‌مانکادا واتای (جوله‌ی با)ی هه‌یه، که له‌زمانی فارسییدا بووه (وزیدن باد).

دوای ئەوه‌ی که وشەیی (قزە-وزە) واتای جوله‌ی لیکه‌وتۆتەو، له وشەیی (قزە) یشەو، وشەیی (بزه) که وتۆتەو، ئیدی کرداری (بزوتن) و (بزواندن) سازینراوه. له وشەیی (بزه‌ی لیو) هوه، که به‌مانای جوله‌ی لیو دیت، واتای (خه‌نین-که‌نین-پیکه‌نین) ی ئارامی له خو‌گرتوو، دواتر خودی وشەیی (بزه) هه‌مان واتای وه‌رگرتوو. شایانی ئاماژه‌یه که (خه‌نده) چه‌ندین جو‌ری هه‌یه، وه‌ک (خه‌نده) - گه‌رمه‌ خه‌نده " قاقا" - سه‌رده‌خه‌نده - بزه ... هتد). وشەیی (سه‌رده‌خه‌نده) که به‌مانای که‌نینی سارد دیت، دواتر گۆراوه بو (زه‌رده‌خه‌نده) و (زه‌رده‌خه‌نه).

وشەیی (بزه‌ی لیو) که به‌مانای بزواندن لیو دیت و واتای خه‌نده‌ی له خو گرتوو، به‌دیویکی دیکه‌دا و به‌فۆرمیکی جیوازه‌وه بووه به (له‌قز) که ئەمیش له هه‌ردوو وشەیی (له‌ف + قز) سازینراوه. که هه‌مان واتای (بزه‌ی لیو)ی هه‌یه که به‌مانای (حركة الشفایف) دیت، شایانی ئاماژه‌یه که له وشەیی (له‌ف) هوه، وشه‌کانی (له‌ب، لیف، لیو، له‌و، لیپ) Lip که وتونه‌ته‌وه. دوای ئەوه‌ی که (له‌ف) گۆراوه بو (له‌ب)، وشەیی (له‌قز) له‌زمانی فارسییدا بووه به (له‌بز) (لبز)، له‌زمانی عەرەبیدا بووه به (له‌فظ) (لفظ).

شیکه‌ری و شهی " نه‌فەس "

وشهی (فاخ) که به مانای (هه‌وا) دیت، ئەم وشه‌یه پەرت بووه بۆ (فاخ) و (فاٺ). له وشهی (فاخ) هوه، ئەم وشانه که وتوونه‌ته‌وه: - (واخ)، (وا-وا)، (فاه)، (فا)، (باه-با). له وشهی (فاٺ) هوه، ئەم وشانه که وتوونه‌ته‌وه: - (قات)، (بات)، (باد). وشهی (واخ) به شیوهی (وواخ) (٧١٦) که وتۆته زمانی عیبرییه‌وه.

له کاتییدا که پیتی (ئ) به شیوهی (هه) که وتۆته بهر وشهی (وا) یان (فا)، وشهی (هه‌وا) (هه‌فا) ی لیکه‌وتۆته‌وه، که به شیوهی (هوا) که وتۆته ناو زمانی فارسییه‌وه، به لام به هه‌ردوو شیوهی (هه‌وا) و (هه‌فا) له قز ده‌کریت. وه له زمانی عه‌ره‌بییدا بووه به (هواء). ئەم وشه‌یه جاریکی دیکه‌ش به گه‌ردینراوهی و به شیوهی (هاوا) (Hawa) که وتۆته ناو زمانی عیبرییه‌وه. واتا ئەم وشه‌یه به شیوهی هاوواتا (مترادف) له زمانی عیبرییدا به دوو جووری (وواخ) و (هاوا) هه‌یه.

وه له کاتییدا که ره‌کی (نه) که وتۆته سه‌ر وشه‌کانی (فاٺ) و (فاخ)، وشهی (نه‌فاٺ) و (نه‌فاخ) ی لیکه‌وتۆته‌وه. که دواتر (نه‌فەس) و (نه‌فەخ) یان لیکه‌وتۆته‌وه، به دوو واتای جیوازه‌وه، که (نه‌فەس) واتای (هه‌ناسه‌دان) ی له خوگر تووه و (نه‌فەخ) یش واتای (باتیکردن - فوتیکردن) ی له خوگر تووه.

چونکه له زمانی عه‌ره‌بییدا پیتی (ف) نییه، ئەم وشانه به شیوهی (نه‌فەس - نفس) و (نه‌فەخ - نفخ) که وتۆته زمانی عه‌ره‌بییه‌وه. هه‌روه‌ها له (نه‌فاٺ) و (نه‌فاخ) هوه، هه‌ردوو وشهی (نفاٺه) و (نفاخه) به دوو واتای جیوازه‌وه که وتوونه‌ته ناو زمانی عه‌ره‌بییه‌وه.

هه‌روه‌ها وشهی (نفاٺه) که به مانای جسمیکی نادیار (غه‌یبی) و سیراوی دیت ، و له ناوه‌وادا یه " وه‌ک پیشتر ئاماژه‌م پێداوه که بریتیه له (په‌تا) و له وشهی (قه‌ٺ) هوه که وتۆته‌وه ". ئەم وشه‌یه له قورئانیشدا به شیوهی کۆ (نفاٺات) له (سورة الفلق) دا به شیوهی (نفاٺات) به کارهاتووه. که به واتای (ساحرات) هاتووه. هه‌روه‌ها له وشهی (نفاٺه) هوه ، وشهی (نفاٺه) سازینراوه، که ناوی جووریکه له فرۆکه.

ئهم‌ڕۆ له هه‌ندێ زاری زمانی کوردییدا، وشهی (هه‌ناسه) جیگه‌ی (نه‌فەس) ی گرتۆته‌وه، که له ئەسلدا دوو وشه‌ی جیوازن. هه‌ناسه ئامرازیکه که کرداری نه‌فه‌سکیشان دروست ده‌کات. وشهی هه‌ناسه وشه‌یه‌کی ئاوێته‌یه و له دوو پیت پیکهاتووه، که بریتین له (هه‌ند) و (ئاس)*، که (هه‌ند) به مانای (ده‌روون) دیت

دوای که وتنی دهگی (د) گۆراوه بۆ (هەن)، وشە (ئاس) یش بە مانای (هیزی) دیت. که واتاکە ی بە گشتی دەبیت بە (هیزی دەروون)، ئەمیش دوای گەرداندن گۆراوه بۆ (ئاسە). که هەردوو وشیکە پیکەوه بوونەتە (هەن ئاسە- هەناسە). هیزی دەروون دۆخی گرژی و کشانی سییەکان دروستدەکات، که بەهۆیەوه سییەکان هەوا وەر دەگرن و دەیدەنەوه. هەندێ لە زمانناسانی کورد دەلێن گوایه (هەناسە) بە مانای خواردنی هەوا دیت! لە دێرزەماندا زانیانی زمان زۆر شارەزای زانست بوونە، بە تاییەت زانستی بابۆلۆجی، ئەرکی ئەندامەکانی لەشیان بە باشی زانییوه و بەشیۆهیهکی زۆر زانستییانە ئەندامەکانی لەشیان ناو دێر کردووه، زۆر لەوه هۆشیارتر بوونە، که ناویکی وا کرچ و کال بۆ ئەم کردارە دارپێژن، هەوا چۆن دەخوریت؟! بنۆرە کرداری هەناسەسازی (تنفس اصطناعي)، که بریتییه لە نەفەخی سییەکان و دواتر فشار کردنە سەر سینگ، بە دووبارەکردنەوهی ئەم کارە، هەول دەدریت که هیزی دەروون (هەناسە) چالاک بکریتهوه. لە کاتیکدا که سیک دەمریت، دەگوتریت هەناسە ی لە بەر بپراوه، واتە هیزی دەروونی لە بەر بپراوه، لێرەدا هەناسە بەمانای نەفەس نایەت، بەلکو بە مانای (رمق) دیت. یان دەگوتریت تا دواهەناسە وازی نەهیتا، لێرەدا دواهەناسە بە مانای (النفس الاخیر) نایەت، بەلکو بە مانای (الرمق الاخیر) دیت. یان که سیک که بە یهکیک لە خۆشەویتانی دەلێت: هەناسەکم، وەک ئەوه وایه که بلێت: هیزی هەناوم یان هیزی دەروونم.

* وشە (هەند) لە (خەنث) هوه هاتووه، که دوای گەرداندن چەندین وشە نووی لیکەوتۆتەوه، وەک: (هەند- ئەند- هەن- ئەن- هەنتەر- ئەنتەر- ئەنتەر- In- Inter- Enter). دواتر لە وشە (ئەنتەر) هوه وشە (ئەنتەرون، ئەندەرون) دواتریش وشە (دەروون) کهوتۆتەوه، که بە واتای (ناوهکی) دیت و پێچەوانە ی (بیرون) ه که بەواتای دەرەکی دیت.

وشە (ئاس)یش لە (خاڤ) هوه هاتووه، که دواتر وشەکانی (خاز، هاز، ئاز، ئاس، خیز، هیز، هیژ) ی لیکەوتۆتەوه. لە وشە (ئاز) هوه، وشە (ئازا) کهوتۆتەوه، که سیفەتی بکەرەو دیویکی دیکە ی وشە (بەهیز)ه، که ئەم وشەیهش لە ئەسلدا (بەئاز- بەهاز) بووه.

هەر وه وشە (ئازار) یش لە (ئاز) هوه کهوتۆتەوه، واتا هیزهینەر. لە وشە (ئاس) یشەوه، وشە (ئاسیو) کهوتۆتەوه، که هەمان واتای ئازاری هەیه، لە زمانی

فارسییدا ئەم وشەیه بووه به (ئاسیب- آسب). و له‌عه‌ره‌ببیدا وشەى (عذب) ی لیکه‌وتۆته‌وه.

وشەى (ئاز) له‌گه‌ل قه‌ره‌کى (نه) دا، وشەى (نه‌ئاز- ناز) ی لیکه‌وتۆته‌وه، که پێچه‌وانه‌ى وشەى (ئازا) یه و به مانای لاواز دیت، که کینایه‌یه بۆ پێشاندانى لاوازی به‌رانبه‌ر که‌سێکى به‌ توانا، به‌ مه‌به‌ستى به‌ده‌سته‌هینانى سۆزو میهره‌بانى. هه‌ر له‌وشه‌ى (ناز) یشه‌وه، وشه‌ى (نازک - ناسک) که‌وتۆته‌وه، که‌ ئه‌میش هه‌ر بریتىیه له‌ شتىکى زۆرلاواز، که پێچه‌وانه‌ى (پته‌و) ه، به‌لام دواتر واتایه‌کى نوێى وه‌رگرته‌وه ، که بریتىیه له (ظریف). تییى: قه‌ره‌کى (نه) که‌وتۆته‌وه سه‌ر وشه‌ى (ئاز)، (نه) نه‌هیه، هانه‌ونا نییه، بۆ یه واتای نه‌رینى داوه به وشه‌ى (ناز).

هه‌روه‌ها وشه‌ى (ئاز)، به‌ شیوه‌ى (عز) که‌وتۆته‌وه زمانى عه‌ره‌بیه‌وه، له کاتیکدا که وشه‌ى (عزیز) ی لیکه‌وتۆته‌وه، دووباره ئەم وشه‌یه به شیوه‌ى (ئازیز) که‌وتۆته‌وه ناو زمانى کوردی. هه‌روه‌ها له وشه‌ى (هیژ) هوه، وشه‌ى (هیژا) که‌وتۆته‌وه .

شیگه‌ری وشه‌ى ” نـاـف- ناو“

وه‌ک پێشتر بینیمان، به‌ هۆى قه‌ره‌کى (نه) وه، له‌ گه‌ل وشه‌ى (قاث- هه‌وا) دا، ناوی ئامی‌ریک که‌وته‌وه که پێوه‌ندى به‌ هه‌واوه هه‌یه، ئه‌ویش (نفاثة) بوو. ئە‌مجاره‌یان له وشه‌ى (ئاوه) وه، ناوی ئامی‌ریکمان بۆ ده‌رده‌چیت، که بریتىیه له (نـاـف- ناو). وشه‌ى (نـاـف - ناو) له قه‌ره‌کى (نه) و وشه‌ى (نـاـف- ئا) وه‌ سازینه‌راوه که بریتىیه له (نه‌ئاف- نه‌ئاو) ، که دواتر وشه‌کان له‌سه‌ر زمان خۆشه‌ بوونه و (نـاـف) و (ناو) یان لیکه‌وتۆته‌وه.

له وشه‌ى (ناڤى) هوه، وشه‌ى (Navy) که‌وتۆته‌وه، که به‌مانای (هیزی ئاوی- هیزی ده‌ریایى) دیت، هه‌روه‌ها وشه‌ى (Naval) سازینه‌راوه که به‌مانای (ده‌ریاوان) دیت، وشه‌ى (Navigate) سازینه‌راوه، که به‌مانای گواسته‌وه‌ى ئاوی دیت و (Navigation) یش به‌مانای رینوینی ده‌ریایى دیت.

وشه‌ى (ناو) له‌زمانى فارسییدا که به‌ (نـاـف) له‌قز ده‌کریت، به‌ مانای که‌شتى جه‌نگى دیت. هه‌روه‌ها (ناوگان) به‌ مانای هیزی ده‌ریایى دیت .

وشه‌ى (خودا) به‌مانای (خاوه‌ن- صاحب) دیت. بنۆره وشه‌ى (خانه خودا)

، که بهمانای (خاوهن مال) دیت، دواتر گۆراوه بۆ (خانه خودی) و (خانه خوی).
 هه‌ربه‌مشیه‌یه وشه‌ی (ناوخودا) سازینراوه، که به مانای خاوهن که شتی دیت، دواتر
 ئەم وشه‌یه گۆراوه بۆ (ناخودا- ناخدا)، که به‌واتای که شیوان دیت.

شیگه‌ریی وشه‌ی ” نار ”

له نمونه‌کانی پیشوودا، فه‌ره‌کی (نه) له گه‌ل (ئاو) و (هه‌وا) دا، وشه‌ی (ناوگان)
 و (نه‌فاشه) ی لیکه‌وته‌وه، ئەمجاره‌یان له‌گه‌ل وشه‌ی (ئاگر) دا، وشه‌ی (نار) ی
 لیده‌که‌ویته‌وه.

وشه‌ی (خر)، دوا‌ی په‌رش بوونی، هه‌ردوو وشه‌ی (خر) و (ئر) لیکه‌وتوته‌وه. له
 وشه‌ی (خر) هوه، وشه‌ی(گر) که‌وتوته‌وه، له (ئرش) یشه‌وه (تر) و(تژ) که‌وتوته‌وه. ئەم
 وشه‌یه له گه‌ل فه‌ره‌کی (ئا) دا، وشه‌کانی (ئاگر، ئاثر، ئاتر، ئاتژ) ی لیکه‌وتوته‌وه.
 که دواتر (ئاتژ) له زمانی فارسییدا بووه به (آتش). ئیستاش وشه‌ی (تژ) له زاری
 لورپییدا به شیوه‌ی (ته‌ژ) به‌کار دیت. دواتر که ناوی (ئاته‌شگه) سازینراوه، به
 زاری لورپی (ته‌ژگه) ی پیده‌گوتریت. هه‌روه‌ها له (ئاثر) یشه‌وه، (ئاثره‌وان- ئاسره‌وان)
 سازینراوه، که دیویکی دیکه‌ی (ئاگره‌وان) ه. هه‌روه‌ها له وشه‌ی (ئاگر) یشه‌وه، (ئاور)
 و (ئار) که‌وتونه‌ته‌وه. دواتر فه‌ره‌کی (نه) له‌گه‌ل وشه‌ی (ئار) دا، وشه‌ی (نه‌ئار) ی
 لیسازینراوه، که دواتر وشه‌که له‌سه‌ر زمان خۆشه‌ بووه و وشه‌ی (نار) ی لیکه‌وتوته‌وه،
 که به مانای تیشکی ئاگر (پووناکی) دیت که دواتر وشه‌ی (نور) ی لیکه‌وتوته‌وه.
 دواتر هه‌ردوو وشه‌که که‌وتونه‌ته‌ ناو زمانی عه‌ره‌بییه‌وه. دواتر واتا‌کانیان گۆراوه و
 (نار) واتای ئاگر و (نور) یش واتای پووناکیی له خۆگرتوو.

له وشه‌ی (نار) هوه، وشه‌ی (مناره) سازینراوه، که به‌مانای رۆشنگه‌ره‌وه دیت،
 که به ئینگلیزی به مناره ده‌گوتریت (Light house). له هه‌ندی شوین ئەم ناوه به
 هه‌له بۆ تاوه‌ری مزگه‌وت به‌کار دیت، که واتا ئه‌سلیه‌که‌ی بریتیه‌ی له (مأذنة).

جاریکی دیکه فه‌ره‌کی (ئه) که‌وتوته‌ سه‌ر وشه‌ی (نار) و وشه‌ی (ئه‌نار) و(هه‌نار)
 ی لیکه‌وتوته‌وه. که میوه‌یه‌که و شیوه‌ی په‌نگی ئاگری هه‌یه. سه‌رنج بده، فه‌ره‌کی (نه)
 و (ئا) و (ئه)، سی جار له گه‌ل وشه‌یه‌کدا به‌کار هینراون، که سی وشه‌ی جیوازیان
 سازاندوه، (ئا+ گر= ئاگر، ئار)، (نه+ ئار= نه‌ئار، نار)، (ئه+ نار= ئه‌نار).

(نیرگهله) که بریتیه له دهفریکی شوشه توتن و پشکوی ئاگری لهسه ر داده نریت، له هردوو وشه‌ی (نار) و (گیر) هوه دروستبووه، که بووه به (نارگیره) دواتر گۆراوه بۆ (نارگیله) و (نارگیله) و (نیرگهله)، به دیوی (نار) ییشدا، (نارگیله) و (نارگیله) لیکه وتۆته وه.

شیکه‌ری وشه‌ی ” شۆرش ”

وشه‌ی (خور)، دوا‌ی په‌رشبوونی هردوو وشه‌ی (خور) و (ثور) ی لیکه وتۆته وه ، که به مانای (شمس) دیت. به هۆی ئه‌وه‌ی گری بورکانی هاوشیوه‌ی گری خۆره، وه گری بورکانی به شیوه‌ی هه‌لچوون و ده‌رپه‌رین له زه‌وییه‌وه دروسته‌بیت. هردوو وشه‌ی (خور) و (ثور) به هه‌مان فۆرمه‌وه، به لام به واتای نویی (هه‌لچوون)یان (ده‌رپه‌رین) هوه هاتوونه‌ته ئاراوه.

به گویره‌ی نه‌خشه‌ی رۆکیرو له وشه‌ی (ثور) ییشه‌وه، وشه‌ی (ثور) ی که وتۆته وه. وشه‌ی (ثور) له گه‌ل وشه‌ی (کان) دا، وشه‌ی (ثورکان) ی لیسازینراوه، که به شیوه‌ی (فولکان) (Volcan) (Vulkan) که وتۆته ناو زمانی ئه‌لمانی و فه‌ره‌نسییه‌وه، وه له ئینگلیزیدا بووه به (فۆلکانۆ - فۆلکه‌ینۆ) (Volcano)، به شیوه‌ی (برکان)یش که وتۆته ناو زمانی عه‌ره‌بییه‌وه.

به گویره‌ی پی‌ره‌وی هانه‌ونا، وشه‌ی (ثور) له گه‌ل فه‌ره‌کی (نا) دا ، وشه‌ی (نافور) ی لیکه وتۆته وه. که له زمانی عه‌ره‌بییدا بووه به (نافوره)، که واتای ده‌رپه‌رینی ئاوی له خۆگرتووه. به دیویکی دیکه‌شدا وشه‌ی (ناعور) لیسازینراوه، که ئامرازیکه بۆ ئاودیری به‌کار دیت. به دیویکی دیکه‌شدا (ثور) بووه به (فور)، که به مانای کتوپر دیت، هه‌روه‌ها له زمانی عه‌ره‌بییدا وشه‌ی (فواره) ی لیسازینراوه، که به واتای ده‌رپه‌رینه‌ری ئاوی دیت. دووه‌کی (ش) له زمانی کوردییدا، ناوی چاووگ، له زمانی فارسییدا (اسم مصدر) ده‌سازینیت. بۆ نمونه : (خواه - خواهش)، (په‌روه‌ر - په‌روه‌رش ، پرورش) ، (په‌و - په‌وش ، روش) ، (کۆش - کۆشش - کوشش) ... هتد.

وشه‌ی (ثور)، دوا‌ی ئه‌وه‌ی که گۆراوه بۆ (شۆر) و (شور) ، له باری ناوی چاووگدا، له زمانی کوردییدا وشه‌ی (شۆرش) و له زمانی فارسییدا (شورش) سازینراوه.

ههروهها له وشه‌ی (ثور)یشه‌وه له‌زمانی عه‌ره‌ببیدا وشه‌ی (ثوره) سازینراوه، که هه‌مان واتای شوپرسی هه‌یه.

له‌زمانی کوردبیدا، زۆربه‌ی ناوی به‌ره‌مه‌پوه‌کییه‌کان له‌ره‌نگی ئاگره‌وه وهرگیراون. پیشتر ئاماژه‌م به‌ناوی (هه‌نار) داوه‌که‌له‌ (نار) دوه‌هاتووه. هه‌روهها (ئه‌رخه‌وان)، له‌ (ئار - خون) سازینراوه، که‌به‌ واتای شیوه‌ی ئاگرین دیت. چونکه‌ وشه‌ی (خون) به‌مانای شیوه‌ی دیت، دواتر ئه‌م وشه‌یه‌ گۆراوه‌ بۆ (گون)، بۆره‌ وشه‌ی (گونگون) که‌به‌مانای (جۆراوجۆر) دیت، یان (به‌هیچ‌گونه) به‌واتایی (به‌هیچ‌جۆریک- به‌هیچ‌شیوه‌یه‌ک) دیت.

هه‌روهها له‌ وشه‌ی (ئاور په‌نگ) واتا (په‌نگی ئاگرین) دوه‌، که‌ دواتر گۆراوه‌ (ئاوره‌نگ) و (ئاوره‌نج) و وشه‌ی (Orange) سازینراوه. له‌ (نار په‌نگ) یشه‌وه، که‌ هه‌مان واتای په‌نگی ئاگرینی هه‌یه، وشه‌ی (ناره‌نگ) (نارنج) سازینراوه. به‌دیویکی دیکه‌شدا هه‌ر له‌ وشه‌ی (نار په‌نگ) دوه‌، (نار په‌نگی) سازینراوه، که‌ دواتر بووه‌ به‌ (ناره‌نگی) و وشه‌ی (لاله‌نگی) ی لیکه‌وتۆته‌وه. هه‌ر به‌هۆی گۆرانی ده‌نگی (ن) بۆ (ل)، له‌ زمانی پۆرتوگالییشدا وشه‌ی (نارنج) بووه‌ به‌ (لاره‌نج) و به‌ شیوه‌ی (laranja) که‌وتۆته‌وه. ”بنۆره‌گه‌شه‌ی زمان چۆنه‌! ئه‌وان وشه‌که‌یان له‌ ئیمه‌وه‌ وهرگرتووه، ئیمه‌ش ناوی وشه‌که‌مان له‌ ولاته‌که‌ی ئه‌وانه‌وه‌ وهرگرتووه‌ که‌ بریتییه‌ له‌ پرته‌قال.“ هه‌روهها له‌ وشه‌ی (ثور په‌نگ) که‌به‌مانای په‌نگی بورکانی دیت، دواتر گۆراوه‌ بۆ (تور په‌نگ)، دواتر وشه‌ی (تورنج) که‌وتۆته‌وه.

هه‌روهها له‌ وشه‌ی (ثور) دوه‌، وشه‌ی (تور) که‌وتۆته‌وه. به‌دیویکی دیکه‌شدا که‌ وشه‌ی (ثور) گۆراوه‌ (ئفر)، وشه‌ی (ئفر) و (طفر) که‌وتۆته‌وه.

هه‌روه‌ک چۆن وشه‌ی (ثور) بووه‌ به‌ (ئفر)، به‌هه‌مانشیوه‌ وشه‌ی (خور) بووه‌ به‌ (خفر)، دوا‌ی جیگۆرپکی ده‌نگه‌کان، هه‌ردوو وشه‌ی (ئرف) و (خرف) که‌وتۆته‌وه. له‌ وشه‌ی (ئرف) دوه‌ وشه‌ی (ترپ) که‌وتۆته‌وه‌ که‌هه‌مان واتای (تور) و (طفر) ی هه‌یه.

له‌ وشه‌ی (خرف) یشه‌وه‌ (قرپ) که‌وتۆته‌وه، که‌ به‌مانای دهرپه‌رین دیت، که‌ هه‌مان واتای (ثور) ی هه‌یه. لیره‌وه‌ وشه‌ی (قرپه) که‌وتۆته‌وه، که‌ واتای (قرقینه) ی هه‌یه. به‌دیویکی دیکه‌دا وشه‌ی (قرپ) گۆراوه‌ بۆ (قولپ) که‌مانای (قور) و (فور) ی هه‌یه. وشه‌ی (قلپ) که‌وتۆته‌وه‌ که‌مانای (ثور) ی هه‌یه. بورکان به‌واتای

هه‌لگه‌رانه‌وه‌ی دیوی ناوه‌وه‌ی زه‌ویی بۆ دیوی دره‌وه‌ی زه‌وی دیت “ به‌واتایه‌کی دیکه، بورکان بریتیه له قرقینه‌ی زه‌وی، یان قریه‌ی زه‌وی”. هه‌ربۆ یه لیره‌وه وشه‌ی (قلپبونه‌وه) واتای هه‌لگه‌رانه‌وه‌ی له‌خوگرتووه. دواتر وشه‌ی (قلپ) به‌شیوه‌ی (قلب) که‌وتۆته زمانی عه‌ره‌بیه‌وه و ده‌سته‌واژه‌ی (انقلاب) ی لیکه‌وتۆته‌وه.

وه‌ک له‌سه‌ره‌وه ئاماژه‌م پێدا، که وشه‌ی (قور) و (ثور) له وشه‌ی (ثور) هوه که‌وتۆته‌وه. هه‌ر بۆ یه له زمانی عه‌ره‌بیدا وشه‌ی (ثوره) له‌گه‌ل (قورکان) پیکه‌وه دین، وه‌ک (ثوره برکانیه)، که له‌گه‌ل (فوره برکانیه) هه‌مان واتایان ده‌بیت. هه‌وینی وشه‌کانی (شورش) و (ثوره) و (فوره) بریتین له (ثور) و (قور)، که به‌شیوه‌ی (Volcano) که‌وتۆته‌وه زمانی ئینگلیزییه‌وه، هه‌روه‌ک له (Volcano) دا بینیمان. هه‌ربۆیه له‌م هه‌وینی وشه‌یه، وشه‌ی (Volute سازینراوه‌که به‌ واتای (گیران) دیت، دواتر (Revolute) به‌ مانای (گیرانه‌وه) دیت، دواتریش وشه‌ی (Revolution) سازینراوه، که به‌ مانای هه‌لگیرانه‌وه (انقلاب) دیت. بنۆره له‌ ته‌نها وشه‌یه‌که‌وه که بریتیه له (خور) دواتریش (خور، ثور، قور) ی لیکه‌وتۆته‌وه. چه‌ندین وشه‌ی هاوواتا ” به‌لام به‌ فورمی جیواز له‌ چه‌ندین زمانی جیوازدا” دروستبووه. وه‌ک (ثوره، شورش، انقلاب، Revolution وه (قورکان، بورکان، Volcano). ئا ئه‌مه‌یه گه‌شه‌ی زمان!

شیگه‌ری وشه‌ی ” نظیر ”

(فیر) وشه‌یه‌کی ره‌سه‌نی کوردیه، که به‌ مانای (حه‌ریف) دیت. ئه‌م وشه‌یه دوا‌ی گه‌شه‌کردنی، وشه‌کانی (ویژ) و (فیر) ی لیکه‌وتۆته‌وه. که چه‌ند واتایه‌کی دیکه‌ش ده‌دات، وه‌ک: (هاوتا، هاوشان، هاوهیز، هاوزان...)، ئه‌م وشه‌یه له‌ ئینگلیزی و فه‌ره‌نسییدا بووه به‌ (پیر) (peer) (Pair).

به‌داخه‌وه ئه‌م‌رۆ له‌ زمانی کوردیدا ئه‌م وشه‌ جوان و ره‌سه‌نه به‌ واتا ئه‌سلیه‌که‌ی به‌کارنایه‌ت، به‌لگو له‌ بری ئه‌م وشه‌یه، وشه‌ی (رکابه‌ر) ی بۆ دا‌پژێراوه. به‌لام ئه‌م وشه‌یه به‌ شیوه‌ی (فیر) و (ویژ) به‌کار دیت، که دوو واتای جیوازیان له‌ خوگرتووه. له‌ کاتیکدا که دوو‌که‌س زۆران ده‌گرن، که‌سی یه‌که‌م له‌ که‌سی دووهم لاوازتر بیت، ده‌گوتریت: پێی ناویریت (نا-ویر-یت)، واتا حه‌ریفی نییه. به‌ که‌سه لاوازه‌که‌ش ده‌گوتریت (نه‌ویژ). لیره‌دا ئه‌م مورفیمی (نه) یه، نیشانه‌ی نه‌رینییه.

ئەگەر دووکەس بۆ یەكەمینجار پینکەوہ زۆرانبازی بکەن، وە هیچکوامیان لە ئاستی تواناو هیزی بەرانبەرەکە ی ئاگادار نەبیت، ئەوا لە پێشدا هەردووکیان لەو دەترسن کە گەمەکە بدۆرین، تا ئەوکاتە ی کەسە بە هیزەکە ئاستی کەسە لاوازەکە ی بۆ دەردەکەوێت. ئیدی بۆ جارەکانی داها تووہ ترسی نامینیت و دلنایە کە گەمەکە دەباتەوہ. کەواتە پیتی (ویربووہ - فیربووہ). لیرەوہ لە وشە ی (فیر) ەوہ واتایەکی نوێ دروستبووہ، کە بەمانای (زانیاری دەربارە ی شتیک) دیت. هەرۆک لەسەرەتادا زانیاریی شاگردیک ناگاتە ئاستی زانیاریی وەستایەکە ی. بەلام دوا ی ماوہیە ک کارکردن، کە ئاستی زانیارییەکە ی، هاوتای ئاستی وەستاکی دەبیتەوہ، ئیدی دەتوانیت بلیت فیر بووم، واتە بووم بە حەریفی وەستایەکە م.

هەندێجار بینوومانە یان بیستوومان، کە دووکەس لە چاخانە یە کدا دۆمینە دەکەن، ئەو کەسە ی کە دەیدۆرینیت، دەبی پارە ی چایەکان بەدات. بەو برە پارە ی دەگوتریت ویر، ئەو برە پارە ی بریتییە لە قەرەبووی لاوازی کەسە دۆراوہکە، یان بەواتایەکی دیکە، پارە بەرانبەر توانا، واتا ئەو برە پارە ی تواناکە هاوتا (تەادل) دەکاتەوہ. یان کەسێک کە چاکە ی بەسەر کەسێکی دیکەوہ هەبیت، ئەوا کەسی دووہم لە بری ئەو چاکە یە شتیک بۆ کەسی دووہم دەکریت، یان لە چەژگە یە کدا (مطعم) پارە ی خۆراکەکە ی بۆ دەدات، بە و برە پارە ی دەگوتریت ویر. ئیتر لیرەوہ وشە ی (ویر) واتایەکی نوێی لە خۆگرتووہ و بە مانای (پارە دان) دیت. ئەم وشە یە بە شیوہ ی (فیر) (Fare) (کەوتۆتە زمانی ئینگلیزییەوہ.

وشە ی(فیر)، لە گەل قەرەکی (نە) دا دەبیتە (نەفیر)، لە بەر ئەوہ ی کە لە زمانی عەرەبیدا، پیتی (ف) نییە، وە بەگوێرە ی نەخشە ی رۆکیرو، هەردوو پیتی (ظ) و (ف) لە یە ک خیزانن و لە هەمانکاتدا هاوناوازن. وشە ی (نەفیر) بووہ بە (نەظیر - نظیر). ئەم وشە یە دواتر کەوتۆتە زمانی فارسییەوہ و بە هەمانشیوہ دەنوسریت، بەلام بە (نەزیر) دەخوینریتەوہ.

شیگەری وشە ی " خەر "

لە پەرتی یە کەمدا چەندین نموونە مان هینایەوہ، دەربارە ی پەرشبوونی پیتی (خ) و کەوتنەوہ ی(خ، تخ، خ،ث).

ئىستا وشەيەكى دىكە دىنين كە برىتتايە لە (خەر)، كە بە ماناي (خەست، چر، پەيت) دىت. يان شلەيەك، كە خەستايەكەى لە ئاو پىتر بىت. كە ئەم وشانەى لىدەكە وىتەو: - (خەر)، (خەر)، (ئەر). وشەى (خەر-خەر) ھەرەك خۆى لە زمانى ھەرەبىيدا بە ماناي خەستبوونەو، يان چر بوونەو (مەيىن) دىت، بنۆرە (خترالدم) يان (ختر اللبىن). ھەرەوھا لە زمانى كوردىيىشدا (ئەر) دەبىت بە (چەر-چەر). بە ديويكى دىكەشدا پاش ئەوھى (خەر) بوو بە (ھەسر)، ئەم وشانەى لىكە و توتەو: (ئەسر، ئەسل، ھەسر، قەطر، ھەتر، كەتر).

(ھەسر) يان (ئەسر) واتاي ئەو ئاوە خەستەى لە خۆگرتووە كە لە كەنالا فرمىسكايە كانى چاوەو ھەردەچىت. و ھاوواتاي (ئەشك - روندك) ھ، كە بەھەلە (ئەسرىن) ىشى پىدەگوترى، كەلە راستىدا ئەسرىن سىفەى نىسبىيە و بە ماناي (فرمىسكاوى - فرمىسكىن) دىت، كە لە (ئەسر + ين) سازىنراو، ھەرەك دەگوترىت: چا و بە ئەسرىن.

(ئەسل) ىش كە شلەيەكى خەست و چرە، بە ماناي دۆشا و دىت، كە لە زمانى ھەرەبىيدا بوو بە (عسل)، كە ھاوواتاي (دبس) ھ، بنۆرە (دبس التمر - عسل التمر)، ھەرەوھا بە ماناي (ھەنگوین) ىش دىت. شايانى ئامازەيە لە زمانى عىبرى و ئاشورىيدا بە پىچەوانەى زمانى ھەرەبىيەو، (دبس) بە ماناي ھەنگوین دىت. ھەردوو وشەى دبس و دۆشا و ھاو پىشەن و بىخەكەيان برىتتايە لە (دقت)، كە دواتر لە سەرى دەدویم. (ھەسر) ىش واتاي ئاوى خەستى ميوەى لە خۆ گرتووە. كە وشەى (عصير) ى لىدروستبوو.

(قەطر) بە ماناي ئەو دلۆپە ئاوە خەستە دىت كە لە ناو بۆتەى گولدا دروست دەبىت، بە بۆنى ھەمان دلۆپىش دەگوترىت (ھەتر).

لە (كەتر) ىشەو، وشەى (كەتيرە) دروست بوو، كە ئەو ىش شلەيەكى چرە و لىنجە. شايانى ئامازەيە كە فرمىسك و كەتيرە ھاوواتان، ھەر بۆيەشە كە لە زمانى ھەرەبىيدا وشەى (دمع) * لە (صمغ) ھو كە و توتەو. وە لە زمانى ئىنگلىزىشدا (تار) (Tar) كە بە ماناي (قىر) يان (قەتران) دىت كە شلەيەكى خەستى كەتيرەيە، كە ھاو پىشەى نىكتار (Nectar) ھ، كە شلەيەكى خەستە و بە ماناي شەربەت، يان شىلە دىت، لە ھەمانكاتدا ھاو پىشەى وشەى (Tear) ھ كە بە ماناي فرمىسك دىت. جگە لەوھى كە لە زۆرەى زمانە ئوروپىيەكاندا بە ھەلامەت دەگوترىت (كەتار، كەترە،

که تارۆ (Catarr, Katarr, Catarro, Catarre, Catarrh, Catarre). که له و ئاوه خهست و لینجهوه هاتوووه که له لووت دهردهچیت.

ههروهها له وشه‌ی (ئه‌ر) وه وشه‌کانی (چر) و (سر) که وتونه‌ته‌وه، که دوا‌ی ئه‌وه‌ی که بوونه به ناوی چاوگ (اسم المصدر) وشه‌ی (چرش- چریش)، (سرش- سریش) دروستبووه، که هه‌مان مانای صمغ و که‌تیره‌یان هه‌یه، که دواتر (سرشک) دروستبووه، که هه‌مان واتای فرمیسی هه‌یه.

به دیویکی دیکه‌دا له (خه‌ر) هوه وشه‌ی (غه‌ر) دروست بووه که ئه‌میش واتایه‌کی دیکه‌ی که‌تیره و سریشی هه‌یه، که له زمانی عه‌ره‌بیدا وشه‌ی (غراء) ی لیکه‌وتۆته‌وه. له وشه‌ی (ئه‌ر) هوه که (چر) و (سر) ی لیکه‌وتۆته‌وه، وشه‌ی (چرک) و (سرک) سازینراوه. (چرک) یان (چلک) بریتیه له شله‌یه‌کی لینج و خهست، که له ئه‌نجامی کزربوونه‌وه‌ی ئاره‌قی سه‌ر پیست دروستده‌بیت. هه‌روه‌ها واتای شله‌یه‌کی لینج و خهستی هه‌یه، که له دومه‌ل و زیپکه دهرده‌چیت. وشه‌ی (ئاره‌ق) یش له (خه‌ر) هوه که وتۆته‌وه، که به هه‌مانشیوه سازینراوه، به شیوه‌ی (خه‌رک) دوا‌ی چهند قوناغیکی گه‌شه‌کردن، شیوه‌که‌ی گو‌راوه و فۆرمی (عه‌رق) و (عه‌ره‌ق) و (ئاره‌ق) ی وه‌رگرتوووه. شایانی ئاماژه‌یه (عه‌ره‌ق) و (قه‌طر) هه‌م هاوواتان و هه‌م هاو‌رپیشه‌ن، به‌لام دوو ریچکه‌ی جیوازی گه‌شه‌کردنیان گرتۆته‌به‌ر. که وشه‌ی (قه‌طر) راسته‌وخۆ له له (خه‌تر) هوه که وتۆته‌وه، (ئاره‌ق) و (چلک) له (خه‌ر) و (ئه‌ر) هوه سازینراون.

له وشه‌ی (سر) یشه‌وه که بریتیه له لینج و لوس، وشه‌ی (سر) که وتۆته‌وه که واتای (خز) ی له خو‌گرتوووه، هه‌روه‌ها (سرک) یش به مانای شتیکی لوس دیت، که نه‌توانریت بگیریت و له ده‌ست دهرپه‌ریت. ئیدی لیزه‌وه وشه‌ی (سرک)، واتای پیچه‌وانه‌ی (ده‌سته‌مۆ) ی له خو‌گرتوووه.

له پوویه‌کی دیکه‌وه، له وشه‌کانی (خه‌ر) و (ئه‌ر) هوه، هه‌ردوو وشه‌ی (خه‌ل) و (سرک - سرکه) که وتۆته‌وه.

وه به‌دیویکی دیکه‌دا، له هه‌ردوو وشه‌ی (ئه‌ر) و (ئاو- ئاف) هوه (ئه‌راو - ئه‌راف) دروستبووه، که دواتر (شه‌راو- شه‌راف- شه‌راب) ی لیکه‌وتۆته‌وه.

له باریکی دیکه‌دا له دوا‌ی گو‌رانی ده‌نگی (ث) بۆ (ف)، وشه‌ی (خه‌تر) بووه به (خه‌قر) و دواتر (خه‌ور) و (خه‌مر) ی لیکه‌وتۆته‌وه. دواتر وشه‌ی (خومار) دروستبووه که هاوواتای (مه‌ست) ه.

شایانی ناماژدیه که وشه‌ی مه‌ستیش هاوواتای (مه‌یین - خثر) ه. که بیخه‌که‌ی بریتییی له (مه‌خ)، که دواتر پهرش بووه بۆ (مه‌خث)، (مه‌خ)، (مه‌ث) دواتر (مه‌خ) بووه به (مه‌ه) و لیژده وه (مه‌هین - مه‌یین) دروستبووه. وه وشه‌ی (مه‌ی) لیژده وه دروستبووه، که هاوواتای (خه‌مر) و (شه‌راب) ه. له کرداری (مه‌ییو) یشه‌وه، ناوی (میو) که وتوته‌وه، که دواتر (مۆم) ی لیکه‌وتوته‌وه، که بریتییی له شله‌یه‌کی لینجی زۆر چر، که هاوواتای (خه‌ث) ه. هه‌روه‌ها (میوه) ش که بریتییی له شله‌یه‌کی زۆر خه‌ستی توئیکدار، ناوه‌که‌ی له (مه‌ی) هوه هاتووه.

وه له (مه‌خث) هوه وشه‌ی (ماست) دروستبووه، به واتای (شیری مه‌ییو). هه‌روه‌ها له (مه‌ث) یشه‌وه، وشه‌ی (مه‌ر) دروستبووه، له گه‌رداندنی (مه‌ر) یشه‌وه، وشه‌ی (مه‌ره‌نگ) دروستبووه، بنۆره (مه‌ست و مه‌ره‌نگ - مه‌ست و مه‌له‌نگ). به دیویکی دیکه‌دا (مه‌ر) بووه به (مِر)، بنۆره (مه‌ستومِر). وه‌ک بینیمان که هه‌ردوو وشه‌ی (ماست) و (مه‌ست) هه‌م هاوشیوه‌ن و هه‌م هاو‌پیشه‌ن، به‌لام دوو واتای جیوازیان وه‌رگرتووه.

وشه‌ی (خه‌مر) دوا‌ی ئه‌وه‌ی که گۆراوه بۆ (خه‌مَل)، ناوی قوماشی (مه‌خه‌مر - مه‌خه‌مَل) ی لیکه‌وتوته‌وه. هه‌روه‌ها به دیویکی دیکه‌دا (خه‌مَل) بووه به (خه‌مَلک) و به مانای (عفن) دیت، وه (خه‌مَلکاو) یش دروستبووه که به مانای (تعفن) دیت. له باریکی دیکه‌شدا هه‌ر له (خه‌مَل) هوه، خه‌مَلین و خه‌مَلاندن دروستبووه. به دیویکی دیکه‌شدا، له وشه‌ی (خه‌ور) هوه وشه‌ی (خه‌ویر - هه‌ویر) دروستبووه. له (خه‌مر) یشه‌وه، وشه‌کانی (خمیر) و (خمیره) و (خومره) که وتونه‌ته‌وه.

هه‌روه‌ها دوا‌ی ئه‌وه‌ی که وشه‌ی (ئه‌ر) گۆراوه بۆ (چه‌ر) و دواتریش بۆ (چه‌ل)، وشه‌ی (چه‌لاو - چه‌لاف) دروست بووه، که به مانای ئه‌و ئاوه خه‌ست و لینجه دیت، که له ئه‌نجامی کولاندنی گوشت دروستده‌بیت. به دیویکی دیکه‌شدا هه‌ر له وشه‌ی (چه‌ل) هوه که به مانای شله‌یه‌کی خه‌ستو لینج و که‌تیره‌یی دیت، وشه‌ی (چه‌لاو - چه‌لاف - چه‌لاب) که وتوته‌وه دواتریش وشه‌ی (چه‌لاب) به‌شیوه‌ی (چه‌لب) و (چه‌سب) که وتوته‌وه ناو زمانی عه‌ره‌بی و فارسییه‌وه، که دواتر ئه‌م وشه‌یه به‌شیوه‌ی (چه‌سپ) که وتوته‌وه ناو زمانی کوردییه‌وه. هه‌روه‌ها له (ئه‌ر) هوه (ئه‌راو - ئه‌راف - ئه‌راب) دروستبووه، که به مانای شله‌یه‌کی چر دیت، دواتر گۆراوه بۆ (ئه‌رو - ئه‌رف - ئه‌رب)، وشه‌ی (ئه‌رب) له زمانی فارسییدا بووه (چه‌رب - چرَب) و به مانای چه‌ور دیت. وشه‌ی (ئه‌رو - ئه‌رف) یش به‌هۆی جیگۆرکی پیته‌کانه‌وه گۆراوه بۆ (ئه‌ور - ئه‌فر)، له وشه‌ی (ئه‌ور) هوه، (چه‌ور)

(شیله) یان(شیره) یش به مانای شله‌یه‌کی خهستی که تیره‌یی دیت. ئەم وشه‌یه که گه‌ردینراوه بۆ (شیراو- شیراف)، له زمانی ئینگلیزییدا بووه به(سیروپ) (Syrup) ، له زمانی عه‌ره‌بیشدا بووه به (شروب).

له (شل) یشه‌و وشه‌کانی (شله) و (سائل) که وتونه‌ته‌وه. له وشه‌ی (شیر) و (شل) یشه‌وه، دوا‌ی ئەوه‌ی که گۆراون بۆ ناوی ئامراز(اسم الآلة) ، وشه‌ی (شیره‌ک) دروست بووه که به‌مانای (حنفیه) دیت، و له فارسییدا (شیرآب) ی پیده‌گوتریت، له گه‌ل وشه‌ی (شله‌نگ- شیله‌نگ) که به‌مانای سۆنده دیت.

دوو‌ه‌کی (هک) و(هنگ) له زمانی کوردی و فارسییدا ناوی کردار ده‌سازینن، بنۆره (کۆل- کۆله‌ک- کۆله‌نگ)، (فیژ- فیژه‌ک- فیژه‌نگ) که دواتر گۆراون بۆ (فیشه‌ک- فیشه‌نگ) . به‌و‌پێه (شیره‌ک- شیره‌نگ- شیله‌نگ) سازینراوه. شایانی ئاماژه‌یه (فیژ) به‌مانای (قتل) دیت که دیویکی دیکه‌ی واتای (کوژه)، بۆیه (فیژه‌ک - فیشه‌ک) به واتای (قاتل) دیت. (فیژه) ش به مانای (ژهر) دیت، که هه‌مان واتای (قاتل)ه.

له (سێل) و (سیل) یشه‌وه، له زمانی کوردییدا (سێلاو) و له زمانی فارسییدا(سیلاب) دروستبووه.

به گۆیره‌ی پیره‌وی هانه‌ونا، قه‌ره‌کی (نه) له گه‌ل وشه‌ی (شله). وشه‌ی (نه‌شله) ی لیده‌که‌و‌یته‌وه، که بریتیه‌یه له شله‌یه‌کی خه‌ست ولینج، که به‌لوتدا دیته خواره‌وه و به هۆی سه‌رماوه رووده‌ات، که له عه‌ره‌بیشدا بووه به (نه‌زله) (نزله) و له‌گه‌ل وشه‌ی سه‌رمادا پێی ده‌گوتریت (نزله برد).

وشه‌ی(خه‌ثر-خثر)، به هۆی جیگۆرکینی پیته‌کانه‌وه گۆراوه بۆ(خه‌رث- خرث)، وشه‌کانی (خلص، غلظ، جلط) ی لیکه‌وتوته‌وه. له وشه‌ی(خلص)ه‌وه، (خلاصه) دروست بووه که هه‌مان واتای (چراو- چۆراو) ی هه‌یه، که هاو‌پیشه‌و هاوواتای (عصیر) ه. له (غلظ) یشه‌وه (غلیظ) دروستبووه، که هاوواتای(چره) ه. له (جلط) یشه‌وه، (جلطة) دروستبووه ، که هاو‌پیشه‌ی(خثره) ، (جلطة اللبن) به مانای گرپی ماست، یان کَلوی ماست دیت، (جلطة الدم) به مانای گرپی خوین، کَلوی خوین و له هه‌مانکاتیشدا واتای مه‌یینی خوینی هه‌یه، هه‌روه‌ک پێشتر ئاماژه‌م به (خثر اللبن) و (خثر الدم) داوه.

* وشه‌ی (دمع)، وهک ئاماژهم پێداوه که له (صمغ) هوه هاتووه، به گوێره‌ی نه فه‌ره‌ی رۆکیرو، بێخی وشه‌که بریتییه له (ذهفخ)، که به مانای چه‌رم یان پیسته هاتووه.

وشه‌ی (ذهفخ) دوا‌ی په‌رش بوون، بووه به (ذهفخ) و (ذهفت)، له زمانی کوردییدا (ذهفخ) بووه به (ده‌بخ)، وه‌له‌ زمانی عه‌ره‌ببیشدا بووه به (دبغ)، وه وشه‌ی (دباغ) ی لیکه‌وتۆته‌وه، که به‌مانای پیسته‌ساز دیت. له زمانی کوردییدا و دوا‌ی ئه‌وه‌ی که (ذهفخ) بووه به (ذهفه) وشه‌ی (ده‌فه) ی لیکه‌وتۆته‌وه، دواتر که دهنگی (ه) سواوه، بووه به (ذهف) و وشه‌ی (ده‌ف) ی لیکه‌وتۆته‌وه. به دیوکی دیکه‌شدا (ذهفه) گو‌راوه بو (ده‌به) و (ده‌به)، دواتر وشه‌ی (ده‌به) ی لیکه‌وتۆته‌وه، که (ده‌به‌خانه) واتای شوینی پیسته‌سازی داوه، که له عه‌ره‌ببیشدا له (دبغ) هوه، (مدبغه) ی لیکه‌وتۆته‌وه، هه‌روه‌ها وشه‌ی (مصبغه) یش لی‌ره‌وه دروستبووه، که دواتر (مصبغه) واتاکه‌ی گو‌راوه و واتایه‌کی نو‌یی له خو‌گرتووه.

له زمانی کوردییدا، دووه‌کی (ار) ده‌که‌و‌یتته سه‌ر وشه و واتایه‌کی نو‌ی، به‌واتای به‌رجه‌سته به وشه‌که ده‌دات. بنۆره (دیو- دیوار)، (بن- بنار)، (کن- کنار)، (لیو- لیوار)، (که‌ن- که‌نار)، (قه‌ث- قه‌ثار، فیسار) هتد. له دێرزه‌ماندا و له سه‌روه‌ختیکدا که پیستی ئاژهل بو نووسین به‌کار هاتووه، وشه‌ی (ذهفت) که به‌مانای (پیسته) هاتووه، بووه به (ذهفتار) دواتر گو‌راوه (ده‌فتار) و (ده‌فته‌ر)، که به مانای کۆمه‌له پیسته‌یه‌ک هاتووه، که پیکه‌وه ده‌فته‌ریان به‌رجه‌سته کردووه. ئه‌و شوینه‌ی که ده‌فته‌ری تیدا هه‌لگیراوه، که بریتییه ده‌فته‌رگه. دواتر خودی وشه‌ی ده‌فته‌ر، جیگه‌ی واتای ده‌فته‌رگه‌ی گرتۆته‌وه، هه‌ر بۆیه له زمانی هیندی و فارسییدا به ئوفیس ده‌گوتریت ده‌فته‌ر. ئه‌م گو‌رانی واتایه له وشه‌ی (قه‌له‌م) و له زمانی عه‌ره‌ببیشدا ده‌رده‌که‌و‌یت. که ئامرازیکه بو نووسین به‌کار دیت، له هه‌مانکاتدا به ئوفیسی سه‌ربازگه ده‌گوتریت قه‌له‌م.

گوا‌یا ده‌فته‌ر وشه‌یه‌کی گریکییه و به‌مانای پیست دیت، به‌لام ئه‌مه راست نییه، چونکه هیچ ریشه‌یه‌کی ئه‌م وشه‌یه له ناو ئه‌و زمانه‌دا نییه، وه له زمانی گریکیدای به پیست ده‌گوتریت (دیرما- دیرما) (δέρμα) وه به پیستناسی ده‌گوتریت (دیرماتۆلۆجیا) (δερματολογία)، له زمانی ئینگلیزبیشدا ده‌بیت به (دیرمه‌تۆلۆجی). (Dermatol-ogy) خو ئه‌گه‌ر بگوترایه، وشه‌ی (چه‌رم) له (دیرما) ی گریکییه‌وه هاتووه، زیاتر جیی باوه‌ر ده‌بوو، به لایه‌نی که‌مه‌وه هاوئاوازن، هه‌رچه‌نده هیچ به‌لگه‌یه‌ک نییه بو

هاورپیشه بوونيان .شایانی ئاماژه‌یه له وشه‌ی (چهرم) هوه، وشه‌ی (چهرمو، چهرمگ، چهرمی) که وتوته‌وه، که به‌مانای سپی دیت. چونکه ره‌نگی پیست یان چهرم، به‌ر له ده‌باغیکردنی سپییه.

ذهفت کردن که واتای (تۆمارکردن) ی له خو گرتوو، دواتر له وشه‌ی (ذهفت) هوه، وشه‌کانی (زهفت) و (زهبت) و (تهبت) که وتونه‌ته‌وه، له زمانی کوردی و فارسیدا (زهفت- زهبت) به مانای تۆمارکردن (تسجیل) دیت. ههر وه‌ها وشه‌ی (مه‌زبه‌ته‌یش) که به‌مانای نووسراوی سه‌رکاغه‌ز دیت له (زهبت) هوه‌ها تووه. وشه‌ی (ثبت) یش له زمانی فارسیدا به مانای تۆمارکردن دیت، بنۆره (ثبت نام)، له عه‌ره‌بیشدا بنۆره (اوراق ثبوتیه) .

هه‌روه‌ها له (ذهفخ) هوه، که به مانای پیست دیت، وشه‌ی (ذهج- ذبح) که وتوته‌وه. هه‌رچه‌نده ئه‌م‌پۆ واتای سه‌ربرپینی له خوگرتوو، به‌لام پیشتتر به مانای (گروونی پیست- که ولکردن) هاتوو، که که ولکردن به زیندوویی جوړیک بووه له ئه‌شکه‌نجه‌دان، هه‌ر بۆ یه به‌و جه‌للاده‌ی * * * که کاره‌که‌ی ئه‌نجامداوه گوتراوه (ذهباح). دواتریش وشه‌ی (سفاح) و (سفاک) ی لیدروسنبوو، که واتای (خوینرپژ) ده‌دات. دواتر (سفح) و (سفک) ی لیکه‌وتوته‌وه. که به‌مانای رژان دیت، به‌تایبه‌ت رژانی خوین.

وشه‌ی (ذهفخ) که به مانای پیست دیت، له هه‌مانکادا واتای (به‌رگ) یشی هه‌یه، چه‌ندین وشه‌ی نویی لیکه‌وتوته‌وه، له بیناسازییدا ئه‌و به‌رگه‌ ته‌نکه‌ی، یان ئه‌و پیسته ته‌نکه‌ی که دیواری خانووی پی روپوش ده‌کریت، به‌عه‌ره‌بی پیده‌گوتریت (له‌بغ)، که له وشه‌ی (ذهفخ) هوه دروستبووه. کاتیک که (ذهفخ) گوپاوه بۆ (ذهوخ) ، وشه‌ی (سه‌وخ) و (سه‌وغ)، که له زمانی کوردییدا (سواخ) دروستبووه و له زمانی عه‌ره‌بیشدا له (صوغ) هوه، وشه‌ی (صیاغه) سازینراوه، که (صیاغه) به مانای (روپوش) دیت، که هه‌مان واتای پیست و به‌رگی هه‌یه. له کاتیکدا که ده‌نگی (ف) گوپاوه بۆ (و)، (ذهفخ) بووه به (صوغ)، به‌لام که ده‌نگی (ف) ده‌گوریت بۆ (ب) ، (صوغ) ده‌گوریت بۆ (صبغ) ، که ئه‌میش پیستیکی ته‌نکه بۆ روپوشی دیوار و ده‌گاو په‌نجه‌ره به‌کار دیت، دوا‌ی ئه‌وه‌ی که ره‌نگی جوړاوجۆر، بۆ مه‌به‌ستی جوانی و رازاندنه‌وه به‌کاره‌ینراوه، ئیدی و اتاکه‌ی گوپاوه و واتای (بۆیاخ) ی له خوگرتوو، ئه‌گینا پیشتتر (صبغ) به مانای به‌رگ هاتوو و ” بنۆره مدبغه- مصبغه“. به‌عه‌ره‌بی به‌ بۆیاخ گوتراوه (طلا). کاتیک که (طلا) واتای روپوشکردنی ئالتونیشی هه‌بووه، ئیتر له زمانی فارسییدا (طلا) واتای

(زیر)ی له خو گرتوو، گەر بنۆرینه وشهکانی(طلاسان) و (صائغ) ده‌بینین هاوواتان. شایانی ئاماژیه که (طلاء) به واتای بریسکانه‌وه هاتوو، که هاو‌پیشه‌ی وشه‌ی (جلاء)ه. وه به‌گویره‌ی نه خشی رۆکیرو، بیخی وشه‌که بریتی بووه له (ثریف) که که واتای (بریسکه‌ی هه‌یه، دوا‌ی گ‌رداندن بووه به (ثریفه)، دوا‌ی گ‌شه‌کردنی ئەم وشه‌یه، وشه‌کانی(جریفه) و (تریفه) که‌وتونه‌ته‌وه، دواتریش له (جریفه) وه، وشه‌ی (جریوه- جلیوه) که‌وتوته‌وه، وه به هۆی جینگۆرکی پینه‌کانه‌وه (جلیوه) گۆراوه بۆ (جلیوه)، هه‌روه‌ها وشه‌ی (جلی) و(طلی) ی لیکه‌وتوته‌وه. به دیوکی دیکه‌شدا له وشه‌ی (ثریف) هوه، وشه‌ی (ظریف) که‌وتوته‌وه، که به‌مانای جوان و ناسک دیت.

له ر‌وویه‌کی دیکه‌وه له (ذه‌فخ) هوه، وشه‌ی (طه‌بق- طبق) دروستبووه، که به‌مانای تووژ، یان چین دیت. به‌دیوکی دیکه‌شدا (ذه‌فخ) بووه به (صه‌فح-صفح) وه، دوا‌ی ئەوه‌ی که ده‌نگی (ف) گۆراوه بۆ (و)، له (ذه‌وخ) هوه، وشه‌ی (له‌وح- لوح) دروستبووه، دواتر وشه‌کانی (صفحة) و(لوحه) که‌وتونه‌وه.

هه‌روه‌ها دوا‌ی ئەوه‌ی که ده‌نگی (و) گۆراوه بۆ (م)، وشه‌ی (صوغ) بووه (صمغ)، که دوو واتا له خو ده‌گریت، یه‌کیکیان به مانای که‌تیره دیت، ئەوی دیکه‌شیان به مانای ئەو پیسته‌ته‌نکه دیت که له ئەنجامی وشکبوونی که‌تیره‌که‌وه دروست ده‌بیت، که به ئینگلیزی پییده‌گوتریت (فیلم) (Film). وشه‌ی (فیلم) له بنه‌رتدا به‌مانای (په‌له- بقعة) هاتوو. دواتر واتای نه‌واریکی پلاستیکی ته‌نکی له خوگرتوو که بۆ وینه‌گرتن به‌کار دیت. که به هۆی ر‌ووناکیه‌وه و له ر‌یی کامیراوه، ماده‌ لینجه‌که‌تیره‌یه‌که‌ی سه‌ری به‌شیوه‌ی په‌له‌ بلاوده‌بیته‌وه، که دواتر ر‌ووناکیی پیدا تیپه‌ر ده‌گریت، بۆ به‌رجه‌سته‌بوونی وینه‌که.

وه‌ک پیشتر بینیمان که وشه‌کانی که‌تیره و سریش له (خه‌ثر) و(ته‌ر) هوه هاتبوون، که به‌مانای (خه‌ست) و(چر) دین، وشه‌کانی (ئه‌سر) و (سرشک) یشی لیکه‌وتبووه. له زمانی عه‌ره‌بیشدا به (میو- مؤم) ی گو‌یچکه ده‌گوتریت، (صمغ الأذن)، به‌لام دواتر(صمغ) گۆراوه بۆ (شمع) و (دمع)، دواتر هه‌ریه‌که‌یان واتایه‌کی سه‌ربه‌خویان وه‌گرتوو، (شمع) بۆ گو‌یچکه به‌کارهاتوو و (دمع) یش بۆ چاو.

هه‌روه‌ها دوا‌ی ئەوه‌ی که (صمغ) گۆراوه بۆ (شمع)، وشه‌ی (طمغ) ی لیدکه‌وتوته‌وه، دواتر وشه‌ی (طمغه) دروستدروستبووه، که به‌مانای مۆری شه‌معی یان خه‌تمی شه‌معی دیت، که ئەم جو‌ره مۆره، زیاتر بۆ نامه‌ی نه‌یتی به‌کار دیت، یان ئەو

زهرفانه‌ی که پرسیاری تاقیکردنه‌وه‌ی تئدایه، یان له کاتی حیجزکردنی خانوودا، دەرگای خانووه‌که خه‌تمی شه‌معیی لیده‌دریّت. دواتر وشه‌ی (طمغة) واتاکه‌ی گۆراوه و واتای مۆری ئاسایی واته (خه‌تم) ی له خۆگرتووه.

شایانی ئاماژه‌یه، له زمانی عه‌ره‌بییدا، جگه له و ئاوه خه‌سته‌ی که له بۆته‌ی گۆل دهرده‌چی، به‌لکو به‌و ئاوه خه‌سته‌ی که له چاوو لوت دهرچوووه گوتراوه (قطر)، دواتر واتای نوێ و جیوازیان وهرگرتوه و (دمع) بۆ چاو و(شمع) بۆ گویچکه و (مخاط) بۆ لوت به‌کارهاتووه.

له زمانی کوردیییدا(ئه‌سر- هه‌سر) بۆ چاو و (میو) بۆ گۆی و (فرم ، چلم) بۆ لوت به‌کارهاتووه. که وشه‌ی (فرم) هاو بیخه له گه‌ل وشه‌ی (Film) که پیشتر ئاماژه‌م پێداوه، که به‌مانای ماده‌یه‌کی که تیره‌یی وشکه‌وه‌بوو دیت که پیشتیکی ته‌نک دروست ده‌کات. وه هاو بیخه گه‌ل وشه‌ی (فلیم)(phlegm) ی ئینگلیزی، که لیتره‌دا به‌مانای به‌لغه‌م دیت. وشه‌ی(چلم) یش هاو بیخه له گه‌ل (شلیم) (Schleim) ی ئه‌لمانی و (Slem) ی سویدی . که له روویه‌کی دیکه‌وه هه‌موو ئه‌و وشانه هاو بیخن له‌گه‌ل و شه‌ی (به‌لغه‌م). بنۆره وشه‌ی (فلینگم) له زمانی فه‌ره‌نسی و گریکییدا ((flegme و (φλέγμα)) وه له زمانی تورکیییدا بووه به (به‌لگه‌م) . (balm) هه‌روه‌ها (مخاط) ی عه‌ره‌بییش له وشه‌ی (mucus) هوه هاتووه، که له زۆربه‌ی زمانه ئه‌وروپیه‌کاندا به‌مانای (چلم) دیت. هه‌روه‌ها وشه‌ی (Slem) ی سویدی هاو بیخه له گه‌ل (Slime) ی ئینگلیزی که هاوواتاو هاو بیخی (فرم) ی کوردیه. وشه‌ی (Slime) به مانای شله‌یه‌کی چری لینج دیت. وه له‌هه‌مانکاتییدا واتای (قه‌تره) ی هه‌یه. له زۆربه‌ی زمانه ئه‌وروپیه‌کاندا، لینجاویک که له ئه‌نجامی ئیلتیهابی قورگدا دروست ده‌بییت، واته(به‌لغه‌م)، پێیده‌گوتریّت (که‌تره) یان (که‌تر) (καταρροή, Catarrh, catarre,) که هاو بیخی وشه‌کانی(قه‌تره) و (که‌تیره) یه ، که بیخه‌که‌یان (خه‌ثر) ه، وه‌ک پیشتر ئاماژه‌م پێداوه. هه‌روه‌ها وشه‌ی (قه‌تران) یش که له که‌تیره‌ی دار و خه‌لۆز، یان له په‌ترۆل دهرده‌هینریّت، به هه‌مانشیوه دروست بووه. هه‌روه‌ک پیشتر ئاماژه‌م به په‌رشبوونی (خه‌ثر) داوه، که ده‌بییت به (خه‌ر) و(ئه‌ر)، به‌مشیوه‌یه (خه‌ثر) ده‌بییت به (قه‌تر)، وه (ئه‌ر) یش ده‌بییت به (ته‌ر)، هه‌ر بۆیه (قه‌تران) له زمانی ئینگلیزییدا ده‌بییت به (تار) (Tar) و له‌زمانی ئه‌لمانییدا ده‌بییت به (تیر) (Teer)، وه له‌زمانی ئینگلیزییدا (Tear) به‌مانای (فرمیسک) دیت.

گەر بنۆرپنه وشه‌ی فرمیسک ده‌بینین که وشه‌یه‌کی ئاویتیه و له (فرم+یسک) پیکهاتوو، وه‌ک بینیمان که فرم چه‌ند واتایه‌کی هه‌یه، به‌کیک له‌و واتایانه (قه‌تره) یه، که‌واته ده‌توانین بلین که فرمیسک، به‌مانای قه‌تره‌ی ئەشک دیت که بریتیه له (فرم ئەشک- فرمه‌شک)، دواتر وشه‌که گۆراوه بۆ (فرمه‌سک) و (فرمیسک) ، ئەویش به‌ گۆرانی (ه) بۆ (ئ)، بنۆره (قه‌لادزه- قه‌لادزی)، (چه‌ژ- چیژ).

** (که‌ر) و (کۆر). له ئەسلدا هاو‌پیشه بوونه و دواتر واتاکانیان گۆراوه ، که بیخه‌که‌یان بریتیه (خه‌ث). ئەم وشه‌یه دوا‌ی گه‌شه‌کردنی، (خا‌ث) و (خو‌ث) و (خه‌ث) ی لیکه‌وتۆته‌وه .

له وشه‌ی (خه‌ث) هوه ئەم وشانه که‌وتوو نه‌ته‌وه: - (خه‌ر)، (خه‌ل)، (شه‌ل)، (ک‌ر- ق‌ر)، (که‌ر)، (گه‌ر)، (که‌ج)، (که‌چ)، (که‌پ -ک‌پ - قه‌پ).

له وشه‌ی (خا‌ث) هوه، ئەم وشانه که‌وتوو نه‌ته‌وه: - (کاس)، (قاج).

له وشه‌ی (خو‌ث) هوه، ئەم وشانه که‌وتوو نه‌ته‌وه: - (گۆت)، (گۆج)، (گه‌وج - گه‌وژ- گه‌مژ)، (هور- و‌ر)، (کور)، (کول)، (گول) ، (کۆر- کۆیر)، (کۆل)، (قۆر)، (حۆل).

له وشه‌ی (خه‌ث) هوه، ئەم وشانه که‌وتوو نه‌ته‌وه :- (خه‌ل)، (گه‌ل)، (گه‌یر)، (قه‌یر)، (خه‌چ)، (گه‌ژ).

هه‌موو ئەو وشانه‌ی سه‌ره‌وه، که هاو‌پیشه‌ن و له بیخه‌که‌وه هاتوون، به‌ر له گه‌شه‌کردنیان یه‌ک واتایان هه‌بووه، که به‌مانای (عطل- خلل) دین. دواتر گه‌شه‌یان کردوو و فۆرمه‌کانیان گۆراوه و هه‌ریه‌که‌یان واتایه‌کی تایبه‌تی وه‌رگرتوو.

وشه‌ی (خه‌ر) یان (خه‌ر) به‌مانای که‌موکۆری له هه‌موو ئەندامه‌کانی له‌شدا دیت، که هاو‌مانای (عطل) و (عجز) ی عه‌ره‌بیه. له کورده‌وا‌ییدا ده‌گوت‌ریت: پیکه‌وه پیر و خه‌رۆبن . لێره‌دا (خه‌رۆ) به‌مانای عجز دیت، بنۆره وشه‌ی (عجوز). هه‌روه‌ها له ده‌سته‌واژه‌ی (ده‌سه‌خه‌رۆ- ده‌سته‌خه‌رۆ) ییشدا به‌مانای عجز دیت.

وشه‌ی (خه‌ر) له باری ” به‌رکردار“ دا بووه به‌ (خه‌راو)، دواتر وشه‌کانی (خه‌راف، خه‌راپ، خه‌راب) ی لیکه‌وتۆته‌وه، که به‌مانای (عاطل) دیت، دواتر واتای وشه‌ی (خه‌راپ) گه‌شه‌ی کردوو و چه‌ندین واتای دیکه‌ی له خۆگرتوو وه‌کو: (تالف، فاسد، سیی ... هتد).

وشه‌ی (خه‌ر) له زمانی عه‌ره‌بیه‌دا بووه به‌، (خه‌ل) ، دواتریش (عه‌ل) و (شه‌ل)، که وشه‌کانی (خلل)، (علل)، (شلل) ی لیسازینراوه.

وشه‌کانی (کپ، کپ، کهر، کویر، خیل، شهل، گير، قير، خيچ، قور، كول، گوت، گوج، قاج)، هه‌ريه‌كه‌يان بریتيين له‌واتای كه موکوپری يه‌کيک له ئە‌ندامه‌کانی له‌ش. هه‌روه‌ها وشه‌کانی (گه‌وج، گه‌مزه، گيژ، گيل، وپ، حول، کاس) هه‌ريه‌كه‌يان بریتيين له‌واتای جوړيک له كه موکوپری ميشک. هه‌نديچار دوو له‌م وشانه پيکه‌وه دین، بۆ نمونه:- (وړوگيژ، گيژوحوول، خيلوخيچ، قيروقاج، وړوکاس، که‌ړوکاس، کړوکپ- قړوقه‌پ، شه‌لوگوج، شه‌لوگوت، گه‌ړوگول ...هتد).

وشه‌ی (که‌ر) واتای نابيستای له خوگرتووه. هه‌نديچار له گه‌ل وشه‌ی (کاس) به‌کارديت، که ده‌بيت به (که‌ړوکاس)، ووشه‌ی کاس ديويکی دیکه‌ی وشه‌ی (کپ)، به‌لام کپ بۆ گوئ به‌کارديت و (کاس) يش بۆ ميشک، کاسبوون به مانای کيبوونی ميشک ديت، هه‌روه‌ها وشه‌ی (کاسکون- که‌سکون) له وشه‌ی (کاس) هوه سازينراوه، که به‌واتای (کاسکه‌ر) ديت. وشه‌ی (کپ) واتای کپ يان بيدهنگ يان (لال) ی له خو گرتووه. وشه‌ی (کپ) و (کور) به‌ر له گه‌شه‌کردنیاں هاوواتابوونه، بنوره (کړوکپ، کوروکپ، قوروقه‌پ). که له وشه‌ی (کور) هوه، وشه‌ی (کورک) سازينراوه. له کاتيکدا مريشک له کاتی هيلکه‌کردندا گاره‌گاريکی زور ده‌کات. دواي ئە‌وه‌ی که‌له‌سه‌ر هيلکه‌کان ده‌نيشيت، له گاره‌گار ده‌که‌ويت، واتا کپ ده‌که‌ويت (بيدهنگ ده‌که‌ويت). يان ده‌گوتريت: کورک بووه، به واتای بيدهنگ بووه.

هه‌ردوو وشه‌ی (شهل) و (گير) واتای ناته‌وانیی له قاچدا له خوگرتووه. وشه‌ی (کور- کویر) واتای نابيينای له خوگرتووه. وشه‌ی (کور) له زمانی عه‌ره‌بی و فارسیدا بووه به (عور) و، وشه‌ی (أعور) ی ليکه‌وتوته‌وه.

وشه‌کانی (کور) و (کول) يش زياتر واتای (زامداری- برينداری) يان هه‌يه، له وشه‌ی (کول) هوه، (کولانه‌وه) دروستبووه، که به‌مانای (زامی دووباره) ديت. له پوويه‌کی دیکه‌شه‌وه، وشه‌ی کول واتای (ناتيژ) ی له خوگرتووه خوگرتووه. شایانی ئاماژه‌شه که (کۆله‌وار) به‌مانای (معوق) ی عه‌ره‌بیی ديت. که وشه‌کانی (کورهار) و (کويره‌وه‌ر) و (کلۆل) ی ليکه‌وتوته‌وه. جاريکی دیکه‌ش له وشه‌ی (کور) هوه، وشه‌ی (عور) دروستبوو، که وشه‌ی (متعور) ی ليکه‌وتوته‌وه و هه‌مان واتای (زامداری) هه‌يه.

وشه‌ی (قور) به مانای هه‌موو شتيکی بیسوود يان خراپ ديت، بۆ نمونه (قسه‌ی قور، ئيشی قور، ئە‌م سه‌عاته قوره‌ی من هه‌ميشه دواده‌که‌ويت... هتد)، به‌لام زياتر واتای ناته‌وانیی (گون) ی له خوگرتووه.

وشه‌ی (خیل) واتای ناتهرازی چاوی له خو گرتوو، ئهم وشه‌یه دوا‌ی گه‌شه‌کردنی بووه به (خه‌ج- خه‌ج- قه‌ج) ، که هه‌ندیجار په‌که‌وه دین، وه‌ک (خیل و خه‌ج، خیل و قه‌ج). له هه‌ندی زاردا بووه به (قه‌ج) که ئه‌ویش وشه‌ی (قاج) ی به‌دوادا هاتوو، که په‌که‌وه دین ده‌بیت به (قه‌ج و قاج). هه‌روه‌ها واتای وشه‌ی (خول) به دوو ره‌چکه‌ی جیوازدا گه‌شه‌ی کردوو، که یه‌کیکیان به‌واتای ناته‌وانی مێشک دیت، وه‌ک له (گه‌ژ و خول) دا دیاره، ئه‌وی دیکه‌شیان دوا‌ی ئه‌وه‌ی که بووه به (أحول) و واتای (خیل) ی له خو گرتوو.

وشه‌ی (گوج) واتای ناته‌وانی له بال و مه‌چه‌کدا له خو گرتوو، (کول) یش بو واتای که موکوری په‌نجه به‌کارهاتوو. هه‌ربو یه له کاتی وه‌شانندی بوکس (مست) دا، په‌نجه‌کان بو دیوی له‌پی ده‌ست ده‌چه‌منه‌وه، وشه‌ی (مسته‌کوله) سازینراوه. وشه‌ی (گوت) واتای سه‌ربوون و که موکوری هه‌سته ده‌ماره‌کانی له خو گرتوو. هه‌ردوو وشه‌ی (گه‌ر) و (گول) واتای نه‌خوشی په‌ستیان له خو گرتوو. وشه‌ی (که‌ج) ، که دواتر (که‌ج) ی لیکه‌وتوته‌وه، واتای که موکوری یان خواری (مل) ی له خو گرتوو، که دواتر ده‌سته‌واژه‌ی (ملکه‌ج، گه‌ردنکه‌ج) ی لیکه‌وتوته‌وه. ئهم وشه‌یه دوا‌ی ئه‌وه‌ی واتای (طاعة) ی له خو گرتوو، خودی وشه‌ی (که‌ج) به هه‌مان واتای (طاعة) به‌شیوه‌ی (خه‌ش) و (خه‌ض) که‌وتوته‌وه زمانی عه‌ره‌بیه‌وه و ده‌سته‌واژه‌ی (خضوع) و (خشوع) ی لیکه‌وتوته‌وه.

*** وشه‌ی (جه‌لاد) له (ثلخ) هوه که‌وتوته‌وه، که هاوواتای (ذفخ) ه و به‌مانای په‌ست دیت، به‌گه‌یره‌ی نه‌قه‌ره‌ی ره‌کیرو، وشه‌ی (ثلخ) په‌رش بووه بو (ثلخ) و (ثلث)، دواتر (سلخ) و (جلد) ی لیکه‌وتوته‌وه. به‌مشیه‌یه‌ش وشه‌ی (سه‌لاخ) و (جه‌لاد) دروستبووه. وه‌ک ده‌بینین که (ذه‌فخ) و (ثلخ) هاوواتا (مترادف) ن، وشه‌کانی “ذباح، جلا، سلاخ” یان لیکه‌وتوته‌وه که سیفه‌تی به‌رن. له وشه‌ی (جلد) ه وه، وشه‌ی (جه‌له- جلد) دروستبووه، که بره‌تییه له و قامچه‌یه‌ی که له (جلد) دروستکراوه و بو ئه‌شکه‌نجه‌دان به‌کارهاتوو، لیره‌وه وشه‌ی (جه‌لاد) دروستبووه، که به‌مانای ئه‌شکه‌نجه‌ده‌ر دیت. وشه‌ی (سلاخ) که به‌مانای که‌ولکه‌ر دیت، دوو واتای هه‌یه، یه‌کیکیان سیفه‌تی به‌که‌ره، ئه‌و دیکه‌شیان به‌مانای ئه‌و ئامرازه تیره دیت که بو که‌ولکه‌رنه‌که به‌کار دیت، دواتر ئه‌میش فۆرم و واتاکه‌ی گۆراوه و بووه به (سلاخ).

وشەى (جەلد- جلد)، كە بەماناى (بەرگ) يان (پىست) دىت. وشەى (مجلد) كە وتۆتەو، كە بەماناى رۇپۇشكراو دىت، ئەم وشەىە زياتر بۇ كىتەب بەكار دىت. ھەرودھا وشەى (مجلد) یشى لىكە وتۆتەو.

دواى ئەو ەى كە دەنگى (د) كە وتو، لە زمانى كوردىيدا وشەى (جلد) بوو ە بە (جل) و بەماناى (بەرگ) دىت، بنۆرە (جلوبەرگ).

بەدىوىكى دىكەدا، وشەى (جلد) گۇراو ە (جرد) و وشەى (جريدة) ى لىكە وتۆتەو. ەك دەبىنىن، وشەكانى دەفتەر و مجلە و جريدة، و صفحە، ھەموويان رىشەكە يان برىتتە لە پىست. دواى ئەو ەى كە بەھوى جىگۇركى پىتەكانەو، وشەى (صفحة) بوو ە بە (صحفة)، وشەكانى (صحيفة، صحافة، صحفى، مصحف ... ەتد) ى لىكە وتۆتەو.

لە رۇويەكى دىكەو، وشەى (جەرد- جرد) واتاكەى پىچەوانە بۇتەو، بۇ نمونە: وشەى (تجلید) بەماناى بەرگىگرتن دىت، بەلام وشەى (تجرید) بەماناى بەرگداملین دىت. لىرەو دەستەواژەى (جەردە) كە وتۆتەو، كە بەماناى رۇوتكەرەو، دىت. ھەرودھا (مجرد) بەماناى (رۇوت) دىت و چەندواتاىەكى دىكەشى لە خۇگرتو، ەك:- (پەتى، سەلت، تەنھا... ەتد).

شىگەرىى وشەى "خەت- بەرگ"

ەك پىشتەر ئاماژەم داو، كە زمان لە ئەزەلدا لە تەنھا وشەىەك پىكھاتو، دواتر ئەو وشەىە گەشەى كردو و ھەموو وشەكانى دىكەى لىكە وتۆتەو. ھەر بۇيە بىخى وشەكان دووبارە دەبنەو، بەلام بە رىچكەى گەشەكردنى جودا و واتاى جىوازەو. ەك پىشتەر لە وشەى (خاخ) دا بىنيمان، كە جارىك واتاى (كات) ى لىكە وتەو، جارىكى دىكە واتاى (تەخت) ى لىكە وتەو. وشەى (خەت) یش لە چەندىن نمونەدا بىنىومانە، كە چەندىن وشە و واتاى لىكە وتۆتەو. ئەمجارەيان (خەت) بە ماناى بەرگ دىت.

وشەى (خەت) بە شىو ەى (غەط) و (غەش) و (كەس) كە وتۆتە زمانى ەرەبىيەو. (غطاء) و (كساء) و (غشاء) ى لىكە وتۆتەو. كە (غطاء) واتاى رۇپۇشى لە خۇگرتو، (كساء) واتاى بەرگى لە خۇگرتو، (غشاء) یش واتاى بەرگى ناو ەكى لە خۇگرتو. وشەى (خەت) دواى ئەو ەى كە دەنگى (ث) گۇراو ە (ث)، بوو ە (خەت)، بە شىو ەى (خەب) و (خەف) كە وتۆتە ناو زمانى ەرەبىيەو و ھەردو وشەى (اختباء)

و (اختفاء) ی لیکه وتۆته وه، که واتای (دابۆشراو) و (شاردراوه) یان له خۆگرتوو ه. له ڕوویه کی دیکه وه، له وشه ی (خه ڤ) هوه، وشه کانی (که ڤ)، (قه ب)، (عه ب) که وتونه ته وه.

له یه کیک له په یره وه کانی ریزمانی کوردییدا، پیتی (ا) ده که ویته سه ر وشه و واتایه کی نو ی ده ساریتیت. بنۆره (فه رم- فه رما)، (دار- دارا)، (نم- نما)، (ره و- ره وا)، (دوو- دووا. دیم- دیمما)، (شیت، شهید- شهیدا). به گویره ی ئه و په یره وه ی سه ره وه، له زمانی کوردییدا (که ڤ) بووه به (که ڤا- که وا)، له زمانی فارسییدا بووه به (قه با- قبا)، له زمانی عه ره بییدا بووه به (عه با- عبا).

شیکه ری وشه ی ” روخ ”

وشه ی (روخ) که به مانای تیشکی خۆر دیت. ئەم وشه یه له خودی وشه ی خۆره وه دروه ستبووه، ئەویش به هۆی جیگۆرکیی دهنگه کانه وه. که وشه که بریتی بووه له (خۆر)، دواتر (خۆر) و (ثور) ی لیکه وتۆته وه. وشه ی (روخ) په رش بووه بۆ (روخ) و (روث). له وشه ی (روث) هوه ئەم وشانه که وتونه ته وه: (روز، رۆژ، رۆش، رۆج). ئەو تیشکه ی که له خۆره وه درده چیت و ڕووناکی ده به خشیت و تاریکی ده ره وینیته وه پییده گوتریت (رۆژ)، ئیتر لیره وه ئەم وشه یه واتای پیچه وانیه شه و تاریکیی له خۆگرتوو ه.

دوای ئه وه ی که دهنگی (خ) گۆراوه بۆ (ه) و دواتریش دهنگی (ه) سواوه، ل وشه ی (روخ) گۆراوه بۆ (روه) و دواتریش بۆ (رو- رۆ). له وشه ی (رو- رۆ) وه، وشه کانی (ئه مرۆ، ئه ورۆ، ئیره- ئیره، نیوه رۆ، نیمه رۆ... هتد) سازینراون. شایانی ئاماژه یه که وشه ی ئاویتیه ی (امروز) * فارسی نییه و له زمانی فارسییدا دانه ریزراوه، به لکو راسته وخۆ له زمانی کوردییه وه وه رگیراوه، چونکه له زمانی فارسییدا (این) به مانای (ئەم) دیت، گه رنا ده بوایه (اینروز) بوایه.

دوو هکی (ن) که سیفه ی نیسبی دروسته دکات، بنۆره (ورگن، چلکن، گۆشتن... هتد)، له گه ل وشه کانی (رۆش) و (روه) دا، ده بیت به (رۆشن) و (روهن- ڕوون). به گویره ی نه ڤه ره ی رۆکیرو، له زمانی کوردی کوندا دووه کیک هه بووه که بریتی

بووه له (ناخ)، که دواتر پەرش بووه بۆ (ناخ) و (ناث)، دواتر (ناخ) گۆراوه بۆ (ناک)، وه (ناث) یش گۆراوه بۆ (ناس) و (نیس). بنۆرپه (غەم - غەمناک) (Sad-Sadness)، (تار- تارناک) (Dark- Darkness)، (ترس- ترسناک) (Scary-Scariness) به دیویکی دیکه شدا، دواى ئەوهى که دهنگى (خ) گۆراوه بۆ (ه)، (ناخ) بووه به (ناه). له گەل دووهکى (ناک) دا، وشهکانى (پۆژناک، رۆشناک، پوهناک، پووناک) دروستبووه، که به ئینگلیزی دهبیته (Lightness)، که دواتر وشهى (پووناک) له زمانى عەرهبیدا بووه به (رونق).

له گەل دووهکى (ناه) یشدا، وشهکانى (پۆژناه، پۆشناه، پووناه) دروستبووه. که دواتر (پۆشناهی- پۆشنایى)، (پووناهی- پوونایى) دروستبووه. وه له وشهى (پۆژناه) یشه وه (کلورپۆژناه- کلورپۆژنه) سازینراوه. هەرچهنده که (پۆشناه) و (پووناک)، هاوپیشه و هاوپهیرهون، به لام دوو پێچکهى جیوازی گهشهکردنیان گرتوته بهر، له بهر ئەوه لیهدا (پۆشناه) و اتاکهى دهگۆریت و به مانایى (Brightness).

* وشهى (روز)، ههروهک پێشر دیتمان، یهکیکه لهو وشانهى که له ئەنجامى پەرشبوونى (روخ)هوه دروستبووه. وه بهر له گهشهکردنى بۆ (پۆز، پۆژ، پۆش، پۆج، پۆه ... هتد)، له زمانى کوردیدا به کارهاتوه، ئیستاش له ههندى زارى کوردیدا به کاردیته. بنۆرپه وشهى (نه وروز- نه یروز)، (پۆزگار). له زارى که لهوپرى له کیدا ههردوو وشهى (ئیمپوژ- ئیمروز) به کاردیته، ههه بۆیه وشهى (ئیمروز- امروز) ههه به هه مان فۆرمه وه که وتوته ناو زمانى فارسىیه وه.

له دیرزه ماندا که مرۆف کارى کردوه، له دهستمژدى کاره کهیدا توانیویه تی تهنها قووتى پۆژانهى دا بین بکات، ههه بۆیه بهو برهى وه ریگرتوه گوتراوه (پۆژانه). له کوردی کوندا به (پۆژانه) گوتراوه (پوزه).

(پوزه) بریتییه لهو بره خۆراکهى که مرۆف پۆژانه دهستی دهکه ویت. با بنۆرپه ئەم گۆرانکاریانیهى که به هۆى دایه لیکته جیوازه کانه وه دروست بوونه: (مرده - مردوو - مردگ)، (پهنبه، په مه - په موو - په مگ)، (خوارده - خواردوو - خواردگ)، (که په - که پروو - که پرگ)، (هه مه - هه موو - هه مگ، همک). به هه مان په پیره و (پوزه - روزوو - روزگ) دروست بووه و (پۆژه - پۆژوو - پۆژگ) ی لیکه وتوته وه. دواتر

روزگ) له زمانی عه ره بیدا بووه به (پوزق - رزق). شایانی ئاماژه به که له زۆر بهی کاتدا (رزق) و (پۆزه) پیکه وه دین.

پۆژوگرتن به مانای رزقگرتن دیت. له کاتیکدا که مرۆف کاری کردوو، توانیویه تی ته نها (پۆزه، پۆژو) ی خۆی دابین بکات، ئه گهر جهنگیک روویدا بیت، مهردوم له (رزق، پۆزه، پۆژو) ی خۆیان گرتوته وه، بۆ ئه وهی که خوراکي سهربازهکان دابین بکهن، لێره وه دهسته واژه ی (پۆزهگرتن، پۆژوگرتن) دروست بووه، له کاتیکدا که کهسانیک نه یانویستوو خوراک ببهخش، بۆیه پۆژووگرتن بهرگی ئایینکراوه به بهردا و به ناوی خوداوه ترسیندراون و به زۆر سه پیندراوه به سه ریاندا.

ههروه ها سوالکردن بریتیه له په یادکردنی (پۆزه- رزق) له ده ری مالاندا، هه ربۆیه له ههردوو وشه ی (دهر) و (رۆزه)، وشه ی (دهررۆزه- دهروۆزه) سازینراوه، واتا رزقی بهر دهگا، بکه ره که شهی ده بیت به (دهروۆزه کهر).

شیگه ری و شه ی (ریخ)

وشه ی (ریخ)، که به مانای شله یه کی چری لیل دیت، په رش بووه بۆ (ریخ) و (ریث). دواتر له وشه ی (ریخ) هوه، (لیخ) و (ریخ) که وتوته وه. ههروه ها له وشه ی (ریث) هوه، وشه کانی (ریث- لیت) و (لیش- لیش) و (لیل) که وتونه ته وه، که پیشتر ئاماژه م به په رش بوونی دهنگی (بن) کردوووه بۆ ههردوو دهنگی (ش) و (ل). بنۆره (غش- غه ل)، (نوخشانه- نوقلانه).

وشه ی (لیخ) له گه ل دووه کی (ن) دا، ده بیته (لیخن) و، ده بیته سیفه ی ئاوی لیل. له کاتیکدا که ئاو به خیرایی و تهوژمی توند تیده په ریث. خۆل ولم و بهرد راده مالیت و ئاوه که لیل ده بیت، که ده بیت به (ریخاو)، (لیخاو)، (لیتاو)، (لیشاو). وهک ده بینین که هه موو ئه م وشانه هاو ریشه ن و بیخه که یان (ریخ) ه. به لام به تییه پ بوونی کات، هه ریه ک له م وشانه، واتای سه ره به خۆیان وه رگرتوووه.

وشه ی (ریخاو، لیخاو) به مانای ئاوی لیل دیت. وشه ی (لیخن) بریتیه له سیفه ی ئاوی لیل. وشه ی (لیتاو) به مانای قورپاوی پاش لافاو دیت. وشه ی (لیته) به مانای قورپی کز ره وه بووی دوا ی لافاو دیت. وشه ی (لیشاو) واتا ئه سلیه که ی له ده ستداوه و واتای ئاوی به تهوژمی له خۆ گرتوووه. وشه ی (لیل) یش واتای گشتی ئاوی ناروونی له خۆگرتوووه.

به دیویکی دیکه‌دا له وشه‌ی (ریث) هوه، هه‌ردوو وشه‌ی (ریس) و (ریش) که‌وتونه‌ته‌وه. به‌گویره‌ی پی‌ره‌وی هانه‌ونا، له‌گه‌ل‌قه‌ره‌کی (ئا) دا هه‌ردوو وشه‌ی (ئاریسه) و (ئاریشه) سازینراون. که‌ئاریسه بریتییه له‌ئویکی لیلی خه‌ست، دواتر ئه‌م وشه‌یه‌ گۆراوه‌ بۆ (هه‌ریسه). وشه‌ی (ئاریشه) ش، واتای (مشکله) ی له‌خۆگرتووه. که‌به‌رانبه‌ری (تعکیر) ی عه‌ره‌بییه. به‌دیویکی دیکه‌شدا له‌گه‌ل‌قه‌ره‌کی (هه) دا وشه‌ی (هه‌ره‌شه) سازینراوه. ئه‌م وشه‌یه‌ له‌بنه‌ره‌تدا به‌واتای (لیل) کردنی دۆخ ی هه‌بووه، بنۆره (تعکیر الوضع). به‌لام دواتر واتای گۆراوه‌ و واتای (ته‌دید) ی له‌خۆگرتووه. هه‌روه‌ها وشه‌ی (ئاریشه) له‌زاره‌کانی له‌کی و که‌له‌هۆری لو‌پیدا بووه (ئارشه)، که‌دواتر له‌گه‌ل‌وشه‌ی (چه‌و-چاو) دا وشه‌ی (چه‌وارشه) ی لیسازینراوه، که‌به‌واتای (چاولیلی) دیت، که‌پنجه‌وانه‌ی (چاوپوونی) یه، ئه‌م وشه‌ی له‌زاری سۆرانیدا بووه به‌ (چه‌واشه)، ئه‌م وشه‌یه‌ هاوواتای (خۆلکرنه‌چاو) ه.

له‌پوویه‌کی دیکه‌وه هه‌ر له‌وشه‌ی (ریث) هوه، له‌گه‌ل‌مۆرفیمی (ته)، که‌به‌مانای تی‌کردن دیت، وشه‌ی (ته‌ریث) دروستبووه، دواتر بووه به‌(تریث) (تریت) و (تلیت) که‌به‌مانای (تیگوشه، تیوشه، تیوله، تشریب) دیت، له‌هه‌ندی زاردا (نانه‌وله‌ی) پینده‌گوتریت.

وشه‌ی (گوش) که‌ره‌گی کرداری (گوشین)ه، به‌هۆی گه‌شه‌ی وشه‌وه، چه‌ندین گۆرانی به‌سه‌ره‌اتووه، به‌م شیوه‌یه:- (گوش- وش- وژ- مژ- مص- مک)، گه‌سه‌رنجی (مص) و (مک) بده‌ین، هۆکاری گۆرانی (ص) بۆ (ک)، ده‌گه‌رپه‌ته‌وه بۆ سه‌ر ئه‌سلی پپه‌کان که‌له‌ئه‌زله‌دا (ث) و (خ) بوونه. بنۆره نمونه‌یه‌کی دیکه‌ی له‌مجۆره (مصیده) و (مکید) که‌هه‌ردووکیان هه‌مان واتایان هه‌یه و به‌مانای (خستته‌داو) دین، به‌لام دواتر دوو واتای جیواز وه‌رده‌گرن، و (صید) به‌مانای راو دیت و (کید) یش به‌مانای له‌خسته‌بردن دیت.

پیشتر ئاماژه‌م به‌په‌یوه‌ندی (ش) و (ل) دا، وه‌ک له‌ (لیشاو، لیلاو) دا ده‌رکه‌وت، به‌هه‌مانشیوه، وشه‌ی (وش) و (ول) دروستبووه. ئه‌م وشه‌یه‌ زیاتر له‌زاری که‌له‌هۆری و هه‌ورامیدا به‌کار دیت. هه‌ر وه‌ها (ده‌ست ولین)، به‌مانای ته‌وقه‌کردن (مصافحه) دیت، که‌بریتییه له‌دیویکی دیکه‌ی ده‌ست گوشین. جگه‌له‌وه‌ی که‌ وشه‌ی (ولین) واتای (مه‌ساج) یش ده‌دات.

دوای هه‌رسکردنی خۆراک له گه‌ده‌دا، خۆراکه‌که ده‌گۆرپیت بۆ شله‌یه‌کی خه‌ستی لیل، واته (ریخ). دواتر له رینگه‌ی ریخۆله‌وه خۆراکی پیویست ده‌مژریت . هه‌ر لی‌ره‌وه ناوی ریخۆله‌ دروستبووه، که بریتییه له (ریخ + وله) به واتایه‌کی دیکه ده‌بیته (ریخمه‌ه). دوای ئه‌وه‌ی که خۆراکه به سو‌ده‌کان ده‌مژریت، ریخه بی‌سو‌ده‌که ده‌کریته ده‌ره‌وه، هه‌ر بۆیه ئه‌و به‌ش‌ه‌ی دیکه ده‌گوتریت (ریخه‌پۆ) یان (لیخه‌پۆ) . که دواتر کرداری (ریخکردن) (ریان) دروستده‌بیته. وشه‌ی (ریان) له (ریخان) هوه دروستبووه. دوای ئه‌وه‌ی به گۆرانی ده‌نگی (خ) بۆ (ه)، وشه‌ی (ریخ) گۆراوه بۆ (ریه) دواتریش که ده‌نگی (ه) سواوه، وشه‌که بووه به (ری). وشه‌ی (ریان) که کرداره و به شیوه‌ی ناو، که‌وتۆته زمانی عه‌ره‌ببیه‌وه له گه‌ل وشه‌ی (مص) لیکدراوه و وشه‌ی (مص+ریان) سازینراوه. که دواتر بووه به (مصران). بنۆره شیوه‌ی پیکهاتنی هه‌ردوو وشه‌که (ریخ+ول)، (مص+ریان). که هه‌ردوو وشه‌که هاو‌ریش‌ه‌ن و به دوو رپچکه‌ی جیوازا‌دا گه‌شه‌یان کردووه.

شایانی ئاماژه‌یه، هه‌روه‌کو له‌سه‌ره‌وه دیتمان، که چۆن وشه‌کانی (ریخ) و (ریث) و (ریت) دروستبوون. وشه‌ی (مه‌ریخ) یش به هه‌مان رپچکه‌دا گه‌شه‌ی کردووه، (ماریخ) په‌رش بووه بۆ (ماریخ، ماریث، ماریت)، دواتر (مه‌ریخ) و (مارس) و (مارت) که‌وتۆته‌وه. به دووری نازانم که وشه‌ی مه‌ریخ، له (ماهریخ) هوه هاتبیت، که به مانای مانگی لیل دیت، که پپچه‌وانه‌ی (ماهتاب) ه، که به مانای مانگی رۆشن دیت.

شیگه‌ریی وشه‌ی "ته‌رخ"

وشه‌ی (ته‌رخ) به مانای (تلپ-ترپ) دیت، که به واتای پاشماوه‌ی گیراوه‌یه‌ک دیت دوای گرتن یان گوشینی ئاوه‌که‌ی. وشه‌ی (ته‌رخ) په‌رش بووه بۆ (ته‌رخ) و (ته‌رث)، دواتریش وشه‌ی (ته‌رث) گۆراوه بۆ (ته‌رف) و وشه‌ی (ته‌رپ) و (ته‌لپ) ی لیکه‌وتۆته‌وه. به دیویکی دیکه‌شدا وشه‌ی (ته‌لپ) گۆراوه (سه‌لپ). بنۆره (ته‌لپه‌چا-ته‌رپه‌چا-سه‌لپه‌چا)، (تلپه‌چا-ترپه‌چا-سلپه‌چا).

وشه‌ی (ته‌رخ) له گه‌ل (ین) ی نیشانه‌ی سیفه‌ی نیسبیدا، وشه‌ی (ته‌رخین) ی لیسازینراوه. لی‌ره وه وشه‌ی (ترخینه) که‌وتۆته‌وه، که بریتییه له ناوی ئه‌و خۆراکانه‌ی که ئاوه‌که‌یان ده‌گوشریت و به شیوه‌ی سه‌لک(سه‌رک) داده‌نریت، دوای وشکبوونه‌وه‌ی

هه‌لده‌گیرین. یه‌کیک له و‌خۆراکانه، پیکهاتوو له برویش و شیلیم، له گه‌ل ئاوو خوی، دوا‌ی ئه‌وه‌ی که ده‌ترشیت، ده‌گوشریت و تله‌که‌ی ده‌بیت به ترخینه. یان به تیکه‌لکردنی دۆ و ساوهر، به هه‌مان شیوه، ئه‌ویش ده‌بیت به ترخینه، به‌لام له هه‌ندی ناوچه به‌مجۆره‌یان ده‌گوتریت (دۆبینه).

هه‌روه‌ها له وشه‌ی (ته‌رث) هوه، (ته‌رس) که‌وتۆته‌وه. که بریتیه له و تله‌په‌ی که له ئه‌نجامی کرداری مژینی ریخی ئازهل له ریخۆله‌دا دروست ده‌بیت، که ئه‌م وشه‌یه واتای پاشه‌رۆکی که‌ر و ئه‌سپی له خوگرتوو، وه بۆ پاشه‌رۆکی مه‌رو بزنی و که‌رویشک، واتایه‌کی دیکه دروستبووه، که وشه‌یه‌کی ئاویته له (په‌س - پاش) و (کول - قل)، که واتای شیوه‌یه‌کی گۆیی ده‌گه‌یه‌نیت که له (په‌س - پاش) ده‌که‌ویتته‌وه، وشه‌ی (پ‌س‌کول - پ‌س‌کل) و (پ‌ش‌قل) ی لیسازینراوه.

دوا‌ی ئه‌وه‌ی وشه‌ی (ته‌رث) بووه به (ته‌لپ)، به‌هۆی جیگۆرکینی پیته‌کانه‌وه بووه به (ته‌فر)، که وشه‌ی (ته‌فل) و (ته‌پل) ی لیکه‌وتۆته‌وه، دوا‌ی گه‌رداندن، بوونه به (ته‌فاله) و (ته‌پاله)، که (ته‌فاله) له زمانی فارسییدا بووه به (تفاله) ه هه‌مان واتای (تلپ) ی هه‌یه، وه (ته‌پاله) یش، به مانای ئه‌و تله‌په‌ دیت که له ئه‌نجامی پاشه‌رۆکی گاوگۆتال ده‌رده‌چیت. شایانی ئاماژه‌یه، وشه‌کانی ته‌پاله‌و ته‌رس و پ‌ش‌قل ته‌نها بۆ پاشه‌رۆکی ئازله‌ گياخۆره‌کان به‌کار دیت.

هه‌روه‌ها وشه‌ی (تلپ) له زمانی ئینگلیزییدا بووه به (پلپ) (Pulp).

نهینی زمان

■ جه بار جه مال غه ریب

زمان پیکهاته‌یه‌کی جالجالوکه‌یی هه‌یه، ته‌نیا ئه‌وه‌نده‌یه زمان به هه‌موو لایه‌کدا ده‌پوات و ئاراسته و ژماره‌ی لاقه‌کانی زیاترن. وه‌ک ماریش کاژ فری دهادت و خوی تازه ده‌کاته‌وه. ناچیته ژیر فه‌رمانه‌کانی هیچ زانا و سه‌رکرده‌یه‌که‌وه. خوی ده‌ته‌کینی و له باری قورس و ناپیویست خوی ئازاد ده‌کات، زمان هه‌موو ئه‌وانه فری دهادته ده‌ری، که له‌ده‌روه‌ی ئه‌و کار ده‌کن، ئه‌وانه‌ی یاسا‌کانی ده‌شکینن، ناتوانن بچنه ناوی و پیشوازییان ناکات، ئه‌گه‌ر فه‌یله‌سووفیش بن.

سه‌د سالی ته‌واو له‌به‌ر ده‌رگا‌که‌ی بوه‌ستی، نه‌ینیه‌کانی نه‌زانی، ده‌رگات لی ناکاته‌وه، مه‌به‌ستیشم له‌ زمان، قسه و پسته و وشه و ده‌نگ و تونه، نه‌ک ئه‌و زمانه‌ گۆشته بزۆزه‌ی ناوده‌م.

زمان یاسا و رینمای تاییه‌تی خوی هه‌یه، ده‌کرئ له هه‌ر زانکو و پۆلیکدا بیان‌خوینی و شاره‌زیان بیت، له‌به‌ریان بکه‌ی و نمونه‌یان له‌سه‌ر به‌ینیه‌وه. له‌ زمانه‌ خزمه‌ت‌کراوه‌کاندا ئه‌و یاسایانه زیاتر به‌رجه‌سته‌ن و وردتر دارپژراون. زمان خزمه‌ت‌کراو بی یان نا، نه‌ینی و په‌نهانی خوی هه‌یه، گه‌ر هه‌موو ریساکانی ئه‌زه‌به‌ر که‌ی، زمان نایه‌ته ژیر رکیفته‌وه، ئه‌گه‌ر نه‌ینیه‌کانیت له‌گه‌ل تۆز و قورپی مندالی نه‌چوو‌بیته‌وه ناخه‌وه.

هه‌رچه‌ند زمانه‌کان زۆر خالی هاوبه‌شیان له‌نیواندا هه‌یه، هه‌موویان به‌سه‌ر ره‌گه‌زه‌کانی زماندا دابه‌ش بوون، وه‌کوو ناو و کردار و ئامرازی په‌یوه‌ندی و چه‌ندان ره‌گه‌زی دیکه، له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا، نه‌ینی و تاییه‌تمه‌ندییه‌کانیان ره‌گه‌زی سه‌ره‌کیی زمانه‌کانن و به‌بی ئه‌وان زمان رۆحی نایه‌ته به‌ر.

زمانه‌کان هه‌ندی نه‌ینییان هه‌یه، که پیرا‌گه‌یشتنیان کاری خویندن و زانکو و ریسا و یاسا نییه، ده‌بی ئه‌و نه‌ینییانه‌ی زمان له‌ناو هه‌وا و خۆل و تۆزی کۆلندا بدۆزیه‌وه، کۆلانی زمان و کۆلانی گه‌ره‌ک. ئه‌و نه‌ینییانه‌ش له‌ناو هه‌موو زمانه‌کاندا هه‌ن، به‌ شیوه‌ی جیاواز.

زمان ئه‌و کاته نامری که دوا قسه‌پیکه‌ر، یان ئاخپوه‌ری ده‌مری، به‌لکو ئه‌و کاته ده‌مری که نه‌ینیه‌کانی به‌تال ده‌بنه‌وه.

نهیینی زمان لهدهروهه و ناوهوهی زانستدا

نهیینییهکانی زمانی کوردی بیثومارن، ههول ددهم زور که میان باس بکه، پیش ئهوه دهبی یاسا، یان نهریهتیک بلیم، که له زمانی کوردیدا ههیه و له زمانهکانی دیکهشدا به شیوهیهک ههیه.

ئهویش ئهوهیه، بهشیکی گهرهه فیربوون و نووسین به زمانی کوردی خورسکه. (خهریکه نهزانم مه بهستهکه م بلیم) خورسکه، یان ئهوهه عهره ب پئی دهلی (شمره) یه، واتا تام و بوئی زمانی کوردی ناخویندریت و بی ئهوهه ههست بکهی، یان بتهوی له ناو مولوکیول و خانهکانی دهماخدا دهچینری. ئهوه نهینییهکی گهرهه زمانی کوردیهه، بهلای کهمهوه بو ئهوانهه تا ئهمرۆ پئیان نووسیوه.

بو ئهوهه بابهتهکه روونتر بی، نمونه دههینمهوه، نووسهرانی کورد به چ شیوازیکی زمان دهست پیدهکه، ههر بهو زمانهش بهردهوام دهبن و کوئایی به کاروانی نووسینیان دههینن. (واتا کهم نووسهر توانویهتی شیوازی زمانی خوئی له دهستیگردنیهوه تا کوئایی بگورئی)، بروانه یهکه م چیرۆکی ماموستای گهرهه حوسین عارف لهگهله دوا چیرۆکی. یهکه م نووسینی زانا عهلاهه دین سهجادی، ماموستا ههژار، یان ماموستا مهسعود محمهه، بهراوردی بکه لهگهله دوا نووسینیان، زمانهکه یان به یهک شیواز هاتوووه و ههر به ههمان شیواز ماوهتهوه، ههر کهس به شیوازی خوئی تا کوئایی.

ههر نووسهریکی کورد که به زمانیکی ریک و شیرین دهستی پئی کردبی، ههروا بهردهوام بووه، ههر کهسیکیش به زمانیکی نیوهشکاو دهستی پئی کردبی، ههر بهو زمانهش کوئایی به کاروانی نووسینی خوئی هیناوه. راسته زانیاری و داتا و تهکنیکی بهرز بووتهوه، یان گوراوه، بهلام شیوازی زمانهکهی ههر وهک خوئی به تیکشکاوی ماوهتهوه.

ئهوهش پئی دهلین شیوازی زمان، یان شیوازی نووسین، که دهشی له بهشی زور زمانهکانی دیکهشدا شتیکی لهو بابهته ههبن، بهلام ئهوهه لئی دلنایم، نووسهری کورد ئهوه شیوازهه ههیه، واتا به چ شیوازیکی زمان دهست پئی دهکات، یان دهنووسی، ههر چند زانیاری و داتا و بروانامهکانی بهرز بیتهوه، بهلام شیوازی نووسینی ههر وهک خوئی دهمینتهوه. ئهوهش وهک نهینییهکی زمانی کوردی سهیر دهکریت.

ئەوھ پېشانى دەدات كە زمان (زىاتر مەبەستم زمانى كوردىيە) لەگەل خانە و ھەناسەى مندال، لەناو كۆلان و سەر سفرەى مال دەچىترىت و گەشە دەكات. ھەر كەس لە كاتى خۆيدا لەو تۆو، لە ناخيدا نەچىنرابى، دواترىش گەشە ناكات، يان ھەر بەو شىوھىە دەمىنىتەوھ. ھەر كەسە چۆن ھەيكەل و پوو خسار و رەنگ و سروشتى خۆى ھەيە، ھەر ئاواش ھەر كەسەو كاريكتەر و شىووزى زمانى خۆى ھەيە، ئەوھش نەك ھەر نووسەر، بەلكو خەلكى ئاسايىش كاريكتەرى زمانى خۆيان ھەيە، وەك روو خسار و بالا و گرووپى خوين ناگۆرىت.

ئەو نەينىيانەى زمان دەكرى فېريان بين

سەرەراى شىووزى نووسىن و ئاخاوتن، كە وەك پەنجەمۆر واىە و ھى كەس لە ھى كەسى دىكە ناچى، ھەر كەسەش شىووزى نووسىن يان پەنجەمۆرى تايبەت بە خۆى ھەيە، سەرەراى ئەوانەش ھەندى نەينى زمان ھەن، كە دەشى لە ھەر تەمەنىكدا فېريان بين، بەلام مەرج نىيە بىنە بەشىك لە شىووزى نووسىنمان، يان بتوانىن لە شويىنى خۆياندا مۆتور بەيان بكەين بۆ نمونە:

- بە تەگە ھاتوھ:

لەو يەك وشەيەوھ تى دەگەين، بەتەگەھاتن، پەيوەندىي بە حالەتى سىكسى، يان وەختى جووتبوونەوھ ھەيە. لەوھش دەگەين، ئەوھى وەختى جووتبوونى ھاتوھ مەرۆف نىيە، راستەوخۆتر بزەنە.

- بە با ھاتوھ:

ئەوھش ھەر پەيوەندىي بە جووتبوونەوھ ھەيە، دەلالەتە بۆ سەگ، لە سەگىشدا، دىلەسەگ، يان پشیلەى مى.

- بە فال ھاتوھ:

پەيوەندىي راستەوخۆى بە سىكسەوھ ھەيە، بۆ ماين، كە بەفال دىت. وەختى جووتبوونىەتى.

- بە كەل ھاتوھ:

بىيسەر يەكسەر دەزانى باس باسى مانگايە، مانگا بەكەل دىت، وەختى جووتبوونىەتى. من يەكەى يەك نمونەم بۆ ھىناونەوھ، نمونەى دىكەش ھەن، دەنا ئىستەر و كەرىش بە فال دىن.

ئەوانەش نەینیی زامان، که شایانی فیربوون، تەنیا تاییەتمەندییان ئەوەیە، که له کاتی خۆیدا فیریان نەیین، ناتوانین بیانکەینە بەشیک له کاریکتەر و نووسینی خۆمان، ئەوەش دەمانباتە سەر شیوازی زمانی تاکەکەس و نەینییە بچووکەکانی زمان.

زمان لەژێر چه کوچی راگەیاندا

پرسیاریکی زۆرم لەسەر بەلاڕێدابردنی زمان لێ دەکری. راستە پرسیارەکه به زۆر شیوه دووباره دەبیتەوه، بەلام کپۆکی پرسیارەکه ئەوەیە:

- بۆچی راگەیانندی کوردی ئەوەندە فەرامۆشکارانە ئازاری زمان دەدا؟

- بۆچی ئەوەندە نابەرپرسیارانە زمان بەکار دەهینن؟

راگەیاندن، که سەردەمانیک پارێزەری زمانی کوردی و پەرەپێدەری بوو، بۆچی ئیستا ئەوەندە نەزانانە پیتیشلی دەکەن؟

ئایا بەراست زمان نازانن، یان هەر دەیانەوئ ئەوەی تا ئیستا نەتوانراوه بهو زمانه بکریت، ئەوان بیکەن؟ مەبەستم پرسواکردنیەتی.

من نیازم بوو وتارەکانم لەسەر مامۆستا هیمن بەردەوام بن، بەلام بۆ ئەوەی به ئاسوودەتر بگەریمەوه سەریان، دەمەوئ وەلامی ئەو پرسیارنە بدەمەوه و لەو ئەرکه رزگارم بی.

راگەیاندن مەیدانی گەشە زامانە

سەرەتا دەمەوئ شتیک لەو رۆلە گرنگە باس بکەم، که راگەیاندن له گەشه و پەرەپێدانی زماندا گێراویەتی. نامەوئ میژووی راگەیاندن، یان راستتر میژووی رۆژنامەگەری کوردی بەسەر بکەمەوه، تەنیا دەمەوئ سیمایەک له هەولی رۆژنامەگەرەکان، یان به زمانی ئیستا راگەیاندارەکان باس بکەم زۆر ناگەریمەوه دواوه، تەنیا دەچمەوه سەرەتای سەدەیی رابردوو، و اتا سەدەیی بیست. سەرەتای سەدەیی بیست رۆژنامەگەری کوردی گەشەیهکی گەورەیی بهخۆیەوه دیت.

له ۱۹۱۷ شوکری فەزلی شاعیر، ئەوەی شیعەر شیعەرینی لەگەڵ شیخ رەزای گەورە دەکرد، به راسپاردەیی میجەر سۆن له بەغدا، رۆژنامەیی (تیگەیشتنی راستی) دەرەکات، بابەتی گریگ و ناوازی تیدا بلاو دەکاتەوه.

میچەر سۆن، ھەر که دەشگاتە سلیمانی، یەكەم کاری ھینانی چاپخانە و دەرکردنی رۆژنامە بوو.

ئەدیب و رۆژنامە

میچەر سۆن لەبەرئەوێ کۆری رۆژنامە و خویندەوارییە، دەزانی نووسین و دەرکردنی رۆژنامە کاری خویندەوار و ئەدیب و نووسەرانی، بۆیە لە بەغدا شوکری فەزلی شاعیر دەکاتە ھاوکاری خۆی و لە سلیمانی مستەفا پاشای یاملکی، عەلی کەمال باپیر و چەندان نووسەر و خویندەواری دیکە ھاوکارییان کردووە.

قسەى گرنگ ئەوێ:

ئەو کاتە کە نووسەر و خویندەواری کورد جەلەوی رۆژنامەیان بە دەستەووە بوو، یەكەم ئەرك و بەرپرسیاریەتییان بەکارھینانی کوردییەکی رەسەن و پەرەپێدانی ئەو زمانە و ئەدەبەکەى بوو. بە جۆریکی دیکە، ئەوانەى رۆژنامەیان دەر دەکرد، لە قوولایی کتیب و خویندەووە ھاتبوون، رۆشنیر و زانا و دانا بوون، بە دیار کتیبەووە شەونخوونییان کیشابوو. بۆ ساخکردنەووەى تاکە وشەییەک، عەرەقیان دەپشت. سەرەرای ئەوێ شارەزای کولتوور و فەرھەنگ و ژیاى نەتەووەکیان بوون، زمانە ناوچەییەکانیشیان دەزانی.

پیرەمێرد، شیخ محەمەدی خال، گۆران و جەمیل سائیب و مستەفا سائیب و جەمال عیرفان تا دەگاتە ھەژار و عەلا ئەدین سوجادی و نەوێ ئەو، ئەوانە رۆژنامەنووسەکان بوون، بەسەر ورد و درشتی زمان و دەربریندا دەچوونەووە. لەو پەری داناوییەووە بەو پەری خاکەرایى، بە سەعات خەریکی راستکردنەووەى وشەییەک دەبوون. بە کورتی رۆژنامەنووسەکانى ئەوکات ئەدیبەکان بوون، خویندەرە بەردەوامەکان بوون، ئەوانە بوون لەگەل خویندەووەدا خوینیان دەبوو بە ئا. فانتۆس لاپەرەى بۆ رووناک دەکردنەووە.

بە کورتی ئەوان خۆبەخش و تەمەنبەخش و ژیاىبەخش بوون، مرۆى قەلەم و کاغەز و پینووس بوون، بەکریگیراوى نەتەووەکەى خۆیان بوون.

رۆژنامهوان. یان راگه‌یاندکار و میدیاکاری ئیستا

دیسانه‌وه به‌کورتی، له‌و رۆژه‌وه‌ی راگه‌یاندن، کاری میدیای بوو به‌خۆده‌رخستن و خۆ‌ره‌پیشکردن و (عه‌قد) و پاره، ئەدیب و نووسهران به‌هیتمی و زانایی خۆیانه‌وه، خۆینیان تال بوو، هەر له‌خۆوه ناشیرین بوون، بوون به‌بار به‌سه‌ر رۆژنامه و به‌تایبه‌تی به‌سه‌ر شاشه‌وه.

ئەدییش بژئیوی ده‌ویست، به‌لام هه‌له‌په‌ی بۆی نه‌بوو، نه‌یده‌توانی به‌دوایدا هه‌لی. ده‌رکه‌وت ئەدیبه‌کان کوا ده‌توانن بۆتۆکس بکه‌ن، فیلەر به‌که‌لکی ده‌موچاوی ئەوان نایه. ئەوان نه‌گه‌ت بوون و نه‌یانتوانی دۆشکه‌له‌کانیان به‌سمتی هیندی و تایله‌ندی و چینی بگۆرنه‌وه.

ئهنجام:

شاشه‌یه‌کی هه‌زار رهنگ هاته‌ ناو ماله‌کان، هه‌موو شتیکی نایاب، ته‌نیا هه‌ندیك شت گۆران، وه‌کوو:

دیله‌سه‌گ و گۆله‌سه‌گ و تووتک، بوونه‌سه‌گی نیر و می، جووچه‌سه‌گ. ماین و ئەسه‌پ و جوانوو، بوونه‌ماینی نیر و می، یان ئەسه‌پی نیر و به‌چکه‌ئه‌سه‌پ. مه‌ر و به‌ران و به‌رخ، بوونه‌مه‌ری نیر و می. بز و نیری و کار، یان کاریله و گیسک، بوونه‌بزنی نیر و می، جووچه‌بزن. هەر له‌و کاته‌وه‌ی خۆینده‌وه‌ بۆ راگه‌یاندکار پیویست نه‌ما، جگه‌ره‌له‌جیاتی ئەوه‌ی بکیشری ده‌خوریت و چا‌له‌جیاتی ئەوه‌ی بخوریته‌وه، ئەوه‌یش ده‌خوریت. کلاو و ملوانکه و ئەنگوستله و بازن و چاویلکه و پیتلاو، هه‌موویان له‌به‌ر ده‌کرین، که‌سه‌رده‌می خۆینده‌واری، کلاو له‌سه‌ر ده‌کرا و ملوانکه له‌مل ده‌کرا و ئەنگوستیله له‌په‌نجه‌ده‌کرا و بازن له‌ده‌ست و چاویلکه له‌چاو و پیتلاو له‌په‌ده‌کران. دیسانه‌وه به‌کورتی، هه‌وا و هه‌وه‌سی شاشه و عه‌قد، به‌سه‌ر هه‌موو شتیکی زال بوو، ئەو کایه‌ی که‌نه‌ده‌کرا به‌بی زانیاری بچییه‌ناوی، بووه‌جی‌نمایشی (قات و ریبات)، ئەوه‌ی حورمه‌ت بی بۆ زمان و پاراستنی ئەمانه‌تی وشه و پیشه‌نه‌ما. دیسان به‌کورتی، کوده‌تایه‌کی خۆیناوی به‌سه‌ر نووسه‌ر و ئەدیباندا کرا، خۆینی لاپه‌ره و قه‌له‌می تیدا پرتا. وشه‌که‌وته ژیر پی و رسته‌پان کرایه‌وه.

پیره میزد نهک به جهسته، به پروحیش مرد، هرگیز کار به چاپخانه که هی ناکاته وه، شیخ محمه دی خال و مسته فا پاشای یامولکی، گیو و حوزنی موکریانی و گوران، تازه هرگیز دست بۆ قه له م و کاغه ز نابه نه وه. زور به کورتی، ئه و کاته کوالیتی گرنگ بوو، ئیستا سه رده می رواله ته. ده توانی شاریک له زبل به دیواریکی به رزی هزار رهنگ بشارییه وه.

زمان و داهینان

ئیستا زمانه که م خه ریکه ده بیته توره که یه ک به رد. ئه وه بر او ته وه که زمان گریگینترین داهینراوی مروقه، دایکی هه موو داهیتانه کانی دیکه شه. چون داهینراوه و نیشتمانی یه که م زمان له کوئیه؟ ئه و پرسیارانه وه لامدراونه ته وه. ئه وه ی زورتر بابه تی پوژه مردنی زمانه کانه. کام زمانانه خه ریکی ده مرن؟

زیاتر له حه وت هه زار زمان له سه رانسه ری دنیا دا هه ن. ژماره ی قسه که رانی زمانه کان وه ک یه ک نین، هه ندیکیان به فراوانی قسه یان پیده کریت و هه ندیکیشیان زور که م. بۆ نمونه زمانی بوسوو (Busuu) ته نها هه شت که س قسه ی پیده که ن. (زور باشه ئه و هه شت که سه کورد نین، ده نا ده بوونه دوو به ره و دوو که سیشیان قسه ی له گه ل که سیان نه ده کرد).

دوانزه زمانیش هه ن، که زورترینی خه لکی قسه یان پیده که ن. بۆ نمونه: زمانی ئینگلیزی یه ک ملیار و سه د و سی و دوو ملیون که س قسه ی پیده که ن. زمانی (مه ندارین) ی چینی یه ک ملیار و سه د و حه قده ملیون که س قسه ی پیده که ن. زمانی هیندی شه ش سه د و پازده ملیون. زمانی ئیسپانی پینج سه د و سی و چوار ملیون.

له دوای ئه وانه ش زمانی فه رهنسی و عه ره بی و به نگالی و رووسی و پرتوگالی و ئه نده نووسی به دوای یه کدا دین. راسته زمانی کوردی له ناو ئه و نه خشه یه دا نییه، ره سول هه مزه توفیش ده رباره ی ولاته که ی ده لی، له ناو ولاتاندا داغستانی من توره که یه ک به رده، بۆیه هه ر میوانیک بیته لمان، هه رشتی کمان هه بی به و په ری سینگ فراوانیه وه پیشکه شی ده که یین، ته نها که ده روات، له سه ر سنوور پیلاوه کانی ده ته کینین، ئاخه هه ر میوانه و توژ و خو لی سه ر پیلاوه کانی به ریت، خاکمان نامینی.

زمانی کوردیش ئاوايه، لهو نهخشهيه دا نيهه، قسه پیکه ره کانی زۆر نین و زۆریش خزمهت نه کراوه، نهک میوان ههر کهسه و وشهیه کی لی دابری، لی بشیوینی، به ماوهی چند سالیک هیچی پیوه نامینی و وهک ولاتی داغستان، زمانی کوردی ده بیته توره کهیهک بهرد و هیچ رهونه قینکی نامینی و تهری لینگای و واتاداری خوی له ده سته دات.

به بهرد بوونی زمانی کوردی. ئه وانه به شیکي زۆر که من لهو بهردانه ی پۆژانه له ناو زمانی کوردیدا که له که ده کرین.

(ئه سپی می، ئه سپی ژن. پیلاره کانی له بهر کرد. تاپویان بو نه کراوه. تاقیکردنه وهی ئه نجامدا. هه لده ستین به ئه نجامدانی کۆریک. جگه ره ده خۆم.

هه لدهستم به نووسینی راپۆرتیک. وه رگیزانم بو کردوه...تد)

پۆژانه دهیان وشه و رسته ی هاوشیوه، وهک گاشه بهرد، یان بهردی گرنگرن ده خرینه ناو زمانی کوردییه وه. له بهر ئه وهی نه ئینه کان و رهونه ق و لینی زمان تیناگه ن و نایبین، ورده ورده زمانه که وشک ده که نه وه.

ئه وه بوچی پرووده دات؟ بوچی به کارهینه رانی زمان ئه وهنده ده سته پاچه ن به رانه ر زمانه که یان؟

ئه وانه ی زمان داده هینن، به لای که مه وه ئه وانه ی گه شه به زمان ده که ن که کار ده که ن و داهینانیا ن هیه. بو ئه وهی مه به سته که م پووتر بکه مه وه:

کورد دوو قوناغی کۆمه لایه تی خوی به سرووشتی بریوه، قوناغی شوانکاره یی یان به خیوکردنی مه رومالات و قوناغی کشتوکالی، لهو دوو قوناغه دا زمانی کورد ئه رکی سه رشان ی به ته واوه تی به جیهیناوه و به کار به ره کانیشی له ئاستی زمانه دا بوون. سه رده می شوانکاره یی چونکه کورد کاری کردوه، هه موو نه ئینه کانی په یوه ند به کاره که ی شاره زا بووه، بو هه موو دیارده یه ک، پووداویک، که لوپه لیک ناو یان ده ربړینی خوی هه بووه.

ناوی بو وه رزه کان داناوه، پۆژ و هه فته کانیشی به پپی که ش و هه وا ناوناوه، له بارانه وه تا کۆلکه زیړینه ناوی ناون. نازانم که له لهو سه رده مه دا ناویان بو کۆلکه زیړینه دانه نابایه، ئیستا به کار به ری کورد، که من ناویان ده نیم مشه خۆره کانی زمان، چ ناویکیان بو داده تاشی، ده شی بیان کردبا به عموود مله وهن. شوان و گوانی لیکجیا کردۆته وه، که مه ریک زاوه، یان به رخیک هاتۆته دنیاوه، هه ر مانگه یان چه ند

مانگه ناویکی هه‌بووه، به هۆی ئه‌و ناوه‌وه زانیویان ئه‌و به‌رخه بۆته چه‌ند مانگ نیره یان مێیه. بۆ نمونه، پاشه‌رۆی هه‌ر مالات و گیاندار و بالنده‌کانی ناوی خۆیان هه‌بووه:

قشپل یان پشقل، شیاکه، ریخ، ته‌رس، جیقنه. ئه‌وه جگه له پاشه‌رۆی مرو که سه‌د ناوی هه‌یه.

هه‌موو پارچه زه‌وییه‌ک ناوی خۆی هه‌یه، له به‌یار و دیم.

مه‌به‌ست؛ تا ئه‌و کاته‌ی کورد ئیشکه‌ره، ده‌توانی زمان به‌ره‌م بێنی، ناو داهیننی و کرداره‌کان بناستینی. که له کار ده‌که‌ویت، ئیدی ناتوانی بیربکاته‌وه و زمانه‌که‌شی له شوینی خۆی ده‌وه‌ستی. زمانیش سروشتی ناوی هه‌یه که وه‌ستا بۆ گه‌ن ده‌کات. کوردیکی شوانکاره یان جوتیار په‌یوه‌ندییه‌کی تووندی به هه‌موو شته‌کانی ده‌وروبه‌ریه‌وه هه‌بووه، به‌شداری دروستکردن و به‌ره‌مه‌یتانی هه‌موویانان کردوه. بۆیه ده‌توانی ناویان لێینی و بیانخاته رسته‌وه و بشیان کات به‌ئیدیوم و ته‌نز.

- ئیستا چی؟

ئیستا کورد به هه‌موو شته‌کانی ده‌وروبه‌ری نامۆیه، هه‌ر ئامیریکی ئه‌لیکترونی به ده‌سته‌وه بگرئ بۆ ئه‌و غه‌ریبه. بۆ نمونه کۆمپیته‌ر، جگه له به‌شه ئالۆزه‌کانی، سه‌دان پارچه‌ی بچووک و گه‌وره‌ی هه‌یه، ئه‌و که‌سانه ناویان ناون که دروستیانکردوه‌ن یان به‌ره‌میان هیناون.

- ئه‌و زمانه خۆی نویده‌کاته‌وه که به‌کاربه‌ره‌کانی ئیشکه‌ر و داهینه‌رن.

- ئه‌و زمانه وشکه‌کات که به‌ره‌مه‌یتنه‌ری نییه، هه‌موویان به‌کار به‌رن. به‌کاربه‌ره‌کانی که‌لوپه‌لی رۆژانه هه‌رگیز ناتوانن داهینه‌ری زمانی رۆژانه بن، بۆ زمانیش هه‌ر به‌کاربه‌رده‌بن و به‌کاربه‌ریش ته‌نها ئه‌وه‌ی له ده‌ست دیت زمانه‌که بسوینی و وشکی بکاته‌وه و بیکاته به‌رد.

- ئیستا زمانه‌که‌م من خه‌ریکه ده‌بیته توره‌که‌یه‌ک به‌رد.

گۆقاری زمان و زارم چۆن خویندهوه

■ رانانی: ئە یوب گارزانی

زمان و زار یەك گۆڤاری بوارگە ی پووناكیبری كوردییە، كە خۆی تەرخان كوردووە بۆ بواری زمان و زمانناسی كوردی و تووژینهووە لەزار و بنزارین كوردەواری هەمیا. جا بە هەر زمانیک بی، ئی گۆڤارە زمانناسی و وەرزى و هەژى و هیژایە، خاوەن ئیمتیازی (دكتۆر تەها رەسوول)ە و سەرنووسەری (فەریدوون سامان)ە. ئییمەى كورد هەر زمانمان بۆ ماووتەووە بەس، هەر زمان و هیچی دی نا. بەم حالە هەق ئەوویە بە تاییبەت پووناكیبری كورد بایەى هەرە بەرچاوە بەدا بە ئالی و لایەنى زمان، بەردەوام بایەخ و بەهای پوویست بەدا بە زمانەكەى و لە هیچ هەل و دەرفەتیک بۆ پاراستن و پەرەپیدانی وشە و پەیفقا كوردی خو نەبوویرى. نەخووزە ئەگەر بیرمان نەچى زمانكوژان و نەیاران زمانى كوردی، د دەورووبەر ب دروژایی سەد سالی رابردوو، لە هیچ دەرفەتیک با بەرچاویش نەبى، بۆ زەبر وەشاندى ئەم زمانە و گەل بی دەولەتە و دەسلالەتە نەپرینگاونەتەووە. بە پیلان و بەرنامەپوژە هەنگاوبەهەنگاوە، لەسەر چەند نقش و نەووی یەك لەدوای یەك، بۆ كوشتن و نەهیشتننا زمانى كوردی لە هەر چوار لاوە هەولیان داوە، بە بی بەزەترین و بیزراوترین شیو، پیلانى وردیان دژى زمانى دوورە دەولەت و دەسلالەتى كوردی بەپووەبردوووە. بیگومان وانەبوووە كوردزمان لە پیلانى نەیارانى زمان بی ئاگا بووبى، هەولى پووچەل كەردنەووی سیاسەت و بەرنامەپوژى دوژمنى نەدایبیتەووە، بەلام راستییەكەى ئەوویە پووناكیبری كورد جارنا لە قوولایی كارەسات و ئەو مەترسییەى گەف و هەپەرشە لە زمانى كوردی دەكا نەگەیشتوووە، بویە وەك پوویستە هەل و مەرجى پامیاری، ئابووری و جفاكى زمانەكەى د بەرچاوە نەگرتوووە. بویە زۆر كەم تەرخەم و لامسەلا بوووە بەرانبەر چارەنووس و داواتووی زمانەكەى. مایكل چایلد زمانناسى كورد بەردەوام پى لەسەر ئەووە داگرتوووە، كە زمانیک ك نقش و نەووی نوئى پى نەپەیفقن و پەرەردە نەكەردین چ داهاوویەكى بۆ چاوەپوان ناكرى و زمانىكى بی داهاوویە، بەلام زۆر چەلان پووناكیبرین كورد بۆ خۆى بەم مەترسییە بكوژە نەحەسیووە. و لە هەمبەر گەف و هەپەرشەى زمانناحەزان دەسەووەستان دانیشتوووە وەك پوویست و پیدەفیبە هەستى بەم مەترسییە گەورەى نەكردوووە. ئەگەر لە ئاسۆیەكى میژوویى و لە دیدى چەند نقش و وەچەى زمانناسانى كوردەووە، رادەى هەست بە بەرپرسایەتى و ئاستى

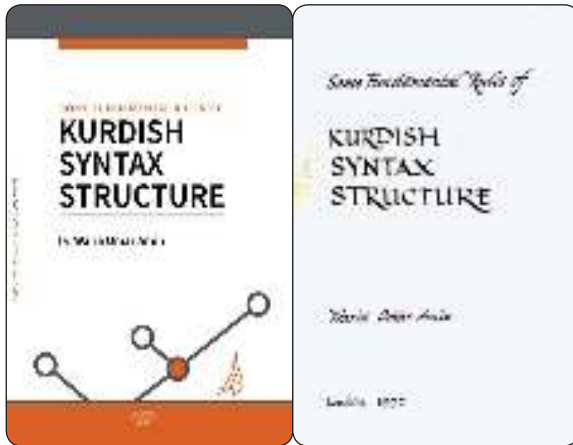
زمانپاریزی دەبینین نقش و نهوهی رابردوو پتر پرس و ئاریشه‌ی به‌ئیش و ئازاری زمانی کوردییان به هیند وەرگرتوو و ئاوپی شیاو و گونجاویان پیداوته‌وه و به پپی توانا و بۆلوان هه‌لوئستا به‌جی و به بریان د زمان داوه‌ته‌وه و هه‌ولئ ناسینا ئیش و ئاریشه ریشه‌ییه‌کانیان داوه‌ته‌وه و سه‌رله‌به‌ر سامانه‌ی زمانه‌که‌یان سه‌رانسوئ کردوو. په‌تا ناسینان کردوو و بۆ چاره‌ی ئه‌و ئازاره‌ پڕژان و ژواره‌ی ب ده‌ستییه‌وه ده‌ئاخینی و ده‌نالینی، رپچاره‌ی گونجاویان ره‌چاوکردوو. زمانی کوردی له‌ چاو توانست و به‌هره‌ی به‌رفراوان و به‌ربلاو وه‌ک زمانیکی خودان چه‌ند زار و بنزار له‌ جوغرافیا و رپوبه‌ریکی به‌ربه‌رین که‌ زمانی قین و ژینا په‌نجا ملوین مروّقه، به‌ به‌راوه‌ردکردن و پیکگرتن له‌گه‌ل توانا و توانسته‌کانی دره‌فه‌ت و دره‌تانی گه‌شه و گه‌شانه‌وه‌ی بۆ نه‌لواوه. هه‌ق ئه‌وه بوو ئه‌م زمانه، نها خودان ویزه‌یه‌کی تیر و توکمه‌ بوايه له‌ باری ناسیاری و هونه‌رییه‌وه، ئاشکرا ئه‌م زمانه له‌ چاو زمانین دیی به‌هه‌لکه‌وت نه‌بی چ جارا وه‌ک زمانه‌یل دیی خاوه‌ن نیوه‌ند و مه‌کو و ئاکادیمیای به‌هیز و ده‌سه‌لاتی خۆی نه‌بووه و له‌ کۆری زانستی به‌رده‌وامی خۆی بیوه‌ری بووه. ئه‌وه‌ی نه‌یه‌یشتوووه زمان و په‌یقا کوردی سه‌ره‌رای دوژمنایه‌تی کویر و بی‌به‌زه‌ییانه‌ی زمان کوژانی پرچه‌ک و پۆشته‌ بمیئ و ژيانا مه‌مره‌ومه‌ژی خۆی دریزه‌ پیندا، نه‌ ناوه‌ند و کۆری زمانی خودان بریار و ده‌سه‌لات و ته‌رخان کردنا تیچووی زۆر و زه‌وه‌ند بۆ په‌روه‌رده و په‌ره‌سه‌ند، به‌لکوو سازکردی خۆبه‌خۆی سروشتی به‌رگری خۆرسکی زمانی کوردی بووه و که‌ به‌سه‌ر ینی هه‌ر زه‌خت و زۆر و زه‌بر و زه‌نگیک بۆ سپینه‌وه و نه‌ه‌یشتنی به‌کویرایی چاوی ناحه‌زان و نه‌یارانی هیز ماوه و نه‌تاواوه‌ته‌وه و خۆی پاراستوووه و له‌سه‌ر خۆی کردۆته‌وه. دياره‌ زمانی کوردی وه‌ک زمانین ده‌وروبه‌ر و ده‌رودراوسی زمانیکی خودان سیاسه‌ت و به‌رنامه‌ریژی خۆتایبه‌ت و خاوه‌ن پاره و جبه‌خانه‌نه‌بووه، که‌ بۆ پینووتن و پینووسران و پیناخاوتنی هه‌ژینه‌ی بۆ کرابی و وه‌ک زمانه‌یل تره‌ک ریزلینگیراو و بگره‌ نازکیشراو بووبی و له‌ پیناوی گه‌شه‌ی کۆده‌نگ و کۆوشه و ویزاری دا ته‌خشان و په‌خشانی بۆ کرابی. ئه‌م زمانه به‌ دریزایی سه‌ده‌یه‌ک ژیر چه‌پۆکه‌ سه‌رکوت و سه‌رکویر کراو بوویه و ده‌مکوت کراوه. ته‌نانه‌ت رپوناکییر و قه‌له‌مبه‌ده‌ستی کورد خۆشی په‌تا ناسی و خه‌سارناسی و پیراگه‌یشتنی به‌رده‌وام

پهک پیخستووه، له م بارودوخه دژوار و پرژان و ژواره‌ی زمانی کوردی پیندا تیده‌په‌په‌ی ده‌سته‌وه‌ستان دانیشتووه. ئەم زمانه‌ی له سیاست و به‌رنامه‌په‌په‌ی و پی‌فه‌راندن بی‌وه‌ری کردووه، ته‌نانه‌ت له م قوناخه‌دا که شو‌رشی پی‌وه‌ندایه‌تی و تو‌ر و رایه‌له جفاکیه‌کان له هه‌موو لاره‌ زمانگه‌ی کوردیان به‌ره‌و قوناخیکی می‌ژوویی نو‌ی پال پی‌وه‌ ناوه و ناچاریان کردووه پووی دهم و قسه‌ی بکا له په‌نجا ملیون کورد، داخو‌زیکی گشتی و نه‌ته‌وه‌یی به‌جی بگه‌ینی. زار و بنزاره‌کانی لیک‌نزیک بکاته‌وه و زمانیکی یه‌کگرتووی ته‌ک ستاندارد بینیته‌ ئاراو، ئەوه‌تا بنووس و پووناکییری کورد هه‌یه. راست به پی‌چه‌وانه به‌ره‌نگاری په‌وت و بزووتنه‌وه‌ی زمانی یه‌کگرتووی کوردی ده‌بینته‌وه و ئەرک و پاسپارده‌ی هه‌ره پی‌ویستی هاینه‌دی زمانیکی یه‌کگرتووی په‌ک پی‌ده‌خات، هه‌رچی شو‌رشی راگه‌یاندن بو‌ته هوی ئەوه‌ی زمان و زمانگه‌ی کوردی له‌سه‌روه‌ندی شو‌رشیکی زمانیدا بی، به‌لام که‌م نیین ئەو پووناکییرانه‌ی دژایه‌تی ئەم په‌وته به‌فه‌ر و پی‌روژه ده‌کن و به‌ ناوی پی‌ویستی زمانی دایک و فره‌چه‌شنی زمانی زمان و زمانگه‌ی کوردی له بوونا یه‌کگرتوویی زمانی و زمانیکی یه‌کگرتووی باوک ببه‌ش و بی‌وه‌ری ده‌کن، سه‌د جخار نه‌یارانی زمانی بزووتنه‌وه‌ی زمانی یه‌کگرتووی کوردی هه‌ستوکی گرنگی ئەم قوناخه‌ می‌ژوویییه‌ی زمانی کوردی پیندا تیده‌په‌په‌ی هه‌ست پی‌ ناکه‌ن و پینا‌حه‌سین و راست هه‌ر له‌م سه‌روه‌نده‌ دا که گه‌ری گه‌ردوون و سووری پی‌شه‌سازی راگه‌یاندن زمانه‌که‌مانی پال پی‌وه‌ ناوه، شنگل له خو‌دات و خو‌ی یه‌ک بخا و یه‌کگرتوو بکا و وه‌ک هه‌موو زمانین خوداپیداوی سه‌رگۆی زه‌وی بی به‌ خاوه‌ن زمانی ته‌ک ستاندارد. هه‌رچی ناحه‌زانی زمانی کوردین، به‌رده‌وام حاشایان له بوونا زمانیکی یه‌کگرتوو و سه‌ربه‌خو کردووی به‌ ناوی کوردی. گه‌لیک جار رایان گه‌یه‌یاندووه، زمانیک به‌ ناوی زمانی کوردی بوونی نییه و هه‌رچی هه‌یه بریک زار و بنزاری جیاواز و لیک جیا و په‌تبلوو و پزوبلاوه. ئەوتا مخابن هن پووناکییری کورد دوژمنایه‌تی په‌وتا لیک نزیکی و بزووتنه‌وه‌ی زمانی یه‌کگرتوویی کوردی ده‌کن و له هیچ هه‌لیک بو پیشگرتن و به‌ره‌نگاربوونه‌وه و دوژمنایه‌تی زمانی ته‌کستانداردی کوردی ناکه‌ن، دار و به‌رد و سه‌لای پی‌شه‌سازی کو‌رایه‌له‌ی سه‌رده‌م له می‌ژه هه‌رده‌م و ساتبه‌سات زمان و زمانگه‌ی کوردی بو یه‌کانگیری و هاتنه‌ ئارای زمانیکی

تهكستانداردی پیڤهر بانگه‌یشتوو، زمانی کوردیش به‌هره و توانستی وهی هه‌یه. به‌ره‌پیری ئەم داخوازه چاره‌نووسسازی ئەم قوناخه میژوووییە گورران و گۆران و گه‌شه‌ی زمانی کوردییه‌وه بچی، که‌چی هن رووناکبیرین کورد هاوه‌لوئیست له‌گه‌ل زمانناحه‌زانی کورد نه‌ک هر کارناسانی و ئاسانکاری بو پیی خوش کردن، بو هاتنه‌بوونی ئارمانج و ئاواتی له‌میژینه‌ی په‌یڤهر و ئاخپوهری زمانی کوردی نادن، به‌لکو راست به‌راوه‌ژی، ئەرای له‌باربردنی کۆرپه‌ی زمانگه‌ی کوردی له‌چ هه‌لوئیست و هه‌نگاوێک خو نابویرن و دوژمنایه‌تی ئەم ره‌وته ده‌که‌ن. له‌باریکی ناله‌باری وه‌سادا هاتنه‌بوونا گۆقاریکی سه‌ره‌له‌پیناو، ده‌ربه‌ست و سه‌ربه‌ستی وه‌ک زمان و زار گه‌لیک به‌فه‌ر و قلیقه‌ته، قسه‌له‌سه‌ر ئەوه نییه که ئیمه له‌سایکه‌وه زمانناسی کورد خوێ که‌وتۆته سه‌ر و کللوی خوێ و هه‌ولی خوئاسینا زمانی و زمان و شیارای و زمان ئاگا هی داوه، زمانی کوردی خاوه‌ن گۆقاریکی خوئایه‌ت نه‌بوویه په‌ی زمان. له‌ورا هاتنه‌مه‌یدانی گۆقاری هه‌ژی و هیژای زمان و زار له‌م سه‌رده‌مه‌دا، که مروۆفی کورد پتر له‌په‌یامی گه‌ردوونی سه‌رده‌می زمانینی ده‌گا، به‌ده‌ور و نه‌خشی زمان له‌بوون و ژیان و ناسین ده‌حه‌سی بوونا ئی گۆقاره جیاله‌وه‌ی که‌لین و که‌به‌ریکی گه‌وره له‌بواری خوئاسی و خو و شیارای زمانیدا پارڤه ده‌کات، هه‌روه‌ها له‌په‌وه‌ندی له‌گه‌ل ئەرک و پاسپارده‌ی میژووویی ئەم قوناخه‌ی زمان و زمانگه‌ی کوردی ژێ ده‌کاری ده‌ور و کارکردیکی زاڤ به‌وه‌ج و نرخ بلیزی. گۆقاریک که‌ وه‌ک به‌ناو و سه‌ناوه‌که‌ی را دیاره هه‌روه‌ک باوه‌ری پته‌وی به‌ناوندیتی و سانترالیسمی زمانی و هه‌بوونا زمانیکی یه‌کگرتووی پیڤهر دیرئ. هه‌روه‌سا بره‌وه‌ی که‌ قوولی به‌ دیمۆکراسی زمانی و فره‌چه‌شنی زار هه‌یه د زمانگه‌ی کورده‌واری دا. با ئاواتی ئەوه بخوازی گۆقاری زمان-تایه‌تی زمان و زار ئەرک و پاسپارده‌ی میژووویی خوێ ئەرای خوئاسینا زمانی و هه‌روه‌ها هاتنه ئارای زمان و زمانگه‌یه‌کی کراوه و ئاوه‌دان دا بگێرئ و له‌پیناو زمانگه‌یه‌ک له‌سه‌ر هوین و هیمی فره‌چه‌شنی و یه‌کگرتوویی زمانی بلیزی.

کتیبي ئەم ژمارەیه:

پانانی: زمان و زار

چاپی یه که م ۱۹۷۶

چاپی دوو م ۲۰۱۶

Some Fundamental Rules of Kurdish Syntax Structure. London 1976

ناونیشان : له یاسا بنجییهکانی داپشتنی رسته له زمانی کوردیدا - له ندهن ۱۹۷۶
نوسەر : د. وریا عمر امین

چاپی دوو م له بلاوکردنهوی دهزگای تهفسیر - سالی ۲۰۱۶. پیتشهکییهکی بو
به زمانی کوردی نووسراوه تیایدا هاتوه:

ئەم کتیبه له سالی ۱۹۷۶ دا له ندهن بلاوکراوه تهوه. یه کهم کاره زمانی کوردی
له روهی تیورییهوه به پنی ریبازی چۆمسکی قۆناعی (SS ۱۹۵۷) شیده کاتهوه
و یاسا سینتاکسییهکانی زمانی کوردی دهسنیشان دهکات و تهکنیکی هیلکاری
رستهی ساده و ئالۆز به بواری شیکردنهوی زمانی کوردی دهناسینی. هر وهها

بۆ يه كه م جار ياساكانى ئالوگۆربوونى ئهركى راناوه لكاوهكان به ئالوگۆربوونى كاتى كار پيشكەش دهكات.

تا ده رچوونى ئەم كتيبه پريزمانه كورديهكان به زۆرى بايهخيان تهنيا به وشه سازى و دهنگسازى و نژادى وشه دهدا. زۆر به كورتى بابتهى رستهيان ده برانه وه و له ژير كاريگه ريبى پريزمانى عه رهبى كارهكانيان ئەنجام دهدا. دواى ده رچوونى ئەم كتيبه زمانه وانانمان به تايبه تى قوتابيينى خویندنى بالا ئاشنا بوون به ريبازه نوويه كانى شيكردنه وهى زمانه وانى و كه وتنه شيكردنه وهى زمانى كوردى به پيى ئەم ريبازه نوويه. وهك خۆى چاپى دووه مى بى دهسكارى دهخریته به ردهست ليكۆله وه ران .

به ئاواتى سه ركه وتن بۆ هه موو لاييک

پرۆفيسۆر د. وريا عمر امين

۲۰۱۵ - ۲ - ۱۴

ئەم كتيبه ئەم بابته تانهى گرتوته خو:

۱ - كليلى سيسته مى فونيميكى زمانى كوردى

۲ - كور تکراره كان

۳ - پيشه كى

۴ - به شى يه كه م - ياسا فریزيه كانى زمانى كوردى

۵ - به شى دووه م - ياساكانى دارشتنى فریزي ناوى

۶ - به شى سييه م - ياساكانى دارشتنى فریزي كارى

۷ - به شى چواره م - رستهى ئالۆز و ياساكانى دارشتنى

۸ - راناوى لكاو و ئه ركه كانيان

۹ - سه رچاوه كان

ئەم كتيبه له كتيبخانهى نيشتمانى عيراقى تومار كراوه به پيى نووسراويان ژ ۹۹۹

ى ۹ / ۵ / ۱۹۷۷

ئەم كتيبه له م مالپه ردها دهسده كه وئ:

<http://wariaomaramin.blogspot.com>

محاولات يائسة لطمس التاريخ الكوردي العريق والحضارات الكوردية العظيمة

د. مهدي كاكهيي ■

يقوم أعداء الشعب الكوردي والحاقدون عليه بحملات إعلامية مضللة في محاولات يائسة لإلغاء وتحريف وسرقة التاريخ الكوردي العريق والحضارات الكوردية العظيمة. في هذه السلسلة من المقالات سنأخذ الدكتور خزعل الماجدي كمثال للحاقدين على الأمة الكوردية الذي يقوم بنشر أكاذيب ودجل، حيث أن كلامه وكتبه تعبر عن أهوائه الشخصية وحبه للشهرة والظهور. إستنادا الى المعلومات التي حصلت عليه عن هذا الشخص، فإنه طبيب بيطري، وهو من العرب الذين إستوطنهم المقبور صدام حسين في مدينة كركوك والذين يطلق عليهم (عرب عشرة آلاف دينار)، حيث جلبهم صدام حسين الى كركوك وأعطى عشرة آلاف دينار لكل عائلة عربية مستوطنة في كركوك، بينما قام بتهجير كورد كركوك الى وسط وجنوب العراق. عائلة الدكتور خزعل الماجدي من ضمن العائلات العربية المعروفة بإسم (عائلة أبو بنزين) من قبل كورد كركوك، حيث تم توطينهم من قبل النظام البعثي العراقي في المنطقة السكنية المعروفة ب(طريق بغداد) من أجل التجسس على كورد كركوك. من الجدير بالذكر أن هذه العائلات العربية التي من ضمنها عائلة خزعل الماجدي، كان أفرادها يعملون كجواسيس للحكومة البعثية على التنظيمات العراقية الشيعية المعارضة لحزب البعث العراقي في جنوب العراق خلال الحكم البعثي العراقي. لقد تم كشف تجسسهم من قبل هذه التنظيمات المعارضة ولذلك قام حزب البعث بجلبهم الى مدينة كركوك وتوطينهم فيها للتجسس على كورد كركوك.

في البداية أود أن أذكر كلام الدكتور الماجدي الذي يحاول قطع صلوات الأسلاف البشرية مع أحفادهم، حيث أن البشر الحاليين لم يهبطوا من السماء، بل أن الأسلاف البشرية قد خلفوا أجيالا بعد أجيال وأن آخر جيل بشري للأسلاف هو سكان الكرة الأرضية الحاليين. لذلك هناك صلة قرابة بين مجموعة عرقية معينة مع أسلافها بالإستناد الى الجغرافيا والتاريخ والمعتقدات والثقافة والتراث والعادات والتقاليد. في الوقت الحاضر أصبحت تقنية العامل الوراثي (DNA) طريقة ناجحة ودقيقة لتتبع أصول الأقسام البشرية وهجراتهم وتزاوجهم واختلاطهم مع البعض.

الكورد بدورهم لم يهبطوا من السماء ولم يهاجروا كوردستانهم، صحيح أن أقواما أخرى هاجروا الى كوردستان لأسباب عديدة وإستوطنوا فيها وعاشوا في حضن الشعب الكوردي ومرارا الوقت ذابوا في الشعب الكوردي، فإستكردوا وأصبحوا جزءا من الشعب الكوردي الحالي، حيث لا توجد قومية ذات عرق نقى على كوكبنا الأرضي، فكل الأقسام هي أقوام هجينة. لذلك فإن الكورد هم أحفاد جميع الأقسام التي عاشت في كوردستان، إبتداءا من الكوردستانيين الذين عاشوا في كهوف كوردستان قبل مئات الآلاف من السنين ومرورا بالكوتيين والسومريين والإيلاميين والخوريين - الميثانيين والهيثيين والكاشيين واللوبيين والآراتيين والميديين والساسانيين وغيرهم من أسلاف الكورد وأن الشعب

الكوردي هو وارث حضارات أسلافه العظام. سأسند في ردي على الكلام اللامعقول للدكتور خزعل الماجدي على مصادر غير كوردية فقط وفي هذه الحلقة سيتم الحديث عن التاريخ العريق لكوردستان فيما قبل التاريخ، أي قبل اكتشاف الكتابة. في جنوب كوردستان، في كهف «زرزي» الواقع قرب منابع نهر الزاب الأسفل وعلى سفوح الجبال المقابلة لناحية (سورداش)، تم العثور على آثار تعود الى أواخر العصر الحجري القديم، من قبل عالمة الآثار (دوروثي غارود) في سنة ١٩٢٨ وهذه الآثار عمرها أكثر من ١٢٠ ألف سنة والأدوات التي شوهدت فيه هي من الصنف المعروف بالمايكروليث وتشير معالمها الى أنها من العصر الحجري الوسيط الذي دام الى ١٢٠ ألف سنة قبل الميلاد.

عالم الآثار (روبرت بريدوود) من جامعة شيكاغو الأمريكية إكتشف في عام ١٩٢٨ أدوات من الحجر في كهف (هزارميرد) في جنوب كوردستان تعود إلى العصر الحجري القديم الأوسط المستيري (سنة خمسين ألف قبل الميلاد) وهي مجموعة آثار حجرية من صنع الإنسان المسمى «نياندرتال» [١]. هذا يعني أن سكان هذا الكهف كانوا يعاصرون سكان كهف شانيدر.

في غرب كوردستان، في كهف (دودري) الواقع بالقرب من قرية «برج عبدالو»، عثرت بعثة أثرية يابانية في عام ١٩٩٢ على عظام طفل في الخامسة من عمره والذي يعود تأريخه إلى مائة ألف عام وقد أثبتت الإكتشافات الأخيرة هذه بأن المنطقة تعد بمثابة موطن السلالة البشرية الأولى، وعثر فيها أيضا على بقايا صوانية وعظمة تعود إلى إنسان ما قبل التاريخ، الذي يعود إلى الدور النياندرتالي. إسم هذا الكهف هو إسم كوردي مركب من كلمة (دو) التي تعني (إثنين) وكلمة (در) تعني (باب) وحرف الياء في نهاية الإسم هو ياء الإضافة في اللغة الكوردية وبذلك كهف (دو دري) يعني (كهف ذو بابين). في شرق كوردستان، في كهف (بيستون) الواقع قرب مدينة كرماشان وكذلك في كهف (تامتام) الواقع قرب بحيرة أورمية، تم العثور على أدوات مصنوعة من الصوان من قبل عالم دراسات الإنسان (الأنثروپولوجيا) الأمريكي (كاريلتون كوون) سنة ١٩٤٩ وهذه الأدوات تشبه تلك التي إكتشفته (دوروثي غارود) في كهف (هزارميرد) وهذا يدل على أن الذين سكنوا في هذه الكهوف كانوا من نفس النوع من البشر أي أنه كانت هناك علاقة مشتركة بين الأقوام التي أنتجت تلك الآثار الحضارية [٢]، حيث أن جميع هذه الأقوام هي أقوام كوردستانية زاگروسية.

الآثار القديمة التي تم إكتشافها في كوردستان تثبت أن كوردستان هي مهد الحضارة البشرية الأولى، حيث قام العالم الأمريكي البروفيسور (روبرت جون بريدوود) (Robert John Braidwood) وكذلك زوجته [b] (Linda Braidwood) ومع [c] (B. Howe)، بتتقيقات كثيرة عن الآثار الموجودة في جنوب كوردستان. يذكر هؤلاء الباحثون بأنه تمّ الإنتقال من حياة الصيد الى حياة

الزراعة في كوردستان في حوالي عام (٦٠٠٠ - ١٠٠٠٠) قبل الميلاد. كما أنهم يضيفون بأن الشعب الكوردي كان من أوائل الشعوب التي طورت الزراعة والصناعة ومن أوائل الشعوب التي تركت الكهوف لتعيش في منازل بها أدوات منزلية متطورة للإستعمال اليومي وأن الزراعة وتطوير المحاصيل قد وجدت في كوردستان منذ (١٢) ألف سنة والتي إنتشرت منها إلى جنوب بلاد ما بين النهرين، ثم إلى غرب الأناضول، ثم إلى الهضبة الإيرانية، ووصلت منذ ثمانية آلاف سنة إلى شمال أفريقيا ثم أوروبا والهند. يضيف هذا العالم الأمريكي بأن الكثير من المحاصيل التي نعرفها الآن، كالقمح والذرة والشعير، قد إنطلقت من كوردستان. حول الصناعة، يؤكد البروفيسور (روبرت جون بريدوود) ومجموعته البحثية [f] [e] [d] بأن الموقع الآثاري (چيانو) الواقع في شمال كوردستان يمكن أن يُطلق عليه إسم أقدم مدينة صناعية في العالم، حيث يُستخرج منه النحاس إلى يومنا هذا، كما عثر فيه على صلصال دون عليه التبادل التجاري. هذا يشير الى أن السومريين المتحضرين كانوا من أحفاد الزاگروسيين الذين إبتكروا الزراعة والصناعة، حيث تعلموا الحضارة وأخذوا الخبرات من أسلافهم الزاگروسيين.

إسم موقع «چيانو» يعني بالكوردية «الجبل الجديد»، الذي يقع في شمال غرب مدينة آمد (ديار بكر)، حيث تم إكتشاف آثار تعود الى أكثر من سبعة آلاف سنة قبل الميلاد وكان عدد المساكن فيه يتراوح ما بين ٢٥ و ٥٠ بناية وكان فيه أيضا مخزنا لحفظ المواد. تم العثور في هذا الموقع أيضا من قبل عالم الآثار (روبرت بريدوود) وفريقه التنقيبي على أقدم قطعة قماش في العالم والتي تمت حياكتها في حوالي عام ٧٠٠٠ قبل الميلاد. كما يعتبر موقع «چيانو» مهد تصنيع النحاس، حيث تم فيه إكتشاف بعض الأدوات النحاسية التي يرجع تاريخها الى عام ٧٢٠٠ قبل الميلاد.

السومريون:

هنا نعتمد على مصادر غير كوردية التي تثبت أن السومريين كانوا من الأقوام الزاگروسية الكوردستانية وندحض بها إدعاءات الدكتور خزعل الماجدي المضللة والكاذبة بأن لا تاريخ ولا حضارات للشعب الكوردي. هناك مئات المصادر التي تؤكد على كوردستانية السومريين وسبق أن نشرت دراسة مفصلة عن هذا الموضوع بعنوان (أسلاف الكورد السومريون).

بدأ العصر الذي سبق العهد السومري على هيئة حضارة قروية زراعية أدهلها «الإيرانيون» من الشرق (أسلاف الكورد الزاگروسيين) الى جنوب العراق [٣]. هذا القول يؤكد المؤرخ البروفيسور «سپايزر Speisere» في صفحة ٩٩ من كتابه المعنون «شعوب ما بين النهرين»، حيث يقول بأن العناصر

الگویتیه (أسلاف الكورد) كانت موجودة في جنوب العراق قبل تأسيس سومر وأسسوا بلاد سومر فيما بعد وشكّلوا الحكومات فيها [g].

يذكر كل من الأستاذ (طه باقر) [٤] والدكتور (عامر سليمان) [٥] بأنه عند هجرة الأكديين إلى شمال وادي الرافدين (جنوب كردستان الحالية) في أواخر الألف الثالث قبل الميلاد، كان السومريون والسوباريون يعيشون هناك وكانت المنطقة تسمى بـ«سوبارتو». يضيف المؤرخان المذكوران بأنه جاء ذكر السوباريين في النصوص المسمارية منذ عصر فجر السلالات. كما يقول المؤرخ (يوسف رزق الله غنيمه)، بأن عالم الآثار (نورمان بانكروفت هنت Norman Bancroft Hunt) يذكر بأن شمال بلاد ما بين النهرين (جنوب كردستان الحالي) كان موطنًا للسومريين وأن السوباريين قدموا إلى هذه المنطقة خلال مراحل زمنية متفاوتة، والمرحلة الأخيرة لهجرتهم حدثت في حوالي سنة ٢٢٥٠ قبل الميلاد [٦]. من هنا نرى أن الموطن الأصلي للسومريين هو كردستان وأنهم من أقوام جبال زاغروس التي هي الموطن الأصلي للكورد وأن السومريين هاجروا من كردستان إلى جنوب بلاد ما بين النهرين وبنوا حضارة راقية هناك.

يذكر كل من الدكتور (عبد العزيز صالح) [٧] والدكتور محمد بيومي مهراڤ [٨] والدكتور إبراهيم الفني [٩]، بأن الموطن الأصلي للسومريين هو جبال زاغروس الكوردستانية.

في بعض مدن شمال بلاد ما بين النهرين مثل مدينة آشور ونيوى، تم اكتشاف آثار للحضارة السومرية التي تعود لعصر فجر السلالات ولا سيما الفترة الأخيرة منه [١٠]. اكتشاف آثار سومرية في شمال بلاد ما بين النهرين (كوردستان) يؤكد على أن كردستان هي الموطن الأصلي للسومريين وأن السوباريين والسومريين عاشوا معا هناك. هذا دليل مادي على كون كردستان الموطن الأصلي للسومريين.

يذكر عالم الآثار (الدكتور بهنام أبو الصوف) في إطروحته التي نال عليها شهادة الدكتوراه من جامعة كامبرج البريطانية في عام ١٩٦٦، بأن السومريين لم يأتوا من خارج بلاد ما بين النهرين، بل كانوا في منطقة سوبارتو وأن هذا الشعب في زمن ما إنتقل إلى الجنوب ونقل معه حضارته. ما يدعم كلام عالم الآثار (بهنام أبو الصوف) هو أن إنشاء حضارة زراعية متطورة وإختراع الكتابة من قبل السومريين، يدلان على أنهم كانوا يمتلكون أسس حضارية متقدمة قبل إنتقالهم إلى جنوب بلاد ما بين النهرين. هذا يدل على أن السومريين كانوا جزء من أسلاف الكورد الزاغروسيين الذين إنتقلوا من كردستان إلى جنوب العراق الحالي، حيث أن أسلاف الكورد الزاغروسيين هم أول من قاموا ببناء الحضارة البشرية في المنطقة وأن باكورة الحضارة ظهرت على أرض كردستان.

إسم السومريين باللغة السومرية هو (كي إن جي Ki - en - gi)، الذي يعني «البلاد السيدة» [١١]. هذا الإسم في اللغة الكوردية يعني «مكان أو بلاد سادة الأرض». نرى هنا أنه حتى أن إسم السومريين

هو سومري - كوردي مشترك. كما أن هناك المئات من الكلمات السومرية التي لا تزال حية في اللغة الكوردية وتشكل قسماً كبيراً من مفردات اللغة الكوردية، رغم الفاصل الزمني الكبير الذي يبلغ آلاف السنين الذي يفصل بين اللغتين والتغييرات التي مرت على اللغة الكوردية خلال هذه الفترة الزمنية الطويلة. لا يسع المجال هنا للتعريف بهذه الكلمات السومرية - الكوردية المشتركة. نكتفي بهذا القدر من الاستعانة بالمصادر التي تؤكد على كوردستانية السومريين.

الخوريون Xorî (الهوريون Horî)

نذكر هنا الأدلة التالية على أن الخوريين هم من أسلاف الشعب الكوردي:

١. إسم الخوريين: يشير الدكتور جمال رشيد أحمد بأن (جيجر) يذكر أن إسم الخوريين مرتبط بإسم الإله (خوار HVAR) إله الشمس [١٢]. كلمة (خور) المنبثق منها إسم الخوريين، تعني (الشمس) التي لا تزال باقية في اللغة الكوردية ولها نفس المعنى. كانت الشمس هي الإله الأول للخوريين ومن ثم تأتي الكواكب الأخرى وخاصة كوكب الزهرة والقمر، بعد الشمس في القدسية والعبادة. لذلك كان الخوريون والأقوام الزاگروسیة القديمة الأخرى يجعلون مقابر موتاهم بإتجاه شروق الشمس نتيجة تقديسهم لإله الشمس وكانوا يدفنون حاجيات الشخص المتوفي معه في قبره.

٢. الدين الخوري الشمساني: إن تقديس الشمس لا يزال باقياً في الأديان الكوردية القديمة، مثل الإيزدية واليارسانية والهلاوية، حيث أن إحدى الفرائض الدينية في هذه الأديان هي وقوف معتنقيها بإتجاه الشمس في مناجاتهم اليومية عند بزوغ الشمس وغروبها. لم ينج إسم (الخوريين) أو (الهوريين) من التعريب، حيث أن العرب قاموا بتعريب هذا الإسم إلى (الحوريين) ولذلك يستخدم الدكتور خزعل الماجدي الإسم المعرب دون أن يعرف الإسم الحقيقي لأسلاف الكورد الخوريين، وهو بدون شك يجهل معناه.

٣. كوردستان هي موطن الخوريين: الخوريون هم من شعوب الشرق الأدنى وكانوا يتكلمون اللغة الخورية ويعيشون في شمال وجنوب كوردستان [h]. عاش الخوريون في منطقة تمتد من جبال زاگروس إلى منابع نهر الفرات أي في جنوب وغرب كوردستان [١٣]. من جهة أخرى، يقول الدكتور نعيم فرح بأنه منذ منتصف الألف الثاني قبل الميلاد، عاش الخوريون في جنوب وغرب كوردستان وفي القرن الخامس عشر والرابع عشر قبل الميلاد، كانت حدود هذه المملكة تمتد من جبال زاگروس إلى البحر الأبيض المتوسط ومن بحيرة (وان) إلى آشور وأن الخوريين - الميتمانيين كانوا في أوج قوتهم في القرن السادس عشر قبل الميلاد [١٤]. كما يذكر (Robert Antonio) بأن المنطقة الممتدة من شرق دجلة إلى سلسلة جبال زاگروس، كانت موطناً للخوريين [i].

يذكر الباحث (گلب) أنه في النصف الثاني من الألف الثاني قبل الميلاد، إنتشر الخوڤيون في منطقة الشرق الأدنى وتغلغلوا في شمال بلاد ما بين النهرين وكانت من مراكزهم المهمة «نوزي» (مدينة كركوك) وأقاموا مملكة (ميتاني) في شمالي بلاد ما بين النهرين وكانت لغتهم من اللغات الهندوأوروپية وأن الخوڤيين وصلوا أيضا الى غرب كردستان [١٧].

يقول السير (سدي سمث) أن السكان السوباريين القاطنين في أعالي القسم الغربي لدجلة، كانوا معروفين بإسم {الهوڤيين (الخوڤيين)} الذين إستطاعوا ان يسيطروا سيطرهم في القرن ١٨ قبل الميلاد على القسم الأكبر من سوريا الحالية حتى نهر الفرات وأن المصريين في تلك الفترة كانوا يطلقون على سوريا إسم بلاد «هؤرو» [k].

يذكر العالم (هورست كلينكل) أن الخوڤيين بدأوا بالظهور في غرب كردستان منذ مطلع الألف الثالث قبل الميلاد وحكموا عدداً من المناطق هناك [١٥].

يذكر (وليام لانجر) أنه في حوالي سنة ١٦٩٠ قبل الميلاد بدأ الخوڤيون يهاجرون من موطنهم وينتشرون في مناطق تمتد من مدينة (وان) شمالا الى مناطق (شوشاره) و(نوزي) الواقعة قرب مدينة كركوك جنوبا والى شمالي الموصل غرباً [١٦]. سكن الخوڤيون في مدن مختلفة في كردستان، مثل كركوك وأربيل ومناطق قريبة من مدينة أورمية الواقعة في شرقي كردستان ومدينة (أوركيش) التي تبعد عن مدينة (عامودا) الواقعة في غرب كردستان بحوالي ٨ كيلومترات.

يعتقد المؤرخان (گلب Gelb) و(سپايزر Speiser) أن أسلاف الكورد السوباريين كانوا يستوطنون شمال بلاد ما بين النهرين منذ زمن بعيد وظهر الخوڤيون في المنطقة نفسها بعدهم [I]، [١٧]. هذا يعني بأن الخوڤيين هم أحفاد السوباريين.

إمتدت حدود الإمبراطورية الميتانية من بحيرة (وان) شمالا حتى أواسط بلاد الرافدين جنوبا ومن بحيرة (اورمية) وجبال (زاگرؤس) شرقا الى البحر الأبيض المتوسط وضمت سوريا ووصل نفوذها الى فلسطين وكانت عاصمتها واشوكاني الواقعة بالقرب من (سري كاني) في غرب كردستان [١٧] [١٨] [١٩].

٤. النوتة الموسيقية الخوڤية: تم العثور في مدينة (أوگاريت Ugarit) الخوڤية على أقدم نوتة موسيقية في العالم، مكتوبة باللغة الخوڤية وبالكتابة المسمارية ومؤرخة في حوالي سنة ١٤٠٠ قبل الميلاد. لقد تمت كتابة النص الموسيقي الخوڤي المذكور وعزفه على (مقام كورد) المماثل لمقام (نيد قبلي) السومري والخوڤي وتم تسجيله. هكذا نرى أن الألحان الموسيقية الخوڤية لا تزال باقية في الموسيقى الكوردية. ٥. اللغة الكوردية هي إمتداد للغة الخوڤية: يذكر الدكتور جمال رشيد أحمد بأن أغلب مفردات اللغة الخوڤية تستعمل الآن في اللغة الكوردية وعلى نطاق واسع [٢٠]. كما أن لوحات ملوك الآشوريين

مكتوبة باللغة الخورية، وأن أغلب مفردات اللغة الخورية التي كُتبت بها لوحات ملوك الآشوريين تُستعمل الآن في اللغة الكوردية وعلى نطاق واسع، بالإضافة إلى أن الكورد هم أصحاب التراث اللغوي والتاريخي لسكان هذه المنطقة [٢١].

٦. بقايا إسم الخوريين في كوردستان

أ. (هؤره مان Horeman): وهو إسم لمنطقة جبلية تمتد عبر شرق كوردستان وجنوبها، حيث تقع فيها مدن (ميريوان Meriwan) و (پاوه Pawe) في إقليم شرق كوردستان، و (ههله بجه Helebce) و (خورمال Xurmal) في إقليم جنوب كردستان. يتكلم معظم سكان هذه المنطقة باللهجة الهؤرامية. إسم (هؤرامان) يعني (مكان أو معبد الشمس) باللغة الكوردية. من الجدير بالذكر أن هذه المنطقة هي موطن اليارسانيين الذين لا يزالون يقدسون الشمس وإنطلقت الدعوة الدينية التجديدية اليارسانية ل(سان سهاك) من (هؤرامان) ويقع مرقد ههله بجه فيها. كما أنه لا يزال الكثير من سكان (هؤرامان) هم من اليارسانيين.

ب. هولير Hewlêr: هذا هو الإسم الكوردي الدارج لمدينة أربيل، والمؤلف من كلمة (هؤر Hor) التي تعني (الشمس)، وكلمة (لير) التي تعني (مكان) وبذلك (هولير) تعني (معبد الشمس).
ت. خورماتو Xurmatû: إسم مدينة تابعة لمحافظة كركوك في جنوب كوردستان. يتكون هذا الإسم المركب من كلمتين، هما (خؤر Xor) التي تعني (الشمس) باللغة الكوردية وكلمة (مات) هي كلمة ميزوپوتامية التي تعني (مدينة) وبذلك (خورماتو) تعني (مدينة الشمس).

ث. خورمال Xurmal: وهي ناحية تابعة لمحافظة (ههله بجه Helebce) وتقع في شمال مدينة (ههله بجه Helebce) وتبعد عنها بحوالي (١٠) كيلومترات. تطل سلسلة جبال هؤرامان على هذه المدينة. يتألف هذا الإسم المركب من كلمتين كورديتين هما (خؤر) التي تعني (الشمس) و (مال) التي تعني (بيت)، وبذلك (خورمال) تعني (بيت الشمس)، حيث يعيش معتنقو الدين اليارساني في هذه المنطقة والذين لا يزالون يقدسون الشمس كأسلافهم الخوريين.

ج. خورساباد Xursabad: وهي تقع شرق مدينة الموصل بحوالي ١٥ كيلومتر. هذا الإسم المركب يعني (قرية أو معمورة الشمس).

ح. هؤرين و شخان: وهي ناحية تابعة لمحافظة السليمانية. (هؤرين) تعني (المكان المشمس).

خ. خرم آباد (خؤره م نأباد Xorem abad): تقع هذه المدينة في منطقة (لورستان) في شرق كوردستان. إسم هذه المدينة باللغة الكوردية يعني (قرية أو معمورة الشمس).

د. خرمشهر (خؤره م شار Xorem Şar): تقع هذه المدينة في منطقة خوزستان في شرقي كوردستان ويعني هذا الإسم بالكوردية (مدينة الشمس).

د. خور: وهي مدينة تابعة لمدينة أصفهان ويعني إسمها (الشمس). من الجدير بالذكر أن الإسم الصحيح ل(أصفهان) هو (أسپان Espan) الذي يعني بالكوردية (خيول)، حيث أن مقاطعة أصفهان كانت جزءاً من الإمبراطورية المدينة المشهورة بالخيول الأصيلة.

ر. خورزوق Xurzûq: وهي مدينة تابعة أيضاً لمحافظة أصفهان. هذا الإسم هو في اللغة الكوردية تصغير لكلمة (خورز Xurz) التي تعني (الشمس).

ز. خورخورا Xurxura: عشيرة كوردية تعيش في منطقة هورامان في شرق كوردستان. نرى أن إسم هذه العشيرة الكوردية مكتسب من إسم الخوريين الشمسانيين.

س. هرکي Herkî: هي عشيرة كوردية كبيرة تعيش في أقاليم شرق وجنوب وشمال كوردستان. الإسم المركب لهذه العشيرة يتألف من (هور) التي تعني (الشمس) واللاحقة (كي kî)، التي تضاف الى أواخر بعض الأسماء في اللغة الكوردية للدلالة على الإلتساب.

ش. خورميون: هم قسم من شعوب آريانا (المنطقة الممتدة من كوردستان الى أفغانستان، بضمنها هاتان الدولتان) الذين كانوا يعتنقون الدين اليارساني وقاموا بعدة ثورات ضدّ الدولة العباسية التي بدأت من سنة (٧٥٤) ميلادية وكانت تهدف هذه الثورات الى الإحتفاظ بالدين اليارساني ورفض الدين الإسلامي ولذلك تم إطلاق إسم (خورميين) عليهم لكونهم من أتباع الدين اليارساني الشمساني. كانت من الأهداف الأخرى لهذه الثورات هي العدالة الاجتماعية التي هي من المبادئ الأساسية للدين اليارساني، حيث كانت هذه الثورات ذات أهداف قومية كوردية ودينية واجتماعية. من أهم هذه الثورات هي الثورة التي كانت بقيادة (جاويدان بن سهرک) التي قامت في مناطق شمال شرق كوردستان المسماة في الوقت الحاضر (آذربايجان). من الجدير بالذكر أن اللقب الصحيح لقائد هذه الثورة هو (سورک Sûrik) الذي يعني بالكوردية (أحمر). بعد وفاة (جاويدان) تولى قيادة الثورة الشاب الثائر (بابک خورمي) والتي ثارت خلالها جماهير معظم مناطق شرق وجنوب كوردستان وإستمرت لمدة حوالي ٢٢ سنة (سنة ٨١٦ - ٨٣٧) ميلادية، وتم إخماد هذه الثورة بعد أن تم قتل قائدها (بابک). مما تقدم نرى أن أفراد الشعب الكوردي هم أحفاد الخوريين الذين كانت لهم حضارة عظيمة، حيث أنهم أول من إبتكروا الحروف في تاريخ البشرية والتي هي أعظم ثورة في حياة الإنسان على الكرة الأرضية. كما أنهم هم أول من وضعوا نوتة موسيقية في التاريخ.

اللغة الكوردية تمتلك صفات قواعدية مشابهة تماما للخورية، وتمتلك مفردات معجمية خورية غير متواجدة في الفارسية القديمة أو الوسطى أو الحديثة. الشعب الناييري وتفوقه كان هذا الشعب على جانب كبير من القوة والسلطان اللتين كان لهما شأن ظاهر في إلقاء الرعب والهيبية في قلوب جميع الشعوب والأمم المجاورة له.

الميديون:

يذكر البروفيسور الأمريكي (Albert Olmstead) المختص بالتأريخ الآشوري والشرقي، بأن موطن الشعب الميدي كان جبال زاغروس وكان على صلة القرابة مع الشعوب الآرية الوافدة وكانت لغتهم هي إحدى اللهجات الآرية، حيث كانوا قبائل رحل، ثم إستقروا في الجبال والوديان وأنشأوا القرى والمدن على سفوح الجبال في الأماكن المطلّة على الوديان [m].

يقول المؤرخ (سايس) أن الشعب الميدي كان يتألف من عشائر كوردية كانت تقطن شرقي مملكة آشور، حيث كانت حدود موطنها تمتد الى جنوبي بحر قزوين وكانت غالبية هذا الشعب من الهندوأوربيين [٢٢]. كما أن المستشرق الروسي (فلاديمير مينورسكي)، في بحثه (مادة الكرد) المنشور في دائرة المعارف الإسلامية في عام ١٩٠٥، يذكر أن الكورد هم أحفاد الميديين [٢٣]. يقول السير (ولسون) أن الكورد هم أحفاد الميديين [n]. كما أن المؤرخ الإيراني (حسن پيرنيا) يذكر في كتابه المعنون (إيران قديم) أن الميديين هم من الشعوب الآرية وهم أجداد الكورد [٢٤]. يقول ابن خلدون أن الكورد منحدرين من الميديين [٢٥].

يقول (ميجرسون) أنه في القرن الخامس عشر والثاني عشر قبل الميلاد كان الشعب النابري، الذي هو سلف الشعب الميدي، يعيش في القسم الأوسط من كوردستان وأن هذا الشعب حمل إسم (الكورد) فيما بعد [o].

يذكر الأستاذ علي سيدو گوراني أن مستر (سون) الذي له إلمام كبير باللغة الكوردية ولهجاتها واللغات الإيرانية، يقول عن اللهجة الكوردية الموكرية ما يلي: الموكرية هي لهجة منتظمة الشكل وتامة العبارات الصرفية. يضيف هذا الباحث قائلاً: إن الموكريين القاطنين في نفس البلاد التي ظهر فيها (زرادشت) الذي كان يتكلم اللغة الميديدية، يتكلمون أقرب اللهجات الكوردية إلى لغة زند آقيستا القديمة [٢٦]. يذكر كل من المؤرخ الإيراني (حسن پيرنيا) والعلامة الكوردستاني مسعود محمد أن لغة الميديين هي لغة الشعب الكوردي الحالية [٢٧] [٢٨]، حيث يذكر (حسن پيرنيا) في صفحة (٥٧) من كتابه المعنون (تاريخ إيران منذ العهود القديمة الى سقوط الدولة الساسانية) أن كتاب زرادشت المقدس (آقيستا) مكتوب باللغة الميديدية. يضيف (پيرنيا) أن هناك مؤرخون ومستشرقون يعتقدون أن اللغة الكوردية المعاصرة مشتقة من اللغة الميديدية [٢٧]. كما يذكر العلامة مسعود محمد في كتابه المعنون (لسان الكرد) بأن العشائر الكوردية الموكريانية لا تزال تحتفظ باللغة الميديدية، حيث أن اللهجة التي يتكلمون بها هي اللغة الميديدية [٢٨]. المؤرخ الإيراني (موسى نثري همداني) يذكر أن لغة الميديين هي لغة كوردية [٢٩].

يذكر المفكر الكوردستاني مسعود محمد في بحثه المنشور في كتابه المعنون «لسان الكرد» الصادر في عام ١٩٨٧، الى أن الكتاب المقدس للديانة الزرادشتية (آقيستا)، مكتوب بلغة كوردية قديمة، حيث أن اللهجة الموكرانية هي نفسها لغة الآقيستا و لا يزال الموكرانيون في شرق كوردستان محافظين على لغة الآقيستا ويتكلمون بها.

اللغة الكوردية هي الوريث الشرعي للغة الميديدية والدليل على ذلك هو ان اللغة التي دونت بها لوحة الملوك الآشورية يظهر بأنها لم تكن أية لغة أخرى ما عدا اللغة الكوردية القديمة لأن اغلب مفردات هذه اللغة التي كتبت بها لوحة الملوك الآشورية الآن تستعمل في اللغة الكوردية الحالية وعلى نطاق واسع، أضف إلى ذلك ان الكورد هم أصحاب التراث اللغوي والتاريخي لسكان هذه المنطقة [٣٠].

هنا نؤكد للدكتور خزعل الماجدي وأمثاله أن البابليين هم كوردستانيون أيضا. عاش المؤرخ (بيروسوس Berosus) في القرن الثالث قبل الميلاد وكان كلدانيا ورجل دين بابلي ومطلعا على الوثائق البابلية. يذكر هذا المؤرخ البابلي بأن الميديين كانوا يحكمون بابل منذ بداية الحكم البابلي وأن من بين (٨٦) ملكا بابليا، كان (٨٤) منهم من الميديين و (٢) منهم فقط كانوا من الكلدانيين وهذا حصل قبل أكثر من ٣٠٠٠ سنة قبل الميلاد [r] [p]. يستطرد المؤرخ (بيروسوس) قائلا بأن المجموعة الثانية من حكام بابل كانت جميعهم من الميديين وتألفت من (٨) ملوك حكموا بابل لمدة (٢٢٤) سنة. هذا الكلام يُثبت بأن الميديين كانوا السكان الأصليين للمنطقة وأنهم حكموا بابل قبل مجئ الساميين الى بلاد ما بين النهرين بألاف السنين. كما أن (بيروسوس) قام بنقل المعلومات عن أصل البابليين الى اليونانيين [q]، حيث أنه كان يجيد اللغة اليونانية وهذا يؤكد على أن كتابات (بيروسوس) كانت معتمدة على وثائق بابلية موثوقة.

كما أنني جمعت أكثر من (٢٠٠) كلمة ميديية - كوردية مشتركة والتي لا مجال هنا لنشرها. بقاء كلمات ميديية كثيرة في اللغة الكوردية المعاصرة، هو دليل آخر على كون الكورد أحفاد الميديين. هكذا نرى أن الشعب الكوردي هو من أعرق شعوب العالم وآثار كهوف كوردستان التي تعود الى ما قبل مئات الآلاف من السنين تثبت ذلك. أسلاف الكورد الكوتيون والسومريون والإيلاميون والخوريون - الميتانيون والهييتيون واللوليويون والكاشيون والأرارتيون والميديون والساسانيون هم سلالات وعشائر وعائلات كوردستانية أسسوا إمبراطوريات وممالك وحضارات في أوقات متزامنة أو مختلفة ورفدوا البشرية بإبتكاراتهم وإختراعاتهم وإبداعاتهم العظيمة في مختلف مجالات الحياة.

المصادر:

١. الدكتور تقي الدين الدباغ والدكتور وليد الجادر. عصور ما قبل التاريخ. بغداد، مطبعة جامعة بغداد، ١٩٨٣.
٢. الدكتور سامي الأحمد ورضا جواد الهاشمي. تأريخ الشرق الأدنى القديم (إيران والأناضول). بغداد، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، صفحة ٣٩ (تأريخ إصدار الكتاب غير مذكور).
٣. صمويل كرمير: من ألواح سومر، ترجمة طه باقر، مكتبة المثنى، بغداد ومؤسسة الخانجي بالقاهرة، ١٩٧٠، صفحة ٢٥٦.
٤. طه باقر. مقدمة في تاريخ الحضارات القديمة. الجزء الأول، الوجيز في تاريخ حضارة وادي الرافدين، الطبعة الأولى، بغداد، ١٩٧٣، صفحة ١٢٠، ٤٧٦.
٥. عامر سليمان. العراق في التاريخ القديم، الموصل، دارالحكمة للطباعة والنشر، ١٩٩٢، صفحة ١١٩.
٦. يوسف رزق الله غنيمه. نزهة المشتاق في تأريخ يهود العراق. مطبعة الفرات، ١٩٢٤.
٧. الدكتور عبد العزيز صالح. الشرق الأدنى القديم - مصر والعراق. الجزء الأول، القاهرة، ١٩٧٦م، صفحة ٤٤٨.
٨. الدكتور محمد بيومي مهران. تاريخ العراق القديم. الاسكندرية، ١٩٩٠، صفحة ٩٠.
٩. الدكتور إبراهيم الفني. (التوراة). دار البازوري للنشر والتوزيع، عمان، الأردن، ٢٠٠٩، صفحة ٣١٩.
١٠. طه باقر. مقدمة في تاريخ الحضارات القديمة، الجزء الأول، الوجيز في تاريخ حضارة وادي الرافدين. الطبعة الأولى، بغداد، عام ١٩٧٣، صفحة ١٧٧.
١١. عامر سليمان وأحمد مالك الفتیان. محاضرات في التاريخ القديم، ١٩٧٨، صفحة ٢٥.
١٢. الدكتور جمال رشيد أحمد. دراسات كردية في بلاد سوبارتو. بغداد، ١٩٨٤، صفحة ٢٥، ٢٦).
١٣. اسكندر داود. الجزيرة السورية بين الماضي والحاضر. مطبعة الترقى، ١٩٥٩، صفحة ١١٩.
١٤. الدكتور نعيم فرح. معالم حضارات العالم القديم. دارالفكر، ١٩٧٣، صفحة ١٩٨.
١٥. هورست كلينكل. حمورابي البابلي وعصره. ترجمة محمد وحيد خياطة، دار المنارة للنشر والتوزيع والترجمة، الطبعة الأولى، ٢٠٠٣.
١٦. وليام لانجر. موسوعة تاريخ العالم. أشرف على الترجمة د. محمد مصطفى زيادة، الطبعة الأولى، القاهرة، ١٩٦٣، صفحة ٦٢.
١٧. طه باقر. مقدمة في تاريخ الحضارات القديمة. الجزء الأول، الوجيز في تاريخ حضارة وادي الرافدين، الطبعة الأولى، بغداد، ١٩٧٣، صفحة ٤٨٩.
١٨. جورج رو. العراق القديم. ترجمة وتعليق حسين علوان حسين، بغداد، وزارة الثقافة والإعلام، الطبعة الثانية، ١٩٨٦، صفحة ١٢٩.
١٩. عامر سليمان. العراق في التاريخ القديم. دارالحكمة للطباعة والنشر، الموصل، ١٩٩٢، صفحة ١٣١.
٢٠. الدكتور جمال رشيد أحمد. دراسة لغوية حول تأريخ بلاد الكورد. دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٠، صفحة ٩٩.

٢١. د. جمال رشید احمد. لیکۆئینه وهیه کی زمانه وانى ده رباره ی میژوووی و لاتی کورده واری. دار الحریه للطباعه، بغداد، ١٩٨٨، لاپه ره ١١٥ - ١١٦، ١٥٠.

٢٢. م. ساییس (١٩١٨). التاريخ العام للمؤرخین، الجزء الثاني.

٢٣. فلادیپیر مینورسکی (١٩٢٩). الكرد و کردستان. موسوعة الإسلام، دائرة المعارف الإسلامية، القاهرة.

٢٤. حسن پیرنیا (١٩٢٩). ایران قديم، طهران، صفحه ١٦٨ (باللغة الفارسیة).

٢٥. عبد الرحمن بن محمد ابن خلدون (٢٠٠٤). العبر و دیوان المبتدأ والخبر في أيام العرب والعجم والبربر ومن عاصرهم من ذوي السلطان الأكبر. مطبعة دار الفجر في التراث، القاهرة.

٢٦. علي سيدو گوراني من عمان إلى عمادية أو جولة في كردستان الجنوبية. مطبعة السعادة، ١٩٣٩، صفحه ٣٦٥.

٢٧. حسن پیرنیا (١٩٢٧) تاريخ إيران منذ العهود القديمة إلى سقوط الدولة الساسانية، الطبعة الثانية (باللغة الفارسیة).

٢٨. مسعود محمد (١٩٨٧). لسان الكرد، مطبعة الحوادث.

٢٩. موسى نثري همداني (١٣٨٩ق «٢٠٠٠م»). عشق و سلطنت. ناشر: سمیر - گسترش فرهنگ، چاپ ١ (باللغة الفارسیة).

٣٠. د. جمال رشید احمد ، لیکۆئینه وهیه کی زمانه وانى ده رباره ی میژوووی و لاتی کورده واری. دار الحریه للطباعه، بغداد، ١٩٨٨، لاپه ره ١١٥ - ١١٦.

a. Robert John Braidwood. Summary of prehistoric investigations in Kurdistan in relation to climatic change. Arid Zone Research 20. Changes of Climate: Proceedings of the Rome Symposium Organized by UNESCO and WMO, pp. 251254-. Paris: UNESCO, 1963.

b. Robert John Braidwood and Linda Braidwood (1950). Jarmo: A village of early farmers in Iraq. Antiquity 24:189195-.

c. Robert John Braidwood and B. Howe, eds (1960). Prehistoric Investigations in Iraqi Kurdistan. Oriental Institute Studies in Ancient Oriental Civilization 31. Chicago: University of Chicago Press.

d. Robert John Braidwood and H. Çambel (1970). An early farming village in Turkey. Sci. Am. 222:50- 56.

e. Robert John Braidwood, H. Çambel, C. Redman, and P. J. Watson (1971). Beginnings of village-farming communities in southeast Turkey. Proc. Natl. Acad. Sci. U. S. A. 68:12361240-.

f. Robert John Braidwood, H. Çambel, B. Lawrence, C. Redman, and R. Stewart (1973). Beginnings of village-farming communities in southeastern Turkey-1972. Proc. Natl. Acad. Sci. U. S. A. 71:568572-.

- g. Speisere, Ephraim A. (1930). Mesopotamian Origins. The basic population of the Near East. Philadelphia, USA.
- h. Herzfeld, E. (1968). The Persian Empire. Wiesbaden, page 158.
- i. Antonio, Robert (2007), The Rise of the Hurrians, International World History Project.
- j. Gelb, Ignace J. (1944). Hurrians and Subarians. Studies in Ancient Oriental Civilization No. 22. Chicago, University of Chicago Press.
- k. Smith, Sidney (1928). Ancient Kurdistan.
- l. Speisere, Ephraim A. (1930). Mesopotamian Origins. The basic population of the Near East. Philadelphia, USA.
- m. Olmstead, Albert. T. (1923). History of Assyria. Chicago, USA, page 75.
- n. Lient Colonel Wilson (19171920-). Mesopotamia, London.
- o. Soane, E. B. (1912). Mesopotamia and Kurdistan in disguise. London.
- p. Lewis, George Cornewall (1982). An historical Survey of the astronomy of the ancients. Parker & Bourn, London, page 403.
- r. Niebuhr, Barthold George (1852). The Life and Letters of Barthold George Niebuhr Vol. 3; With Essays on His Character and Influence. Chapman and Hall, London, page 241.
- q. Breasted, James Henry (1916). Ancient Times — A History of the Early World. Boston, The Athenæum Press.

رابطہ فیڈیو الدکتور خزعل الماجدی هو:

<https://www.facebook.com/watch/?v=1116210755804931>

زمزم

د.خليل رشو جندی ■

جولة قصيرة في معرفة جذور ومعاني وتطور بعض الكلمات. جولتنا لهذه المرة مع كلمة (زمزم) التي تغطي عليها القدسية خاصة عند الاسلام كونها تتواجد في الكعبة وترتبط باسم بئر ماء زمزم وبقصة ولادة النبي إسماعيل ابن أبو أنبياء الديانات الإبراهيمية (اليهودية، المسيحية والاسلام). كما يتواجد نبع ماء رقرق عذب ينبع من الجبل ويتدفق في معبد لالش الايزيدي المقدس.

تعريف ومعنى زمزم لدى العرب:

زمزم (إسم): الزَّمْزَم من المياها: الزَّمْزَم.

زمزم (فعل): زمزم، زمزمة، فهو زُمِّم، والمفعول زمزمم (للفعل المعتدي).

زَمَزَمَ المغني: أي ترنم ودندن.

زمزم الرعد: أي أحدث دويًا.

زمزمت النار: أي أحدثت صوتًا بلهيبها وإحتراقها.

زمزم المدرس: أي حفظها.

قالت العرب أن (زمزم) هو إسم علم مؤنث، وهو إسم البئر المباركة لديهم والواقعة على بعد ٢٠ مترًا من الكعبة، يتبرك بها المسلمون ويشربون من مائها. وقيل العرب إنه سميت (زمزم) لكثرة مائها، وقيل إسم لها وعلم مرتجل أو لضم هاجر مائها حين انفجرت وزمها إياه. وقيل إنها سميت (زمزم) لأنها زمت بالتراب لثلا تسيح الماء يمينًا وشمالاً ولو تركت لساحت على الأرض حتى تملأ كل شئ.

وقيل سميت زمزم بزمزمة الماء وهي صوته. وقيل سميت بزمزم لكثرتها. يقال ماء زمزم أي كثير. وقيل لاجتماعها وحركتها. ويقال سميت زمزم لأنها مشتقة من الهزمة والهزمة الغمز بالعقب في الأرض.

لماء زمزم قصة/أو اسطورة عند العرب المسلمين وغيرهم من الأديان الإبراهيمية، ترتبط بالخلافات التي حدثت بين سارة وهاجر عندما حملت من إبراهيم، فأخذ إبراهيم الخليل زوجته هاجر وتركها في وادٍ مقفر لا زرع فيه ولا ماء ولا بشر حيث ولدت بعد ذلك مولوداً سمي إسماعيل! ومرّت بضعة أيام ونفذ ما معها من الزاد والماء، فبكي الطفل الرضيع وتألّم من شدة الجوع والعطش، فراحت أمه هاجر تبحث هنا وهناك وتسعى بين الصفا والمروة (جبلان في مكة) عدّة مرات لعلّها تجد ماءً أو طعاماً أو بشراً، ولكن دون جدوى، حتى بلغ سعيها بين الصفا والمروة

سبع مرات، وعند المروة سمعت صوتاً فإذا بجبريل يضرب بجناحه الأرض حتى نبع ماء زمزم عند أقدام الطفل الرضيع إسماعيل!
وقالت العرب أيضاً أن (زمزم) إسم فارسي لأن سابور الملك لما حج البيت زمزم عليها. وال (زمزمة) ترتيلة دينية ينشدها الموبذون أثناء تحميد الله وتعميد الأجساد وغسل الأطعمة والأعمال الأخرى. وهي كلام المجوس وقراءتهم في صلاتهم، لأن الفرس يعتقدون أن أباهم إبراهيم. نلاحظ من معاني (زمزم) انها تحمل صفة الصوت والحركة، كما أنها عند العرب تعني الكثرة والاجتماع. (يراجع معجم الغني، الرائد، الوسيط، ومعجم الأصوات).

زمزم في اللغة النوبية:

يذكر التراث الشفاهي للنوبيين في شمال السودان وجنوب مصر، أن (هاجر) الزوجة الثانية لإبراهيم كانت في الأصل نوبية، ويدعم هذا القول وجود عدة اعتقادات لديه، منها: أن إسم (هاجر) يقابله نفس النطق في اللغة النوبية (هاقجر) التي تعني الجالس أو المتروك، والمعنى المباشر لـ (هاقجر) هو سوف أجلس، في إشارة ربما لعملية تركها وحيدة في مكة! ويعتقد النوبيون أن السيدة هاجر نطقت بكلمة (زمزم) عندما انفجر الماء من تحت قدميها أثناء الولادة، ويقابل كلمة (زمزم) في اللغة النوبية (سم) التي تعني بالعربية فعل الأمر (جفّ)، فقد كررتها مراراً وهي تدعو الماء للتوقف: (سم سم) أي (جف جف) وتحور النطق لتصبح (زمزم)! (نفس المصادر السابقة)

زم وزموم في اللغات الهندو-أوروبية:

اللغات السلافية أو «الصقالبة» تندرج كمجموعة فرعية من اللغات الهندو-أوروبية، يتحدث بها سكان أوروبا الشرقية، البلقان وأجزاء من أوروبا الوسطى وجزء من شمال آسيا. واللغة الكردية التي هي لغة آرية تنتمي بدورها الى اللغات الهندو أوروبية وذات قرابة باللغة السنسكريتية في الهند وكذلك الجرمانية. والسلافيون يرجعون في أصلهم إلى الشعوب الهندو-أوروبية المنحدرة حسب المصادر التاريخية من مناطق بحر قزوين والساحل الجنوبي للبحر الأسود. توجد في هذه اللغات الكثير من الكلمات المشتركة أو أن مفهوم العديد من الكلمات هو متشابه، إحدى الكلمات موضوع بحثنا هي:

(زم) و (زموم) هي المناطق التي تكثر فيها عيون الماء وتنبت فيها الحشائش والمراعي وتمتاز ببرودة الجو حتى في فصل الصيف حيث يتوجه اليها الرعاة بقطعان ماشيتهم وحيواناتهم، وتقع هذه المناطق غالباً في المناطق الجبلية والهضاب العالية. الـ (زم) كلمة من اللغات الهندو-أوروبية ومنها اللغة الكردية التي تعني البرد، و (زمستان) بمعنى فصل (الشتاء) موجودة في الميديّة والفارسية، وهي تطابق المقطع الأول من الكلمة الكردية (زمستان، زفستان)، وهي نفسها التي تستعمل في اللغات السلافية جميعاً ندون البعض منها؛ البلغارية والتشيكية والاوكرانية والبولندية واللواتية والمقدونية والصربية (زيمال، zimal)، الروسية (زيموي zimoy)، والسلوفاكية (زيمني zimne).

الزموم (جمع زم) يعني محال الأكراد ومنازلهم بلغة فارس. (نزهة المشتاق، ج ١/ص ٤١٨ ومعجم البلدان ج ٣/ص ٧١). ولا تزال تطلق على المحال الخاصة للقبائل الرحالة في المراعي الجبلية (زومه) وتعني مجموعة من الخيام [١]. والـ (زوم) تعني كذلك مناطق المراعي الباردة في الصيف وفيها عيون الماء العذبة ومنها تأتي الكلمة الكردية (زوزان) بمعنى المصايف أو مكان الاصطياف، عكسها الكلمة الكردية (كرميان Garmiyan) بمعنى المناطق الحارة، حيث كان الرعاة الرحالة يتنقلون في الشتاء من المناطق الباردة (زوم - زوزان) الى المناطق السهلية الحارة.

ويقول البلاذري وكذلك الطبري في تاريخهما شكلت القبائل الكردية (زموم الأكراد) المقيمة بإقليم فارس المطل على بحر فارس (الخليج) جنوب إيران منذ العهد الساساني وخلال العهود الاسلامية الأولى إحدى عناصر السكان بالإقليم واضطلعت بدور مشهود في الأحداث السياسية التي شهدت منطقتهم أيام الفتوحات الاسلامية وخلال العهد الأموي [٢].

إذا افترضنا أن (زمزم) المتواجدة في مكة، مرتبط بقصة/اسطورة إبراهيم الخليل وخلافات زوجته ساره وهاجر، وابعاد الأخيرة وتركها في واد مقفر لا زرع فيه ولا ماء ولا بشر، وفي تلك الأرض تلد هاجر وليدها الذي سميّ بإسماعيل...فان هذا الافتراض يضع إبراهيم الخليل والقصة برمتها، وحتى اسم مكة، في ميزان البحث والتحقيق. بمعنى أولاً: التحقق من: هل كانت هنالك فعلاً شخصية تاريخية باسم إبراهيم ولدت في (اور كلدان) بجنوب العراق وتركت (الشخصية) محل ولادتها متجهة صوب الشمال الغربي حيث مدينة أورفا ليدخل منها إلى الشام ثم مصر والحجاز؟! ثانياً: لماذا سلك إبراهيم وعشيرته كل هذا الطريق الطويل ولم يختصرها بعبور نهر الفرات متجهاً إلى الشام من أراض الأردن الحالية وبعدها يتجه صوب فلسطين ومصر والحجاز؟! أم أن (إبراهيم) هو انعكاس لصدى (براهما) الأيونيم Eponym (اسم رمزي طوطمي لجماع عرقية من موجة إيرانية

استقرت في (اور) عبر لورستان في إيران ثم هاجرت إلى حران في عهد الكاسيين (١٨٠٠ق.م.) كما يكتب العلامة د. لويس عوض في كتابه مقدمة في فقه اللغة العربية، ص ٢٠؟ إن صحت هذه النظرية، معنى ذلك لم يكن لبئر زمزم ومكة التي شيدت حولها فيما بعد من وجود قبل تاريخ ١٨٠٠ قبل الميلاد! وكل ذلك يضعنا أيضاً أمام إعادة النظر في قراءة التاريخ نفسه والبحث عن الانتماء العرقي لإبراهيم الخليل نفسه وعشيرته!

المتتبع لبعض المصادر التاريخية التي تتحدث عن حركة الشعوب والمجموعات البشرية القديمة، يلاحظ على سبيل المثال بأن قبائل الهكسوس كانوا من الشعوب الهندو-أوروبية تحركوا من شمال آسيا إلى مصر حوالي الألف الثاني قبل الميلاد وحكموها لمئات السنين وطردوا منها زمن الفرعون أحمس ونزحوا إلى الجنوب، ويقول د. لويس «من حقنا أن نشبه من أن الحجاز جملة كانت المنطقة التي لجأ إليها «الحكاخازو-الهكازو» أو الهكسوس بعد طردهم من مصر.» وأنهم اعطوا اسمهم (حكاخازو) الى الحجاز، وأن ملك الهكسوس (خمودي Khamoudi) الذي ورد اسمه في بردية تورين فيه جميع العناصر الفونطيقية في إسم (ثمود). ويبدو أن ثمود التي ازدهرت في القرن الثاني قبل الميلاد في شمال الحجاز كانت مدينة أنشأها الهكسوس بعد خروجهم من مصر، وكان لها بعض الشأن نحو ثمانية قرون قبل الاسلام ثم أهلكتها الله كما اهلك «عاد» وان العاد أو «ختي Khatti» هم جيل من أجيال الهكسوس [٣]. كما أن مكه (ملكاي Malichai) هي صيغة مجزوة من «ماهليك Mahlik» الحامية. ومكه قبل الاسلام كان يسكنها «العماليق» ومنهم بنو جرهم، ومكه، كما ورد في بطليموس، وهو (ملكاي) أو موطن «أماليك» أو عماليق المذكورة في التوراة [٤]. والهكسوس أو ملوك الرعاة عندما طردوا من مصر استوطنوا الحجاز واتخذوا من مكة عاصمة لهم [٥]. ويذكر د. عوض في مكان آخر «إن العرب حين نزلوا شبه الجزيرة العربية، إما نزلوا على سكان أصليين كانوا فيها، كان منهم العماليق الذين نعرف من قصة الخروج في التوراة إنهم كانوا مستقرين من الحجاز الى الجنوب فلسطين من قبل خروج بني اسرائيل. (ص ٤١)

بناءً على ما تقدم ليس من المنطقي ولا من الواقعي أن ينزل قوم مثل الهكسوس حكموا مصر أكثر من قرنين ونصف في مكان مقفر لا ماء فيه ولا كلاً! بهذا كان ماء بئر (زمزم) موجود قبل ترك إبراهيم لزوجته هاجر وولادتها لاسماعيل. وأن (زمزم) كلمة هندو-أوروبية من لغة الهكسوس ذلك شعب الآسيوي القادم من مناطق القوقاز كما تمت الإشارة اليه أعلاه.

إستكمالاً لموضوع بحثنا، من حقنا القول أن (زمزم) في معبد لالش تدخل ضمن لغة وإصطلاح الشعوب الهندو-أوروبية، وإن ربط إسم نبع (زمزم) في لالش الذي ينبع مائه من جبال هكار

- بكرديستان العراق بـ (زمزم) مكة في الحجاز يدخل من باب الاسطورة، وان تداولها ربما دخلت التراث الثقافي الايزيدي، إما في تشابه جذور الايزيديين الحاليين مع الهكسوس، أو دخلته من باب التقية
- [١] د. زرار صديق، دراسات كردية غي بلاد سوبارتو، بغداد ١٩٨٤، ص١٠٦.
- [٢] البلاذري، فتوح البلدان، ص٣٨١، تاريخ الطبري حوادث «٢٣هـ»، ١٧٨/٤، ص١٨٣ و١٨٦ (مقتبس من د. زرار صديق، مصدر سابق، ص١٠٦).
- [٣] د. لويس عوض، مقدمة في فقه اللغة، ص٤٣ و٦٠-٦١.
- [٤] نفس المصدر، ص٢٠.
- [٥] نفس المصدر، ص٥٦..

نقد و بررسی

اصطلاحات تخصصی دستور زبان

کامران رحیمی

واژه، نشانه ذهنی و از تراوشات و توانش‌های زبان انسانی است، بجز چند مورد معدود، رابطه دال و مدلول طبیعی، بین واژه و مصداق وجود ندارد از این رو واژه، نشانه‌ایی قراردادی و انتزاعی است هر اندازه این نشانه‌ها، از مواد اشتراکی، ساختارمندی، زنده و همه فهمی زبان، اخذ شوند دایره فهم مخاطبان از نشانه‌ها، گسترده‌تر می‌شود و می‌توان ادعا کرد نشانه‌های قراردادی، در فرایند همه فهمی و معیاریت قرار دارند. واضح و مبرهن است که کارکرد و وظیفه اصلی زبان، «ایجاد ارتباط» است و سایر نقش‌های زبان نظیر: تفکر، ادبیات و... در مراتب بعدی قرار دارند. زبانی که نتواند بین کلیه گویشوران خود، ارتباط برقرار کند زمینه مستحیل یا دستکم محدودسازی گویشوران خود را فراهم کرده است، در این میان گویش معیار، به عنوان فاکتور اساسی مدرنیسم و ضرورت و نیاز زندگی امروزه، نقش موثری در ارتباط بین گویشوران زبان، ایجاد می‌کند. بر اهل خرد و دانش پوشیده نیست که گویش معیار یا میانجی در کنار سایر گویش‌های جغرافیایی، ادبی، تاریخی و... فقط نقش میانجی و پل ارتباطی برای تفهیم عمومی ایفا کرده و نه جای گویشی را تنگ می‌کند و نه گویش‌های دیگر را از حیات، بازمی‌دارد. به عنوان نمونه، گویش‌های مختلف عربی در ده‌ها کشور، رایج است اما فقط یک گویش معیار رسمی و میانجی در میان آنان متداول است. فارسی خود ۴۵ گویش دارد و در این میان جایگاه گویش معیار و رسمی با کارکردهای مختلف بر همگان اعیان است. اما مهمترین سند تاریخی و عقلی در میان ما، ظهور کوردی گورانی پس از اسلام است که قرن‌ها، در مناطق مرکزی و جنوبی زاگرس، گویش معیار در بین ایلات کورد بوده و نه تنها در حفاظت، تقویت و همگون‌سازی سایر گویش‌ها، نقش داشته بلکه زمینه فهم مشترک و تولیدات انبوه را فراهم آورده و همزمان گویش گفتاری مردمان رایج و محفوظ بوده است.

تحولات سریع اجتماعی و سیاسی در دوران معاصر، ضمن مزایا، پیامدهای سلبی نیز در پی داشته است از جمله: تزیق تمرکزگرایی در انزهان سایر گویشوران ایرانی، ترویج تفکر تساوی پیشرفت، تربیت و پرستیژ اجتماعی با حذف زبان مادری، تلقین حس کهنتری با هژمونی زبان‌های غالب و مواردی از این دست،

حیات زبان‌های مادری را به مخاطره جدی در طول حیات و تاریخ خود، مواجه کرده است که بی‌گمان، فقط دست یازی به گویش معیار می‌تواند سنگر و سدی در برابر این موج یکسان‌سازی در این کارزار نابرابر باشد از دیگر سو، ظهور پدیده‌های نوین نظیر: نهضت ترجمه، صنعت چاپ و نشر و بازار فروش، گسترش رسانه‌های گروهی و از همه مهمتر، نیاز به تدریس و آموزش همگانی، این ضرورت را دو چندان کرده است. پر واضح و مبرهن است هیچ زبانی در دوران معاصر بدون آموزش رسمی نمی‌تواند به حیات خود ادامه دهد. برخی راه برون رفت را در «راه حل هر گویش، یک کتاب درسی در تمام مقاطع» می‌دانند که این امر هیچ پایگاه علمی، عملی و عقلی ندارد زیرا هر گویشی، چندان متون تولیدی ندارد که حتی مواد آموزشی یک مقطع را تامین کند از سوی دیگر نویسندگان و زبان‌دان برای تالیف کتب درسی و معلمان کاردان برای تدریس گویش هر ایل و روستایی وجود خارجی ندارد، طرفه این که در شهرها هم، گویش‌های متنوع موازی، متداول است و انتخاب و پسند هر کدام از این گویش‌ها، موضع‌گیری و واکنش‌های درپی خواهد داشت. پس با عنایت به این موانع، گویش معیار فراگیر با کارکردهای مختلف آموزشی و ارتباطی، امری محتوم در حفظ، اعتلا، ارتقا و تثبیت زبان است. همچنین لازم به ذکر است که وجود و گسترش گویش معیار به منزله طرد یا انزوای آثار ادبی نویسندگان و شاعران نخواهد بود بلکه سبب تعاملات و تاثیرات دوگانه بر یکدیگر خواهد شد چه از بزرگان متقدم و متاخر نظیر حافظ و نیما یوشیج به هر دو گویش محلی (شیرازی و تبری) و معیار شعر سروده‌اند و آثارشان در تضاد و تقابل هم نبوده است. گویش معیار علاوه بر ارتباطات گسترده، بازار نشر و چاپ را هم رونق می‌بخشد و همزمان دایره مخاطبان و خریداران را افزایش می‌دهد. به عنوان نمونه اگر دفتر شعری به کوردی جنوبی، به زبان دیگر شرح و حواشی شود برای هم زبانان در شهرهای هم جوار عراق مفهوم نیست و اگر به زبان معیار عربی تشریح شود همین حکم در مناطق ما دارد، نگارش معرفی نامه و اصطلاحات چند زبانه در اثر حاضر نیز، خود موید، غیاب گویش معیار است. پس منظور از معیار، فقط گویش میانجی و ارتباطی است نه تغییر یا جایگزینی گویش ادبی و محاوره‌ای.

باری برای پذیرش و انتخاب گویش معیار، مولفه‌های زبان شناختی و جامعه‌شناختی در نظر گرفته شده است که عبارتند از: میزان جمعیت، انبوه گویشوران همگون، سابقه و قدمت، مرکزیت سیاسی و جغرافیایی، اصالت زبانی و فصاحت بیانی، تولید انبوه متون متنوع، تعدد رسانه‌های گروهی، وجود چهره‌های برجسته علمی و ادبی، پختگی زبانی و غنایی واژگانی برساخته، وجود انبوه مدرسان و استادان آموزشی و... . کلیت این موارد، ضمن نسبیّت، محل تشّتت آرا نیز هستند اما آنچه، قدر مسلم است به نظر می‌رسد در واژه‌سازی نوین می‌بایست از اجزا و نشانه‌های عمومی و متداول زبان استفاده شود و تاکید و تعصب بر گویش خاص، ضمن غیرعلمی و اقتصادی بودن، ظلم مضاعف به سایر گویش‌هاست و در بلند مدت باعث رویگردانی، ریزش و انقطاع سایر گویشوران زبان می‌شود. واژه‌سازان مستقل و فرهنگستان سوم کوردی (ئه‌کادیمی کوردی) باید بین تاکید و تمرکز بر گویش‌های مرکزی و کلیت زبان کوردی تفکیک قایل شوند زیرا بی‌گمان بسیاری از معادلات اصیل در سایر گویش‌ها به صورت طبیعی وجود دارد و لزومی ندارد هزینه‌های هنگفت، صرف واژه‌سازی و معادل‌یابی واژگان بیگانه شود. فرهنگستان اول کوردی (کوری زانیاری کورد) در بغداد (۱۹۷۰ م) به جهت حضور استادان برجسته زبان کوردی که گویش‌گرا نبودند عنایت خاصی به کوردی جنوبی (فیلی، کلهری و لکی) داشته و واژگانی نظیر: زانست (دانش)، چاوگ (مصدر)، وشه (واژه، مشتق از بن‌مضارع «وتن» = ئوشم) و... از برساخته‌های این عنایت بوده است. در این قسمت، اصطلاحات تخصصی دستوری به سه زبان و واژگان مصوب کوردی آورده شده است. واژگانی که با ستاره(*) مشخص شده‌اند یا از برساخته‌های نگارنده است یا مطابق اصل واژه‌گزینی از ذخیره عظیم گویش کوردی پهلوانی (جنوبی) به گویش معیار پیشنهاد شده تا مخاطب زبان‌دان، در صورت صلاحدید از آنها استفاده کند.

فارسی	عربی	کوردی	انگلیسی
اسم	الاسم	ناو	noun
اسم ایزار	اسم الآلة	ئامراز	instrument
اسم اتباع	الاسم المضاعف	لفانگ*	reduplication
اسم اتباع	الاسم المضاعف	دواناوه‌کان	reduplication
اسم تحبیب	اسم التحیب	ناونازاری*	-----
اسم مخفف	اسم مختصر	لاناو*	abbreviation
اسم مخفف	اسم مختصر	ناوی کورتکراو	abbreviation
اشاره	الأشارة	ئاماژه	demonstrative
اشتقاق	الأشتقاق	گرتار*	derivation
اشتقاق	الأشتقاق	دارشتن	derivation
اصلی	الرئيسي	سه‌رکی	Basic
امر	الأمر	فرمان	imperative
آینده	المستقبل	داهاتوو	future
آینده	المستقبل	بانان*	future
بخش	الجزء، القسم	به‌ش	part
بن فعل	المصدر	ره‌گ	Root/stem
پرسشی	الإستفهامي	پرسیاری	interrogative
پسوند	لاحقة	پاشگر	suffix
پیشوند	سابقة	پیشگر	prefix
تجزیه	تقسيم	هه‌لوه‌شانندن	analysis
تجزیه	تقسيم	شیوار*	analysis
ترکیب	التركيب	ئاویتار*	compound
ترکیب	التركيب	لینکدان	compound
تعجبی	التعجبی	ماقی*	exclamatory
تعجبی	التعجبی	سه‌رسوپمان	exclamatory
تکواژ	الوحدة الصرفية	وشتاک*	morpheme
جامع	شاملة	گشتگیر	comprehensive

fake	ده‌سنگردی*	الصناعي	جعلی
collective	کو	الجمَع	جمع
sentence	رسته	الجُملة	جمله
particle	پیت	الحرف	حرف
proper	تاییه‌ت	الخاص	خاص
grammar	ریزمان	النحو	دستور
writing system	رینووس	أسلوب الكتابة	رسم‌الخط
structural	پیکه‌تایی	البنیوية	ساختگرا
structural	لاختاری*	البنیوية	ساختگرا
simple	ساده	بَسِيط	ساده
person	که‌س	الشَّخْص	شخص
consonant	بی‌ده‌نگ	صامته	صامت
morphology	گه‌ردان	علم الصرف	صرف
adjective	ئاوه‌لئاو	الصِّفَة	صفت
sound	ده‌نگ	الصَّوْت	صوت
pronoun	جیتاو	الضمير	ضمیر
generic	گشتی	العام	عام
Agent/subject	به‌کار	الفاعل	فاعل
nominative	به‌کاری	الفاعلي	فاعلی
active	کارا	نَشِيط	فعال
verb	کاراک*	الفعل	فعل
verb	کار/ کردار	الفعل/ العمل	فعل
adverb	پیته‌ن*	القيد	قید
adverb	ئاوه‌لکردار	الظَّرْف	قید
dialect	شیتوه‌زار	اللَّهْجَة	گویش
intransitive	تیتنه‌په‌ر	اللازم	لازم
title	ناناوه*	اللقب	لقب، تخلص
aptitude	شیاو*	صَلَاحِيَة، قَابِلِيَة	لیاقت

past	رابردوو	الماضی	ماضی
ambiguous	نادیار *	الغامض	مبهم
transitive	تیپه‌ر	متعدی	متعددی
complement	ته‌واو‌که‌ر	تکملة / المتّم	متمم
passive	نه‌ناسراو	المجهول	مجهول
masculine	نی‌روک *	المذکر	مذکر
compound	لی‌کدراو	المرکّب	مركب
compound	ئاو‌یتاو *	المرکّب	مركب
derivative	دا‌ر‌ی‌ژراو	المشتق	مشتق
derivative	گیراو *	المشتق	مشتق
infinitive	چاوگ	المصدر	مصدر
vowel	ده‌نگدار	المصوّت	مصوت
present	ئی‌ستا	المضارع	مضارع
definite	ناسیاو	المعرفة	معرفه
active	ناسراو	المعلوم	معلوم
singular	تاک	المفرد	مفرد
object	به‌ر‌کار	المفعول	مفعول
accusative	به‌ر‌کاری	المفعولي	مفعولی
feminine	مایوک *	المونث	مونث
infix	نیوگر	الداخلة	میان‌وند
indefinite	نه‌ناسیاو	النكرة	نکره
syllable	برگه	المقطع	هجا
syllable	برگ *	المقطع	هجا
phoneme	واچ *	الصوت/الفونيم	واج
lexeme	وشه	الكلمة	واژه
affix	گر	اللاحقة	وند
affix marker	گروک *	المؤشرة / العلامة	وندنما

بدیهی است که زبان موجود زنده‌ای است که با واژه‌سازی، زایا، و با نثر و ترجمه، پویا می‌شود دیگر این که واژگان برساخته و مردمی در هر زبانی، تاریخ مصرف خاصی دارند و پس از زایش و تولد با توجه به تحولات علمی و اجتماعی، بایگانی یا دچار تحول معانی می‌شوند از این رو جزم‌نگری و تعصب به واژگان نوین با توجه به دلایل و براهین علمی و منطقی، به خمودگی و عقیمی زبان منجر می‌شود. در این قسمت سعی شده است با توجه به روش‌های علمی واژه‌سازی معاصر، برخی از واژگان مصوب، ضمن نقد اصولی، برای معادل آن‌ها، واژه مناسب پیشنهاد داده شده است:

اسم اتباع ← لفانگ یا دواناوه‌کان

اتباع یا پیرو، لفظی مهمل و بی‌معنی است که پس و پیش از اسم می‌آید و بر گسترش معنی یا انواع آن دلالت می‌کند، ترجمه لفظی «دواناوه‌کان» یعنی «نام‌های بعدی» است و این معادل با تعریف علمی اسم اتباع، تطابق ندارد. چون برخی از واژه‌های مهمل پیش از اسم می‌آیند. در کوردی ایلامی «لفانگ یا لفانه» به معنی دو قلو و دوتایی همسان است که می‌تواند معادل مناسبی باشد و از طرفی سه هجا و سه تکواژ بوده که از لحاظ سرعت تلفظ و اقتصاد زبانی بسیار مناسب تر است. در صورتی که «دواناوه‌کان» پنج هجا، چهار تکواژ است.

اسم مخفف ← لاناو یا ناوی کورتکراو

اسم مخفف، اصطلاح نوینی است که برای نخستین بار در این مقاله بدان اشاره شده است پس در وهله اول باید معادلی نو برای آن در نظر گرفت دیگر این که این واژه به صورت طبیعی در کوردی جنوبی موجود است. «لاا» در زبان کوردی به معنی طرف است و اصطلاحاً یعنی گفتن یک قسمت اسم مخاطب، از همه مهمتر «لاناو» دو هجا و «ناوی کورتکراو» پنج هجا هست. کوتاهی و اختصار واژگان معادل، اصل مهمی در واژه‌سازی است.

اشتقاق ← گرتار یا دارشتن

نگارنده واژه «گرتار» را که از «گرت+ار» ساخته‌است زیرا ساختار این واژه، مطابق اسم مصدر بوده و از لحاظ علمی، اسم مصدر، معادل، واژه مصدر است، در صورتی که «دارشتن» مصدر پیشوندی و دقیقا به معنی اشتقاق نیست. لازم به ذکر است ساختار اسم مصدری برای معادل یابی واژگان بیگانه از سایر ساختارها مانند خود مصدر، مناسب تر و علمیت تر و زیاتر است.

مشتق ← گیراو یا دارپژراو

مشتق به معنی گرفته شده و اسم مفعول بوده و واژه پیشنهادی «گیراو» نیز دقیقا مطابق این ساختار و معنی است. در صورتی که «دارپژراو» مشتق - مرکب، سه هجا و معنی تحت الفظی آن «فروریخته شده» است (?).

آینده ← بانان یا داهاتوو

«بانان» واژه‌ای طبیعی و خود ساخته مردم است که تداول عمومی دارد و دقیقا به معنی «آینده» است. اگر اهالی فرهنگستان، از وجود این واژه شکل و دو هجایی، در کوردی جنوبی اطلاع داشتند قطعا متحمل زحمت برای ساخت واژه جدید نمی‌شدند. باری هر دو واژه خوش‌آهنگ و علمی ساخته شده‌اند پیشنهاد می‌شود نویسندگان، جهت برانگیختن حس شراکت اهالی جنوب در گویش معیار از هر دو واژه استفاده نمایند.

تجزیه ← شیوار یا هه‌لوه‌شانندن

«هه‌لوه‌شانندن» برای معادل «تجزیه»، سه ایراد اساسی دارد: ۱- مصدر است که مصدر نامناسب‌ترین معادل برای واژه‌گزینی محسوب می‌شود در صورتی که «شیوار» از لحاظ نوع، اسم مصدر و از لحاظ ساخت، مشتق است و در دانش واژه‌سازی، مشتق، مناسب‌ترین معادل قلمداد می‌شود. ۲- این واژه (هه‌لوه‌شانندن) چهار هجا و «شیوار» دو هجا است که براساس دانش واژه‌سازی و اصل کم‌کوشی زبان، در معادل‌سازی، اولویت با واژگان سبک‌تر با هجای کمتر است. ۳-

هه‌لوه‌شانندن» به معنی برهم زدن بوده و دقیقا به معنی تجزیه نیست در صورتی که «شیوار» از مصدر مرکب «شیکردن» به معنی حلاجی کردن و تجزیه‌سازی است، با این تفاسیل نگارنده واژه خوش آهنگ و علمی «شیوار» را پیشنهاد می‌کند که از «شی+ و(صامت میانجی)+ار» ساخته شده است.

ترکیب ← ئاویتار یا لیکدان

«لیکدان» برای معادل «ترکیب»، دارای ایراداتی است: ۱- «لیکدان» مصدر پیشوندی است و مصدر پیشوندی از مصدر ساده به مراتب برای معادل سازی، نامناسب‌تر است، ولی «ئاویتار» از لحاظ نوع، اسم مصدر و از لحاظ ساخت، مشتق است. ۲- «لیکدان» دقیقا به معنی ترکیب نیست در صورتی که «ئاویتار» دقیقا به معنی ترکیب و آمیختگی است. از این رو نگارنده واژه مطمئن و علمی «ئاویتار» را ساخته که از بن فعل «ئاویت+ار» ترکیب یافته است.

مرکب ← ئاویتاو یا لیکدراو

«ئاویتاو» از لحاظ ساختار دقیقا مانند واژه «مرکب» صفت مفعولی و مشتق است و دو تکواژ بوده در حالی که «لیکدراو» چهار تکواژ و مشتق-مرکب است ساختار مشتق و کمی هجا و تکواژ، اصلی اساسی و علمی در فرایند واژه‌سازی و واژه‌گزینی است.

تعجبی ← ماقی یا سه‌سورپمان

متعجب و مبهور ماندن، ترجمه تحت الفظی «سه‌سورپمان» است و در ایلام و کرمانشاه نیز به صورت «سه‌رم سپر ما / مه‌ن» رایج است که در واقع جمله یا عبارت فعلی می‌باشد هرچند در نوشته‌های علمی نباید از واژگان احساسی و تاسفی استفاده کرد ولی در این مورد باید گفت این نوع معادل‌سازی یعنی جمله در برابر کلمه، در حق زبان کوردی، اجحاف است. در حالی که «ماق» یا «واق» به معنی تعجب، به صورت طبیعی در زبان وجود دارد.

تکواژ و وشاک

ظاهرا در گویش معیار برای «تکواژ» معادل‌سازی نشده است نگارنده با بهره‌گیری از اجزای زنده زبان «وشاک» را پیشنهاد می‌نماید که جهت ساخت آن از فرایند قلب (وشه+ تاک) استفاده شده است.

جعلی ← ده‌ستکردی

دستورنویسان سنتی دید ایجابی به ظهور و ساخت مصادری نظیر «خه‌له‌تانن»، «فه‌مانن» و... نداشتند بنابراین این گونه، مصادر را جعلی می‌نامیدند، اما امروزه به مدد علم زبان‌شناسی و مطالعات زبان‌های پیشرفته و هم‌سنخ، خاصه، انگلیسی، مشخص شد نه تنها جعلی نیستند بلکه روشی طبیعی برای واژه‌سازی می‌باشد، اخیراً فرهنگستان فارسی، برای اصطلاح مصدر جعلی، واژگان «تبدیلی» و «برساخته» تصویب کرده‌است. نگارنده نیز مطابق اصول واژه‌گزینی و تحول معنای، واژه «ده‌ستکردی» را پیشنهاد می‌نماید.

ساختگرا ← لاختاری یا پیکهاته‌یی

ساختگرا نام مکتبی مشهور است که در آن برای یافتن واحدهای زبان و بررسی آن‌ها تا حد امکان از رجوع به ذهن، یعنی در نظر گرفتن معنی، خودداری می‌شود. در کوردی برای این اصطلاح چند واژه نظیر «بنه‌ماخوازی، بونیادخوازی و پیکهاته‌یی» متداول است. هیچ کدام از این واژگان دقیقاً معادل «ساختگرایی» نبوده زیرا «بنه‌ما» و «بونیاد» به معنی «پی ساختمان» و «پایه» و «پیکهاته» تحت الفظی یعنی «ترکیب یافته» و در کوردی جنوبی به معنی «تجمع یافته، تلنبار» است. اما «لاخت» در کوردی فیلی به معنی ذات، اساس، شاکله، بافت و... است که علاوه بر نزدیکی معنی، تقریباً از سایر معادلات خوش‌آهنگ‌تر است و از همه مهم‌تر این‌که واژه (لاخت+ار) اسم مصدر و دارای دو تکواژ و مختوم به صامت است و قابلیت ذاتی دارد برای معادل‌سازی سایر مشتقات و هم خانواده «ساختگرا» مانند ساخت، ساختمان، ساخته و... در صورتی «پیکهاته» اسم مشتق- مرکب، چهارتکواژ و مختوم به مصوت است. لازم به ذکر است اصل اساسی در واژه‌سازی بر این امر استوار است که باید هم‌زمان، تکلیف واژه بیگانه و سایر مشتقات آن، مجموعاً مشخص شود.

فعل ← کاراک یا کردار...

تاکنون برای معادل «فعل» چندین واژه از جمله «کردار، فرمان و کار» پیشنهاد شده جالب اینکه هر کدام، در کوتاه زمان بنا به دلایلی از دور تداول خارج شده‌اند، امروزه واژه «کار» به جهت سادگی، نزدیکی معنای و انبوه مشتقات همگون، توفیق بیشتری در استعمال دارد ولی از آن جهت هیچ وندی ندارد و ساده است. با خود واژه «کار» به معنی «شغل، فعالیت و...» اشتباه می‌شود بنابراین نگارنده ضمن آشنایی زدایی وند نسبت‌ساز «اک» را با این واژه (کاراک) ترکیب نموده‌است. حتی اگر مورد پسند صاحب‌نظران، واقع نشود باز واژه «کار» از سایر معادلات مناسب‌تر است.

قید ← پینه‌ن یا نأوه‌لکردار

«نأوه‌لکردار» تحت الفظی یعنی همراه فعل؛ از روی ساختار مفهومی این واژه، می‌توان استنباط کرد که این واژه‌گزینی مربوط به مصوبات فرهنگستان اول کوردی است(؟) زیرا در گذشته، دستورنویسان تصور می‌کردند قید از ملزمات یا نیاز فعل می‌باشد در صورتی امروزه محرز شده، قید رکنی اختیاری است که علاوه بر فعل با سایر ارکان جمله همراهی می‌کند پس اصطلاح «نأوه‌لکردار» در وهله نخست از لحاظ تعریف علمی صحیح نیست از سوی دیگر امروزه واژه «کردار» به معنی «فعل» در گویش معیار، حذف یا کم کاربرد شده است. با این دلایل، نگارنده، واژه «پینه‌ن» را با عناصر کوردی جنوبی، برای اصطلاح دستوری «قید» ساخته‌است. باری پسند و پذیرش این معادل، به خردجمعی، تفکر فراگوشی و سیاست زبانی نویسندگان مرکزی، منوط می‌باشد زیرا استفاده از واژگان برساخته جنوبی، باعث سهیم شدن، حس اشتراک و ارتباط با گویش معیار می‌شود.

لیاقت ← شیاو

صفت لیاقت دال بر شایستگی و قابلیت اسم است، نظیر: ره‌وه‌نی(رفتنی)، گره‌وه‌نی(گروی)، خورا(قابل خوردن)، گیرا(جذاب) و... ظاهراً در گویش معیار، معادلی برای این اصطلاح دستوری در نظر گرفته نشده است(؟) یا نگارنده معادل آن را مناسب نپنداشته‌است از این رو واژه «شیاو» از خود کوردی مرکزی پیشنهاد می‌شود.

هجا ← برگ یا برگه

«برگ / birrig» اسم مصدر است و از «بن مضارع (بر) + گ» مشتق شده است و حداقل در دو شاخه کوردی مرکزی و جنوبی در افواه متداول است، ولی معلوم نیست کارکرد پسوند «گه» در واژه مصوب «برگه» چیست؟! و اگر واژه‌ساز، این واژه را با این فرمول: (بر)بن مضارع + گ (پسوند اسم مصدر ساز) + ه (پسوند نسبی) ساخته است پس پسوند نسبی (ه) زاید است. زیرا ساختار خود «برگ» کامل و علمی بوده و نیاز به کاراکتر دیگر ندارد و علاوه بر آن «برگ» نسبت به «برگه» دو تکواژ و مختوم به صامت است.

واج ← واچ

واج، کوچک‌ترین واحد زبانی بوده و ممیز معنی است، اخیراً فرهنگستان فارسی با مدد از زبان‌های دیگر ایرانی خاصه اوستایی و مادیک این واژه را برای معادل (phoneme) در نظر گرفته است. در صورتی که این واژه، به صورت طبیعی، در زبان کوردی متداول است و بن مضارع مصدر «واتن» در گورانی است.

وندنما ← گروک

تعریف وند و کارکرد آن در واژه‌سازی مشخص است. اما برخی از تکواژها مانند «گر، تاو، خواز و...» در حالتی بینابین هستند زیرا از سوی تکواژ آزاد بوده و همزمان بسامد آنها در ساخت واژه بسیار بالاست نگارنده با عنایت به این تعریف واژه «گروک» برای این وندها، پیشنهاد می‌نماید.

مذکر و مونث ← نیروک، مایوک

تاکنون برای مذکر و مونث در زبان کوردی واژگان «نیر و می» در نظر گرفته شده است که همتهایی بسیط و طبیعی هستند نگارنده براین باور است که برای آشنایی‌زدایی از واژگان فوق یا «نیرینه» و «مینه» استفاده شود.

منابع و مأخذ:

- (کوردی، فارسی، انگلیسی، عربی)
- دستور جامع زبان کوردی گویش فیلی/ ایلامی، رحیمی، کامران (در دست چاپ).
- ابراهیم‌پور، محمدتقی، «واژه‌نامه فارسی - کردی»، تهران، ققنوس، چاپ نخست، ۱۳۷۳.
- ابوالقاسمی، محسن، تاریخ مختصر زبان فارسی، طهوری، چاپ دوم، ۱۳۷۸.
- ارانسکی، ای.م، مقدمه فقه‌اللغه ایرانی، کریم کشاورز، تهران، انتشارات پیام، چاپ اول، ۱۳۸۵.
- امینی، امیر، تحقیقی پیرامون زبان کردی (هورامی) (؟)، چاپ دوم، ۱۳۷۹.
- ایچسون، جین، مبانی زبان‌شناسی، فیض، نشر نگاه، تهران، ۱۳۷۷.
- انوری، حسن، احمدی گیوی، حسن، دستور زبان فارسی ۲، انتشارات فاطمی، تهران، چاپ هشتم ۱۳۷۲.
- آریانپور، منوچهر، فرهنگ پیشرو انگلیسی - فارسی، تهران، نشر رایانه، چاپ سی و چهارم، ۱۳۸۶.
- آموزگار، ژاله، تفضلی، احمد، زبان پهلوی، تهران، معین، چاپ چهارم، ۱۳۸۲.
- باطنی، محمدرضا، پیرامون زبان‌شناسی، تهران، فرهنگ معاصر، چاپ اول، ۱۳۷۱.
- باقری، مهری، مقدمات زبان‌شناسی، تهران، نشر قطره، چاپ دوم، ۱۳۷۷.
- بی‌برویش، مانفرد. «زبان‌شناسی جدید». محمدرضا باطنی، تهران، انتشارات آگاه، چاپ اول، ۲۳۳۵.
- پرنیان، موسی، فرهنگ عامه کرد، کرمانشاه، چشمه هنر و دانش، ۱۳۷۹.
- تبریزی، محمدحسین خلف «برهان قاطع». به کوشش دکتر محمد معین، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۲.
- ثمره، یدالله، آواشناسی زبان فارسی، تهران، چاپ اول، ۱۳۶۴.
- جهانبخش، فرهنگ، تاریخ زبان فارسی، تهران، انتشارات جامی و فرهنگ، چاپ اول، ۱۳۸۳.
- حاجی مارف، ئه‌وره‌حمان «رِی‌زمانی کوردی» به‌غدا، (؟)، به‌رگی یه‌که‌م، ۱۹۹۸.
- حه‌بیب، به‌دران، ئه‌حمه‌د، فه‌ره‌ه‌نگی زاراوه، کوردستان، له چاپکراوه‌کانی کوری زانیاری کوردستان، چاپی یه‌که‌م، ۲۰۰۲.
- حه‌سه‌ن پور، ئه‌میر «کوردی وه‌ک زمانیکی جووتستاندارد». گوڤاری مه‌هاباد، ۱۳۸۷: ۸۶، ۱۰.
- حیات‌نیا، علی، رحیمی کامران، زوان ئی‌مه، ایلام، زاگرو، چاپ دوم، ۱۳۹۵.
- خرم‌دل، مصطفی، صرف دستور زبان کردی سورانی، مه‌باباد، موفقی، ۱۳۴۷.
- خه‌زنه‌دار، مارف، میژووی ئه‌ده‌بی کوردی، به‌غدا، (؟)، ۱۹۸۴.

- رازی، فریده. «واژه‌های فارسی سره برای واژه‌های عربی و فارسی معاصر». تهران، نشر مرکز، چاپ نخست، ۱۳۶۶.
- رحیمی، کامران. «فرهنگ کوردی کامران». چاپ نشده.
- رخزادی، علی. «آواشناسی و دستور زبان کوردی». تهران، انتشارات ترفند، چاپ اول، ۱۳۷۹.
- رهمانی، مه‌نسور، وانه‌ی کوردی، تهران، پانیذ، چاپ یه‌کم، ۱۳۸۹.
- رهمیمی، کامران، خه‌سارناسی وشه‌سازی له زمانی کوردی دا، زمانه وان ۳، ده‌زگایی ئاراس، هه‌ولێژ، ۲۰۰۷.
- زکی، محمدامین، کرد و کردستان، مترجم: تابانی، حبیب‌الله، تبریز، آیدین، چاپ اول، ۱۳۷۷.
- زه‌بیچی، عه‌بدوره‌حمان، قامووسی زبانی کوردی، سه‌لا‌حه‌دینی ئه‌ییووبی، ۱۳۶۷.
- سمایل عه‌باس، سلیمان. «میژووی کوردی فه‌یلی عێراق». هه‌ولێژ، بنکه‌ی رۆشنیری فه‌یلی، چاپی یه‌که‌م، ۱۹۹۹.
- سیاح، احمد، فرهنگ بزرگ جامع نوین عربی به فارسی، انتشارات اسلام، چاپ سیزدهم، تهران، ۱۳۷۰.
- سه‌جادی، به‌ختیار؛ محه‌مه‌د مه‌حموودی. «فره‌ه‌نگی شیکارانه‌ی ره‌خه‌ی ئه‌ده‌بی». هه‌ولێژ، ئاراس، ۲۰۰۴.
- شرف‌کندی، عبدالرحمن. «هه‌نبانه‌ بۆرینه». تهران، سروش، ۱۳۶۶.
- طباطبایی، علا‌الدین، «صرف زبان فارسی»، تهران، مجله بخارا، ش ۱۳۸۶، ۶۳.
- عه‌زیز ئیبراهیم، ئیبراهیم، ئامراز له زمانی کوردیدا، ارومیه، صلاح‌الدین ایوبی، چاپی یه‌که‌م، ۱۳۶۷.
- غلامعلی‌زاده، خسرو، ساخت زبان فارسی، تهران، نشر رویداد، چاپ دوم، ۱۳۷۷.
- فریور، بهمن، ریژمان، تهران، عطائی، ۱۳۶۰.
- فره‌وشی، بهرام. «فرهنگ فارسی به پهلوی»، (؟)، بنیاد ملی ایران، ۱۳۵۲.
- قازی، احمد، «دستور زبان کوردی»، ارومیه، انتشارات صلاح‌الدین ایوبی، چاپ اول، ۱۳۶۷.
- کافی، علی، «مجموعه مقالات دومین هم‌اندیشی واژه‌گزینی و اصطلاح‌شناسی»، تهران، انتشارات فرهنگستان، ۱۳۸۲.
- کلباسی ایران. «ونده‌های اشتقاقی فعلی (در گویش‌های ایرانی و کاربرد آن‌ها در واژه‌سازی)»، تهران، فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ۱۳۸۶.
- گوواری کوری زانیاری کورد، چاپخانه‌ی زانیاری کورد، به‌غداد، ۱۹۷۴.
- مجله ویرا (سردبیر نگارنده) شماره ۱، ۲، چاپ ۱۳۸۱.

- محمد توفیق، الوردی. «الاکراد الفیلیون فی التاریخ». بغداد، (۹)، ۱۹۵۸.
- مدرس، یحیی، «درآمدی بر جامعه‌شناسی زبان»، تهران، موسسه مطالعات و تحقیقات و فرهنگی، چاپ اول، ۱۳۶۸.
- مشکوه‌الدینی، مهدی، «دستور زبان فارسی بر پایه نظریه گشتاری»، مشهد، دانشگاه فردوسی مشهد، چاپ دوم، ۱۳۷۰.
- معین، محمد. «فرهنگ فارسی»، تهران، امیرکبیر، چاپ دهم، ۱۳۷۵.
- مقربی، مصطفی. «ترکیب در زبان فارسی»، تهران، انتشارات توس، چاپ اول، ۱۳۷۲.
- نیومایر، فردریک جی، جنبه‌های سیاسی زبان‌شناسی، مترجم اسماعیل فقیه، نشر نی، تهران، ۱۳۷۸.
- نه‌به‌ز، جه‌مال. «زمانی‌یه‌کگرتووی کوردی»، بامپیترگ، (۹)، ۱۹۷۶.
- وحیدیان، تقی، دستور زبان عامیانه‌ی فارسی، مشهد، باستان، ۱۳۴۲.
- هاجری، ضیاء الدین، فرهنگ وندهای زبان فارسی، آوای نور، تهران، ۱۳۷۷.
- یول، جورج. «نگاهی به زبان». نسرین حیدری، تهران، سمت، چاپ پنجم، ۱۳۷۴.
- ئیسماعیل محه‌ممه‌د، خلیل، کورده فه‌یلپییه‌کان و .. خه‌ونی گه‌رانه‌وه‌ی بق ولات، (۹)، سه‌ننه‌ری براییه‌تی، ژ، ۱۹۹۸.

Klavans, J.L., 1985, The Independence Of syntax and phonology in-cliticization, *Ing*, 61, 1982

Mathews, P.H., 1991, Morphology, an Introduction to the Theory of word - structure, 2nd ed., Cambridge, Cambridge University Press

. Tirkî « îstenbol. Dimilî. seîd Verrog, war.» Ferheng Kurmaçî . 2003.

.Trask, R.L., 1996, Historical Linguistics, London, Arnold -

2003-Ferheng .Kurmaçî-Dimilî -Tirkî .seîd Verrog .war .îst

اهمیت تاریخی زبان کردی در خراسان و جایگاه آن در میان سخنورانیش

مجید سپهری

مقدمه: سیر و تحول تاریخی زبان

سالیان زیادی است، چگونگی پیدایش زبان، زبان شناسان و روان شناسان و زیست شناسان مختلفی را به خود مشغول کرده است. موضوع اصلی اینست که مدارک و اطلاعات کاربردی کمتری در این مورد برای تحقیقات میدانی وجود دارد، مقاله ای که اکنون در پیش روی شماست به مروری بر زبان و نحوه پیدایش آن و زبان های رایج امروز با محوریت زبان کردی ارائه شده است و سپس اینکه کردها و لهجه های مختلف کردی طی چه فرایندهای به شکل امروزی در آمده اند و دلایل علمی پراکندگی لهجه های مختلف کردی را ارائه خواهیم کرد. بخش پایانی اهمیت جایگاه زبان کردی در میان کردهای موسوم به کردهای خراسان را ارائه خواهیم کرد.

بخش اول: مطالعات علمی و تاریخی زبانها

زبان های مختلف چگونه و به مرور زمان به تدریج به زبان های امروز جهان تبدیل شده اند، بلکه سوال اصلی نحوه کسب توانایی استفاده از زبان برای اولین بار در میان انسان ها می باشد. زبان رایج بین انسان ها، در هیچ کدام از اجتماعات موجود در طبیعت مشاهده نشده است. این زبان توانایی بیان احساسات و افکار پیرامون موضوعات بیشمار و نامحدودی مانند آب و هوا، احساسات مختلف، جنگ و... را دارد. اما خواستگاه پیدایش زبان یکی از بحث برانگیزترین موضوعات درباره انسان است، به طوری که هیچ توافقی درباره زمان یا مکان شکل گیری نخستین نموده های زبانی میان دانشمندان وجود ندارد. محدودیت های بسیاری برای آزمایش درباره زبان وجود دارد و بسیاری از پژوهشگران آن را موضوع خوشایندی برای پژوهش جدی نمی دانند. در سال ۱۸۶۶ میلادی بحثهای زیادی در این باره تا آنجا پیش رفت که انجمن زبان شناسان پاریس بحث درباره پیدایش زبان را ممنوع کرد. ممنوعیتی که تاثیرش را تا سده ۲۰ میلادی بر جوامع غربی حفظ کرد.

توأم با تکامل انسان، زبان های مناطق مختلف دنیا نیز این سیر تکاملی را طی کرده اند و به شکل امروزی خود رسیده اند. در واقع با تغییر هر نسل، زبان نیز دست خوش تغییر و تحول می شود. برخی زبان ها شاخه های مختلفی به خود گرفته اند؛ بعضی دیگر اما به کلی منسوخ شده اند. برخی نیز طی قرن ها تغییرات اندکی داشته و همچنان مورد استفاده مردم زیادی هستند.

لهجه زبانهای کردی یک زنجیره گویشی از زبانهای هندواروپایی در شاخه‌ی زبانهای ایرانی غربی طبقه‌بندی شده‌اند که کردها هم اینکه با گویشهای مختلف با آن سخن میگویند. زبانهای کردی از زبانهای ایرانی شاخه شمال غربی هستند با زبانهای فارسی و تاتی، فارسی، دری و تاجیک و بلوچی و تالشی خویشاوندی نزدیک دارند، همچنین زبان کردی و فارسی هر دو از مجموعه زبانهای هندواروپایی هستند (مینورسکی ۱۳۸۲). همچنین این دو مجموعه زبان متأثر از زبان اوستایی بوده و بسیار از صورتهای تلفظی نیز همانند بوده‌اند. قرابتهای زبانی میان این دو مجموعه زبان بسیار گسترده است و به نظر می‌رسد که ریشه هر دو مجموعه زبان های کردی و فارسی یکی است. نام کردی عمدتاً به زبان مردمی اطلاق می‌شود که در سرزمین کوهستانی واقع در مغرب فلات موسوم به ایران زندگی می‌کنند. زبان ساکنان آن با وجود انشعابات متعدد، همگی کردی خوانده می‌شوند.

زبان کردی امروز ترکیبی از زبان ساکنان اولیه کردستان شامل مادها، میتانیها، ماناها و گوتیها است. زبان سومری و اکدی نیز به دلیل همسایگی تاثیرات قاطعی بر زبان کردی نهاده‌اند. در زبان کردی اگر چه نشانه‌هایی از زبانهای سومری، میتایی و اشوری بر جا مانده اما آنچه تنه اصلی زبان کردی را به عنوان یکی از زبان های اقوام مختلف اتحادیه ماد است که در برخورد با مهاجران آریایی تبار بعدها تبدیل به زبانهای مادی شد. زبان اولیه ساکنان کردستان مستقل از زبان های گروه سامی-حامی بوده است. این زبان به تدریج تحت تاثیر اشوریها در غرب و مهاجران آریایی در شمال و شرق دچار دگرگونی شده و در نهایت ماهیتی هندواروپایی به خود گرفته است.

بخش دوم: اهمیت و جایگاه زبان کردی در خراسان:

اکثر مورخین تصریح کرده‌اند که زبان مادها همین زبان کردی بوده است، شاهکار ادبی این زبان از نظر علمی و هنری دارای امتیاز و ارزش های فراوانی است؛ زبان و ادبیات کردی مظهر شعر و ترانه و موزیک و آینه تمام نما و گویای زیبایی طبیعت است. لهجه کرمانجی و سورانی دو شاخه به رسمیت شناخته شده زبان کردی می‌باشند که اغلب کتب کردی منتشر شده به این دو لهجه می‌باشند و رسانه‌های کردی نیز با این دو لهجه برنامه پخش می‌کنند.

زبان کردی شاخه کرمانجی (به نوشتار کردی با حروف لاتینی KURMANCI) شاخه ای که به آن کرمانجی شمالی هم گفته می شود، یکی از گویش های زبان اصلی کردی است. در حال حاضر بیش از دو میلیون و پانصد هزار نفر در شمال شرق ایران در خراسان های شمالی و خراسان رضوی و بخشهایی از ترکمنستان در شهر فیروزه و عشق آباد که گویش قالب زبان اول آنها کرمانجی می باشد و در شهرهای کلات نادر و بخش لاین شهر و شهرستان درگز، قوچان، چناران، شیروان، اسفراین، فاروج و بجنورد در خراسان شمالی، آسخانه و در قسمتی از شهر نیشابور و ... ساکن می باشند. از این رو بخشی از کرمانجها که از سال های ۹۹۸ شمسی طی چهار (در منابع تاریخی ۵ کوچ نیز اشاره شده است) کوچ تاریخی از دوره شاه عباس صفوی به شمال شرق خراسان بزرگ مهاجرت کرده اند و از جنوب شهر گالیکش تا شمال شرق شهر سرخس در سراسر نوار مرزی در شهرهای یاد شده با مساحتی تا حدود ۱۰۰ هزار کلومتر مربع پراکنده شده اند که به تعبیری به این منطقه کردخانه یا (همان خانه کردها)، کردستان شرقی، کردستان کوچک و یا کردستان دور نیز گفته می شود. لهجه کرمانجی سرشتهی قدیمی تر و اصلی تر را نسبت به دیگر گویش های کردی حفظ کرده چرا که دیگر گویشهای کردی به خاطر نفوذ درازمدت زبانهای فارسی و ترکی و عربی و حتی زبان روسی و شاید جذب یک زیر لایه مشخص ایرانی، دستخوش دگرگونیهای چشمگیری شده اند.

در تحقیقات میدانی اینجانب در میان کردها نه عنوان یک محقق میدانی تمام لهجه ها و گویشهای کرمانجی و سورانی برای یکدیگر در ابتدا کمی مشکل است اما پس از مدتی قادر به برقراری ارتباط با هم خواهند بود. لازم به ذکر است که زبان کرمانجی در سرتاسر کردستان ترکیه و کردستان سوریه و عراق و در استان اذربایجان غربی در شهرستان های ارومیه خوی ماکو و چالدران، سلماس و با اندکی تفاوت در میان مردم ایل ملکشاهی استان ایلام با لهجه ملکشاهی تکلم می شود. با توجه به مهاجرت مردم شهرستان های یاد شده به مشهد شمار کرمانجهای ساکن مشهد افزایش یافته است و آن نیز مربوط به دلایل اقتصادی و زندگی شهرنشینی دارد.

در کشور ترکمنستان نیز عده قابل توجه ای به زبان کردی و شاخه کرمانجی تکلم دارند که از جمله آنها می توان به ایلهای بزرگ زعفرانلو، پیجرانلو، ایزانلو، زیدانلو، شیخوانلو اشاره کرد. لازم به ذکر است که کنفدراسیون ایل ملکشاهی نیز از مهمترین بازماندگان چمشکزگ کرمانج محسوب می شود.

در بین مورخین در ارتباط با کوچ و مهاجرت بزرگ کردها به خراسان در دوران ساسانیان عنوان داشته‌اند و برخی سردمداران همچون تیمور جهانگشای منم تیمور جهانگشای نوشته مارسل برایون فرانسوی، که هنگام عبور از خبوشان (قوچان) فعلی به مردم کرمانج در شهر قوچان برخورد کرده که از آنان دعوت به پا رکابی نموده، که کرمانج‌ها ی شهر قوچان از دعوت تیمور سرباز زده اند، و اما بعضی از مورخین مهاجرت عمده کرمانج‌ها به سرزمین خراسان را در چهار قرن اخیر مصادف با دوران شاه عباس صفوی و شاه عباس دوم و شاه سلطان حسین و نادرشاه افشار یاد کرده‌اند. که کرمانجهای خراسان بزرگ در های پر از گل هزارمسجد و کوهای شاهجان و کوه‌های الا داغ و کلیدر و مراوه‌تپه در شهرها و روستاهای یاد شده در سراسر نوارمرزی شمال شرق خراسان بزرگ از جنوب گالیکش تا شمال شهر سرخس اسکان داده شده‌اند. باتوجه به اینکه مردم کرمانج خراسان بزرگ بیش از چهار قرن است که از سرزمین ابا اجدادی خود به دور مانده و هیچ گونه دسترسی به تاریخ و کتابهای نوشتاری خود نداشته و به نوعی دچار سردرگمی فرهنگی و خلاء که در این مهم به وجود آمده توانسته‌اند به درستی و سربلندی همان اصالت و فرهنگ غنی و با تمدن ۱۲ هزارساله را حفظ نمایند. در این چهار قرن هنر شعر و شاعری و موسیقی بوده است چرا که شاعرانی صاحب سبک و خوش ذوق مثل علیرضا سپاهی لاین و حسن روشن و محمد علی مجرد، جعفرقلی زنگلی، که هزاران وقایع و رخداد و حماسه آفرینی و صدها ظلم و ستمی که در این چهار قرن به سر این ملت ستم کش کرمانج که در مرز داری در برابر تجاوز بیگانگان ازبک ترکمن قزاق، قرقیز و (توابع روسیه در گذشته) از کیان خودشان دفاع کرده‌اند. در تهاجمان مالی و ناموس و به اسارت بردن دختران کرمانج قوچان و بانوان و شیرزنان این قوم همچون تحفه گل مرجان‌ها و مرواریدها و زاریها، حوادث حزن‌انگیز و غم‌انگیزی برای کردها در

طول این چهارصد سال آوردن و با دفاع جانانه سرداران کرمانج این خطه مرزی همچون سردار عوض خان جلالی و سردار گل محمد گل‌میشی کلیدر و سردار ججو خان درگزی و سردار معزز بجنوردی و سردار محمد خان لایینی و سردار حاج اقا گلی بیگ لایینی و سردار عیوض خان و سردار ججو خان در برابر هجوم و کشورگشاییهای غیر انسانی بیگانگان غیر اقلیمی از خود رشادت‌های بی نظیر و در جنگ‌های نابرابر چنان شجاعت و دلیر مردی از خود نشان دادن که باعث حیرت همگان شد، این شاعران هنرمند این وقایع را به نظم ترتیب درآوردن که در ادبیات این مردم و قوم کرمانج برای نساها به یادگار خواهد ماند و هنرمندان کرمانج و بخشی‌ها و استرانیی‌های کرمانج زبان که در طول تاریخ از ساز تنبور و نی و قشمه و سرنا و کمانچه و دوتار که از سازهای اصلی ملت کورمانج است به طور هنرمندانه و ماهرانه بهره برده و با نوا و صوت‌های زیبا و حنجره‌های طلای خود با زبان شیرین کرمانجی، در کنار شاعران هنرمند چنان از آثار این عزیزان از شعر و غزل و بیت و کلام به نظم در آمده، سرودهای زیبایی به وجود آوردند. و چنین بوده که این عزیزان هنرمند شاعر و غزلسرا و موسیقیدانها و بخشیها و استرانیی‌های کرمانج با کمک گرفتن از آن فرهنگ غنی و کهن کردها، توانستن به بقای زبان کرمانجی که زبان مادری و اصیل آنان بود در کنار هموطنان غیرکردزبان خود زندگی خود را تداوم ببخشند.

هرچند که در لهجه کرمانجی خراسان واژگان زیادی از زبان ترکی و فارسی و روسی عاریت گرفته شده است و باز هم نقش زنان را نباید نادیده گرفت چرا که این مادران زحمت کش و ستم دیده کرمانج زبان بوده اند که با قصه‌های هزاران رخداد این قوم از بدو تولد در کنار گهواره کودکان خود با نجه و زمزمه دل‌انگیز لالایی در گوش کودکان خود آنها را ازدوران کودکی با زبان مادری آشنا نموده و همواره در زندگی سراسر کردی بازماندگان خود را با این زبان شیرین تعلیم و تربیت نموده اند.

نتیجه گیری:

زبان کردی یکی از زبانهای کهن خانواده زبانهای هندواروپایی می باشد که

گویشوران آن در سرتاسر خاورمیانه و جهان پراکنده شده اند و ساکن خاکی موسوم به کردستان هستند. کردهای خراسان که بخشی از این خاک پهناور می باشند با جمعیتی بالغ بر ۲,۵ میلیون نفر شامل ۲۲ تیره و طایفه بزرگ کرد، یکی از بزرگترین جوامع کردی می باشند که شمال شرق ایران و بخشهای جنوبی ترکمنستان ساکن اند. با قرارگرفتن در موقعیت جغرافیایی در میان ترک و فارسها تهاجم فرهنگی اعمال شده نتوانسته آنها را در فرهنگ خودشان نوب کند.

هرچند با بهره‌گیری اینترنت و امکان ارتباطات سریع کردهای خراسان با کردستان بزرگ و وجود هجمه‌ی رسانه‌ای که متوجه آنها هستند تا حدودی توانسته‌اند در مقابل نوب فرهنگی کامل بایستند. اما همچنان خطر نوب فرهنگی کردهای خراسان را تهدید می کند. عدم امکان تدریس و تحصیل به زبان کردی در خراسان یک معضل بزرگ محسوب می شود، چرا که مردم کرد خودشان به این خودباوری نرسیده اند و اهمیت تحصیل به زبان کردی برایشان شفاف نمی باشد و یا کم اهمیت است. کنشگران فرهنگی دائما از طریق رسانه‌ها مردم را دعوت به آموزش زبان کردی می کنند، هر چند نتایج مثبت به همراه داشته است ولی کافی نیست. لذا این مقاله پیشنهاد می کند که هویت تاریخی و ملی کردهای خراسان همه‌گیر شود و در چهارچوب کشور ایران به حقوق انسانی خود که در اصول قانون اساسی آمده است دست یابند.

منابع:

- ۱- حرکت تاریخ کرد به خراسان نوشته کلیم الله توحیدی
- ۲- لایین در گذرگاه تاریخ، نوشته مجید سپهری لایین
- ۳- صادقی - مرتضی، ماتیکان مانه و سملقان، انتشارات مهردامون، بهمن ۱۳۸۳
- ۴- مقاله مروری کوتاه بر زندگانی استاد رحیم خان بخشی بهادری - مجله کرمانج دانشگاه فردوسی مشهد.
- ۵- طبیبی - حشمت الله، جامعه‌شناسی و مردم‌شناسی ایلات و عشایر، انتشارات دانشگاه تهران، آذرماه ۱۳۷۱.

تحلیل سروده‌های کردی و فارسی ابن غریب شاعر کرد خراسان

علی رحمتی

چکیده:

خراسان خاستگاه مردان و زنان بزرگی در عرصه‌های مختلف علمی، دینی، سیاسی و فرهنگی بوده است که هر کدام در روزگار خود تاریخ، تمدن و فرهنگ ایران و منطقه را تحت تأثیر شخصیت و افکار خود قرار داده‌اند. شمال خراسان زادگاه صدها ایل، طایفه و تیره کرد است که بیش از چهار قرن در آن سکونت دارند و از آغاز تاکنون از ادبیات شفاهی و مکتوب پربراری برخوردار بوده‌اند. از جمله آنها ابن غریب بوده است. ابن غریب، جعفرقلی و ... که در اعصار گذشته اشعاری با مفاهیم عارفی و حکیمانه سروده اند. «ساقی نامه» و «شوق نامه» مجموعه اشعار (ابن غریب) است و چند شاعر دیگر ... مقاله حال حاضر می‌کوشد تا اشعار شعرای کرد خراسان و کاربرد واژگان کردی در اشعارشان مورد توجه و بحث و بررسی قرار دهد.

کلیدواژه‌ها: خراسان، تاریخ کرد، ابن غریب، تولی خان، افشاریه.

مقدمه؛ خراسان از نظر فرهنگی پیشینه غنی در تاریخ فرهنگی ایران دارد. این سرزمین در درازای تاریخ محل مرور اقوام و قبایل، کاروان‌های تجاری، مسیر لشکرکشی‌ها و مهاجرت‌های گوناگون بوده و به نوعی به محلی برای انتقال فرهنگ و تمدن و دانش‌ها و هنرهای گوناگون تبدیل شده است. به طور قطع بهره‌مند بودن از چنین شرایطی بستر زمینه‌های ظهور، رشد و بالندگی چهره‌های نامدار علمی، دینی، ادبی، هنری، سیاسی و اجتماعی را در خراسان فراهم آورده است. ابن غریب یکی از قدیمی‌ترین شاعران کرد خراسانی است که اشعار متعددی را در موضوعات و قالب‌های شعری متنوع به چهار زبان کردی، فارسی، ترکی و گاهی عربی به نظم درآورده است. ظهور صفویان اگر چه باعث وحدت سیاسی در ایران شد اما با این همه در اواخر حکومت افشار، با تقویت زندگی شهری در دو مرکز کردنشین در شهرهای قوچان و بجنورد، دور دیگری از رشد فرهنگی آغاز شد. با این تفاسیر، به احتمال قریب به یقین، بجنورد در این دوره یکی از کانون‌های کتابت شعر و ادبیات کردی بوده است.

• نگاهی به زندگی‌نامه ابن‌غریب جرمغانی شاعر کرد

به دلیل عدم آشنای شعرای کرد با زبان کردی و نبود زبان و خط رسمی کردی در میان کردهای خراسان شاعران کرد در خراسان همیشه نتوانسته اند از واژگان اصیل زبان کردی بهره بگیرند و به ناچار از زبانهای بیگانه واژگان را به عاریت گرفته اند.

تولد و وفات: در مورد سال تولد و وفات ابن‌غریب اطلاع دقیقی در دست نیست. تنها نکته‌ای که می‌تواند نشان دهنده زمان زندگی او باشد منحصر به مطالبی است که ابن‌غریب در ضمن کلیات اشعارش به آن اشاره کرده است.

«عومری مه را بورت ژه پینجی و شه‌ست ساقی بده مه‌ی تا از ببینم مه‌ست»
ترجمه: عمر من از پنجاه و شصت سالگی گذشته است. ساقی! باده به من ده تا مست شوم.

عمر: در شعر بالا کلمات (عمر، ساقی) واژه عربی می‌باشد و واژه بورت (برد) کلمه رایج در زبان فارسی می‌باشد، هر چند با واژه (برن - بردن - Birin) در زبان کردی از یک ریشه مشترک زبانی آورده شده اند. از سوی دیگر در بیت پایانی ساقی‌نامه کردی تاریخ سرودن آن را در سال ۱۱۸۰ قمری ذکر کرده است.

«ئه‌لا ئه‌و که لامی که ئینشا ده‌بوو ژه هجرت سه‌د و ئه‌لف و هه‌شتا بوو»

توضیح: هان! این سخن و شعر وقتی سروده شد که سال ۱۱۸۰ هجری قمری بود. می‌توان گفت ابن‌غریب در زمان سرودن مخمس کردی حدود ۶۰ سال سن داشته است؛ حال اگر عدد ۶۰ را از ۱۱۸۰ کم کنیم، تاریخ تولد او سال ۱۱۲۰ قمری و وفاتش پس از سال ۱۱۸۰ قمری بدست خواهد آمد. بنابراین او در دوران حکومت سه سلسله صفویه، افشاریه و زندیه می‌زیسته است.

نژاد و سکونتگاه: زادگاه و سکونتگاه ابن‌غریب به طور دقیق معلوم نیست اما او محل سکونتش را در یکی از ابیات کردی «جرمغان» معرفی کرده است.

«نکا گشت خه لکی به کار و به بار له وی جرمغانا نه زم خوار و زار»

ترجمه: اکنون تمام مردم مشغول کار و بار هستند اما من در این جرمغان خوار و زار هستم. جرمغان در اصل همان گرمخان است. شهری واقع در ۱۵ کیلومتری شمال بجنورد (رحمتی، ۱۳۹۴: ۴۶) بوده و مقر حکومت نجف سلطان قراچورلو و مسکن طوایف ایل قراچورلو در عصر صفویه و افشار بوده است (رحمتی، ۱۳۹۶: ۲، ۲۳۹-۲۴۰). به نظر می‌رسد با توجه به اینکه جرمغان مسکن و مقر کردان قراچورلو بوده است، ابن غریب نیز از حیث نژادی کرد قراچورلو باشد.

«نه شادی مه نه کاوی مه نه زاخوری مه نه بادل نه کورمانجم نه از ترکم ژه وانا گشتان بزدیامه»

ترجمه: من [اکنون در این آوارگی] نه از ایل شادلو هستم و نه از کاونلو و زاخوری و بادلانلو؛ نه کرمانج هستم و نه ترک، بلکه از تمام این اقوام جدا افتاده‌ام. نام و تخلص: نام ابن غریب به طور دقیق معلوم نیست اما او خود را بارها در اشعارش به تخلص ابن غریب، غریبی، غریب و ابن غریبی معرفی کرده است. این شاعر گمنام در اشعار خود بیشتر از تخلص ابن غریب استفاده کرده و خود را به این نام شناسانده است.

«گوّت ابن غریب لائوبالی پرپر گونه کارم هوایی»

ترجمه: ابن غریب لایبالی گفت که از روی هوا و هوس بسیار بسیار گناه کرده‌ام (ابن غریب، ۱۳۹۸: ۶).

• جایگاه وقایع تاریخی در اشعار ابن غریب:

روزگار حیات ابن غریب که می‌توان به احتمال زیاد آن را دوران سلطنت سه سلسله صفویه، افشاریه و زندیه دانست، دوره‌ای حساس در تاریخ ایران است.

شورش و حمله محمود افغان به ایران، سقوط اصفهان، ظهور نادر قلی افشار در خراسان، جنگ‌های نادر با افغانان و عثمانی‌ها و ازبکان و ...، به قتل رسیدن نادرشاه و ظهور احمد خان ابدالی، تاج‌گذاری شاهرخ میرزا در مشهد و جنگ‌ها و شورش‌های داخلی ایران و خراسان از ویژگی‌های این برهه از تاریخ ایران است. این غریب اگر چه مرد سیاست نبوده، اما آنجایی که این حوادث زندگی مردم ایران و از آن میان ساکنان خراسان و طوایف ساکن در خراسان را تحت تأثیر قرار داده بود، در اشعار خود ضمن اشاره‌ای به حوادث روزگار، همچنین به داستان‌های عاشقانه ایرانی و غیرایرانی و اسلامی می‌پردازد. از جمله آن‌ها می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

۱- **مردم شناسی:** ولایت بجنورد در عصر ابن غریب از اطلاعات مهمی است که در اشعار وی بازتاب داشته است. او در بعضی از اشعار کردی از سه قوم کرد، ترک و تات نام برده و معلوم است که این طوایف سه‌گانه در آن زمان، در شمال خراسان و به‌خصوص بجنورد سکونت داشته‌اند. ابن غریب ضمن اشاره به سکونت ایل‌های شادلو، کاوانلو، زاخوری و بادانلو از پانزده طایفه کرد نام می‌برد که عمدتاً در ولایات بجنورد، شیروان و اسفراین سکونت داشته‌اند.

«دودو ژه دیران ژه قولان چار	ژه به‌دران یکی و ژه توپان چار
دو کوری دو خاخی و یک قمپری	ژه ملان یی دن میړه کی پشت خار
ژه قانان یهک هات و دو باشکی	چاری ژه ده‌نگل نه‌که تن به کار
قه‌رمان دو دو و دوراغان دودو	یه‌ک شیخ امیری دوبو غی چار»

ترجمه: دو نفر دیرانلو و چهار نفر قولانلو، همراه با یک نفر از بدرانلو و چهار نفر از توپکانلو؛ دو نفر از کورانلو و خاخیانلو و یک نفر از قمپرانلو، همراه با مردی کوژپشت از ملوانلو؛ یک نفر از قانیکانلو و دو نفر از باشکانلو، همراه با چهار نفر از

دونگلانو اما به کار نیامدند؛ دو نفر از قهرمانلو و دوراغانلو، همراه با یک نفر شیخ امیری و دو نفر از بوغانلو مانند آتش. اغلب طوایفی که ابن غریب از آنها در اشعار خود نام برده در حال حاضر در روستاها و بخش‌های شهرستان‌های بجنورد، مانه و سملقان، اسفراین و شیروان سکونت دارند.

۲- **خرابی خراسان:** یکی از حوادث مهمی که در اشعار ابن غریب بازتاب داشته غزلی کردی است که شرح وقایع آن طوری است که انگار شاعر به حملات و نبردهایی اشاره کرده که بعد از مرگ نادرشاه افشار از سوی افغانان گریبان گیر ساکنان شمال خراسان، به خصوص اقوام چادرنشین کرد شده است.

«هوله ناخی هه‌فالان کا تو رونشتی چما قافل   ژن و میّری به جوّان کا تو رونشتی چما قافل
هوله بفر له دوری خوه نه‌ما جینار و ایل و کوین   خوه‌دی مالی په مالان کا تو رونشتی چما قافل
خه‌زان له باغ و بوستان کهت غریب و دنگ ژه بلبل چو   گل و خارمغیلان کا تو رونشتی چماقافل»

ترجمه: برخیز، نام و نشان دوستان کجاست؟ چرا غافل نشست‌ای! زنان و مردان با شور و هیجان کجا هستند؟ چرا تو غافل نشست‌ای! برخیز، اطرافت را ببین که همسایه و ایل و سیاچادرها [چهارپاها] باقی نمانده‌اند، صاحبان سیاه چادرها با سیاه چادرهای خود کجا هستند؟ چرا تو غافل نشست‌ای! پاییز به جان باغ و بوستان افتاد و صدای بلبل از بین رفت. گل و خار مغیلان کجاست؟ چرا تو غافل نشست‌ای!

ابن غریب در جایی دیگر از دیوان خود به احتمال قوی به ظهور احمدشاه درانی اشاره کرده است. احمدشاه درانی که بعد از مرگ نادرشاه در افغانستان خود را شاه خواند بارها به خراسان حمله و مسبب صدمات زیادی به مردم خراسان شد و ابن غریب در این ابیات به بدعهدی روزگار، بی‌هویت و بی‌ریشه بودن افراد تازه به قدرت رسیده اشاره می‌کند.

«فهلهک میترین چو اخراج کر
 ژه ئورتی ودهرکت نکا ئیتبار
 نه یار و نه وار و نه غه مخوار ما
 نه ما قهت سو بات له چه رخی جهان
 نها هر هیتیمهک خودی تاج کر
 عهجهب روزگاره عهجهب روزگار
 نه عهد و نه سوند و قه رار ما
 قیامهت به پا بو ژ صاحب زمان»

ترجمه: وقتی که آسمان مردان مرد خود را از دور خارج کرد، اکنون هر شخص بی سرپرستی را صاحب تاج کرده است. اعتبار [و احترام] از بین [مردم] برخاست، عجب روزگاری است. نه یاری ماند و نه خانه و نه غمخواری، نه عهد و سوگند و قول و قراری. هیچ ثباتی در گردش روزگار باقی نمانده و [در واقع] قیامت و ظهور صاحب الزمان، حضرت مهدی (عج) به پا خاسته است.

۳- **رجال شناسی:** ابن غریب در جای دیگر در غزلیات دیوان خود اشاره‌ای به خصوصیات اخلاقی و رفتاری پنج تن از معاصرانش دارد که روابط میان حکمرانان عصر خود و درباریان آنان را به خوبی ترسیم کرده است. در ذیل به نام افراد مورد نظر اشاره می‌شود:

دولی خان شادلو: دولی خان همان کسی است که بعد از مرگ نادرشاه حکمران بجنورد شد (رحمتی، ۱۳۹۶: ۲، ۱۵۹) و شهر کنونی بجنورد را بنا نهاد (اعتمادالسلطنه، ۱۳۰۱ ق: ۱۲۹). او از جمله افرادی است که ابن غریب در دوغزل خود از او یاد کرده و چنین می‌نویسد:

«محکوم حکم اوست دولی خان شادلو
 گرچه خان محکوم می‌باشد به حکم دیگری
 یک دم نشد او رود از حکم او بدر
 لیک به سلطان ما این زندگی مشکل است»

سلطان: از القاب شید قلی خان شادلو ملقب به شهید قلی سلطان والی آلا داغ (بجنورد) در عصر نادرشاه است (رحمتی و دیگران، ۱۳۹۸: ۱۷-۳۶). ابن غریب در یک غزل با همین لقب به او اشاره کرده که برعکس دولی خان برادر زاده‌اش، تابع تصمیم و حکم کسی نبوده است.

«من چه گویم صاحب‌پای خیالم در گل است   خان ما پیر صادق و سلطان ما پر کم دل است»
میرزا: همان نصرالله میرزا، پسرشاهرخ میرزا و نواد نادرشاه افشار است که در دوران پدر تا سال ۱۱۹۸ قمری حاکم مشهد بود (گلستانه، ۱۳۴۴: ۴۴۲). دولی خان شادلو در دوران حکومت خود در بجنورد از نصرالله میرزا که همه کار شاهرخ میرزا بود تبعیت می‌کرد. ابن غریب ضمن اشاره به خصوصیات اخلاقی نصرالله میرزا، از نفوذ شدید او در تصمیمات دولی خان شادلو و تنفر شدید قلی سلطان از وی اشاره دارد.

«میرزای خوش قواره و حيله و طماع و بی هنر   اندام مکر و حيله و اسباب شورسور
 در عقل و در فراست و در زیرکی فهیم   اما به قدر و مرتبه قلاب و کینه ور»

خدایگان/ ظفرعنان: القاب شخص دیگری است که ابن غریب در یکی از غزلیات خود از او یاد کرده و غزلش را به مدح او آراسته است:

«خدایگانا ظفرعنانا سزد که این دم قلم کنم سر
 به شرط آن که دهی اجازت که چندبیتی نویسم ازبر
 فلک آسای فدات کردم سوارگشتی عجب رساندی
 به دوستان بقایی به دشمنانت صلائی دیگر»

دقیقا معلوم نیست که منظور ابن غریب از فرد مذکور چه کسی است، اما احتمال دارد که او نیز مانند صاحب و سلطان یکی از افراد محبوب ابن غریب بوده باشد و چه بسا شخص مورد نظر یکی از آن دو باشد.

صاحب: پنجمین نفری است که ابن غریب در چند غزل با همین لقب از او یاد کرده است. این شخصیت یکی از معتمدان و دوستان صمیمی ابن غریب بوده که از این سو ابن غریب او را در یکی از غزلیاتش مخاطب خود ساخته و افکار و درد دل خود را در قالب شعر با او درمیان گذاشته است:

«صاحباً خاک قدومت توتیای چشم ما   سخت تمهیدات داردناظریک چشم ما...
مدعا را چون غریبی عرض مطلب کرده‌ایم   چیست فرمان تو در بالای هر دو چشم ما»

نتیجه‌گیری

خراسان به عنوان یکی از اصلی‌ترین زیرمجموعه‌های حوزه نفوذ تمدن کرد در فاصله زمان ورود کردها به آن تاکنون می‌باشد و تحولات عمده‌ای را در زمینه‌های سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی پشت سر گذاشته است. با استقرار دولت صفوی در ایران و توسعه حاکمیت آنان بر خراسان فطرتی آغاز شد که منجر به حملات ازبکان و ترکمنان به خراسان گردید. شاهان صفوی برای حفظ سرحدات خراسان از تجاوز و تاخت و تاز ازبکان، ناگزیر به کوچاندن جماعت عظیمی از کردان به این منطقه شدند. با سقوط دولت صفویه و ظهور دولت افشاریه در خراسان، فرصت دیگری برای بازسازی و احیاء فرهنگی در قالب‌های کانون‌های جدید در خراسان محیا شد. در این شرایط جدید برخی از کانون‌ها مثل بجنورد، قوچان، اسفراین، شیروان و ... در مسیر رشد و تعالی قرار گرفتند. در این میان بجنورد به عنوان یکی از مراکز سیاسی و فرهنگی کردها در روزگار جانشینان نادرشاه از بیشترین میزان رشد برخوردار شد به گونه‌ای که ابن غریب یکی از شاعران برجسته کرد در دوره تاریخی اشعارش را به چهار زبان کردی، فارسی، ترکی و عربی سروده، دارای خاستگاهی کرد بجنوردی است که در بعضی از ابیات کردی و فارسی‌اش به اوضاع و احوال وقایع تاریخی و اتفاقات پیرامون خود می‌پردازد.

منابع

- جرمغانی، ابن غریب. (۱۱۸۰ ه. ق). شوق نامه ابن غریب. کتابخانه شخصی علی رحمتی [نسخه خطی].
- اعتمادالسلطنه، محمدحسن خان. (۱۳۷۳). مطلع الشمس. (تیمور برهان لیموده‌ی، اهتمام). (ج ۱). تهران: بنیاد موقوفات افشار.

گُردهای کلاردشت مازندران و آسیبهای زبانی

■ مرگان کاووسی

مقدمه

گفتار پیش رو، به آسیبهای زبانی گُردهای مهاجر به کلاردشتِ مازندران، خواهد پرداخت. برای ورود به چنین موضوعی، از معبر مباحث بنیادینِ مرتبّی - هر چند اجمالی - گذر خواهیم کرد.

برای بیان آسیبهای زبانی و چرایی لزوم پرداختن به آنها، ناگزیر از طرح مبحث «زبان مادری، زبان هویتی» هستیم؛ بحثی که خود نیازمند پیشنهادی است تا بر اهمیت موضوع تأکید نماید؛ بنابراین گفتار خود را با اساسیترین مفاهیم مرتبّی، یعنی «زبان، فرهنگ، هویت» میآغازیم. در ادامه بهطور مختصر به معرفی گُردهای کلاردشت پرداخته و پس از بیان آسیبهای زبانی که تا به حال مشمول آنان و زبانشان گشته، راهکارهایی را برای نجات این گویش از زبان گُردی، ارائه میدهیم. لازم به یادآوری است، از آنجا که بخش «زبان، فرهنگ، هویت»، ریشه‌ایترین قسمت بحث را در بر میگیرد تا بتوانیم باقی استدلالات خود در بخشهای دیگر را بر مبنای آن ارائه دهیم، لذا از علمیت‌ترین لحن و شیوهی مستدل‌سازی در آن بهره جسته‌ایم. لحن و شیوه‌های که در ادامه‌ی گفتار تعدیل میشود تا نگارنده بتواند یافته‌های خود - که نتیجه‌ی پژوهشهای میدانی است - را با کلامی ساده‌تر بیان نماید.

زبان، فرهنگ، هویت

ویتگنشتاین میگوید: زبان من، جهان من است و جهان من زبان من؛ این مفهوم را اندیشمندان دیگر نیز در قالب جملات دیگری بیان کرده‌اند. آنگونه که ادوارد سَپیر (E. Sapir) متذکر شده، «فهرست کاملی از واژگان یک زبان را بهراستی میتوان بهمنزله‌ی سیاه‌های حاوی ایده‌ها، علایق و مشغله‌ی فکری جامعه‌های پنداشت که زبان مزبور در آن جاری بوده است». (دیوید دابلیو، ۱۳۹۵: ۲-۳)

«ج. هِرْدِر (Herder) در سالهای دهه‌ی ۱۷۸۰ نظریه‌های را پیشنهاد کرد که بعدها توسط Humboldt متحول شد و در قرن بیستم نیز ویتگنشتاین (Wittgenstein) به آن پروبال بیشتری بخشید؛ بنابراین زبان دستهبندیها و تمایزاتی را میآفریند که انسان توسط آنها به جهان معنا میبخشد. بنابراین هر زبان خاص، در یک جامعه‌ی بسته بهوجود میآید و به همان نیز گره میخورد؛ که مقصود هسته‌ی آن توده‌ی جمعیتی است که برای یک بیگانه [یا ناظر خارجی] بیمعنی است. برادران گریم (Grimm) تا آنجا پیش رفتند که همزمان با مطالعه‌ی زبان آلمانی،

به گردآوری افسانه‌های «اصیل» فولکلوریک آلمانی پرداختند و الهامبخش آنان در این کار، این باور پیروان مکتب رمانتیک ۱ بود که بنابراین، زبان و فرهنگ توده‌ها، پیوندی تنگاتنگ و ژرف با هم دارند.» (همان: ۶)

ساخت اساطیر اجتماعی و قراردادهای یک فرهنگ با نشانه‌ها امکانپذیر میشوند و زبان یکی از مهمترین نظامهای نشانه‌ای است. «زبان دستگاهی است از نشانه‌ها که بیانکننده‌ی افکارند و از این رو با خط، الفبای کر و لال‌ها، آینه‌های نمادین، شیوه‌های ادب و احترام، علائم نظامی و غیره سنجش پذیرند.» (کالر، ۱۳۹۳: ۱۰۵)

زبان، فرهنگ و هویت مانند حلقه‌های یک زنجیرند؛ «به گفته‌ی لایونیل تریلینگ، این فروید بود که «بر ما آشکار ساخت، تا چه حد درگیر فرهنگیم... و فرهنگ تا چه حد بر دورترین اجزای ذهن هر یک از ما رخنه کرده»، و امکان تحقق مجموعه‌ای از احساسات، رفتارها و حتی مفهوم هویت فرد را فراهم ساخته است.» (همان: ۸۴)

زمانی که بحث زبان و ارتباطش با فرهنگ و هویت پیش روست، ناگزیر از مطرح کردن نظریات سوسور هستیم. «نگرش سوسور به زبان بر مسائلی معطوف بود که کانون روشهای نوین تفکر درباره‌ی انسان، به‌ویژه رابطی عمیق و درونی میان زبان و ذهن به شمار می‌روند. اگر «انسان» به‌واقع «حیوان ناطق» و مخلوقی به حساب آید که رویارویی‌اش با جهان بر حسب اعمالی ساختمان‌د و افتراقی قابل تشخیص است، یعنی همان اعمالی که نمونه‌ی بارزشان در زبان آدمی تجلی می‌یابند، آنگاه باید باور کنیم که آرای سوسور ما را به چنین نگرشی رسانده است.» (همان: ۷) او زبان را موجودیتی کاملاً تاریخی و همواره در حال تغییر میدانند (همان: ۳۹) که هویت ۲ می‌سازد؛ هویت به معنای نقش افتراقها در نظام. (همان: ۲۹) در تعریف سوسور، زبان پدیده‌ی اجتماعی بر حسب نظامی از قراردادهای میانفردی است. (همان: ۸۴) تعریفی که ما را به تنگاتنگی رابطی زبان با اجتماع و فرهنگ، از دیدگاه وی میرساند.

جاناتان کالر معتقد است که ما در تحلیل زبان با تحلیل واقعیات اجتماعی و در حقیقت با کاربرد عناصر زبان سروکار داریم... آنچه در این میان اهمیت دارد و به واقع معتبر است، همانا تمایزات و روابطی است که اجتماع به آنها معنی می‌بخشد... به‌اینترتیب، میتوان دریافت که زبان‌شناسی به مطالعه‌ی مجموعه‌ی وسیعی از توالیهای آوایی نمیدرزد، بلکه نظامی از قراردادهای اجتماعی را بررسی میکند... زبان به منزله‌ی نظامی از ارزشهایی که به لحاظ اجتماعی تعیین شده‌اند. (همان: ۵۶-۵۷)

در نظریه‌های سازه‌گر ۳۱ تأکید میشود که هویت، برساختهای اجتماعی است و محصول منازعه معنایی و بازنماییها (استفاده از زبان برای تولید معنا) است. غیریتسازای یکی از کارکردهای اصلی بازنمایی (استفاده از زبان) است و «دیگری» همواره محصول بازنمایی است. به عبارت دیگر هویت در عرصهی عمومی و سیاسی اساساً مسئله‌های انفرادی، شخصی و روانی نیست؛ بلکه پدیده‌های جمعی است که به بنیانهای فرهنگی، تاریخی و اعتقادی یک جامعه نیز مربوط میشود و گفتمان فرهنگی که در یک جامعه ریشه دارد نیز از طریق همهی عناصر به‌ویژه زبان، خود را منتشر میکند. یعنی زبان ابزاری برای تولید معنا و برجسته‌سازی یک هویت و طرد هویتی دیگر میشود؛ از این رو مفهوم «دیگری» به مقوله هویتسازای گره خورده است و این هویت از خلال نظامهای بازنمایی و بهره‌گیری از زبان برای انتقال و انتشار مضامین خودی برساخته میشود. (اکوانی، ۱۳۹۱: ۳۱)

«ارتباط زبانی به این دلیل امکان پذیر است که ما نظامی از هنجارهای گروهی و مشترک را جذب خود ساختهایم که جهان خارج را سامان میبخشد و به رفتارهای کلامی معنی میدهند و یا به اعتقاد دورکهایم، واقعیت حیاتی برای فرد محیط فیزیکی نیست، بلکه محیط اجتماعی است؛ نظامی از قواعد و هنجارها، نظامی از نمودهای گروهی و مشترک که رفتار اجتماعی را ممکن می‌سازد.» (کالر، ۱۳۹۳: ۸۴)

در باب ارتباط هویت فردی و زبان باید گفت: «وقتی کسی سخن میگوید، در اصل به شکلی استادانه «از زبان پیروی میکند»؛ زبان برای ابراز تمایلات و ایجاد ارتباط در جامعه، از سوی ما سخن میگوید. حتی تصور هویت فردی نیز از طریق گفتمان یک فرهنگ حاصل میشود. «من» چیزی از پیش موجود نیست و در مرحله‌های انعکاسی موجودیت مییابد که در دوران طفولیت آغاز میشود، یعنی در همان دوره‌های که این «من» دیده میشود و مخاطب دیگران قرار میگیرد.» (همان: ۹۰)

در باب ارتباط فرهنگ و زبان به‌مثابهی نظامی از نشانه‌ها نیز میتوان گفت: «هر چه فرهنگی قویتر باشد، به همان اندازه نیز در تلقی نشانه‌هایش به‌منزلهی نشانه‌های طبیعی موفقتر است. به همین دلیل، تحلیل نشانه‌شناختی نیازمند الگویی است که بر قراردادی بودن نشانه‌ها، یعنی بر بنیان فرهنگی آنها تأکید کند و به مخالفت با بینشی بپردازد که نشانه‌ها را طبیعی برمی‌شمارد.» (همان: ۱۰۸) در باب ارتباط جامعه و زبان و هویت اجتماعی فرد، روزالین کوارد و جان الیس در کتاب زبان و ماتریالیسم می‌گویند: «کلیهی اعمالی که به تمامیت اجتماعی شکل

میبخشند در زبان نهفتهاوند و به همین دلیل این امکان پدید میآید تا زبان را جایگاه شکلگیری فرد اجتماعی تلقی کنیم.» (همان: ۱۳۹)

با مرور خلاصه‌های که از نظر گذشت میتوان ادعا کرد که زبان، صرفاً ابزاری برای انتقال پیامهای روزمره نیست؛ بلکه وسیلهی درک «بودن» است و به همین دلیل، هویت فردی و اجتماعی هر انسانی را مشخص میکند.

زبان مادری، زبان هویتی

هنگامیکه به آینه مینگرید، نه فقط چهرهی خود، که موزهای را در برابر خویش میبینید... ما همواره گذشتهی اطراف خود را با خود میبریم و این کار تنها در جسم و تن انجام نمیشود؛ بلکه در قالب سنتهای ما، شامل چگونگی سخن گفتن، به حیات خود ادامه میدهد. گذشته مجموعهی ذرهبینهای غیرقابل مشاهده‌های است که همواره بر چشم داریم و از راه آنها جهان را درک میکنیم و متقابلاً جهان نیز ما را درک میکند. ما همواره بر شانه‌های نیاکان خود ایستاده‌ایم؛ خواه ایشان را بشناسیم یا نه... (دیوید دابلیو، ۱۳۹۵: ۱-۲)

از شعرگونگی متن فوق که چشم بیوشیم، بر مفاهیم عمیقی که مطرح میکند متمرکز میشویم؛ مفاهیمی که در بخش «زبان، فرهنگ، هویت» بدانها پرداختیم و در ادامه با بیانی ساده‌تر و از زاویهای دیگر آنها را وا می‌کاویم. میتوان گفت که زبان مهمترین عامل هویت‌ساز جوامع است؛ عاملی که حدود صد سال اخیر و با تأسیس حکومت مدرن در جغرافیای سیاسی ایران با چالشی بزرگ مواجه شده است؛ چالشی که سبب شده تا بسیاری از زبانهای حاضر در این جغرافیای سیاسی، طبق تعریفی که از زبان مادری در ذهن داریم، دیگر زبان مادری نباشند. دقیقاً به همین خاطر، نیز اهمیت این موضوع، بحث خود را با طرح مسائل علمی زبان‌شناسی آغاز کردیم.

زبان مادری زبانی است که نوزاد از بدو تولد در معرض آن قرار گرفته، خود و جهان را با آن میشناسد. طی هزارها زبان مادری همان زبان هویتی بوده، اما متأسفانه امروزه میتواند زبان هویتی باشد یا نباشد؛ یعنی ممکن است پدر و مادر از بدو تولد با زبانی غیر از زبان هویتی خود با کودکانشان صحبت کنند؛ لذا در این نوشتار، دو اصطلاح «زبان مادری» و «زبان هویتی» به‌طور جداگانه و در بیان دو مفهوم متفاوت به کار رفته‌اند.

«جهان مدرن شاهد افزایش روزافزون گرایش‌های تلفیقی فرهنگی در موسیقی، هنر، سرویس‌های خبرسانی و حتی در ترکیب جمعیتها (بیشینهی مهاجرتها در کل تاریخ) و در زبانهاست (بیشتر

مردم، دو یا سه‌زبانه هستند). با افزایش علائق به پدیده‌ی همگرایی فرهنگی در سالهای دهه‌ی ۱۹۸۰، برخی اندیشمندان در محافل دانشگاهی آغاز به بازنگری در زبانها و فرهنگهایی کردند که زمانی به‌عنوان ماهیتهایی مفرد و متمایز تعبیر میشدند.» (همان: ۱۴)

با پیدایش مدرنیته «هویت» اساساً در کانون معادلات فرهنگی و سیاسی قرار می‌گیرد. مدرنیته با انقلاب تکنولوژیک، جابه‌جایی جمعیتها و شکلگیری دولتهای مدرن و پروژههای دولت-ملتسازی، امکان بازنمایی هویتها و زمینهای نزاع میان آنها را فراهم ساخته است.

در ایران نیز، با تأسیس دولت مدرن و شکلگیری پروژه‌ی دولت-ملتسازی در زمان پهلوی اول، گفتمان حاکم همواره خواسته تا تفاوت‌های زبانی را به عنوان «دیگری» سرکوب کند؛ بر این اساس، یا این تفاوت‌های هویتی را نادیده گرفته و انکار میکند و یا آنها را به عنوان خرده‌فرهنگ، لهجه، فرهنگها و زبانهای محلی و ... بازمینمایاند؛ نتیجه‌ی آن معرفی تمام این تفاوتها به‌عنوان بخشی از گفتمان «هویت ملی، هویت ایرانی» است.

البته باید اشاره کرد که این مشکل در خاورمیانه مختص ایران نیست؛ فروپاشی ساختارهای سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اخلاقی جوامع خاورمیانه علیرغم حفظ جغرافیای سیاسی آنها، عامل این تبعیضهای زبانی-هویتی هستند. تبعیضهایی که ریشه در ساختارهای غیردموکراتیک و رژیمهای اقتدارگرا دارد؛ ساختارهایی که تکثرگرایی هویتی را نادیده انگاشته و با اقلیت، روابط فرادستی-فرودستی برقرار میکنند. جریان فرادستی-فرودستی در ایران، چنان تأثیری بر هویت‌های زبانی مختلف گذاشته که اکثر جوامع زبانی فرودست، به ناگاه و تحت‌تأثیر تبلیغات مستقیم و غیرمستقیم سیستم فرادست، تصمیم گرفتند تا هویت زبانی جدیدی را برای نسل بعد خود تعریف نمایند؛ لذا از بدو تولد فرزندانشان با آنها به زبان فارسی سخن گفتند، تا آنها را به بخش فرادست جامعه‌ی سراسری ایران انتقال دهند.

از اینجا و به این علت است که در بیشتر مناطق ایران، «زبان مادری» راه خود را از «زبان هویتی» جدا میکند؛ در نتیجه، هویتی تازه و البته جعلی برای نسلی که دیگر به زبان نیاکان خود سخن نمی‌گویند، ساخته میشود. این نسل، با جعل هویت در پی گزینش زبان بیگانه به عنوان زبان مادری - با تعریفی که پیشتر برای زبان مادری آمد- از بدنی جامعه‌ی هویتی خود جدا میشود. این جعل هویت و زبان، به مرور زمان جامعه‌ی خاستگاه را کوچکتر کرده و به دامنه‌ی جامعه‌ی مقصد می‌افزاید؛ بدین‌ترتیب آسیمیلاسیون و ذوب فرهنگی-هویتی-زبانی شکل می‌گیرد؛ از گویشوران زبانهای فرودست کاسته و به گویشوران زبان فرادست افزوده، در نتیجه و طی زمان، هویت واحدی برای کل یک جغرافیای سیاسی تعریف میشود.

گُردها و زبان گُردی در کلاردشت

کلاردشت شهرستانی در غرب استان مازندران است. ترکیب جمعیتی این شهرستان شامل بومیها، مهاجرین پرتعداد گُرد و همینطور تعداد کمی مهاجر ترک میباشد. گُردها نزدیک به هفتاد درصد جمعیت کلاردشت را تشکیل میدهند. بهوقاع اظهارنظر قطعی و کاملاً دقیق دربارهی خاستگاه اولیهی گُردهایی که طی دورههای مختلف تاریخی تحت نام «خواجوند» به کلاردشت آمدهاند، ممکن نیست. این مهاجرتها تنها یک اتفاق بیهدف تاریخی نبودهاند؛ قطعاً این رویدادها هدفهای دو جانبهی را در مبداء و مقصد این مهاجران دنبال میکردهند.

«یکی از اتفاقات مهم تاریخی در کلاردشت پس از حملهی مغول، پیدایش موج جدیدی از مهاجرتها بود که بعدها منشاء تحولات اجتماعی و سیاسی مهمی در منطقه گردید.» (ملک پور، ۱۳۹۳: ۱۰۳) این قضیه به مهاجرت اجباری طوایفی از اقوام گُرد از غرب ایران به کلاردشت و مناطق همجوار آن مربوط میشود. مناطق مبداء بعضی از این طوایف در برخی اسناد تاریخی «بیجار گروس و گُردستان» و در برخی دیگر «لرستان و گروس» معرفی شدهاند که در اینجا بدانها خواهیم پرداخت.

«در خصوص تاریخ دقیق مهاجرت خواجوندها روایتهای متفاوتی وجود دارد، اما آنچه بنابر شواهد تاریخی درستتر مینماید، این است که مهاجرت اجباری اقوام گُرد به نواحی مختلف از زمان شاهاسماعیل صفوی آغاز شده بود و در عهد پادشاهان دیگر همچون شاهعباس و حتی پس از زوال دولت صفوی نیز توسط نادرشاه افشار و کریمخان زند ادامه یافت. در واقع خواجوندها پس از آریاییان، دومین گروه مهاجری بودند که به قصد اقامت دائم به این مناطق وارد شدند.» (ملک پور، ۱۳۹۳: ۱۰۴-۱۰۵)

بنا به گفتهی هنری فیلد، شاهعباس در ربع اول قرن هفدهم میلادی، قبایل گُرد خواجوند را در کجور و پُل (پول) و کلاردشت برای ارباب ساکنان اصلی- به همان دلایلی که پیش از این بیان شد- به آن ناحیه کوچانده است. وی میگوید: خواجوندها اغلب در نواحی کوهستانی هستند و مردمی نیرومند شناخته میشوند. هنری فیلد خواجوندها را از اقوام گُرد میداند و عقیده دارد در سال ۱۹۲۰ میلادی در کلاردشت پنج شعبه از آنها عبارت بودند از: سلطانقلیخانی، کاکاوند، لک، خواجوند و دلفان. این قبیله در اصل توسط نادرشاه افشار از گروس و گُردستان آورده شدهاند.

۴ تازهترین این پژوهشها توسط جناب اسدالله محمدزاده، دانشجوی مقطع دکتری تاریخ ایران که خود از گُردهای کلاردشت هستند در حال انجام می باشد. پژوهشهای ایشان به نتایج بسیار متفاوتی انجامیده است. میتوانیید به مقالهی «بررسی تطبیقی گویشهای گُردهای مهاجر به کلاردشت مازندران» که در همین مجلد آمده مراجعه نمائید.

۵ کجور و پول، در غرب استان مازندران و نزدیکی کلاردشت

عدهای از آنها در پایان سلطنت کریمخان زند به موطن اصلی خود بازگشتند ولی آقا محمدخان قاجار آنها را برگردانید تا ساکنان سرکش این نواحی را به انقیاد درآورند. (فیلد، ۱۳۳۴: ۱۹۹-۲۰۱) رابینو نیز بر این باور است که خواجهوندها اصلاً از لرستاناند، آقامحمدخان آنها را از لرستان و گروس به مازندران غربی آورد... رابینو در زمینهی شیوهی معیشت آنها در زمان خود میگوید: خواجهوندها هر چند اکنون در دهات سکونت دارند ولی در تابستان با چادرهای خود به اطراف میروند و به گلهداری میپردازند. ایشان اسبهای نسبتاً اصیل تربیت میکنند و به زراعت نیز میپردازند و بیشتر مزارع آنها دیمی است. خواجهوندها بهترین بیلاق این ناحیه را در تصرف دارند که البته به مذاق ساکنان خوش نمیآید و حتی در گذشته، بهویژه در دورههای اولیهی مهاجرت، این مسأله کشمکشهای خونین را موجب شده بود. یک گروه از خواجهوندها که به گردهای روزکی مشهور بودند، بعدها کاملاً از بین رفتند. (رابینو. ه. ل، ۱۳۴۳: ۵۲)

مواردی که از نظر گذشت مهمترین نظرات مورخین، پژوهشگران و مستشرقین دربارهی مهاجرت تاریخی و دائمی گردها به کلاردشت بودهاند. نظریاتی که بسیار پر بازدیدند و منبع و مأخذ دیگر مطالعات در این زمینه قرار میگیرند؛ نظریاتی که شاید کامل یا درست نبوده و به شیوههای علمی و پژوهشی نیازمند بازنگری باشند.

به نظر نگارنده - به عنوان گردی از کلاردشت که اشراف نسبی به فرهنگ و زبان خود دارد- توجه به مطالعات زبانشناسی در حوزهی زبان گردی و گویشهای آن، میتواند از اساسیترین و لازمتین پژوهشها در این زمینه باشد.

در اینجا ذکر چند مورد لازم به نظر میرسد:

یکم:

این طوایف در بعضی از کتب، از جمله کتابهای دکتر علی ملکپور و مرحوم طهمورث فقیه‌نصیری، هر دو به نام «کلاردشت»، به نقل از فیلد، رابینو و مکنزی تحت عنوان «طوایف گرد و لر» معرفی شدهاند؛ اما در بین این مهاجرین که از غرب کشور و در دورههای مختلف تاریخی به کلاردشت و کجور کوچانده شدهاند، هیچ طایفه یا گروهی وجود ندارد که به گویش یا لهجهای از لری صحبت کند. لازم به ذکر است که مهاجرت «لر»ها به مناطق «سیب ده چالوس» و «خرمآباد تنکابن» در غرب مازندران و البرز مرکزی یک رویداد مستند تاریخی است؛ اما تعمیم آن به کلاردشت بر مبنای مطالعات تاریخی و گویششناسی مردود میباشد.

دوم:

در برخی اسناد تاریخی - همانطور که پیشتر نیز اشاره شد - مذکور است که طوایفی از بیجار گروس به کلاردشت و کجور کوچانده شده‌اند.

از لحاظ مطالعات تاریخی و زبانشناسی به مواردی در اینباره بر میخوریم که لزوم پژوهشهای میدانی در منطقی گروس را به ما نشان میدهد. امر مهمی که برای رسیدن به خاستگاه اولیه مهاجرین گُرد با توجه به گویش آنها ضروری است و متأسفانه تا کنون پژوهشگری از بین گُردهای کلاردشت و کجور و یا دیگر پژوهشگران، بدان نپرداخته است. ضرورت این مطالعه و پژوهش در این است که گویش گُردهای کلاردشت نوعی از لکی است؛ از طرفی طوایفی از لک هم‌کنون نیز در بیجار گروس حضور دارند. طوایفی که در دوران ملوکالطوایفی برای فتح و فرمانروایی به مناطق گروس گُردستان رفته و ماندگار شده‌اند.

فرضیه‌های از نگارنده در اینباره مطرح است که گروهی از مهاجرین به کلاردشت، از آن دسته از مهاجرین فاتح لکی باشند که قبلاً به بیجار رفته بودند؛ اثبات این فرضیه مطالعات و پژوهشهای میدانی کاملی را میطلبد که تا کنون میسر نگردیده است.

البته ذکر نکته دیگری نیز در اینباره لازم به نظر میرسد؛ اینکه دلفانها با توجه به تفاوت لهجه‌های که با سایر گُردها در کلاردشت دارند و از طرفی - غیر از ساختار ارگاتیو- دقیقاً مانند گُردهای لک منطقی دلفان در استان لرستان صحبت میکنند، تا چه حد ممکن است مستقیماً از مناطق نامبرده در استان لرستان کنونی به کلاردشت کوچانده شده باشند؟

به تمام موارد بالا در این باب باید مورد دیگری را نیز اضافه نمود: در باب کوچ گُردها از گروس به کلاردشت و کجور، تماماً به نظرات هنری فیلد در این باره استناد میشود. این در حالی است که عده‌ای از پژوهشگران این نظر هنری فیلد را اشتباه دانسته و معتقدند که خاندان صوفی املش از منطقی گروس به این ناحیه آورده شده‌اند و نه گُردهای کلاردشت و کجور! این دسته از محققین معتقدند که باید در درستی نظرات هنری فیلد شک کرد.^۶

سوم:

نکته قابل تأمل دیگر دربارهی گُردهای کلاردشت و حتی کجور این است که علیرغم تفاوت‌های گویشی و لهجه‌های همگی «خواجوند» نامیده میشوند.

«خواجوند» نامیده‌شدن تمامی این مهاجران، حتی با وجود تفاوت‌های فاحش و مشهود گویشی

بین خواجه‌وند‌های کلاردشت با کجور و یا اختلاف لهجه‌های قابل ملاحظه بین دلفان‌های کلاردشت با سایر گردهای این منطقه، میتواند بیانگر منشاء غیر طایفه‌های این نامگذاری باشد؛ بنابراین میتوان چنین نتیجه گرفت که این گردها از طوایف مختلفی که منشاء طایفه‌های یکسانی ندارند بوده و همانطور که از نام «ایل» برمیآید، ضمن یک پیمان و اتحاد سیاسی نظامی، مجموعاً خود را «خواجوند» نامیده‌اند.

لازم به ذکر است که ساکنان کلاردشت و کجور، اعم از بومی یا گرد، شهرت «خواجوند» را به قرابت آداب و مسلک آنان نسبت میدهند زیرا اکثریت قریب به اتفاق این گردها، پیرو آیین یارسان هستند؛ که البته این موضوع به علت ناآگاهی نسبت به تعریف واژه‌ی «ایل» و کارکرد ساختاری آن در جامعه‌ی پیشامدرن میباشد.

همانطور که پیشتر اشاره شد، هنری فیلد این مهاجران را به پنج شعبه تقسیم میکند:

۱-سلطانقلیخانی ۲-کاکاوند ۳-لک ۴-خواجوند ۵-دلفان

باید گفت: اسامی «خواجوند، لک و دلفان» همچنان در کلاردشت وجود دارد، اما از شهرت کاکاوند و سلطانقلیخانی هیچ اثری نیست. جالب اینجاست که گویش تمام این طوایف در کلاردشت، «لکی» با لهجه‌های بسیار نزدیک به یکدیگر است و تفاوت مشهود گردهای مشهور به «لک» در کلاردشت با سایر گردهای این منطقه، تنها در نوع آداب دینی و آیینی میباشد. گردهایی که در کلاردشت به «لک» مشهورند، پیرو مذهب شیعه و بقیه‌ی گردهای این منطقه - که اکثریت قریب به اتفاق را تشکیل میدهند - پیرو آیین یارسان میباشند.

در اینجا به بحث تحلیلی- تاریخی بازگشته و حداقل به بیان دو هدف عمده برای کوچ اجباری و مهاجرت خواجه‌وندها به کلاردشت و نواحی همجوار میپردازیم. این دو هدف عبارتند از:

۱- ایجاد تعادل جدید سیاسی و جمعیتی در منطقی مقصد مهاجرت خواجه‌وندها یعنی کلاردشت، کجور و مناطق همجوار به منظور کاستن از برخی مزاحمتها و ماجراجوییهای بومیان علیه حکومت‌های مرکزی ایران.

۲- ایجاد شکاف و تضعیف قبایل گرد در مناطق مبداء مهاجرت - مناطق غرب کشور - و باز هم به منظور تمکین آنها در برابر حکومت مرکزی.

«خواجهوندها در سرزمین خود و بنا بر خصلت ایلی به طور سنتی، اجتماعی متشکل و نیرومند بودند. آنها دارای هویت، تاریخ و فرهنگی روشن و شناخته شده‌اند؛ این امر برای حکومت‌های اقتدارگرای آن دوران چندان مطلوب نبوده و لذا پراکندن آنها را در دستور کار خود قرار دادند.» (ملک پور، ۱۳۹۳: ۱۰۴)

پس از ورود و استقرار خواجهوندها در کلاردشت، آنها در رخدادهای مختلف این نواحی سهیم بوده و مشارکتی فعال داشتند. این مشارکت و حضور در دوره‌های اولیه، منجر به ستیز و مقابله‌جویی‌های ایلی و قبیله‌های با بومیان منطقه شد.

برای سواران خواجهوند که در سرزمین خود دارای رمه و مراتع عالی بودند، بسیار مهم بود که در سرزمین مقصد نیز بتوانند به اقتصاد خود ادامه دهند. از آنجایی که شاهان در منطقه نیازمند این نیروی سوارهنظام بودند، لذا بخشی از مراتع باکیفیت بومیان را در اختیار این تازهواردان قرار دادند؛ این امر باعث جنگ‌های خونین بین آنها شد، اما در نهایت و به تدریج هر دو گروه لزوم حضور و همزیستی مسالمت‌آمیز با یکدیگر را به‌طور نسبی پذیرفتند.

گُردهای کلاردشت تا کنون توانسته‌اند فرهنگ، آیین، زبان و هویت خود را حفظ کنند؛ اما طی دهه‌های اخیر در معرض خطر تغییر هویت قرار گرفته‌اند. این خطر با شدت و سرعت به هویت این مهاجرین دور از خاستگاه تاخته به‌طوریکه اگر راهکاری سریع و عملی برای مقابله با آن ارائه نشود، هویت گُردی این مهاجرین نیز به‌زودی مانند اکثر گُردهای مهاجر به گیلان و مازندران از بین می‌رود. لازم به ذکر است که گُردهای منطقه‌ی کجور مازندران نیز دقیقاً همین شرایط را دارند: هویتی که تا کنون حفظ شده اما اکنون در معرض خطر نابودی سریع الوقوع قرار گرفته است. بخش اعظم این خطرات همان مواردی است که در بخش «زبان مادری، زبان هویتی» به آنها پرداختیم، گرچه علل دیگری نیز وجود دارد که در بخش بعدی بیشتر بدانها خواهیم پرداخت.

آسیب‌شناسی زبان گُردی در کلاردشت مازندران

کالر معتقد است که زبان موجودیتی کاملاً تاریخی و همواره در حال تغییر است؛ میتوان گفت که تاریخ زبانها مالمال از دگرگونیهای بنیادین آوا و معنی است. (۱۳۹۳: ۳۸-۳۹) وقتی مهاجرت را نیز - به عنوان مولفهای با ماهیت تاریخی- به این جریان تاریخی میافزاییم در

۷ لازم به ذکر است که جناب «ملک پور» نویسنده‌ی کتاب «کلاردشت» خود از بومیان این منطقه است که چنین نظری را درباره‌ی مهاجرین گُرد ارائه می‌دهد.

واقع به قول دیوید دابلیو به «یک رفتار انسانی بسیار مهم و تأثیرگذار در تغییرات زبانی» اشاره کرده‌ایم. (۱۳۹۵: ۱۶)

مهاجرت از جنبه‌های متفاوتی باعث تغییرات زبانی می‌شود؛ با تأثیرات گوناگون که شاید در این بخش مجال پرداختن به تمام آنها میسر نباشد و یا مورد ما در کلاردشت را شامل نگردد.

در ابتدا و قبل از وارد شدن به هر مبحثی در این زمینه، به در پیش گرفتن «قاعدگی انکار» نسبت به زبان و گویش‌گردهای کلاردشت از جانب نویسندگان دو کتاب، هر دو به نام «کلاردشت»، اشاره می‌کنیم؛ البته لازم به ذکر است که هر دوی این نویسندگان از بومیان کلاردشت محسوب می‌شوند؛ دکتر «علی ملکپور» و مرحوم «طهمورث فقیهنصیری» نویسندگان کتابهای «کلاردشت» به دو طریق مختلف زبان و گویش‌گردهای کلاردشت را انکار کرده‌اند.

فقیهنصیری بخش کوتاهی از کتاب خود را به زبانها اختصاص داده و در دو زیربخش «لهجه‌های شمالی»، «لهجه‌های محلی» بدانها پرداخته است؛ (۱۳۸۳: ۱۶۰-۱۶۲) با این اوصاف انتظار میرفت تا در بخش «لهجه‌های محلی» به گویش و زبان‌گردهای کلاردشت نیز اشاره نماید؛ گرچه اصطلاح «لهجه‌های محلی» خود، اصطلاحی تحقیق‌آمیز با نگاهی فرودستی به زبانها و گویشهای اقلیتی ایران است، اما در همین حد هم به گویشهای زبان‌گردی در کلاردشت اشاره‌های نشده و هویت زبانی این بخش مهم از کلاردشتیها که هفتاد درصد جمعیت شهرستان را تشکیل می‌دهند، در سکوتی معنادار انکار شده است. ملکپور صفحات ۲۴۸ تا ۲۵۲ کتاب خود را به «گویشهای کلاردشت» اختصاص داده و تحت دو زیربخش «گویش گیلکی» و «گویش خواجهوندی (لکی)» بدانها پرداخته است. او در بخش «گویش خواجهوندی (لکی)»، با کم اهمیت جلوه دادن این گویش از زبان‌گردی در کلاردشت، به نوعی دست به تحقیر زبانی زده است.

ملکپور می‌نویسد: «گویش اصلی این قومیت ۸ها در کلاردشت، گویشی بین‌گردی و لری است. گویش لکی یا خواجهوندی کلاردشت را علیرغم باور برخی از اهالی، نباید گویش‌گردی نامید. زیرا خواجهوندی رایج در این منطقه با گردی اصیل بسیار متفاوت است، چندانکه بین دو گویشور لکی یا خواجهوندی کلاردشت و گردی مهاباد و سنجق تفهیم و تفاهمی صورت نمی‌گیرد و برای ارتباط از زبان میانجی فارسی استفاده می‌شود.» (۱۳۹۳: ۲۵۰-۲۵۱)

از نقد واژه‌ی «قومیت» با بار فرودستان‌هاش می‌گذریم و به نظر دیگر دکتر ملکپور - که البته نظریه‌ی ناآشنایی نیز نیست - پاسخ می‌دهیم.

۸ منظور گردهای کلاردشت است که ایشان در جمله‌ی قبل تحت عنوان قبایل گرد و لر معرفی کرده‌اند.

لکها همیشه جزئی جدانشدنی از هویت گُرد بوده و خواهند بود. گویش لکی از زبان گُردی پس از گویش هورامی قدیمترین و اصیلترین گویشهای زبان گُردی است. دیدگاه آمیختگی «گُرد» و «لُر» و پیدایش «لک» نظریهای غیرعلمی و عامیانه است.

در این قسمت به نقد عبارت دیگری از مطلب دکتر ملکپور میپردازیم.

همانطور که پیشتر آمد، ایشان مینویسند: «گویش لکی یا خواجهوندی کلاردشت را علیرغم باور برخی از اهالی، نباید گویش گُردی نامید».

در اینباره نگارنده - بهعنوان گُرد کلاردشت - قبلاً و در نوشتههای دیگر، حتی در بخش قبلی همین گفتار، بارها و بارها به این موضوع اشاره کرده است که نیاکان این مهاجرین از قرنهای پیش تا کنون برای خود و فرزندان خود، هویت گُردی تعریف کردهاند.

شایان ذکر است که قبل از شروع رفت و آمدهای گُردهای کلاردشت به مناطق گُردنشین غرب ایران، که از حدود پانزده سال پیش شدت گرفته، نیز ایجاد و توسعهی شبکههای اجتماعی مجازی - که خود باعث تحولی بزرگ در عصر ارتباطات شدهاند - گُردهای کلاردشت، اصلاً در جریان عبارت «گویش لکی» نبودهاند؛ این مهاجرین، پس از رفت و آمدهای اخیر به مناطق گُردنشین و همینطور ارتباطات مجازی، متوجه شدهاند که نام گویش آنها «لکی» است.

به شهادت نگارنده و دیگر گُردهای کلاردشت، این مهاجرین اکنون نیز مانند گذشته، خود را «گُرد» و زبان خود را گویشی از زنجیره گویشی زبان گُردی میدانند؛ این برداشت و تلقی شامل همهی گُردهای این منطقه، طی تمام قرون که در کلاردشت زیستهاند، میشود؛ بنابراین نظر دکتر ملکپور در ابراز عبارت «علیرغم باور برخی از اهالی» مورد انتقاد صریح است. لازم به ذکر است که به کار بردن خود این عبارت تقلیلگرایانه، موردی از انکار مضاعف است.

به ادامهی پاراگراف مورد بررسی میپردازیم؛ آنجا که - چنانچه پیشتر آمد - ملکپور مینویسد: «زیرا خواجهوندی رایج در این منطقه با گُردی اصیل بسیار متفاوت است، چندانکه بین دو گویشور لکی یا خواجهوندی کلاردشت و گُردی مهاباد و سندج تفهیم و تفاهمی صورت نمیگیرد و برای ارتباط از زبان میانجی فارسی استفاده میشود».

در پاسخ به ایشان باید گفت: زبان گُردی یک زبان با یک گویش واحد نیست. زبان گُردی یک زنجیره گویشی است و طبق تعریف زنجیره گویشی، تمام گویشها دارای یک درجه از اهمیت در تشکیل کل زنجیره هستند؛ گرچه همانطور که قبلاً ذکر گردید، لکی از قدیمترین و اصیلترین گویشهای این زنجیره گویشی است.

نگارنده به تفصیل در مقالهی «لکی و پیوستار زبان گُردی»^۹ به موضوع گویش لکی پرداخته و از آنجا که در این گفتار مجالِ پرداختنِ کامل به این مطلبِ مفصل نیست، لذا مخاطبین عزیز، همینطور دکتر ملکپور را به مطالعه‌ی کامل آن مقاله ارجاع میدهد.

در اینجا به مورد دیگر در این پاراگراف، یعنی به استفاده‌ی همزمان از دو واژه‌ی «تفاهیم» و «تفاهم» اشاره میکنیم. آیا برای استفاده از این دو واژه در حین مقایسه‌ی گُردی کلاردشت با مهاباد و سندرچ، منظور خاصی در نظر بوده که بتواند بهکار بردن واژه‌ی «تفاهم» را توجیه نماید؟ زیرا از جمله پیداست که واژه‌ی «تفاهیم» لازم اما واژه‌ی «تفاهم» که به معنای دیگری است، در اینجا غیرمرتبط به نظر میرسد.

اما در باب «ارتباط از طریق زبان میانجی فارسی» که ایشان مطرح کردند، به نکته‌های اشاره نموده و مخاطبین عزیز را بهطور مفصل به مطالعه‌ی مقالهی «قند پاری»^{۱۰} از نگارنده ارجاع میدهم. اگر ایران یک جامعه‌ی تکثرگرا با رعایت عدالت زبانی باشد و حقوق اولیه‌ی اقلیتهای زبانی را محترم بشمارد، لازم نیست تا گُردهای کلاردشت با گُردهای سایر مناطق - که از گویشهای مختلف یک زنجیره‌ی زبانی هستند - به زبان فارسی صحبت کنند؛ بلکه آنان با یک گویش میانجی از زنجیره‌ی گویشی خود که توسط نخبگان گُرد بر سر آن به توافق رسیده و در جامعه‌های عدالتمحور بر طبق آن آموزش دیده‌اند، گفتگو خواهند کرد.

شاید از نظر خوانندگان محترم، پرداختن به این نقد در این بخش، ما را از بررسی آسیبهای زبانی در کلاردشت منحرف نماید؛ اما در واقع قصد نگارنده از انتخاب این مثال و تشریح آن، بر این بوده است تا آسیبهای مزبور را به طور ملموس بیان نماید؛ لذا با در نظر گرفتن مورد فوق، به شناسایی این عوامل صدمه‌زننده ورود میکنیم. همانطور که در بخش «زبان مادری، زبان هویتی» بدان پرداختیم، مهمترین عامل آسیب‌رسان به زبانهای هویتی در ایران و از جمله کلاردشت، عامل جریان فرادستی- فرودستی و همینطور عامل انکار است که سبب آسیمیلیاسیون فرهنگی-هویتی-زبانی میگردد.

این عامل برای گُردهای مهاجر به کلاردشت مضاعف است؛ چرا که علاوه بر تأثیرات حدوداً صد ساله‌ی سیستم تک‌زبانه در ایران، عامل چند قرنه‌ی مهاجرت و نگاه سلطه‌مآب فرهنگی-زبانی بومیان کلاردشت بر مهاجرین را هم باید اضافه کرد؛ بنابراین این آسیبها را در دو بخش مجزای مذکور بررسی مینماییم.

۹ اولینبار به نام «لکی، زبان یا گویش» در نشریه روانگه، سال دوم، شماره ۵ نهم و دهم، پاییز و زمستان ۹۶ به چاپ رسیده و سپس با همین نام در دو پایگاه خبری «بینهر» و «هاناخبر» منتشر شده است.

۱۰ منتشر شده در سایت خبری ریگاکوردستان، خرداد ۱۳۹۷

آسیبهای مهاجرت

۱- دوری از خاستگاه و بیارتباط بودن چند قرنه با گویشهای دیگر زبان گُردی گُردهای کلاردشت تا چند سال اخیر رفت و آمد خاص و فراگیری با دیگر مناطق گُردنشین نداشتند. این مهاجرین طی چند قرن مهاجرت، جز با گُردهای کجور که قرنهاست در نزدیکی کلاردشت سکنی یافته‌اند و به یکی از گویشهای گُردی جنوبی سخن میگویند، در معرض گویش گُردی دیگری نبوده؛ در عوض این مهاجرین در معرض گویشهای مازنی و گیلکی و فارسی قرار گرفتند.

این موضوع سبب شده تا با واژگانِ دیگر گویشها و ساختار دستوری گُردی بیارتباط باشند؛ البته این محدودیتِ آسیبرسان برای گُردهای کلاردشت، از طرفی میتواند فرصت نیز تلقی شود؛ چراکه اگر واژگان فارسی و معدود واژگان گیلکی که وارد گویش گُردهای کلاردشت شده‌اند را از این گویش حذف نماییم، باقی واژگان اصالت چند قرنه‌ی خود در این حالت ایزوله‌ی فرهنگی-زبانی را باز مینمایانند.

۲- انکار زبانی از طرف بومیان کلاردشت

به غیر از انکاری که در کتب کلاردشت به آن پرداختیم، به انکار در محاوره بین بومیان و مهاجرین میپردازیم؛ گرچه انکار نویسندگانِ کتب «کلاردشت» خود، برآمده و بازتاب همان انکار تاریخی جمعی است.

از زمانهای دور تا به حال، گویش گیلکی در کلاردشت، گویش غالب در محاورها بوده است؛ بدین معنا که در ارتباط کلامی بین بومیان و مهاجرین، همیشه زبان گیلکی مسلط بوده و بومیان با اینکه گویش گُردهای کلاردشت را میدانند و اکثراً بر اثر جهش زبانی قادر به تکلم به آن نیز هستند، اما همیشه این مهاجرین بوده‌اند که در گفتگو با طرف بومی، ناچار به سخن گفتن به گیلکی شده‌اند؛ این جریان به یک قانون نانوشته، جمعی، همیشگی و البته بیمعارض در کلاردشت تبدیل شده است.

جالب اینکه دو طرف بومی و مهاجر کاملاً زبان همدیگر را می‌فهمند و هر دو طرف هم قادر به سخن گفتن به زبان طرف مقابل هستند، اما حتی راه سومی را هم برای رفع این تسلط و انکار زبانی در پیش نگرفتند. آن راه سوم می‌تواند سخنگفتن هر یک از طرفین در گفتگو به گویش خود باشد.

از بررسی این جریان به دو نکته‌ی جامعه‌شناختی پی می‌بریم.

الف- بومیان در مقابل تسلط ظاهری نظامی، اقتصادی مهاجرین بر منطقه، راه تسلط هویتی - زبانی خود و انکار زبانی و در نتیجه هویتی مهاجرین را در پیش گرفته‌اند. این جریان سبب شده تا قبل از شروع هرگونه آسیمیلیسیون زبانی از طرف سیستم تک‌زبانه‌ی دولت مدرن، در برخی از روستاهای کلاردشت که گیلکها و گُردها با هم در آن سکنی داشته‌اند، گُردها تحت آسیمیلیسیون شدید زبانی و در نتیجه هویتی قرار بگیرند؛ به طوری که اکنون به ندرت و تنها در بین سالمندان و میانسالان این روستاها، گویشور گُردها وجود دارد و بقیه کاملاً به گیلکی سخن می‌گویند. روستاهای «وَلبال» و «مُکا» در کلاردشت مصداق بارز این اتفاق ناگوارند. البته بسیار جالب و قابل ذکر است که مهاجرین این قبیل روستاها که از نظر زبانی در گیلکی ذوب و آسیمیل شده‌اند، از نظر آیینی بر آیین یارسان خود باقی‌اند.

ب- گُردها همیشه نسبت به فرهنگها، زبانها و آیینهای متفاوت منعطف و پذیرا بوده‌اند. آنها هیچ‌گاه نخواستند که با توسل به روشهای غیردموکراتیک بر فرهنگها و زبانهای دیگر مسلط شوند. این احترام درونی به حقوق هویتی و آیینی انسانها که در گُردها به طور ذاتی وجود دارد، در مهاجرین گُردها کلاردشت هم همچنان پس از قرن‌ها دیده می‌شود؛ به‌طوری‌که با انعطاف خود در برابر فرهنگ و آیین و زبان بومیان، توانسته‌اند جنگها و خونریزیهای اولیه را به صلح و سازش تبدیل کنند.

۳- آمیزش واژگانی با گیلکی

برخی از روستاهای کلاردشت کاملاً گُردنشین، برخی کاملاً گیلکنشین و بعضی دیگر با ساکنانی از هر دو جامعه بومی و مهاجر هستند؛ شرایط هر کدام از این روستاها در باب آسیبهای زبانی متفاوت است.

روستاهای کاملاً گُردنشین مانند روستای «گَلنو» یا «اوجابیت» کمترین آمیزشهای واژگانی با گیلکی را دارند؛ گرچه کاملاً از این معضل در امان نمانده‌اند؛ این قرضگیری یا جایگزینی واژگانی به حدی نیست که احساس شود؛ اما در روستاهای مختلط، شرایط به نحو دیگری است؛ شرایطی که خود، روستاها را به دو دسته‌ی متمایز تقسیم میکند.

یک دسته روستاهایی که گُردهای آن کلاً به گیلکی تغییر هویت زبانی داده‌اند؛ مانند آنچه که پیشتر گفته شد و دسته‌ی دیگر، روستاهایی که گُردهای آن هنوز هم هویت زبانی خود را

حفظ کرده‌اند، اما تحت آمیزش شدید واژگانی با گیلکی قرار گرفته‌اند؛ مانند روستای «طبرسو». دو دسته روستای نامبرده از جمله روستاهایی هستند که جمعیت گُرد و گیلک آنها، بدون هیچگونه مرزبندی خاصی در کل روستا به طور پراکنده زندگی میکنند؛ اما روستایی مانند روستای «لاهو» که جمعیت گُرد و گیلک آن به خاطر منازعات بازمانده از قرون پیش، هنوز هم در دو سمت مختلف روستا به نامهای «گیلک‌محله» و «خواجوندمحله» زندگی میکنند، دچار این آسیب زبانی نشده‌اند. اینجاست که یادآوری این سخن دیوید.دابلیو که میگوید: «اختلاف نظر، افزون بر تنش، پرتوافکن نیز هست» (۱۳۹۵: ۳) خالی از لطف نمیباشد.

آسیبهای سیستم تکزبانانه در ایران

سیستم تکزبانیهی فارسمحور با کوششی حدوداً صد ساله در ایران، سعی در بازنمایی مثبت «خود» و بازنمایی منفی «دیگری» داشته است؛ بهطوریکه با هویتزدایی و دگرسازی به بهای از بین رفتن گویشوران دیگر زبانهای ایران، به دامنه‌ی گویشوران خود افزوده است. این سیستم مسلط، به دو شیوه باعث نابودی زبانهای اقلیت از جمله گویش گُردهای کلاردشت میشود.

الف- دگرسازی با تغییر ناگهانی و جمعی زبان مادری

کلاردشت نیز طی چهل سال اخیر شدیداً دچار این سیستم دگرساز عمومی در ایران شده است؛ این بار تنها مهاجرین گُرد نیستند که تحت چنین سیستم فکری مسلطی در حال تغییر هویت سریع قرار گرفته‌اند؛ بلکه بومیان و دیگر مهاجرین کمتعداد، مانند ترکها نیز، با یک سونامی وحشتناک مواجهند. سونامی سخنگفتن با کودکان به زبان بیگانه از هویت خویش، یعنی فارسی.

متأسفانه چندین سال است که پدر و مادرها در کلاردشت با فرزندانشان از بدو تولد به زبان فارسی سخن میگویند و این موضوع ضربه‌ی جبرانناپذیری را بر پیکر زبانها و گویشهای هویتی شهرستان وارد آورده است که شامل مهاجرین گُرد کلاردشت نیز میشود.

این جریان، جریان عادی تاریخی نیست که پژوهشگران و صاحبانظران زبانشناسی دربارهی آن بحث میکنند. این پدیده یک پدیده‌ی سیاسی است که هدف مستقیم آن تأثیرات فرهنگی- هویتی-زبانی میباشد. جریانی که هویتهای مختلف را مورد بازشناسی قرار نمیدهد. «وقتی یک گروه، قوم، ملت و هر هویتی از سوی هویت فرادست مورد بازشناسی قرار نمیگیرد،

بدترین شیوهی طرد است؛ چون اینگونه از آن سلب هستی و هویت میکند و میخواهد با به کار انداختن مکانیسمهای تحقیر، از درون و بهواسطهی مکانیسمهای درونی آن را تهی سازد. این وضعیت هنگامی اتفاق میافتد که نه با مقابلهی تفاوتها و تمایزبایها بلکه با تعریف «دیگری» به مثابهی «همان» و تعریف «دیگری» ذیل «خویش» و عدم بازشناسی صورت میگیرد.» (حقمردی، ۱۳۹۵: ۳۶)

ب- تأثیرات محیطی ناشی از سیستم تکزبانه

این مورد هم تنها شامل گردهای کلاردشت نمیشود و مشکل تمام گویشوران اقلیت در ایران است؛ وقتی تحت یک سیستم تکزبانه زندگی میکنیم، همه جا یک زبان مسلط است؛ ادارهها، مدرسهها، دانشگاهها، رسانهها، خیابانها... همه و همه یک زبان... و ما فقط یک زبان را میشنویم و یک زبان را میخوانیم و به یک زبان مینویسیم؛ در این حالت چه اتفاقی میافتد؟ مسلماً واژگان و دستور زبان مذکور که در ایران، زبان فارسی است بر ذهن و مغز افراد جامعه غالب میشود. این افراد حتی اگر بهطور مستقیم هم تحتتأثیر سیستم دگرساز قرار نگیرند، یعنی همچنان زبان هویتی خود را به کار برند، باز هم دچار تغییرات زبانی شدید خواهند شد؛ در نتیجه، تسلط واژگان و دستور زبان غالب یعنی فارسی بر زبانهای هویتی، دو آسیبی است که گردها در کلاردشت نیز سخت دچار آند.

زبان از لایههای متفاوتی تشکیل میشود: لایههای واژگانی، دستوری و آوایی. لایههای زبان در برابر عوامل موثر، واکنش یکسان ندارند و مقاومت بعضی لایهها از لایههای دیگر بیشتر است. لایهی واژگان به سهولت تأثیر و تغییر میپذیرد و دستگاه آوایی زبان بسیار مقاوم است. (ذوالفقاری، ۱۳۹۶: ۱۵۴)

به کار نبردن زبان گُردی در کلاردشت، به علت تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم سیستم تکزبانه که دربارشان سخن گفتیم، سبب ضعف این زبان شده است. از آنجایی که جوانان گُرد کلاردشت به فارسی سخن میگویند و مسترها هم راحت از واژگان فارسی در گویش گُردی خود بهره میبرند، لذا واژگان مورد نیاز جدید ساخته نمیشوند و از طرفی همان واژگان اصیل قدیمی هم که اکنون با جایگزینی کلمات فارسی به کار نمی روند، به دست فراموشی سپرده میشوند. از جملهی این واژگان میتوان به «تال و دهرزن» و «نهر» اشاره کرد که امروزه «نخ و سوزن» و «اشک» کاملاً جای آن را گرفتهاند.

قرضگیری زبانی ۱۱ شامل قرضگیری واژگانی و گرتهبرداری ۱۲ نحوی سبب شده تا گویش گُردی کلاردشت ضعیف شود. قرضگیرها و گرتهبرداریهایی نالازم که فقط از تسلط محیطی زبان فارسی ناشی میشوند. از طرف دیگر گُردهای کلاردشت که بهراحتی از واژگان فارسی بهره میجویند، در برابر وامگیری واژگانی از سایر گویشهای گُردی- در صورت نیاز و اجبار- سخت مقاومت مینمایند؛ البته تا جایی که نگارنده دریافته، این مشکل مختص به گُردهای کلاردشت نبوده و در اکثر مناطق گُردنشین در ایران مشاهده میشود. این نقدی است که بر گُردها جایز بوده و صد البته مطالعات روانشناختی و جامعهشناختی ویژه‌های را میطلبد.

درباره‌ی گرتهبرداری گفتیم که گویش گُردی در کلاردشت از آن در امان نبوده و البته بیشتر «گرته برداری نحوی» مد نظر است. «این نوع گرتهبرداری تغییر ساخت جمله‌های زبان وامگیرنده است؛ یعنی گرته‌ها دقیقاً بر اساس الگوهای نحوی و ساختار جمله‌های زبان مبدأ ریخته میشوند.» (همان: ۱۷۳) گویش گُردی کلاردشت ویژگی‌های دستوری گُردی خود را از دست داده و بر اساس خصوصیات دستوری زبان فارسی جمله میسازد؛ گرچه مشخص نیست که این ویژگی‌ها قبل از مهاجرت به کلاردشت از بین رفته‌اند یا بعد از آن، اما آنچه که مشخص است آسیمیلاسیون دستوری این گویش توسط فارسی است. وقتی از بین لایه‌های زبانی سهگانهای که نام بردیم، به بررسی شرایط لایه‌ی آوایی میپردازیم، باز هم متأسف می‌شویم؛ چرا که این گویش از زبان گُردی، ویژگی‌های آوایی ویژه‌ی خود را هم از دست داده است.

تسلط زبان فارسی بر گویش گُردی کلاردشت، رنگ و بوی فارسی به این گویش میدهد؛ لذا گویشور و مخاطب، هر دو این احساس را خواهند داشت که این گویش، از زبان گُردی دور و به زبان فارسی نزدیک است؛ در صورتیکه در واقع اینگونه نبوده و تأثیرات زبانی اخیر باعث بروز چنین معضلی گشته است؛ چنین است که گویشور گُرد کلاردشت از نظر هویتی هم، خود را دور از دیگر گویشوران گُرد به حساب می‌آورد. بنابر آنچه مطرح شد به بحث هویتی اولیه‌ی خود باز میگردیم؛ آنجا که نظرات سوسور و دیگر اندیشمندان این عرصه را باز گفتیم.

نتیجه‌ی این آسیب‌های زبانی برای گُردهای کلاردشت در نهایت به آسیب جبرانناپذیر هویتی میانجامد. فاجعه‌های که به زودی شاهد آن خواهیم بود و تلاش چند قرنی گُردها در کلاردشت برای حفظ هویت در سرزمینی بیگانه و دور از خاستگاه، بیثمر خواهد ماند.

راهکارها

«وقوف همیشگی به توان گذشتگان، هرگز بخشی از اندیشهی بیشتر فرهنگهای مصرفی امروزی نیست. ما اکنون در جهانی زندگی میکنیم که برای بقای اقتصادی خود، به اقتباس و مصرف «چیزهای تازه» وابسته است. ما از راه باستانشناسی، تاریخ، تبارشناسی و حتی نیایش، اندیشهی خود را تا گسترهی نسلهای پیشین به عقب میبریم.» (دیوید. دابلیو، ۱۳۹۵: ۲)

برای نجات زبان گُردی در کلاردشت، آگاهیبخشی عمومی و فرهنگسازی مقدم بر هر کار دیگری است. از آنجا که تجربهی چند سالهی نگارنده به عنوان فعال زبان هویتی اثبات کرده، به دلیل سیاست و خواست سیستم تکزبانهی حاکم، نباید هیچ چشم امید به همکاری ارگانها و نهادهای دولتی در این رابطه دوخت؛ لذا بار این مسئولیت به دوش آگاهان است تا این آگاهی را به کل جامعه تسری بخشند. رسالت سخت و طاقتفرسایی که بهراستی از عهدهی چند نفر، بدون امکانات، تیم و بودجه خارج است و نتیجهی در خوری نمیشد؛ با این حال فعالان این عرصه تنها با تکیه بر عشق، باور و توان درونی خود، گام در این مسیر طاقت فرسا نهادند.

مهمترین اقدام، آگاه کردن گُردهای کلاردشت نسبت به اهمیت حفظ هویت گُردی و انتقال آن به نسل بعد است. حال که طی پنج الی چهار دهه با کنار گذاشتن زبان هویتی، حلقهی زنجیر انتقال هویت گسسته، راه فقط بازشناسی ۱۳ هویت از طریق بازگشت به زبان هویتی است؛ لذا در کلاردشت، پرداختن به تأثیرگذاریهای مردمی به موازات تلاشهای علمی و پژوهشی در رابطه با زبان گُردی در این منطقه، از ضروریترین اقدامات است.

تلاشهای آگاهیبخش در این راستا باید به حس مطالبهی هویت و هویت زبانی در جامعهی گُردهای کلاردشت بیانجامد. بعد از به وجود آمدن این مطالبهگری است که بحث بازشناسی پیش میآید. موردی که در دیگر مناطق گُردنشین ایران از جمله خراسان بهوجود آمده، اما در کلاردشت به خاطر دوری از خاستگاه و عدم درک شرایط اجتماعی خاستگاه، هنوز روی نداده است؛ به زبانی دیگر، گُردها در کلاردشت نسبت به حفظ هویت خود، از جمله هویت زبانی، ناآگاه و بیتوجهاند.

از جملهی اقدامات تأثیرگذار در این زمینه میتوان به برگزاری همایشهای مرتبط با موضوع مورد بحث، برگزاری نشستهای ادبی گُردی، آموزش رسمالخط گُردی، تولیدات فرهنگی به گویش گُردهای این منطقه از جمله شعر، داستان، ترجمه، فیلم، تئاتر، موسیقی با کلام و.... مخصوصاً

برای گروه‌های سنی مختلف کودکان و نوجوانان اشاره کرد؛ اقداماتی که طی سال‌های اخیر در کلاردشت آغاز شده، اما با وجود موانعی که قبلاً ذکر گردید، به کندی پیش می‌رود.

مشکل دیگر در این مسیر، یافتن مخاطب مشتاق برای تولیدات فرهنگی مذکور در راستای احیاء این گویش است. مشکلی که تا کنون حل نشده و برنامه‌های یادشده، هنوز هم مورد استقبال شایان عموم گردهای کلاردشت قرار نگرفته‌اند. با این اوصاف میتوان گفت که بحث فرهنگسازی برای بازشناسی هویت زبانی و نهایتاً هویت گردی مهاجرین در کلاردشت، در دور باطلی گرفتار آمده است؛ اما تمام امید فعالین این زمینه، شکستن این دور باطل با تلاش بیشتر است.

یکی از این امیدها حضور آیین گردی یارسان در بین گردهای کلاردشت میباشد. این آیین دارای پتانسیل بسیار بالای هویتبخشی و بازشناسی هویتی است. تجربه ثابت کرده که محدود فعالان و دلسوزان هویت و زبان گردی در کلاردشت، کسانی هستند که از طریق آیین یارسان و رفت و آمد به زیارتگاههای این آیین در مناطق گردنشین، نسبت به هویت و زبان گردی خود آگاه و حساس شده‌اند. به غیر از بحث زیارتگاهها و ایجاد ارتباط با مناطق گردنشین، این دفاتر یارسان به عنوان گنجینههای رموز آیینی و همینطور ادب کلاسیک گردی هستند که تا کنون ارتباط و احساس گردهای این منطقه را نسبت به هویت گردی خود زنده نگه داشته‌اند. جمانه ها در کلاردشت، مأمن کلام دفاتر و موسیقی مقامی تنبورند. این دو از گذشتههای دور، راویان راستین فرهنگ و زبان گردی و حافظان آن بوده‌اند.

یکی از دلایل حفظ زبان و هویت گردهای کلاردشت و کجور - تا به اینک هم - حضور آیین هویتبخش یارسان در بین این مهاجرین بوده است؛ گرچه نباید تأثیرات شرایط جغرافیایی را در این باره نادیده گرفت؛ چرا که کوهستانها - با ایجاد محدودیتهای ارتباطی - همیشه سنگری برای حفظ ایلانهای فرهنگی، هویتی، زبانی، آیینی بوده‌اند.

گرچه آیین یارسان در کلاردشت، خود تحت آسیمیلیسیون آیینی قرار گرفته و متأسفانه - به دلایلی که فعلاً در اینجا مطرح نمی‌گردند - برخی مفاهیم و اساطیر آن در حال تغییرند، اما همچنان به عنوان هویتی آیینی، با تکیه بر دفاتر خود، عامل هویتبخش زبانی نیز محسوب میشود؛ بنابراین بر فعالین عرصه زبان هویتی در کلاردشت است که بیش از پیش از پتانسیل این آیین در راستای احیاء هویت زبانی مدد جویند.

مطمئناً تلاشهای این فعالین با بازشناسی هویتی گردهای این منطقه پایان نمی‌یابد. گرچه این بازشناسی امری محال مینماید، اما در صورت وقوع این امر محال، تلاشها ادامه خواهند یافت.

گردهای کلاردشت حتی در صورت بازشناسی هویتی و زبانی، به علت این دهه‌های گسستگی از خویشان، دچار آسیبهای جبرانناپذیری خواهند شد. مسلماً یکی از این آسیبهای جدی، از دست رفتن بخش بزرگی از جمعیت این جامعه بر اثر «دگرسازی» خواهد بود. یعنی بخشی که هویت «دیگری» را برگزیده و به دامان «بازشناسی» نیز بازنگشته‌اند. آسیب دیگر، آسیبهای شدید زبانی خواهد بود که بیش از پیش رنگ و بوی فارسی به این گویش خواهند بخشید.

به این دلایل نگارنده معتقد است که تلاشها و شناسایی راهکارها، میبایست بیوقفه و به شدت ادامه یابند. از جملهی این تلاشها ضبط و ثبت لهجههای مختلف اما مشابه گردهای کلاردشت خواهد بود؛ چرا که در هر دو صورت احیاء یا نابودی این لهجهها، نیازمند آرشویی برای مراجعه به آن هستیم؛ لذا گردآوری یک واژهنامهی علمی و مفصل باید در صدر این کوششها قرار گیرد.

امید آن که با تلاش دلسوزان، آن اتفاق خوش محال روی دهد.

منبع و مأخذ:

- ۱- اکوانی، سید حمدالله، «زبان و هویت در میدان رسانهای غرب: ایران بهمثابهی «دیگری»، مطالعات ملی، شماره ۵۱، ۱۳۹۱
- ۲- حقمرادی، محمد، «بازشناسی هویتها و نفی خشونت»، روانگه، سال دوم، شماره ۵ و ۶، زمستان ۱۳۹۵
- ۳- دیوید. دابلو، آنتونی، هندو- اروپاییان/ نقش اسب و چرخ در گسترش زبانهای هندو- اروپایی، ترجمه خشایار بهاری، تهران: نشر فروزان روز، ۱۳۹۵
- ۴- ذوالفقاری، حسن، آموزش ویراستیاری و درستنویسی، تهران: نشر علم، ۱۳۹۶
- ۵- رابینو، ه ل، مازندران و استرآباد، ترجمه غلامعلی وحید مازندرانی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۳
- ۶- فقیه‌نصیری، طهمورث، کلاردشت: زادگاه علامه میرزا محمد طاهر تنکابنی طبرسی «فقیه‌نصیری»، تهران: شاهنامه، ۱۳۸۳
- ۷- فیلد، هنری، مردمشناسی ایران، ترجمه عبدالله فریار، تهران: انتشارات کتابخانه ابن سینا، ۱۳۳۴
- ۸- کالر، جانانان، فردینان دوسوسور، ترجمه کورش صفوی، تهران: هرمس، ۱۳۹۳
- ۹- ملکپور، علی، کلاردشت، تهران: کارآفرینان، ۱۳۹۳